

VALLOMÁSOK TEILHARD-RÓL

VALLOMÁSOK TEILHARD-RÓL

VALLOMÁSOK TEILHARD-RÓL

Összeállította: GOLEN KÁROLY

A francia szövegeket fordították:
Golen Károly, Rezek Román O.S.B. és Szabó Ferenc S.J.

RÓMA 1984

A fedőlapot Szokoly György tervezte

© SZABÓ FERENC

Tipografia Ugo Detti - Via Girolamo Savonarola, 1 - 00195 Roma

VALLOMÁS A VALLOMÁSOKRÓL

« Az én eszméim — mindenkié »
(Teilhard)

Pierre Teilhard de Chardin *művei világszerte nagy visszhangot váltottak ki a halála óta eltelt közel harminc év alatt. Könyvek, tanulmányok, cikkek ezrei foglalkoznak nekünk szóló üzenetével. A húsznál több országban megjelent kiadványok széles spektrumában sokféle árnyalat (rajongó, lelkes, tárgyilagos, bíráló vagy elutasító) különböztethető meg. Mi azokból az írásokból adunk válogatást — a kötet számára készült vallomásokkal együtt —, amelyek tiszteletet, elismerést, hozzáértést és szeretetet tükröznek Teilhard munkássága iránt. Örömünkre szolgál, hogy ez a gyűjtemény több szempontból egyedülálló és megismételhetetlen a teilhard-i életművel foglalkozó hatalmas irodalomban (beleértve a franciát is). Ezért antológiánk* sajátos eredetiségéről, rendkívüli témaköréről *és* megvalósításának körülményeiről *— a szokásos előszó vagy bevezetés helyett — néhány vallomás jellegű reflexiót fogalmazunk meg.*

* * *

Kötetünk tizenhat szerző megnyilatkozását tartalmazza, akiknek kiemelkedő munkásságát — négy kontinensen — különféle (szaktudományos, filozófiai, teológiai vagy irodalmi tárgyú) publikációk százai igazolják.

Többen közülük személyesen ismerték Teilhard-t: testvére Joseph Teilhard de Chardin *(1889-1978), legközvetlenebb munkatársa* Pierre Leroy *(Versailles), élete hiteles tanúinak egyike* Dominique de Wespin-Wang *(Brüsszel), tartományi rendfőnöke* André Ravier *(Chantilly), rendtársai* Edouard Boné *(Louvain),* Gustave Martelet *(Párizs),* François Russo *(Párizs),* Jean Kitahara-Frisch *(Tokió), és írásainak örököse* Jeanne-Marie Mortier *(1892-1982). Többé-kevésbé mindnyájan nemzetközi hírnévre tettek szert, akárcsak* Madeleine Barthélemy-Madaule *(Párizs).*

Kivételes esemény, hogy olyan világszerte ismert személyiségek gondolatai is gazdagítják könyvünket, mint Henri de Lubac *(Párizs) jezsuita bíboros, korunk egyik legjelentősebb teológusa, Teilhard barátja, majd hű kommentátora; továbbá* Léopold Sédar Senghor *(Dakar) költő és politikus, volt francia miniszter, majd szenegáli államfő, aki 1983-tól tagja a Kultúra Pápai Tanácsának és a Francia Akadémia « halhatatlanjai » közé tartozik.*

A magyar közreműködők: Nemeshegyi Péter *(Tokió),* Rezek Román *(São Paulo) és* Szabó Ferenc *(Róma) több évtizedes széles körű és eredményes tevékenységük révén különböző égtájakon ismertek,* Golen Károly *(Budapest) pedig a kötet összeállítója.*

Az itt összegyűjtött írások őszinte szimpátiával közelítik meg a « Teilhard-jelenséget », de különböző szempontból és más-más hőfokon. Így színes körkép alakul ki, amely mozaikszerűen és nem értékrendben sorakoztat fel hosszabb-rövidebb lélegzetű emlékezéseket, ünnepi megnyilatkozásokat, értékelő elemzéseket, alkalmi beszélgetést, teológiai vizsgálódást, misztikus tűnődést és filozófiai eszmefuttatásokat; bemutat nagyszámú tudományos tényanyagot és bevezet különböző népek képzeletvilágába. Valamennyi gondolat fényének közös gyújtópontja van: egy valóban rendkívüli szellem példamutatása, üzenetének jelentősége és időszerűsége!

A szerkesztés során az egyes írásokat jellegük alapján (bemutató, értékelő-elemző és hatástörténeti) kívántuk csoportosítani. De miként Teilhard-nál sem lehet mindig egyértelműen elkülöníteni a szaktudományos, a filozófiai és a teológiai szövegeket, úgy mi sem tudtuk maradéktalanul megvalósítani elképzelésünket. Technikai okok miatt elmaradt a

különféle munkák idézeteinek, jegyzeteinek, utalásainak egységes kiemelése, illetve jelölése. Többnyire tiszteletben tartottuk és meghagytuk a szerzők által eredetileg választott megoldásokat, még akkor is, ha egyes esetekben a konvencióktól vagy az általános szabályoktól eltérnek.

A fentieket összegezve megállapítható: gyűjteményünk — a hatalmasra növekedett Teilhard-irodalom részeként — meggyőzően bizonyítja, hogy a nagy jezsuita gondolkodó értő és áldozatkész követőkre talált. Ők gondoskodtak üzenetének szétsugárzásáról, közvetítésükkel ismerhette meg a világ Teilhard vonzó személyiségét, életpályáját, méreteiben óriási (mintegy 10.000 oldal!), tartalmában pedig különlegesen gazdag vallásos és tudományos életművét, amely mindenkié, *nem tulajdona egyetlen személynek, testületnek, még nemzetnek sem, mert egyetemes.*

* * *

Teilhard de Chardin új látást hozott. Eszméi, amelyeknek logikai tisztaságát eredeti gondolatok mélysége táplálta, fokozatosan tökéletesedtek működésének csaknem fél évszázada alatt, és különleges helyet biztosítanak számára az Opus Humanum*ban. Napjainkban. — többnyire nevének említése nélkül — olyan fejtegetések látnak napvilágot (kozmológiában, biológiában, antropológiában és főleg a jövőre vonatkozó extrapolációkban), amelyeknek elsőként való meglátása vitathatatlanul az ő érdeme. Hosszan lehetne igazolni ezt, idézve Teilhard utalásait az intelligens világegyetemre, az élet és a gondolat megjelenésére, a társadalom biológiai alapjára, a szociális együtt-gondolkodásra, valamint az emberiség korlátlan fejlődésének lehetőségeire vonatkozóan.*

Pierre Teilhard szellemi nagysága nemcsak abban áll, hogy folyamatosan kiegészítésre szoruló tudományos felismerések kidolgozásán fáradozott; valójában az örök értékek forrását, az élet legmélyebb áramlásának irányát kutatta. Elsőként vette észre, hogy a világegyetem kimeríthetetlen gazdagsága, a fejlődés csodálatra méltó sikerei és az ember bámulatos feltaláló képessége organikusan kapcsolódnak egymáshoz, s mindent egy teremtő és beteljesítő Szeretet vezérel a teljesség kora felé.

A gondolkodás történetében Teilhard az első és eddig az egyetlen, aki Múltat, Jelent, Jövőt egységben látó olyan szintézist valósított meg, amely megfelel a tudomány eredményeinek és az emberi lélek vágyakozásainak is. Ebben a szintézisben a valóság elemei — minden síkon és mindig magasabb szinten — egyre jobban központosuló egységekbe tömörülnek, megtartva, sőt felfokozva legjellemzőbb sajátosságaikat. Ez a mozgás-változás lényegében a Teremtő Egyesülés *« mechanizmusa », amelynek követését egy tipikusan teilhard-i dialektika (divergencia → konvergencia → emergencia) teszi lehetővé. Megértését csak a lentről felfelé érvényesülő szintetizálás adja, amely — a gondolkodás új dimenziójában — elvezet egy totalizáló szemléletmódhoz. Ezzel betűzhető ki az « emberi jelenség » a kozmikus valóságban való haladás kiváltságos tengelye és nyila. Az Ember igazi nagyságához tartozik, hogy az őt felépítő elemek központosítása révén egyidős a mindenséggel, egy olyan piramis csúcsa, amelynek gyakorlatilag az egész tér-idő az alapja.*

A világ Teilhard óta inkább hasonlít egy messziről érkező és határozott irányba tartó gondolathoz, mint valami helyben vagy körben járó szerkezethez. S ebből döntő tanulság vonható le: nem az a lényeges, hogy milyen gyorsan és mekkora léptekkel haladunk, hanem az, hogy miért és merre. A cselekvés csak akkor elégítheti ki az embert, ha célja van, jelentése, vagyis értelme.

Teilhard-nál valósult meg először a tudomány és a vallás szimbiózisa, mert őbenne az értelem és a szív útjai nem széttartóak, mégcsak nem is párhuzamosak, hanem « délkörök », amelyeknek egy « közös látási póluson » kell találkozniuk. Részéről elfogadhatatlan egy olyanfajta állapot, ami Galilei, majd Darwin óta van alakulóban, miszerint tudomány és vallás összeegyeztethetetlenek, tehát más-más területen illetékesek. Elvileg tartja lehetetlennek, hogy hosszabb távon elkülönüljön egymástól a tudományos megismerés és a vallásos meggyőződés, mivel mindkettőnek ugyanazzal a logikával *az egyetlen* Igazságot *kell szolgálnia ahhoz, hogy autentikus legyen... Ez alapkérdés korunk és a holnap embere számára,*

mert nem lehet megosztottan élni «Ég» és «Föld» között! De nem is kell: Teilhard nekünk szóló üzenetében a zseniálisan meglátott és elmagyarázott Ómega Pont *értelmet ad minden erőfeszítésnek. Ez a teilhard-i gondolat csúcsa, ahol «fizikailag» kötődik egybe a Kozmosz, a Föld, az Élet, az Ember és a Végtelen!*

* * *

Talán sikerült ezzel a rövid gondolatmenettel érzékeltetni, hogy Teilhard életműve méltán váltott ki nagy érdeklődést és sokakat hódít meg napjainkban is. Műve mélyreható változások elősegítésére hivatott a személyiség teljes kibontakoztatásának és az emberiség hatalmas távlatú egységesülésének folyamatában. Valósággal magával ragadja mindazokat, akik szellemi horizontjuk kitágítására vágyódnak. Olyan vonzó célokat ragyogtat fel képzeletünk egén, amelyek bizalmunkat és cselekvőképességünket minden korábbinál magasabb hőfokra hevítik.

Engem már néhány teilhard-i gondolat befogadása végérvényesen elkötelezett. Mondanivalóinak gazdagsága, nyelvezetének költőisége és személyiségének varázsa életre szóló hűséget és ragaszkodást váltott ki belőlem. Teilhard számomra is jó órában érkezett. Akkoriban még arra a kérdésre, hogy «meddig tart az éjjel?», ez volt a felelet: «Reggel közeledik és éjszaka, ha többet akartok tudni, jöjjetek újból és kérdezzetek» (Iz 21,11-12). Teilhard — értelmes irányt mutatva — kiszabadított ebből az ezoterikus körforgásból. Az idő rokkáján azóta sok év fonala lefutott már, de a tőle kapott világosság nem halványult el többé.

A megismert új és csodálatos eszmék tanulmányozása elvezetett Teilhard személyes barátaihoz, volt munkatársaihoz és kiemelkedő méltatóihoz. A velük való levelezés csaknem másfél évtizede alatt néhányukkal személyesen is találkozhattam. Ezeknek a rendkívül rokonszenves embereknek segítőkészsége mindinkább hozzájárult ismereteim bővítéséhez. Már 1981-ben felmerült bennem egy olyan gyűjtemény összeállításának terve, amely Teilhard életművét bemutató és értékelő vallomásokat tartalmaz. Az általam felkért szerzők (még az egymástól bizonyos kérdésekben eltérő álláspontot levők is) készséggel vállalták a közreműködést, észrevételeikkel és javaslataikkal gazdagították az eredeti elképzelést. Különösen Henri de Lubac bíboros és Pierre Leroy érdeklődése vált rendszeressé. Egy ilyen kötet kiadása azonban sok gonddal jár: kontinenseket átfogó előkészítő tevékenységet és az átlagosnál jóval nehezebb fordítói munkát igényel. Az egész vállalkozás megvalósítása szempontjából döntő volt, hogy a Teilhard barátai és méltatói körében kiterjedt kapcsolatokkal rendelkező Szabó Ferenc kezdettől fogva érdeklődést tanúsított. Hasznos tanácsokat adott, majd a lektori teendők ellátása mellett a fordításokból is mind nagyobb részt vállalt. Egy misztikus (Ravier), valamint két fontos szaktudományos (Boné) elemzés megszerzésével pedig teljessé tette az antológiát. Ez a folyamatosan megnyilvánuló és nagylelkű baráti gesztus tette lehetővé, hogy a közbejött akadályok ellenére megvalósuljon egy nagy álom: a Vallomások Teilhard-ról.

Habent sua fata libelli... *Reméljük, hogy könyvünk sorsa összefonódik Teilhard nagy ügyével, amely minden valószínűség szerint továbbra is a különféle vélemények kereszttüzében fog előrehaladni. Lehetséges, hogy miként a múltban, a jövőben is kísérni fogják fények és árnyak, de minden azon fordul meg, hogy sikerül-e maradandóságból hidat építeni a múlandóság szakadéka felett. Mi optimisták vagyunk!*

* * *

Végül köszönetet mondok Szabó Ferenc*nek a kötet megjelenését eredményező áldozatkészségéért, a világ különböző tájain élő* Szerzők *közreműködéséért, külön kiemelve az időközben elhunyt* Jeanne-Marie Mortier *megértő támogatását. Hálás szívvel gondolok mindazokra, akik a legcsekélyebb mértékben is elősegítették ennek a vállalkozásnak megvalósítását. A magam munkáját pedig teljes egészében édesapám* Golen Ágoston *áldott emlékének ajánlom.*

Budapest, 1984. február 19.

GOLEN KÁROLY

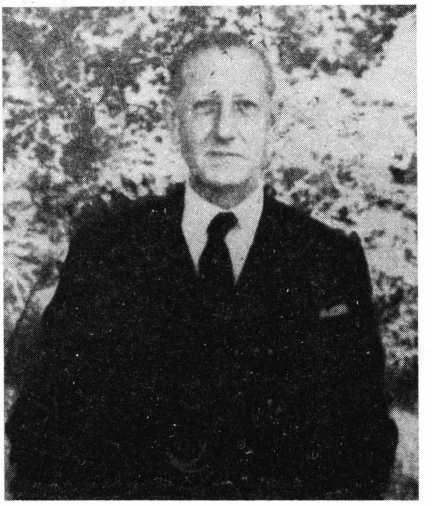

Joseph Teilhard de Chardin
(1889-1978)

Joseph, Pierre Teilhard de Chardin testvére, a Teilhard-család gyermekeinek « második csoportjához » tartozott, a fiatalabbak közé, akik — szerinte — kevésbé voltak « alkalmazkodók », mint az idősebbek. Jogi és természettudományos tanulmányokat folytatott. Önkéntes tüzérparancsnokként harcolt az első világháborúban 1917-ig, amikor súlyosan megsebesült. A háborút követően különféle gazdasági vállalkozásoknál és társaságoknál magas beosztásokban tevékenykedett. Hivatali elfoglaltsága mellett birtokain gazdálkodott. Huzamos időn keresztül — egészen haláláig — részt vett a francia Nemzetgyűlés munkáiban. Nyolc évvel volt fiatalabb Pierre-nél, akivel mindvégig szoros kapcsolatot tartott fenn, különösen a második világháború után, amikorra már csak ketten maradtak életben a tizenegy testvér közül. Pierre Teilhard 1946-ban, 1948-ban, 1949-ben és 1950-ben hosszabb-rövidebb időt töltött Joseph birtokán, akinek « kedvessége és bája ellenállhatatlan » volt Pierre szerint. A két testvér, Pierre és Joseph, egymástól eléggé eltérően gondolkodott. Joseph inkább a múlt embere, a fennálló struktúrák híve volt; Pierre viszont határozottan a jövő felé fordult, az Egyház és az Emberiség megújulásának lehetőségeit kutatta. Pierre halála (1955) után Joseph Teilhard tagja lett annak a Bizottságnak, amely testvére műveinek kiadását patronálta a párizsi Seuil kiadónál. Később a brüsszeli *Société Teilhard de Chardin* tiszteletbeni elnökévé választották. A Társaság *Revue Teilhard de Chardin* c. folyóiratában jelentek meg azok az írásai, amelyekből a főszerkesztő engedélyével szemelvényeket fordítottunk kötetünk számára: *Mon frère Pierre* és *Les annales de la famille Teilhard.* — Joseph Teilhard kiterjedt levelezést folytatott testvére életművének jelentőségéről és időszerűségéről. Golen Károly, a szemelvények fordítója abban a nagy megtiszteltetésben részesült, hogy 1974 és 1977 között számos levelet kapott tőle. Joseph Teilhard írásaiból hozott szemelvényeink után ezekből a levelekből is közlünk részleteket.

Joseph Teilhard de Chardin

TESTVÉREM, PIERRE

A Teilhard-család címerének jelmondata:
« IGNEUS EST OLLIS VIGOR ET CELESTIS ORIGO »
« *Tűz az energiájuk és égi az eredetük* »

Őseink történetéből

Az első Teilhard-ok a XIV. században bukkantak fel. Egy egyházi ember, aki történelemmel és oklevelekkel foglalkozott, elegendő dokumentummal és türelemmel rendelkezett ahhoz, hogy a XVII. század elején összeállítsa a Teilhard-ok családfáját. Ez a genealógia, amit napjainkig folytonosan kiegészítettek, ma Clermont-Ferrand és Aurillac archívumaiban található.

Egy *Pierre I. Teilhard* nevű jegyző áll a családfa élén, aki 1369-ben Dienne mezővárosban működött, néhány kilométerre Murat-tól (Cantal). Pierre I. türelemmel látta el hivatalának nehéz feladatát azokban a viszályokban, amelyek a lakosság és a helyi földesurak között szünet nélkül adódtak. Fiai és unokái királyi hercegek szolgálatában álltak. Amikor 1383 és 1443 között Felső-Auvergne az angolok megszállása alá került, ezek a Teilhard-ok kezelték a hercegek földbirtokait, amelyek a frontvonal mindkét oldalára kiterjedtek.

A XV. század végén ez a család két — « A » és « B » — ágra szakadt. Az « A » ág gyorsan meggazdagodott, 1538-ban nemesi rangot kapott és Alsó-Auvergne-be költözött. Egészen 1789-ig — Clermont-ban és Rionban — a legfőbb pénzügyi állásokat töltötték be a megyei főadóhivatalnál. Ennek az ágnak utolsó sarja 1830-ban kivándorolt Argentínába. Családjának két tagja 1917-ben hazatért a frontra. Egyikük elesett, a másik pedig egy ma is létező nemesi családot alapított.

A « B » ág az igazságszolgáltatás területén működött. Ők is Alsó-Auvergne-be költöztek a XVIII. század folyamán. Elnyerték a nemesi címet 1746-ban, 1781-ben és 1816-ban. A « B » ágból már csak a miénk létezik.

Őseink közül kettőt külön is megemlítek. Az egyik *René Teilhard*, aki államügyészi minőségében 1693. július 1-én Murat-ban közölte a vásárra összegyűlt tömeggel a neerwinde-i győzelmet;... az örömhírre reggelig ittak a város kocsmáiban. A másik ős, *Pierre Teilhard*, nagy földbirtok tulajdonosa volt. 1794-ben letartóztatták és bebörtönözték, de később szabadon engedték. Ennek egyik unokatestvérét, aki a királynő dragonyos ezredének tisztje volt, ugyancsak 1794 elején elfogták és — minden különösebb ok nélkül — Párizsban kivégezték.

A mi — XIV. századtól kimutatható — családunkon kívül bizonyára több Teilhard is létezhetett Franciaországban. Ez derült ki számos levélből, amit Gabriel testvérem és én kaptunk különböző vidékekről, de még Dél-Afrikából is olyan Teilhard-októl, akik a velünk való rokonságukat hangsúlyozták.

Anyai ágon a legfelsőbb bírósághoz kötődünk. Picardie nagy földbirtokosa volt *Nicolas de Dompierre de Fontaine*. Megözvegyülve és gyermek nélkül maradva feleségül vette *Marie-Elisabeth Mignot*-t, aki Marie-Françoise Arouet, azaz *Voltaire* nővérének kisebbik lánya volt. Marie-Elisabeth, a komoly és nem éppen szórakoztató férjétől, fiúgyermeket hozott a világra, aki *Alexandre- François de Paule de Dompierre d'Hornoy* nevet viselte.

Marie-Elizabeth nővére Madame *Denis* volt, aki 1744-ben elvesztette férjét, a champagne-i ezred kiváló tisztjét. Ezért nagybátyjához, Voltaire-hez költözött és vele maradt egészen az 1778-ban bekövetkezett haláláig. Ő lett Voltaire általános örököse, akinek ferney-i birtokát és könyvtárát eladta II. Katalin cárnőnek. Szomorúan szemlélve az 1789-től bekövetkezett eseményeket, 1792-ben halt meg.

A mi ősünk, Alexandre de Dompierre d'Hornoy, igen művelt ember volt. Már fiatalon a párizsi legfelsőbb bírósághoz került, amelynek 1781-ben elnöke lett. Barátaival — többé-kevésbé tudatosan — élére került annak a filozófiai és jogalkotási forradalomnak, amely elkerülhetetlenné tette a Rendi Gyűlés összehívását. (A Rendi Gyűlés 1789-ben alakult át — forradalmi módon — Alkotmányozó Nemzetgyűléssé. — *A fordító megjegyzése*). Alexandre feleségül vette *Mlle de Savalette de Buchelai de Magnanville*-t, aki barátjának és bankárjának, a királyi család kincstárnokának leánya volt. Amikor tudatára ébredt a veszélynek, amelyért felelősnek érezte magát, feltárta nyugtalanságát a királynak. De már elkésett. Bebörtönözték és éppen hogy megmenekült Thermidor 9-én. Hatalmas vagyonából csak földek, romok és bútorok maradtak. Visszavonult a Poix melletti hornoy-i kastélyába, amelyet a Kis-Trianon mintájára újjáépített. Hornoy polgármestere lett, egészen az 1828-ban bekövetkezett haláláig. Hornoy városa ezt vésette sírkövére: « A mezőváros régi ura, a lakosság jótevője ».

(Joseph Teilhard nem említi az apai és az anyai nagyszülőket, azt sem, hogy a *Teilhard de Chardin* családi vezetéknév nagyapjuknak, Pierre-Cirice *Teilhard*-nak 1841-ben Victoire Baron *de Chardinnel* kötött házasságából adódott. Ettől kezdve a két család összevont vezetékneve maradt fenn. — *A fordító kiegészítése*).

Szüleink és testvéreink

Amikor Pierre — mély gondolatokkal eltelve — 1898-ban belépett az Aix-en-Provence-i noviciátusba, vajon gondolt-e arra, hogy családja mögött több mint 550 év, és önként vagy nem önként vállalt, de többé-kevésbé szerencsésen végződött kötelességteljesítés van? Valószínűleg már látta annak a fénynek felvillanását, amely húsz évvel később megvilágította számára a Föld geológiai és kozmikus múltját. A közönséges emberi mértékkel hosszúnak tűnő családi múlt neki nem sugallt semmit. « *Ki kell üríteni a régi tömlőket* » — hangoztatta több alkalommal. Mindig arról volt szó, hogy a tömlőket ki kell üríteni, de amikor megkérdeztem tőle, hogy milyen elixir áll rendelkezésre a megtöltésükhöz, bizonytalan maradt.

Atyánk (*Emmanuel Teilhard de Chardin*, 1844-1932) munkáját és alapos műveltségét valamennyien csodáltuk. Levéltárosi képességét kiváló emberek

vették igénybe, még a Belügyminisztérium is. Bámultuk türelmét a földbirtokok adminisztrálásának hálátlan munkájában, amellyel az ég vitatható kegye sújtotta őt. Pierre mindezt közömbösen szemlélte. De apánk természetbúvár is volt, érdeklődött a görög értelemben vett fizikai tudományok iránt. Ezek nagyon is megragadták Pierre-t, aki már egészen fiatalon vonzódott a mindenféle elméleti, geológiai, rovartani, botanikai és biológiai tudományokhoz. Még élete végén is szívesen beszélt mindarról, amit apjától tanult, elismerve ezzel, hogy tulajdonképpen ő nyitotta meg számára azokat a végtelen horizontokat, amelyeknek képzeletét, intelligenciáját, az egész életét szentelte.

Anyjától (*Berthe-Adèle de Dompierre d'Hornoy*, 1853-1936) tanulta meg az Isten szeretetét. Pierre szentnek tartotta őt, bár stílusát kissé elavultnak. Vallásossága hasonlított a Sacré-Coeur apácáknál kialakított szent élethez. Anyánk és Pierre mindvégig aktív levelezést folytatott, amely természetesen nem maradt ránk.

A Sarcenat-ban felnevelt tíz gyermeket, azt hiszem, két csoportra kell osztanom. (A Teilhard-családban tizenegy gyermek volt. Joseph Teilhard nem beszél a másodikként született *Marielle*-ről, aki csecsemőkorában halt meg. — *A fordító megjegyzése*). Az elsőbe tartoztak: *Albéric, Françoise, Pierre, Marguerite, Gabriel* és *Olivier*. Ez volt a « komoly » csoport. A másodikba *Joseph, Gonzague* és *Victor* sorolható, kihagyva *Louise*-t, aki 12 éves korában meghalt. Ha tovább élt volna, nem ebben a csoportban lett volna a helye. Erről a második csoportról azt kell mondanom, hogy kevésbé volt alkalmazkodó, mint az első.

Albéric csodálatos könnyedséggel tanult. Már 10 éves korában a mongré-i kollégium negyedik osztályába lépett. Nagyapja, *Dompierre d'Hornoy* tengerésztiszt, dédnagybátyja pedig admirális és tengerészeti miniszter volt. Az utóbbi fia, Charles, szintén tengerésztisztként szolgált. 1895-ben fejezte be tanulmányait a Tengerészeti Akadémián és a második helyre rangsorolták a végzett vezérkari tisztek között. Ebből következően admirális lehetett volna. Két évet töltött Távol-Keleten, többek között rokonához, Beaumont admirálishoz beosztva. Sajnos 1902-ben, szüleim nagy fájdalmára, meghalt. Úgy tudom, hogy nem volt különösebb hatással Pierre-re, akivel pedig szoros kapcsolatot tartott fenn. Tény, hogy nem sikerült neki Pierre-t az École Polytechnique felé irányítania, és ez nagyon bosszantotta.

Françoise, apám és több fivérének akarata ellenére (ezek között voltam én, a keresztfia, aki nem sokat számított), 1903-ban belépett a Szegények Kis Nővéreinek Rendjébe. 1909-ben a sanghaji nagy rendház főnöknője lett. Ebben a roppant méretű sárga településben, ahol botrányos gazdagság árnyékában óriási volt a nyomor, Françoise azonnal felmérte feladatának nagyságát és fontosságát. Elhatározta, hogy megsokszorozza az alapítványokat, bár ilyen feladatra nem volt eléggé felkészítve. Különös, hogy a kínai gyáriparosoknál, valami titokzatos okból éppen a leggazdagabbak között találta meg terveinek támogatóit. Sajnos egy himlőjárvány, amely hasonlított a pestishez, 1911-ben elragadta. Pierre-rel folytatott levelezéséből semmi sem maradt meg, mert egyikük sem őrzött meg — elvből — semmiféle levelet.

Marguerite, akinek törékeny volt az egészsége, csak 1936-ig élt. 1927-től a Betegek Katolikus Uniójának elnöknője volt, amelyet 1912-ben alapítottak Svájcban, és amelynek Franciaországban Madame *De Ravinel* volt az első fő-

nöke. Marguerite lett az utóda, és neki sikerült ezt az intézményt, amely annyi szerencsétlennek nyújtott vigasztalást, lényegesen kibővítenie. Már kiskorától kezdve csak Pierre befolyása alatt gondolkodott, ő bátorította a leghatásosabban. Hatalmas levelezése, amelynek főtémája egy eléggé új szellemiség volt, megsemmisült.

A sorban *Gabriel* és *Olivier* következnek. Mindketten azt remélték, hogy ők is a Tengerészeti Akadémián fognak tanulni. Gabrielt egészségi állapota, Olivier-t pedig gyenge szeme miatt nem vették fel. Így azután elvégezték az École Centrale-t. Véleményem szerint Pierre-hez hasonló képességgel rendelkeztek, de őket jobban vonzotta az, ami kézzelfogható... Gabriel ismét megbetegedett, le kellett mondania az iparról és visszavonult az Allier partján levő muroli kastélyba, ahol hasznos politikai tevékenységet fejtett ki. Mint a légierő főtisztje nem tudta elviselni a második világháború megpróbáltatásait, és 1941-ben meghalt. Jámbor, fegyelmezett ember volt, Pierre-nek folyton az engedelmességet és a türelmet prédikálta, amin én — nem a legjobb indulattal — gyakran derültem.

Olivier, katonai szolgálata után, 1912 elején elutazott a mexikói Kaliforniába, ahol Boléo bányáiban mérnökként dolgozott, s amelyeknek hamarosan az igazgatója lett. « Gyermekeim milyen szenvedélytől hevítve hagynak itt bennünket és Franciaországot » — mondogatta szomorúan anyám. Olivier a bányatársaság és nagykövetünk, valamint a párizsi miniszterelnökség utasításai ellenére (mert fontos volt számukra az amerikai nyersanyag) már a háború kezdetére hazatért. Mint egy vontatott tüzérüteg parancsnoka — négyévi ragyogó harc után — Mont Kemmel előtt 1918-ban elesett. Igen tehetséges, de nehéz természetű, eredeti ember volt. A fivérek között ő volt az, akinek a színes paradoxonok és aforizmák mögé rejtett tanácsait Pierre szívesen meghallgatta.

Gonzague már a háború elején elesett Vic-sur-Aisne mellett.

Victor, aki a lovasságtól a gyalogsághoz került, különösen a Vesle folyó partján tüntette ki magát az 1918-as harcokban. Nem sebesült ugyan meg, de paradox módon a gáz hatása nagyban hozzájárult az 1934-ben bekövetkezett halálához. Akkor vezérkari százados volt.

Apám megélte, hogy mindegyik fiát kitüntették vagy a Becsületrenddel, vagy a katonai Érdemrenddel, vagy mindkettővel. De ez nem enyhítette gyászát, még kevésbé az édesanyámét.

Pierre és én

Pierre nyolc évvel volt idősebb nálam. Ez azt is jelenti, hogy gyermekkorának nem lehettem tanúja, mint azok a fivéreim és nővéreim, akiket az « első csoportba » soroltam. Azt tudom, hogy kezdettől fogva ő is különösebb erőfeszítés nélkül tanult. Anyám ehhez hozzátette, hogy Pierre meglepően jól viselkedett; mi valamennyien, legalábbis kiskorunkban, gyakoroltuk a szorgalom, az engedelmesség, a csendesség, a kiegyensúlyozott kedély és más, ezekhez hasonló erényeket.

A tavaszt, a nyarat és az őszt akkoriban Sarcenat-ban vagy Murolban töltöttük az Allier partján, a téli hónapokat pedig Clermont-Ferrand-ban a Teilhard-házban, a Michel de l'Hospital téren, amely előzőleg egy másik családé volt,

és még régebben kolostor, amint az alagsor hatalmas boltíves konyhái is tanúskodnak erről. Sok unokatestvér — többnyire a távolabbiak — segített ezeket a rövid, téli napokat eltölteni ebben a házban, amelyet Pierre mogorvának tartott. Ha nem kellett tanulnia, csak a szabadban érezte jól magát.

Amikor én megéltem az első emlékek korát, hároméves lettem, Pierre már a mongré-i kollégiumban tanult. Az ottani szabályok kevés vakációt engedélyeztek számára. A téli szüneteket a Clermont környéki ásványok gyűjtésével, majd geológiai jellegű vizsgálódásokkal töltötte. Ebből a szempontból kedvezőek voltak a körülmények, amint ezt a clermont-i egyetem professzorainak — közöttük Glangeaud-nak — munkái is bizonyítják. A sarcenat-i nyári hónapokban ásványtani, de különösen rovartani kutatással foglalkoztunk. Anyám, hogy állandó jelenlétemtől szabaduljon, Pierre-re bízott, vele kellett mennem. Nem valami elragadó emlékeim maradtak az égető napon és a fenyőerdőkben való csatangolásainkról. A fémfényű díszbogarak szinte elfoghatatlanok, repülésüket még szemmel is nehezen lehetett követni és a fák napfényes oldalán is majdnem észrevehetetlenek voltak. Épp ilyen kiábrándító és eredménytelen volt a kéreghántoló késsel való kapargatás a kiszáradt fákban, a sziklák réseiben, ahol nyüzsögtek a rovarok és az agresszív viperák.

Az iskolai szünidőkben Pierre nem volt annyira élénk és vidám, mint a jezsuiták kollégiumában. Otthon mindig Françoise és Albéric voltak a kezdeményezők, igyekeztek különféle szórakozással és sétával feloldani a kis társaság merevségét, sőt — az én megdöbbenésemre — komikus jelenetek eljátszásával is. Az idősebbek, Gabriel és Olivier, nagy lelkesedéssel követték őket, Pierre csak beletörődéssel. Gondolatban mindig másfelé járt és gyakran kirekesztette magát a közös társalgásból. Viszont szeretett beszélgetni nevelőnőinkkel, akik svájciak, elzásziak vagy bajorok voltak, mert apám fontosnak tartotta, hogy tudjunk valamit németül, « az angolt majd úgyis megtanuljátok » — mondogatta. Ezek a gondosan kiválasztott, nagyon jól képzett és intelligens hölgyek bizonyára jobban megértették Pierre-t, mint bennünket.

Atyám a későbbiekben igyekezett rávenni Pierre-t a vadászatra, hogy elvonja az ásványok, a növények örökös gyűjtésétől és osztályozásától. Adott neki egy kutyát és egy puskát — mint Albéricnek is —, de ezt a szenvedélyt nem tudta úgy megkedveltetni vele, mint a többiekkel. Most is szinte látom, amint 1898 őszén sokszínű csapatban közeledtek a böjti récék az Allier partjához. Pierre nem talált el egyet sem, de ez nem izgatta. Albéric is rosszul célzott, ő azonban nagyon bosszankodott.

1897-ben Pierre jeles lett a filozófiai érettségin és a kollégiumban — tanulmányi verseny során — elnyerte a Volt Diákok Társasága által kitűzött jutalomdíjat. Azután szüleim úgy döntöttek, hogy egy évig otthon marad vérszegénysége miatt és majd felkészül az érettségi második, matematikai részére. Azonban a család nagy meglepetésére és Monsieur Croze megrökönyödésére, Pierre júliusban megbukott, de az októberi pótvizsgán már megfelelt. Ennek a Monsieur Croze-nak az volt a sajátos módszere, hogy kétszer egy héten minimálisra csökkentett elméleti anyagot adott le, mintegy tíz kulcsfontosságú feladattal. Pierre 1898 júliusában éppen egy ilyen elméleti kérdésen bukott meg.

Magam is tanultam Monsieur Croze-nál, aki valamikor a zuávoknál szolgált. Szakállas, napbarnított, vad bonapartista volt, mindenféle alkohol ked-

velője. Sztentori hanggal rendelkezett, a táblánál valóságos mennydörgő Jupiter volt. Ez a nagyszerű matematikus maga készítette el a feladatokat és javította a dolgozatokat a főiskolák felvételi vizsgáin.

Egy egész télen át láttam Pierre-t küszködni Monsieur Croze feladataival. Célul tűzte maga elé, hogy minden este 8-tól 10 óráig kettőt megold. 10 órakor már általában letisztázta, de semmiképp sem feküdt le addig, amíg el nem készült velük.

Meg kell jegyeznem, hogy Pierre elég vadóc volt, soha nem kívánta bővíteni ismerőseinek körét, vagy látogatni barátait, pedig házunk mindig nyitva állt a Mongré-beli osztálytársak előtt. Még unokatestvéreit sem kereste fel, akik Clermont előkelő házaiban laktak.

Úgy emlékszem, hogy talán soha nem láttam Pierre-t regényt, újságot, vagy a sokféle történelmi kiadvány egyikét sem olvasni, amelyekkel tele voltak Sarcenat, Clermont és Murol szalonjainak asztalai. Néha olvasta a *Revue des Deux Mondes*, vagy a *Correspondant* néhány cikkét, de mindig átböngészte a clermont-i egyetem és az Akadémia közleményeit, amelyek tudományos tanulmányokat hoztak... Meghatározott időben végezte vallásos gyakorlatait: imádság, elmélkedés, rózsafüzér. Ezen a regulán még ötven évvel később sem változtatott, amikor hozzánk jött pihenni Moulins-be.

Velem, mindnyájunkkal és valamennyi beszélgető partnerével tökéletes közvetlenséggel társalgott. Azzal az egyszerűséggel, amelyet 25 évvel később, a természettudományos doktori tézise megvédése során is tapasztaltam. Ez minden bizonnyal lelkének természetes adottsága volt. De ki gondolta volna közülünk, hogy az annyira világos megnyilatkozásai egy napon úgy illeszkednek egymásba és olyan egészet alkotnak, amely képes az emberi gondolkodást felforgatni!

Gondolatok testvérem leveleiből

Számomra rendkívüli megtiszteltetés felidézni néhány gondolatot Pierre leveleiből, és hozzácsatolni mindahhoz, amit nagy hozzáértéssel publikált Madame *de Wespin* és folyóiratának (*Revue Teilhard de Chardin*) munkatársai; továbbá mindahhoz, amit a teológusok írtak, többek között *Wildiers, Smulders, de Lubac, Delépierre* atyák, és olyan tudósok, mint *Chauchard, Cuypers, Duroux* urak, valamint *Leroy* atya és sokan mások.

Családomnak hálás kötelessége, hogy kifejezze tiszteletét e kiváló írók gondolatai és művei iránt.

Abban a könyvben, amelyet Claude Rivière tett közzé, megtalálható az az alternatíva, amelyet sokszor hallottunk Pierre-től:

« *A Világ abszurd, vagy isteni* ».

Ezzel kapcsolatban idézem egy levelének lényeges gondolatát:

« *Nincs más alternatíva. A Tudomány, egyesítve Hitemmel, nekem két kulcsot adott a megoldáshoz, és csak ezek fogadhatók el az intelligencia és a szív számára: az Evolúció és az Idő, — és a haladás Vallása; a megújult és egyetemes kereszténység. Ez a kereszténység szolgáltatja majd az új emberiségnek a Bergson által óhajtott lelki teljességet. Csak ez tudja majd irányítani a hajót magasabb rendeltetések felé* ».

Szerintem azonban Pierre az általa nyitott új út elejére elfelejtette kitenni ezt a jelzőtáblát: « Óvatosan vezessetek! » — bár Claude Cuénot észrevétele szerint: « tudatos gondolkodása mindig hagyományos maradt ». Mégis — ennek az adaptált kereszténységnek felvázolása — rögtön maga után vonta a dogmatikus nehézségek felmerülését. Tudjuk mi történt: 23 évi kínai távollét, ahol érlelődtek és tisztultak gondolatai, megvalósítva egy tudományos szintézist, amely lehetővé teszi számunkra, hogy mindent merjünk és megértsünk a cselekvés érdekében — Sédar *Senghor* úr szerint.

« *A tudományos és a misztikus vibráció egy és ugyanazt a fényt sugározza* » — írta provinciálisának, Costa de *Beauregard* atyának 1926. január 7-én, és nekem 1927. február 6-án a következőt, amely úgy hangzik, mint egy címeren olvasható jelmondat:

« *Kitartó hűségemmel áttörök!* ».

Pierre ebben a harcában egy tisztán evangéliumi módszert választott, amelyet 78 évvel korábban mondott ki Lacordaire atya: « Ellenfelemet nem meggyőzni akarom, hanem egy magasabb igazságban egyesülni vele ».

Hűségét bizonyítja egy 1929. december 10-i levele:

« *Nem örökös illuzió-e azt képzelnünk, hogy a létezés értéke események ben és meghatározott krízisekben rejlik, amikor éppen ellenkezőleg: valódi hatékonysága a mi cselekvéseink monoton és homályos kibontakozásában sugárzik szét. Én jóval többre értékelem a vallásos tapasztalás összehasonlíthatatlan áramlását és a világ átistenítésének egyedüli feladatát, amelyet tradicionálisan az Egyház közvetít. Ezért végeredményben szilárdabban kötődöm Rendemhez, mint bármikor ezelőtt* ».

« *Tudományom, amelynek mindent köszönhetek, számomra egyre kevésbé látszik kielégítő célnak. Életem igazi jelentősége, már régóta, Istennek a Világban való folyamatos felfedezéséért kifejtett erőfeszítéseimben van. Ez az egyetlen hivatás, amelyet ismerek. S ettől semmi sem térithet el* ».

Azután 1936. április 2-án ezt a szerény reflexiót küldte:

« *... kiszemeltek az Antropológia katedrájára; úgy teszek mintha nem tudnék semmit. Engem csak a margón tűrnek meg... S aztán — azt hiszem — el kell ismerni, hogy csak a Te fajtádból való embereknek áll a Világ és halad előre* ».

Gondolhatják, hogy erről én nem vagyok teljesen meggyőződve. Vitáinkból nem hiányoztak néha a heves megnyilvánulások.

Pierre sokat utazott, sokat látott és sok mindent megfigyelt. Így eljutott odáig, hogy több, ma elfogadott és alkalmazott eszmét kétségbe vonjon.

1949-ben és 1950-ben meglátogatott minket Les Moulins-ben. Itt fogadta George Barbour látogatását, aki nagy barátja és értékes munkatársa volt a kínai expedíciókban. Nálunk írta Pierre « *Az Anyag Szíve* » című önéletrajzi tanulmányát is. Akkoriban kapott *XII. Piusz* pápától egy saját kezűleg írt levelet: « Hogyan látja a hit jövőjét és milyen módon lehet azt előkészíteni? » Pierre, a válaszát megelőző tanácstalanságában, ezt mondta nekem: « *Ahhoz, hogy mi szerzetesek hasznosan cselekedhessünk, három definíció hiányzik, amit csak egy Zsinat mondhat ki* »...

S végül utolsó levelének utolsó szavai, amelyet 1955. március 20-án küldött:

« *Pillanatnyilag nagyon megnyugtató az, amit már a látóhatáron észlelhetünk: az 1957-es geofizikai év, amelynek során — planetáris egységüktől kényszerítve — a történelem folyamán első alkalommal hivatalosan és őszintén összefognak az emberek, hogy ugyanazt a problémát megoldják* ».

Ezzel a reménységgel hunyta le szemét.

Végül nem tudok ellenállni annak, hogy ne idézzem IV. Henrik királyunk megragadó gondolatát:

A távollét nem halála a szép barátságnak,
ellenkezőleg:
Iskola, amelyben jól megtanulható.

SZEMELVÉNYEK JOSEPH TEILHARD GOLEN KÁROLYNAK ÍRT LEVELEIBŐL (1974-1977)

Kedves Barátom, igen mélyen érintett bennünket jókívánságainak kifejezése és mi is küldjük üdvözletünket, megállapítva, hogy Pierre hírneve nem csökken. Az USA-tól Angliáig küldenek nekem olyan munkákat, amelyek hamarosan megjelennek, de nekem úgy tűnik, hogy testvérem lelkivilágáról író szerzők között d'Ouince, de Lubac és Barjon atyák maradnak az első helyen.

* * *

Fivérem elképzelése elég egyszerű: a Fejlődés törvényének tisztázása és végleges meghatározása, amely már másfél évszázadnyi kutatást igényelt, ha nem többet. Úgy tűnik, hogy ez a nagy munka és vizsgálódás hozzáad az Isten és a lélek teológiai bizonyítékaihoz egy további, tudományos és fizikailag vitathatatlan tényt: a fejlődés egy privilegizált kategóriában — nevezetesen az emberi fajban — folyamatos teremtéssel és megszakítottság nélkül irányul a felé, amit Pierre « Hominizáció »-nak nevez.

Ez, *Az Emberi Jelenség*-ben is felvázolt megállapítás alapja lett egy egész életen át folytatott reflexiónak. Megjelölte az Evolúció korszakait, analizálta és elmélkedett következményein. Felismerte, hogy a hominizáció a « Kozmosz » genetikus szemléletében érthető meg... Ez a gondolat majd kielégít minden hipotézist és döntő lépést tesz lehetővé: előtérbe helyezi a konvergencia útján végbemenő fejlődés eszméjét. Minden egy tengely körül tömörül, az Emberre, a Hominizációra koncentrálódik. S ehhez kapcsolódik az ember megszakítás nélküli útja az evangéliumi tökéletesség felé.

* * *

Ön ezt írja elmélkedésében: « Az a leglényegesebb, hogy a nagy alkotók által egyszer meggyújtott láng tovább égjen, és ha lehetséges, még tovább is terjedjen ». És tanulmányának harmadik lapját olvasva megállapítom, hogy ez a láng erősen megvilágítja az Ön munkaasztalát. S rendkívülinek találom a következő mondatát: « ... az éppen élőkben az összes valaha voltak megnyil-

vánulnak ». Ez a követendő jó irányt jelző tábla az utak szövevényében a végső cél, az Ómega felé...

* * *

Még 1949-ben történt, hogy egy római fogadáson részt vett egyik barátom. A beszélgetők egy csoportjában jelen volt Ottaviani bíboros és Monsieur Brouillet, aki vatikáni nagykövetünket helyettesítette. Az Egyház helyzetéről volt szó. Valaki megjegyezte, hogy akadnak jelentős szellemek, akik mind nagyobb számban nyernek meg hivőket.

— Nevezzen meg egyet közülük — kérte Ottaviani bíboros.

— Teilhard de Chardin atya — válaszolta zavartan.

— Én ismerek másokat... Nekem egyéb forrásom is van a történelemben — jelentette ki a Bíboros.

— Lenne kegyes Eminenciád közölni velem a nevét?

— Nos, Kálvin, a dijoni presbiter.

Monsieur Brouillet nevetésben tört ki, mosolygott a Bíboros is:

— Tréfáltam — zárta a beszélgetést — nekem úgy tűnik, hogy Teilhard gondolata túlságosan bonyolult az emberek, a tömegek számára.

Valójában a Bíboros tévedett. Már ebben az időben meglepetéssel láttam, hogy fivérem munkája, *Az Emberi Jelenség* gépírásos példánya ott volt egy auvergne-i tanácsos asztalán, aki pedig nem is tartozott a mi barátaink közé.

* * *

A párizsi Fondation csak egy délutáni konferenciát irányzott elő április 10-re (Pierre halálának 20. évfordulójára). Tájékoztattam őket távolmaradásom okairól... Monsieur Bourdarias, a *Figaro* munkatársa, amint értesült erről, eljött hozzám és bonyolult berendezéseket tett elém. Mondhattam néhány szót, amelyet majd lejátszanak.

Bevallom Önnek, hogy bizonyos fenntartásokkal élek..., őket a francia Egyház álláspontja motíválja. Hajlamosak arra, hogy testvérem műveiből kivonatolt, jól-rosszul megértett fejezetekről vitatkozzanak (ez alól én kivonom magam)... Egyébként az a helyzet, hogy egyik nővérünket hamarosan boldoggá avatják. Ráadásul Róma hajlik arra is, hogy egyugyanazon dossziéba foglalják Anyámat és Françoise-t.

* * *

Számomra tagadhatatlannak látszik, hogy Pierre szerepe jelentős a jelenlegi spirituális mozgalomban, amely annyira szembetűnő a francia ifjúság körében, bár ennek kereteit... többé-kevésbé elkendőzi a sajtó, a rádió és a televízió.

Én elég idős vagyok, de nem vesztettem el reményemet abban, hogy meglátom még a szemináriumok és a kolostorok újbóli benépesedését, a munkás- és paraszttömegek visszatérését a román, gótikus vagy modern templomokba. Akkor majd felidézik testvérem nevét, akinek nagyrészt köszönhető lesz ez a

konverzió, és elfelejtik neki, hogy neheztelt az előző generációkra. Végül is ezek munkálták és alakították azt a termőföldet, amelybe Pierre vetette a magot.

* * *

Mindnyájan reméljük, hogy Ön eljön Franciaországba és Auvergne-be is, ahol nyaranként tartózkodunk és ahol Pierre töltötte írással vakációit. Esténként néha tűzre volt szüksége a szalonban. Kért egy kis pohár sartrőzt és foteljéből szemlélte a szőnyeg rózsaszínű papagájmintáját. Ez derűsebb gondolatokat ébresztett benne, mint Edgar Poe-ban a szekrény sarkán megülő holló.

* * *

Végül biztosíthatom, hogy Önnek helye van szívem katedrálisában, ahol nagy barátsággal és szerető gondolatokkal őrzöm. Szívélyesen üdvözli az Ön hűséges Joseph Teilhard de Chardinje.

(Fordította: GOLEN KÁROLY)

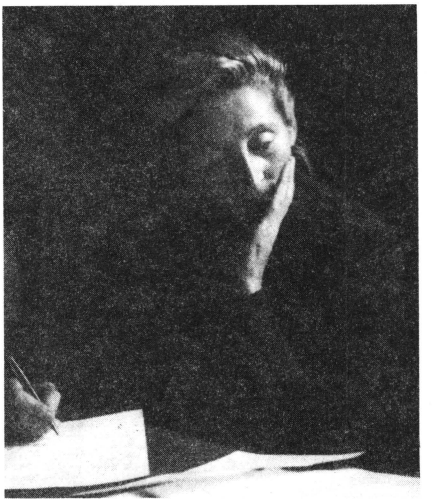

Dominique de Wespin

A belga írónő (írói álnevén: George Magloire) Harkovban született belga szülőktől 1911. július 4-én. 1920-ban Belgiumba érkezik, tanulmányait Brüsszelben végzi 1930-ig. Zeneiskolába is jár, egy zongoradíjat nyer. 1931-től 39-ig francia irodalmat tanít a brüsszeli Michot Mongenast-Intézetben, közben két újság (a párizsi *Candide* és a brüsszeli *Face à main*) tudósítója. 1939-ben Kínába érkezik. Ez év októberében Pekingben megismerkedik Teilhard atyával. Pei kínai paleontológus és Jacques Roi atya révén került kapcsolatba Dominique de Wespin és férje, Willy Wang Teilhard és Leroy atyákkal. Minderről beszámol itt közölt írásában, valamint 1981-ben megjelent könyvében: *A Pékin avec Teilhard de Chardin, 1939-1946* (R. Laffont kiadó, Párizs), Dominique Wang szerzői névvel. Pekingben Dominique Wang a francia irodalmat tanítja, költeményeket ír, cikkeket közöl a *Journal de Pékin*-ben, előadásokat tart és zongora-hangversenyeket ad. 1946 elején visszatér Európába, Brüsszelben él. Több országban előadásokat tart, munkatársa belga és francia lapoknak. 1948-ban sajtóattasé az ENSZ-nél. 1948 és 50 között riportokat ír Közép-Keleten. 1955-től cikkeket ír Teilhard-ról a *Synthèses* c. folyóiratban. 1959-ben megalapítja Brüsszelben a Nemzetközi Pierre Teilhard de Chardin-Társaságot, amelynek ő a főtitkára. Ugyancsak ő szerkeszti a Társág negyedévi folyóiratát: *La Revue Teilhard de Chardin* (első száma 1960-ban jelent meg). A kötetünkben közölt mozaikok, valamint 1981-ben megjelent, említett könyve értékes adatokat nyújt Teilhard 1939-1946 közötti életszakaszának megismeréséhez. Kínában alaposan megismerkedett a helyi kultúrával, gondolkodással. Főleg Kilien nagybácsija hatott rá, aki a taoista bölcsesség szerint élt. Említett könyvén kívül fontosabb művei: *Présence de Pierre Teilhard de Chardin* (Ed. Universitaires 1960); *Teilhard et le Sinanthrope* (Ed. Universitaires 1964); *Sur les traces du Tai ki Tchuan* (Verviers 1973). Számos cikke jelent meg Teilhard-ról a már említett *Synthèses*-ben és a *Revue Teilhard de Chardin* c. folyóiratban.

Dominique de Wespin-Wang

MOZAIKOK TEILHARD ÉLETÉBŐL

Ajánlom Françoise de Schryver-nek

— Jó csillagzat alatt születtem!

Pierre Teilhard-ra akkor mosolygott először a szerencse, amikor Auvergne-ben meglátta a napvilágot.

Auvergne! A gránit és a tűz földje, ahol a világ legzöldebb füve nő.

— Hogy gyökereim miért kötődnek Auvergne-hez? Szeretem végtelennek tűnő tágasságát és látszólagos zordonságát.

A másodkorban emelkedett ki, s a harmadkor végén erős vulkanikus mozgás rázta meg. Auvergne-ben van Európa legnagyobb tűzhányója, a Cantal...

Vajon ebből a környezetből fakad Pierre vonzalma a geológia iránt?

Sarcenat... A vidéki kúriára jó csillagzat ragyog, amikor 1881-ben megszületik *Marie-Joseph-Pierre Teilhard.*

Malagában ugyanebben az évben jön a világra egy másik fiúcska: Pablo *Picasso.* Ki gondolná, hogy az andalúziai újszülött forradalmasítani fogja a festészet világát.

Itáliában csendesen szendereg a későbbi *XXIII. János* pápa.

1881! Kezdődik a tudomány, az ipar, a technika korszaka. És a nagy felfedezések kora is.

Dordogne-ban megtalálták a Crô-Magnoni embert. Azt mondják ötvenezer éves. Mintegy húsz évvel ezelőtt tárták fel a neander-völgyi koponyát.

Többen nyugtalankodnak:

— Ennyire öreg az ember?

Mások ámuldoznak:

— Látta az altamirai festményeket Spanyolországban? Azt mondják, hogy tizenkétezer évesek...

A viharok, amelyeket *Lamarck* « Állattani Filozófiá »-ja és *Darwin* « A fajok eredete » c. műve keltettek, még nem csillapodtak le.

Tíz évvel előbb írták az Internacionálét.

Einstein 3 éves. Majd ugyanabban az évben hal meg, amikor Pierre Teilhard. *Jaurès* és *Bergson* most 22 évesek, megszerzik a filozófia tanári fokozatát. *Marx* Károly 63. évében van. Ő két évvel később fog meghalni, egy évvel Darwin előtt. Ernest *Renan* 58. életévének magaslatáról szemléli azt a nemzedéket, amelyre ráütötte szkeptikus ateizmusának bélyegét.

Közben megoszlanak a vélemények mindarról, ami történik. Zsörtölődő hangok hallatszanak:

— Ez az erkölcsi hanyatlás kezdete! — kiált fel *Boulanger* generális.

— Ki ez a Louis *Pasteur*, aki ránk kényszeríti a védőoltás borzalmait?

— Itt a vonat, és mi nem következik még!? Úgy gondolják, hogy nem halunk meg elég gyorsan?

— De különb dolgokat is ígérnek! Nem beszélnek máris automobilról?

— Na és a repülőgép? Képzeljék! Már mondják, hogy néhány őrült repülni készül!

— Egek... Madarunk sem lesz többé! Ez már a világ vége!

1881. César *Franck*, a teljesen félreismert misztikus orgonaművész, megkomponálja a « Boldogságok »-at, ami nem minden ízlést elégít ki. Erről tanúskodik a zenetörténész Emile *Marmontel*, aki a párizsi konzervatórium énekgyakorlat-tanára. Ezt írja:

— Rajongok *Offenbach*ért! Ő aztán alkotó!

A « párizsi jókedv » tombolása generációkon át folytatódik... De itt van Claude *Debussy*!

És ugyanezen a tavaszon ez a zseniális újító huszadik életévébe lép és bejelenti a zene felszabadulását.

— A zene — mondja — eddig hamis elven nyugodott. Magunkban kutatjuk a gondolatokat, pedig körülöttünk kellene azokat keresni. Fontosabb látni a felkelő napot, mint hallgatni egy Beethoven-szimfóniát. A muzsikus bölcsessége abból áll, hogy nem hallgat mások tanácsaira, hacsak nem a szélre, amely a világ történetét meséli el neki.

Claude Debussy kompozíciói holnap nélküli véletlenek a zene történetében — jelenti ki az említett Marmontel.

Az elégedetlenek mindig hallatják szavukat.

Taine ellen, aki publikálta « A művészet filozófiá »-ját, *Verlaine* ellen, aki « Jóság »-ot írja, *Rodin* ellen, aki a « Calais-i polgárok »-at mintázta és *Renoir* ellen, aki megfestette az « Ebéd a füvön »-t.

A Kasszandrák ellenére egymást követik a tudományos felfedezések.

— Az elektromosság tündére? Megáll az eszem...

— Mit várhatunk egy *Gambetta*-kormánytól?

— Jóságos Isten! A mi Urunk megfordul a keresztjén!

A világ zajongásaira Auvergne-ben a vizek és a madarak éneke felel.

A Puy-de-Dôme első előhegységén, Sarcenat-ban, egy vidéki kúria palatetője alatt, két arc hajlik a fűzfabölcső fölé, ahol csendesen alszik Pierre Teilhard. Édesanyja, *Berthe de Dompierre d'Hornoy*, dédunokahúga *Voltaire*-nek.

— Áldott és szent Anyám! Neki köszönhetem lelkem legjobb részét. Tőle származik az Isten iránti szeretetem és lelki függetlenségem a megpróbáltatásokban — mondja később Pierre Teilhard.

Édesapja, *Emmanuel Teilhard de Chardin*, a tudományos és a filozófiai gondolkodáshoz vonzódó nemesember, mindenekelőtt a természet barátja.

— Gyermekkoromban Apámtól ismertem meg a valóság ízét és az idő nyomainak megsejtését. Neki köszönhetem azt az alapvető egyensúlyt, amire

minden egyéb épül; határozott vágyakozásomat és különös hajlamomat az egzakt tudományok iránt.

A Teilhard család — elszigetelve magát a világtól és a századtól is — patriarkális egyszerűségben él, egy olyan atmoszférában, ahol csak a jó érvényesül, a rosszat fel sem említik.

— A mi családunkat bura alá lehetne helyezni — mondja majd Albéric, a legidősebb fiú, a későbbi fregatthadnagy.

— Kisfiúkoromban Auvergne alakított. Auvergne volt az én természettudományi múzeumom és rezervátumom. Sarcenat-ban kóstoltam a felfedezés örömeibe.

A tizenegy gyermek közül Pierre a negyedik. Jó és elmélkedő, vonzódik a felhőkhöz, gyakran megfigyeli vonulásukat.

Név szerint ismeri a csillagokat.

Emmanuel Teilhard de Chardin már igen korán megállapítja: az én Pierre-em semmit sem szeret annyira, mint a természetet.

S valóban, ez a kisfiú a természettől kapja az első nagy oktatást. Soha nem fogja elfelejteni.

Az alig kétéves Pierre a fűben kúszva keresi a rovarokat és szemléli életüket.

Észrevették, hogy néha titokban simogatja a földet.

Mi volt az első emléke?

— Este volt, tikkasztó hőség. Hároméves fiúcska lehettem, nem tudtam elaludni. Nevelőnőm karjára vett és kivitt a gyümölcsösbe, hogy friss levegőn legyek. Egy alacsony ágú szép fa kínálta gyümölcseit.

— Akarsz őszibarackot? — kérdezte a derék asszony. Melyiket választod?

A legnagyobbra mutattam. Nevelőnőm hangosan felkacagott.

— Ezt az őszibarackot — kicsi Pierre — senki sem tudná leszakítani neked. Ez a hold!

Minél inkább növekszik a gyermek, annál jobban ragaszkodik a természet-anyához. Kémleli a családi park ezerféle zaját, azonosul a fűvel, a gyümölcscsel, a madárral. Mindenhez közel kerül, egyszer egy lepke a tenyerébe rakja petéit. Álmodozásra készteti egy csigaház. Megrezdül a kastély tornya körül röpködő fecskék éles hangjára. Végtelenül elbűvöli a vízsugár, amelyet szétpermetez a szél. De elcsodálkozik azt látva, hogy a falevelek sárgulnak és a virágok elhervadnak.

A porba hulló lepkénél jobban kedveli az erős bogarakat.

— Unokaöcsémet valósággal megrémítette a dolgok törékenysége. Szomorú lett, ha látta kopaszodni a fákat — emlékezik *Marguerite Teillard-Chambon.*

A szenvedélyes természetbúvár és levéltáros Emmanuel Teilhard de Chardin maga tartja kézben gyermekei nevelését.

Együtt kutatják a mezőt, megfigyeléseket végeznek, rovarokat gyűjtenek és megtanulják felismerni a növényeket.

Esténként Teilhard gróf lapozgatja és magyarázza Jean-Henri *Fabre* entomológus munkáit.

Pierre sohasem felejti el a tücsök és a hangya csodálatos meséjét, amelyről Fabre — akit a rovarok Vergiliusának neveztek — azt mondja, hogy « *La Fontaine* egyáltalán nem ismerte ezeket az állatkákat ».

« La Fontaine soha nem látott tücsköt. Sohasem hallotta. Számára a híres énekes bizonyára szöcske! *Granville*, akinek tréfás ceruzája verseng az általa illusztrált szöveggel, ugyanúgy téved. Rajzán a hangyát szorgalmas háziasszonynak öltözve látjuk. Nagy, búzával telt zsákok mellett áll az ajtó küszöbén és lenézően hátat fordít a kölcsönkérőnek, aki lábát... bocsánat, a kezét nyújtja. A rajzon óriási karimás kalapban, gitárral a hóna alatt, a hideg széltől lábához tapadó szoknyában, tökéletes mása a szöcskének! »

Sarcenat-ban a napirend változatlan volt.

— Anyám — télen éppúgy mint nyáron — reggel 4 órakor kelt. Az erdőn keresztül — egy szűk ösvényen át — az orcines-i templomba ment, amely tőlünk három kilométer távolságra volt, hogy övéiért imádkozzon.

Milyen volt a gyermekek életritmusa?

Pierre és testvérei 7 óra 30-kor kelnek és tanítónőjük szobájában reggelizznek. Azután következnek a feladatok és a leckék.

A latin tanítását Emmanuel Teilhard magának tartja fenn. A német nyelvet a nevelőnő oktatja.

Este 8-kor vacsoráznak.

Nyári estéken a szülők és a gyerekek a teraszon ülnek és csendben csodálják a fákat, az eget és az első csillagokat. A nap közös imádsággal végződik, a gyermekek és a háziak tekintete a kereszt felé fordul.

Téli estéken a család a tűz körül gyülekezik.

A vasárnaponkénti vecsernye után a fiúk és a lányok mindig szórejtvényekkel töltik az időt, míg apjuk visszavonul a könyvtárba.

Ebben a komoly családi körben bontakozik ki Pierre és mérlegeli a sorsától kapott lehetőséget, hogy egyszerre lehessen a föld és az ég gyermeke.

— Még gyermekkoromban meghódított a Vas-Isten. Bálványaim? Egy ekekulcs és egy fémtöredék. Mekkora volt a kétségbeesésem, amikor felfedeztem, hogy a vas rozsdásodik és elkopik. Később a lángokra figyeltem fel, aztán a kövek szelídebb, de állandóbb fénye vonzott. Egész gyűjteményem lett: ametiszt, kvarckristályok és kalcedon darabok.

Hogy mi okozott szomorúságot gyermekkoromban? A dolgok múlandósága. Ötéves lehettem, amikor láttam egy hajfürtömet a tűzbe dobni, elégni és eltűnni. Felzokogtam. Tehát még az életem tartozékai is megsemmisülnek... Megtudtam, hogy múlandó vagyok!...

« Vigasztalódj — mondta Anyám. A dolgok nem vesznek el. Megváltoznak. Átalakulnak ».

Ez a gondolat megmaradt az emlékezetemben! Segítette kutatói pályámat.

Pierre sokban különbözik testvéreitől. Gyakran elkülönül a többiektől és idejének nagy részét a sarcenat-i angol mintájú parkban tölti.

7 éves korában minden fát ismer.

Szereti a növényeket és a virágokat, legjobban a rózsákat kedveli.

— Látni kellene őt, amint a galamb turbékolását hallgatja és kedvenc rózsatövét nézegeti — mondja az egyik nevelőnő.

— Apám beavatott minket a növénytan, az állattan és az ásványtan örömeibe. Auvergne — amely gazdag rovarokban, vadon termő növényekben, kövekben és ásványokban — született gyűjtőket nevel gyermekeiből.

Mennyi barangolás és felfedezés volt a birtokon! Pedig Pierre számára a sarcenat-i park hamarosan nagyon is szűknek fog bizonyulni.

— Már 8 éves koromban tudtam, hogy a világ a kerítés rácsain túl kezdődik.

Pierre hatalmas utakról álmodik, amelyek egy mérhetetlen világba vezetnek. Gondolatban pályaudvarokon áll, ahol kigyúlnak színes szemaforok, hogy irányítsanak rohanó vonatokat.

Testvérei gyakran látják, amint arcát a bezárt rácskerítéshez szorítja. Ilyenkor magukkal viszik a gyümölcsöskertbe.

Pierre a kastélyból feltűnni látja Puy de Dôme hegyeit.

Az arra vezető régi római utak az Emberek földjét idézik, amelyről azt mondja később:

— A föld kerek, hogy a barátság körbejárhasson!

Egy nap, Pierre a húgával, *Marguerite-Marie*-val elindult egy tűzhányó felkutatására. De utolérték őket, mielőtt kalandos útjuk célját elérhették volna. A szökevényekkel éppen akkor ért haza a családi hintó, amikor kitört az Auvergne-re annyira jellemző tomboló vihar.

Még 8 éves korában egy metszet ragadja meg Pierre képzeletét. Krisztust ábrázolja a kereszten.

Hogyan lehet összeegyeztetni ezt az elszomorító képet az édes kis Jézussal, akiről az édesanyja beszél?

Pierre később ezt mondja:

— Az emberek már nem látják Krisztust, csak a Keresztre néznek!

Az ő Krisztus iránti szeretete gyermekkorában sem volt melankolikus. Olyan szeretet volt ez, amely felizzítja az erőket.

Ez a 8, 9, majd 10 éves kisfiú szelíd, de tántoríthatatlan jellemű, gyengéd, de makacs és mesés titkok hordozója.

— Akkor kellett volna látni, amikor kalandos gondolatokkal elmenekült a természet hosszú és eredményes megfigyelésére — mondja unokatestvére, Marguerite.

Pierre fiatal éveinek minden tettében már megnyilvánul a jövő geológusa, a föld szenvedélyes szerelmese.

— Unokaöcsém semmitől sem fél! Soha nem hagyja sürgetni magát! Képtelen hazudni. Csak egy hibája van: túl jó és nem kedveli játékainkat — vélekedik Marguerite Teillard-Chambon.

Abban az időben persze nem volt megengedve, hogy a fiúk együtt játszanak a lányokkal.

És elérkezik az 1889. esztendő. A Világkiállítás és az Eiffel-torony éve. Emmanuel Teilhard minden télen Clermont-Ferrand-ba telepíti át családját,

ahol volt egy külön, XVIII. századbeli házuk. Meglepetéssel fedezi fel, hogy Pierre-nek írói tehetsége van, amikor elolvassa a hernyók tenyésztéséről írt dolgozatát.

Clermont-Ferrand, amelyet vulkanikus kövekből építettek még a XII. században, s ahol *Pascal* árnyéka lebeg, soha nem fogja elnyerni Pierre Teilhard tetszését.

Gyermekként még nem tudja, hogy a pascali két végtelenhez, a Végtelenül Nagyhoz és a Végtelenül Kicsihez, egy harmadik végtelent ő fejt majd ki, a Végtelenül Bonyolultat.

1890-től titokban — kizárólag önmagának — Pierre leírja belső világát. Sajnos, ezekből a feljegyzésekből semmi sem maradt fenn.

— Szellemem a természettel való érintkezés során formálódott. Nem is emlékszem olyan időre, amikor ne írtam volna!

Pierre 1891-ig élte az óraműpontossággal szabályozott családi életet

Ki ez a hosszú lábú, nyílt és szelíd mosolyú fiúcska, aki órákig mereng a földgömb és a térképek felett?

Ki ez a gyermek, akit erőszakkal kiragadnak környezetéből, és — a családi tradíciónak megfelelően tíz és féléves korában Villefranche-ba, a mongré-i jezsuiták kollégiumába kerül?

Elhagyta volna a szerencsecsillaga?

Bizonyára nem, mert a Kollégium kapuján ezt a profetikus feliratot olvassa: « Az ifjúság nevelésével megbízott oktatók kötelessége megtanítani a fiataloknak, hogy a tudományt a vallással szenteljék meg, a vallást pedig a tudománnyal szolgálják ».

— Villefranche-ban megkaptam a Jézustársaság vírusát — mondja később Pierre Teilhard, és még hozzáteszi:

— Inkább álmodozó, mint lármás diák voltam...

S hogyan reagál arra, hogy kegyetlenül elszakították otthonától?

Lelki gyötrelmet érez.

Elveszett a felhőtlen gyermekkor.

Szobájának rácsos ablaka mögött, távol a hosszú ideig élvezett természettől és a sarcenat-i parktól, most új dolgokat kell megtanulnia.

— Megtanulok uralkodni magamon, s azt is, hogy ne érdekeljen, ami velem történik.

Csodálkoznak a jó Atyák látszólagos közömbösségén? Bizonyára nem. Hiszen a rájuk bízott gyermekekből nekik olyan embereket, pontosabban keresztényeket kell nevelniök, akik szenvedni is tudnak.

A fiatal Pierre-nek minél több bánatot okoznak a körülmények, annál kevésbé beszél róluk. Gondolatai gyakran elragadják és hazaviszik Sarcenat-ba. Ott sétál a sima hátú kis patakok partján, amelyek az erdők és a szénakazlak között csordogálnak. Egy gránitpadon ül, szemben az őrtoronnyal, és szívében vég nélkül susognak a fák, amelyeket a leggyengébb szél is megreszkettet. Nem látja többé, hogy hol végződik a gyönyörű természet... Minden kő, minden virág és minden rovar hozzá beszél. Mindenből valami bátorító sugárzás árad.

Tanulmányaiban Pierre ragyogó szellemről tanúskodik.

Apjától csodálatos emlékezőtehetséget örökölt. Megállás nélkül és hihetetlenül gyorsan tanul.

Egyéni bája központként vonzaná tanárait és társait, ha nem lenne rendkívül tartózkodó.

— Ez egy álmodozó — írja majd Henri *Brémond* abbé. Udvarias, kedves, szolgálatkész, sohasem veszekszik. Természetesnek tartja, hogy átadja másnak a szót, vagy bármiből a saját részét. Ezt szívélyes mosollyal teszi. Hasonlóan nyilvánul meg elégedetlensége is: ilyenkor félrevonul, mint akinek gondolatai messze járnak.

Pierre meglepi tanárait tömör és szabatos stílusával. Szívesen dicsérik dolgozatainak eleganciáját, könnyedségét és egyéni jellegét.

Írása emlékeztet valakire. De kire? Ősére, Voltaire-re.

Henri Brémond így írja le tanítványát:

— Nagyon intelligens. Mindenben első, de elképesztően csendes. Az osztályban néha még a legcsökönyösebbek is megelevenednek. Ő sohasem. Csak később tudtam meg ennek a közömbösségnek a titkát. Úgy tűnt, mintha távol élne tőlünk, volt egy féltett szenvedélye, ami teljesen lekötötte: a kövek.

— Azt mondta Apám, hogy a kövek a bolygókhoz tartoznak. Élnek. Mintha valami jelenlét lenne bennük. Talán lakják...

Múlnak a hónapok. A látogatások nem vigasztalják a kisfiút. Édesanyja csak egyszer jön el, hogy ott legyen az első szentáldozásán.

Pierre most 11 éves. Néha meghatározhatatlan szorongásokat érez. Ezekről senki sem tud. Elrejtve hatnak egész életében.

Lelkiismeretesen dolgozik tovább. A versenyeken elnyeri az első díjat, kitüntetik példás magatartásáért és három dicséretet kap.

Igen erős a fordításokban, az irodalomban, görögben, latinban és németben. De különösen kiváló a természettudományokban.

A hittanért járó jutalom az egyetlen, amit sohasem kap meg.

— Meglep langyos vallásossága — jegyzi meg Brémond abbé. Ez bizonyára annak a módnak tudható be, ahogy ezt a tárgyat tanították.

— Ennek a diáknak teljesen szokatlan lelkiereje van — említi egy másik tanára.

Egy nap megkérdezi Pierre-t egy tanulótársa:

— Szereted a napnyugtákat?

Ekkor mesélni kezd Sarcenat-ról, ahonnan üres kézzel távozott, növénygyűjteménye és a kövei nélkül. Még a Vasból való « Istene » is ott maradt.

De szerencsére Mongré-ban is látható a hegyek szépsége és van költészet is.

— Ezen a « Kínai Falon » belül — ami elválasztott a mindenség más elemeitől — felfedeztem a barátságot és a költőket — emlékezik majd vissza Pekingben Teilhard.

Nagy irodalmi felfedezése *Ruteboeuf* lesz! Aztán következik *Vigny* és Théodore *de Banville*, az « Ametisztek » szerzője.

Tanára, Henri Brémond befolyására Pierre megszereti a forrófejű Maurice

Barrés-t, megkapja egy fűzött, halványkék színű könyvét, amely mindenütt vele lesz hosszú éveken át...

14 éves korában Pierre már lényegében elsajátította a klasszikus kultúrát. De mindenekelőtt és kiemelten *Boileau* az első számú szerzője, akinek « Költészettan »-át könyv nélkül tudja:

« Végül is minálunk elsőként Malherbe
Éreztette a ritmust a versekben;
A jó helyű szónak tanítva hatalmát,
Megregulázta a szárnyaló Múzsát... »

Teilhard egész élete során szívesen idézi fiatalkorának kedvelt íróját:

« De mielőtt írnál, tanulj gondolkodni:
Mert ahogy az értés fakó vagy világos,
Úgy lesz a kifejtés tiszta vagy homályos.
Csak amit jól értünk, azt fejezzük jól ki,
Csak értő szavakkal tudsz érthető lenni... »

Pierre komoly tekintetében humor is lappang. Rokonának, Voltaire-nek szellemességét szereti a legjobban, de annak gúnyos és csipkelődő mosolya nélkül.

Két olyan olvasmány is elbűvölte, amelyeket a jó Atyák nem nagyon ajánlottak. Az egyik « Cook kapitány utazása » *Verne* Gyulától, a másik pedig a « Micromegas » volt, szerzője François-Marie Arouet, azaz Voltaire. Pierre most 17 éves. Az Atyák engedélyezik neki a « Micromegas » elolvasását, ami kivételes dolog, hiszen a szerző Mongréban nem állt éppen a szentség hírében.

Pierre néhány részletet kívülről is megtanul Voltaire művéből:

« Volt — a Sirius nevű csillag körül forgó bolygók egyikén — egy igen szellemes fiatalember, akit megismerhettem utolsó utazása alkalmával, amelyet a mi kicsike hangyabolyunkon tett. Micromegasnak hívták. Ez olyan név, ami jól illenék az összes nagyoknak... ».

« Micromegas sok mindent tudott. Néhány mást pedig kitalált. Az akkori szokás szerint bolygójának jezsuita kollégiumában tanult és még nem volt 250 éves, amikor éles elméjével felfedezte Eukleidésznek több mint ötven tételét. Ez tizennyolccal több Blaise Pascalénál... ».

« Hazájának muftija — aki csak semmiségeken nyargalt és nagyon tudatlan volt — Micromegas könyvében gyanús, rosszul hangzó, vakmerő és eretnek tételeket talált, s ezért állandóan üldözte. Arról volt szó, hogy a Sirius bolháinak szubsztanciális formája — jellegét tekintve — azonos-e a csigákéval. Micromegas szellemesen védekezett. Az asszonyokat a maga pártjára állította. A per 220 évig tartott. Végül a mufti elítéltette a könyvet a jogtudósokkal (akik azt nem is olvasták), a szerzőnek pedig megparancsolták, hogy 800 évig távol éljen az Udvartól... ».

Mindezen titokban mulatva, Pierre befejezte olvasmányát « a kis molyokról, az emberekről, akik a Siriusról szemlélve végtelenül parányiak, de ugyanakkor rendkívül gőgösek, és akiket Micromegas a társával, a Saturnus Törpéjével sorsukra hagyott, átadott nekik és használatukra bízott egy írott művet, amelyből majd áttekinthetik a dolgok végét ».

... « A kötetet elvitték a tudományos Akadémiára. Hanem amikor az öreg titkár kinyitotta, nem látott semmi mást, csak üres lapokat ».

Az 1898-as év fiatalos viták ideje és egyben a Pléïade költőinek felfedezése is.

Az iskolai elismerések valósággal hullanak Pierre Teilhard-ra. Szorgalom, kiválóság, francia dolgozatok, fizika, természettudományok. A jó Atyák már régóta felismerték remek tanulójuk szellemi függetlenségét és nem nagyon alkalmazkodó jellemét.

De « jó szívét » is ismerik. Nem ő látogatja mindig elsőként az öregeket a szegények Nővéreinek menhelyén?

Letette a filozófiai vizsgát.

Leéretttségizve, Pierre 18 éves korában belép a jezsuiták Aix-en-Provence-i noviciátusába.

Életét Isten jelenléte tölti be.

Mi történt?

Ez az ő létének és hivatásának titka.

Szüleinek ezt írja: « Mintha Isten ajánlaná, hogy hagyjam el a világot. Gondolhatjátok, hogy erre csak akkor válaszolok majd, ha megbizonyosodtam, hogy nem tévedek ».

Buzgón és a kívánt fegyelmezettséggel végzi Szent Ignác lelkigyakorlatait.

Ez a kissé elfogódott arisztokrata jól tudja, hogy mit akar: életét a « Múlhatatlanhoz » kötni.

Egy zárt családi körből a Kollégium még zártabb környezetébe került. Innen a Noviciátusba ment... Mit ismer a világból? A válasz még késlekedik.

Eltelik huszonnégy hónap. Pierre most felkészül első fogadalmának letételére. Lavalban van.

— Egyre inkább hallok magamban valami hang- vagy énekfélét, ami nem tőlem származik...

A század véget ér és magával viszi *Strauss* « Jó Idők » valcerét.

De az idő elsodorja az utolsó dohogásokat is:

Ki ez a Marie *Slodowska*? Miféle ördöngösséget hoz nekünk lengyel szülőföldjéről?

Ez a Marie férjhez megy Pierre *Curie*-hez és együtt kapják a Nobel-díjat a rádium felfedezéséért.

Kínában boxerlázadás van.

Mi közünk nekünk mindenhez? Mindenki önmagáért, — nemde? Kína messze van...

S amikor a XIX. századi civilizáció mérlegét nyújtó párizsi világkiállítás mámorában felkel a XX. század napja, optimista hangok is hallatszanak:

— A felvilágosodottság korába léptünk! A humán tudományok elhozták a népek közötti megértés és a barátság korszakát!

— Végre mindenki számára itt a kényelem és a boldogság!

— Az elzárkózottság már a múlté!

Husserl, *Bergson*, *Freud*, *Russel*, *Gandhi*, *Szun Jat-szen* és *Sztálin* nevét kezdi megtanulni a világ és rádöbben Egységére.

— Hallott már az új-zélandi *Rutherford*-ról, a német Max *Planck*-ról, a dán Niels *Bohr*-ról, az orosz *Mendelejev*-ről, a holland *De Vries*-ről?

A felnövekvő nemzedék már egy új keringőre fog táncolni?

— Szereti *Ravel* « több mint lassú » valcerét?

Pierre Teilhard 1902-ben leteszi irodalmi licenciátusát, és akkor a szerzetesrendeket kitiltó intézkedések sújtják.

A jezsuiták Nagy-Britanniában húzódnak meg. Letelepednek az angol-normand szigeteken is.

Pierre leírja távozásukat:

— Képzeljétek el a jó Atyákat és tanítványaikat. Az egyik zavartabb volt, mint a másik, de megindultságukat nyugodt és méltóságteljes magatartás mögé rejtették. Mindenki valami jó mondással igyekezett ellensúlyozni a balszerencsét. Hogy észrevétlenül jussunk ki Franciaországból, a padlásokról sietve előhalászott civil ruhákat kellett öltenünk. Még most is látom társaimat, az egyik sárgászöld kalapban, a másik összelapítható cilinderben vagy autós sapkában... Mindnyájan nevetésben törtünk ki a be nem gombolható zsakettek, a lábszárat verdeső házikabát és a fekete zakó láttán, amelybe hárman is belefértek volna...

Pierre képzése Jersey szigetén folytatódik. Egyre szenvedélyesebben megszereti a geológiát. Mindig vonzza a természet, egy kimondhatatlan « Ultra-élő » értelmét sugallja.

Ebben az első angol-periódusában végleg kialakul benne a Világmindenség iránti szeretete.

Visszaemlékezve a skolasztika három évére, Pierre Teilhard ezt mondhatja barátainak:

— Geológus kalapácsommal és nagyítómmal megtettem az első tétova lépéseket a múlt és a jövő között.

A kalandos környezet tetszik Pierre-nek. Társainak neve: *Doncoeur*, *Valensin*, *Charles*.

— A « vulkánok » — gondolkodásukat tekintve — rokonok — mondja Teilhard.

— Pierre irodalmi hajlamú természettudós, akinek tehetsége van a természetfölötti aktivitásokhoz — állítják társai.

Egy pillanatig arra is gondol, hogy lemondjon a föld tudományairól. *Troussard* atya azonban lebeszéli erről.

— Hogy akkor nem siklottam ki, azt tanárom szilárd és józan gondolkodásának köszönhetem.

A dolgok eredeténél mindig jelen van egy gyermekkori álom: Pierre álma az volt, hogy egyszerre imádja Jézust és keresse a természetben a « Múlhatatlant ».

Miként Auvergne-ben, most Jersey-ben is kirajzolódik egy Abszolút a föld öreg kérge alatt.

— Időnként valóban úgy tűnt nekem, hogy a természetben a szemem láttára hirtelen alakot ölt valami egyetemes Létező. Most már nem valami Ultra-Materiálist kerestem, mint régen. Ellenkezőleg, valami Ultra-Élő irányában próbáltam megragadni és megszilárdítani a kimondhatatlan Jelenlétet.

1905 nyarán Pierre Teilhard befejezi skolasztikus tanulmányait.

Abban az időben az Evolúciót még nem fogadták el. De Teilhard már ezt írja:

« Az emberiség, egy medrét követő folyamhoz hasonlóan, lassan halad előre. Ahogy egyetlen vízcsepp sem térhet vissza forrásához, úgy az ember sem szállhat szembe az áramlással, amely elsodorja. A folyam a tenger felé siet. Az emberiség egy nálánál Nagyobb felé halad ».

Ugyanennek az évnek szeptemberében — Jersey után — Kairó következik, ahol Pierre Teilhard kémiát és fizikát tanít a jezsuiták kollégiumában.

Gondosan készült az Egyiptommal való találkozásra. Tanulmányozta *Champollion*-t sőt még... Gustave *Flaubert*-t is.

Az elbűvölő tengeri hajóút után, itt van az egyiptomi partok felfedezése: tele zordon sziklákkal és csupasz csúcsokkal.

— Hogyan írjam le az arany égboltot, a különlegesen lágy álomszíneket, a hegyek áttetsző mályvaszínét?

Egyiptom? Megvalósult gyermekkori álom. Pierre már Mongréban — amikor képzelete szabadon szárnyalt — félig behunyt szemmel látta az ég halványodó színében a kopár hegygerincet, s mint valami káprázatot a sivatagos fennsíkokat és a Nilust, amelynek tükre kísértette, akárcsak a Trópusok hívása...

— Megtörtént! Dél felé nézek. Elárultam magam; most a kalandos én kerekedik felül, az, amelyik mindig a világ végső határaiig akar lendülni, hogy új, ritka víziókat nyerjen, és hogy elmondhassa: előbbre jutott!

Az exotikum első hulláma hull a fiatal papra:

— A megsejtett és mohón beszívott Kelet, nem annyira népeiben és történetében, hanem fényében, növényzetében, állatvilágában, sivatagjaiban.

Pierre tanít.

— A lehető legkevésbé rosszul, ahogy tudtam, az elemi fizikát tanítottam, a kvantumok és a relativitás, meg az atom szerkezete előtti fizikát. Ez azt jelenti, hogy ezen a területen igazában csak amatőr, laikus voltam — szakszerűség szempontjából.

Egyik tanítványa mondja majd később:

— Magas, 190 cm, szikár termet volt, szenvedélyesen tanított. Csodáltuk mindazt, amit mondott, de nem sokat értettünk belőle. Rettenetesen nehéz lehetett ez, kiábrándító ennek a zseniális embernek: hálátlan anyagot tanítani egy ilyen kisszámú és készületlen hallgatóságnak... Legtöbbünket nem érdekelte a tudomány, de elbűvölt bennünket mesterünk személyisége.

Vasárnaponként teveháton járja be a sivatagot, fedezi fel El-Fayoum varázslatos tájait.

— Egyiptomban mindenek előtt a sivatagot szeretem. Ez nem valami holt síkság. A látszólag merev felszín alatt izzó élet nyüzsög, ezt állandóan meg kell látni.

— Isten különös módon beszél a sivatagban? — kérdik tőle.

Teilhard szellemében « Az, Aki van », nem itt vagy ott hallható. Az ember bensőségességének legmegközelíthetetlenebb zónáiban fejezi ki magát.

Egyszer a Mokattam hegyen sétálva Teilhard véletlenül felfedez fosszilis halfogakat.

« Volt közöttük egy, amelyet Teilhard-nak neveztek », írja szüleinek.

Pierre boldog. Tetszik neki a tanítás. Egyiptom földje lebilincseli. Szereti izzó homokját a meleg levegőben. Tekintete ráfeledkezik boldogan az égő napra, amely folytatja útját, míg le nem nyugszik a homokbuckák mögött a rózsaszín égbolton. Az éjszakát a sivatagban tölti szegényes szálláson, minden kényelemtől megfosztva.

Elmúlik három év. Pierre visszatér Nagy-Britanniába. Ore Place-on, Sussex-ben folytatja tanulmányait, elvégzi a négy év teológiát. Fájdalmasan érzi, hogy milyen távol áll egymástól tudományos világszemlélete és az a teológia, amelyet neki tanítanak.

Mgr. Amigo, London püspöke szenteli pappá. Tehát végleg ehhez a Társasághoz tartozik, amelynek híres tagja lesz, zseniális szellem, egyeseknek kényelmetlen, de hősiesen hűséges.

1910-ben Pierre elolvasta *Bergson* « A teremtő fejlődés » c. művét.

A fixizmust végérvényesen elsöpörte az Evolúció.

Mert az élet fája nem merev és mozdulatlan.

Pierre Teilhard de Chardin számára a világ, a világegyetem olyan felfedezés, amelyet állandóan folytatni kell. Kozmikus távlatokban kezdi szemlélni ezt a földet, amely baráti tájakat, baráti népeket hordoz, minden reményt és minden gyengédséget. Szenvedélyesen szereti ezt a világmindenséget, amely fejlődés.

1912. Visszatér Párizsba és két éven át paleontológiával foglalkozik a Múzeumban Marcelin *Boule* mellett.

— A fosszilis leletek és a forradalmi eszmék után vadásztunk, ezt kaptam osztályrészül Teilhard-tól, akit mellém adtak, — jelenti ki Boule professzor. Hova viszi őt mindez?

— Nagyon csodálom mesteremet. Pontosan okoskodik és gondolkodik. Nem bizonyít, nem magyaráz. Arra segít, hogy részesedjem gondolkodásában — mondja majd professzoráról Teilhard.

1913-ban Teilhard a vakációk alatt eljut a francia Alpokba.

— Már sok földet megforgattam. De még nagyon sokat forgatok meg életemben.

Meglátogatja Dordogne, Altamira, Pasiega barlangjait.

— Biztosíthatom, hogy elmélyült elmélkedésre hangol a minden ismert civilizációt megelőző emberiség nyomainak látványa. Szeretek elidőzni e barlangokban teljes csendben.

Pierre megismerkedik *Breuil* abbéval, a történelem előtti Kor leendő « pápájával ».

Ígéretekkel teljes tudományos pálya nyílik meg a geológus Pierre Teilhard előtt, amikor kitör a háború. Ez elragadja kutatómunkájától. A marokkói lövészezredhez hívják be.

— Minden előkészület nélkül 34 éves koromban kerültem a háborúba. Különös belemerülés az emberibe...

1914: a világ vége, a keringő véglegesen befejeződik!

Pierre Teilhard számára ez:

1915-ben Ypres és Champagne

1916-ban Verdun

1917-ben Chemin des Dames

1918-ban a második Marne.

— Egy reggelen láttam, hogy megérkezik Clermont-Ferrand-ból egy magas fiatalember, egyszerű, előkelő, ragyogó tekintetű... Hogy jobban « arab » legyen, elcserélte kék sapkáját az Afrikai csapatok khaki sapkájára... — meséli Max *Begouën*, aki még hozzáfűzi:

— Az észak-afrikai lövészek úgy tekintettek Teilhard-ra, mint akit a baraka (áldás) védelmez! Már-már magam is ezt hiszem. A golyók, a lövedékek mind elkerülték. Artois-ban megsebesült testvérem, aki a harmezőn barangolt, látta, hogy megjelenik előtte egy segélyszolgálatos, aki a rettenetes harci tűz közepette rendíthetetlenül teljesítette küldetését. Testvérem gyakran elmondta, hogy a csoda benyomását keltette a látvány: az Atya khaki sziluettje magasodik előtte, majd lehajol hozzá, hogy bekötözze sebeit és a segélyhelyre vigye. « Azt hittem, hogy Isten különleges küldöttje jelent meg mellettem ».

Ennek a szellemi arisztokratának a legkülönbözőbb emberekkel való találkozás a csatatéren nem jelentett megrendülést. Ellenkezőleg. « Ama lelkek közül való, akik minden lélekkel rokonszenveznek », mondta volna Goethe.

Pierre-t a katonai éremmel és a Becsületrenddel tüntetik majd ki. Sohasem beszél ezekről a háborús tényekről.

A jutalom az lesz — és ez nagyon tetszik neki —, hogy mohamedánjai a « Sidi Marabout » címet adják neki.

Később, amikor barátai faggatták, P. Teilhard makacsul visszautasította, hogy a harcok időszakához visszatérjen.

Számára a hatalmas emberi rendetlenség, bármilyen fájdalmas, bármilyen embertelen és emberfeletti volt is, alkalom volt arra, hogy a népek és az emberek egymáshoz zsúfolódjanak.

« Egységesebb » emberiség van kialakulóban, gondolta. Ami pedig a halál előtti szorongást illeti, P. Teilhard ezzel sohasem találkozik.

A fronton felfedez valamit, ami a « csecsemő-gyengédséghez » hasonló, amint később maga mondja: a gyengédséget a föld és az emberek iránt. Ezentúl már a tudós Teilhard nem foglalkozik a fosszilis emberrel anélkül, hogy ne gondolna az élő emberre, a maira éppúgy, mint a tegnapira.

— Nem lesz csontgyűjtő, hanem az emberiség szerelmese, a Szellem méhéül szolgáló anyag áhítatos tisztelője, mondja majd róla *Grenet* abbé.

A sebesültszállító Teilhard a Reims körüli lövészárkokban kezdi kidolgozni geológiai tézisét.

1916. május 26-án Pierre Teilhard leteszi ünnepélyes fogadalmait. A háborúból teljesebb emberként és teljesebb papként tért vissza.

— A Front lehetővé tette számomra, hogy méretet vegyek az emberről... A Front nemcsak a tűzvonal, az egymást támadó népek pusztuló felszíne, hanem valamiképpen annak a Hullámnak az élvonala, amely a világot az összekeveredés és az egymásbahatolás felé sodorja.

1917-ben Teilhard az ágyútűz idején ezt jegyzi fel: « Mindaz, ami felfelé ível, összpontosul ».

A verduni lövészárokban pedig ezt írja:

« Az életben az lelkesít szenvedélyesen, hogy együttműködhetünk egy Mű, egy nálunknál tartósabb Valóság létrehozásában! ».

Egyesek azt kérdezték: milyen is lehetett Pierre Teilhard magatartása a halál és a szenvedés láttán.

Ő maga, felidézve a háború tragikumát, így kiáltott fel:

— Nem tudom, hogy az ország milyen emlékművet állít fel Froideterre domboldalán a nagy csata emlékére. Egyetlen lenne igazán helyénvaló: egy nagy Krisztus! Egyedül a Keresztrefeszített alakja képes összegyűjteni, kifejezni és megvigasztalni mindazt, ami borzalom, szépség, reménység, mély misztérium van az ilyen harc- és fájdalomzuhatagban!

Egy napon ismét csak Max Begouën látta, hogy a fiatal beteghordozó tizedes nagy veszélynek tette ki magát.

— Hogyan tudja megőrizni ezt a nyugodt derűt a harcban? Azt hinné az ember, hogy Ön nem látja a veszélyt, és a félelem nem tudja elérni?...

P. Teilhard azzal a komoly és testvéri mosollyal válaszolt, amely annyi emberi melegséget adott szavainak:

— Félelem, hitemre! nem! Miért félnék? Ha meghalok, állapotot változtatok, ennyi az egész!

Mégis az öldöklés látványára Teilhard érzékenysége fellázad. Állandóan felül kell múlnia és fékeznie kell megindultságát.

Jobban, mint valaha, arra törekszik, hogy Isten nagyobb dicsőségén munkálkodjék a világban és a világért.

Az apokalipszis az orosz forradalommal és a Népszövetség megalakításával fejeződik be.

Pierre Teilhard leteszi ünnepélyes fogadalmait, miközben a győztes négy nagyhatalom Versailles-ban aláírja a békeszerződést.

A világ már olyan horizontok felé halad, amelyek *Mussolini*, *Hitler*, *Lenin*, *Gandhi* és *Neru* nevét viselik... Az Egyesült Államok majd megtapasztalja a legélesebb gazdasági válságot. A Háború urai szétszabdalják Kínát, miközben Japán megerősíti hatalmát.

1919-ben Pierre Teilhard Párizsba érkezik. Természettudományi doktorátusra készül. Már megszerezte a geológiai, botanikai és zoológiai diplomát.

Párizsban már suba alatt terjesztik konferenciáit és sokszorosított füzeteit; eszméi tűzbe hozzák az egyetemistákat és a fiatal papságot.

Ez az ezotérikus mű, amely a szó szoros értelmében feltüzesíti a hallgatóságot, heves polémiát vált ki.

— Félelmet kelt bennem...

— Mindent felforgat...

— Lehet-e így összekeverni a tudományt és a vallást?...

Eszméinek merészsége zavarja a konformistákat. Nyugtalanítók. Pierre Teilhard azonban rendíthetetlenül hűséges marad önmagához.

— Egészen a végső határáig elmegyek annak, amit hiszek. De nem követek el oktalanságot, mert az oktalanság rendszerint botrányt jelent. Ugyanakkor teljesen önmagam maradok. Minél inkább előrehaladok, annál inkább csak a teljes igazságot tisztelem és szeretem!

P. Teilhard-t csakhamar eltiltják az Institut Catholique katedrájától, ahol a geológiát tanította.

Marcelin Boule nem utolsónak bírálja volt tanítványát.

— A tudomány és a vallás sohasem élnek békességben! Egyébként Teilhard túl messze megy reklámozott optimizmusában!

— Teilhard eszméi, távlatai, « próféciái » száz év előtt nem találnak befogadásra, jelenti ki Edouard *Le Roy*, a Collège de France professzora, aki később revideálja ezt a nézetét, amikor jobban megismeri Teilhard-t egy hajóút alkalmával, amelyet együtt tesznek meg az Egyesült Államok felé.

Egy napon Maurice *Barrès* látogatást tesz a Museumban.

— Látott már valaha valakit, aki összebékítette a tudományt és a vallást? — kérdezi M. Boule-tól.

Boule egyszerűen fejével Pierre Teilhard-t jelzi.

És Barrès egy vállrándítással válaszol.

Káprázatos formulái nagy lelkesedést keltenek, sokan csatlakoznak hozzá.

Valójában azonban Teilhard, akár tetszik, akár nem, hidat vert az anyag és a szellem között, mert — ezt gondolja — a szellem átlelkesíti az anyagot.

« Legmeghitteb tapasztalataink banális felszíne alatt maga a kozmosz bukkan fel bennünk ».

« A világ tele van, abszolúttal van tele! Milyen felszabadulás! » « A teljes világegyetem a Szellem felé özönlik! ».

« Isten, egyedül Isten gyúrja Lelkével az erjedő világmindenség tésztáját ».

Pierre megértette, hogy a modern világ egy Istent vár, « aki olyan hatalmas és titokzatos, mint a kozmosz, olyan közvetlen és átfogó, mint a élet ». Istent, aki áttetszővé lesz az emberiségben.

1920-ban a Szent Officium nyomására a jezsuiták Generálisa « posztumusz » módon elítélte P. *Rousselot* S.J., Teilhard barátja elméletét, amelyet « A hit szemei » c. tanulmányában fejtett ki. (Később, 1967. május 37-én,

VI. Pál pápa maga hivatkozott erre a tanulmányra, átvéve gondolatait, tehát mintegy « rehabilitálta » P. Rousselot atyát. — *Ford. megjegyzése*).

Egy évvel később kezdődik Teilhard és *Licent* levelezése. Emile Licent, a tudományok doktora már hét év óta a kínai Tientsienben dolgozik. Értékes állattani, növénytani és ásványtani gyűjteményeit egy múzeum-laboratóriumban helyezi el.

De nehéz egyedül felkutatni a fosszilis leleteket. Ezért P. Licent arra gondol, hogy meghívja rendtársát, P. Teilhard-t: csatlakozzék hozzá Kínában. Ezt írja:

« Nem tudna velem együtt dolgozni? Együtt csak sikerül majd egy szép napon emberi leletet találnunk. Mit szól hozza?... Két vagy három éven belül valami kiváló művet vihetne végbe, továbbra is M. Boule és a Museum védnöksége alatt ».

Pierre nem marad érzéketlen az ajánlatra. A pillanat azonban nem látszik alkalmasnak számára.

« Hogyan szabadulhatok Provinciámból és az Institut Catholique-tól? Ez utóbbi helyen szinte alig tanítok, de fontos stratégiai posztot foglalok el, ami lehetővé teszi, hogy több irányban hathatósan tevékenykedjem. Amint látja, számos dolog köt parancsolón a Szajna partjához, jóllehet hajlamom és alkalmasságom fele inkább a Sárga-folyó felé vonz... ».

Teilhard rögtön nem látja az elszabadulás lehetőségét. De a sors gondoskodik erről...

1922-ben meghívják a Francia Geológiai Társaság elnökének. Kevéssel azelőtt vette át a Párizsi Institut Catholique-on a geológiai tanszék vezetését. Még ez év augusztusában Brüsszelbe megy, hogy előadást tartson egy geológiai kongresszuson. Sorsa szálai összefonódnak. Itt találkozik egy kínai egyetemi hallgatóval, Wong Wen-Haoval, akivel rokonszenvezik; Wong később a Kínai Geológiai Szolgálat igazgatója lesz.

Vonzó kacsintás ez feléje abból az országból, amely egy napon második hazája lesz.

1922 augusztusában Emile Licent visszatér javaslatára:

« Úgy tűnik, hogy egy kínai tudományos küldetés, a paleontológia területén végzendő munka gondolata és lehetősége foglalkoztatja. Bevallom, hogy a sugallatra örömmel toppantottam... Két évre adnék munkát Önnek! ».

Kevéssel ezután P. Teilhard már birtokában van egy hivatalos megbizatásnak, hogy ásatásokat szervezzen Közép-Kínában.

1923. febr. 28-án egy táviratot küld Franciaországból: « Jövök egy évre. Mikor utazzam? Teilhard ».

« Érkezzék május 15-én » — így szól a válasz Tientsinből.

Teilhard-ban felébred a kaland és a kutatás « én »-je. Most már tudja, hogy örökre az marad, akinek « egyre távolabb kell mennie, a világ legszélső határaiig, hogy ritka és új víziókra tegyen szert ».

Igen, megszületett a szelek szárnyán szálló ember!

Megkezdődik a szép kínai kaland. Teilhard jó csillagzata nem volt csalóka! Kínában úgyszólván még mindent fel kell fedezni. Geológiai szempontból alig ismerik az országot. Csak itt-ott történtek félénk kísérletek a felmérésre.

Pierre Teilhard egyben megéli ott a barátságot. Pekingben neves tudósok várják, de ő erről semmit sem tud. Köztük van négy dinamikus, energikus, ragyogó és lelkes kutató: Dr. Amadeus *Grabau*, aki nemrég lett amerikai állampolgár, és három kínai: W. K. *Ting*, Wong *Wen-Hao* és Pei *Wen Choung*.

— Javíthatatlan internacionalizmusom Kínában lett nyilvánvaló!

Pierre Teilhard mindenkinél jobban örül a kutatócsoportban végzett munkának, « a tudományos kutatás nemzetközi közösségének ».

Április 10-én a Marseille-ből induló hajó fedélzetén a fiatal tudós azt gondolja, hogy csak néhány hónapra utazik el.

Nem tudja, hogy Kína huszonhárom évig fogva tartja majd. Nem tudja, hogy élete egyik világból a másikba hányódik. Negyvenkét éves.

Port Szaid, Saigon, Kolombo, Malakka, Hongkong, Sanghaj lesznek állomásai.

Az utazás során megdöbbenve tapasztalja, hogy milyen áthatolhatatlan válaszfalak vannak közte és az emberi csoportok között.

— Mi is van egy maláji vagy egy annamita agyában és szívében? — kérdezi magában.

Teilhard május 23-án érkezik Tientsinbe. Megismerkedik Emile Licent-nal, ezzel a szenvedélyes, lelkiismeretes, de nyugtalan és heves emberrel, aki tigrisféltékenységgel őrködik Hoang-ho Pai-ho múzeumában.

Csakhamar éles súrlódásokra kerül sor a két ember között.

Az expedíciók egymást követik. Az első Teilhard-t az Ordos-i sivatagba viszi. Utána következik Mongólia és a Gobi-sivatag.

— Egy tíz öszvéres karavánnal indultunk el. Félig mandarinként, félig katonákként vándorolunk, khaki színű ruhába öltözve, több puska van a kezünk ügyében.

Mindenfelé parasztokat, « nem civilizáltakat » találnak. Kína forrongóbb, mint valaha, szinte mindenfelé katona-banditák járnak; az ország öt részre oszlik. Kanton Sun Yat-sen partizánjai kezében van, Sanghaj és Peking U-Pei-Fu uralma alatt, aki az utolsó kormányt képviseli, Mukdent Csang Colin kormányozza Japán támogatásával, Nyugatot pedig « a népi hadsereg » ellenőrzi Moszkva segítségével.

— Fellázadt katonákkal találkozunk, akik megsarcolnak bennünket és azt ígérik, hogy fejünket kiszegezik a városfalakra!...

Teilhard és Licent vitorlás bárkán ereszkedik alá a Sárga-folyón, az óriási löszös medencében, meredek, nagyszerű hegyek között.

Nem lehet fosszilis emlősöket találni, panaszkodik egy kicsit P. Teilhard.

— Boule úr, aki szereti a vitrinbe rakható leleteket, nem lenne nagyon elégedett.

Teilhard és Licent vitorlás bárkán ereszkedik alá a Sárga-folyón, az óriási kozmikus energiát ».

Ordos sivatagjában írja híres « Mise a világ felett » c. elmélkedését.

« Uram! Mivel most ismét — nem az aisne-i erdőben, hanem az ázsiai steppén — nincs sem kenyerem, sem borom, sem oltárom, a szimbólumok fölé

emelkedem egészen a Valóság tiszta fenségéig, és felajánlom Neked, én a te papod, az egész Föld oltárán a Világ munkáját és kínlódását... ».

A terepen végzett kutatás lelkesítő!

Egy második expedícióval Teilhard Észak-Kínába megy.

— Micsoda különbség van az itt végezhető geológiai kutatás és aközött, amit a párizsi medence kagylóhéjgyűjtői végeznek, — kiált fel Teilhard.

Mert Kínában valóban a geológiai kutatás aranykora kezdődik.

Teilhard Tientsin és Peking között ingázik. Alig három óra az út vonaton.

— Kínába jöttem, hogy követhessem csillagomat!

Peking elbűvöli.

— Mit szeretek Pekingben? A geométerek, a matematikusok, a csillagászok és a politikusok városa...? Mindenekelőtt az az érzés, hogy a ősi Kína szívében vagyok. Peking a világ egyik magaslati helye. A hatalmas csipkézett falövezeten belül az egyemeletes kis házak sorakoznak az észak-dél és keletnyugat irányban húzódó szabályos utcák mentén. Ezek a miniatűr « tiltott városok » annyira a fűzfák, tujafák és százados akácok árnyékában lapulnak meg, hogy felülről nézve a város erdőhöz hasonlít. Peking egynyolcadát a császári palota épületei foglalják el, vagyis negyvennyolc palota beillesztve a « Tiltott Városba ».

Teilhard huszonhárom évet tölt a Közép-Birodalom Örök Városában; ami a költőt elbűvöli, az az ég mágiája. « Ez a világ legmagasabb és legkékebb ege », galambok szabdalják az eget, suhogó szárnyukon a szél zenél.

Teilhard szereti az éjszakai sétákat a keskeny és sötét utcácskákban, amelyeket csak a hold és a csillagok világítanak meg; a kis háztetőkön kínai árnyak remegnek, a vén göcsörtös fák tele vannak madárfészkekkel.

1924 szeptemberében P. Teilhard visszatér Franciaországba, magával hozva 49 láda fosszilis leletet.

Visszatérőben megállt Sanghajban, hogy imádkezzék Françoise nővére sírjánál, aki a « Szegények Kis Nővére » kongregáció tagjaként 1911-ben halt meg fekete himlőben.

Djiboutiban egy napégette arcú európai szállt fel hajójára: Henry *de Monfreid*. Ez utóbbi beszélte el később:

— Egyáltalán tudomást sem vettem az utasok jelenlétéről, nyüzsgésükről, az árvák javára rendezett ünnepükről. Reggel napkeltekor még mezítláb sétálhattam a fedélzeten, amely üres volt. Egy pap, aki breviáriumát olvasta, közeledtemre felemelte szemét, és nyomban, mint két régi barát, aki újra összetalálkozik, összemosolyogtunk és kezet nyújtva üdvözöltük egymást.

Így történik aztán, hogy néhány évvel később Teilhard tudományos kiküldetéssel Djiboutiba megy. Monfreid kalauzolja Etiópiában, meglátogatja a barlangokat, ahol új barátja megsejtette a történelem előtti ember nyomait.

1924. okt. 15-én Pierre Teilhard tehát újra a párizsi Múzeumban van. Rendezi tudományos jegyzeteit és együttműködik Edouard Le Roy-val.

Sajnos, nagy kellemetlenségek várják.

Eléggé merész írása az eredeti bűnről — a hírhedt P.O. (= Péché Originel), mondja később viccesen — elkerül Rómába, ahol megütközést kelt.

Pierre Teilhard nem veszi tragikusan az esetet:

— Az eredeti bűnről szóló jegyzetek felborzolták az érzékeny római hatóságokat. *Mgr Baudrillart*-nak sem sikerült megmentenie. (Az Institut Catholique akkori rektora — *Ford. megj*). Róma, ahol kergebirkának tartanak, újra elküld levegőzni Tientsinbe!

Ezt követően Teilhard-nak alá kell írnia egy elkötelezettséget: nem beszél ezentúl az eredeti bűnről.

Egyik barátja méltatlankodik: kiemelve a feljelentés gyűlöletes és aljas módját, hiszen olyan magánjegyzetről volt szó, amely a fiatalokat akarta segíteni, hogy megoldják belső életük problémáit.

— « Fel kell hörpinteni » az akadályt az engedelmesség által, következtet bölcsen Teilhard.

Semmi keserűség, semmi lázadás, semmi jogos sértődöttség Teilhard-nál.

— Mindaz, ami történik, imádatra méltó — ismétli továbbra is.

Ezt a mondást *Termier*-től kölcsönözte, de valójában Léon *Bloy*-tól való, aki a « Szegény asszony »-ban használja. Teilhard kedvenc mondása marad élete végéig.

És élete végéig azt gondolja, hogy bizalommal el kell fogadni az ellenőrizhetetlen eseményeket, a sikertelenségeket is, mivel néha ezek a legkedvezőbb történések.

1926. április. Minthogy Franciaországot el kell hagynia, Teilhard Angkor felé veszi útját.

« Jóllehet ez törést jelent — írja Emile Licent-nak —, azt hiszem hamarosan ezt mondom ládái után ügetve: 'Felix Culpa!'... Mert van Gondviselés. Amikor két évvel ezelőtt meghívott, előkészítette számomra a visszavonuláshoz a fedezéket!... ».

Pierre Teilhard 45 éves.

Tientsinben katalogizálja azokat a fosszilis leleteket, amelyeket távollétében P. Licent gyűjtött össze. Időnkint Pekingbe utazik, ahol « otthon » érzi magát kínai és amerikai barátai körében. Jobban mint valaha inkább « földinek » érzi magát, mintsem franciának.

— Minél inkább előrehaladok, annál inkább eltökéltnek érzem magam arra, hogy a politikai és nemzeti gondok fölött éljek, bármelyek legyenek is azok, és kész vagyok nyíltan kimondani azt, amit gondolok, nem törődve azzal, hogy mit mondtak és mondanak mások. Úgy tűnik, elérkezett a pillanat, amikor az emberek — ha egyáltalán egyetértésre kell jutniok — egyetértenek egy ponton, és az az egyetértés szakítás, ellentmondás vagy megújulás révén jön létre, számos konvenció és előítélet elvetésével, amelyek holt kéregként csontosodnak ránk. E pillanatban valamennyiünknek egészen másra van szükségünk!

Páter Licent megszervez egy expedíciót a Sárga-folyó vidékére és a kínai Tibet közelébe.

Készülődnek. Útlevelek, megfelelő vattás ruhák, bundák. Mindenfajta éghajlatra számítani kell, forróságra és dermesztő hidegre egyaránt!

« A kínai birodalom legrégibb országában bolyongunk », írja P. Teilhard. « Az első főváros Laoyang volt, a második Sian-Fou »...

Tientsinbe visszatérve Teilhard *Az Isteni Miliő* megírását tervezi, egy a lelki életről szóló tanulmányt, amelyet már régóta érlelt.

Öt hónapra lesz szüksége, hogy megírja ezt a remekművet.

Sajnos, a kézirat nem jelenhet meg.

— Szép munka, mondják Rómában, de túlságosan eredeti.

Most aztán Teilhard a tisztítótűzre van ítélve!

Fegyelmi intézkedéseket hoztak. Teilhard-nak kizárólag a tudományos kutatás területére kell korlátoznia tevékenységét. Fájdalmas megpróbáltatás ez az annak, aki tudja, hogy olyan üzenet hordozója, amely testvéreinek utat nyit a teljesebb igazság felé!

Teilhard mégsem érez semmiféle neheztelést. Most is, mint gimnazista gyermek korában, a lehetséges keserűséget átalakítja nagyobb önmegtagadássá.

Egyedül az Istenért való cselekvésnek van értéke a világban, — gondolja továbbra is.

Van két másik dinamikus formula is:

— Itt a földön semmi sem veszik el az ember emberért való kínlódásából.

— Mindent hinni kell és mindent merni kell. Végül is mindig a legjobb kerekedik felül.

Az 1927-es év szerencsés. A Carnegie-Alapítvány felajánlja Teilhard-nak Kínában a gerincesek és a fosszilis ember kutatását célzó munkák « főellenőrjének » állását.

Jó csillaga továbbra is őrködik felette.

Egyre gyakrabban tartózkodik Pekingben. Itt újra találkozik barátaival: kínai, amerikai, svéd, német és francia kutatókkal.

Élvezi a város szépségét, mindig is ragaszkodik hozzá.

Pierre Teilhard boldogan dolgozik. Gyűlnek a tudományos emlékiratok. Eszméi feltörnek.

Hiába akarják féken tartani, hiába veszik körül gyanúsításokkal és tilalmakkal, előremegy abban az irányban, amelynek helyességéről meggyőződött.

— Elhatároztam, hogy merész optimizmussal haladok előre, — mondja egyik nőbarátjának. Ha van Isten, amint hiszem, jóra fordítja az utamba eső akadályokat is, és végül képesebb leszek, mint valaha arra, hogy felragyogtassam a fényt, amelyet el akarnak fojtani... Semmi sem állítja meg az eszméket! A külső nyomás csak feszítőbbé teszi őket. Valószínűtlennek látszik, hogy értelmes emberek még nem fogadták el azt a fényt, amivel tele a világ történelme!

Teilhard tudatában van annak, hogy « küldetése » van, amint később mondja. De ezt is kijelenti:

— Célom szempontjából jobb lenne, ha inkább Wagner árnyéka lennék, semmint Darwiné!

Kína forrong körülötte. Mégis, az állandó politikai megrázkódtatások ellenére, érzi, hogy egy új Kína van születőben. A hatalmas, fájdalmas és nehéz vajúdásból új kínai ember, új Kína, új Ázsia születik majd!

Teilhard ezeket írja: « Látom, hogy az európai még azt képzeli, hogy valami erős külső beavatkozás után visszatér a Boxerlázadás utáni nyugalom és szabadság. Ez a remény gyerekes illúziónak tűnik nekem, amit csak a diplomaták, katonák és kereskedők táplálhatnak, akik számára a szellemi hatalmak nem léteznek ».

Augusztusban Teilhard Franciaországba hajózik, ahol egy évig marad. A Marseille felé tartó hajón (Chenoceaux) egyedül van, Henry de Montfreid-re gondol.

1924-ben a sors összehozta ezt a két embert, akiknek néhány jellemvonása hasonló: ugyanaz a lelkesedés, vidámság, ugyanaz a kedvesség és bátorság.

Monfreid, a zseniális mesélő és a rendkívüli személyiség rögtön meghódította Teilhard-t.

Mesélt neki kalandos etiópiai életéről, a bennszülöttekről, akiket igyekszik megvédeni a Négus és kormánya ellen, a Vörös-tengeren tett vitorlázásairól, harrari földjeiről, ahol valóságos feudális főúri életet él.

Kínába visszatérőben Teilhard, akit elkísér a geológus Pierre *Lamare*, két hónapra megáll Monfreidnél, « kalóz-barátjánál », ahogy ő nevezi.

Monfreid nagyon boldog, hogy a két tudóssal sétálgathat a még ki nem kémlelt vidékeken; számos expedíciót szervez.

És Teilhard elragadtatva indul vissza Tientsinbe. A « gyarmati élet » különösen kemény Obockban, a tankali városban. Felfedezték a Mabla-hegyeket, « ahova addig fehér ember még nem hatolt be »; Afar vidékét, « a rettenetesen kiégett sivatagot, ahol csak a zergecsapatok tudnak megélni »; a 200 m magasan fekvő Harrar fennsíkját; néhány geológiai leletet gyűjtenek, megfigyeléseket tesznek egy barlangban, amely szép csiszolt kőkorszakbeli szerszámokat rejt: mindez elbűvöli a bátor és nagylelkű Monfreid társaságában. A két férfi sajnálattal válik el. Sohasem felejtik el egymást.

Jóval később Monfreid Párizsban elmeséli George *Magloire*-nak (Dominique de Wespin-Wang írói álneve, *Ford. megjegyzése*), hogyan adta vissza neki P. Teilhard az Istenbe és az emberbe vetett hitet a Tadjoura öblében vitorlázva.

— Már egyikünkben sem volt szinte semmi európai. A tankalikat lebilincselte P. Teilhard jósága és nevetése. Teilhard érdeklődéssel fordult e szegények felé, akiknek a szívükön kívül semmijük sem volt.

« A Kalóz » elmondta azt is, mennyire becsülte Teilhard bátorságát egy alkalommal, amikor meglátogattak egy barlangot, ahol a történelem előtti ember nyomait sejtették:

— Alighogy a barlanghoz ért, Teilhard-t elözönlötte az óriásdarazsak serege, amelyeknek csípése megbénít, mérge halálos.

A darazsak raja zúgó függönyként zárta el a barlang bejáratát. Teilhardnak és nekem vissza kellett hőkölnünk. De Teilhard nem akart vereséget szenvedni. Bármibe kerül is, ki kell kémlelni ezt a barlangot! Elhatározza, hogy egyedül vállalkozik rá. Nekem feleségem és gyermekeim vannak. Azt gondolja: ki van zárva, hogy kitegyem magam a veszélynek.

Az éj leszálltával, amikor már felgyújtottuk a darázsfészket, behatolt a lángok közé.

Amikor eljött a hajnal, nem ismertem fel vékony és aszketikus arcát a hatalmas és megdagadt arcban. Számos darázscsípést kapott. Engem csak egy csípett meg, de a fájdalomból meg tudtam ítélni, mit szenvedhetett el panasz nélkül!

Íme egy kis történet, amely jól lefesti Teilhard bátorságát.

1929: a végső esély éve.

Pierre Teilhard a Kínai Geológiai Szolgálat tanácsosa lett, nemzetközi tudományos körökkel került kapcsolatba. Kezébe veszi a Pekingtől 50 km-re fekvő Choukoutien fosszilis lelőhelye paleontológiai és geológiai feltárásának irányítását.

Ő, aki megtanulta az önmagáról való lemondást és azt vallotta: nem számít az, hogy az ember boldog vagy boldogtalan; aki tudja, hogy ez az érdektelenség egy bizonyos szabadságot jelent a munkában, és akinek csakis az « Istenért a világban » végzett tevékenységnek van értéke; most megismeri az egyik legszebb és legnagyobb emberi kalandot: a Sinanthropus felfedezését. Ez élete legnagyobb eseménye!

December 24-én éjfélkor történik a ragyogó felfedezés...

Csaknem a selyemút mentén, amelyen a karavánok és Marco Polo is jártak, Choukoutienben huszonhét koponyát találnak, ezek között van a Pekingi Ember csaknem teljes koponyája.

A pekingi Sinanthropust lelőhelyén fedezik fel, vagyis környezete ölén: hamut, égett csontokat és hasított köveket találnak mellette.

Dr. Pei Weng Chung szedte össze a Sinanthropus maradványait fáklyafénynél.

Nagy-nagy elővigyázatossággal szállították be Pekingbe az értékes leletet.

Értesítik a tudósokat: kit a templomban, kit a követségen, kit otthon mély álmában ér a hír.

Összegyülekeznek.

Milyen szép az első ember, több évezredes múltja dicsőségében!

Fényképeket készítettek, táviratokat küldtek a világ négy égtája felé.

Teilhard nagyon gyorsan megállapítja, hogy a « Peking Man » valóban az emberfajtákhoz tartozik. Messze túlhaladja agystruktúrájával azt a titokzatos küszöböt, amely az ösztönt elválasztja a reflexiótól.

— Íme az ősi paleolit-kor embere! De csakhamar világossá vált, hogy ez az ember bizony nő volt! A laboratórium titkos rejtekén Nellynek neveztem el!

1930 elején új útra kell kelni Sansi felé George *Barbour* amerikai geológus társaságában. Érdekes, baráti utazás.

— Mennem kell. Egész életem előre hajt, — mondja Teilhard egyik útitársának.

Most a Gobi-sivatag kikémlelése következik.

Szerencsére P. Teilhard egészsége jó, derűsen viseli a fáradtságot és a kényelmet nélkülöző helyzetet.

« Eső, zivatar és por, jeges szél korbácsolja fel a véremet és pihenésre késztet, — írja Joseph testvérének.

Az utazások és az expedíciók jók a testnek, a különféle esszék megírása a szellemet foglalkoztatja.

« Lelkünk az az első mű, amelyet meg kell valósítanunk », — írja Pierre Teilhard barátjának, Max Begouënnek.

1931. P. Teilhard 50 éves. Világszerte ismert tudós. Tudományos műveinek nagy tekintélye van.

Ami a többit illeti...

— Végezzen nyugodtan tudományos munkát és ne avatkozzon se a filozófiába, se a teológiába.

Ez volt az elöljárók figyelmeztetése; ezt ismételgetik neki egész életében.

De Teilhard tudatában van felelősségének. Lángra kell lobbantania a kort a benne égő tűzzel. « Isten elé vinni a világ hódolatát ». Szolgálni a Nagyobb Krisztus eljövetelét. Kockázatokon keresztül, nagy erőfeszítéssel az Ómega Pont felé lendíteni az emberiséget.

Egyre többet beszélnek róla. Barátai tanítványai lettek. Szóba kerül a világgazdasági válság is, a New York-i tőzsde-csőd, az indiai lázadások Gandhi erőszakmentes kampányával, a polgári engedelmesség megtagadásával... Végül — és ez vigasztalás Pierre Teilhard-nak — szóba kerül az első ciklotron megépítése.

Új kor hajnala pirkad a láthatáron.

Teilhard, a « földi », a Saint-Exupérynek kedves « Emberek Földje » szerelmese, nyugtalanul tapasztalja azokat az ideológiai forrongásokat, amelyek kezdik megrázkódtatni Európát, és amelyek hullámzása egyre továbbterjed, amikor az André Citroën által szervezett « Croisière Jaune » (Sárga Expedíció) a kínai Turkesztán útjaira viszi.

Nem valami sportvállalkozásról van szó, nem is az a cél, hogy kipróbálják a hernyótalpas autókat a sivatagban vagy a föld legmagasabb hegyeiben, hanem arról, hogy megnyissák az utat Nyugat és Kelet között a csere és az emberi kapcsolatok számára.

A karaván 1931. május 1-én hagyja el Pekinget.

« A Föld Szelleme » c. esszéjét hagyja Teilhard pekingi szobájában (egy sor reflexió a világ megtérésére vonatkozóan), meg azokat a jegyzeteit, amelyeket majd *Az Emberi Jelenség* megírásakor használ fel.

« Túljutva a kínai Nagy Falon, a szép Mongólián át haladok », — írja P. Teilhard Joseph testvérének.

Teilhard az egész expedíció során a dolgok kérge alatt látja az egyetemes energiát, a gondolkodó energiát. A kozmoszt nem az anyag, hanem a szellem tartja össze.

« Számos fontos valóban 'megvilágosító' geológiai adatot gyűjtöttem össze. Ez biztató a jövőre nézve... Külsőleg ez a helyzetem. Belsőleg nem tudom, hol állok, vagy merre tartok. Rendem arra kért, hogy utasítsak vissza minden ajánlatot, amely bármilyen poziciót jelentene számomra Párizsban, mivel eszméim

nem eléggé biztosak. Minél többet gondolok e tilalomra, annál kevésbé zavar. Azonban most már lehetetlen bármilyen illúziót táplálni azzal a küzdelemmel kapcsolatban, amelyben — természetem kikerülhetetlen fejlődése folytán — elköteleztem magam. Egy dolog marad számomra: sokkal erősebben kifejleszteni, mint valaha azt, amit hiszek. Ez a nagyobb szeretet kérdése. Nem lázadás. Egy dolog világosnak tűnik nekem. Ilyen ügyért harcolva semmitől sem félek. Sokkal szilárdabban várom, mint bármikor a Szellem elérkezését a földre ».

Ötezer kilométer után Teilhard és Kínai Csoportja találkozik a Georges-Marie *Haardt* által vezetett Pamír-Csoporttal.

Sokfajta nehézség várja a felfedezőket.

A hernyótalpasok áthaladnak olyan utakon is, amelyeken a kerekes autók képtelenek lennének: sziklás átjárókon, mocsarakon, patakokon, homokos mezőkön. A Kínai Csoport sivatagokon tör át, hogy hosszú bolyongás után eljusson a sinkiangi oázisig. Még egy jelentős útszakasz van hátra, hogy találkozzanak a Pamír-Csoporttal...

A kalandok, bonyodalmak, veszélyek egy pillanatra sem lohasztják le egyikük lelkesedését sem.

... Míg a karaván halad, Teilhard mintákat gyűjt a sziklákból, a fosszíliákból, és megszerkeszt egy emlékiratot kutatásai eredményeiről. Felvázol egy « értelmezési » kísérletet is: hogyan lehet elfogadni és átalakítani a világot. Gondolatait az « ember legalapvetőbb és legáltalánosabb kérdései, szorongásai és megindultságai sugallják ».

Végül a két kutatócsoport Sinkiang fővárosában, Urumchiban találkozik, « a föld legelzártabb vidékén ».

Urumchi a nagy fák között fekszik; csodálatos kilátás nyílik belőle « Tian-Shan végeláthatatlan hegyvonulatára; az 5-6000 méter magas csúcsok hótól ragyognak ».

Az expedíció a kényelmes kirgiz jurtákban keres téli szállást.

Pierre Teilhard örömmel találkozott újra barátaival, köztük a svéd Sven *Hedin*nel.

— Az ilyen expedíciókra mi majd, akiknek szerencsénk van részt venni bennük, úgy emlékezünk mindig, mint a csillagjárásra, — mondja ez utóbbinak.

Hogyan látják P. Teilhard-t az expedíció emberei?

— Zászlóként lobog Ázsia egén. Energikus, eleven, nagylelkű fáradhatatlan, vidám és mindennapi lendület jellemzi. Szalad, mint egy fiatalember, egy kvarckúpon összeszed egy ásványdarabot, sohase kíméli magát, kész a segítésre, bátorít példájával.

— Nagyon szép férfi, páratlan stílussal, szerény méltósággal, ellenállhatatlan.

— Semmiféle egyházias szerepjátszás! Teilhard egyszerű gesztusaiban, magatartásában. Udvarias, jó humorú, elbűvölő egyéniségéből valami lefegyverző magányosság árad.

Valójában a Sárga Expedíció Teilhard számára nemcsak öröm, hanem lelki megpróbáltatás is volt.

« Ennek az utazásnak egyik gyenge pontja volt, hogy szinte lehetetlen volt az összeszedettség. Az ember soha sincsen egyedül, se fizikailag, se lelkileg.

... Így a munkámmal azonosulva élek!

Az expedíció során csak kivételesen rendeznek kirándulást.

Pierre Teilhard-t különösképpen meghatja a fehér Gobi-sivatagon való átkelés.

Később elmeséli ennek az útnak egyes kalandjait, főleg a legfurcsább anekdotáknál időzik el; ebben felismerhetjük Teilhard egyik alapvető jellemvonását: mindig kerüli azt, hogy megszomorítsa barátait.

Itt találkozott egy mongol hercegnővel, *Paltá*val, aki később teljesen párizsivá lesz. Palta hercegnő híresség volt Párizsban éppúgy, mint Pekingben. Paul Noiret híres szabó készítette ruháit. (Ő szabadította meg a nőket a szoros ruháktól és a fekete harisnyákat testszínűvel helyettesítette). Fiúsan öltözködött. *Van Dongen* festő megfestette, kis majmával a karján. *Saint-Exupéry* felvitte repülőjén a levegőbe, Isadora *Duncan* tanította táncra.

Palta hercegnő Pablo *Picasso* egyik csodálója volt, szerette Serge *dé Diaghiev* orosz balettjeit, Igor *Stravinszkij* barátnője volt.

A természet elkényeztette, amikor *Mistinguett*hez hasonló hangot adott neki, akinek egyébként az egész repertóriumát ismerte. (Mistinguett variétészínésznő volt, 1956-ban halt meg.)

— Egy fiatal nőt mutattak be nekünk Urumchi « klubjában », citromsárga ruhát viselt, harang alakú kalap volt a fején, — miséli el később Teilhard.

— « Nagyszerűen játszik több hangszeren, és nagyon bájosan turbékol », — figyelmeztetett bennünket Victor *Point*, expedíciónk egyik vezetője.

Palta hercegnő tehát meghív bennünket vacsorára egy, a sivatag közepén álló jurtába, Urumchitól néhány kilométerre. Valójában három jurta állt a hegyek között, egy közülük óriási volt. Közelében a megelégedett tevék legelték az édes sásat. Ez mézsárga száraz növény; azt mondják a mongolok, hogy minden nyalábja felér egy szénakupaccal. A vidéket Tsao-Ti néven ismerték, ami ezt jelenti: « füves föld ».

— Hogyan jutott ide? — kérdeztük Palta hercegnőtől.

— A csillagok vezettek, — válaszolta nevetve.

Valójában erre vezetett a zarándokok és a kereskedők útja.

P. Teilhard szívesen leírta a jelenetet: a jurta « hercegi » volt, vastagon fedett, teljesen bebélelve vastag vadselyemmel; homokos talaját nagy piros és fekete szőnyeg borította; számos hímzett vánkos hevert egy kámforillatú faládán.

— A hercegnő túlzottan elkényeztetett bennünket. Otthon éreztük magunkat ebben az előkelő jurtában, amely a sivatag közepén állt, a csillagok miriádjai alatt, amelyeknek színét szabad szemmel is lehetett látni. Volt ott számtalan kis tükör, egy fonográf és... hirtelen hallani lehetet Mistinguett hangját...

Pazar vacsora várta a kutatókat.

A meghívottak öten voltak; a központ felé fordulva körben ültek, ahol egy ezüst varródoboz trónolt egy festett selyemabroszon. Azt sem tudták hova nézzenek: a vendéglátó hercegnő rövidre nyírt fekete hajjal, kis sötét arccal, világosra sminkelve, aranyvégű cigarettával a szájában ült körükben.

Mongol felszolgálók közlekedtek a szűk térségben piramisba rakott gyümölcsökkel, húsokkal, zöldségfélékkel, amelyeket nagy ezüsttálakon hoztak.

G. Haardt nem tudja megállni, hogy ne dicsérje a francia vörösbort az étkezés folyamán. Mire Palta hercegnő a világ legtermészetesebb hangján szólt:

— Nemde félúton vagyunk Peking és Párizs között?

Palta hercegnő és Teilhard között az volt közös, hogy mindketten « szelet hordoztak kézelőjükben », mondotta egy napon Dr. Pei Weng Tchong Pekingben, jelezve ezzel azt, hogy a hercegnő is az Örökkévaló nagy utazója volt.

A kutatók a Gobi-sivatagon keresztül térnek vissza Pekingbe: addig még ki nem kémlelt végtelen térségeken át, mínusz 20-30 fokos hidegben, nyolcvan órából huszonnégy órát menetelve megállás nélkül, a legnehezebb körülmények között, elhasznált felszereléssel, mintegy 5000 kilométer utat tesznek meg kilenc hónap alatt.

A küldetés elérte célját: 5000 fényképet, 50.000 méternyi rajzot, számos különböző ásványmintát, természetrajzi gyűjteményt hoztak magukkal.

Végkövetkeztetésként Pierre Teilhard a rá jellemző szerénységgel mondotta:

— Semmi különös! Normális incidensek egy kínai utazás során, tizenkét golyó nyoma az egyik kocsinkon.

Mióta Kínában van, Teilhard utazott gyalog, lóháton, szamárháton, hordszéken, ökrösszekéren, csónakon..., mindig kísérte nagy fémládája.

Milyen Kínával találkozott ebben a korszakban?

A mandarinok és a banditák Kínájával, parasztok falvaival, akiknek termését tönkretette a vihar, állataik elpusztultak a fertőző betegségtől.

E sárga földön a kommunista párt egyre nagyobb teret hódít, új jövő felé halad. Befejeződött a Sárga Expedíció.

Fájdalmas esemény sújtja le a misszió tagjait. G.-M. Haardt meghal Hongkongban 1932 márciusában.

Szívbajos volt, és a világ legmagasabb hegyeivel vetélkedett...

Pekingben értesül P. Teilhard édesapja haláláról. Ezután majd egymást követi a gyász: meghal két testvére, anyja, egyik nővére.

Fájdalmát elrejti és azt ismétli, hogy nem maga ura.

1933-ban a New York-i Museum meghívja, hogy tartson előadást a kínai és a mongóliai fosszilis leletekről.

Ismét csak útra készíti csomagjait.

Ez az amerikai út alkalmul szolgál arra, hogy egy geológiai körutat tegyen a Serra Nevada hegységben és a Nagy Kanyonban.

Továbbra is vándoréletet él. Helmut de *Terra* kollégájával kutatóutakat tesz Észak-Indiában, a Himalája hegységben és Közép-Indiában. Ralph von *Königswald* meghívására elmegy Jáva szigetére.

Mindenfelé kutatja a biológiailag és fizikailag különböző embercsoportokat, amelyeknek társadalmi átalakulását és konvergenciáját sejti.

A múlt feltárja a jövő körvonalait — hangoztatja.

Teilhard megőrzi a világ iránti szenvedélyes érdeklődését.

— Nem hagyhatom gyengülni magamban sem Istenbe vetett hitemet, sem a világba vetett hitemet!

1934 márciusában Pekingben van, ahol meghal régi barátja és munkatársa, David *Black*.

— Szép halál, tele lendülettel! Laboratóriuma asztala mellett találták halva, a Sinanthropus és az Upper Cave-i koponya között.

George Barbour meghívja egy expedícióra Szecsuán és Honan vidékére. Dr. Pei és a fiatal Young magukkal viszik Kwansiba, hogy « egy kis rendet teremtsenek a vidék Negyedkorában és Harmadkorában ». Helmut de Terra ismét meghívja Észak-Indiába, hogy a Pliocén és a Pleisztocén kor leletein dolgozzanak.

— De azért bevallom, hogy sokba kerül elhagynom a pekingi életet, még-ha néhány hónapra is. Pontot tettem « Hogyan hiszek » c. esszém végére. Azt hiszem, ezek a lapok kifejezik világosan jelenlegi belső helyzetemet. Most egy másik « papíron » rágódom: « A Múlt felfedezéséről » akarok írni.

Kiábrándítónak tűnik neki az, hogy a holt dolgokkal foglalkozzék, amikor minden afelé hívja, ami jön.

1935-ben újabb bánat éri. Meghal Marguerite-Marie nővére, aki hosszú évekig mozdulatlanul betegen feküdt.

Pekingben minden monoton: reggel a Survey-ben, délután a P.U.M.C.-ban dolgozik. Teljesen lefoglalják a gyakorlati munkák, mivel a fosszilis leletek állandóan beözönlenek.

A kínai főváros színes környezetében rendkívüli találkozások: tudósok, diplomaták, írók, művészek tartózkodnak ott átmenetileg.

— Itt járt Saljapin, elmentem meghallgatni. Szép nagy ősz aggastyán, megindító hanyatló erejében. Peking bizonyos napokon kis Párizsnak tűnik. De egy kicsit melankólikus vidámsággal, lassan a japán beszüremkedés befolyása alá kerül. Zöld egyenruhák, vaspántos bakancsok és kábítószerek... Lehetetlen elképzeli ilyen derűsen erkölcstelen brutalitást! A kínaiak viszont képtelenek erővel ellenállni, olyan plasztik-blokknak tűnnek, amely szívós — Japán nehezen tudja szétválasztani vagy asszimilálni. Lehetséges, hogy végül is a kínaiaké lesz az utolsó szó!

1937. Kitör Kína és Japán között a konfliktus Lou Kou Chao-ban, a Marco Polo hídon, néhány kilométerre az Örök Várostól. Az « incidens » bambuszfüggönyt ereszt rá Peking ábrándos lelkére.

Az ásatásokat ezentúl leállítják. Choukoutien « senkiföldje » lesz. Pierre Teilhard kiválogatja, osztályozza és tanulmányozza az értékes fosszilis leleteket, mígnem a japánok meg nem tiltanak egymás után mindenfajta munkát.

— Vén Pekingem eléggé löttyedt, egyre jobban japánosítják. Egyes negyedekben csaknem ugyanannyi ragyogó gésa van, mint elegáns kínai nő! Különös Tokió-Peking keverék. Kevésbé kellemesek a japán teherautók, amikor átgázolnak a gyaloghintók között. A laboratóriumban az élet folytatódik úgy-ahogy a csökkentett személyzettel. Hála a Rockefeller-Alapítványnak, sikerül viszonylagos függetlenséget biztosítanunk magunknak. De világos, hogy ez a helyzet egyre nehezebb lesz. Egyelőre napról napra élünk...

Teilhard-t barátai — az amerikai Amadeus Grabau és a kínai Pei — társaságában éri az általánossá vált második világháború kitörése.

Semmi hírt nem kap ezentúl családjáról, barátairól. Az események miatt ott reked Pekingben egészen 1946-ig.

Az emberi jövővel foglalkozik aggódva, megoldást nem igen lát másban, mint a nemzetközi rend teljes megújításában.

— A holnap világa megszervezéséhez új megoldás kellene, de ez a szervezés nem fogható fel valami közös eszmény nélkül — magyarázza pekingi barátainak.

— Közös eszmény a Szovjetúnió számára, ahol megkezdődtek a nagy tisztogatási perek? Olaszország számára, amely elfoglalta Etiópiát? Spanyolország számára, ahol a polgárháború pusztít? Távol-Kelet számára, ahol Kína és Japán szembenáll egymással? Lehetetlen — vágnak vissza barátai, akik úgy ítélik, hogy a világgazdasági válság sem segítheti a dolgok elrendezését.

— Mindig ugyanahhoz a dilemmához jutunk. A világ vagy abszurd és nem marad más hátra, mint hogy visszavonuljunk, vagy pedig valamilyen irány felé tart. De ez utóbbi esetben megtalálja útját minden katasztrófán keresztül.

1936 óta Pierre Teilhard megfogalmazta felhívását: « Mentsük meg az emberiséget »; annak az embernek a kiáltása ez, akit az emberi érzék és a kozmikus érzék lelkesít.

« Az emberek, a világ egysége építésének szükségességétől hajtva, végül is észreveszik, hogy a nagy felfedezés, amelyet a tudomány homályosan keresett, semmi más, mint Isten felfedezése... Nem hiszek a fennmaradási ösztön és a félelem végső hatékonyságában. Nem a pusztulástól való rettegésnek, hanem az élniakarásnak kell felvillanyoznia és megtisztítania bennünk az energiákat, amelyeknek növekvő tobzódása jelenleg haszontalan ütközésekben és perverz mesterkéltségekben pazarlódik el. Egy napon az ember számára aranynál értékesebb és minden szépségnél vonzóbb lesz az a Grál és Eldorádó, amelyről a régi hódítók álmodtak, valami lényeges dolognak a keresése, amelynek birtoklásáért végtelenül jó lesz életét adnia! »

Íme, ezt gondolja és mondja Pierre Teilhard.

De szívéből titkon felfakad a kérdés:

— Meghallgatnak-e valaha?

Pekingben Teilhard ezentúl a Követségek Negyedében fekvő Bástyafal tövében él: az erődítmény a Tatárváros dél-keleti részében áll; követségek és idegen hivatalok számára van fenntartva a negyed.

1939 októberében Willy *Wang*, fiatal eurázsiai (Gembloux-ban szerzett diplomát) és belga felesége kopogtatnak a Rue Labrousse 3. szám alatti lakása ajtaján.

Pierre Teilhard papi civilben jelenik meg, nagyon magas, egyenes, aszkétikus vékonyságú személynek tűnik nekik. Egy veranda küszöbén fogadja őket, ahol fosszilis kövek és kavicsok sorakoznak, gondosan felcímkézve.

— Willy és én már tudtuk, ki volt Páter Teilhard [1]. Már korábban feltettük a kérdést Dr. Peinek: « Teilhard, akit félreismernek Franciaországban,

---

[1] A tanulmány szerzője tehát most ismerkedik meg személyesen Teilhard-ral. Az 1939-1946 között Pekingben együtt töltött időszakról részletesen beszámol 1981-ben megjelent könyvében: Dominique Wang, *À Pékin avec Teilhard de Chardin,* R. Laffont, Párizs. (*Fordító megjegyzése*).

akit hallgatásra és száműzetésre ítéltek, nem keserű, kiábrándult, elefántcsonttoronyba zárkózott ember, aki elvágta magát a külvilágtól? ». — Ne higgyék, magyarázta Pei, P. Teilhard az egész világgal rokonszenvben él. A legbarátságosabb és legszociálisabb ember, a leglelkesebb és a legnagylelkűbb is! ».

Az idő igazi melegáramba ragadta P. Teilhard-t és a két vendéget. Megpecsételte barátságukat, amely ezekre a látszólag legegyszerűbb búcsúszavakra született meg:

— Jöjjenek vissza meglátogatni, amilyen gyakran csak tetszik. Mindig itt leszek, hogy fogadjam Önöket és hogy szolgálatukra legyek!

Ezt az ígéretét mindig megtartotta.

Két jezsuita, Jacques *Roi* és Pierre *Leroy* csatlakozott Teilhard-hoz abban az új házban, amelyet P. Charvet házminiszter vezet.

P. Teilhard sorra teszi közzé értekezéseit pekingi kiadójánál, Henri Vetchnél.

Az Ember jól halad előre, vagyis az « Emberi Jelenség »-ről készülő könyv — írja egyik barátjának.

« Az ismeretlen ember », írta Alexis Carrel. Az Ember, a harmadik Végtelen, jövendöli Teilhard.

Teilhard mint fenomenológus tanulmányozza, mint biológus vizsgálja meg a planétáris történelmet; megállapítja, hogy a föld csak egyszer akarta kivirágoztatni az életet, és hasonlóképpen csak egyszer hozza létre mindazokat a feltételeket, amelyek lehetővé teszik az életnek a reflexió küszöbe átugrását. Azóta az ember a Fejlődés tengelye és nyílhegye. A nooszféra jövőjének összes reménysége ezentúl már benne összpontosul.

Pierre Teilhard 60 éves, amikor felavatja a Geobiológiai Intézetet, azt a kutatóközpontot, amelyben P. Pierre Leroy-val együtt dolgozik: Ázsia geológiai és biológiai felépítését tanulmányozzák.

Ugyanebben az 1941-es évben történik a Pearl Harbour-i váratlan támadás.

Peking falait óriási plakátok fedik: egy kövér John Bull és egy nagy Uncle Sam rohan egy óriási japán csizma előtt.

Claude *Rivière* újságíró Willy és Dominique Wangnál tett látogatásakor Pekinget « az utolsó kínai oázisnak » nyílvánítja.

— Úgy tűnik, hogy a pekingiek vitrin mögött, akváriumban élnek, teljesen elvágva a világ többi részétől. A zárt kertek békéjében, mandarini lakásuk meghittségében gondolnak-e igazában a háborúra?

— Pekingben a háborúnak más arca van, magyarázza Willy Wang. Mindenekelőtt azt jelenti, hogy állandóan kapcsolatban vagyunk az ellenséggel, a mindenható rendőrség szervezete alatt, amelynek raffinált kegyetlensége egyszerre alkalmazza a keleti és nyugati módszereket. Az éjszakai razziák egyformán zaklatják az egyetemistákat, a kisiskolásokat és a kulikat. Mindennap különböző korú nők és férfiak, sőt serdülők eltűnnek az utcán, csak úgy találomra elrabolják őket. A haláltáborok a város kapujában működnek...

Az amerikai családok sietve elhagyják Kínát. P. Teilhard sok barátját elveszíti. Másrészt nyugtalan a choukoutieni leletek miatt. Ezeket a Tengerészetre bízzák, hogy szállítsa őket biztos helyre, vagyis az Egyesült Államokba.

Az események gyorsan követik egymást.

A japánok tele gőggel — abba az álomba ringatva magukat, hogy birodalmukat kiterjesztik Kamcsatkától a Salamon-szigetekig — elkezdik hódításukat, amely Hongkong és Szingapúr kapitulálásához vezet, Malaya és Rangun, a brit korona gyöngyszemei megszerzéséhez, majd Manila és Luzon elfoglalásáig.

1942 márciusában kezdődik a burmai háború, amelybe Amerika beveti minden erejét.

Pekingben P. Teilhard megismerkedik Mond *Van Genechten* flamand festővel, aki Kínában « Fang Shi Sheng », az ecset mestere lett.

— Úgy hiszem, kedves Mond barátom, hogy keresztény meggyőződésünknek a kínai technika öntőformájába kell simulnia, hogy esélye legyen Kínában, — mondja Teilhard.

— De a kereszténység lényegében a Kereszthez tartozik és nem merem hinni, hogy a kínaiak egy napon azonosítani tudják imádási vágyukat ezzel a jelképpel...

— Mellőzzük pillanatnyilag a Keresztet és nézzük Krisztust. Víziónk nem lesz-e az evolúció Istenéé, azé az Istené, aki a vajúdó világ terheit hordozza? Meg vagyok győződve, hogy ezt az Istent Kína is elismerheti egy napon!

Új barátok veszik körül Pierre Teilhard-t.

A román Georges *Bagulesco*, Otto és Pony *Burckhardt*, akik a náci táborokból menekültek meg, Yvonne *d'Anjou, Pou-Yi* hercegnő, Werner *Sostmann*, « az első európai polgár », és a svájci *Hoeppli.*

Teilhard, a nemzetközi ember, örül, amikor összegyülekeznek Dominique Wangnál: nemzetiségek, eszmék, szellemek keverednek e találkozásokon.

— Létezik a fajok problémája? — kérdezi egy napon Bagulesco tábornok. Keverjétek össze a fajokat, és nem lesz többé probléma!

A nyár folyamán ez a kis csoport Western Hillsben, Shian San illatos dombján gyülekezik össze, ahol a Wang családnak egy kis birtoka van, amelyet P. Teilhard « kis Trianonnak » keresztelt el.

Júliusban a jezsuita Emmanuel *de Breuvery* csatlakozik a csoporthoz; professzor a sanghaji Aurora-Egyetemen. Ő lesz P. Teilhard jövendő társa New Yorkban az 1952-1955 közötti években.

Teilhard érdeklődik Nyugat dombjai iránt. A « Geobiológia » c. sorozat I. kötetében szerepel a híres tanulmány a Peking közelében fekvő magaslatok tektonikus és geológiai szintéziséről.

— Ezeknek a domboknak rendkívüli érdekessége az, hogy kialakulásuk — elemi szinten és végtelenül egyszerű körülmények között — kinyilvánítja azt a mechanizmust, amelynek működése megvilágítja a kontinensek kialakulására vonatkozó jelenlegi szemléletünket.

Pierre Teilhard arra készül, hogy közzétegyen egy sor jegyzetet arról, amit húsz év óta Kínában talált. Vetchnél megjelenteti tanulmányát « Early Man in China » címmel.

Tudományos munkáihoz filozófiai eszmefuttatásokat csatol. Egyre inkább azt gondolja, hogy az ember igazában csak akkor válhat Emberré, ha tudatára ébred annak a kozmikus folyamatnak, amelynek részét alkotja és amelynek felelős csúcspontja.

Ami a tartó háború fájdalmas problémáját illeti: vajon ez planétáris távlatban nem egy bizonyos út a szükséges emberi elrendeződés felé?

— Új ember születését figyelhetjük meg, ismétli környezetének. Ki kell emelni és szintetizálni kell az igazán emberi szellemet, amelyről valamennyien álmodunk. A Föld materiális megszervezésének óriási kérdése kétségkívül akkor válik egyszerűvé, amikor egyetértünk a követendő utat illetőleg, vagy legalábbis a lényeges állásfoglalásban.

1942-ben a Tengelyhatalmak minden fronton győzelmet aratnak. Ázsiában Japán folytatja diadalútját.

P. Teilhard a Geobiológiai Intézetben dolgozik, ahol P. Leroy nagy segítségére van, mert Teilhard szokásos vidámsága mély szomorúságot rejt.

— Teilhard akkor optimista, amikor értelmet kell adni a Világmindenségnek és az embernek, — mondja Pierre Leroy Dominique Wangnak. De ami személyes életét illeti, kevésbé optimista, természeténél fogva arra hajlik, hogy kételkedjék önmagában. Hányszor láttam leverten! Morális szorongás gyötri, amely évről évre erősebb lesz! Azt mondta egyszer: « Nem akarok áruló lenni! Nem akarok gyáva lenni! Írnom kell! ».

Pekingben az élet egyre nehezebb lesz. Minden reggel éhenhalt férfiakat, nőket és gyermekeket szednek össze az utcákon.

Két újonnan érkezett, Friedel és Leo *Kandel* jelenik meg P. Teilhard életében.

— A kínaiak azt gondolják, hogy minden meghajlik a türelem előtt. Várni tudni: ez egyik legnagyobb titkuk, mondja Dr. Kandel egy napon Teilhard-nak.

A tudós elkapja az odavetett labdát:

— Nagyra értékelem a kínai ember zavartalan nyugalmát. Semmi nagy nem valósul meg türelem nélkül. Türelem és bizalom!

1943 a kritikus év a Kínában élő utolsó belgáknak és angoloknak. Valamennyiüket koncentrációs táborokba küldik.

Pekingben még gyakoribbak a razziák. A kínai lakosság terrorizálva még nagyobb közönnyel válaszol az elnyomó brutalitásaira.

Dr. Pei elmondja Pierre Teilhard-nak a kiéhezett, rongyos, meghurcolt, elárult, elcsigázott kínai katonák küzdelmét, akiket könyörtelenül kitettek a mészárlásnak és a bombázásoknak, de hihetetlenül szívósak és hősök.

Az év végén Mary *Chobin Tchang* ezt kéri Teilhard-tól:

— Kedves Atya, olyan elcsigázottak és nyomorultak vagyunk, beszéljen nekünk a boldogságról!

Pierre Teilhard ekkor tartja a francia-kínai Irodalmi Körnek « Gondolatok a boldogságról » c. konferenciáját.

Sokan szoronganak a Francia Iskola nagytermében, a Rue Labrousse-on:

— Miattam jöttetek ily sokan?

Ezekkel a szavakkal kezdi konferenciáját:

— Sajnos, nem tudok boldogságot adni önöknek. Bárcsak némi örömet és bizalmat adhatnék a jövőre nézve...

1944 Kína halálát jelenti: Japán elfoglalta egészen a Sárga-Folyó torko-

latáig és a Kék-Folyó völgyéig. Kanton vidéke és az egész kínai tengerpart szintén a megszállók igája alatt van.

Pierre Teilhard igyekszik megérteni, mi történik, mert tudja, hogy a Kínának nyújtott amerikai segítség megnövekedett 1942 óta. Sőt egy óriási légi hidat létesítettek India és Kína között, amely a Himalája fölött halad át 800 km-en át.

Chang-Kai-Sek tábornok csapatait amerikai módra képezte ki a texasi Stilwell tábornok.

A szíveket felpezsdíti a milliószor ismételt jelszó: « Kiou Kouo », megmenteni a hazát!

A pesszimisták azt ismétlik, hogy nem lehet egy tojást felütni · sziklához verve, de a pekingiek nagyrésze megőrzi bátorságát.

P. Teilhard, egy svéd barátjától értesülve a hírről, áprilisban közli barátaival, hogy Chennault tábornok repülő « Tigris »-ei nagy vereséget okoztak a japánoknak.

Pei Weng Choung professzor pedig elhozza a kínai hazafiak jelszavát: « Egy ujjnyi föld, egy pint vér ».

Pierre Teilhard 63 éves.

— Kezdődik életem tele — mondja.

Elvégezte az utolsó simításokat *Az Emberi Jelenség*en. A kéziratot elküldte Rómába.

Várhat-e kedvező véleményt? És bármi legyen is a Vatikán döntése, hogyan juthat el hozzá a háborútól végigpusztított földrészeken keresztül?

— Merészen csak a hitből élek! Bízom a minket vezető szellemben — jelenti ki.

A pekingi Francia Újság nem jelenik meg többé. Sanghajból sem érkeznek hírek. Teljes csend. A Kempetéi (titkosrendőrség) kegyetlenebb, mint valaha. Minden hónapban százával halnak meg a kínaiak a kínzásoktól.

1945. január. A felhők szétoszlanak Franciaország felett. A Szövetséges erők partraszálltak Normandiában 1944. jún. 6-án, majd a Földközi-tenger partvidékén; úgy tűnik, Európában vége lesz az ellenségeskedésnek.

Pekingben azonban az élet fájdalmasabb, mint valaha. Mivel elkeseríti őket mindaz, ami Nyugaton történik, a japánok még jobban megszorítják a satut.

1945 tavaszán Európában vége a háborúnak. A szövetségesek most megtámadják Japánt, egész tengeri és légi erejüket bevetve. Luzon, Iwojima, Mandalay, Okinawa visszafoglalva. Rangoon üdvözli az angol csapatok visszatértét.

A « Sárkányok », a japán tengeralattjáró rajok összegyülekeznek a Csendes-Óceán vizeiben. De az Egyesült Államok visszahódítja Fülöp-szigeteket és a Marianna-szigeteket.

1945 nyarán a Szovjetúnió is hadat üzen Japánnak. És aug. 8-án ledobják az atombombát Hirosimára.

Hat nappal később *Truman* elnök bejelenti a világnak, hogy a *Mikado* csapatai megadták magukat, miközben a Pekingben állomásozó japán csapatok tábornoka az egész városban közzéteszi a hírt, hogy nem veti alá magát Tokió

parancsának, és a pekingi központokból kialakítja a « kétségbeesett ellenállás magját ».

A harakiri hulláma csap végig a városon, amikor az első amerikai repülőgép megjelenik az égen, előre jelezve a száz többit.

E « béke-angyalokat » csakhamar követik a tengerészgyalogosok.

Mihelyt Pekingbe érkeznek, a tengerészet rádiója sugározza *Marshall* tábornok felhívását: « Where is Father Teilhard? Where is the sinanthropus? ».

P. Teilhard ott van, kitárt karral. De a Sinanthropus egyelőre megtalálhatatlan. Eltűnését egyébként később sem lehet megmagyarázni.

Pierre Teilhard 64 éves. Készülődik, hogy visszatérjen Franciaországba.

Rhoda de Terrához írt levelében kifejezi szándékát: szeretné kifejteni azt, amit az emberiség pszichikai planetizációjának nevez, és amely az « evolúció szeretetére » alapozott új misztikát ígér.

Májusban P. Teilhard már Párizsban van.

Az 1947-es év talán új ásatások terepére vezeti Dél-Afrikába, ahol paleontológiai felfedezéseket tettek? Breuil abbé meghívja Teilhard-t, hogy csatlakozzék hozzá. E jóbarát ösztönzésére *Smuts* tábornok, a Dél-Afrikai Únió miniszterelnöke azt kéri tőle, hogy készítsen szakvéleményt a nemrég összegyűjtött leletekről.

Áprilisban vagyunk; Teilhard-t azonban június elsején egy szívroham ágynak dönti.

Micsoda balszerencse!

« Mindenesetre — írja Breuilnek — ezt a csapást inkább serkentő ösztökének vettem, semmint fékezésnek ».

Egészsége helyreállása lehetővé teszi neki tevékenysége fokozottabb folytatását. A tél végén az Egyesült Államokba utazik.

1948 őszén Rómába megy. Célja az, hogy elnyerje az engedélyt *Az Emberi Jelenség* közzétételéhez és ahhoz, hogy elfogadhassa a Collège de France által felajánlott geológiai katedrát.

Mindkettőt visszautasítják.

Teilhard megsejti, hogy számkivetése végleges lesz.

Még mielőtt újra elszakadna Franciaországtól, elöljárói beleegyeznek, hogy Johannesburgba menjen. Azt is megengedik, hogy a Dél-Afrikai Únióban dolgozzék.

1951. december. « Most Kína helyett New York », írja Dominique Wangnak, aki szintén visszatért Európába.

« Talán még ez is jó csillagának hatása? » — kérdezi tőle Dominique.

Talán... Csakhogy már Teilhard 70 éves. Egészsége komolyan megrokkant. Ereje gyengül.

Szerencsére New Yorkban Dr. *Fejős*, a Wenner Gren Foundation kutatóigazgatója felajánl Teilhard-nak egy « társkutatói » állást (« Research Associate »).

1952-ben Pierre Teilhard továbbterjeszti az általa vallott antropológia elemeit. Ez a megálmodott új antropológia az első helyet foglalja el reflexióiban és beszélgetéseiben, az amerikai tudósok körében.

Egyre több előadást tart. A New York-i Tudományos Akadémia sürgeti, hogy tegyen közzé tanulmányokat a történelem előtti korról.

De mindez csak a külső oldala a tudomány felé fordult életének. Bensőleg Pierre Teilhard szenved, mivel eltávolították Franciaországból, mivel eszméi továbbra is ellenállásba ütköznek, mivel továbbra is megtiltják műve terjesztését.

Soha nem érezte magát ennyire védtelennek, ennyire gyengének és sebezhetőnek.

Egy az *Etudes* folyóirathoz küldött levele feltárja az őt megbénító szorongást. Egy másik levél könyörgés: « Úgy érzem, hogy belsőleg szétmorzsolódom. Vissza kellene térnem Franciaországba, hacsak néhány hónapra is, mielőtt Afrikába mennék, ahol várnak ».

Előre tudja a választ, amely ez lesz: « Utazzon közvetlenül Dél-Afrikába és végezze munkáját. Utána térjen vissza egyenesen az Egyesült Államokba ».

December 13-án egy megindult hangú levélben azt kéri unokatestvérétől, Marguerite Teillard-Chambon-tól: imádkozzék, hogy úgy fejezze be életét (ő, P. Teilhard), hogy vége megpecsételje élete tanúságtételét.

De újra csak erőre kap.

Bátran előkészíti « az afrikai műveletet », cikkeket ír a « Revue des Questions Scientifiques » számára.

Július 1-én Dél-Afrika felé veszi útját.

— Makapan az én kis Choukoutienem! — vigasztalja magát.

Nem szívesen hagyja el Transvaal hatalmas távlatait és ragyogó napját. Egy kis kitérőt tesz Dél-Afrikában, aztán ismét New Yorkban találjuk, ahol megkezdődik a hosszú tél.

Megtudja, hogy elhunyt régi barátja, a jezsuita Auguste Valensin.

— Most már ő lát. Mikor kerül rám a sor?

Megkezdi « Az Emberi Faj sajátosságai » c. esszéje írását, amikor azt a parancsot kapja, hogy semmit se írjon.

Az idő múlik. Úgy érzi, hogy egy helyben topog... Pedig Párizsban előkészítenek egy szimpoziont az Emberi jelenségről, az Egyesült Államokban különböző összejöveteleket tartanak, pl. az egyik kollokviumon erről a témáról tárgyalnak: « Milyen változásokat hozott az ember a föld színén? ».

Vajon élete újra nekilendül?

New Yorkban egyébként szóba kerül egy új alapítvány létesítése, amelynek alapítói között Teilhard is szerepelne.

De a rugó eltört...

Csakhamar vissza akar térni hazájába... Úgy tűnik, most már egyedül ez számít.

Végül megérkezik New Yorkba P. Ravier beleegyezése. P. Teilhard három hónapot Franciaországban tölthet.

Teilhard június elején felszáll a Normandia nevű hajóra.

Alighogy megérkezik az *Etudes* szerkesztőségébe, örömmel látja, hogy a fiatal jezsuita, François *Russo* egy konferenciát szervez számára, hogy Dél-Afrikáról beszéljen a párizsi Tudósok Társasága termében, éspedig a katolikus értelmiségiek egy csoportja védnöksége alatt.

De a helyzet rögtön elmérgesedik. Róma tudomást szerzett a konferenciáról. Nem sokáig várat magára a válasz. Teilhard azt a parancsot kapja, hogy rögtön térjen vissza az Egyesült Államokba.

Londonon keresztül tér vissza, ahol találkozik Marie-Madeleine *Davy* filozófussal; könnyes szemmel mondja neki:

— Halálomat akarják!

Megszállja a szorongás és többé nem hagyja el. Ennek ellenére dolgozni kezd New York-i irodájában.

Barátai, Dr. Fejős és Julian *Huxley* sejtik lelki kínját. Lesújtja őket az újabb rendelkezés is: P. Teilhard-nak megtiltják, hogy részt vegyen Franciaországban az 1955. ápr. 12-ére tervezett paleontológiai kongresszuson.

Egyébként az 1955-ös év láthatárán semmi különösebb új nem jelentkezik.

P. Teilhard egy tanulmányt tervez a kozmogenezis humanizmusáról. Úgy gondolja, hogy a görög humanizmus teljesen idejét múlta.

Az árnyak megnyúlnak és sűrűsödnek körülötte.

Sajnos, nincs kilátásban semmi utazás. Afrikában befejezte munkáját. Úgy látszik, többé már nincs szükség az ő irányítására.

Befejezi két esszéjét: *A Krisztusi* és *Az Anyag Szíve* c. önéletrajzi írásait.

Még valami jegyzetet akar írni.

— Szeretném kifejezni elgondolásomat egy fontos jelenségről: arról, hogy az emberi psziché küszöböket lép át, hogy változik, élesedik és gazdagodik az idővel...

De 1955. ápr. 10-én, Húsvét napján este hat órakor agyvérzésben meghal.

Elpusztíthatatlan művet hagy a világra, amelyet annyira szeretett, ezzel a végső ígérettel: « A halál új kezdet ».

(1981).

(Fordították: GOLEN KÁROLY ÉS SZABÓ FERENC)

J. Mortier

Jeanne-Marie Mortier

(1892-1982)

Jeanne-Marie Mortier kisasszony, Teilhard atya írásainak örököse és műveinek terjesztője 1892. január 31-én született Saint-Etienne-ben (Loire). Mélyen keresztény nevelést kapott. Klasszikus tanulmányokat végzett a Sacré Coeur-apácák intézetében. Majd a párizsi Institut Catholique (Katolikus Egyetem) fakultásain filozófiai és teológiai előadásokat hallgatott. Nyugtalanul kereste a keresztény világnézet új megfogalmazását. 1938 szeptemberében egy barátjától megkapta Teilhard *Az Isteni Miliő* c. könyvét, amely döntő hatással volt szellemi-lelki fejlődésére. Minderről és Teilhard-ral való személyes megismerkedéséről itt közölt első írásában számol be (« Emlékek és gondolatok »). Teilhard atya írásait összegyűjtötte, gépelte, később terjesztette. Teilhard 1947-ben súlyos infarktust kapott; felmerült a probléma szellemi örökségének sorsával kapcsolatban. P. Jouve tanácsára Teilhard 1951-ben Mlle Mortier-re, legbuzgóbb hívére hagyta írásait. (Erről bővebben Mlle Mortier visszaemlékezésében olvashatunk. Vö. még F. Russo tanulmányát e kötetünkben). Mortier kisasszony Teilhard halála után megkezdte az atya Műveinek közzétételét a párizsi Seuil kiadónál: *Az Emberi Jelenség*, mint a sorozat 1. kötete már 1955-ben, Teilhard halála évében megjelent. (Az *Oeuvres* utolsó, 13. kötete 1976-ban látott napvilágot). Mortier kisasszony létrehoza Párizsban a Teilhard de Chardin-Alapítványt, és P. Teilhard de Chardin Barátainak Körét (az elsőnek titkára, a másodiknak elnöke volt). A Teilhard-kutatókat dokumentációval látta el; megszervezte a híres Teilhard-napokat (Vezelay-ben, Royaumont-ban...), elindította a *Cahiers de Teilhard de Chardin*-sorozatot (szövegek Teilhard-tól és tanulmányok róla, összesen 7 szám jelent meg), népszerűsítette Teilhard eszméit szöveggyűjtemények és kommentárok kiadásával. A fontosabbak: *Avec Teilhard de Chardin, Vues ardentes*, Seuil, Párizs 1967, és az itt magyar fordításban közölt könyv: *Pierre Teilhard de Chardin, Penseur universel*, Seuil, Párizs 1981. — Jeanne-Marie Mortier a legmesszebbmenően támogatta Teilhard írásai magyar fordításainak kiadását is.

Jeanne-Marie Mortier

EMLÉKEK ÉS GONDOLATOK

1938 szeptemberében történt: egy szeminarista barátom elküldte nekem *Az isteni miliő*-t. Egy példány volt a zöld borítólapos sokszorosítások közül, amelyeket Max-Henri Bégouën grófnő készített. Ez a barátnőm, spontán kezdeményezése révén, így lett kiindulópontja azoknak a kiadásoknak, amelyeket — tizenhét évvel később — megjelentettem a P. Teilhard-ral való találkozásom után. (A szerző itt az 1955-tel kezdődő kiadásokra utal. — *A ford.*).

E káprázatos könyv olvasása bennem lelki sokkot okozott. Kiráncigált abból az alagútból, amelybe tízéves tomista tanulmányok után keveredtem, vagyis abba a biztos meggyőződésbe, hogy a középkori filozófia és teológia — mivel még nem ért el hozzájuk az aggiornamento — olyan nyelven beszél, amelynek már nincs visszhangja korunkban. Az egyházat a múlthoz láncolták, miközben az emberiséget a tudomány egyre sebesebben ragadta a jövő felé.

Egyik professzorommal megpróbáltam megértetni ezt a helyzetet. Válasza végleg kettévágta a hidakat: « A tudomány elmúlik, a teológia megmarad! ». Vakító világossággal láttam meg a baj okát. Egyes tomista teológusok olyan tévedhetetlenséget tulajdonítottak maguknak, ami a tanítóhivatalt illeti meg, mint a lényeges igazságok legfőbb őrét. Nem is tudatosítva, hogy leszűkítik és helytelen útra terelik Szent János nagy revelációját, meg Szent Pál leveleinek kinyilatkoztatását az Egyetemes Krisztusra vonatkozóan, ezek a teológusok csak erősítették a Szent Officium diktatúráját, ahol a följelentők egyre szaporították az elítéléseket. « A filozófia eldöntötte: semmi sem mozoghat... a vallás tiltja, hogy bármi is mozogjon... ». Ilyen helyzetben voltam, s nem is sejtettem, hogy Teilhard is ilyen helyzetben találta magát abban az időben, amikor (1920-ban) megírta a *Jegyzet a Haladásról* című tanulmányát, mely ezekkel a sorokkal végződik:

« Aztán föltekint az új teremtmények számára készülő terekbe, szívvel-lélekkel, megerősödött hittel ismét annak a Haladásnak szenteli magát, amely magával sodorja, vagy el is söpri azokat, akik nem akarnak tudni róla. Egész lényét vibrálni készteti a vallási élmény, s a föltámadott, de most még előre nem is sejthető nagy Krisztus felé kimondja ezt a hívó szót, a hit és az imádás fenséges hódolatát: 'Ó, ismeretlen Istenem' ».

Amikor *Az isteni miliő*-t olvastam, lelkem legmélyén ragadott meg ez a « vibráló vallási hódolat ».

Ki lehet egy ilyen könyv szerzője? Csak a nevét tudtam megállapítani: Teilhard de Chardin.

Kérdésemre csak a következő év januárjában kaphattam választ. Közben elszakadt az az utolsó szál is, amely még megkötötte szabadságomat: elvesztettem édesanyámat. Hosszú évek óta az ő ápolásának szenteltem életemet.

Fájdalmas magányomban nem láthattam előre, nem is sejthettem, milyen lesz a jövőm. Pedig Isten — a még homályban maradó előkészítő útjain —

már Teilhard-éhoz kapcsolta az én lelki sorsomat. A végtelenül finom fonalú, gondviselésszerű hálók egyikében mozogtunk már, amelyet a világ semmiféle ereje szét nem szakíthat. A találkozásnak meg kellett történnie.

1939 január végén meghívót kaptam egy baráti házaspártól, akit érdekeltek a Természettörténeti Múzeum előadásai.

Megilletődötten olvastam:

A burmai új ásatásokról tart előadást
Pierre Teilhard de Chardin

Tehát *Az isteni miliő* misztikus szerzője a tudománynak szenteli magát. Ez annál inkább felcsigázta kíváncsiságomat, mert édesapám — mérnöki és feltalálói pályája során — minden kutatómunka iránt felébresztette érdeklődésemet.

Nagy lendülettel mentem a múzeumba. A terem zsúfolásig tele volt. Teilhard bemutatkozott, egyszerűen, igen egyenes tartással, nyílt tekintettel.

Szerényen, szabatosan, lelkesen beszélt az új ásatásokról, mialatt a vetítővásznon megjelentek az ismertetett helyek látképei. Ezeket többször fordítva tette be a gépet kezelő személy. Teilhard — a türelmetlenség árnya nélkül — kérte, pálcájának könnyed ütésével jelezve, a klisé megfordítását. Már ekkor láthattam, mily tökéletesen fegyelmezi magát, és mekkora az a finomsága, amelyről régebben ezt írta Margit unokahúgának:

« A másik személyhez fűződő viszonyainkban sosem lehetünk elég jók és a gesztusaink sosem lehetnek elég finomak: a szelídség az első a látható erények között ». (*Egy gondolat születése*, Párizs, Grasset, a francia kiadás 67. lapja).

Nem mertem odamenni Teilhard-hoz, amikor kijött az előadásról. Sok-sok barátja vette körül, boldogan, hogy találkozhatnak vele most, két hosszú pekingi tartózkodása közt.

De kissé később, azok a lényegbevágó kérdések, amelyekre választ kellett találnom, arra késztettek, hogy levélben kérjek tőle beszélgetési lehetőséget.

Teilhard azonnal válaszolt. Meghívott, hogy egy márciusi reggelen találkozzunk az *Études* folyóirat szerkesztőségi székhelyén, ahol párizsi tartózkodásaikor szokott lakni.

Mihelyt csak tehettem, elmentem a Monsieur utcába (az *Études* folyóirat szerkesztőségébe). Kértem a portástestvért, hogy hívja le. Meghatottam vártam a szalonban: milyen lesz az első beszélgetés? Mi lesz a következménye?

P. Teilhard belépett, kezét tárva jött felém, szemét a szememre szögezve. Tekintetében a lángész ragyogott. Lesújtott volna ez az utánozhatatlan tekintet, ha nem ragyogott volna benne végtelen jóság is. Persze, szíve is olyan volt, mint az értelme fénye.

Kifejtettem neki, hogy az akkori lelki krízisemben mit hozott számomra *Az isteni miliő* olvasása. Szinte türelmetlenül kérdeztem tőle: hol és mikor adhat számomra alkalmat, hogy kifejtse ezeket a meglátásokat.

Ezzel akaratlanul tapintottam a soha be nem forradt sebre. Teilhard sorsa is azoké a prófétáké volt, akik messzebbre látnak, mint a koruk, s ezért egyelőre száműzve készítik elő az emberiséget arra, amit meg kell értenie és élnie kell majd egy fél évszázaddal később.

Teilhard közölte velem, hogy számára tilos bármiféle vallási oktatás, s hogy azt az egyedüli pályát kell követnie, amely nyitva maradt számára: tudósként kell dolgoznia. Tehát semmi reményem sem maradt, hogy vallási konferencián, vagy rekollekción hallhatom. A tudós Teilhard szabad pillanatait bizonyára leköti a sok-sok szakember és barát, s így újabb találkozások kérésére nem mertem gondolni.

Amint megszólalt a déli Angelus harangja, mely az egy órányi találkozó végét jelezte, távozni készültem, elrejtve fájdalmamat a búcsú miatt, melyet véglegesnek hittem. S akkor Teilhard felém fordította átható tekintetét s így szólt: « Jöjjön vissza jövő szerdán ».

Szerdáról szerdára — többé sosem szakadt meg a fonal, kivéve amikor Teilhard távoli országokban volt.

Ugyanebben a társalgóban, 1951. június 2-án, *P. Jouve*-nak, az *Études* folyóirat szerkesztőjének kérésére, Teilhard tollba mondta nekem testamentumát, melyben törvényesen énrám hagyta írásait.

És 1954 augusztusának elején ugyanitt mondtunk egymásnak végső istenhozzádot. Akkor éreztem, hogy többé nem jön vissza Párizsba. Tekintetemmel követtem, amíg csak láthattam távolodó alakját. Könnyeim csendesen peregtek.

Térjünk vissza 1939 márciusára.

Néhány látogatás után megállapítottam, hogy Teilhard lelkileg milyen magányos. Nem számítva Bégouën grófékat és baráti körüket, valamint az *Études* házának elöljáróját, aki akkor *P. d'Ouince* volt, senki sem gyanította benne a lángelmét és az életszentséget. Csupán csak értékes tudósnak ismerték el.

Hamarosan felajánlottam Teilhard-nak a segítségemet, amiben nyilván hiánya volt: írásainak összegyűjtésére, rendszerezésére és osztályozására. Meg akartam menteni ezeket az írásokat, s ugyanakkor megadni az apostolságtól megfosztott szerzetesnek azt az örömet, hogy azok kezébe adja ezeket, akiket « papi joga » alapján hivatása a hit felé vezetni.

Egyedül voltam és szabad, önként beálltam hozzá titkárnőnek. 1939 pünkösdjén azt kértem Teilhard-tól, hogy az én szándékomra mondja a szentmiséjét. A Szentlélek mindig rendkívüli hatással vonzott engem. Azt a lényeges Egységet tiszteltem benne, amely Őt — mint az Atya és a Fiú kötelékét — megszemélyesíti a Szentháromságban. Olyan lényeges Egységet imádtam, amely arra van hivatva, hogy ne csak az én életemet, hanem a Mindenségét is beteljesítse. Ezért választottam ezt a dátumot.

Teilhard nyolc árokor mutatta be a szentmisét az *Études* kápolnájában. Még nem ismertem a *Mise a Világ felett* szövegét; megkapott, hogy mekkora koncentrációval imádkozta a szentmisét. Érezni lehetett, hogy szemtől szemben van Istennel. Csakugyan feljánlotta neki a Világmindenséget, megszentelte a maga személyes megszentelődésével, egyesült a Világmindenséggel, amikor áldozáskor magához vette Jézus Testét és Vérét. Mozdulatainak és szavainak józan súlyossága mutatta, hogy teljesen tudatában van papságának, s annak, Akinek jelenlétében misézett.

Akkoriban közöltem bizalmas barátaimmal, Robert és Madeleine Danisval azt az óhajomat, hogy Teilhard tanszéket kapjon a Collège de France-on. Úgy gondoltam, hogy ha az állami oktatás csúcsára eljut, akkor már nem lesz kitéve zaklatásoknak.

Barátaim, akik szívélyes kapcsolatban voltak M. Charléty-vel, az egyetem rektorával, ebédet adtak, otthonukban lehetőséget teremtve az ismerkedésre.

Danis-ék lakása, bútorzatának egyszerűségével egyike volt a legelragadóbbaknak, amelyeket valaha csak ismertem Párizsban. Két, igen biztos ízlésű művész alkotta, miközben együtt kutatták-keresték a szépet. Madeleine festő volt és költő. Hű barátja volt Abbé Brémond-nak, akiről mesteri képet készített. Robert a Szépművészeti Főiskoláról jött, a Műemlékvédelemnél futott be karriert, a felszabaduláskor pedig de Gaulle tábornok a Francia Építőművészet igazgatójává nevezte ki.

A lakás gesztenyefákkal borított kertre nyílt, egyik oldalán pedig kilátást engedett a Szent Sulpice templom tornyaira.

Mialatt odafelé mentünk, Teilhard arra az időre emlékeztetett, amikor az első világháború után itt a közelben lakott, a Vieux-Colombier utcában.

Ez olyan nap volt, melyet szeretnék újra átélni.

Teilhard vidáman, szellemesen azonnal sziporkázóvá tette a társalgást. Charléty, akit azonnal meghódított a szerzetes, szellemesen vitte tovább a társalgást. A gyermekkor kristálytiszta üdesége, melyet megőriztek magukban, közelivé és áttetszővé tette őket egymás számára.

Az az éekezés fényes ünnepként marad meg emlékezetemben. A szellem teljes kielégítettsége, a szív kitárása a meleg barátságban, a minket körülölelő szépség mosolya, a napsütötte asztalt díszítő rózsák égő színe, mely jól illett a nevers-i porcelán kékjéhez: mindez hozzájárult a különlegesen örömteli hangulat megteremtéséhez.

De figyelmem közben nem pihent. Első alkalommal ebédeltem Teilhard-ral. Kíváncsian tanulmányoztam, miként viselkedik a világban.

Ma is látom: egyszerű volt, közvetlen, mindenkinek mindene, vagyis figyelmes mindenki szavára. Érezni lehetett, hogy a jó nevelést inkább a szívében őrizte meg, mint szokásaiban.

Észrevettem, hogy mily mértéktartó és józan az étkezés során. Ez olyan ember jellemzője, aki teljesen ura önmagának. Később megtudtam, hogy misztikus útja vitte rá az anyag lelkivé tételére. Attól a naptól kezdve tudtam, hogy használja az anyagot, de az nem uralkodik fölötte.

1939 június végével elközelgett Teilhard számára a Kínába indulás... Utolsó látogatásomkor megmondtam neki előérzetemet: « Elkerülhetetlennek látom a háborút. Ön csak néhány év múlva jöhet vissza ». Előre látva, hogy hány harcostársának lenne majd szüksége az ő jelenlétére, igyekeztem rávenni, hogy késleltesse az indulását.

Figyelmesen meghallgatott, néhány pillanatig gondolkodott, azután válaszolt:

« Megígérem Önnek, hogy még az eddiginél is jobban figyelek mindarra, ami — elöljáróim, vagy az események révén — mutatná, hogy elhatározásomat meg kell másítanom ».

Semmi sem történt. De mert nem tudtam megakadályozni, hogy a búcsúzáskor szomorúság szüremkezzék szavaimba, még aznap este levelet írtam neki, hogy nyugodt szívvel induljon el.

Erre a levélre 1939. június 21-én válaszolt:

Kedves Kisasszony és Barátnő!

Nagyon köszönöm utolsó hosszú levelét, mely számomra a legjobb útravaló. Ha Bégouën asszony adott már Önnek *A Mise a Világ felett* című írásomból, látni fogja, hogy a papság totális funkcióját pontosan úgy fogom fel, mint Ön (...). S köszönöm, hogy azt mondta nekem: örömben és békében induljak el. Erre a szóra van szükségem; s hiszem, hogy Isten éppen az Ön révén mondja ezt nekem. Remélem, hogy nemsokára visszajövök, készebben és kevésbé méltatlanul, ha csakugyan vár valamit tőlem.

Önnel vagyok Őbenne
Teilhard.

Csak hat év és tíz hónap múlva láthattuk viszont egymást.

Teilhard az Atlanti-óceánon át utazott el, átment Amerikába s megállt Berkeley-ben, Kaliforniában, hogy tudós barátaival találkozzék.

Onnét érkezett hozzám újabb levele:

1939. június 28.

Tegnap kaptam meg az Étang-ból (július 17) írt levelét, és New Yorkban is, a Versailles-ból küldötteket. Milyen jó Ön, hogy így ír nekem, közli velem gondolatait, amelyek megvilágítják és alátámasztják az enyémeket. Számomra nagy erőforrás, hogy Ön olyan intenzíven élt azokból a meglátásokból, amelyeknek hatalmas erejét — tehát egy bizonyos pontig minden veszélyét is — tapasztalatból ismerem (...).

Természetes, hogy érezze azokat a nehézségeket és kockázatokat (az Élet minden valódi előrejutásában elkerülhetetlenek), amelyek között Ön előre halad. Azt merem mondani, hogy a veszélyt minimumra csökkenti az az egyszerű tény, hogy Ön ezzel tisztában lévén, alázatosan kéri Istentől, hogy vezesse magát. — Abban a — viszonylag alsóbb — régióban, amelyben mozgok, a következő szabály irányít: nem kell félni lényeges tévedéstől, ha belső magatartásomnak az az eredménye, hogy hűségesebbé, figyelmesebbé, szenvedélyesen odaadóbbá tesz az emberek és emberi feladatok iránt, s ugyanakkor egyre inkább elvon önző énemtől. Ezt a szabályt kissé magasabb síkra áttéve, azt hiszem, nem veszélyeztet semmit sem, ha az Önt éltető szellem emberileg (a szó nemes értelmében) még élőbbé teszi s ugyanakkor jobban ragaszkodik ahhoz, ami Krisztus lényegét alkotja: fizikailag valóságos személyéhez, istenségéhez, az Egyházban és az Egyház általi megnyilatkozásához. — Amik a « magas misztikát » veszélyessé teszik, azok az eltávolodások, amelyek szem elől tévesztik (éppen annak ellentéteként, amit Ön már kezében tart) az Anyagot, vagyis egyrészt a velünk együtt növekvő Világ fizikai feltételeit, — és másrészt a minket fölemelő Megtestesülésnek (az Egyházban jelzett) fizikai föltételeit. Az « Anyag »-nak valódi misztikája megköveteli, hogy « ultra »-emberek és « ultra »-keresztények legyünk: logikusan kényszerít bennünket arra, hogy magas fokon realisták legyünk és végsőkig hozzátapadjunk a keresztény kibontakozás történeti és vitális feltételeihez. E kettős szempont önmagában hordja szabályozóit — föltéve, hogy mindvégig hűek maradunk hozzá.

Utazásom normálisan folyik. Fizikailag most igen jól vagyok. A bronchitis nem tudott ellenállni az Atlanti-óceánnak. Csak sok volt a háborgás. Vajon lesz-e lehetőségem gondolkodni-elmélkedni, amikor Kínába érek?... Íme, itt van az a pillanat, amikor rá kell hagyatkoznunk, át kell adnunk magunkat az eseményeknek, — a « nagy Egyesülésnek ». Augusztus 5-én szállok hajóra, — ez annyit jelent, hogy augusztus vége felé érek Pekingbe.

Hűségesen és köszönettel:
P. Teilhard.

A háború épp akkor tört ki, amikor Teilhard Pekingbe érkezett. Folytatta tudományos munkáját, s várta, hogy rendi elöljárói rendelkezzenek: visszatérjen-e Franciaországba.

Októberi levelem csak decemberben ért el hozzá. Azonnal válaszolt december 7-8-i dátummal:

> Boldogan kaptam meg október 30-i levelét, amely már várt híreket hozott. Nagyon örülök, hogy visszatért Párizsba, — és még inkább boldogít az, hogy továbbra is a fényben él, amint erről biztosított soraiban. Óriási erő van az Egység érzékében vagy érzelmében — és még sajátosabban azoknak a szerves kapcsolatoknak érzékében és megérzésében, amelyek a Szellemet az Anyaghoz kapcsolják. Csakhogy ugyanakkor éppen veszélyes energia is. Önnel együtt kérem az Urat, hogy segítsen minket meghatározni (mind gyakorlatilag, mind elméletileg) ezt az energiát és jól alkalmazni magunkban és magunk körül. Csakugyan ennek növekvő « kinyilatkoztatásában », ebben az irányban látom eljönni az Isten Országát. Ugyan szükség volna-e annyi misszionáriusra, ha egy kissé ragályszerűbben terjedő kereszténységet tudnánk kifejezni? S az október 27-i igen szép Enciklika nem lenne-e még igazabb, ha a klerikusok (papok) elismernék, hogy igen sok ember azért hagyta el az Egyházat, mert az Egyház már nem adta nekik azt az ideált, amelyre vártak?... Sokat gondoltam ezekre a dolgokra a lelkigyakorlatom során, amelyet most fejeztem be. S világosabban láttam, ahhoz, hogy a « Pán-Krisztusi-Látásba » (amint Blondel szereti mondani) minden éltetőnedvet beleárasszunk — és semmi szétolvasztó elemet sem a panteizmusból, ehhez egyáltalán nem elég meglátni, hogy a valódi egységben az elemek személyesen teljesednek ki, ahelyett, hogy szétolvadnának. Ezenkívül még két dolgot kell hangsúlyozni: az első az, hogy mindenkinek a maga életében arra kell törekednie, hogy « személyi » valóságának maximumát adja át a legfelső Központnak, — s ezáltal a szemlélődésnek olyan sajátos és fáradságos erőfeszítését kezdi el, amely Istent « tiszta állapotban », az érinthető dolgokon túl igyekszik megragadni; — a második pedig az, hogy Isten végeredményben csak a Világ birtoklásán túl érhető el, de nem a látható dolgoknak valamiféle tagadásával, hanem « *átfordításával* » (talán így is fordíthatnánk: « színeváltozásával »). Főleg ennek az átfordításnak eszméjét kell fölfedeznünk a vágynak és az imának fényénél. Végeredményben: az Egyetemes Krisztussal Egyesülésnek alapvető és fölszabadító magatartása rendkívül egyszerű, de ugyanakkor igen-igen gazdag és finom aktus. Új Misztikába kell szintetizálnia a régi misztikának minden eredményét. Segítsük egymást ennek fölfedezésére, amint Ön mondja, egyre nagyobb tisztasággal, hűséggel és reménységgel. Egyre inkább meg vagyok győződve, hogy a Világegyetem előrehaladása mindjobban összpontosul a szeretet aktusának folyton növekvő kibontakozására és megfogalmazására.
>
> Már nemigen tudom, hogy mikori dátumú volt a legutolsó levelem, bizonyára a háború előttről. Ez az óriási esemény fölfüggesztette minden tervemet: — várakozó álláspontonvagyok. Itt munka is akadt: két kutatási központ életét kell fenntartanom, — s az egyiket talán át is alakítani egy szép jövőt ígérő szervezetté. Ezentúl is közölhetem tudományos tanulmányaimat. S ugyanakkor megvan a nyugalmam és a szükséges folytonosság, hogy tovább dolgozzam az Emberről szóló olyan munkám megfogalmazásán, amelyben — remélem — össze fogom sűríteni « keresztény optimizmusomnak » legjavát.

A levelezés normálisan folytatódik: új levél 1940. február 15-ről:

> Köszönöm január 16-i levelét. Mint az összes többi, ez is fényt és erőt hozott. Az életben lehetetlen előrejutni anélkül, hogy meg ne tapasztalnánk azt az aggodalmat, hogy « pengő cimbalom » vagyunk. Mindenesetre: énem legmélyén érzem, hogy Krisztusnak — akit a tőlem telhető legjobban hirdetek — sürgősen meg kell adnom

nemcsak egy elgondolt, hanem átélt valóságot: s ebben oly gyakran érzem magam lemaradottnak és fegyvertelennek. Mily jó, hogy elmondhatom: mások kérik számomra azt a « szilárdságot », amelyet csakis Krisztus adhat, amikor kinyilvánítja magát...

Tehát Ön megvigasztal. S rendkívül meghat, hogy oly sok mindenben fáradozik értem. Reméljük, hogy nem kell csalatkoznia bennem. Persze, folytatom a kifejtését és elmélyítését azoknak az eszméknek, amelyek mindkettőnknek annyira értékesek. Az emberről megálmodott könyvem kidolgozása halad. Gondolnom kell arra, hogy a dolgok lassúsága és ritmusa az isteni befolyásnak egyik leghathatósabb és leginkább « egyesítő » formája, amely csitítja bennem azt a vágyat, hogy bárcsak már befejeztem volna (ehhez még legalább öt-hat hónapra lesz szükségem...). Szeretném már szabadnak érezni magamat, hogy egy kissé elfelejtsem a természet tudományos szempontjait és közvetlenebbül visszatérhessek a misztikus meghosszabbodásainak tanulmányozásához. Lehetetlen volna újra úgy megírni *Az isteni miliő* című könyvemet, amint van. Mert azt veszem észre, hogy érzésvilágomnak ilyen első kifejezésében nem bontakoztattam ki eléggé egy alapvető pontot: azt, hogy a minden dologban és minden dologgal való összpontosulásra (szent és annyira szükséges) irányuló erőfeszítésünk végpontján az Istent csak valamiféle « átfordulás » gesztusában érjük el. Ez a valódi *pozitív* « megsemmisülés », amely a kibontakozásunknak éppen a legmagasabb fokából (paroxizmusából) születik meg. Arra gondolok, hogy azért támasztottam *Az isteni miliő* című írásommal nyugtalanságot, vagy rossz érzést, mert nem eléggé húztam meg a folytonosságon belül történő ilyen folytonosság-hiányt: ahhoz a biológushoz voltam hasonló, aki hangsúlyozná az Embernek az állatvilággal való kapcsolatait, de közben nem eléggé éreztetné meg az intelligenciának és a reflexiónak lépését (döntő változást hozó ugrását, kritikus pontját). Mindezt — ha Isten megengedi — majd újra előveszem írásaimban. Ön majd segít ebben.

Életemben külsőleg semmi új sincs. Ugyanaz a rutinmunka folytatódik. Érzem, hogy az év végéig még ezzel leszek elfoglalva. Tudom, hogy Ön és én sokat vitatkozhatnánk azokról a lehetséges előnyökről, amelyeket a Párizsba való gyorsabb visszatérésem jelenthet. Marad, hogy a tényeket úgy vegyük, amint vannak: most nem hagyhatnám el Kínát anélkül, hogy bajba ne hoznék két olyan intézményt amelyekhez az utolsó tizenöt év köteléke fűz. Tehát nem kell-e ilyen körülmények között úgy látnom, hogy az események által éppen Jézus szava szól: « Cum senueris, alius cinget te »? (amint megöregszel, más övez fel, Jn 21,18). Arra gondoltam, hogy ezen a télen elmehetek egy olyan útra, mely tudományos pályafutásom szempontjából igen szükséges volna: Dél-Kínába. Ugyanazok az okok akadályoztak meg. Szolgai lekötöttség ez, amelynek bizonyára megvan az értelme, amelyet igyekszem elfogadni. Nem kételkedem, hogy kirajzolódik az út, ha eljön az órája.

Addig is boldogan érzem, hogy Ön mindig hűséges és tevékeny. Örülök, hogy látogatja Bégouën-éket, az én oly kedves barátaimat. Ugye, a nagy dolgok mindig az ilyen mély szimpátiát szülő találkozásokkal kezdődnek? Gondviselésszerűen: « Ha ketten-hárman összejöttök az én nevemben... ».

Nyakasan folytattam erőfeszítésemet M. Charléty-nél, hogy szervezzenek a Collège de France-on egy olyan tanszéket, amelyet Teilhard kapna meg.

Évégből elküldtem az intézet rektorához Teilhard egyik tanulmányának különlenyomatát, amely akkoriban jelent meg az *Études* folyóiratban: *A természetes emberi egységek.*

Miután elolvasta, M. Charléty kijelentette: « Egészen kiváló tanulmány. Azonnal javasolni fogom a Collège de France-i barátaimnak, hogy létesítsünk egy 'fél-tanszéket', amelynek Teilhard olyan nevet ad, amilyet akar. Azután pedig ő lesz abbé Breuil utóda a Paleontológiai Tanszéken, amikor Breuil majd eléri a korhatárt és nyugalomba vonul ».

Hátra volt még a Jézus Társasága beleegyezésének megszerzése.

Éppen akkor hívták be katonai szolgálatra P. d'Ouince-t, az *Études* házának elöljáróját. Fölkerestem tehát helyettesét, P. Jalabert-t, aki továbbította az ügyet P. Datin-nak, jezsuita provinciálisának. Ez a két szerzetes misszionárius volt, ami — ebben az esetben — annyit jelent, hogy azonnal dönthettek. Beleegyezésük gyors volt és — szerencsére — Rómából sem jöhetett semmiféle ellenvetés, mert a háború megszüntette a postai kapcsolatot Franciaország és Olaszország között.

Diadalmas örömmel írtam hát meg az ajánlatot és a jóváhagyást P. Teilhard-nak, azt vélvén, azonnal repülőgépre száll és máris jön Párizsba.

Nem ez volt az Isten szándéka.

Teilhard-nak a távolban kellett maradnia és ott fejeznie be *Az emberi jelenség*-et.

S megkaptam 1940. április 15-i dátumú levelét, az utolsót, amelyet azelőtt írt, mielőtt a német hadsereg elfoglalta volna Párizst s ezzel lehetetlenné vált közöttünk minden levelezés.

> Megkaptam március 9-i levelét, s nagyon köszönöm önnek mindazt, amit tartalmaz, mint többi hathatós segítségét és bátorítását is. Különösen megkapott az, amit arról közölt, hogy miként kezdődik az Istenhez visszatérés Romain Rolland-éknál. Igen, most a Lélek nagy szárnya suhog. De hogy a lehető leghűségesebben közreműködjünk vele, melyik az a gesztus, amelyet meg kell tennünk, mert Isten várja tőlünk? Annak ellenére, amit Ön akkora őszinteséggel — és valamiképp: illetékességgel, tekintéllyel — mond nekem, én mégsem vagyok képes világosan meglátni. Már évek óta előre érzem, hogy lehetne külső formában is megvalósítani valamit, ami fogható módon « anyagba öntené » — és valamiféle szervezetbe fogná — azokat az eszméket és magatartásmódot, amelyeket Ön velem együtt vall és gyakorol. S minél inkább múlnak az évek, annál jobban kezdem hinni, hogy az én « funkciómnak » (küldetésemnek) abból kell állnia, hogy — Keresztelő János szerény szerepéhez hasonlóan — az legyek, aki előre jelzi és várja azt, aminek *el kell jönnie*. Vagy azt sejtem, hogy ami nekem kiszabatott, az egyszerűen annyi, hogy segítsem megszületni az új lelket — abban, ami már létezik. Amikor ezt mondom, nem gondolok arra, hogy ki akarnék bújni valami feladat alól. De azt gondolom, hogy amikor az Úr Jézus elénk akar tárni valami nagy dolgot, hát a mi legegyszerűbb, legkevésbé kiszámított erőfeszítéseinkből fakasztja fel, — anélkül, hogy mi akár csak sejtenénk is. Minden nagy vallási mozgalomnak és minden fölfedezésnek ilyen a története. — Érzem, hogy bizonyos szempontokból nézve mennyire tünékeny és elégtelen az, hogy az ember íróasztalánál fejt ki rendszereket, — kockáztatva, hogy ideológia lesz belőle. Néha cselekvésről, alkotásról álmodozom. De amikor eljutok a tények és képességeim objektív vizsgálatára, mindig azzal a végkövetkeztetéssel zárom, hogy amit — egyéni vonalamat követve — tőlem elvárnak, az éppen annyi, hogy törekedjek még teljesebben « jezsuita » lenni. Ha a nagy Krisztus valóban az, aminek mi hisszük, és ha csakugyan számít arra, hogy hirdetve szolgáljam Őt, hát éppen ebben a hűségben fog engem keresni. S akkor végül meglátom majd azt a gesztust, amelyet meg kell tennem, legyen az akár egy — kellő pillanatban — kimondott utolsó szó. Mégse veszítse el bizalmát bennem. S ingadozás nélkül továbbra is serkentsen előre. Talán éppen erre van szükségem...
>
> A brutális és világos tény az, hogy semmi lehetőséget sem látok arra, hogy közreműködjem az Ön nyári terveiben. Két fontos, « állapotbeli » feladat miatt ide vagyok kötve legalább őszig. Ne nagyon haragudjék rám ezért, és higgyük együtt, hogy ilyen hosszú késlekedések során jutunk sikerre. Persze, nem elég százszor sem

mondanom, hogy mennyire meghat és erősít engem mindaz, amit értem tesz. Ha « materializálódni » kezdhet az, amiről álmodhattam, ugye ez éppen az, hogy kialakul azoknak a barátoknak csoportja, akiket ugyanegy szellem éltet és akik közé Ön is tartozik?

Tehát jelenleg minden erőmet és lehetőségemet arra fordítom, hogy előre jussak annak a könyvnek megírásában, amelyről Ön is tud. (*Az emberi jelenségről* van szó). Ha befejezem, hát talán éppen ez a könyv lesz az a gesztus, amelyet más tettek fognak követni. Imádkozzék, hogy sikerüljön megtalálnom azokat a szavakat, amelyekkel szeretném kifejezni és láttatni mindazt, amit — azt hiszem — én látok. A szó szoros értelmében: tudatában vagyok annak, hogy nem magamról írok, — hanem valamiféle vággyal (ilyent még sosem éreztem) azért, hogy még nagyobbnak mutassam be Krisztust: olyannak, amilyennek lennie kell a mi szemünkben. De egy eszme látomását — mégha annyira világos is — mily nehéz szavakba, mondatokba foglalni... Magának Platónnak gondolataival és stílusával kellene rendelkezni... Dehát megtettem mindent, ami tőlem telhet. Úgy gondolom, hogy nyár vége előtt befejezem. S akkor aztán a jövő évben kellene a publikálás kérdésével foglalkozni, ha lehetséges úgy, hogy személyesen Európában lennék.

Öt és fél évi mészárlás, fájdalmak és aggodalmak után végre befejeződött a háború. Újra reménykedni kezdtünk. Meggyorsítottam Teilhard írásainak terjesztését, annál is buzgóbban, mivel hírek érkeztek hozzám arról a jelentős hatásról, melyet a koncentrációs táborokban tett *Az isteni miliő*. Sok hadifogoly a kezükbe jutó apró papírdarabkákra másolt néhány részletet a közkézen forgó sokszorosításokból. Agóniájukban ezek a sorok hoztak számukra végső fényt és erőt.

Kis baráti csoportokban segítettük egymást ebben a terjesztésben, növekvő türelmetlenséggel várva az oly régóta halogatott visszatérés hírét.

1946 áprilisáig kellett várni, hogy megkapjam ezt a repülőpostai üzenetet:

S. S. « Strathmore » (Szingapur)
1946. április 6.

Csak pár sort, hogy megerősítsem önnek: végre — érkezem! Mindenféle halogatás és ingadozás után végül is egy repatriáló nagy angol hajót kaptam, mely lehetővé teszi, hogy május első napjaiban Párizsba jussak. — Bocsásson meg, hogy szeptember óta hallgattam. Megkaptam leveleit és éreztem sürgetésüket: de mindig vártam a válasszal, hogy valami pontosat tudjak mondani a visszatérésemmel kapcsolatban. S végül is csak tizenöt napja határoztam el, hogy lemondok az Amerikán át lehetséges útról. — Persze nem kell sokszor mondanom, mily sokat fog jelenteni számomra, hogy Önt viszontláthatom és hosszan beszélgethetünk. — Ez az elmúlt hét év érezhetően közelebb hozott a véghez. Abból, « ami fény még maradt nekem », szeretnék nagy lendülettel dolgozni, hogy egyre jobban nyilvánvaló legyen az « Egyetemes Krisztus ». Ön majd segít ebben.

Nagy hűséggel Őbenne
Teilhard-ja.

Május 6-án telefonáltam az *Études* folyóirat házába. Teilhard hangja válaszolt. Én hívtam őt legelsőnek. Így tehát még minden kötelezettség nélkül nekem szentelhette a másnap délutánját.

Sosem láttam ilyen boldognak és ragyogó arcúnak. Ismét itt volt Franciaországban, amelytől hét éven át távol élt. Remény nyílt számára, hogy fontos

változásokat tapasztaljon az iránta tanúsított római magatartásban. Kiadhatja-e majd *Az emberi jelenség*-et, melynek kéziratát elhozta nekem?

A kapcsolat újrafelvétele folyamán, meg a hírek kicserélése után meg akartam tudni azt a mély okot, amely miatt Teilhard hűséges maradt rendjéhez, s ezért bátorkodtam megkérdezni tőle:

« Amikor az Ön jezsuita rendje azt parancsolta, hogy szakítsa meg tevékenységét, nem gondolt-e arra, hogy átmegy a világi papsághoz, mely lehetővé tette volna, hogy Párizsban folytassa tudományos pályáját és következésképp azt az apostolságot, amelyre hivatva érezte magát? ».

Teilhard ezt válaszolta: « Ezzel kimentem volna az én 'isteni miliőmből'. Isten kegyelme engem a Jézus Társaságában várt, s ezt a kegyelmet ott kellett elfogadnom ».

Indiszkrét módon tovább feszegettem a kérdést:

« Néhány materialista barátnőjének pressziója, akik óhajtották az Ön átpártolását, soha nem jelentett Önnek kísértést? ».

Rám emelve kristálytiszta tekintét, melyben a hazugságnak az árnyékát sem láttam soha, kijelentette:

« Nem. Soha ».

Szerzetesi fogadalmakor Teilhard arra kötelezte magát, hogy « Krisztust vigye a legveszélyesebbnek tartott Valóságok közé ». A veszély soha nem érte őt váratlanul. Éppen Krisztus iránti szeretetének erejével diadalmaskodott felette.

Később, olvasva Teilhard levelezését, amelyet a halála után bíztak rám, fölmérhettem, milyen mélységes fájdalmat érzett akkor, amikor a szerzetesrendje által küldött száműzetési rendelkezés tönkretette minden reményét.

Teilhard geológiát tanított a párizsi Institut Catholique-on és lelkészként működött a főiskolákon. Tudatában volt annak, hogy a felvilágosult keresztény számára lehetetlenség megtartani a régi elgondolásokat az eredeti bűn földi paradicsomáról, ha szembesül a paleontológia új felfedezéseivel. Írt egy szöveget, hogy aggiornamentót ajánljon a teológusok számára. Szövege eljutott Rómába, a jezsuiták legfőbb elöljárójához, Vladimir Ledochowskihoz, aki nem értette meg a problémát. Teilhard-t eretnekként kezelte s arra ítélte, hogy Pekingben csatlakozzék P. Licent-hoz, aki archeológiai ásatásokkal foglalkozott. Ekként ért véget Teilhard számára egy olyan apostoli munka, amelynek — érezte — gyökeresen szentelte magát, s amelynek már kezdtek jelentkezni a gyümölcsei.

A krízis, amely ebből származott, Teilhard számára « agóniához, viharhoz » hasonlított, képtelen volt felismerni (ebben a helyzetben) Isten akaratát, azt az egyetlen dolgot, ami neki számított.

Örök érvényűnek kell tekintenie egy olyan fogadalmat, amelyet tizenhét éves korában tett? Vagy előnyben részesíteni azt a hivatását, hogy úgy hirdesse Krisztust, amint érett korában felismerte? Ez esetben kérje-e, hogy mentsék fel fogadalmai alól? Ekként átkerülhetett volna a világi papok közé, megmaradhatott volna az Institut Catholique-on, amelynek igazgatója, Mgr. Baudrillart meg akarta őt tartani tanári munkájában.

Teilhard a bizonytalanságot a Hittel győzte le. Azzal a Hittel, amelyet első művében, *Az isteni miliő*-ben írt le, amelyet folytonosan élt, hősiesen, egészen haláláig. Ebben a döntő órában világosan látta: minthogy Krisztus az

Isten, vagyis olyan Valaki, « akinek hatalma van mindent uralma alá vetni » és aki abszolút ura a létezőknek és az eseményeknek, az elébe rakott akadályok ellenére is kiteljesíti az ő hivatását.

Ugye, hogy Istentől való függését helyezte saját szabadsága elé, amikor ezt írta a háború idején: « Amikor megkötöttél, még annál is jobban remegtem a boldogságtól, mint amikor szárnyakat raktál rám. Ó, Istenem, szívem számára a Te hatalmad akkor ölt magára teljes valóságot, amikor szembeszáll ízlésemmel vagy hatalma alá veti azt ».

Teilhard 1946-os visszatérésétől kezdve legfőbb foglalkozásom írásainak másolása lett, először *Az emberi jelenség*-é, majd a többi írásáé, elkészülésük sorrendjében. Amikor ezt a feladatot vállaltam, teljesen tudatában voltam annak, hogy a holnap világa és katolicizmusa számára legfontosabb eszmék megőrzésének és terjesztésének szentelem magamat.

A végrendelkezés, amellyel Teilhard az írásai hivatalos örökösévé tett (számára egy ilyen aktus elképzelhetetlen volt rendi feletteseinek beleegyezésén kívül), olyan gondviselésszerű közbelépésnek volt az eredménye, mely szinte válaszként jött a szerzetes határtalan bizalmára és engedelmességére.

Teilhard teljes hitével felülemelkedett azokon az ellenállásokon, melyek művei kiadását akadályozták. Hitte és vallotta, hogy Isten elég hatalmas, hogy újra alkossa az ő eszméit egy másik szellemben.

Egy látogatásom alkalmával, amikor ilyen problémák miatt letörtnek látott, széttárta karját s az ég felé nézve ezt mondta: « Nagy az Isten » — s ezt úgy ejtette, ki, hogy az isteni mindenhatóságról alkotott elképzelésemet olyan dimenzióba emelte, melyet többé soha nem vesztettem el.

« A cselekvő hit » nyilvánult meg számomra. Teilhard életművének kiadása csakis ilyen hit eredményeként magyarázható. Ez a hit már átsugárzik az 1914-18-as háborúban készített egyik írásán, melynek címe: *A misztikus miliő*. Teilhard akkor, abban a pillanatban azért szomorkodott, mert nem sikerült « kifejeznie azt a szót, amelybe egész életét sűríthetné ». De föntről titokzatos biztosíték jött: « S akkor, Uram, vágyaim és erőfeszítéseim számára Te kínáltad nekem az isteni Lényeg meleg menedékét... s így szóltál: 'Nézd, én vagyok itt!... Én vagyok változatlanul a nemzedékek hosszú sora mélyén, mindig készen arra, hogy jövendő nemzedékek számára megmentsem azt a kincset, amely mára már elveszett, de amit örökségként kap meg a jövő... Itt vagyok, hogy vállamon hordjam, termékennyé és békéssé tegyem alkotásodat'... ».

Teilhard szüntelenül a Mester hangjára figyelt, abból a hitből élve, amit oly jól írt le *Az isteni miliő*-ben, s amely folyton meglátja « Isten csodálatos két kezét », amint kötözi-bogozza az eseményeket minden egyes sors körül.

Amikor a Kínába száműzetés biztossá lett számára, Rivet professzor azt tanácsolta, mentesse fel magát szerzetesi fogadalmai alól s ezáltal — szabad papként — elfogadhatja a Múzeum irányítását. Teilhard határozottan ezt válaszolta: « Ha elhagynám a Jézus Társaságát, kilépnék az én 'isteni miliőmből', (vagyis arról a határozott pontról, ahová gondviselésszerűen összpontosul rajtunk a Világ belső és külső erőinek számtalan nyalábja) ».

A jezsuita Teilhard csakis az « isteni miliőjéből » (szerzetesrendjéből) eredő jelet vehette számításba.

Az Isten megadta ezt a jelet:

1951. július 2-án, amint az *Études* házába mentem, a küszöbön észrevett és megszólított P. Jouve, aki akkor — hivatalos cím nélkül — az *Études* folyóirat főszerkesztői munkáját végezte:

« Kisasszony, P. Teilhard Transzvalba utazik. Lehet, hogy sohasem tér vissza már. Kérje meg, hogy írásait testálja önre, mert nekünk tilos lesz azokat kiadni Teilhard halála után ».

Első mozdulatom visszariadás volt, meghátrálás. A második: visszautasításom következményeinek rendkívül világos tudata. Engem terhelne a felelőség, hogy semmibe vész egy eszmevilág, amelyről tudtam, hogy döntő fontosságú az Egyház és az emberiség számára.

Már jött is Teilhard. Azon nyomban elmondtam neki P. Jouve szavait.

Azzal a — kifelé és befelé hajló — tekintettel, mely jellemző volt rá, ingadozás nélkül ezt mondta: adjon nekem egy papírt. S egyetlen lendülettel megírta a végrendeletet, melyben rám hagyta életművét. Ezt a testamentumot oly kevéssé készítette elő, hogy megírása közben ezt mondta: « Az Ön neve után írjon még néhány nevet arra az esetre, ha maga eltűnne ». Ezért javasoltam a legbensőbb barátok közül François Richaud, Jean Pivetau és André George nevét. (Attól tartottam, hogy ha Mlle Teilhard-Chambont is megnevezem, a publikálásra nem kerül sor, mert előre láttam ellenkezését. Ugyanis nem sikerült elfogadtatnom vele azt a biztos meggyőződésemet, hogy az írások elsüllyesztésével a természetjog megsértése végtelenül súlyosabb lenne, mint az, hogy — kiadás esetén — Indexre kerülnének). Teilhard felnyitotta szememet, mikor egyszerű információ alakjában közölte velem: « Róma tiltja a malthuzianizmust az élet területén, de gyakorolja azt a gondolat (magasabbrendű) terén ». — Tehát kellett, hogy a szellem első jogának védelme legyen az a győzhetetlen erő, amely arra késztetett, hogy cselekedjem és legyőzzek minden akadályt.

A testamentumban lefektetett föltételek bizonyossá tettek engem, hogy:

1. Teilhard egyáltalán nem ragaszkodott írásaihoz.

Nem is vitte el őket utolsó száműzetésébe (Amerikába), hanem rám bízta azt a feladatot, hogy kérésére adjak belőlük olyan személyeknek, akiknek erre lelki szükségük volt.

Utolsó elutazása előtt sajnálkozásomat fejeztem ki amiatt, hogy semmi reménye sincs a publikálásra. A következő egyszerű szavakkal válaszolt: « Ha írásaim Istentől vannak, célba érnek. Ha pedig nem Istentől valók, nincs más, mint elfelejteni őket ».

2. Teilhard úgy írta meg végrendeletét, mint az a szerzetes, akit áthat a rendje által nyújtott « isteni miliő » hitének szelleme; s abban a tanulékony lelkületben, amely elfogadta a P. Jouve által ajánlott megoldást, mint isteni útmutatást.

Még ezt megelőzően: P. Teilhard nem követte unokahúgának Marguerite Teilhard-Chambonnak ajánlatát. Hogy a P. Jouve által tanácsolt megoldásra hallgatott, az azért volt, mert ez a szerzetesrendjéből származott, és úgy látta, hogy ez a megoldás felel meg Isten akaratának egy olyan életmű jövőjére vonatkozóan, amelyet Istentől inspiráltnak hitt, Krisztus nagyobb dicsőségére és korunkban az Egyház döntő irányítására.

Az így megfogalmazott testamentum elé nagy akadályt gördíthetett volna a szerzetesi szegénységi fogadalma. Ezt az akadályt elhárította az a döntés, amelyet P. Tesson hozott az *Études* házában tartott egyházjogi megbeszélés végén. P. Tesson ti. arra hajlott, hogy a szellem alkotásait (javait) különválassza az anyagi javaktól, ez utóbbiak képezik a szegénységi fogadalom tárgyát; s Teilhard ismerte ezt az egyházjogi véleményt.

(Fordította: REZEK ROMÁN)

Ez a visszaemlékezés eredetileg a következő gyűjtőkötetben jelent meg: Attila Szekeres, *Le Christ cosmique de Teilhard de Chardin*, Seuil, Párizs, 1969, 59-81. old. A magyar fordítást már leközölte a *Vigilia* 1980. áprilisi száma.

Jeanne-Marie Mortier

PIERRE TEILHARD DE CHARDIN, AZ EGYETEMES GONDOLKODÓ

TÁJÉKOZTATÓ

Ez az ismertetés sokak kívánságának szeretne megfelelni. Azoknak szól, akik érdeklődnek Teilhard gondolatvilága iránt, s bár nem ismerik a tudomány és a filozófia nyelvét, mégis betekintést akarnak nyerni víziójába, de úgy, hogy kifejezésmódjának szépségeit is élvezhessék. Tehát feladatomnak tekintem, hogy összegyűjtsem Teilhard különféle műveiből — fejlődésének vonalát követve — a legjobban érthető szövegeket. Szerettem volna hű maradni ahhoz a szabályhoz, amely megkívánja az idézetek és szövegvágások (kihagyások) jelzését, de ezeknek túl nagy száma ártott volna a mondanivaló összefüggéseinek és könyvem « külalakjának ». Ezért csak arra szorítkoztam, hogy « Teilhard de Chardin Összes Művei »-nek megfelelő köteteire és lapszámaira való hivatkozásokat adjam meg.

BEVEZETÉS

1. *A Jelenség*

« Semmi más, *csak a Jelenség, de a* teljes *Jelenség* » *

Az Ember, miután minden jelenséget kutatása tárgyává tett, felismeri, hogy a Világmindenségben minden valóság valamennyi oldala összefügg egymással, és egységben van olyannyira, hogy a jelenségek egészének megismerése környezetük teljességének tanulmányozását igényli. Hogy kibetűzzük az ember eredetét és rendeltetését, össze kell foglalni a szellemi vívmányok teljességét és kísérletet kell tenni ezek szintézisére.

Ez lett Pierre Teilhard de Chardin hivatása, aki már első kutatásaitól kezdve megértette, hogy az « egész Jelenséget kell tanulmányoznia ». Geológus és paleontológus pályája jelentősen segítette ebben: a Föld tanulmányozása egészen a csillagok eredetéhez, a kövületek vizsgálata pedig az Élet forrásáig vitte. A primitív emberrel foglalkozva, aki agyának tökéletességével a Világmindenségbe hozza a gondolkodás bámulatos, majd a szeretet tudatos képességét, — Teilhard szemben találta magát az emberi problémák teljességével.

Műve egy olyan vizsgálódás eredménye, amely a tapasztalati tudományoktól — ahol elismert szakember és előfutár volt — elragadta a metafizikai, energetikai, erkölcsi, szociális, politikai, vallásos, sőt misztikus távlatokig. Semmi sem volt idegen tőle...

2. *Tájékozódás*

Pierre Teilhard, harminchét esztendős korában, 1918-ban ezt írta:

Akármilyen messzire nézek is vissza emlékeimben (a tízéves korom előtti időtől kezdve), *határozottan* uralkodó szenvedélyt — az Abszolútum szenvedélyét — fedezem fel magamban (XII, 296).

Ez a szenvedély, akár nyilvánvaló, akár rejtett, jó vagy rossz irányú, különböző mértékben ott működik mindenkiben. Legoptimálisabb ereje és hatása teremti a hősöket, a zseniket és a szenteket.

Viszont ennek az egyetemes irányultságnak egocentrikussá fordulása, a veleszületett energia mértékében szüli a személyiség és a társadalom bomlasztóit.

Pierre — mélyen hivő szülők tizenegy gyermeke közül a negyedik — már fiatalon, aztán jezsuitaként is szüntelenül követte a gyermekkora egén feltűnt Csillagot.

---

* *Oeuvres* I (= *Le Phénomène Humain*), Ed. du Seuil, 21-22. A Szerző egyszerűség kedvéért Teilhard összes műveinek 13 kötetére hivatkozik a jegyzetekben. Mi csak a kötet- és az oldalszámot jelöljük a szövegben. Az egyéb megjegyzéseket lábjegyzetekben adjuk meg. A Teilhard-tól származó szövegeknél messzemenően figyelembe vettük Rezek Román fordításait.

De hosszú utat kellett megtennie, mielőtt rádöbbent volna, hogy az őt kísértő Abszolút és Istene egybeesnek.

S hogy ez az egybeesés (kapcsolódás) szellemében bekövetkezzék, ahhoz egyrészt arra lesz szüksége, hogy tudományos tapasztalata fokról-fokra Központot követeljen a Világmindenség számára; másrészt, vallási keresése lehetővé tegye, hogy ebbe a Központba helyezze Azt, akiben — Pál apostol szerint — a Világmindenség « megtalálja szilárdságát ».

A Földnek és kövületeinek tanulmányozását választva, láthatta-e Teilhard előre, hogy elindult azon az úton, amely egyenesen elvezetheti hivatásának beteljesítéséhez?

3. *A Megvilágosodás*

Teilhard atya, mint paleontológus hamarosan megállapítja az emlősök koponyaüregének fejlődését a korok folyamán, és ezzel párhuzamosan az agyállomány súlybani gyarapodását, az idegrendszer gazdagodását.

Teilhard, miután eljutott e fejlődési folyamat végéhez, szembe találja magát az emberi agy tökéletességével, ahonnan a gondolkodás, a reflexió, a szeretet és az alkotás csodálatos képessége ered, felfedez egy harmadik végtelent: *a komplexitás* (a bonyolultság) *végtelenjét.*

Már Pascal is, aki a maga korában úttörő volt, elmélkedett az Ember, a « gondolkodó nádszál » sajátosságáról, aki láncszem a parányi « atka » és a csillagterek elrémítő csendje között. De ennél nem juthatott tovább abban a korban, amikor az emberi eredet titok volt még és az általánosított Evolúció felfoghatatlan.

Három évszázaddal később Teilhard már nem áll döbbenten a *végtelenül nagy* csillagterek mélysége előtt, amelynek horizontja határtalanul kitágul az óriás teleszkópokkal való kutatások során, sem a *végtelenül kicsi* atomi részecskék előtt, amelyek vég nélkül tovább oszthatók a mind gigantikusabb ciklotronokban; de elbűvölten áll meg a *végtelenül bonyolult* láttára, vagyis a csodálatos organizmus előtt, amely az Embert az Élet ranglétrájának csúcsára emeli.

A paleontológus itt egy kiváltságos perspektíva középpontjában találja magát, ahová a múlt minden útja összefut, s ahol — ameddig csak a szem ellát — kibontakozik az Emberiség fenséges pályája, amint sorsának csúcsai felé halad.

I. VÍZIÓ

1. *Az atomtól az emberig*

Ha egy maroknyi embernek sikerülne ebből a vízióból élnie, — magával ragadhatna maga előtt mindent [1].

Mivel az Élet beteljesedése és a Gondolat felfakadása egyszerre jelenik meg benne — amint Teilhard írja — az Ember lesz « *az Univerzum kulcsa* ».

Mi több: mivel milliárd évek elteltével az Ember alkotja az atomtól a tudatig való felemelkedés csúcsát, gondolkodó tudatával az Élet értelmének jelzőnyila is, és az a paraméter, amely lehetővé teszi az élőlények értékrendjének meghatározását, szervezettségi szintjük, más szóval komplexitásuk alapján.

Ezt Teilhard atya így magyarázza meg:

Egy dolog bonyolultságán a következő sajátosságokat értjük:

1) egyre nagyobb számú elemek alkotják,

2) és ezek egyre szorosabban szerveződnek.

Ebből a szempontból az atom komplexebb, mint egy elektron; a molekula bonyolultabb, mint az atom; az élő sejt még bonyolultabb, mint a benne levő legmagasabb rendű kémiai magok.

Nem merő sokaság, hanem rendezett sokféleség.

Nem egyszerű összetettség, hanem központosuló bonyolódás.

Az atom, a molekula, a sejt, az élővilág, — ezek *valódi* egységek, mert egyszerre bonyolultak és egy pont köré szerveződnek. Viszont egy vízcsepp, a homokrakás, a Föld, a Nap, általában az égitestek — akármilyen sokfélék és felépítettségükben összetettek — nem rendelkeznek semmiféle látható szervezettséggel, azaz nincs « központosultságuk ». Ezek csak a sűrűség szerint többékevésbé rendezett halmazok.

A komplexitás-fok segít felismerni és különválasztani a természetes egységeket, s egyben lehetővé tesz egy szintén természetes és egyetemes osztályozást. Próbáljuk vázlatosan — mintegy táblára rajzoltan — elképzelni ezt.

Először — egészen lent — a kémia kilencvenkét elemét találjuk (a hidrogéntől az urániumig), amelyek (elektronjaikkal társult) atommagok csoportosulásai.

Feljebb a molekulák következnek, amelyeket atom-csoportok alkotnak. E molekulák — szénvegyületekben — óriásivá válhatnak. A fehérjevegyületekben (vagy proteinekben) ezer és ezer atom csoportosulhat: a vér hemoglobinjában a molekulasúly 68.000.

Még feljebb a titokzatos vírusokkal, ezekkel az idegen testekkel találkozunk, amelyek az állatoknál és a növényeknél különböző betegségeket okoz-

---

[1] Levél J.-M. Mortier-nek.

nak, és amelyekről még nem tudjuk, hogy óriási kémiai molekulák-e, vagy már baktériumok alatti élőlények (V, 137-139).

A milliós atomszámon felül úgy tűnik, hogy az anyagi korpuszkulák (testecskék) megelevenednek, vitalizálódnak; s ekképp a Világmindenség egyetlen nagy sorozattá rendeződik, és ez — bár többé-kevésbé zsúfolt — egészében határozottan irányul valamerre, növekedve a legparányibb atomtól egészen a legmagasabb rendű élőlényekig.

Minden korpuszkula időrendben helyezkedik el a Világegyetem genezisében, vagyis az időben « Dátummal » rendelkezik.

Egyezés van a nagyobb tudat felé emelkedő tengely és az evolutív idő lefolyása között. Ha a komplexitás fogalma irányít bennünket, sokkal biztosabban haladhatunk előre, mintha bármely más vezérfonalat követnénk ahhoz, hogy behatoljunk a Világ igazságába és abszolút értékben megállapítsuk a dolgok fontosságát, illetve helyét.

Nézzünk szembe a hatalmas csillagászati egységekkel (napokkal és galaxisokkal), és próbáljuk mérlegelni fontosságukat, de nem végtelen nagyságukat, sem a komplexitásukat vizsgálva (mert a csillagok és a csillagködök csak halmazok), hanem a bennük rejlő elemek bonyolultságát tekintve. Ekkor látómezőnkben az értékek teljes átfordulása következik be. A perspektíva megváltozik:

Kezdjük először a legnagyobbal, vagyis nézzük a galaxisokat. Legkevésbé sűrű részeikben (vagyis a bennük levő eredeti káosz nyomaiban) alkotó anyaguk igen szegényes: valószínűleg hidrogén, tehát az ismert legprimitívebb valami a világon az egyéni jelleget viselő anyagok között. Egy mag és egy elektron: lehetetlen egyszerűbb dolgot elképzelni.

Most pedig lépjünk egy fokkal lejjebb a végtelen nagyságokban, forduljunk a csillagok felé. Összehasonlítva a galaxisokkal, amelyekhez tartoznak, rohamosan nő a komplexitásuk, de — és ez igen fontos tény — soha nem juthatnak túl egy bizonyos szinten, illetve nem érhetik el az összetett testek nívóját, vagyis a nagy molekulák fokát (kivéve néhány egyszerű csoportosulást, amelyet bizonyos csillagok izzó atomszférájában észleltek).

Ugyanis ezeknek a csodálatos energiaközpontoknak még a perifériáján is túl nagy a hőmérséklet ahhoz, hogy magasabb rendű kombinációk állandósuljanak. A csillagok lényegében olyan laboratóriumok, amelyekben a természet — a kezdeti hidrogénből kiindulva — atomokat gyárt és semmi mást.

Hogy tovább mehessünk, el kell képzelnünk a csillagszubsztancia egy autonóm részét, ami védett a csillagok szívében dühöngő viharoktól, és amely mérsékelten részesül sugárzásuk jótékony hatásából, mert a nagy molekulák szintéziséhez energiára van szükség. A nagyon homályos bolygókon — és csakis ezeken — van esély arra, hogy a Világ titokzatos emelkedése folytatódjék a magasabb komplexek felé.

A bolygók végeredményben nem kisebb valamik, mint a Világegyetem vitális pontjai. Ezentúl ezekre összpontosul a fejlődés, amely főképpen az óriás molekulák előállítására irányul (V, 140-142).

Összpontosítsuk most figyelmünket arra a bolygóra, amelynek a neve: Föld. Kék oxigén-pára veszi körül, amit belélegez és kilehel, s éppen kellő távol-

ságra lebeg a Naptól, hogy felszínén megvalósulhassanak a magas fokú kémiai folyamatok. Nézzük meghatódva. Parányisága és elszigeteltsége ellenére is méhében hordja a Világ sikerét és jövőjét (V, 142-143).

Ami az újszülött földgömbön felkelti a fizikus érdeklődését, az a kémiailag összetett valóságok jelenléte. Az izzó égitesteken csak egyszerű testek léteznek. A Földön az elemeknek ez az egyszerűsége megmarad a periférián, az Atmoszféra és a Sztratoszféra többé-kevésbé ionizált gázaiban, és valószínűleg egész mélyen, a « Bariszféra » fémeiben. De a két véglet között — lépcsőzetesen egymást követő zónákban — összetett szubsztanciák hosszú sora következik, amelyek már kezdeti fokon tanúsítják, hogy a Világmindenségben szintetizáló képesség rejlik. Először a Szilicium zónája jön, mintegy előkészítve a bolygó szilárd szerkezetét. Aztán a víz és a szénsav zónája, ezek állhatatlanok, áthatók és mozgékony burokba foglalják e szilikátokat.

Bizonyára mérhetetlenül hosszú ideig a Föld elég hideg volt ahhoz, hogy felületén kialakulhassanak a szénmolekulák láncai. Akkor még valószínűleg vízréteg borította, amelyből csak rügyszerű szigetekként bukkantak fel a későbbi kontinensek. Még a legmodernebb kutató eszközökkel felszerelt megfigyelő számára is sivárnak és élettelennek tűnt volna. S ha abban a korszakban elemezhettük volna a vizet — akár a legfinomabb szűrőn keresztül is —, nem akadt volna fenn egyetlen mozgó partikula sem. A legerősebb nagyításokban is csak mozdulatlan részecskéket láthattunk volna.

Aztán egy kedvező pillanatban ugyanezek a vizek helyenként egészen parányi élőlényektől kezdtek hemzsegni. S ebből a kezdeti nyüzsgésből létrejött a szerves anyag bámulatos tömege, amelynek bonyolult rétege ma a Bioszférát alkotja.

Általában azt szokták mondani, hogy a Világban a pszichés élet a szerves Élet első lépéseivel, vagyis a Sejt megjelenésével « kezdődik » (I, 66,78-79,90).

Ha az elemi szabad tevékenység homályos és távoli gyökereit az atomok, majd a molekulák, aztán a mega-molekulák hosszú láncolatába süllyesztjük, akkor pszichikailag a sejt forradalmát csak *metamorfózissal* (átalakulással) lehet kifejezni.

Gyakorlatilag sok módja van annak, hogy egy létezőnek *Belseje* legyen. Egy *zárt* és kezdetben szabálytalan felszín átváltozhat *központosulttá.*

Semmi sem akadályozza meg azt, hogy akár a részek elrendezése révén, akár pedig egy újabb dimenzió megszerzése révén, hirtelen új szintre emelkedjék a kozmikus elemre jellemző bensőség foka.

Nézzük ezt a csodálatos látványt: az Élet végleges felfakadását a fiatal Föld felszínén. Micsoda előrelendülő spontaneitás. Fantasztikus alkotások pazar kitörése. Fékevesztett kiáradás. Ugrás a bizonytalanba... A belső energia robbanásszerű kitörése, ami az Anyag alapvető szuper-szerveződésével társul és arányaiban is megfelel ennek — íme az Élet Lépése!

Nagy távolságból nézve lényegében ilyennek tűnik az elemi Élet: mikroszkopikus elemek tarka sokasága, amely elég nagy ahhoz, hogy befedje a Földet, és mégis kellően rokon és válogatott sokaság, hogy szerkezetileg és származásilag szolidáris Egészet alkosson.

Az Élet megszületett és úgy terjed, mint magányos lüktetés.

Most ennek az egyedülálló hullámnak áradását kell követnünk egészen az Emberig.

Az Élet burkát a Föld köré szövődő egész folyamat alapjánál találjuk: ez a Szaporodás mechanizmusa. Megfelelő pillanatban minden sejt osztódik és önmagához hasonló új sejtnek ad életet.

Az Élet mozgásaiban minden ebből az elemi és hatalmas jelenségből származik.

S úgy látszik az Élet ekkor fedezte fel az eggyéolvadás csodálatos eszközét, azért hogy kibővítse azt a rést, amit első hulláma vágott a Szervetlen falán. Egy külön munkában kellene leírni és elámulva szemlélni, ahogy az evolúció által — a Sejttől az Emberig — növekszik és finomodik a nemek kettőssége. Két elem első összekapcsolódása (bármilyen kevéssé differenciálódtak még hímmé és nősténnyé) kaput nyitott a nemzés olyan módozatai felé, amelyekben egyetlen egyed képes volt miriádnyi csírára szétoszlani. S ezzel nyomban egy vég nélküli folyamat indult el: a « karakterek » kombinálódása. Mennyi véletlen és milyen sok próbálkozás, tehát milyen roppant idő kellett ahhoz, hogy éretté váljék ez az alapvető tulajdonság, amelyből mi is keletkeztünk (I, 90-92, 99, 107, 109, 111-112).

Az Élet — amikor felbukkan az Anyagból — még csapzott a molekuláris állapottól, amelyet fenntart csodálatos szaporodási képességével.

Az óriásmolekulák csoportosulásaival jelentek meg az első élőlények, amelyek egyetlen sejtből álltak. Külsejükből ítélve, ahogy ma látjuk az Egysejtűeket, együttesük nagyon régi és differenciált csoportnak mutatkozik, ahol ultrabonyolult típusok (Csillószőrűek, Héjasok...) szomszédosak más, végtelenül egyszerű formákkal (Vírus), amelyeket talán csak később degradálódtaknak kell tekintenünk.

Ezek eredetéhez valószínűleg nagyon közeli korszakban, fontos hasadásnak kellett bekövetkeznie, ami szétválasztotta az ős-Növényeket (klorofilosan táplálkozókat) az ős-Állatoktól (az előbbiek élősdijeitől).

Most már e kezdeti hasadástól elindulva haladhatunk tovább, akár az állati, akár a növényi Soksejtűek világába.

Ha a többsejtű állatok világát, lényegükre redukálva, és a Növényvilág óriási törzsétől — amely köré göngyölődik — elkülönítve vizsgáljuk, ezek ma két különösen életképes főágat mutatnak.

Mindegyikük az élet problémájának egy-egy fontos megoldását képviseli. Egyrészt az Izeltlábúak (Pókfélék, Rákok, Rovarok...), amelyeknek páncéljuk vagy külső vázuk van, — másrészt a Gerincvonalúak vagy Gerincesek, főképpen belső vázzal: ezek aztán egy napon kiemelkedtek úszó formáikból, a halformából, hogy megalkossák a járó Négylábúak különlegesen « monostrukturális » előre haladó és győzedelmes csoportját, — ezt a Kontinenseket valóban meghódító együttest. Ezek közül három jelentékeny alcsoportot különböztetünk meg, a Kétéltűek, a Hüllők és az Emlősök egymásba oltódó csoportját.

Ez az előnybe részesített három tengely, amely megjelenik az Élet Fáján, vajon valódi irányt jelez, vagy pedig — a csúcs felé haladva — talán egymással vetélkedő legyezőkben végződik?

Itt kell valami vezérfonalat találnunk, és ezt az *agy* szolgáltatja. Végül is az egyetlen dolog, amely a magasabb rendű élők abszolút (*bonyolultság szerinti*) osztályozásában számít, az az agyneuronok tökéletessége, struktúrája és elrendeződése (a számukon kívül) (VIII, 61-77).

Ezt a paramétert alkalmazva rögtön világos lesz, hogy az agykifejlődés (cerebralizáció) főtengelye az Emlősök ágán át vezet. Ez az ág a kozmikus komplexifikálódás különösen aktív zónájában, vagyis az Élet Fájának jól meghatározható csúcsán van.

De ezt a csúcsot — vagy nyilat — nem lehetne-e még nagyobb pontossággal körülhatárolni: nemcsak egy alosztályon, hanem egy renden vagy egyetlen családon belül?

Látni fogjuk, hogy az agykifejlődés tengelye (a cefalizációs tengely) a Főemlősök rendjén, és még pontosabban az Emberszabásúak családján át vezet.

A főemlősök ezen a vonalon gyorsabban és messzebbre is jutottak, mint körülöttük bármely más élőlény. Hogy erről megbizonyosodjunk csak azt kell észrevennünk, hogy közöttük a Legfőbb Emlősöknél, az Emberszabásúaknál az agyféltekék zsúfolva vannak barázdákkal és tekervényekkel, végül teljesen befedik a kisagyat, és ezt a jellegzetességet a fej feltűnő nagysága kíséri.

Ha megfigyeljük az ismert fossziliák eloszlását és gyakoriságát, a különféle Emberszabásúak (amelyek aktív mutáció állapotában vannak) sűrű és folytonos takarót képeznek. Ezt úgy kell elképzelnünk, hogy a pliocén kezdete felé az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig terjedő széles trópusi és szubtrópusi zónát fednek be.

Álljunk meg egy pillanatra és nézzük földünknek ezt a különlegesen lakott területét, s aztán próbáljuk megérteni azt a rendkívüli intenzitást, amely innen és ebből a korból árad felénk.

E zóna közepében, ahol a Természet által alkotott leghatalmasabb agyak formálódnak, felvillan egy izzó pont.

Ne veszítsük szemünk elől ezt a hajnalfénytől ragyogó vonalat. Megjelent a gondolat! (I, 2. rész, III. fej).

2. *Az ember, aki felfedi Istent*

A paleontológus Teilhard, így jutott el a Természet objektív tanulmányozásának végéhez, egészen az Emberig.

Feltárult előtte az Élet hatalmasan burjánzó fája, amelynek gyökerei a milliárd évekre becsült idő mélyére nyúlnak, ahol egy felismerhetetlen nedv titokzatos energiája minden létezőben — a legalacsonyabb rendűtől kezdve — létrehozott valamit, ami « több, mint önmaga », s aminek szerveződése és végtelen sokszorozódása mindig magasabbra, mindig távolabb vitte a planétánkon sarjadt élet megszámlálhatatlan ágait.

S amikor a csúcson megjelenik az Ember, nyilvánvalóvá lesz, hogy gondolkodása, amely szabad és szeretettel van eltelve, már a Világ kezdete óta előkészületben volt.

Az Ember a « Világmindenség kulcsa », megnyitja az ajtót Teremtőjének titkához.

Valójában lehetetlen, hogy egy gondolkodó szakember a véletlennek tulajdonítsa az ugyanazon irányba tartó és ennyire hosszú ideig végbemenő folyamatot.

Vajon a véletlen — az általános meghatározás szerint — nem csupán szeszély és folytonosság hiánya?

Hűen a Jelenségre vonatkozó tanulmányaihoz, Teilhard alaposan megvizsgálja az Élet Fáján utoljára megjelentnek legjellemzőbb tulajdonságait. A megismerő Ember reflektál az Emberre mint megismerési tárgyra (III, 243). Milyen küszöböt kellett átlépnie az Evolúciónak ahhoz, hogy az emberi pszichikum végérvényesen mindent felülmúló és utolérhetetlen legyen?

Ez az a küszöb, amely kétségtelenül átvezet a kezdetleges megismeréstől a reflexióig, az önmagát saját gondolkodása tárgyává tevő gondolatig.

Az állat is tud, de *nem tudja, hogy tud.* A valóságnak egyik területe zárva marad előtte, az, amelyben mi mozgunk. Hozzá viszonyítva — mivel mi önmagunkra reflektálunk — nemcsak különbözők, de mások is vagyunk. Ez nem egyszerűen fokozati változás, hanem természetbeni különbözőség, amely állapotbeli változásból származik.

Az Élet a tudat fölfelé emelkedése, növekedése, s ezért saját vonalán nem folytatódhatott vég nélkül, anélkül, hogy közben mélységében ne alakult volna át. Ezt teszi, amikor eljut a reflexió képességéhez. A Biogenezis egész pályagörbéje ebben a sajátos pontban foglalható össze és válik világossá (I, 182).

De ki vázolta fel ezt a görbét, amely a tudatos gondolkodásban végződik? Ki valósította meg mindezt? Teilhard, a fenomenológus, ezt válaszolja:

Az egyetemes Energia (amely a Világmindenségben működik) feltétlenül Gondolkodó Energia. A kozmikus értékű tulajdonságok, amelyeknek szétsugárzását — a mi modern szemünkben — magára ölti, egyáltalán nem tüntetik el azt a tényt, hogy Személyes transzcendens *formájúnak* kell felismernünk.

Az egyetemes folyamat hogyan is hozhatott volna létre — befejezésként — egy emberi személyt, ha nem lenne maga is Személyiség?

Kétségtelen, hogy az Élet növekvő mozgása alatt Valakinek folytonos tevékenysége rejlik, Valakié, aki belülről emeli fel az egész Világmindenséget.

S emlékezve a barlangokban és a szakadékokban végzett ásatásokra, ahonnan az első emberi lények maradványaival együtt-született vallásos kultusz nyomait is feltárta, Teilhard atya megsejti az intelligenssé vált Föld tükre fölé hajló és szépségének első vonásait bevéső Istent...

Így tehát jobban megérti: Mivel az ember a Léthez — mint okához — kötődik, képes felfogni az emberi történelmet, amely lényegét illetően vallástörténet. Látható ennek minden következménye: ha eltolódás tapasztalható a tudatos energia felszabadulása és a vallásos érzés erősödése között, kezdetét veszi a rendetlenség, amely annál veszélyesebb, minél jobban felnőtté válik az Emberiség.

Nem ez történik-e szemünk láttára napjainkban?

A tudósnak még egy lépést kell tennie előre az emberi jelenség tanulmányozásában, hogy jobban felismerje azt a természetes köteléket, amely Istent és a gondolkodó Világmindenséget összetartja: milyen nevet adjunk ennek a személyivé tevő fizikai-erkölcsi energiának, amely felé — végső soron — minden tevékenység tart? Egyetlent: Szeretet.

A Szeretet a legegyetemesebb, a legfélelmetesebb és a legtitokzatosabb a kozmikus energiák között (VI, 40, 55, 57, 90).

Ha a Világ történetét kívülről lehet olvasni, mint az atomok, a molekulák és a sejtkombinációk különféle folyamatait, akkor még hatékonyabban lehet belülről vizsgálni, feljegyezve a tudatos spontaneitás által sorra átlépett küszöböket. Az egyetemes Evolúció elbeszélésének legmélyebben igaz módja kétségtelenül az lenne, ha a Szeretet Evolúcióját vázolnánk fel.

S bár kezdetben észrevehetetlen, a Szeretet is fejlődésben van a Kozmosz megalakulása óta, miként a tudat, amelyet életre kelt.

Legprimitívebb formáiban, az alig egyedivé vált Életben, a szeretet nehezen különböztethető meg a molekuláris erőktől: azt hihetnénk, hogy csak kémiai hatásokról, protoplazma-reakciókról van szó. Aztán lassacskán felszabadul, de még sokáig *összetéveszthető* a szaporodás egyszerű folyamatával. Az « emberré vált » Szeretet különbözik minden más szeretettől, mert meleg és átható erejű fényének « spektruma » csodálatosan meggazdagodott. Most már nemcsak anyagi megtermékenyülést szolgáló kizárólagos és periódikus vonzódás van benne, hanem lehetővé válik a határtalan és szüntelen érintkezés — a szellem által sokkal inkább, mint a testtel: rengeteg érzékeny antenna keresi egymást a finom lelki árnyalatok között; kölcsönösen vonzzák és hevítik egymást, együtt akarva a kiteljesedést. Ezért a faj megmentésének gondja fokozatosan beolvad egy mind hatalmasabb mámorba, hogy ketten teljesítsenek be egy Világot.

A Szeretet összesíti és irányítja az Emberiség egyéni és kollektív energiáit, amelyet az egyre magasabb fokú személyesülés folyamatában ragad meg.

Mivel végül is a gondolkodóvá vált Világmindenségben minden személlyé vált létezőbe megy át (VI, 41,55) — akit, mint láttuk, csak egy felsőbb személyiség beavatkozásával lehet megmagyarázni —, így arra a gondolatra jutunk, hogy ebbe helyezzük a megismerés és a szeretet csodálatos képességét.

Egy ilyen forrás nélkül honnan származhatna a megismerés, amely felbukkan az Emberben, és a Szeretet, amely felkelti benne az alkotásra való képességet? A Szeretet embrionális formái már a Világ kezdetén megalkották azt a homályos energiát, ami által a létezők összekapcsolódtak és lépcsőzetesen elhelyezkedtek az Élet Fáján — az atomtól az Emberig.

Az angliai Hastingsben, majd különösen 1919 őszén Jersey szigetén, Pierre Teilhard határozottan érezte Isten jelenlétét, aki felé kutatásai összpontosultak.

Egy Lény rajzolódott ki mindenütt: vonzón, mint a lélek, megtapinthatóan, mint valami test; óriási, mint az ég..., egy Lény, beleszüremkezve a dolgokba, de mégis más, mint azok: Isten ragyogott az Anyag Csúcsán (XII, 477).

A kutató Teilhard folytonos törekvése az lesz, hogy áthelyezze ifjúsága Krisztusáról alkotott vízióját a fejlődésben levő Világmindenség növekvő dimenziójába, — arról a Krisztusról van szó, akit végső imájában így nevez: a mindig nagyobb Krisztus (XIII, 67).

Szenvedélyesen keresve az igazságot, Teilhard kötelességének tartotta, hogy válaszoljon erre a lényeges kérdésre: az a Jézus — akit a családi és a vallásos környezet tanított neki — eleget tehet-e annak a meggyőződésének, hogy az Emberiséget elvezesse a beteljesüléshez?

Ezért az Atya számára elkerülhetetlenné vált annak vizsgálata, hogy a különféle vallásos áramlatok milyen konstrukciós energiát hordoznak a világban:

Az Iszlám — írja — megmentette magában Isten létének és nagyságának eszméjét (ez olyan csíra, amelyből valamikor minden újjászülethet). De manapság megmerevítő elvnek mutatkozik.

A hindu és a keleti misztikusok teljesen képtelenek elviselni mai világunk lendületét. A keleti vallások páratlan nagysága abban állt, hogy másoknál erősebben élt bennük az egység szenvedélyes vágya. Minden misztikának lényegi jegye ez; annyira áthatotta e vallásokat is, hogy néha megbabonáz bennünket már az is, hogy csupán nevét kiejtjük. Csakhogy a hindu bölcsek azt képzelték, hogy az Ember akkor éri el az Egységet, ha lemond a Földről, szenvedélyeiről, aggodalmairól és erőfeszítéseiről. Ez elvileg a szenvedőleges magatartásnak, az én felovadásának, a dolgoktól való visszahúzódásának a tana. Ténylegesen halott vagy hatástalan tan. Pontosan az ellentéte annak, amit az igazi misztika remél ahhoz, hogy kibontakozhassék. Elérni Istent, de nem a Világ tagadása, hanem annak meghosszabbítása révén! (IX, 138-139).

3. *Krisztus: az Istenember*

Ellentétben más vallásokkal, a kereszténység olyan Istent állít elénk, aki transzcendens és egyben immanens, vagyis túlszárnyalja a világot, de ugyanakkor jelen van a Világmindenségben, amelynek Alkotója. Isten kioltathatatlan gyújtópontja az Energiának, amelyet Teilhard a Szeretettel azonosít.

Isten Szeretet, tanította Szent János apostol (1 Jn 4,8), akit Krisztus különlegesen szeretett.

De hogyan kapcsolódik az örökkévaló Istenségben transzcendencia és immanencia?

E probléma megoldását Teilhard atya a Szentháromság keresztény titkára vonatkozó reflexióban találja meg:

Ha jól értjük, a Szentháromság tana csak *erősítheti* az isteni egységről vallott eszménket, amely a mi tapasztalati világunkban minden valódi és élő egység jellemzője. Ez a felfogás úgy mutatkozik, mint Isten ama képességének lényeges feltétele, hogy a személyesedés útján járó Világegyetemnek személyes (és a Megtestesülés ellenére is transzcendens) csúcsa (X, 186).

De miért van a Világmindenség?

Az Emberi Jelenség szerzője túlságosan tudatában van a Világmindenség szuverén értékének ahhoz, hogy ne Istenben keresné létezésének okát:

A klasszikus metafizika ahhoz szoktatott minket, hogy a Világot mint a « Teremtés » tárgyát valami külső produkcióként lássuk, amely Isten túláradó jósága folytán az Ő legfőbb *okságának* eredménye. Én ellenállhatatlanul odajutottam, hogy most (Szent Pál szellemének megfelelően) magát az Abszolút Létet kiegészítő és befejező titokzatos alkotást látok benne (XIII, 65).

Teilhard, aki úgy érezte, hogy teológiailag az ún. francia iskolával van rokonságban, kétségtelenül és fenntartás nélkül csatlakozott volna ahhoz a

módhoz, ahogyan Bérulle bíboros *Les Grandeurs de Jésus* c. főművében [2] meglátja, miként teszi teljessé a harmadik isteni Személyt Krisztus (aki elválaszthatatlanul a Világhoz kapcsolódik):

Az örökkévaló Háromságban — magyarázza Bérulle — « az Atya, aki az Istenség eredetforrása (...), önmagában két isteni Személyt eredeztet. És a Fiú, aki az Istenségben a második eredeztető Személy, befejezi az Atya termékenységét egy isteni Személy származtatásában. Ez a harmadik Személy (a Szentlélek), aki nem származtat semmi örököt és teremtetlent, létrehozza a Megtestesült Igét » [3]. Évégből Szűz Máriában a Lélek olyan emberséget támaszt, amelyet *hiposztatikusan* [4] az örökkévaló Igéhez kapcsol; így Krisztusban, az Istenemberben valóban isteni termékenységre talált [5].

Ilyen a Világmindenség elpusztíthatatlan alapja. Bérulle nyomán Pierre Teilhard — akiben kiválóan egyesült a tapasztalati tudomány és a vallásos megismerés — olyan dimenzióba tágíthatta a Krisztológiát, ami egy nagy krisztusi korszak kezdetéhez szükséges.

Szent Pál állította:

« Krisztus előbb van mindennél, és minden benne áll fenn » (Kol 1,16-17).

Teilhard pedig kifejti:

Isten nem akarta külön (önmagában) a napot, a földet, a növényeket, az Embert. Krisztust akarta; és hogy meglegyen Krisztusa, meg kellett teremtenie a szellemi világot, nevezetesen az Embereket, akikből kisarjad Krisztus; és hogy meglegyen az Ember, el kellett indítania az organikus élet óriási folyamatát

---

[2] Nagyon kevéssé valósznű, hogy P. Teilhard ismerte ezt a művet, amelyet a múlt század vége óta nem adtak ki újra. De esetleg olvashatta Henri Bremond *Histoire littéraire du sentiment religieux en France* c. művéből azt a kötetet, amely az ún. Francia Iskolával foglalkozik. Bremond a fiatal Teilhard tanára volt a jezsuiták mongréi kollégiumában.

[3] Bérulle, *Les Grandeurs de Jésus,* Ed. Siffre, p. 272. VIII. Orbán pápa ezért a művéért tisztelte meg Bérulle bíborost « a Megtestesült Ige Misztériumainak apostola » címmel.

[4] A hiposztatikus (személyi) egység: az emberi természet és az isteni természet egysége Jézusban az Ige *egyetlen* személyében. Csakis az ilyen egység képes megvalósítani a teremtett természet tökéletes megistenülését. Ez által Jézus Krisztus, a Szentlélek termékenysége, a Világegyetem első létjogosultsága és záróköve. Fogantatása tehát egydülálló módot követelt az emberi történelemben.

[5] *A kiadó megjegyzése e szakaszhoz*: Pierre de Bérulle (1575-1629), a XVII. századi krisztocentrikus lelkiség egyik vezéralakja. Leghíresebb műve: *Discours de l'état et des grandeurs de Jésus.* H. Bremond adta a « Francia Iskola » (École Française) nevet annak a XVII. századi francia lelkiségi iránynak, amelyet P. de Bérulle, Ch. de Condren, J.-J. Olier és J. Eudes nevei fémjeleznek, bár a négy « nagy » temperamentumban és eszméikben is több ponton különbözik egymástól. Bérulle 1611-ben megalapította az oratóriánus papok kongregációját, 1627-ben bíboros lett. A Szentháromságról és a Megtestesülésről szóló bonyolult bérulle-i tant az itt hozott idézet nem adja vissza, félre is érthető. Egyébként Bérulle lelki tanítása vitatott. Bérulle erősen a keresztény újplatonizmus (Pseudo-Areopagita, Rajna-vidéki misztika) befolyása alatt áll. A Szentháromság Személyeinek *eredéséről* szólva nem különbözteti meg a Fiú és a Szentlélek sajátos eredési módját, amikor mindig a *produire* = létre hoz, teremt, létesít stb. igét használja. A szaknyelv szerint az Atya *nemzi* a Fiút, ill. a Fiú az Atyától *születik*; az Atya *és* a Fiú (vagy a görögök szerint: az Atya a Fiú *által*) *leheli* a Szentlelket, ill. a Szentlélek az Atyától és Fiútól *származik*.

(ami tehát nem luxus, hanem a Világ lényeges szerve); — hogy pedig mindez megszülessék, szükség volt az egész kozmikus nyugtalanságra (IX, 108).

Majd pedig — Krisztus fényében felvázolva a Világ Történetét — ezeket írja:

Azok a csodálatos idők, amelyek megelőzik az első Karácsonyt, nem üresek, belőlük sem hiányzik Krisztus; azokat is hatalmas befolyása járja át. Fogantatását készítik elő a kavargó kozmikus tömegek és ennek érdekében rendeződnek a Bioszféra első életárjai.

Születésének előkészítése miatt gyorsul meg az ösztön fejlődése, s a Földön érte feslik ki a gondolat virága. Balgatag módra ne türelmetlenkedjünk amiatt, hogy időtlen időkig kellett várnunk a Messiás eljövetelére. Hogy Jessze törzse kihajthasson, s az Emberiség kivirágozhasson, ahhoz sok minden kellett: az ősember gigászi és névtelen küszködése, Egyiptom hosszan érlelődő szépsége, Izrael nyugtalan várakozása, a keleti misztikák lassan felszálló illata, a görögök kifinomult bölcsessége (IX, 89-90).

Teilhard számára — miként Bérulle bíboros számára is —, aki teljes integritásában megőrzi az evangéliumi üzenetet, három alapvető misztérium létezik:

A Szentháromság,

a Megtestesülés,

az Eukarisztia.

A Háromságos Szeretet örökkévaló Napjának kebelében egy mindenek feletti energia feszültsége szabályozza a három isteni Fogalom tevékenységét és ajándékát. Itt fogant meg a Világ teremtésének gondolata, és az egyetemes Evolúció akarása, amely azt fokozatosan megvalósítja.

Láttuk, hogy a Teremtés lényeges indoka (célja) Krisztus volt, a Szentlélek termékenysége.

Világmindenségünk tehát:

— eleve Krisztushoz van rendelve,

— Krisztus felé van irányítva,

— Krisztus által központosul.

Az Ige Megtestesülése a Világ első szakaszának befejeződését jelzi. Következésképpen van egy időszak Jézus Krisztus előtt, és egy másik Jézus Krisztus után.

Jézus születése dicsőséget ad Istennek « a magasságban ». A Szentlélek az Istenembertől termékeny.

Békesség adatik az Embereknek: a Jézussal való egyesülésben eltelnek Isten dicsőségével és boldogságával.

Mert a teremtő terv szerint Krisztusnak is termékenynek kellett lennie: Emberségét kiterjesztve a gondolkodó létezők sokaságára. Ez az isteni « kiterjesztés » — amely az idő és a tér végtelenségét átfogja — képezi Krisztus Misztikus Testét [6].

---

[6] Mlle Mortier még mindig Bérulle gondolatain át értelmezi Teilhard-t. E teológiai és krisztológiai kérdésekről lásd még kötetünkben G. Martelet SJ beszédét. (*Ford. megjegyzése*).

Mert Jézusban, a megtestesült Igében, *lakik testileg az istenség egész teljessége* (Kol 2,9). Krisztusnak — Testének ajándékozása által — hatalma van ahhoz, hogy minden embert Isten igazi gyermekévé tegyen. Az emberek pedig — válaszként az Ő szeretetére — elfogadják meghívását az Úrvacsorára, amelyet az eukarisztikus szentség tesz örökkévalóvá és egyetemessé. (Krisztusnak az Eukarisztiában adott élete eleveníti meg a többi szentséget. Az utolsó vacsorára és a Feltámadásra volt szükség, hogy az apostolok kiszolgáltathassák ezt a szentséget).

Krisztus Misztikus Testét valamiféle *Kozmikus Test* fénye övezi, vagyis *minden dolog* ragyogása — már amennyiben Krisztus felé összpontosulnak az ő vonzására, hogy a *Plérómában* érjék el teljességüket (XII, 440).

Jézus — az Eukarisztia szentsége által — fokozatosan magába testesíti az Egyházat, *Misztikus Testét* és a Kozmikus Testet, amelyhez az Egyház hozzá van kapcsolva. Így alakul ki a *Pléróma*: a Világmindenség Egysége Krisztusban.

A Messiást előkészítő időktől kezdve egészen az Úr végső eljöveteléig, a történeti Jézus életén és Egyháza növekedésének korszakain át, lényegében egyetlen esemény bontakozik ki a Világban: a Megtestesülés, amelyet az Eukarisztia valósít meg minden egyes emberben.

A Pléróma megszervezése érdekében (ami az egyetlen igazi szempont a Világ megértéséhez) az Eukarisztikus Krisztus minden pillanatban ellenőrzi a Világmindenség valamennyi mozgását.

S mivel emberségünk magához alakítja az anyagi Világot, és mert az Ostya asszimilálja emberségünket, ezért az eukarisztikus Átváltoztatás messze túlárad az oltár ostya-kenyérkéjének Átlényegítésén és azt ki is egészíti.

Az Oltáriszentségben az egész Teremtés — az Istenember fokozatos Aszszimilációjával — belép az isteni Egységbe.

Krisztus tehát, ahogy Pierre Teilhard nevezte, valóban a *Kozmikus* Krisztus, az *Egyetemes* Krisztus, a *mindig nagyobb* Krisztus, az Ő beteljesítő hatalmának növekedésében (IV, 151-154).

4. *Pierre Teilhard de Chardin, az előfutár*

A fosszilis emberi maradványok vizsgálata arra késztette a paleontológus Teilhard-t, hogy érthetővé tegye a Gondolkodás eredetének problémáját.

Az egyetemes jelenség (vagyis, hogy a Kozmoszban minden összefügg egymással) lassankinti, de szenvedélyes és állandó tanulmányozása során Teilhard meglátta, hogy a Tudomány és a Vallás világossága növekszik és egyesül:

Vallás és Tudomány: ugyanannak a teljes megismerési aktusnak két oldala vagy összetartó fázisa — az egyetlen, amely a Fejlődés Múltját és Jövőjét is képes átfogni, hogy szemlélje, fölmérje és be is fejezze (I, 317).

És íme, körutazása végén a Szerzetes egy végső csúcs legmagasabb pontján áll, ahonnan végeláthatatlanul szemlélhető a feltámadt Krisztus dicsőségétől elárasztott, megtisztult és átalakult Világmindenség.

E megvilágosodásra Teilhard teljes odaadással válaszolt Annak egységesítő akaratára, akiben megtalálta a Szeretet lényegét:

Istenem, kitárt karod és felém megnyíló Szíved nem kisebb valami, mint a Világ minden ereje együtt, amelyek — velejükig áthatva akaratoddal, tetszéseddel, Lelked ritmusával — ráhajlanak lényemre, hogy formálják, táplálják és magukkal ragadják egészen Tüzed központi lángjaiba.

Mit tehetek, hogy e rám boruló ölelés karjait jól fogadjam? Hogyan válaszolhatok erre az egyetemes csókra? A felém hajló teljes odaadásra csakis teljes elfogadással felelhetek. Tehát az eukarisztikus érintésre életem *egész erőfeszítésével válaszolok*. Életem — az Oltáriszentség révén — a Veled való határtalan és vég nélküli érintkezés legyen. Az élet Szentsége. *Életem szentsége*, — az én kapott, átélt és rád bízott életemé...

Ezt az egységesítő beteljesedést Teilhard-nál heves vágy kísérte, a Pléróma sürgetése:

Az Úr Jézus csak akkor jön el gyorsan, ha nagyon várjuk. A Parúziát, az Úr végső eljövetelét a vágyódások nagy tömegének, eggyé növekedett sokaságának kell kirobbantania.

Mi, keresztények, akik Izrael után megbízást kaptunk, hogy e vágy lángját mindig lobogva őrizzük meg a Földön, mit csináltunk ebből a várakozásból alig húsz századdal a Mennybemenetel után?

Ha törik, ha szakad, fel kell élesztenünk a lángot. Minden áron fel kell újítanunk magunkban a nagy Eljövetelre való vágyakozást (IV, 155-156, 197).

Az évek múlásával az « Isteni Miliő » világossága erősödik Teilhard látásában, és a horizont mind fényesebb lesz. Erről így tanúskodik 1950-ben kelt önéletrajzában:

Úgy fogom lezárni szememet, hogy a mindent átragyogó és mindent lángra gyújtó Egyetemes Tűz fogad majd boldogító ölére (XIII, 67, 119).

A Szerzetes a végsőkig teljesíteni akarja feladatát:

Csak úgy veszthetjük el magunkat Istenben, ha a lények legegyénibb meghatározóit önmagukon túlra hosszabbítjuk meg: íme, mindig ez az alapvető mérce különbözteti meg az igazi misztikust a komolytalan utánzóktól.

Amikor Isten azt akarja, hogy a keresztény ember az önmagától való elszakadás ekstázisa révén, vagy a halállal végleg alávesse magát Neki és egyesüljön Vele, akkor szinte úgy ragadja el őt, mint akit az erőfeszítés kitágításával teljesen merevre feszített a szeretete és engedelmessége (IV, 142-143, 198).

S a megsejtett cél felé haladás feszültségének tetőpontján — engedelmességből — Teilhard végleg lemondott apostoli tüzének teljességét tartalmazó műveinek publikálásáról. Krisztus 1955 húsvétjának estéjén akarta őt — aki Szent Ignác fiai közül talán a leglángolóbb volt — mindörökre egyesíteni önmagával.

1955. április 7-én, nagycsütörtökön, Teilhard atya utoljára nyitotta ki jegyzetfüzetét, hogy « Amit én hiszek » címmel leírja a Világ történetének végső összefoglalását és Szent Pálnak a beteljesülésre vonatkozó három versét:

« Utolsó ellenségként a halál semmisül meg, hiszen *mindent a lába alá vetett*... S ha majd minden alá lesz neki vetve, maga a Fiú is aláveti magát annak, aki mindent alávetett neki, hogy Isten legyen minden mindenkiben » (1 Kor 15,26-28).

II. A CSELEKVÉS

1. *Az Ember, az egyetemes erőfeszítés beteljesítője*

Többet tenni, hogy többek legyünk!

Lépésről lépésre követve Teilhard atya tudományos fejlődését, vele együtt arra a következtetésre kell eljutnunk, hogy a Világmindenség folyamata « lénye gében azonosítható a Gondolat felé haladással ».

De ezen a szakaszon már az Evolúció szabadon rendelkezik önmagával — adhatja vagy visszautasíthatja önmagát —, mi tartjuk kezünkben: jövője előtt felelősek vagyunk múltjáért.

Ebben van a Cselekvés problémájának lényege (I, 244, 250-251).

Ezentúl már a tudatos cselekvés váltja fel, erősíti és irányítja a teljesség felé a *több-létre* való törekvést. Ez a végtelenül kicsinyből kiindulva beteljesedést nyer, éspedig hármas mozzanatban: centráció, decentráció, szupercentráció révén.

Íly módon érte el az atom a molekuláris állapotot, a molekula a sejtállapotot, a sejt pedig az Életet; s végül az élet eljutott a Gondolatig.

Ez a hármas mozgás először fizikai, majd biológiai törvény, de az ember szabad tudata előtt feladatként jelentkezik, amelynek teljesítése egyszerre meghatározza a személy és a közösség sikerét: vagyis felsőbb összpontosulásunkat Krisztusban, aki magasabb fokra emeli az egyetemes haladás eredményeit, — Isten felé (VI, 66).

Hogy az Ember *központosított* legyen, először is művelnie kell magát. És nemcsak húszéves koráig! Mert hogy teljesen önmagunkká váljunk, egész életünk folyamán dolgoznunk kell, hogy megszervezzük magunkat, vagyis egyre több rendet és egységet vigyünk gondolatainkba, érzelmeinkbe és magatartásunkba.

Hogy ezután *központunkat* át tudjuk helyezni, ahhoz ki kell lépnünk önmagunkból és oly módon kell egyesülni másokkal, hogy ezzel az egyesüléssel újabb tudatnövekedést fejlesszünk ki.

S végül a *magasabb központosuláshoz* (mert ezt kívánja tőlünk az élet), alá kell vetni magunkat, mintegy beletestesülve, annak a szervezett Egésznek, amelynek mi — kozmikusan szemlélve — csak tudatos részecskéi vagyunk. Egy magasabb rendű központ vár ránk, már fel is tűnt, túl rajtunk és felettünk.

Ez a három fokozat fonódik egymásba az Élet felfelé törő mozgásában, s ennek következtében ez a boldogság három, egymás fölé illeszkedő fokozata.

A növekedés boldogsága, a szeretet boldogsága és az imádás boldogsága.

Összefoglalva

Az emberi jelenség teljes szemléletéből következik egy « erkölcs », másképpen mondva egy összefüggő cselekvési rendszer, amely minden emberi tevékenységet szabályoz (XI, 130-133, 143).

Ezt az erkölcsöt igen nagy mértékben előmozdítja kiteljesedésének vonzóereje, a cél, amelyet a bennünket magával ragadó evolúció fokozatosan fed fel: az Isten tulajdon létéhez való eljutás.

Egy ilyen cél nemcsak a szorosabb értelemben vett cselekvésnek, de minden erőfeszítésnek — bármilyen kicsi is — hatalmasra növeli az értékét.

Az emberi erőfeszítés a Világmindenség szent lényege, jelenti ki Teilhard (1916. nov. 6-i levél).

Négy évvel később ugyanezt pontosabban határozza meg: A legkisebb erőfeszítés már isteni rendeltetésű. Mindenben a kiválasztott Élet kering (*Napló,* 1920. dec. 10).

2. *Cselekvés a gyorsuló fejlődésben*

A Világmindenségben az Élet — mint láttuk — egyetemes erőfeszítés, hogy *többek legyünk.* Olyan erőfeszítés, amely a jelenbe gyűjti a teljes Múlt eredményeit, hogy magával gazdagítva átadja a Végcél felé haladó jövőnek.

Mostanáig a cselekvés egy ismeretlen dimenziót ért el, de már kezdjük sejteni századunk felfedezéseinek következményeit.

Nézzük Teilhard-ral a jövendő Földet.

Olyan Föld ez, amelynek folyton növekedő « szabad ideje » és mindig éber érdeklődése életbe vágóan fontos kiutat fog találni abban a tevékenységben, amely kész mindent elmélyíteni, mindent megpróbálni, mindent továbbfejleszteni. Olyan Föld, amelyen az óriási csillagvizsgálók és az atomrombolók több aranyat fognak fölemészteni, mint minden bomba és minden ágyú. Olyan Föld, amelyen az utca emberének napi problémája az lesz, hogy egy-egy titokkal többet fedezzen fel, vagy újabb erőt vegyen kezébe a korpuszkulák, a csillagok és a szerves anyagok világából. Olyan Föld, amelyen — mint ahogy máris előfordul — azért adjuk oda életünket, hogy tudjunk és többek legyünk, és nem azért, hogy birtokoljunk (I, 311).

És íme ezt a Földet már a műholdak fénykoszorúja veszi körül és megszakítás nélkül sugározza az összegyűjtött információkat a glóbusz minden pontjára.

Ez nem jelent kevesebbet, mint azt, hogy az egyetemes gondolat önmagára reflektálva — hallatlan módon és mindig nagyobb sebességgel — növeli a megfigyelés élességét és a Cselekvés energiáját.

De hát akkor miért van annyi akadály az emberiséget egyre ellenállhatatlanabbul előresodró lendület útjában?

Miért van annyi tétovázás mindabban, aminek a cél felé való egyöntetű nekifeszülésnek kellene lennie? Miért ezek a késlekedések?

Mi lehet a végső oka annak, hogy az emberek ma is olyan kínos tehetetlenséget mutatnak az egyetértésben? Miért van az, hogy még most is fenyeget a háborúskodás? Lényegében nem az a probléma, hogy máig sem űzték ki magukból a haladásellenességet, a maradiságot? A titkos félreértés, ami minden tárgyalóasztalnál szembeállítja az embereket, nem az az örök konfliktus, ami a megmerevedők és a mozdulni akarók között áll fenn? Szakadás ez a Világ haladását óhajtók és a tétlenkedők között? (V, 196).

Az emberi tömegeket ma forrpontra juttató szociális erjedést csakis olyan hittel lehet uralni és irányítani, amely világosabban és tudatosabban bízik az Evolúció végső értékében... Megrémültök attól a függetlenség-vágytól és boldogság-igénytől, amely futótűzként terjed világszerte. Eszközt kerestek, hogy miként fegyelmezhetitek meg az individualizmust és hogyan szüntethetitek meg a gyávaságot. Nem találhattok más megoldást, mint csak ha felmagasztaljátok az emberek szemében azt a nagy egészet, amit rosszul ismernek, s amelynek sikerét éppen önzésük tenné tönkre. Korunk emberei soha nem fogják alávetni szellemüket és akaratukat egy olyan valaminek, ami túlszárnyalja őket, amig csak egyéni előnyük forog kockán a nagy földi vállalkozásban, és csak külső utasítások kényszerítik rájuk a munka terhét. De tárjátok csak élétjük ingadozás nélkül, hogy milyen nagyszerű áramlás sodorja őket magával. Éreztessétek meg velük, milyen óriási a súlya annak a munkának, amelyért ők is felelősek. Sugalljátok nekik, hogy az élők egész óriási tömegének tudatos elemei; örökösei egy olyan régi munkának, amely egyidős a Világgal; tovább kell adniok megnövelt tőkéjüket mindazoknak, akik ezután fognak élni... S ezzel egy csapásra legyőzitek bennük azt a hajlamot, amely tunyaságra és rendetlenségre készteti őket; olyan valamit tártok eléjük, amit talán már eddig is imádtak, pedig nem tudták megnevezni sem.

Ez pedig az isteni Központ, akit hiteles cselekvésünkhöz megkíván a dolgok természete. Nemde éppen Ő az, akinek befolyása határozottan érezhető azon a nagyobb összefüggést, több igazságosságot és igazabb testvériséget kivánó törekvésen át, amely egy évszázad óta az Emberiség belső kibontakozásában világszerte a legbiztatóbb, s mindenütt megfigyelhető tünet? Ez a tendencia nem arról tanúskodik, hogy már élő kapcsolat létesült az erőfeszítéseink — amelyek siettetik — és a legfelső Végpont között, amely irányítja a Hominizáció haladását? (III, 108-111).

Ennek a Végpontnak roppant vonzásában (amint láttuk a Szeretet Energiájának eredetét és teljességét szemlélve) az Emberiség minden nehézség ellenére — amelyek végül is csak ugródeszkául szolgálnak — tántoríthatatlanul halad végső egységesítése felé:

A Személy egységesítése, aki — fizikailag és szellemileg — egyre inkább tudatában van önmagának.

A házastársak és a család egységesítése, az egymást mindjobban meghatározó és gazdagító egymásnak-megfelelés folyamatában.

A szociális, a nemzeti és a nemzetközi csoportosulások egységesítése, amelyek — különféleségük tiszteletben tartásával — mind hivatalosak « az adományozás és az elfogadás találkozójára » (Léopold S. Senghor kifejezése), hogy valamennyien eljussanak végső személyesülésükig, ami feltétele az egész organizmus legteljesebb gazdagodásának.

3. *Az Egységesítés*

Ha elfogadjuk, hogy a fajok és a népek kombinációja az a várt biológiai esemény, amely a tudat új és felsőbbrendű kibontakozását hozhatja létre a földön, ezzel egy csapásra főbb vonalaiban és belső dinamizmusában határoztuk meg azt, amire cselekvésünknek a legégetőbb szüksége van: a nemzetközi

erkölcsöt. A fajok és a nemzetek közötti rend csak egy nagy nekilendüléssel valósulhat meg.

Abból a célból, hogy mindenkiben megmentsék « az emberi méltóságot », egyesek azt vélik, hogy kötelességük tagadni a föld etnikai egységei között fennálló és nyilvánvaló különbségeket. Tagadni kell ezeket? De hát miért? Egy család gyermekei talán egyformán erősek vagy intelligensek? Igen, biológiai értékük alapján egyenlőek a népek, amennyiben olyan « gondolkodási filumok », amelyeknek rendeltetése, hogy fokozatosan testesüljenek bele valami végső egységbe, ami nem más, mint az egyetlen valódi emberiség. Jelenleg azonban még nem egyenlőek fizikai adottságaikat és szellemük teljességét tekintve. De nem éppen ez a különbözőség adja meg mindegyiknek a saját értékét? Egyiknek ez van, a másiknak meg az. Ha nem így lenne, hogyan beszélhetnénk mindegyikük szintéziséről? De vigyázzunk, nehogy a faji kérdésben ideológiai vagy érzelmi okok miatt felújítsuk a feminista mozgalom vagy a kezdeti demokráciák tévedését. A nő nem férfi, s éppen ezért a férfi nem nélkülözheti a nőt. A mozdonyvezető nem atléta, nem festő, nem is bankár; és éppen az ilyen sokféleségnek köszönhető, hogy működnek az emberi közösségek. Ugyanígy: a kinai nem francia, a francia nem zulukaffer vagy japán. És szerencse, az ember teljes gazdagsága és jövője érdekében, hogy ez így van.

Ha elfogadjuk, hogy az emberi ágaknak különféle szerepük van, ebből azonnal két dolog következik. Az első az, hogy minden egyes ágnak egyáltalán nem az a kötelessége, hogy megőrizzen — vagy a múltban találjon meg — valamilyen meghatározhatatlan eredeti tisztaságot, hanem az, hogy saját tulajdonságainak és szellemének megfelelő vonalon *előrehaladva* teljesedjék ki. A második pedig az, hogy ebben a személyivé alakító kollektív erőfeszítésben minden többi szomszédos ág részéről annál odaadóbb segítséget kaphat, minél erősebbek ezek az ágak (III, 296-298).

Mindegyik kibontakozása mindenki rokonszenvével. Az energiák finom változatokat tartalmazó megszervezése lépjen az anyagi erők mechanikus egyensúlya helyébe. A dzsungel törvényét a munkaközösség törvénye váltsa fel. Még igen messze vagyunk attól, hogy megvalósítottuk volna az egyének szintjén ezt a kényes, de életbe vágó átalakítást. Ez érv lehet arra, hogy végül is remélhessük megvalósulását a nemzetek között?

Ha ugyanis biológiai gyökereitől kezdve vizsgáljuk a fajok megjelenésének, öntudatra ébredésének és jövőjének problémáját, el fogjuk ismerni, hogy a testvériség szellemében megvalósított odaadás és lemondás az az egyetlen klíma, amelyben az ember tovább növekedhet. Valóban, ha ilyen gyorsan növekszik a tudat és annak vágyai, hát fel fog robbanni a világ, ha nem tanul meg szeretni. A gondolkodó föld jövője szorosan összefügg azzal, hogy a gyűlölet erői átváltoznak-e a szeretet erőivé.

Nos, melyik az az egyetlen hatalom, amely képes végrehajtani ezt az átfordulást? Végül is: az emberi ágak, akárcsak az emberi egyedek, miféle forrásból meríthetik a hajlandóságot, hogy elfogadják és boldogan vigyék egymást az egység felé?

Csakis olyan növekvő vonzásból (mást el sem lehet képzelni), amely egyre inkább húzza őket olyan *tudat*-központ felé, ahol egymással egyesülve kell beteljesedniök az emberi « szálaknak » és « nyalábjuknak » is.

Az Ember, ha elveszti alkotó és kutató kedvét, akkor ereje sem lesz azoknak a belső ellenszenveknek legyőzésére, amelyek elszakítják az egyesülés örömétől, — és nem ébred annak tudatára, hogy a Világmindenséggel együtt tart nemcsak Valami, hanem Valaki felé (III, 299-301).

És itt fedezhető fel a tudomány számára a keresztény Jelenség fontossága (I, 325).

Krisztus egyetemes életelv, mert Emberként jelent meg az emberek között, és mert olyan helyet foglal el, hogy már öröktől fogva megtisztítja, irányítja és felsőrendű lélekkel járja át a tudatok egyetemes emelkedését, amelybe saját magát is beoltotta. Örökkévaló egyesítő és fölemelő tevékenységével magához köti a Föld teljes pszichizmusát. Tökéletes egység várása ez, amelyben — mert ebbe merült bele — minden elem beteljesedést talál, s ugyanakkor az egész Világegyetem is.

A központok szintézisével beteljesedő Világmindenség teljesen megfelel az Egyesülés törvényeinek. Isten a központok Központja. Ebben a végső látomásban éri el csúcspontját a keresztény dogma (I, 327-328).

UTÓSZÓ

Egy új korszak felé

Láttuk, hogy Teilhard de Chardin egyetemes vizsgálódásainak végén egységbe fogta össze mindazt, ami létezik. Meglátásaiban Isten *valósága* kiterjedt a végtelenbe, szubsztanciálisan egyesülve a Géniuszából született világgal, a Szentlélek által testet öltve az Emberré vált Igében, akit magával ragad az örökkévaló Szentháromság teljes és vég nélküli élete felé.

Kétezer évvel Pál apostol után, az Egyháznak egy másik fia — egy kidolgozottabb tudomány és misztika világánál — újra átélte ugyanazt a Kinyilatkoztatást:

Isten « Őbenne választott ki bennünket a világ teremtése előtt (...) hogy — akaratának tetszése szerint — Jézus Krisztus által fogadott gyermekeivé legyünk » (Ef 1,4-5).

« Amikor elérkezett az idők teljessége, az Isten elküldte Fiát, aki asszonytól született (...) hogy a fogadott fiúságot elnyerjük (...) » (Gal 4,4-5).

« Mert benne lakik testi formában az istenség egész teljessége, s benne lettetek ennek a teljességnek részesei (...) » (Kol 2,9-10).

A Jelenségek tanulmányozása — amelyet korunk kutatójaként vitt végbe — elvezette őt a Valóság egységéhez, s már a következő évszázad elején a gondolkodók egész légiója — vele együtt — erre a következtetésre juthat:

Vallás és Tudomány: ugyannak a teljes megismerési aktusnak két oldala vagy összetartó fázisa, — az egyetlen, amely a Fejlődés Múltját és Jövőjét is képes átfogni, hogy szemlélje, fölmérje és be is fejezze (I, 317).

Ennek « a teljes megismerési aktusnak » következményeként kell:

1) a nevelést a maga teljes kibontakozásához vezetni;

2) az egyensúly erkölcsét a mozgás erkölcse felé fejleszteni;

3) felerősíteni a Szeretet egységesítő erőit.

Ezekben semmi sem igazíthat el jobban, mint Teilhard atyának ide vonatkozó szövegei, amelyeket az alábbiakban gyűjtöttünk össze.

1. *Szintézis a nevelésben*

A szintézis szemléletében összefüggő alárendeltség van a Világban kibontakozó Emberiség keletkezése és Krisztusnak — Egyháza által — az Emberiségben megvalósuló genezise között. A két folyamat már struktúrája révén elválaszthatatlanul kötődik egymáshoz: az egyik (a krisztusi) úgy szorul rá a másikra, mint olyan anyagra, amelyre azért száll rá, hogy magasrendű életre emelje.

Az Élet az Emberért. Az Ember Krisztusért. Krisztus az Istenért.

Ez az óriási kibontakozás miriádnyi elemre terjed ki. Ott vannak szétszórva az idők végtelen terein. S hogy ennek a folyamatnak pszichés folyamatossága minden fázisában biztosítva legyen, azt csakis egyetlen működés érheti el: a nevelés.

Összefoglalásként és végeredményben így áll előttünk a következő perspektíva, amely feltárja, hogy a keresztény nevelő törekvése mögött mennyire súlyos és komoly, egységet teremtő, de ugyanakkor igen bonyolult valóság rejlik:

a) A nevelésben először is folytatódik reflexiv formában, és szociális dimenzióival virágzik ki az a biológiai átörökítő munka, amely kezdettől fogva egyre magasabb tudatú zónákba emelte a világot. A nevelő már közvetlen munkatársa a teremtésnek; erőfeszítésének megbecsülését és szeretetét annak a fejlődésnek mélyre nyúló és értékeket közlő átélésében kell megtalálnia, amit már eddig elért, vagy ezután vár el a természet. A nevelőnek minden órája arra hivatott, hogy szeretetben átélje és megszerettesse mindazt, ami legyőzhetetlen és igazán végleges az Élet hódító útjain.

b) S mivel a közös szempontok és magatartások fokozatosan teret hódítanak, ennek köszönhetjük azt, hogy a nevelés — másodsorban — továbbviszi a szellemeknek és a szíveknek azt a lassú összpontosulását, amely nélkül nem mutatkozik előttünk az Élet mozgása számára kiút. Az emberi remények valóságába és nagyszerűségébe vetett szenvedélyes hite legyen a tanító munkájának futótűzként terjedő lángja.

c) Végül a nevelés által közvetlenül és közvetve megvalósul a megtestesült Ige fokozatos beoltódása ebbe a Világba. Közvetve: amennyiben a már jobban összpontosult Emberiségben készül ennek a magasrendű átalakulásnak alanya. Közvetlenül, mert a Jézus Krisztus által történetileg megindított kegyelmi áramlást csak élő hagyomány viheti tovább.

Az ember nevelő munkája jelenleg elképesztő kifejezési eszközökkel és módszerekkel, hallatlan mértékű sugárzó erővel terjed a földön. Mennyi könyvtár, folyóirat, mennyi iskola és egyetem, hány laboratórium és — milyen rengeteg tanuló!... Érdemes megfigyelnünk, hogy e csodálatos együttes közepette, amit már a ránk váró világ új korához méretezünk, a kereszténységen kívül egyetlen intézmény sem képes arra, hogy valódi lelket adjon a sok-sok tanított tárgy hatalmas épületének. Egyedül a keresztény nevelőnek adatott meg az a hatalom, hogy valóban abszolút reményt és végpontot jelölhet ki az emberi erőfeszítés és gazdagodás számára. S ezért öntudatos munkájával és közlési erejével csak ő valósíthatja meg a tökéletes nevelő hivatását (V, 50-53).

2. *Dinamikus erkölcs*

Végeredményben a Világ erkölcsi erőkkel épül, és az funkciója, hogy felépítse a Világot! Ez teljesen új értékelés, amely az erkölcsösség megújított programjához vezet.

Az Erkölcsöt mindeddig főleg jogok és kötelességek meghatározott rendszereként fogták fel, amely az egyedek között állandó egyensúlyt igyekszik teremteni.

A moralista eddig jogász volt — vagy pedig egyensúlyozó művész. Most már a Világ lelki energiáinak technikusa és mérnöke lesz.

A pénz erkölcstanát a csere és az igazságosság eszméje vezérelte: ennyiért ennyit. Mint a folyadék felszíne a közlekedő edényben... Ezentúl viszont már a mozgó energia szellemének kell engedelmeskednünk: a gazdagság csak abban a

mértékben válik *jóvá*, amennyire a Szellem érdekében *dolgozik*. — A szerelem erkölcstanát eddig kielégítette az az ember, aki családot alapított, a szerelmet pedig úgy tekintették, mint másodrendű vonzódást, ami a gyermekáldásnak van alárendelve. Most viszont az erkölcstan lényeges feladatának kell tekinteni, hogy megadja a szerelemnek éppen azt a kimeríthetetlen lelki hatalmat, amit a házastársak között kifejleszteni képes. — Végül az egyénre felépülő erkölcs legfőbb rendeltetése az volt, hogy megakadályozza a kártevést. Ezentúl az erkölcs elvárja az egyéntől azt az erőfeszítést, amellyel teljesen megteremti autonómiáját és személyiségét.

Az egyensúlyra törekvő erkölcs önmagára zártan alakulhat ki és maradhat meg. Mivel csak arra törekszik, hogy a közösségbe társított egyéneket elrendezze, ezért megelégedhet azzal, hogy az összegyűjtött elemek kölcsönös kielégítése legyen döntő meghatározója és megtartója.

A dinamikus erkölcs — éppen ellenkezőleg — csak az elérendő állapothoz vagy tárgyhoz való viszony által határozható meg; tehát e végcélnak feltétlenül elég világosan kell előtűnnie ahhoz, hogy óhajtott legyen és célpontként lehessen kiválasztani.

Az egyensúlyra törekvő erkölcs következetesen lehet agnosztikus, és kimerülhet a jelen pillanat birtoklásában. A dinamikus erkölcs szükségképpen néz a jövő felé, egy Istent keresve (VI, 132-133, 135).

3. *A Szeretet előrehaladása*

A Világ elemei — bennünk és körülöttünk — mindinkább személyivé válnak és egy egységesítő Végpont felé haladnak, ami maga is személyes. Így a Világ lényeges Energiája ebből a Végpontból sugárzik ki és áramlik vissza.

Milyen nevet kell adnunk egy ilyen hatóerőnek?

Csak így nevezhetjük: a Szeretet.

A definíció szerint a Szeretet szó a személyes jellegű vonzódások jelölésére szolgál. Mivel a gondokodóvá lett Világmindenségben végeredményben minden a Személyesben és a Személyes felé tart, ezért feltétlenül a Szeretet, valamiféle szeretet alakítja és fogja mindjobban és egyre tisztább formában kibontakoztatni az Emberi Energia szövetanyagát.

Képzeljünk el egy olyan embert, aki tudatosította az olyan személyes kapcsolatait, amelyek ahhoz a legfelső Személyeshez kötik, akihez a kozmikus tevékenység egész befolyása társulni készteti őt. Elkerülhetetlen, hogy egy ilyen emberben — és vele kezdődően — elinduljon valami egységesítő folyamat, amelyet lassanként a következő állomások jellemeznek: minden tett egységessé válik az egyedhez viszonyítva; az egyed egységessé lesz önmagában; végül az egyedek egységesülnek az emberi közösségben. — S mindez a « lehetetlen » természetesen a Szeretet hatására valósul meg.

« Szeressétek egymást ». Kétezer évvel ezelőtt hangzott el ez a szó. Azóta a hozzánk jutó hang parancsolóbban kiált. Nemcsak azt mondja: « Szeressétek egymást, hogy tökéletesek legyetek », de ezt is hozzáteszi: « szeressétek egymást, vagy elpusztultok ». A « realisták » tagadhatják, hogy a fizikai erő legmagasabb foka társulhat a finomság és a jóság maximumával. Ez a kételkedő

hang és ezek a kritikák nem tudják megakadályozni, hogy a szellemi Energia elmélete és megtapasztalása közös erővel figyelmeztessen minket: *az emberi fejlődés döntő pontjára jutottunk*, s itt már csak egyetlen út nyílik előttünk, és ez a közös lelkesedés, az egyetértő lelkiség, a « konspiráció » útja.

Tehát minden bukás és minden valószínűtlenség ellenére szükségképpen közeledünk egy új kor felé, amikor a Világ lerázza bilincseit, s végre átadja magát a belső rokonságot teremtő erőinek. Ezek megnövekedtek a kereszténység kétezer éves és fokozatos asszimilációja által, s így a Világ átadja magát Krisztus növekvő vonzásának, aki eljön beteljesíteni Misztikus Testét (VI, 181-183, 189-190).

A XX. század nagy apostola elragad bennünket — magával együtt — a feltámadt Krisztus e győzelmes vonzásába. Teilhard atya halála után huszonöt évvel ezek a távlatok nagy vallásos korszakot nyitnak az Emberiség számára.

1980 Húsvétján.

(Fordította: GOLEN KÁROLY)

Jeanne-Marie Mortier: *Pierre Teilhard de Chardin, penseur universel*, Párizs, Seuil, 1981.

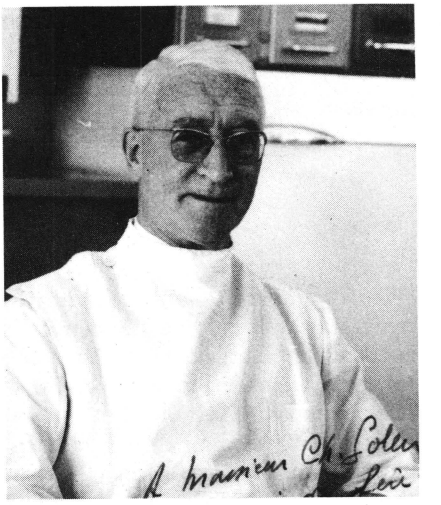

Pierre Leroy S.J.

Francia jezsuita, biológus, 1900. augusztus 24-én született Lille közelében (La Madeleine, Nord). A jezsuiták lille-i kollégiumában végzett középiskolai tanulmányai után, 1920-ban belépett a jezsuita rendbe. 1928-tól 1930-ig Lucien Cuénot irányításával készült a természettudományi licenciátusra Nancy egyetemén. 1930-31-ben Kínába küldték, Tientsinbe, hogy segítségére legyen Licent atyának a Hoang-He-Pei-Ho Múzeum igazgatásában. Azután visszatért Európába, hogy elvégezze teológiai tanulmányait (az írországi Dublinben, majd a belgiumi Enghienben). Enghienben szentelték pappá 1934-ben. 1938-ban Kínában Licent atya utóda lett. P. Leroy Teilhard de Chardin-nel 1928-ban Párizsban ismerkedett meg, majd első kínai tartózkodása idején találkozott vele. 1939-től a két tudós jezsuita szorosan együttműködött. A kínai-japán háború miatt Leroy megszervezte a « Licent-Múzeum » átszállítását Pekingbe. Itt Teilhard segítségével a Múzeumot újjászervezte és átalakította Geobiológiai Intézetté, amelyet 1940-től 1946-ig irányított. Leroy kötetünkben közölt írásában elmondja Teilhard-hoz fűződő barátságát és együttműködésüket. Egy geobiológiai folyóiratot is kiadtak, továbbá 17 értekezést tettek közzé. 1946-ban telepedtek haza; Leroy atya akkor a CNRS (a Nemzeti Tudományos Kutatóközpont) munkatársa, biológiai kutatásait a Collège de France egyik laboratóriumában folytatja, ugyanakkor tanít a versailles-i Sainte-Geneviève-iskolában. 1950-ben az Egyesült Államokba utazik, 18 hónapot tölt a Chicagói Egyetemen, majd folytatja kutatásait Franciaországban. A tudományok doktora (1952). Mindvégig szoros kapcsolatban maradt Teilhard-ral, rendtársa utolsó éveinek (1939-1955) legjobb ismerője. Részt vett Teilhard temetésén, 1955. április 12-én. 1960 óta a New York-i Tudományos Akadémia tagja. 1972-ben nyugdíjba vonult. — Pierre Leroy főleg a kortizonnak a hormonokra gyakorolt hatását tanulmányozta: erről írta doktori értekezését, és mintegy száz cikkben foglalkozott ezzel a kérdéskörrel. Teilhard de Chardin-ről számos tanulmányt jelentetett meg, köztük az itt közöltet: *Pierre Teilhard de Chardin, tel que je l'ai connu*, Plon, Párizs 1958; továbbá: *Lettres familières de Pierre Teilhard de Chardin, mon ami, 1948-1955*, Le Centurion, Párizs 1976; *La carrière scientifique de Pierre Teilhard de Chardin* (L. Barjon közreműködésével), Le Rocher, 1964.

Pierre Leroy S.J.

PIERRE TEILHARD DE CHARDIN
amilyennek én ismertem

Az Önökre vetett tekintete tükrözi lelkét: azt a rokonszenvet, amely megnyugtatást közvetít és visszaadja önbizalmukat. Ha szólnak hozzá, jobbnak érzik magukat, tudják, hogy meghallgatja és megérti Önöket. Ő maga hisz a szeretet legyőzhetetlen hatalmában: az emberek rosszat tesznek azzal, hogy nem szeretik egymást. Naív lenne? — nem, jó, mégpedig a szokásos mértéket meghaladva. Ez a jóság nála nem nagylelkű konvencionális érzés, amely temperamentumának sajátja, hanem hosszú évek meditációinak gyümölcse. Mivel ezt a meggyőződést hordozza lelkében, Pierre Teilhard de Chardin atya gyakorolja az önfelejtést, rokonszenvvel egyesülve az emberekkel, minden egyes emberrel.

Pap és tudós; ez nem olyan ritkaság a történelemben. De annyira közel van a földhöz, annyira átjárta az anyag értéke, hogy meghökkent mint egy paradoxon. Valójában akik megbotránkoznak, nem tudják, milyen mélységekből merített, hogy egyszerre szeresse Istent és a világot:

> « A világ — írja — egész életem folyamán, egész életem révén lassacskán fénybe borult, szinte lángra gyulladt szememben, mig végül körös-körül valami belülről áradó fény teljesen elborította. (...) Az Anyag bíbor csillogása észrevétlenül változott a Szellem aranyává s végül valami Egyetemesen Személyesnek fehér izzásává alakult. (...) A Földdel érintkezve tapasztaltam, hogy az Isteni ragyog át a lángra gyúlt Mindenség szívén. Ez az Isteni pedig az égő Anyag mélységeiből árasztja szét sugarait » [1].

Paradoxon ez a pap, aki a látszat szerint ítélve oly kevéssé egyházias, aki minden értelmiségi körben, még a legkevésbé vallásosakban is megfordul: ott látjuk a gondolkodás élvonalában, és életét arra szenteli, hogy az ember állati rokonságát tanulmányozza.

Paradoxon a Múlt tudományának ez a tudós szakembere, aki csak a Jövő iránt érdeklődik.

Kétségkívül P. Teilhard mindez, de mindenekelőtt pap, mélyen az Egyházhoz és dogmáihoz tapad; a végsőkig hűséges marad a zaklatások, a nehézségek és a különböző oldalakról jövő sugallatok ellenére.

P. Pierre Teilhard de Chardin félelmetes korban élt. Tanúja volt a modernista válságnak és az általa okozott aposztáziáknak; kiűzték országából igazságtalan politikai viszályok következtében; amikor pedig elérkezik a férfikorba, a rettenetes 1914-es világháború ragadja magával. Néhány évvel később forradal-

---

[1] P. Leroy itt is, mint később többízben, Teilhard-nak « Az Anyag Szíve » c. önéletrajzi írásából idéz. Vö. *Út az Ómega felé*, 623-624; P. Rezek fordítása.

mak rázkódtatják meg azokat a társadalmakat, amelyek századokon át mozdulatlanoknak tűntek. Látja, amint a vad erők elszabadulnak és az egész világot egy második világháborúba sodorják; Kínában (Pekingben) van, amikor felrobban az atombomba Hirosimában és Nagaszakiban. Őt magát nem értik meg és hallgatásra ítélik, szorongásoktól szenved, amelyek időnkint szinte összezúzzák. Lett volna rá oka, mint sokaknak, hogy bezárkózzék a magányba és elhagyja a cselekvés területét. De magatartása egészen más. Nem a kiábrándultságot, sem a keserűséget viszi át a gyakorlatba és prédikálja maga körül, hanem az optimizmust. Nem ócsárolja az emberek akarhatnámságát és a világ zűrzavarát, — elvből visszautasítja, hogy higgyen a rosszban: amikor kénytelen megtapasztalni, akkor is azt veszi észre, ami megment, nem azt, ami elítél. Olyan szellemi magatartás ez, gondolhatná az ember, amely nem igen teszi lehetővé, hogy elérje az igazságot! De vajon, ellenkezőleg, nem éppen ezzel, egyedül ezzel a magatartással fedezhetjük fel az igazságot?

És miért ez az optimizmus? Itt újra csak nem vérmérsékletről van szó (erre még visszatérünk), hanem a reflexióból született mély meggyőződésről.

P. Teilhard a tudomány révén tudja, hogy a Világegyetemnek története van, vagyis múltja, és hogy valami végkifejletének kell lennie. « A legkisebb részlettől a leghatalmasabb egységekig élő világegyetemünknek (miként anyagi mindenségünknek is) struktúrája van, és ezt a struktúrát csak egy növekedési jelenség magyarázhatja ». A világ gazdagságával, az élet meghökkentő sikereivel, az ember csodálatos, mindig tevékeny felfedező képességével, — mindez organikusan összefonódik egyazon növekedésben és egyazon történelemben, és ellenállhatatlanul a teljesség kora felé tart. Az idő szükséges dimenzió: döntő szerepe van abban a növekedésben és érlelődésben, amelynek személyes és közösségi kibontakozásunk alá van vetve.

De hová vezet bennünket ez a növekedés? Milyen végső határ felé tartunk? « A zoológiai fa főága, mondja P. Teilhard, állandóan a nagyobb agy irányában fejlődött », vagyis a nagyobb önállóság és nagyobb tudat felé.

Így az energiák lassú kibontakozásának el kell érnie valamiféle csúcsot, « ahonnan az élet már többé nem ereszkedik alá ». Hogy legyőzzön minden akadályt, hogy lényünket egyesítse úgy, hogy nem veszítjük el személyiségünket, egy ellenállhatatlan és lerombolhatatlan erő lendít bennünket Előre és vonz bennünket a Magasba: ez a Szeretet.

Innen van az, hogy Krisztusnak, aki a Szeretet-Ember prototípusa, központi helye van Teilhard egész filozófiájában: Isten Szeretet, és végső soron csak a szeretetben érhető el. A kereszténység semmi más, mint « szeretetfílum » a természetben, mondja Teilhard.

Eltökélt optimista, Krisztus szenvedélyes tanítványa volt P. Pierre Teilhard de Chardin. Egy olyan kereszténynek a képe, aki ennyire bízik a világ és az Ember jövőjében, könnyen kétkedő vállrándítást vált ki és talán csak jobban elmélyíti szkepticizmusunkat, — minthogy szellemünk egyre inkább megzavarodik az anyag szorongató gazdagsága és saját következetlen magatartásunk láttán; lelkünket megrendítik a mai események és a holnap fenyegetései; szellemünk nyugtalan és retteg. Sokan azt gondolják, hogy — sajnos! — a valóságnak semmi köze az Eszményihez! Ezeknek a kiábrándult szellemeknek P. Teilhard élete választ ad.

Sokat írtak már Teilhard-ról; kezdik megismerni tudományos műveit, filozófiai eszméit. Talán kevésbé ismerik, milyen volt a mindennapi életben. Nem beszélünk itt sem tudományos kutatásairól, sem eszmevilága kifejezéséről; nem időzünk el azoknál a nehézségeknél sem, amelyekbe beleütközött és amelyek végül is számkivetést hoztak neki. Inkább azt az embert szeretnénk bemutatni, aki volt, ahogyan mi láttuk. Élete különböző szakaszaiban követjük és ugyanakkor megkíséreljük felfedni azt a titkot, amely lehetővé tette számára, hogy bonyolult életében is megvalósítsa a teljes belső egységet.

Évek hosszú során megadatott, hogy rendkívüli körülmények között mellette élhettünk és vele dolgozhattunk; így kissé behatolhattunk személyes titkába. Legyen szabad most tisztelettel feltárnunk ennek néhány vonását és ezáltal elősegíteni, hogy jobban megértsük kisugárzó erejét, amelynek ma tanúi vagyunk.

* * *

Szülőföldje, Sarcenat, rideg vidék; a családi élet nagy tiszteletben állott itt. A ház, egy XVIII. századi nemesi kastély főtermeiből az ablakok vulkánikus tájra, kerek hegyekre nyílnak. A lomboktól szegélyezett teraszról kivehető Auvergne fővárosa, Clermont nagy síksága és még távolabb Puys hegyláncai. E békés díszletben semmi zaj, csupán egy kőmedencében csobogó víz mormolása.

Pierre Teilhard 1881. május 1-én született, az első emeleten, szemben a hegyekkel. A szobában, egészen közel a baloldali ablakhoz, hajdan egy tiszta pasztellkép volt látható: egy egészen fiatal, göndörhajú, magas homlokú fiúcskát ábrázolt, mély és elgondolkodó szemei határozták meg arcát.

Ifjúsága egy problémátlan kisfiúé volt: « Ragaszkodó, jóviseletű és jámbor voltam », — mondja ő maga. Anyjának, a « kedves és szent mamának » köszönheti « lelke legjavát »: döntő befolyással volt gyermeklelkére: « Csak egy szikrának kellett rámhullania, hogy felobbanjon a tűz. Nos, ez a szikra, amely révén még csak félig személyesedett mindenségem kielégülve megtalálta központját, kétségkívül anyám által világította és gyújtotta meg gyermeklelkemet ».

Apja, Emmanuel Teilhard de Chardin ragaszkodott a szilárd hagyományokhoz; gyermekeitől (Péter a negyedik volt a tizenegy sorában) megkövetelte, hogy tevékenyen megtartsák a családi fegyelem szabályait. Apjának « rengeteg dolgot » köszön, írja; « kétségtelenül határozott törekvéseket, de ennél is jobban egy bizonyos alapvető egyensúlyt, amire minden más ráépült ».

Vacsora után minden este összegyűltek az ebédlőben, hogy elmondják a közös imát. Egyszer, amikor elkísértem Sarcenat-ba, Pierre megmutatta kedvelt helyét: a fal előtt térdelt az ima alatt, míg szülei a középen álló asztalra könyököltek.

E kövekben, ásványokban, rovarokban és vadnövényekben gazdag vidéken Emmanuel Teilhard nagy kedvvel vezette be gyermekeit a biológiai megfigyelés szeretetébe. Sétáik során a gyermekek összegyűjtöttek ásványi, állattani vagy növénytani mintákat; egész jelentős természetrajzi gyűjteményük lett így, a leendő tudós születő hivatása e helyi gyűjteményből táplálkozott.

De egy másik jellemvonása uralkodott: P. Teilhard vérmérsékletének sajátossága. Legyőzhetetlen vágy hajtotta, hogy valami tartósat birtokoljon, ezért Pierre nem nagyon érdeklődött a törékeny lepkék színei és gyorsan hervadó

virágok iránt. Ő maga beszélt arról, mennyire megindult « bálványai » előtt: egy ekekulcs gondosan elrejtve az udvar szögletében, egy fémoszlopfő, vagy néhány gránátrepesz, amelyet a szomszédos lőtéren talált.

> « Látni kellett volna, amikor mindig titkon és szótlanul szemlélődtem, boldogan birtokolva az én 'Vas-Istenemet', mondom Vas. Miért a Vas? nyilván azért, mivel gyermeki tapasztalatom számára semmi sem volt olyan kemény, olyan ellenálló, olyan tartós, mint ez a csodálatos szubsztancia. A teljesség érzéke már világosan körvonalazódott (...) Sohasem felejtem el megrendítő gyermeki kétségbeesésemet, amit akkor éreztem, amikor egy szép napon megállapítottam: a vas kopik és megeszi a rozsda (...) És vigasztalásul másutt kerestem a pótlást. Néha a kék lángban (egyszerre anyagi volt, megfoghatatlan és oly tiszta), amely a kandalló parázsa fölött remegett. Gyakrabban egy átlátszóbb és színesebb kőben: kvarckristályban vagy ametisztben, főleg egy kalcedon ragyogó töredékében, amelyeket a vidéken találhattam ».

Ez tehát a két összetevő, amelyekből belső és társadalmi élete egész építménye kialakul: az anyag érzéke és a tartósság érzéke, — mindkettő jelen van élete első éveitől kezdve.

Villefranche-ba küldték a jezsuiták kollégiumába. Jó tanuló volt, gyakran az első helyezést nyerte el, kivéve a hittant. Nem mintha készületlen lett volna az Istenről szóló leckék befogadására; minden az ellenkezőjét mutatja. Bizonyára ösztönösen vonakodott szelleme, hogy mesterei vallásoktatási módját elfogadja. Nemde a hagyományos frazeológiát használták abban a korban? Nemde megemészthetetlen módon tárgyaltak a vallási kérdésekről? Hallgassuk inkább magát Teilhard-t: « Semmi sem édesebb, mint a kegyelem simogató tüzét érezni. Ó Jézus, testvérem, elismerem, hogy életem legédesebb órái a havi lelkigyakorlatokéi, amikor Te, isteni tanító, kinyitod lelkem könyvét és segítesz, hogy ott a képességeimet elragadó dolgokat olvassam; milyen jó a szeretetnek ez a vizsgája! » Szegény kicsik! kiált fel H. Bremond, akitől ezt az idézetet kölcsönöztük; csak egy vizsga hiányzott nekik, éspedig — vonzó dolog — a szeretetvizsga!

Sejthetjük, hogy ezek a « dolgok » nem igen ragadták el Pierre Teilhard képességeit, aki — mint láttuk — annyira szomjazta a maradandót, a szilárdat, az ellenállót.

Bármint legyen is, kiváló példát adhatott osztálytársainak, mivel a Mária-kongregáció prefektusa (elnöke) volt, akit — joggal — nagy tiszteletben tartottak az Atyák kollégiumában. A Szent Szűz iránti áhítata előbb gyengéd és ragyogó volt, később férfiasabbá vált. A teremtő Fejlődésről alkotott víziójában döntő helyet ad Szűz Máriának.

Tizennyolcéves korában, érettségi bizonyítványával a kezében, lemond a családi életről és belép a jezsuiták Aix-en-Provence-i noviciátusába; majd két év múlva Lavalba érkezik, hogy rendtestvéreivel francia, latin és görög tanulmányokat végezzen. 1902-ben vagyunk; a francia törvények kizárják a szerzetesrendeket; Teilhard-nak az egész közösséggel külföldre kell mennie. Jersey-be menekülnek az Atyák.

Ez a közeli szigetre való telepedés hősi-komikus emlékeket hagyott benne, amelyeket szívesen felidézett. Az Atyák, nyilván arra gondolva, hogy észrevétlen kell távozniok, civil ruhát öltöttek. A nehéz körülmények között nem lehe-

tett mindenkinek termetéhez illő öltönyt adni: azt vették fel, ami éppen kéznél volt, vagy amit a családoktól kaptak, — a legváltozatosabb öltözékeket. Komoly atyák és fiatal skolasztikusok maskaráknak tűntek ünnepélyes cilinderkalappal a fejükön, világosszürke zakóban, vagy zöld dinnyekalapot párosítva frakkal, vagy autósisakot fekete kabáttal. P. Teilhard még ötven évvel később is emlékezett e farsangi jelmezekre.

A Jersey-ben töltött évek fontosak voltak: a skolasztikus filozófiát tanulmányozta, megismerkedett módszereivel és szókészletével, anélkül azonban, hogy annak szellemét elsajátította volna. Legalább alkalma volt arra, hogy új problémákra reflektáljon, anélkül, hogy elhanyagolta volta a kedvelt geológiai tanulmányokat.

Kortársai emlékeznek, hogy Teilhard « testvér » sohasem indult el sétára anélkül, hogy ne vitte volna magával geológus-kalapácsát és a természetbúvár nagyítóját.

Három év múlva — a skolasztikus filozófia befejezése után — 1905 szeptemberében megbízták azzal, hogy fizikát és kémiát tanítson Kairóban, a jezsuiták Szent Család-kollégiumában.

Három évig tanít itt; az osztályokban töltött időn kívül alkalma lesz arra, hogy elmélyítse és kitágítsa még töredékes geológiai és paleontológiai ismereteit. Sőt lehetősége nyílik arra is, hogy a kairói tudományos lapban egy kis tanulmányt tegyen közzé Felső-Egyiptom Eocén-koráról, miközben egy gyűjteményt állít össze az ország fosszilis állatvilágáról.

Az egyiptomi tartózkodás elbűvölte költőlelkét: a Nilus mentén kétségkívül ismeretlen országok burjánzó természetéről álmodozott erős képzelőtehetségével, amiről levelei tanúskodnak: « Az exotizmus első hulláma hullt rám, írja, amikor megsejtettem és mohón beszívtam Keletet; nem annyira népei és története érdekeltek akkor még, hanem fénye, növényzete, állatvilága és sivatagjai ». Akkor még semmi sem sejtette vele, hogy Távol-Kelet, a « mogorva Kína » szívja magába huszonhárom évig.

Kétségkívül megfigyeltük, hogy belső fejlődésének ebben a szakaszában nem az Ember vonzza. A népek és történetük közömbösen hagyják. A Természet, a gazdag és változatos Természet köti le: ha a világmindenség már testet is ölt szemében, még nem találta meg lelkét. Pierre Teilhard, anélkül, hogy ezt észrevenné, élete kritikus pillanatát éli. Sokkal jobban megragadja, mint valaha, a világ értékét, de ez a világ még csak anyag. Ha nem éber, könnyen a panteizmus vonzásának enged és elveszik a Mérhetetlenben: « Hogy minden legyen, beleolvad a Mindenbe ». Hallgassuk őt magát: « Három évig Jersey-ben, majd három évig Kairóban tanultam (ahogy tudtam) és tanítottam (a lehető legkevésbé rosszul) az egészen elemi fizikát: a 'Kvantumok és a Relativitás', az atom szerkezete előtti fizikát. Ez azt jelenti, hogy ezen a területen szakképzettség szempontjából csak amatőr, profán vagyok. És mégis: hogyan fejezzem ki, mennyire 'otthon' érzem magam az elektronok és hullámcsomók világban, amely betölt és könnyedséget ad? (...) Hogy megszabaduljunk a sokféle könyörtelen törékenységétől, miért ne telepedjünk le még mélyebben és mintegy alatta? (...) A világ birtoklása az önelhagyás, a passzivitás és az eltűnés révén: elenyészés a vég nélküli Alaktalan ölén ».

Ha nem tudnánk, hogy minden emberi pszichológiába becsúsznak az ön-

elletmondások, nem értenénk meg, hogy a passzív és önző « keleti tendencia », amely annyira távol áll ízlésétől, megkísérthette Teilhard-t. Nehezen látjuk, hogy a szenvedélyes és nagylelkű Pierre Teilhard hogyan mondhatott volna le a cselekvő küzdelemről; beleolvadni passzívan a kozmikus forgószélbe és elenyészni a megragadhatatlanban? — ez nem talál semmi visszhangra a már teljesen a tevékenység felé fordult életben. Egyébként ne tévesszük szem elől: P. Teilhard csak spekulatív síkon számolhatott egy esetleges « keleti » megoldással. Keresztény hitére mindez semmi befolyást nem gyakorolt.

Visszatért Angliába, hogy befejezze papi és szerzetesi kiképzését; itt már teljesebb és kielégítőbb világszemlélet jelentkezik nála követelő erővel. Azt mondhatnánk, hogy gondolatvilága ebben a korszakban irányul a Személy filozófiája felé. Ezentúl már a világ olyan együttes számára, amely csodálatosan halad valami legfőbb személyesség felé: olyan világegyetem látomása ez, amely « alakulóban van » és amelybe nem szüremkedhetnek szakadások. A Természet vízjegyében látja kirajzolódni az Abszolútum arcát: « Valóban, most már időnkint úgy tűnt nekem, hogy hirtelen valami Egyetemes Lény rajzolódott ki a természetben. De ez most már nem volt valami anyagon-túli, mint régen, hanem éppen ellenkezőleg: valami élőn-túli irányában kerestem a kimondhatatlan Környezetet ».

A világ, a mindenség fejlődés; pontosabban *genezis* (e szó gyarkan visszatér a teilhard-i irodalomban). Márpedig minden genezis feltételez kapcsolódásokat; kölcsönös függéseket, szakadás nélküli kölcsönös kapcsolatokat. Az alakuló létezőben elfogadja az azt alkotó elemek rokonságát. Így a statikus kozmosz, feldarabolt állapotban elgondolhatatlan: ha minden alakulóban, akkor minden összefügg, egymásba kapcsolódik. De ebben az esetben a szellem és az anyag, úgy, ahogy megtapasztaljuk őket világegyetemünkben, nem két szétválasztott szubsztancia, nem egymás mellé helyezett és egymástól idegen különálló állagok, hanem egyazon kozmikus szövet két oldalát alkotják, és értelmünk számára már nem állnak kiábrándító ellentétben. A fizikai energia magában hordja a pszichikait, és minthogy az energia növekedése megfigyelhető, ellenőrizhető tény a szervezetek növekvő bonyolultságával, a Világegyetem törvénye vajon nem az előrehaladó és visszafordíthatatlan spiritualizálódás? Az anyag többé már nem gyakorolja Teilhard-ra a hajdani vonzást: « Azt a boldogságot, amelyet (...) a vasban kerestem, egyedül a Szellemben találhattam meg ».

E döntő évek alatt szentelték pappá. A papi jelleggel megjelölve, megszabadulva a teológiai tanulmányok kötelezettségétől, értelmileg ráébredve az egyetemes fejlődés következményeire, Teilhard kötelességének érzi, hogy kiépítse belső világmindenségét és azt cselekvése, magatartása, gondolkodása sarkpontjává tegye. Ezentúl már eltökélten, minden ereje latbavetésével arra törekszik, hogy együttműködjék a Kozmogenezissel, amelynek valósága napról napra világosabban ragyog előtte. Most már nem arról van szó, hogy az üdvöt a « világ elhagyásában » keresse, hanem a világ építésében való aktív « részvételben ». Most már nem műkedvelőként, hanem igazi szakemberként végzi a tudományos kutatást, nem a Tudományért magáért (ezt gyakran ismételte beszélgetéseinkben), hanem hogy minél jobban kibontakoztassa a Szellemet az őt elrejtő vagy megbénító burokból.

Az 1914-es háború nem törte meg, csak lelassította elindulását a ragyogó kaland, a Tudományos Kutatás felé, amely szemében csodálatos imádást jelen-

tett. Tanulékonyan követve a hallott hangot, elkötelezi magát egy másik fájdalmas, szörnyű, de mennyire részegítő kalandban! Látjuk majd, hogy miben. Mint sebesült-vivő vonul be a marokkói lövészek 8. ezredéhez, amely azután a lövészek és a zuávok 4. vegyesezrede lesz. Mint egyszerű tizedest kétszer kitüntetik: katonai érdeméremmel és a Becsületrenddel.

Ezt az elrémítő kalandot nagylelkűen élte meg, minden hátsó gondolat és önző magábavonulás nélkül. A halál és a pusztulás mezőin szinte transzba ejti a teljesség érzéke. Mert új és éltető levegőt talál ott: « A front Embere már nem ugyanaz az ember »; a banalitások és a megszokottságok kérgét valami megrepesztette; ablak nyilt, amelyen keresztül felfedezhetők az emberi jövőt befolyásoló akaraterő titkos mechanizmusai. Olyan környezet alakult ki, ahol az emberek végre « valami égi levegőt » szívhatnak. Egy nagy eszme szolgálatában álló heroikus versengésben az életnek más íze lesz. Teilhard érzi, hogy a fronton felfedezett valóság hajtja már ezentúl « az emberiség nagy teremtő és megszentelő munkájában ».

1919-ben véglegesen elkezdi tudományos munkáját. Marcellin Boule tanítványa a Museumban; 1922-ben megvédi természettudományokból készült doktorátusát. Egy kis ellenkezéssel ugyanebben a korszakban elfogadja a megbizatást, hogy a Párizsi Institut Catholique-on mint geológiaprofesszor helyettesítse a háborúban elesett Boussacot, P. Termier vejét. « E professzori állásnál természetesen jobban szeretnék — írja — ellenőrzői állást Bejrútban, Sanghajban, Trichinopolyban, ahol hiányzik az ember ». Miért ezeket a helyeket említi? Talán Kairóban már érezte a trópusok vagy Ázsia hívását? Talán; mindenesetre ezek a városok ismertek voltak P. Teilhard számára. A francia jezsuitáknak ugyanis volt egy-egy egyetemük Bejrútban és Sanghajban; Trichinopolyban pedig egy fontos missziót vezettek. Természetes volt tehát, hogy geológus-karrierjét ezekben a távoli országokban tervezte.

P. Teilhard ragyogóan kezdi tudományos és apostoli életét. Párizsban növekszik befolyása, nemcsak mint professzornak és geológusnak, hanem azért is, mivel konferenciákat ad az École Normale, a Műegyetem és a Bányásziskola katolikus értelmiségi köreinek. Új és merész eszméi lelkesedést keltenek a megértésre vágyó fiatalok körében. És ekkor egy váratlan döntés Távol-Kelet felé irányítja!

1914-ben egyik rendtársa, Émile Licent azzal a szándékkal hajózott Kínába, hogy a semmiből egy kutatóközpontot létesít a Sárga folyó medencéje természettudományos felkutatására. Kilenc év alatt bejárta Tchély nagy síkságát, a mongol sztyeppét, a tibeti fennsík kínai szegélyét. Értékes geológiai, növénytani, ásványtani, paleontológiai leleteket gyűjtöttek össze vezetésével, miközben Tientsinben ösztönzésére és ellenőrzése alatt egy múzeumi laboratóriumot létesítettek. P. Emile Licent később, 1930-ban szerencsés véletlen folytán igen fontos fosszilis leletekre bukkant: hosszú tevekaravánok szállították Kansou és Shensi tartományain keresztül azt az értékes zsákmányt, amelyet Nyugat harmadkori rétegeiben találtak fosszilis emlősök maradványaiból.

P. Licent a legjellegzetesebb darabokat 1921 októberében elküldte a Párizsi Museumnak, hogy ott egy szakember tanulmányozza őket. M. Boule rábízta a munkát P. Teilhard-ra. Levelezés indult meg a két jezsuita között; végül P. Teilhard elfogadta az ajánlatot: csatlakozik a Kínában élő kutatóhoz, hogy a

helyszínen tanulmányozza a leleteket. Így alakult meg a « Francia Paleontológiai Misszió », amelynek igazgatójává P. Licent-t nevezték ki.

P. Teilhard 1923. ápr. 10-én szállt hajóra Marseille-ben és május 23-án érkezett meg Tientsinbe. Ekkor negyvenkét éves volt. Szabadon kötelezte el magát e távoli misszióba: lépéseit kedvezően fogadták, a jövő szépnek ígérkezett! Csakugyan Kínában került sor egész pályája legfontosabb felfedezésére. Amikor azonban Kínába érkezik, belső benyomásai egy bizonyos meglepő fáradságról tanúskodnak: « Inkább élénken érzem — írja május 27-én — erőim korlátoltságát és egy bizonyos tehetetlenséget, hogy a dolgokat kézben tartsam. Úgy élek, mintha életem végét élném át. Úgy tűnik, hogy az egyedüli kiút a vak és abszolút hit: hit abban, hogy minden dolog, még a csökkenések is, értelmet nyernek annak, aki hiszi, hogy az eseményeket Isten mozgatja egyetemesen. Ahogy előrehaladok, egyre inkább meg vagyok győződve arról, hogy az egyedüli tudomány — amit minden gyengeség és tudatlanság közepette megszerezhetünk — a fejlődés látomása a dolgok összefüggéstelen sokasága alatt és által ».

Ezt a fáradságot érzik egy kicsit azok a misszionáriusok, akik kapcsolatba kerülnek Észak-Kínával; itt minden lapos, szürke, poros és émelyítő, egészen más, mint amit várnak. De P. Teilhard bizalmas közlése fényt vet lelke egyik szempontjára: finom érzékenysége, tartózkodása önmagával és másokkal szemben nemegyszer fékezték belső szenvedélyének túláradását. Később bevallotta nekem, hogy milyen rettenetes szorongások gyötörték és bénították meg: kételkedett önmagában, az aggályok megzavarták; akarata erőfeszítései ellenére sem tudta elrejteni szenvedését. Innen volt az a néha szórakozott vagy távolba vesző tekintete, amelyet több barátja észrevett élete során.

Több hétig Tientsinben maradt, mielőtt nekivágott volna P. Licent-nal a belső-mongóliai, majd az Ordosban lebonyolított expediciónak. A két kutató a kínai kontinensnek ebben az elveszett részében fedezte fel boldogan a paleolitkori ember kétségtelen maradványait; addig ismeretlen volt; semmit sem tudtak a Jenyiszej déli vidékének történelem-előtti emberéről. Ez a felfedezés tehát lényeges állomást jelölt meg az emberiség történetében.

P. Teilhard « Úti levelei »-ben beszámol az expedíció viszontagságairól. Örömmel olvashatják; itt csak Kelettel szemben érzett reakcióinak visszhangját idézem, amelyet húsz évvel korábban vágyott megismerni. « Teljesen felemészt a munka, nagyon érdekel mindannak végtelen újdonsága, amit látok; érdekel, mondom, de nem kábít el, mint ahogy ez tíz vagy húsz évvel ezelőtt történt volna. Ma egyedül a dolgok jövője számít nekem (miként önnek is) — írta Breuil abbénak. Márpedig itt a múltba merülök. Mongólia az ősi (zoológiai és etnográfiai) látványok 'rezervátumának' tűnik, a múlt egy darabjának. Hiába nézem, nem látom itt a haladás semmiféle ígéretét, semmi kovászt, semmi 'rügyet' a holnapi emberiség számára. Ázsiának ez a csücske (sőt maga Kína, a Nagy Falon kívül) egy üres rezervátum benyomását kelti ».

És ott van ez a másik részlet a « Mongol dolgok » c. írásból, amelyet Claude Aragonnès szerencsére közzétett a úti levelekkel: « Régen elveszítettem azt az illúziót, hogy az ember utazás révén közelíthet az igazsághoz... Minél távolabb és minél hátrébb ragadjuk meg a világot, annál kevésbé létezik; következésképp szegény és meddő gondolkodásunk számára. Ezért sem éreztem az

idén semmi csalódást, amikor nem tett rám élénk benyomást a sztyeppék látványa, ahol a gazellák úgy szaladnak, mint a harmadkorban, sem a jurták meglátogatása, ahol a mongolok úgy élnek, mint ezer évvel ezelőtt. Az ember valójában nem talál semmi újat sem abban, ami van, sem abban, ami volt ».

P. Teilhard most már eltelt víziójával: a jövő építésén dolgozni. A többi hidegen hagyja. Ez a jövő azonban nem pusztán a fizikai világ építése, hanem sokkal több: az emberek erőfeszítésein keresztül a visszafordíthatatlan felemelkedés afelé, amit Ómega Pontnak nevezett.

Ordos pusztaságának nagy magányán és csendjén áthaladva fejezte be Húsvét napján azt a misztikus és filozófiai költeményét, amelynek a « Mise a Világ felett » címet adta. Ott, egyedül Isten jelenlétében imádkozta lírai buzgósággal:

> « Dicsőséges Krisztus, Te vagy az Anyag ölén titokzatosan szétáradó Erő és vakítóan fénylő Központ, amelyben találkozik a Sokféle Valóság számtalan rostja. Győzhetetlen Hatalom vagy, akárcsak a Világ és meleg, mint az Élet. Homlokod hóból van, szemed tűz, lábad pedig csillogóbb, mint az olvasztott arany. Kezed fogja egybe a csillagokat. Te vagy az első és az utolsó, az élő, a meghalt és feltámadott. Te gyűjtesz túláradó egységedbe minden szépséget, minden ízt, minden erőt, minden formaváltozatot. Téged keresett kiáltó szavam, mely oly messzire ér, mint a Mindenség. Csakugyan Te vagy Uram és Istenem! » [2].

Amikor 1924 őszén visszatért Franciaországba, egy megpróbáltatás várta. Teológiai értelmezési tévedések csúsztak egyik jegyzetébe, ahol kifejtette a Világegyetemről alkotott vízióját. Az egyházi tekintély, amely már felfigyelt a Páter bizonyos filozófiai nézeteire, — ezekre főleg a fiatal közönség szomjazott — helyesnek látta, hogy megvonjon tőle minden tanítási engedélyt. Teilhard megsebzett szívvel, de engedelmeskedve újra Kínába indul, ahol egyre jobban berendezkedik. Elhagyja Tientsint, a kereskedelem és a bankok városát, és Pekingbe költözködik, amely a szellemi élet központja.

Ez volt az a lelkesedésben gazdag korszak, amikor egymás után születtek a kínai tudományos intézmények, Amerikából és Európából jött értékes emberek közreműködésével. Nemzetközi környezet volt a legnagyobb mértékben, ahol P. Teilhard könnyedén előrehaladt útján. Barátságot kötött két kiváló szellemmel: V. K. Tinggel, aki svájci kiképzést kapott, és Wong Wen Haoval, aki szintén Európában (Belgiumban) tanult. Mindketten geológusok voltak, az új kínai geológiai társaság szervezői. Az első, Chang Kai Shek tábornok parancsára, majd Sanghaj polgármestere lesz, a második szintén elhagyja a tudományos pályát a politikaiért és a nemzeti Kína közlekedésügyi minisztere lesz.

Vasárnaponként Dr. Grabau amerikai paleontológusnál gyűltek össze. Grabau, aki reumától szenvedett, szívesen látta maga körül barátait. Élénk szelleme, jósága, tudományos tekintélye ragyogott akkor a pekingi értelmiségi ifjúság felett. Nála beszélték meg, hogy milyen problémát tanulmányozzanak és milyen írást adjanak ki. Az összejövetelek során meglepett engem, hogy P. Teilhard mennyire meghódított mindenkit rokonszenvével. Szellemes, eleven

---

[2] Részlet a « Mise a Világ felett » záróimájából; *Út az Ómega felé*, 171.

volt, kellőképpen beszélt angolul ahhoz, hogy még viccelődjön is: a ház urával együtt ő volt a kör lelke. Eredeti gondolatain és személyes varázsán túl a hozzá hasonló kiváló embereknél ritkán található tulajdonsággal rendelkezett: meg tudott hallgatni másokat és érdeklődött véleményük iránt; amikor ezek túlságosan légbőlkapottak voltak, megelégedett a mosollyal.

E baráti körnek tagjai voltak olyan Pekingben dolgozó nemzetközi hírű tudósok, mint a kanadai Black, aki elsőnek írta le a chukutieni fosszilis embert; a prehistorikus Andersson; a felfedező Swen Hedin; a paleontológus Granger és Barbour; Chapman-Andrews, Höppeli és még sokan mások. A Japán elleni háború eseményei, később pedig a polgárháború és a kommunista rendszer elérkezése szétrombolta ezt a nagy türelemmel és bölcsességgel létrehozott építményt.

Közben P. Teilhard visszajött Franciaországba, hogy kapcsolatait ápolja. 1928-ban, a Museum laboratóriumában találkoztam vele először. Rendi elöljáróim arra jelöltek ki, hogy P. Licent-nal dolgozzam a tientsini múzeumban. Ebben az időben egy licenciátust készítettem elő Nancyban. Amikor Teilhard abban az évben visszaérkezett Franciaországba, éppen a Museumban voltam. Spontán és egyszerű fogadtatása rögtön feloldotta feszélyezettségemet. Egy karosszékkel kínált, ő maga pedig otthoniasan az asztal szélére ült. Szeme tele volt értelemmel és elnéző jósággal; arcvonásait kicsit megbarnította a tengeri szél és a sivatag; de az egyéniségéből sugárzó tekintély rögtön mély benyomást gyakorolt rám. Most is hallom még testvéri szavait: Kínáról beszélt és az ott nyíló jövőről, amely akkor még nagyon ígéretes volt. Több, mint egy órán át beszélt, új eszméi elárasztottak. Ettől a pillanattól barátok lettünk és azok maradtunk mindvégig.

Rövid ideig tartózkodott Franciaországban; még abban az évben (1928) visszatért Pekingbe egy kis etiópiai kitérő után, ahol de Monfreid kalauzolta. Majd részt vett két fontos expedióban Mongóliában és Kelet-Nyugat Kínában; aztán visszajött Párizsba, hogy előkészítse a « Sárga Expedíciót ».

1931 tavaszán Kínában találkozunk újra. Én előzőleg bejártam a Liao-Tong öblét és a santungi félsziget északi partjait. Reméltem, hogy a nagyhét közepére visszaérkezem Tientsinbe, de a hajók gyakran késtek. Ezeken a vidékeken váratlanul kalózokba ütköztünk, szükség volt az elővigyázatosságra. Röviden: az utazás minden kaland nélkül történt, de csak húsvétvasárnap dél felé érkeztem tientsini házunkba. Nagyon megörültem, amikor a folyosón gyanútlanul haladva összetalákoztam P. Teilhard-ral. Ő néhány nappal korábban érkezett oda, és készült Pekingbe, ahonnan a Citroën-Csoporthoz kellett csatlakoznia, amely a közép-ázsiai Kalganban megrekedt egy súlyos defekt miatt. Teilhard már nagy kínai tapasztalattal rendelkezett; sejtette, hogy kalandozásom, amelyet társ nélkül két kínai szolga társaságában tettem, kínos lehetett. Megható gondoskodással vett körül, kiváló barátságával megkönnyítette nekem, hogy visszazökkenjek a normális életbe. Másnap együtt indultunk Pekingbe. Ott tanúja voltam annak, hogy azonosította a Chukutienben talált fossziliatörmelékek és üledékek közé keveredett pattintott köveket, amelyeket a pekingi Cenozoïc Laboratory-ban helyeztek el. A pattintott kődarabok azt jelezték, hogy a Sinanthropus lehetett szándékos készítőjük. Breuil abbé később alaposabb vizsgálattal erősítette meg e kövek hitelességét. P. Teilhard éles megfigyelő-

képességének helyessége tehát igazolódott. A többi ismeretes; tudjuk, hogy nagy valószínűséggel bizonyítani lehet, hogy a Sinanthropus homo « faber » volt.

A Sárga Expedíció eléggé kiábrándító volt; a « Úti levelek » tanúskodnak a geológus türelmetlenségéről, aki kénytelen volt idejét « eltölteni », hogy felejtse a fél-fogságot: az expedíció tagjait ugyanis a rosszindulatú kínai hatóságok őriztették.

Később barátunk bejárja Indiát és több utazást tesz Amerikában. 1934-1938 közötti kínai tartózkodása alatt tanúja volt annak, hogy hogyan rombolták le a kínai nemzeti intézményeket, amelyeknek születését korábban látta. Amerikai barátai meghívására részt vesz Burmában egy geológiai és őstörténeti kutatóúton. Ez volt utolsó kutatása a terepen. 1938 szeptembere végén megállt Pekingben, hogy aztán Japán felé induljon, abban a reményben, hogy a naponta sötétebb jövő mégiscsak kiderül. Japánból Párizs felé hajózott, majd 1939 augusztusában, néhány héttel azelőtt, hogy hadat üzentek Németországnak, ismét Kínába érkezett.

A háború! Európában megindult, míg Kínában két év óta állandósult. A japánok megvetéssel és brutalitással foglalták el Északot. Tientsin, a leginkább megpróbált város, megismerte a gyűlöletes önkényes zaklatásokat. Az európaiaknak és az amerikaiaknak fenntartott, védett városrészt szögesdrótok választották el a város többi részétől; kihívó őrök vigyázták a drótfüggönyt. A tientsini Museum helyzete tarthatatlan lett, elhatározták, hogy Pekingbe rendezik be. P. Teilhard eljött Tientsinbe néhány hétre, hogy segítsen az átköltözés lebonyolításában. P. Licent huszonöt év során felhalmozott gyűjteményének átszállítását kellett megszervezni; ő maga, mivel beteg volt, végleg visszatért Franciaországba. A mi feladatunk az volt, hogy minden ellenére helytálljunk és szembenézzünk a nehézségekkel, amelyek számunkra, franciák számára egyre súlyosabbá váltak a politikai és katonai helyzet miatt.

A pekingi új ház a francia kaszárnya épületszárnya volt; a lehető legjobban megszerveztük: ez lett a Geobiológiai Intézet. Bár nem erre az új rendeltetésre épült, kellemes volt, az élet szabályosan és könnyen folyt.

P. Teilhard irodájában volt minden reggel 8 óra körül. Minden nap beszélgettünk akkoriban, kb. fél óráig. A Páter távozásom után egy kis iskolásfüzetbe feljegyezte filozófiai, tudományos vagy vallásos reflexiót. (Több, mint 20 ilyen füzet maradt utána). Naplószerű feljegyzések voltak, látszólag semmi kapcsolat nem volt az egyes bejegyzések között. De ezek a füzetek lehetővé teszik Teilhard értelmezőinek, hogy napról napra kövessék szellemi útját, több mint húsz éven keresztül. Kilenctől fél egyig az időt a tanulmányok és tudományos emlékiratok megszerkesztésének szentelte, ritkán dolgozott a laboratóriumban. A délelőttöt szívesebben az írásra és a gondolkodásra fordította. Amikor tehettük, koradélután együtt az orvosi iskolába mentünk (Peking Union Medical College), hogy ott tanulmányozzuk a paleontológiai gyűjteményeket. Később a napot teljesen házunkban töltöttük, minthogy az idegen intézményeket bezárták a japán hatóságok. Öt óra felé barátainkhoz látogattunk. P. Teilhard igazában e találkozásokon volt önmaga; puszta jelenléte optimizmus és bizalom garanciája lett. Egyébként az ő szellemének szüksége volt arra, hogy megőrizze, sőt szaporítsa a külsőkkel való kapcsolatokat; hogy

gondolatát táplálja, illetve személyes eszméit jobban meghatározza, szüksége volt arra, hogy kifejtse azokat beszélőpartnereinek.

Persze ne higgyük, hogy társalgása szigorú volt és mindig a magasságok felé tájolt. Ellenkezőleg: játékos és vidám volt, értékelni tudta a jó ételeket és a szórakoztató történeteket: naivitása, vagy inkább őszinte bizalma néha zavartkeltő volt. Egy napon, kétségtelenül feledve, hogy kihez beszél, olyan magyarázatokba bonyolódott, amelyek nehézségeket okozhattak volna neki. Mellette ültem, és hogy lefékezzem, azzal figyelmeztettem, hogy cipőm orrával enyhén megérintettem az övét. Milyen zavarba jöttem, amikor hallottam, hogy nevetve felkiált: « Ki rugdal itt engem oly kedvesen? ».

Szerette a humort: arca ilyenkor fénylett, mint egy gyermeké. Ha néha a csipkelődést a karikatúráig fokozta — anyja révén Voltaire rokona! — ezt olyan jókedvvel és egyszerűséggel tette, hogy senki sem tudott rá nehezteln. Egyik jellemvonása az, hogy sohasem engedett a keserűségnek, még akkor sem, amikor feletteseinek kedvezőtlen döntése megakadályozta eszméinek terjesztését. Nem meglepő, hogy mindenki becsülte és szerette.

Vajon ez azt jelenti, hogy nem mondtak ellent neki? Kétségkívül nem; mindenki nem osztotta sem optimizmusát, sem engedékenységét: egyesek egyenesen bosszantónak találták, mint pl. amikor egy követ eltávozott, hallva barátunk megjegyzéseit egy étkezés közben. Egyébként minden elrendeződött, hiszen annál is könnyebb volt a kiengesztelődés a Páterrel, mivel egyszerű, alázatos, tehát békülékeny volt.

P. Teilhard társaságában élve elviselhetőbb volt az elszigeteltség keménysége; néha az ember érezte, hogy milyen súlyos volt neki elviselni azt, hogy nem hagyhatta el Pekinget: ilyen zárt edényben élni ellenkezett természetével. Ezért is látszólagos vidámsága inkább az akarat és erkölcsi erő győzelme volt, semmint vérmérsékletéből eredő hajlam.

Sokat beszéltek P. Teilhard szélsőséges optimizmusáról. Igaz: optimista volt, amikor arról volt szó, hogy értelmet adjunk a Világmindenségnek a rossz és a látszatok ellenére is. De ami a mindennapi életet illeti: egyáltalán nem volt optimista. Türelemmel viselt el olyan megpróbáltatást, amely még a legvérmesebb szíveket is bezárta volna. Bensőséges beszélgetéseink során hányszor láttuk levertnek, csaknem reménytvesztettnek! Már 1939-ben szorongási krízisektől szenvedett; néhány évvel később ezek csak súlyosbodtak. Megtörtént, hogy semmit sem mert kezdeni: ettől az időtől kezdve sírógörcsök sújtották. Azt hihette volna az ember, hogy a kétségbeesés áldozata. De akarata fenntartotta, ráhagyatkozott a Mindennél Nagyobbra, Krisztusára, élete egyetlen értelmére; elrejtette kínját és újra folytatta munkáját, ha nem is örömben, legalább abban a reményben, hogy személyes hivatásának sikerülnie kell.

Hat év telt el így, a megszállás fojtó légkörében ebben a Kínában, amely el volt vágva a világ többi részétől. 1946 márciusában repülőn Sanghajba érkezett, onnan pedig hajón indult Franciaországba, ahova május elején kellett megérkeznie. Párizsban, a Rue Monsieur 15. szám alatt, az *Études* folyóiratnál megtalálta szobáját. Csakhamar özönlöttek hozzá barátai. Majd egy heves szívroham érte éppen abban a pillanatban, amikor már kész volt, hogy Dél-Afrikába induljon: mivel azok a területek, ahol az Australopithecus-okat felfedezték, hasonlítottak a Sinanthropus-leletek környezetéhez, a Dél-Afrikában

dolgozó szakemberek a specialistához fordultak. Teilhard-nak két évet kellett várnia, hogy vállalkozhassék erre az utazásra. 1951-ben, miután megválasztották a Tudományos Akadémia tagjává, New Yorkban telepedett le mint a Wenner Gren Alapítvány tagja, hogy antropológiai tanulmányokkal foglalkozzék. Az Alapítvány egyik legjelesebb munkatársa lett.

Ezután még egyszer jelent meg Párizsban, rövid időre. Jóllehet mindig többet adott, mint kapott, ezek a párizsi kapcsolatok új gazdagodást jelentettek számára. Eme utolsó útja alkalmával, 1954 júniusában kifejezte azt az óhaját, hogy szeretné meglátogatni a lascaux-i barlangokat. Nekem jutott a szerencse, hogy vezethettem. Minthogy ezenkívül Lyonba kellett mennie, alkalmunk adódott arra, hogy átmenjünk Auvergne-en és útba ejtsük Sarcenat-ban szülőházát. Nem tett semmiféle bizalmas közlést, csupán figyelmes hallgatása sejtette, hogy gyermekkora helyei milyen emlékeket idézhettek fel benne.

Ez volt utolsó zarándoklata Franciaországban.

Mivel ismét újabb fegyelmi akadályokba ütközött, — és megtörte a megindultság, amelyet nehezen tudott elrejteni, szörnyű szorongások fojtogatták —, megrövidítette franciaországi tartózkodását és a tervezett időpontnál hat héttel korábban visszatért New Yorkba.

Az őt lesújtó erkölcsi szenvedés ellenére újra erőt vett magán és munkához látott szerény New York-i irodájában. Utoljára néhány nappal karácsony előtt láttam. Már egy kicsit megbékélt és tevékenyen igyekezett előkészíteni egy tudósok közötti találkozót az antropogenezisről.

P. Teilhard 1955. április 10-én, húsvét napján halt meg, egy hirtelen fellépő agyvérzés következtében, abban a pillanatban, amikor teázni készült. Az asztal felé közeledett, amikor összeesett, ledőlt, mint egy kivágott fa. Néhány percig szorongató csend, majd kinyitotta szemét ezt kérdezve: « Mi történt? Hol vagyok? » És amikor megnyugtatták, halkan ejtette ki utolsó szavait: « Most érzem, hogy ez rettenetes ». Ez volt minden. Hívták orvosát, majd barátját, P. de Breuvery-t. Mindkettő távol volt. Később P. Martin Géraghty jött el a jezsuiták New York-i Szent Ignác-rezidenciájáról és feladta az utolsó kenetet. Húsvétvasárnap délután hat óra volt. Az ég ragyogott, már harsogott a tavasz.

Én Chicagóban tartózkodtam, telefonon kaptam a hírt. A lehető leggyorsabban New Yorkba érkeztem. A hotelben azt a szobát vettem ki, amelyet ő foglalt el előző nap. Mindenki nagy rokonszenvet és részvétet érzett iránta az igazgatótól a legegyszerűbb szolgákig.

A jezsuiták Park Avenue-i rezidenciájának kápolnájában ravatalozták fel. A Páter papi ruhákba öltöztetve ott feküdt kiterítve — mindörökre. Alig volt felismerhető: megnyúlt vonásai, kiugró orra, nagyon magas homloka... Pascalra emlékeztetett, auvergne-i földijére.

Húsvét keddjén volt a temetés: szürke és esős időben. Mintegy tíz barátja volt jelen. Egyedül én kísértem el a New York-tól 160 km-re fekvő Saint-Adrew/Hudson-ba, ahol nagy egyszerűséggel temették el a New York-i jezsuita provincia noviciátusának temetőjében.

* * *

Most még néhány pillanatig azt a lelki erőt kell szemügyre vennünk, amely P. Teilhard bonyolult életét lendítette és amely egységet adott neki. Mert egy ember értékét nem annyira az általa véghezvitt tettek adják, hanem inkább az a mély indíték, amely cselekvését mozgatja. 1921-től — vagyis teológiai tanulmányainak befejezése óta — P. Teilhard törekvései világosak. Pap és szerzetes, tehát mindenek előtt Krisztust kell szolgálnia; ugyanakkor, amint láttuk, eltökélte magát, hogy « részt vesz » a világban, ahelyett, hogy elszakadna tőle. Szolgálni Krisztust és részt venni a világban, — nincs-e ebben paradoxon? Hogyan lehet összebékíteni a kereszt által hozott Megváltás evangéliumi tanítását és azt a magatartást, amely a világ üdvösségét a Világegyetem építésében való tevékeny együttműködés révén keresi?

Az elemzett probléma nem elméleti, hanem közvetlenül gyakorlati. Bennünket az élet belső egysége érdekel. Milyen megoldást javasolt erre P. Teilhard?

Ne tévesszük szem elől: P. Teilhard elfogadja és gyakorolja az elszakadás keresztény tanítását. Tudja, hogy a világ befejeződése csak misztikus halál, éjszaka, a minden létezőről való lemondás révén valósulhat meg. Ez vitán felül áll. De amikor igyekszünk behatolni a lemondás szerkezetébe és megismerni annak mechanizmusát, Teilhard talán eltávolodik az addig elfogadott aszketikus « gyakorlatok »-tól. Ő maga új formulát akar megkísérelni, « kikísérletezni », amely, ha hatékonynak bizonyul, lehetővé teszi az embereknek, akik egyre jobban előrelendültek a technika gigantikus fejlődésében, hogy a kereszténységet ne az elszegényedés és a csökkenés tanának tekintsék, hanem kibontakozásnak: igazi keresztényként élhetnek úgy, hogy közben a teremtő hatalom munkásai maradnak. Számára nem lényeges, hogy Isten mindenható cselekvése a törés vagy az átalakulás jellegét mutatja, csak elérjék és megdicsőítsék Krisztust. De vajon az a lemondás, amely a világgal való szakítást jelenti, elfogadható valamennyi ember számára?

Valamennyiünk életéből egy hatalmas rész a természetes és szociális erőfeszítésnek van szentelve, és nem lenne lojális, ha hagynánk elkallódni azokat az értékeket, amelyeket tevékenységünk pozitív eredményei képviselnek. Nem mintha a Páter végleges és abszolút értéket tulajdonítana a különböző emberi építményeknek: ezekben helyettesíthetetlen szakaszt lát, amelyen át kell mennie az emberi csoportnak átalakulása során; nem időz el sajátos formájuknál, hanem funkciójukat (szerepüket) tekinti. Fontos tehát, hogy lelki növekedésünknek tudatára ébresszenek nemcsak az aszketikus megszorítások és a szenvedés-okozta elszakadások, hanem a természetes tökéletesedés és az emberi kötelesség pozitív erőfeszítései is.

Így tehát, anélkül, hogy lemondanánk az elszakadás misztikus értékéről, elengedhetetlennek tűnik, hogy meggyőződéssel és szenvedéllyel előrelendítsük a világ anyagi fejlődését. Ebben a távlatban az elszakadás és az odatapadás harmóniába simul és egymást kiegészíti. Teilhard ezt írta egyik barátjának, akinek ügyei szerencsésen alakultak:

> « Még eléggé nehezen tudja igazolni önmaga előtt is az 'üzleti ügyekbe' merült léleknek ezt az eufóriáját. Figyelmeztetem, hogy a legfontosabb az, hogy megtapasztalja ezt a jólétet. A kenyér jó volt a testünknek, mielőtt még ismertük volna az 'asszimiláció' kémiai törvényeit. Dehát — kérdezi — egy kereskedelmi ügy sikere morális haladást

von magával? Ezt válaszolom: igen, amennyiben az egységesülő világban minden összefügg, a Világegyetem lelki sikere hozzá van kapcsolva minden lehetséges energia jó működéséhez ebben a Mindenségben. Mivel vállalkozása (feltételezem, hogy morális) kedvezően fejlődik, egy kicsit több egészség árad szét az emberi tömegben, és következésképp egy kicsit több szabadság is a cselekvéshez, gondolkodáshoz és szeretethez. (...) Mivel a lehető legjobban cselekszik (még a sikertelenségben is), saját magát 'építi' a világban és segíti a világot, hogy kiépüljön Ön körül ».

P. Teilhard eléggé éleslátó ahhoz, hogy ne érezné ezeknek a formuláknak a veszélyét. Ha valaki rosszul értelmezi vagy rosszul érti őket, könnyen egy bizonyos keresztény naturalizmusba esik, ahol már a természetfelettinek nincs meg az elsőrendű helye. De mivel Teilhard hisz a teremtés egyetemes értékében, nála nincs meg a veszély, hogy e tévedésbe esik. « Metafora nélkül — írja —, a fejlődésben levő világ egész hosszúsága, vastagsága és mélysége révén képes az ember elviselni és felfedezni Istenét ». Egyik kritikusa, akit nem igen ragadtak el ezek az eszmék, megjegyezte: « Az a lendület, amely (Teilhard-t) átjárja és magával ragadja: valami hatalmas naturalizmus, szenvedélyes és — hogy nem mondjuk: esztelen — mondjuk: egy kicsit elrettentő naturalizmus ».

Elrettentő, igen, ha elvonatkoztatunk attól az alaptól, amelyre ezt az istenkeresést építi — a teremtményeken át és általuk keresi Istent; elrettentő annak is, aki nem ismeri a szerves fejlődés törvényeit és a ma már elavult statikus világ szemlélésével megelégszik... Nem vitatom, hogy a Teilhard által használt formulák néha kétértelműek: eszmevilágának gazdagsága és eredetisége megnehezítette a kifejezést. Mindig teljes tudatában volt ennek a nehézségnek. Hogyan lehet megfelelő és biztos fogalmakba foglalni ezt a víziót, amely látja « a keresztény élet és a Világegyetem természetes nedve kifejezett összeolvadását »? Számára az élet egysége kész tény; a Világon keresztül szereti Istent; a Világot pedig annyiban szereti, amennyiben Isten lelkesíti át a dolgokat. Egy hónappal halála előtt írta: « Életem öröme és ereje az volt, hogy megállapítottam: ahogy egymáshoz közelítettem a Világot és Istent, a két tényező kimeríthetetlenül egymásra hatott, rendkívüli ragyogást keltettek, olyan izzó fényt szabadítottak fel, amely átalakította számomra a Világ mélységeit ».

Lelkében nincs semmi ellentmondás; semmi kétértelműség az Egyház gyermeke alázatos hűsége és filozófiai nézeteinek merészsége között. Önmaga mélyén azonban szorongást érzett: hogyan vesse alá magát az Egyháznak való teljes engedelmesség kötelezettségének anélkül, hogy reflexiója tisztességét ez ne akadályozza.

Itt közlöm azt a levelet, amelyet 1951. október 12-én írt a jezsuita Generálisnak (P. Janssensnek) Fokvárosból, amikor befejezte első dél-afrikai tartózkodását. Ez a levél jól érzékelteti lelkiállapotát, ugyanakkor tanúsítja, hogy teljesen alá akarta vetni magát az egyházi hierarchia döntéseinek.

« Főtisztelendő Atyám,

P.C. (= Pax Christi)

Most, amikor elhagyom Afrikát (vagyis két hónapos nyugodt terepmunka után), érzem, a pillanat kedvező ahhoz, hogy néhány szóval tudomására hozzam, mit gondolok és hol is tartok; — mindezt úgy teszem, hogy nem felejtem: Ön a 'Generális', de ugyanakkor (amint három évvel ezelőtti rövidke beszélgetésünk során is) azzal a nyiltsággal, amely a Társaság egyik legértékesebb kincse.

1. Mindenekelőtt azt gondolom: bele kell törődnie abba, hogy úgy fogadjon el engem, ahogy vagyok, — vagyis velemszületett jótulajdonságommal (vagy gyengeségemmel), amely megmagyarázza a következőt: már gyermekkorom óta lelki életemet egy bizonyos érzés vette egészen hatalmába: a Világ szerves valóságának mély 'átérzése'. Ez a sejtés kezdetben eléggé határozatlan volt lelkemben és szívemben, de évek múltán fokozatosan biztos és világos jelentést nyert: a Világegyetem egyetlen végpontba összefutó fejlődés, és ennek az összpontosulásnak (konvergenciának) a csúcsa Ővele esik egybe, *Akiben minden fennáll* (*in quo omnia constant*, Kol 1,17) Akinek a szeretetére a Társaság tanított meg engem.

Annak a tudata, hogy a világ fejlődés és hogy *Jézus Krisztusban* (*in Xristo Jesu*) van minden dolog szintézise, rendkívüli, kimeríthetetlen fényforrás és belső erőforrás lett számomra; olyan légkör, amelyen kívül már fizikailag lehetetlen lélegeznem, imádnom és *hinnem*. És amit magatartásomban nyakasságnak és hajlíthatatlanságnak vettek harminc év óta, az nem más, mint egyszerűen annak a ténynek a következménye, hogy képtelen vagyok elfojtani kitörő csodálkozásomat.

Íme, így jellemezhetem azt a lelki vonásomat, amelyből minden forrásozik és amelyet nem tudok megváltoztatni, mint ahogy képtelen vagyok megváltoztatni éveim számát és szemem színét.

2. Ezek után, és hogy biztosítsam belső álláspontom felől, hangsúlyoznom kell a következő tényt: belső magatartásom, amelyet leírtam (akár általánosítható, akár nem más egyedekre), azzal a következménnyel jár, hogy egyre szorosabban olyan három meggyőződéshez kapcsol, amelyek a Kereszténység velejét alkotják.

Az Embernek mint az Élet nyílhegyének egyedülálló értéke; a katolicizmus tengelyhelyzete az emberi tevékenységek összpontosuló nyalábjában; végül az a lényeges befejező funkció, amelyet a feltámadt Krisztus a Teremtés központjában és csúcsán betölt: e három elem olyan mély gyökeret eresztett (és ereszt ma is) és annyira összefonódik szellemi és vallásos vízióm egész rendszerében, hogy ezentúl már lehetetlen lenne kitépnem őket anélkül, hogy mindent le ne rombolnék.

Valójában (egész eszmevilágom struktúrájánál fogva is) ma sokkal visszavonhatatlanabbul a hierarchikus Egyházhoz és az Evangélium Krisztusához kapcsoltnak érzem magam, mint valaha életem során. Krisztus sohasem tűnt valóságosabbnak, sem személyesebbnek, sem hatalmasabbnak.

Hogyan hihetném, hogy rossz irányban köteleztem el magamat?

3. De teljesen elismerem, hogy Rómának meg lehetnek az okai, hogy úgy ítélje: a Kereszténységről alkotott vízióm jelenlegi formájában koraérett, vagy nem teljes, és következésképp hogy nem lehetne jelenleg terjeszteni hátrányok nélkül.

A külső hűség és tanulékonyság e fontos pontjával kapcsolatban szeretném kijelenteni (valójában ez ennek a levélnek lényegi tárgya): minden látszat ellenére elhatároztam, hogy 'az engedelmesség gyermeke' akarok maradni.

Természetesen képtelen vagyok megállni önmagam keresésemben (különben belső katasztrófa következne és hűtlen lennék legkedvesebb hivatásomhoz). De (már hónapok óta) nem foglalkozom többé eszméim terjesztésével (csupán azok személyes elmélyítésére szorítkozom). Ezt a magatartást nagyban megkönnyíti az a tény, hogy újra közvetlen tudományos munkával foglalkozhatom.

Csakugyan, remélhetem, hogy távollétem Európától egyszerűen lelohasztja a körülöttem kialakult forrongást, amely legutóbb nyugtalaníthatta Önt. És, úgy látszik, a Gondviselés ebben az irányban kézenfogva vezet. A Wenner-Gren (ex-Viking) Foundation küldött ide New Yorkból (a háború után ez az Alapítvány segítette P. Schmidt *Anthropos* c. folyóiratának feltámasztását); most azt kérte tőlem, hogy hosszabbítsam meg, amennyire csak lehet, amerikai tartózkodásomat: be kellene fejeznem és ki kellene szélesítenem itteni munkám eredményeit. — Mindezzel időt nyerhetek, és teljesen

a tudományos kutatás felé fordulhatok, mielőtt befejezném pályafutásomat... és életemet.

E sorokat, ismétlem, egyszerűen lelkiismeretem feltárásának szántam, — nem várok választ. Csak lássa meg bennük annak bizonyságát, hogy alapjában számíthat rám: Isten országáért akarok dolgozni, és egyedül ezt tartom szem előtt, ez érdekel a Tudományon keresztül.

A legnagyobb tisztelettel fia Krisztusban (= *in Xto filius*)

P. Teilhard de Chardin ».

Teilhard tudatában volt annak, hogy beszélnie kell, hogy közölnie kell másokkal személyes tapasztalatának gyümölcseit: « Ha nem írnék — mondta nekem — áruló lennék ». Kétségkívül azért ütközött ellentmondásba teológusok és tudósok részéről egyaránt, mivel nyíltan és teljes egyszerűséggel közölte magát. A tudósokról ezeket írta: « Gyakran vitatták belső tanúságtételem értékét. Több barátom biztosított, hogy semmi hasonlót nem tapasztalt meg önmagában. 'Temperamentum kérdése', mondták nekem. 'Érzi a filozofálás igényét. De miért fontolgatni ezeket a tendenciákat? Mi magunk dolgozunk, kutatunk, mert ez kedvünkre van, amint egy pohár bort iszunk...' » — Nagyon szegény válasz ez, semmiképpen sem tudta kielégíteni P. Teilhard szellemét, aggályos lelkét, akinek szüksége volt arra, hogy cselekvését még a fogalmi rendben is igazolja. « Nem megy el sem szíve, sem gondolata mélyéig », válaszolta. « Ezért szunnyad Önben a 'kozmikus érzék' és a világban való hit. Sokszorozzátok meg tetszés szerint a Haladás tartamát és kiterjedését, ígérjetek még százmillió évet a világ növekedésének, — de ha ennyi év után az egész öntudatnak a nullpontra kell visszatérnie, anélkül, hogy valahol összegyűjtenék titkos lényegét, akkor letesszük a fegyvert és sztrájkolunk. Közel van a nap, amikor az Emberiség észreveszi: biológiailag az öngyilkosság és az imádás közé került ».

P. Teilhard élete, belső élete tehát tanúságtétel. Egyik jegyzetében olvassuk: « Ha filozófiám többé kevésbé ügyes is, mindörökre megmarad a tény: egy ember a XX. század derekán, mivel részt vett normálisan kora eszméiben és gondjaiban, lelki élete egyensúlyát csak a világ és Krisztus egységének fizicista felfogásában találta meg, és ebben békét és határtalan kiteljesedést talált. Ma valószínűen jobban hiszek Istenben, mint valaha, és biztosan jobban hiszek a Világban, mint valaha ». Van-e modernebb és hűségesebb magyarázata a « kozmikus » Krisztus páli tanának?

> « Benne (Krisztusban) teremtett mindent a mennyben és a földön... Mindent általa és érte teremtett. Ő előbb van mindennél, s minden benne áll fönn. Ő a kezdet, az elsőszülött a holtak közül, hogy övé legyen az elsőség mindenben. Úgy tetszett az Atyának, hogy benne lakjék az egész teljesség, s hogy általa békítsen ki magával mindent, ami akár a földön, akár a mennyben van, azzal, hogy keresztjének vérével békességet szerzett mindennek » (Kol 1,16-19 és 20).

Ilyen nemes küldetéstől vezetve őszinte lelkiismerettel olyan utakat járhatott, amelyek a rosszul felkészült lelkeket veszélyes illúziókba vezethették volna. Kétségkívül e derű miatt volt olyan elnéző: ez a megértő magatartás a gyengeséget súrolta, és gyakran ezért értették félre. Az emberek szívesebben hisznek az igazságosságnak, mint a szeretetnek.

Azok is, akik a leginkább szembeszálltak filozófiai és vallási nézeteivel, elismerték nála a rokonszenv e kiváló ajándékát, amely a « lelkek vadászává » tette őt. Számos értelmiségi, vállalkozó, munkás, kisember találta meg közelében a megvilágosító szikrát és a békét. Elborzadt attól a hibától, elvetette azt a lelkiállapotot, éspedig könyörtelenül, amit így nevezhetünk: az elfogadott, szándékos életundor; az emberi mű megvetése; az erőfeszítéstől való félelem. Az igazi bűn számára az emberi hivatásunk hatékonyságával szembeni bizalmatlanság volt. Emberi természetünk gyengeségeit nem ítélte meg szigorúan, ha a « felemelkedés » vágya, az Előre és a Felfelé tartó lendület őszinte volt. « Mindaz, ami leszállásra késztet, rossz », — mondotta.

Ez az értelmes optimizmus, amely belső életének gyümölcse volt, tartotta fenn küzdelmeit és engedelmes alávetettségét, ez táplálta benne a reményt, hogy egy napon az egész Világ eljut Krisztus szolgálatára. Istenek állandóan megújuló kereséséből merítette szívósságát. Az egység felé irányuló akaratban nem volt semmi kicsinyes vagy merev, hanem naponta megújította erőfeszítését — és Isten tudja, milyen küzdelmek között —, hogy átitassa az isteni Jelenlét, amely nélkül szerinte minden hiábavaló volt. A legmerészebb végletekig feszülő emberi kísérletekben a lehetséges felemelkedést látta, és ebben az értelemben mondotta: « Mindent merni kell! ».

Hirtelen halt meg, ahogy kívánta, — teljes eufóriában a világ legkozmopolitább városában, ő, « aki a világ minden emberének barátja volt ». Tavasszal halt meg, húsvét napján, amikor a nap elárasztotta fényével a Hudson partjain elterülő óriásvárost... A feltámadás örömében P. Teilhard csatlakozott Krisztushoz, miután egész életében arra a boldogságra vágyakozott, hogy a győzelem ragyogásában birtokolja Őt:

« Uram, mivel minden idegrostommal és életem valamennyi esélyén keresztül szüntelenül Téged kerestelek és az egyetemes anyag szívébe helyeztelek, az egyetemes átlátszóság és az egyetemes tűz vakító ragyogásában hunyom le örömmel szemem ».

(Fordította: SZABÓ FERENC S.J.)

Az eredeti francia könyv címe: Pierre Leroy, *Pierre Teilhard de Chardin, tel que je l'ai connu*, Plon, Párizs 1958.

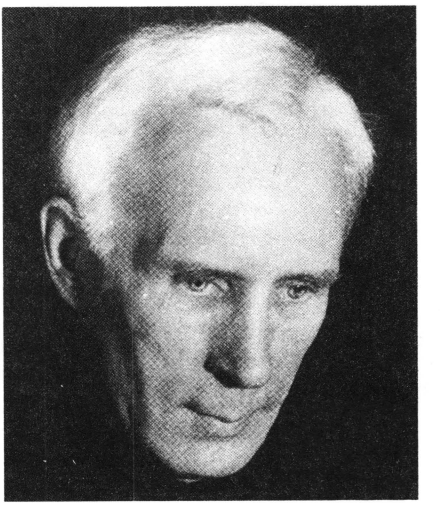

Henri de Lubac S.J.

Henri de Lubac, jezsuita bíboros 1896. február 20-án született Cambraiban. Henri már elvégezte az elemit, amikor szülei Lyonba költöztek. A jezsuiták mongréi kollégiumának növendéke volt. 1912-13-ban jogot tanult a Lyoni Katolikus Egyetemen. 1913. október 9-én belépett a jezsuita rendbe. Ettől kezdve életre szóló barátság fűzte rendtársához, Aguste Valensin-hez, aki viszont már korábban Teilhard barátja lett. P. de Lubac 1921 körül ismerkedett meg Teilhard-ral, akinek hű barátja és teológiai « tanácsadója », majd leghívebb értelmezője maradt. 1915-18 között H. de Lubac mint egészségügyi szolgálatos megtapasztalta a frontot (mint Teilhard is), kétszer megsebesült. Fejsebesülése miatt egész életén át heves fejfájások gyötrik. 1919-1920 között Canterburyban folytat patrisztikai kutatást, 1920-23 között Jersey szigetén elvégzi a filozófiát, 1923-24-ben a mongréi kollégiumban felügyelő, majd 1924-től az angliai Hastingsben két évig teológiát tanul; a Lyon melletti Fourvière-ben fejezi be teológiai kurzusát. 1927-ben szentelik pappá. 1928-tól 1974-ig Fourvière-ben tartózkodik; tanít a Lyoni Katolikus Egyetemen és folytatja szerteágazó teológiai kutatását. Az ún. « új teológia » egyik vezéralakja lesz. Az 1950-es *Humani generis* kezdetű enciklika után félreállítják, támadják — alaptalanul — pl. a « természetfeletti » misztériumáról szóló nézeteit. 1954-ben újra tanítani kezd. XXIII. János pápa 1960-ban meghívja a zsinatot előkészítő bizottságba, részt vesz néhány zsinati dokumentum előkészítésében (*Dei Verbum, Gaudium et Spes*). 1958-ban Párizsban az Erkölcsi és Politikai Tudományok Akadémiája tagjai közé választja. 1974-ig tagja a Nemzetközi Teológiai Bizottságnak. VI. Pál pápa 1976-ban egy személyes levélben méltatta a 80 éves teológus érdemeit. II. János Pál 1983. február 2-án bíborossá nevezte ki. — Lehetetlen itt felsorolnuk még legfőbb munkáinak címeit is: a patrisztika, az exegézis, a dogmatika és a szellemtörténet területén végzett kutatásainak gyümölcseit. (Bibliográfiája 325 címet tartalmaz!) Csak Teilhard de Chardin-ről szóló főbb könyveit említjük meg: *La pensée religieuse du Père Teilhard de Chardin*, Aubier, Párizs 1962; *La prière du P. Teilhard de Chardin*, Fayard, Párizs 1964; *L'Éternel Féminin*, Aubier, 1968; *Teilhard Posthume* (Reflexiók és emlékek), Fayard, 1977. H. de Lubac kommentálta Teilhard háború alatti írásait és legfontosabb levelezését is.

Henri de Lubac

P. TEILHARD DE CHARDIN MISSZIONÁRIUS ÉS SZENT PÁL TANÍTVÁNYA

Bevezető

« P. Teilhard a nagy misszionáriusok, Nobili, Ricci fajtájához tartozott, akik ismeretlen földrészekre indultak, hogy a földet Jézus Krisztusnak meghódítsák ». « Mérhetetlen, hallatlan és naív becsvágy fűtötte, hogy Neki adja a modern világot ». P. René d'Ouince írta ezt, egyike azoknak, akik közelről ismerték Teilhard-t, valóban belülről ismerték [1].

Teilhard szerzetesi fogadalma másnapján, egy régi keletű lelki tapasztalatára reflektálva, amely egy idő óta egyre intenzívebbé vált, ezt mondta Urának: « Többé már nem vagyok önmagamé. Terjesztenem kell a Tüzet, amelyet átadtál nekem! » [2].

Márpedig az apostol, a misszionárius, a Tűz terjesztője, aki mindenek előtt és mindig is eszményképe maradt, Szent Pál volt.

Teilhard kedvenc szentjei

P. Teilhard de Chardinnek megvoltak a kedvenc szentjei. Első helyen Szent Péter, védőszentje. Péter a Hit élő jelképe volt számára gyengeségében éppúgy, mint erejében. *A cselekvő Hit* c., 1918-ban írt esszéje élére mintegy mottóul Mt 14,28-31 verseit írta fel (Jézus a vízen jár):

« ... Péter így szólt: 'Uram, ha te vagy, parancsold meg, hogy hozzád menjek a vízen'. 'Jöjj!' — mondta ő. Péter kiszállt a bárkából és Jézus felé indult a vízen. De az erős szél láttára megijedt, s mikor merülni kezdett, így kiáltott: 'Uram, ments meg!' Jézus nyomban kinyújtotta kezét, megragadta és azt mondta neki: 'Te kicsinyhitű, miért kételkedtél?'... ».

Teilhard gyakran elmélkedett erről a jelenetről, számos alkalommal utal rá műveiben, levelezésében, lelkigyakorlatos feljegyzéseiben élete különböző szakaszaiban. Péter apostol számára az az ember volt, akit az Úr egyre váratlanabb utakon vezetett « oda, ahova ő maga nem akarta ». « A vízen járni az Úr felé », — « imádni reánk terjesztett Kezét »: a teilhard-i lelkiség két lényeges, alapvető principiuma. Tegyük hozzá rögtön: Miként a Nemzetek Apostola Jeruzsálembe akart menni, hogy lássa Pétert és jóváhagyassa vele « Evangéliumát », nehogy « hiába fusson », ugyanúgy P. Teilhard mindig kereste az al-

---

[1] P. d'Ouince beszéde 1955. ápr. 23-án. Szövege: Henri de Lubac, *La Pensée religieuse du Père Teilhard de Chardin,* Párizs, 1962, 371-374. old.

[2] *Le Prêtre* (A Pap), 1918, 4: Apostolkodás. (*Écrits du temps de la guerre*, Párizs, 1965, 297.

kalmat, hogy újra meg újra megmagyarázza elöljáróinak nagy missziós eszmét; szüntelenül megkísérelte, hogy magasabb helyeken « jóváhagyassa, igazoltassa » lelki tanításának lényegét; végül engedelmességben meg akarta őrizni a folytonos kapcsolatot az Egyház felelős vezetőivel, az Egyház szellemével egyetértésben akart élni. Miként Szent Pál, ő sem nyugodott volna bele abba, hogy « lelki kalandornak » tekintsék. És személyes magatartását doktrinális meggyőződésére alapozta; úgy gondolta, végső soron semmi értéke sincs az emberek vallási lendületének, ha nem összpontosul a « római tengelyre »; nincs ígéretes élet, hacsak nem a « római törzsön » fakad a virág.

Más szentek is vonzották Teilhard-t. Így például Rendje két kezdeti alakja: Loyolai Szent Ignác és Xavéri Szent Ferenc, akiket helyzetüknél fogva Péterhez, illetve Pálhoz lehet hasonlítani. Különösképpen szerette Assziszi Szent Ferencet. Benne egyrészt azt kedvelte, hogy « minden dologban látta, ízlelte az Istenséget », hiszen, más stílusban, ő maga is ezt tette; másrészt ennek a szentnek prófétai küldetését értékelte, aki a XIII. század küszöbén valamiképpen megújította a hanyatló kereszténységet. Szent Ferencről azt írhatta volna, amit VI. Pál pápa mondott 1963. október 13-án a Pápai Tudományos Akadémia tagjainak: « A tudományos haladás egyáltalán nem teszi hiábavalóvá a vallást, ellenkezőleg: segít bennünket, hogy egyre magasabb és mélyebb hasonlóságokat keressünk a kettő között... Kívánatos, hogy ez a konvergencia egy új Naphimnusz előjátéka legyen — nagyon különböző Ferenc testvér szépséges és naív énekétől, de... amely éppoly lírai és misztikus lesz ». Nemde ez lehetne a teilhard-i mű « lírai és misztikus » részének eszményi meghatározása? Ezt az új Naphimnuszt (a teremtmények énekét) idézi az a gyűjtemény Teilhard műveiből, amelynek a « Mindenség Himnusza » címet adták. Szent Ferencben, bármennyire is különbözött tőle, Teilhard de Chardin eszményképet, előfutárt látott, — illetve annak a nagy misszionáriusnak előképét, akinek útjait ő maga elő akarta készíteni.

Teilhard és Szent Pál

De mindenki másnál jobban Szent Pál volt mestere és inspirálója. Miként Tarzusi Sault, Pierre Teilhard-t is magával ragadta « Krisztus közölhetetlen szépsége ». Jámbor nevelést kapott keresztény családban, és mindig hűséges maradt; nem volt része olyan villámfényes damaszkuszi látomásban, mint a keresztényüldöző Farizeusnak, de azért Teilhard is elmondhatta Pállal, hogy látta Krisztust. Nemegyszer a « vízió » (látomás) szót használja, hogy érzékeltesse saját « látnoki » tapasztalatát. Miként az Apostolnál is, ez a látomás meghatározó volt számára. Olyan ragaszkodás forrása volt, amelyre Origenésznek Pálra vonatkozó szavait lehet alkalmazni: « Jézus iránti mérhetetlen szeretete miatt beszél Róla szüntelen, mondhatnánk fölösleges módon ». De Jézus Krisztus mindkettővel « testéhez » való bensőséges viszonyuk révén ismertette meg magát. Végül Pál és Teilhard számára egyaránt a látomás összefonódik egy hívással: rögtön a pogányok megtérítéséért való buzgóságot szüli náluk. Pierre Teilhard Pállal együtt mondja: « Jaj nekem, ha nem hirdetem az Evangéliumot! ». 1916 és 1920 között, a lelki forrongásnak ebben a szakaszában egymást váltják a « misztikus » és « apostoli » írások, illetve a kettő egybeolvad olyan esszében, mint *A Pap*.

A világ helyzete azonban megváltozott húsz évszázad óta. Melyek ma azok a « Pogányok », akikkel Teilhard találkozni akar? Milyen az a világ, amelynek megtérítésére vállalkozik?

Két fő jellemvonását emeljük ki. Először is ez a világ jelentősen megnövekedett: most már totális világ a múlt egész sűrűségével és világűri méreteivel. Ezt a földet most már ismerjük legszélső határaiig, bejártuk minden irányban, az ember szemében egyesített föld lett: minden civilizációja, minden vallásformája, az emberiség egész lelki története egy lett. Jézus első apostolai csak néhány szűkre korlátozott epizódját ismerhették ennek a hatalmasan kifejlődött bonyolult egésznek. Pierre Teilhard-nál gazdag reflexió tárgyát képezi mindez, annál is inkább, mivel nemcsak könyvekből ismeri, hanem bolyongó élete körülményei révén is. Számos hívást jelent mindez apostoli lelkének. Kínából többször sürgető felhívással fordul barátaihoz. Itt, Távol-Keleten — mondja nekik — mindenütt egy olyan művet várnak, amely összefoglalná a kereszténység lényegét vagy a keresztény nézőpontot, összevetve azt a Konfucianizmussal, a Buddhizmussal, vagy a Hinduizmussal... Valami mély és egyszerre konkrét, egyszerű és eleven írásra lenne szükség — olyan összefoglalásra, amely bőségesen és derűsen előadná a lényeget. Ki írja meg — sóhajtozott álmában — ki adja nekünk ezt a *Summa ad Gentiles*-t? [3].

Erre a feladatra elsőnek P. Pierre Charles belga jezsuitát, a louvaini dogmaprofesszort szemelte ki, aki teológustársa volt Hastingsben [4]. Ő volt erre a legalkalmasabb. De azon nyomban reménytelennek látja a vállalkozást barátja számtalan tevékenysége miatt. Ezért másokhoz fordul, látva azt, hogy saját szakterülete nem teszi lehetővé a terv megvalósítását. Mégis, számtalan érintkezés folytán ő maga lát a feladathoz egy sor rövid írásban, amelyeket csak vázlatoknak vagy bevezetőknek tekint. Meg akarja mutatni « a Kereszténység helyét a Világban », illetve felvázolni nagy vonásokban « a Világegyetem keresztény Víziójá t »; megrajzolja « Nyugat Misztikájának » tablóját a keresztény perszonalizmustól ihletve, szembesítve azt az indiai panteizmusokkal vagy más tanokkal stb.

De ugyanakkor — ez a második jellemvonás —, sőt fokozottabban megállapítja, hogy világunk — legdinamikusabb részében, amely még mindig Nyugat — új világ. Ezt a világot a pozitív tudományok alakították ki; a technika szinte újjáalkotta az embereket; a Kutatás világa ez, amely új eszményeket és reményeket hordoz; az Evolúció világa, amely szellemi szkémáink átalakítására kényszerít bennünket. Pierre Teilhard egész lényével ehhez a világhoz tapad, amelynek születését legtöbb kortársával együtt megérezte. Ehhez a világhoz van sajátos küldetése. Hallja a titkos hívást, mint Pál Macedónia hívását, — vagy Görögország, Róma, Spanyolország hívását..., — mint Xavéri Ferenc India, Japán és Kína hívását... 1926-ban ezt írta egyik levelében: « Ó, íme itt van India, mely jobban vonz, mint Xavéri Szent Ferencet az akkori India! ».

---

[3] Szent Tamás *Summa contra Gentiles* c. művére emlékeztet ez a cím. Jellemző, hogy *contra* helyett *ad* szerepel. 1934. jan. 7-én kelt levél H. de Lubachoz, *Lettres intimes...*, Párizs, 262. old.

[4] P. Charles és P. Teilhard barátságára vonatkozóan lásd: *Blondel et Teilhard de Chardin*, Párizs, 1965, H. de Lubac által magyarázott levelezés, bevezetés.

De rögtön hozzáfűzi: « De milyen óriás kérdést kell megoldani, többé már nem a rítusok, hanem az eszmék problémáját, mielőtt e népeket valóban megtéríthetnénk! ». Csakugyan, amint egy korábbi, 1921-es levelében megállapította: « a keresztény éra kezdetétől most első ízben alakult ki — ilyen vagy olyan okokból — a civilizált emberiség Krisztus kifejezett ismeretén kívül ». Egy későbbi esszéjében pedig ezt olvassuk: « A hagyományos értelemben a 'pogányok' szó a 'megmaradtakat' jelentette. Most szemünk láttára születik az emberi áram. Új helyzet, amely új munkamódszert és új megtérítést követel » (IX, 157) *. A mai emberiségben saját történetének és saját teremtése megdöbbentően változatos gazdagságának felismerése valami gyökeres relativizmus csíráit helyezte el; ez az emberiség meg van győződve arról, hogy a technika által megszerzett új erők lehetővé teszik neki a természet feletti uralmat, és ez a meggyőződés valami szédületben az önelégültség gondolatát sugallta neki; végül, egy látszólag ellentétes irányban, az egy szempillantás alatt szinte végtelenre nőtt Világgal szemben az Istenség hagyományos vonásai elhalványultak; röviden: « az Emberiség pillanatnyilag elveszítette Istenét » (VII, 289).

Márpedig ez idő alatt, jelentős missziós erőfeszítés ellenére, a kereszténység látszólag visszaszorult: a magáról alkotott eszmében, életmódjában, a hozzá tartozó tömegek és számos teoretikusa révén. A kereszténység magára csukódott valami félénk védekező ösztön következtében; a Lélek életereje lelassulva kering ebben a hatalmas testben. Teilhard röviden így következtet: « *többé már* nem vagyunk ragályosak ». Szörnyű kijelentés ez, amely jelzi a nagy különbséget az első keresztény nemzedékek — amelyeket látszólag elfojtással fenyegetett az ellenséges világ — és a korunkban megfigyelhető helyzet között. Nem mintha hitünknek önmagában nem lenne meg ugyanaz az igazság- és üdvösségereje, de — magyarázza Teilhard — « mi már nem rendelkezünk valami *élő* világnézettel. Ez a helyzet rögtön szembeötlik, mihelyt kilépünk a templomokból vagy szemináriumokból » (Levél 1934-ből).

De azért a hivő Teilhard nem veszíti el bátorságát. A helyzet súlyossága, amelyre időnkint felhívja elöljárói figyelmét, csak felszítja missziós buzgóságát, és egyben meghatározza beirányultságát. *A Pap*-ban ezt írja: « Krisztust, sajátosan organikus kapcsolatai erejében, a legveszélyesebbnek, legnaturalistábbnak és legpogányabbnak vélt valóságok szívébe vinni: ez evangéliumom és küldetésem ».

Íme, így fejezi ki magát egy imában, amelyet szerzetesi fogadalma másnapján vetett papírra. Egy év múlva megismétli ugyanezt abban az írásában, amelyet néhány teológusnak és vallási vezetőnek szánt. Egyik legmerészebb írása ez, olyan fordulatokkal, amelyek néha nem igen igazolhatók: « Kiterjeszteni Isten országát új népekre, ez szép. De sokkal jobb és közvetlenebb, ha *segítjük* ezt az országot *behatolni* abba a mély 'nisus'-ba, ahol jelenleg összefonódik az emberiség minden vágyakozása » [5]. A világ felé tekintve tehát igyek-

---

* E jelzéssel Teilhard *Oeuvres*-sorozatának megfelelő kötetére és lapszámára hivatkozunk.

[5] Egy marxista szerző, aki nem mindig hűséges a teilhard-i eszmevilághoz, ezzel kapcsolatban helyesen írja: « P. Teilhard de Chardin alapvető ambíciója az, hogy megragadja ko-

szik megkülönböztetni azt a még rejtett elemet, amelyből kiindulhat megtérése: « Biztos vagyok abban, hogy a Társadalomban körülöttünk van egy sebezhető pont Isten Lelke behatolása számára. Meg vagyok győződve arról, hogy körülöttünk valami óriási vallási potencialitás gyűlik össze, de nem képes összesűrűsödni » (1921-es levél). Ezután a kereszténység felé fordul és újra hangoztatja: « ha Krisztus feltámadott », megújító és átalakító hatalma mindörökre érintetlen. Miután megállapította, hogy a « *túlságosan* világtól-elszakadt (*'détaché'*) kereszténység elégtelen », miként « a föld kizárólagosan laikus kultusza » sem képes táplálni az egész emberi szívet és elszigetelten fennmaradni, Teilhard minden erejével arra törekszik, hogy « összekapcsolja a földön kialakuló Igazságot az égből leszálló Igazsággal, hogy így szintetizálja a Világ minden reménységét Krisztus áldott Valóságában, akinek Teste a Választott Élet Központja » [6].

Találkozás az új pogányokkal

« Krisztus áldott Valósága! » P. Teilhard de Chardin különösen itt szegődik Szent Pál nyomába [7].

Olvassa a páli leveleket. Szüntelenül újraolvassa őket. Magával hordta hosszú évekig azt a kis füzetet, amelybe beírta Pál apostol és Szent János krisztológiai szövegeit. Teológiai tanulmányai során kedvezőbb körülmények között tanulmányozhatta őket. De továbbra is elmélkedik róluk, meg akarja érteni azokat « glossza és enyhítés nélkül ». P. Emile Rideau S.J. összeállította e szövegek listáját, amelyeket írásaiban használ [8]. Az idézetek gyakoriak, de általában kevés szövegre hivatkozik; 12-15 tér vissza, de ezek nagyon jellemzőek. Nem *ad ornamentum* (diszítésként) vagy *ad confirmationem* (megerősítésül) térnek vissza, hanem gondolatmeneteit ezek inspirálják. P. Teilhard általában nem tér ki filológiai vagy történeti részletekre, nem foglalkozik semmiféle szövegkritikai vitával — az exegézis nem az ő szakmája —, hanem a szövegek lényeges jelentését keresi: mit mondanak nekünk, XX. századi keresztényeknek, hogyan kell befogadni őket úgy, hogy szellemünkben megőrizzük jelentésük teljességét. A Levelekből kiindulva kidolgozza a « Kozmikus Krisztusról », vagy az « Egyetemes Krisztusról » szóló tanítását, amely aztán a « Fejlődést okozó Krisztus » (*Christ Evoluteur*) tana lesz. Ehhez, miként Szent Pál kereszténnyé tett bizonyos sztoikus nézeteket, ő maga is kereszténnyé teszi a Világegyetem új dinamikus elképzelését. Azt gondolja: a Kozmoszban kell lennie « valami kiváltságos helynek, ahol — mintegy a Világegyetem útkereszteződésén — minden látható, minden érezhető, ahonnan min-

---

runk legelőbb energiáit és azokat integrálja a keresztségbe: a tudományt és a jövő emberi építését ». R. Garaudy, *Perspectives de l'homme*, Párizs, 1961, 196. — Ha nem is ez Teilhard egész terve, mindenesetre lényeges pont.

[6] *La Maîtrise du monde et le Règne de Dieu*, bevezetés (*Écrits...*, 67) — Vö. Hans Urs von Balthsasar, *Théologie de l'Histoire*, Párizs, 1955, 195: « (Istennek és a világnak) csak egy 'szintézise' van: Krisztus, az Atya Igéje, aki testet öltve jelen van ».

[7] Akitől nem választja el Szent Jánost. Vö. *Le Phénomène humain*, 1955, 330-331.

[8] E. Rideau S.J., *La Pensée du Père Teilhard de Chardin*, Párizs, 1964, 393-394.

dent irányítanak, ahol minden életlendületet kap és minden érintkezik. Nemde ez az a csodálatos központ, ahova Jézust kell helyeznünk, helyesebben, ahol Jézus felismerhető?... Ő az Első és ő a Fő. Minden Benne kapta meg lendületét, minden Benne áll fenn, minden Benne éri el teljességét ». Teilhard örömmel nyújtózik ki ezekben a távlatokban. Egy pillanatig sem kételkedik abban, hogy « ezek a távlatok megdöbbentő harmóniában vannak Szent Pál alapvető szövegeivel », miként Szent János és a görög egyházatyák szövegeivel is (*Christologie et Evolution*, 1933; *Quelques réflexions sur la conversion du monde*, 1936).

Természetesen, felvethetjük a kérdést, hogy P. Teilhard, amikor így Szent Pál gondolatait folytatja és transzponálja, sikeresen megtalálja-e a tökéletes kifejezést. Vitatkozni lehet arról a kérdésről is, hogy amikor olyan páli kifejezéseket használ, mint pl. a « Pléróma », teljesen hűséges-e mintaképéhez. A válasz itt az exegéták végkövetkeztetéseitől függ, akik maguk között sem értenek egyet. Valójában Teilhard szóhasználatát pl. megerősíti olyan exegéta, mint Pierre Benoît O.P. [9]. — Egyébként ez másodlagos kérdés.

Sokkal fontosabb, és ez a lényeges: vajon a kozmikus Krisztus, vagy az egyetemes Krisztus teilhard-i eszméjében hűségesen visszatükröződnek-e vagy sem a páli eszme lényegi összetevői. Nos, erre a kérdésre, úgy hisszük, igennel felelhetünk.

Mindenek előtt, bármit mondtak is erről, Szent Pál tanítása szerint nemcsak az Ige, hanem Krisztus is, különösen a feltámadt Krisztus valóságos hatást gyakorol a Kozmoszra, és ez az uralmi tevékenység lényegileg egyesítő. Ez a hatás akkor megkezdődött, amikor a világ létezni kezdett. Ezért szereti idézni Teilhard az ilyen szövegeket: « *In ipso condita sunt universa...*, *Omnia in ipso constant* stb. » [10]. Azok, akik számára Krisztus kozmikus tevékenységének eszméje nem fogadható el, nem tanulmányozták alaposabban az Apostol szövegeit, vagy nem igen figyeltek fel rá. Továbbá nem vették figyelembe « a Bölcsesség kozmikus szerepét », amelynek tulajdonságait az Újszövetség Krisztusra ruházta át [11].

Bármint értelmezzük is a kozmikus Krisztust, Teilhard de Chardin számára, miként Pál számára, nem olyan organizmus, amelynek csak többé-kevésbé külsőséges kapcsolata lenne a Názáreti Jézus történelemből ismert személyével. Számára, miként Pál számára, Jézus Krisztus Személye egyszerre « a legnagyobb fokban egyéni és mégis csodálatosan egyetemes », ahogy C.-H. Dodd

---

[9] Lásd a hivatkozásokat: H. de Lubac, *La Prière du Père Teilhard de Chardin*, Párizs, 1964, 45-46.

[10] Hivatkozások: *La Prière...*, 39-50. Kol 1,16 magyarázatára: A. Feuillet, « La création de l'univers dans le Christ », *New Test. Studies*, 12, 1-9.

[11] Az itt érintett témával kapcsolatban P. de Lubac tanulmánya óta két jelentős munka jelent meg: A. Feuillet, *Le Christ Sagesse de Dieu d'après les Epitres pauliniennes*, Párizs, 1966. (Az Előszóban P. Congar kiemeli — Feuillet kutatásaira hivatkozva — Szent Pál és Teilhard kozmikus krisztológiájának hasonlóságát). Christopher F. Mooney S.J., *Teilhard de Chardin et le Mystère du Christ*, H. de Lubac bevezetésével, « Théologie » 73, Párizs, 1968. (*Ford. jegyzete*).

írta [12]. Maga Jézus az egész test feje, egyesítő principiuma, az ő organikus befolyása kiterjed az egész világmindenségre; ő Isten Igéje, aki a Szűz méhében testté lett, meghalt a kálvárián és harmadnapon feltámadt. *Descendit, et ascendit, ut impleret omnia*: ez is Szent Pál szövege, amelyet rá hivatkozva tanítványa szívesen idéz. Egy napon Teilhard P. Pierre Leroy-nak bevallotta, hogy legszívesebben ezzel a szöveggel fejezi ki egész vallásos gondolatát, egész misztikáját. Ez megérteti velünk, miért érzett olyan áhítatot a Mennybemenetel misztériuma iránt, amelynek ünnepét minden évben szeretettel ünnepelte. Végül mindezekből világos, hogy a kozmikus Krisztus növekedése és végső eljövetele egyáltalán nem érinti, nem kompromittálja az isteni Ige örök aktualitását vagy a megtestesült Ige kezdeti történeti valóságát: « Az Isteni Miliő végtelen varázsa végső soron minden konkrét értékét annak az isten-emberi érintkezésnek köszönheti, amely Jézus Epifániájában megnyilvánult... A misztikus Krisztus, Szent Pál egyetemes Krisztusa nem bír jelentéssel vagy értékkel szemünkben, ha nem a Máriától született és a kereszten meghalt Krisztus kiterjedése » (*Az Isteni Miliő*). « Ha a mi Urunk Jézus Krisztus nem rendelkezik személyes és objektív valósággal, az egész keresztény áram eltűnik, — és a világ Ómega nélkül marad. De ki kell kémlelnünk Krisztus kozmikus mélységeit » — írta Teilhard 1919-ben.

A Kozmikus Krisztus

Miben áll tehát itt az újdonság Szent Pálhoz viszonyítva? Mint mondottuk, abban, hogy a fejlődőnek felfogott világmindenségben (teljes, tehát nemcsak kozmikus vagy biológiai, hanem lelki evolúció is) a kozmikus Krisztust Fejlődést okozó Krisztusnak (*Christ Evoluteur*) kell nevezni. Ha igaz az, hogy minden Krisztusban teremtetett « mint az összhang, az összetartó erő legfőbb központjában, aki megadja a világnak értelmét, értékét és ezáltal valóságát », ahogy P. J. Huby írja [13]; ha igaz az, hogy — P. Teilhard szavaival — « az egyetemes Krisztus az a Krisztus, aki mindent fizikailag befolyásol », — akkor e teljes befolyás megőrzéséhez úgy kell felfognunk őt, mint aki valamilyen módon hatással van a világ fejlődésére. Nos, pontosan ebben utánozza Teilhard Szent Pált. Teilhard — legalábbis elvileg — komolyabban hűséges Pálhoz, mintha egyszerűen az ő kifejezéseit ismételné. Láttuk már, hogy az Apostol beépítette Krisztusról alkotott felfogásába a korábban már elterjedt sztoikus nézeteket [14]. Teilhard az ő folytatójának tartja magát, amikor ugyanabba az alapvető keresztény felfogásba beépíti a korunkat jellemző evolutív nézeteket. Pál így teljesen átalakította a sztoikus tant, megtisztítva eredeti panteista mivoltától; ugyanígy Teilhard is ezt teszi az evolucionizmussal.

Nem minden megdöbbenés nélkül megállapította, hogy « az egyetemes Krisztus tana, úgy, ahogy azt Szent Pál tanítja », és amelyben « a keresztény

---

[12] C.-H. Dodd, *Saint Paul aujourd-hui,* Párizs, 1964, 119. E gondolatot össze kell hasonlítani azzal, amit M. Blondelnél a « konkrét egyetemes » (*universel concret*) jelent, *Exigences philosophiques du christianisme*, 185. old.

[13] J. Huby, *Epîtres de la Captivité* (Coll. « *Verbum salutis* »), Párizs, 40. old.

[14] Szent Pál és a sztoicizmus kapcsolatáról: J. Dupont, *Gnosis*, Louvain-Párizs, 1945, 431-435. old. Vö. H. de Lubac, *La Prière..*, 207-209.

fa nedvtől duzzadó csúcsát » látja, csak kevéssé gyümölcsözik napjainkban. Teilhard úgy véli: elérkezett a pillanat számára, « hogy újra növekedjék ». De amikor így keresi « a szintézist az új és a régi között », tudatában van annak, hogy egyáltalán nem « újító ». Ezt a kifejezést visszautasítja. Csakugyan szándéka szerint magának a hitnek az adottsága semmi változáson nem megy át. Ez a hit (a kérdésre még visszatérünk) lényege szempontjából változatlan marad, mégha új alkalmazása végett ki is kell fejteni, hogy így új szintézisek alapelve legyen. « A Kinyilatkoztatásban bennefoglalt erkölcsi és szellemi irányelvek változás nélkül megőrzik azokat a viszonyokat, amelyek Krisztus és a keresztény lényegi alakját adják, még akkor is, ha az emberi szellem új irányához alkalmazzuk őket » (IX, 43-44). Mindig arról van szó, hogy meg kell őrizni és hirdetni kell « azt a lényeges beteljesítő funkciót, amelyet a feltámadt Krisztus vállalt a Teremtés központjában és csúcsán », írta Teilhard P. Janssens jezsuita generálisnak Fokvárosból 1951. okt. 12-én.

Valaki helyesen figyelte meg: « Sem az Evangélium, sem Szent János, sem Szent Pál nem ismerte — és nem volt szüksége ismeretére — azt az evolutív víziót », amely a teilhard-i műben elénk tárul. A megfigyelés evidens, és minden kereszténynek el kell fogadnia. P. Teilhard ezt minden nehézség nélkül aláírta volna. Sőt, ő maga már megelőzte. « A Megtestesülés által — írja — Isten leszáll a természetbe, hogy azt felső fokon átlelkesítse és magához vezesse »; önmagában ez a dogma összeegyeztethető a tapasztalati világ többfajta elképzelésével. És Teilhard megállapította, hogy a keresztények sohasem éreztek nehézséget abban, hogy hitüket egy statikus világmindenség keretében gondolják el (VI, 220-221). De ebből nem következik, hogy nekünk ma — hogy megőrizzük Szent Pál vagy Szent János állításainak teljességét és időszerűségét — nem kell áthelyeznünk (transzponálnunk) « a kozmogenezis fogalmaiba a kozmosz fogalmaiban kifejezett hagyományos nézőpontot », és következésképp Krisztus Kozmosz feletti uralmának eszméjét nem kell átfordítanunk a Fejlődést okozó Krisztus (*Christ Evoluteur*) megfelelő eszmevilága által [15].

Ez volt legalábbis P. Teilhard meggyőződése, és nem látjuk, miért kellene ebből valamit is *a priori* visszautasítanunk, sőt ellenkezőleg. Kétségkívül az ilyen transzponálás, és következésképp az ilyen lefordítás, több olyan problémát vet fel, amely a hitet érintheti, és nem egyetlen ember feladata, hogy ezeket a problémákat megoldja, vagy hogy mindenben világosan lásson. Teilhard nézőpontja a tudomány emberéé volt: nem elemezte, nem is látta teljesen egyrészt a világ természetes története, másrészt az emberi történelem és az üdvösségtörténet közötti különbség, ill. viszony sajátosságát, — különben számos kiegészítő megjegyzéssel árnyalta volna Krisztus szerepét [16]. Az ilyen hiányosság elkerülhetetlennek mondható; ennek Teilhard maga is tudatában volt, még

---

[15] Főleg ebben a távlatban kell szemlélnünk Teilhard-nak az Eukarisztára vonatkozó szövegeit; vö. H. de Lubac, *La Prière...*, 8. fejezet.

[16] Vö. P. Smulders, *La vision de Teilhard de Chardin*, Párizs, 1964, 69-70. old. P. Smulders miután megjegyezte, hogy az « évoluteur » a « créateur » nyelvtani párhuzama, így következtet: « valószínüleg Teilhard nagy érdeme marad, hogy megértette a teremtés képe megújításának és új szemléletének szükségességét ». Vö. H. de Lubac, *La Pensée religieuse du Père Teilhard de Chardin*, Párizs, 1962, X. és XI. fejezet.

ha nem is látott egészen világosan a kérdésben. Mégis igaz az, hogy a páli gondolat logikájában marad, amikor arra vállalkozik, « hogy dogmatikailag megkülönböztesse Krisztus személyében a kozmikus oldalt és szerepet, amelyek szervesen az Evolúció mozgatóját és irányítóját, 'lelkét' alkotják ». Ezt nagyon jól látta Louvainben P. Joseph Maréchal S. J. Miután elolvasta *Krisztológia és Evolúció* c. esszéjét, ezeket írta Teilhard-nak: « Önnel együtt úgy hiszem, hogy a természetfilozófia 'jól értett' haladása gazdagítja a Megtestesülés misztériumáról alkotott ismeretünket és reálisabb tartalmat ad Szent János és Szent Pál nagyon szép kifejezéseinek, amelyeket megőriztünk anélkül, hogy kellőképpen 'realizáltuk' volna azok első jelentését » [17]. P. Teilhard maga helyesen vetette fel a problémát: « Mivé kell válnia (*hogy önmaga maradjon*) a Krisztológiának? » (Levél 1933-ból, H. de Lubac aláhúzása). És nem sokkal később, 1934-ben írt *Hogyan hiszek* c. esszéjében hasonlóképp határozta meg célját, hangsúlyozva, hogy számára csak erről van szó: « *megőrizni* Krisztusnak azokat a tulajdonságokat, amelyek hatalmát és imádásunkat megalapozzák ».

A dogma csak úgy marad meg elevennek lényege érintetlenségében, ha megőrzi a hivő szellemében asszimiláló erejét. A Teilhard által is olvasott és hosszú reflexiókban magyarázott Newman bíboros a *dogmafejlődésről* szóló művében ezeket írja: « (Az egyházatyák által megélt) Kereszténység egyesítő volt? Megvolt-e az a hatalma, hogy — megőrizve saját azonosságát — magába szívja az ellentmondásokat, amint — Szent Jeromos hasonlatával élve — Áron vesszeje felfalta az egyiptomi varázslók vesszeit? Magába építette-e őket, avagy feloldódott bennük...? ». A kérdés nemcsak az őskereszténységre vonatkozik, hanem minden korban időszerű marad. Érthető, hogy Teilhard de Chardin művével kapcsolatban újra felmerül. De legyünk meggyőződve a következőről: ha igaz az, hogy a keresztény hit számára mindig megvan bennünk a feloldódás általi halál veszélye, ugyanakkor megvan — egyes konzervatív szellemek ezt könnyen elfelejtik, és e felejtéssel csak növelik másokban az első veszélyt — megvan egy szimmetrikus veszély is: az eltávolodás és az elkülönülés általi halál veszélye; mert amikor egy igazság már nem termékeny többé, közel van a halálhoz. Ha mindkét oldalról elkerültük a veszélyt, könnyű lesz látnunk, hogy melyik oldalon áll Szent Pál szelleme, vagyis az igazi misszionárius szellem, amely a keresztény szellem lényegéhez tartozik.

Ezt tökéletesen megértette J.-A. Cuttat, akinek találkoznia kellett Teilhard művével, amikor megvizsgálta, hogy vajon a keresztény tapasztalat képes-e magába építeni a keleti lelkiséget:

« P. Teilhard de Chardin művének központi inspirációja — ha olyan teológia fényénél vizsgáljuk meg, mérlegeljük és ítéljük meg, amelynek tárgya Valaki, nem pedig valami — mély magvában biblikusnak és hagyományosnak bizonyul, bármennyire forradalminak tűnik is külsőleg. A mozdíthatatlan egyházi tradicionalizmus védelmezői, akik a múlt katolikus dicsőségéhez való statikus hűséget vallják, kellőképpen reflektáltak-e arra a félelmetes 'megrendülésre', amely azt a keresztény tudatot fenyegeti, amely *úgy tesz mintha* nem tudná: 'ma tanúi vagyunk ama természetkép megváltozásának, amely a csodához kötő-

---

[17] Levél Teilhard-nak 1933-ban; idézi: E. Rideau, *La Pensée du Père Teilhard de Chardin*, 400. oldal.

dik'? Tudják-e kellőképp, hogy *több* hit kell — és nem *kevesebb* —, jobban kell hinni abban az Igében, aki által 'minden lett, és semmi sem lett nélküle' (Jn 1,3), jobban kell hinni abban 'az Atyában, aki szüntelenül munkálkodik' (Jn 5,17), hogy megőrizzük, érintetlenül megóvjuk a XX. században — 'megőrizzük' úgy, hogy felélesztjük! — ezt a meggyőződést: 'minél jobban megismerjük a természetet, annál jobban megismerhetjük Istent' (E. Gilson)? Van-e katolikusabb és ortodoxabb erőfeszítés, mint Szent Pál és a görög egyházatyák krisztocentrikus kozmológiájának megújítása a mi asztronómiai, geológiai, biológiai és antropológiai horizontunk méreteiben? — E horizont annyira megnövekedett azóta, hogy számos művelt szellem, még hivők számára is, összemérhetetlennek tűnik egy személyes transzcendenciával... » [18].

Az Egyház miatti gond

Mármost, ha a tanról az emberre irányítjuk figyelmünket, Teilhard missziós szellemének számos vonása a Nemzetek Apostolát idézi.

Mindkettőjüket — úgy tűnik — a keresztény szabadság nagy fuvallata ragadja magával: ez egyáltalán nem valami anarchikus szabadság, nem a saját szellemből fakad, hanem Isten Lelkéből. Olyan szabadság, amely készségessé tesz nagy és új feladatokra, amely még e feladatok előtt fakad, mielőtt világosan kirajzolódnának konkrét feltételeik, és amely így önmagunk átadására késztet. Ezt a szabadságot már megsejtjük Teilhard korai reflexióiban, már az 1920-as évektől, azokban a levelekben, amelyeket barátjához, Auguste Valensin-hez intézett, amikor már kezdte sejteni azokat a nehézségeket, amelyekbe párizsi tanársága és apostolkodása során beleütközhet:

« A legrosszabb, ami történhetne velem, ez: elküldenének távoli tájakra; de nem kívánok mást, mint hogy ott kutathassak és dolgozhassak. Nagy felszabadultság az, hogy egyedül az igazsághoz ragaszkodom és meg vagyok győződve: előbb vagy utóbb Mi Urunk szintetizálja bennem mindezt az igazságot, és minden ügyetlen vagy tehetetlen erőfeszítésünket is, hogy azt elérjük » [19].

De amikor tényleg jelentkeznek a nehézségek, amikor valóban akadályba ütközik, bármi is ellenáll kikerülhetetlenül az Evangélium behatolásának, a misszionárius lelkét egy másik érzelem özönli el. Ebből a Krisztusba szerelmes lélekből, amely egyedül az ő országát keresi, ez a kiáltás tör fel: « Cupio dissolvi et esse cum Christo! ». Kétségkívül, Teilhard esetében az akadály más formában jelentkezett, mint amilyenek a páli levelekben elénk rajzolódnak. Nála e nehézségek részben saját meggondolatlanságából adódtak, abból a tényből, hogy helyenként pontatlanul fogalmazta meg üzenetét. A misszionárius kínja, az, amely az elbátortalanodás szélére sodorja és kiáltását váltja ki, nem az egyházon kívülről jön, hanem az egyházon belül támadt akadályból. Szent Pál számára az akadály mindenek előtt a zsidózó környezetek ellenállásából adó-

---

[18] A. Ravier és mások: *La Mystique et les Mystiques*, H. de Lubac előszavával, Párizs, 1965, 887. lap.

[19] Levél 1920. júl. 4-ből. Teilhard és Auguste Valensin kapcsolatairól lásd: *Lettres intimes* (A. Valensin-hez, B. de Solages-hoz és H. de Lubachoz), továbbá M. Blondel és Teilhard levelezése; mindkettőt H. de Lubac kommentálta.

dott; Pierre Teilhard számára viszont az lesz, amit ő maga a többé-kevésbé hivatalos teológia « rettenetes ernyedtségének » nevezett, és amely nála azt a benyomást (illúziót?) keltette, hogy nincs számára más kiút, mint a halál:

« Két különböző erő között őrlődöm: egyik az az egyre 'brutálisabb' meglátás, hogy nincs más kiút, mint a Mi Urunk, — a másik: talán az egyre erősödő megérzése annak, ami a jelenlegi Egyházban nehézkes, beszűkült és esendő. — Ez néha a 'Cupio dissolvi'-t sugallja, hogy kiszabaduljak e vívódásból » [20].

Talán nem tudjuk mindig elfogadni az ő nézőpontját, amely szerint csak a dolgok egyik szempontját látta; de legalább jegyezzük meg ebből a világos önelemzésből a szubjektív hasonlóságot Szent Pál érzelmeivel. — De az analógia teljesen objektív lesz, amikor megfigyeljük mindkét oldalról az Egyház miatti gondját. Korábban mondottam, hogy mindkettőjük, Pál és Teilhard egyaránt szükségesnek érezte, hogy Péter elismerje őket, nehogy « hiába fussanak ». Teilhard-t mindig ez a gond kísértette. Első fájdalmas tapasztalatából tanulva [21], amely már eléggé sötéten rajzolta meg jövőjét, 1926. dec. 31-én ezt írta:

« Lehetséges, hogy ez lesz most már életem végéig sorsom: a hivatalos eszmék és magatartások peremén kell élnem. De a magam részéről mindent meg akarok tenni, hogy véget vessek ennek a helyzetnek ».

Két hónappal később pedig ezt írta Gaudefroy abbénak, a Párizsi Institut Catholique professzorának: « Szeretném, ha szét tudnám oszlatni azt a felhőt, amely Róma és közöttem van ». Ez az óhaj egy olyan merész tervet vetett fel neki, amely csak több mint húsz év után valósult meg:

« Azt gondolja-e, hogy lehetetlen, hogy egyszer elmenjek Rómába (nem kötéllel a nyakamon), hogy megpróbáljam megértetni magam: milyen evangélizálás felé hajlom, milyen módszerek révén igyekszem érteni (túlságosan jól, talán), és hogyan akarok az emberek nyelvén beszélni, akik olyan messze vannak tőlünk, és még érdekesebbek, mint a kínaiak? ».

Egy másik alkalommal is kijelentette: « Szeretnék valamit megpróbálni Rómában, hogy megláttassam, amit én látok ». Valójában több ízben és különböző formákban megkísérelte ezt: levelek, kéziratok elküldése, beszélgetések elöljáróival, nekik szerkesztett memorandumok, várva az 1948 őszén Rómában tett hosszú látogatásra, amelyet újabb kéziratküldemények és levelek követtek... Sohasem veszítette el bátorságát: kevéssel halála előtt, 1955 nagypéntekjén még egy bizalmas levelet írt Provinciálisának, hogy előadja neki legkedvesebb gondolatait [22]. Mert sohasem gyengült meg az a meggyőződése, hogy az Egyház, ez a látható Egyház, amely tekintélyét néha fájdalmas módon gyakorolja felettünk, « Krisztus Teste, amelyet sohasem lehet elhagyni », mert egyedül ez « biztosítja nekem az objektív kapcsolatot a Másikkal », és egyedül ez az Egyház « őrzi a Kozmosz eljövendő szilárdságát »: « Valójában minél inkább igyek-

---

[20] 1922. dec. 17-i és 1930. márc. 23-i levelek.

[21] Lásd R. d'Ouince, « L'épreuve de l'obéissance dans la vie du Père Teilhard de Chardin », a H. de Lubacnak felajánlott tanulmánygyűjteményben, *L'Homme devant Dieu,* 1964, III. köt., 334-337.

[22] Lásd ebben a kötetünkben A. Ravier, Teilhard volt elöljárója írását.

szem felmérni rokonszenvvel a Paleontológia fényénél a múlt Élet mérhetetlen mozgásait, annál inkább meg vagyok győződve, hogy ez a gigantikus fejlődés, *amelynek előrehaladását semmi sem tudja megállítani*, csak úgy éri el végpontját, ha kereszténnyé válik » (V, 100).

Soha kétségbe nem vonta « a katolicizmus tengelyhelyzetét az emberi tevékenység összpontosuló nyalábjában » [23]. 1918. dec. 13-án ezt írta: « Számomra az Egyház az Élet tengelyáramlata; úgy tűnik, hogy ez a meggyőződés képes ellenállni minden kételynek és minden botránynak ». 1950-ben pedig, egy elővételező látomásban olyan elérendő « egybefolyásról » beszélt, amely « a keresztény tengelyen egyesítené az ősi misztikák mederbe fogott áramát és az Evolúció érzékének újabb, egyre duzzadó patakját ». Teilhard ki tudta fejezni sajátos nyelvén bizalmát Krisztus Egyházának Alapítójától kapott egyedülálló és helyettesíthetetlen szerepében:

« A szociális jelenség szívében egy bizonyos ultra-szocializáció van folyamatban; az, amely révén az Egyház kialakul lassankint, befolyása által új élettel hatva át és összegyűjtve legnemesebb formáiban a Nooszféra összes lelki energiáját; — az Egyház a Világ öntudatosan krisztusivá vált része; — az Egyház, az emberek-közötti kapcsolatok főfókusza a magasabb rendű szeretet által; — az Egyház, az egyetemes konvergencia központi tengelye, és a Világegyetem és az Ómega Pont közötti születő találkozás pontos helye » [24].

Jogosan vagy jogtalanul kora Egyházában bírálhatónak tűnt neki az a « rettenetes pozdorja », amely szerinte néha azt az Egyházat gátolta (egy későbbi nemzedék misszionáriusa, P. Loew O.P. így mondta: « elmeszesedett csomagolása »); de mindez nem akadályozta meg abban, hogy higgyen és reméljen, miként az sem, amit tudományos szempontból megállapított róla: « hihetetlen jelenlegi lemaradása ». Mégkevésbé az, amit személyesen el kellett szenvednie néhány egyházi embertől. Mindez természetesen nem járt mindig küzdelem nélkül; de hitt abban, hogy a lelki világban éppúgy, mint a Bioszférában a « valószínűtlen » diadalmaskodik. Nem időzött el a bírálatoknál, boldogan állapította meg az Egyház életében a feltörő életerő jeleit:

« ... Annyi különböző korú emberrel való érintkezésem reménységgel tölt el. Egyre inkább meg vagyok győződve arról, hogy valami nagy dolog van születőben most az Egyház szívében, — valami, ami ragályosan megtéríti a Földet... ».

1936-ban vetette papírra ezeket a sorokat; ezzel mintegy megadta a választ korábban idézett, látszólag kiábrándult realizmusról tanúskodó kijelentésére: « Nem vagyunk többé ragályosak ». Erről a « valamiről », erről a « nagy dologról », amelynek születését megsejtette, mondhatta 1948-ban, miután ismét megállapította a jelen óra elégtelenségeit: « Meg vagyok győződve, hogy a keresztény Hit újra észhez téríti a Világot ».

---

[23] Levél Fokvárosból 1951. okt. 12-én P. J. Janssens jezsuita generálisnak. Idézi P. Leroy, *Pierre Teilhard de Chardin tel que je l'ai connu*, Párizs, 1958, 57. old.

[24] *Comment je vois* (1948), 24. pont. Vö. *Le Phénomène humain*, 324-332; továbbá: « Y a-t-il dans l'Univers un principe d'évolution? », *Oeuvres* V, 285.

VI. Pál arról beszélt bresciai honfitársainak, hogy az emberiség « forradalmi változáson » esik át. Nem meglepő tehát, hogy az emberiség ölén maga az Egyház is ilyen forradalmi változás korszakába érkezik, amely « szükségessé teszi a reformot ». Teilhard egyik 1950-ben írt levele szerint ez a reform nem lesz « egyszerűen az intézmények és az erkölcsök ügye, hanem a *Hité* ». Ezt több jelentésben lehet venni. Vajon Teilhard nem értette ezen azt, hogy az Egyház hagyományos Hitének lényegileg változnia kell? Egyáltalán nem. Nagyon rosszul ismerné gondolatait az, aki így értelmezné. Ehhez egyszerűen semmibe kellene vennünk saját magyarázatait. Ellenkezőleg: Teilhard azt gondolja, hogy az Egyház Hite, az ember által legújabban megszerzett jövő iránti érzékkel összefüggésben, valamiképpen növekszik, kibontva a kinyilatkoztatás élő kincsének virtuális, bennfoglalt tartalmát. Szerinte ez lesz a megfiatalodott kereszténység: « nem struktúrájának megváltozása révén, hanem új elemek asszimilálása által »; ez lesz « a végső lehetőségei határáig hűségesen meghosszabbított kereszténység (IX, 145).

Ebből a szempontból Teilhard egész programja összefoglalható egy « új krisztológiában ». Ez a kifejezés még félreérthető. De Teilhard ezen olyan krisztológiát ért, amely « új Világegyetemünk organikus dimenzióira terjed ki ». Másutt így magyarázza: « a hagyományos krisztológiának az időszerűség és az életerő ráadását » kell biztosítani. Mindenkinek meg kell mutatni, hogy « Krisztusunk » — a világ « szinte mérhetetlenné növekedett valóságával » szemben — « képes még ezt a mindenséget átfogni és megvilágítani ». És Teilhard itt ismét egy páli szöveget idéz: « Neque longitudo, neque latitudo, neque profundum... » (Róm 8,39). Teilhard tehát — ez világos — egyáltalán nem másik Krisztusról beszél, és egyáltalán nem akarja a megszerzett és lerögzített krisztológiát egy másik krisztológiával helyettesíteni. Tudatában van annak (ezt egy nap Rómába is megírja), hogy gondolkodásának egész iránya pontosan a modernizmuséval ellentétes, — minthogy « ez a mozgás (irány) csökkentette Krisztus valóságát és nagyságát ». Amit teljes szívéből óhajt, az nem a niceai hit bármilyen elhagyása vagy csökkentése, hanem: « új Nicea », amely kiegészítené az elsőt. Amint az első Nicea (amelyet később kiegészítettek) hajdan meghatározta Krisztus Istenhez való viszonyát, úgy ennek az új Niceának meg kellene határozni Krisztus és a Világegyetem viszonyát, végre visszaadva Szent Pál krisztológiai és kozmikus állításainak teljes súlyukat. Mert « azt mondhatjuk: ha a Teológia fő gondja az Egyház első századai során az volt, hogy meghatározza Krisztus helyzetét a Szentháromsághoz viszonyítva, mai életbevágó feladata az, hogy elemezze és pontosabban meghatározza azokat az egzisztenciális és hatás-viszonyokat, amelyek egymáshoz kapcsolják Krisztust és a Világmindenséget » (*Christologie et Évolution*, 1933).

Ez a gondolat végigkíséri életén. Számos alkalommal beszél róla barátainak, ír róla elöljáróinak. Már 1918-ban, a *Világmindenségem* első változatában kifejezte ezt az óhaját: « Azt szeretném... — Isten iránti szeretetem egész vágyával —, hogy az Egyház által egyetemesen hitt és megvallott igazságelemeket, amelyek Isten és Krisztus egyetemes cselekvésére és jelenlétére vonatkoznak, végre *együtt* és *enyhítés nélkül* szemlélnék ». És alig két hónappal halála előtt ismét ezt írja: « Új Nicea kellene nekünk ».

Hat évvel később, valamennyiünk megdöbbenésére XXIII. János összehívott egy Zsinatot. Egészen pontosan nem új Niceáról, hanem új Vatikánumról volt szó. Programja sem volt pontosan Krisztus és a Világegyetem viszonyának, hanem az Egyház és a világ viszonyának megvilágítása. Mégis ez már a Teilhard által várt, remélt és esdekelt megújulás fuvallata volt, amelynek előjeleit már üdvözölte [25]. És amikor később a Zsinat vonalában alaposabban meg akarják vizsgálni az Egyház és a világ viszonyáról szóló tanítás alapjait, természetesen a világegyetem Krisztushoz való viszonyára kell összpontosítani a figyelmet

Hallgassuk Teilhard-t, aki így mutatja meg a művelet első fázisait, « a holnap Vallásának » feltételeit, — nyelvezetének apologetikai szándékat nem szabad soha felednünk:

« Úgy tűnik, hogy a keresztény nedv — valami isteni ösztöntől irányítva, és párhuzamosan a modern emberek vágyakozásainak növekedésével — már kezd összeömölni, hogy az oly régóta alvó bimbóban fakadjon fel. Egy alapvető mozgalom rajzolódik ki az Egyházban, amely két évszázaddal ezelőtt a Jézus Szíve-tisztelettel kezdődött, Krisztus imádására, akit a misztikus Testre és következésképp az egész társadalmi szervezetre gyakorolt befolyásaiban szemlélnek... Legutóbb Róma egy olyan gesztussal, amely a dogma kidolgozásának utolsó állomását fejezi ki, Krisztus Király alakjában jelezte és szentelte meg a keresztény öntudatnak ezt a megállíthatatlan előrehaladását a Megtestesülés egyetemesebb és realistább értékelése felé. — Elgondolásom és álmom az lenne, hogy ugyanennek a mozgásnak logikus meghosszabbítása által az Egyház kifejezze és bemutassa a világnak, miként már Szent Pál tette az ő megtértjeinek, Annak hatalmas Alakját, akiben a Pléróma (Teljesség) megtalálja fizikai principiumát, kifejezését és szilárdságát: a Krisztus-Ómegáét, az egyetemes Krisztusét » [26].

Krisztus Királytól az Egyetemes Krisztushoz: a különbség, vagy inkább a meghosszabbítás, az elmélyítés, az előrelépés Szent Pál vezetése alatt, hogy jobban megmutassuk: Krisztus « nem az a király, akinek mi megtettük » (IX, 60), — átmenet ez a még túlságosan egyoldalúan jogi szemlélettől egy szervesebb látásmódhoz. Így gondolta, így magyarázta Teilhard 1940-ben Pekingben egy rövid, « A várt Szó » c. memorandumban. Szemében ez az álom egyáltalán nem volt irreális: mert « nemde a keresztény élet ökonómiájából — a kinyilatkoztatott adottságban — egyes sokáig szunnyadó elemek hirtelen hatalmas ágba fejlődnek, az új idők és az új igények követelményei és mértéke szerint »? *Nova et vetera.* Teilhard 1952. dec. 13-án New Yorkból írta öreg barátjának, Henri Breuil abbénak: « Kár, hogy nem vagyok pápa; itt az ideje,

---

[25] 1953. szept. 7-én Johannesburgból írta Provinciálisának, P. A. Ravier-nek, hogy bizonyos körökben örömmel tapasztalja a « Világgal és az Egyházzal való együtt-érzés » (*cum Mundo et cum Ecclesia*) jeleit, amelyekre a kereszténységnek ma olyan nagy szüksége van. Hozzáfűzi: « megérti, hogy milyen értelemben veszem a *Mundus*-t: hatalmas kozmikus elrendeződési folyamat, amelynek megjelenése a látók számára forradalmasítja egész megismerésünket ».

[26] *La Parole attendue*, Peking, 1940. okt. 31. Vö. Hans Urs von Balthasar, *Théologie de l'histoire,* 1955, 180-187.

hogy enciklikát írjanak az Egyetemes Krisztusról! ». E vicces megjegyzés ugyanazt a vágyat, ugyanazt az álmot, ugyanazt a reményt fejezi ki...

A várt átalakulás

Teilhard körültekintve a föld különböző vallásaira és lelki mozgalmaira megállapította: « Egyedül a Kereszténység állhat meg ma, egyedül ez képes összemérni magát a reneszánsz óta Nyugaton megszületett szellemi és morális világgal » (IX, 139). Majd a kereszténységre irányítva figyelmét, így következtetett: « Az Egyház mindig élő. Csak hagyni kell növekedni » [27].

Ezért, amikor egy nap egy papnak válaszolt, aki elhagyta a katolikus Egyházat, és aki Teilhard-t is erre ösztönözte, — miután elismerte, hogy hisz egy szükséges reformban, sőt mint láttuk, egy forradalmi változásban — ezt mondta még neki:

« Még mindig nem látok a magam számára más módot annak előmozdítására, amit elővételezek, mint azt, hogy dolgozom a reformon *belülről*: vagyis őszitén ahhoz a 'filumhoz' ragaszkodom, amelytől a fejlődést várom. Nagyon őszintén (anélkül, hogy az Ön lépését bírálnám) csak a római törzsben (*tige romaine*), éspedig a maga teljességében véve, látom a kellően nagy és differenciált biológiai hordozót a várt átváltozás megvalósításához és elviseléséhez. És ez nem puszta spekuláció. Ötven év óta túlságosan jól láttam magam körül, hogy a keresztény gondolkodás és élet erőre kap — minden Enciklika ellenére [28] — ahhoz, hogy ne legyen végtelen bizalmam a vén római törzs újraéledési képességeiben... » [29].

P. Teilhard itt « végtelen bizalmát » hirdeti, e lap a legnagyobb és legtapintatosabb őszinteséget árasztja; mégis valami előítélet-csoda folytán egyik kritikusa a kettősség mélységét vélte itt felfedezni, és a vallomásban valamiféle Egyház elleni merényletet látott [30]! Ellentétben mindazzal, amit P. Teilhard-ról tudunk és ezzel a szöveggel is, kritikusunk meg akarja mutatni, hogy Teilhard a homályban valami új hitet akar hozni, amely aztán gondolatvilágában helyettesíti a keresztény hitet! Azon mesterkedik, hogy rá alkalmazza a *Pascendi* kezdetű enciklika legkeményebb szakaszát, képmutatással vádolva azokat, akik — « elkendőzve az alávetettség hazug külseje alatt a határtalan merészséget » — az Egyházon belül rejtőzködnének el, hogy biztosabban előidézzék romlását. Kritikusunk arra szólít fel, hogy ismerjük el: « kiáltóan

---

[27] 1953. szept. 6-i levél (*Nouvelles Lettres de voyage,* 1957, 166. old.). Teilhard különböző korszakaiban ugyanazokat a képeket használja, ez is mutatja gondolatai folytonosságát. Vö Péguy, *Clio* I, 81. old.: « ... A vén törzs kivirágzik, a vén törzs rügyeket hajt... ».

[28] Utalás az 1950-es *Humani generis* enciklikára; Teilhard ellenfele ezt vette alapul támadásához.

[29] 1950. okt. 4. Idézi: Maxime Gorce, *Le Concile et Teilhard,* 1963, 196-198. old.

[30] A hiúzszemű kritikus már abban a leírásban is észreveszi Teilhard kettősségét, amelyet Henri Bremond ad a fiatal Teilhard-ról (Bremond tanára volt a mongré-i kollégiumban): « Nagyon intelligens volt, mindenben az első, de kétségbeejtő bölcsességgel... Féltékeny, csillapíthatatlan szenvedély fűtötte, amely távol tartotta tőlünk: a kövek ». A kritikus erre hivatkozva nevetségesen megállapítja: « Íme az első tanúságtétel Teilhard lényeges kettősségéről! »

hasonlítanak az ilyenek az Egyház legrosszabb ellenségeihez »... Mennyire igaz, hogy mindennek perverz értelmet lehet adni! Viszont ebben a levélben egyetlen szó sem utal arra, hogy a belülről megvalósítandó reformmunka bármilyen elhagyást vonna maga után, vagy hogy egy « földalatti ember » titkos zugában kell megvalósulnia. Más szövegekkel (amelyeket már idéztünk) és a szerzetes elöljáróval szemben tanúsított magatartásával összhangban, minden azt mutatja, hogy a levél szerzője magától az Egyháztól, a « vén római törzstől » várja ismét a megújulás csodáját, amely korszakról korszakra megvalósult kebelében (IX, 143). Mert Teilhard-t hitében megerősítette egész életének tapasztalata, amelyben nincs semmi ezoterikus. Hogy ettől az evidenciától elszabaduljon, kritikusunk kénytelen teljesen hamisan olvasni az idézett levelet, mint láttuk; ráadásul kénytelen még feltételezni, hogy Teilhard egész élete során megcsalta rendtestvéreit és legjobb barátait, még azokat is, akiknek rendszerint feltárta lelkiismereti vívódásait.

Viszont Teilhard levélpartnere nem értette félre őt. Kommentálva a paptól papnak írt sorokat megállapítja: Teilhard « mindig azt gondolta, hogy a szükséges átalakulásokat maga az Egyház kezdeményezi és hajtja végre » [31]. Valójában, hogy rábizonyítsa Teilhard-ra sötét programját, a különös cselszövő éppen annak a memorandumnak másolatát küldte el neki, amelyet Teilhard két évvel korábban a római hatóságoknak küldött. Egyébként Teilhard legmerészebb szövegei legtöbbek szemében éppen azok, amelyeket ő maga még korábban azoknak szerkesztett, akiket Isten tanácsadókul adott neki. 1950 őszén is (a *Humani generis* enciklika ideje, *ford. megj.*!). Teilhard római elöljáróinak egy másik Bizalmas Jegyzetet küldött (és nem az utolsót) csak azért, hogy pontosan tájékoztassa őket egy olyan témáról (eredeti bűn és monogenizmus, *ford. megj.*), amellyel kapcsolatban leginkább nyugtalanították őket Teilhard nézetei. Amint már régen elhatározta, így « kompromisszum és finomkodás nélkül » járt el. Részéről ez a bizalom és a bátor lojalitás gesztusa volt, annál érdemszerzőbb, mivel személyes helyzetének súlyosbodását kockáztatta ezzel. Fölösleges hangsúlyoznunk, hogy ez a gesztus teljesen összeegyeztethetetlen azzal a magatartással, amelyet kritikusa neki akart tulajdonítani, éppen ellenkezőleg: teljesen összhangban van azzal, amit az Egyház elvár gyermekeitől [32].

Röviden: ha hasonlóságot keresünk, hogy megmagyarázzuk azt a személyes magatartást, amelyet Teilhard leír levélpartnerének, nem valami kriptomodernistánál találjuk meg; inkább egy nagyjelentőségű új mű szerzőjénél, aki ezt írja: « Nem reformálunk meg egy testet, bármilyen kicsiny legyen is, a szakítással való fenyegetés révén. Mindig belülről, végtelen türelemmel tesszük újra elevenné » [33]. Roger Schutz testvér, taizéi perjel szavai ezek.

A misszionárius hite

P. Teilhard de Chardin igazi misszionárius volt ama inspiráció révén, amely egész művét és magatartását irányította. « Egy életnek a tapasztalata,

---

[31] Gorce, *Le Concile et Teilhard*, 41, 195-198.

[32] *Monogénisme et Monophylétisme.* A kérdés hátterét lásd P. Smulders könyvében, *La Vision de Teilhard de Chardin*, 201-209. lapok.

[33] Roger Schutz, *Dynamique du provisoire*, 1965, 97.

egyszerre a pogányok szívében és az Egyház szívében megélt tapasztalat » adja meg egész eszmevilágának azt a súlyt, amely annyi másnál hiányzik. Néha a « merészség és a tiszteletlenség » benyomását kelthette; ez ismét a nagy Apostolhoz teszi hasonlóvá, akinek szabad szókimondása sok kortársát meghökkentette, hogy aztán később a századok során mások visszaéljenek vele. De végeredményben Teilhard-nál is, miként Szent Pálnál, csupán erről volt szó: « rendíthetetlen bizalom Jézus Krisztus győzelmében » [34], miként programjának merészségét is csak az a vágy magyarázza, « hogy (Krisztus) jobban kinyilvánítsa Arcát ».

Etienne Gilson, aki pedig nem rokonszenvezett a teilhard-i rendszerezéssel, fel tudta ismerni inspirációjának tisztaságát, és nemesen kifejezte ezt az értékes tanúságtételt: « Egész Szent Pál Teilhard-rá válik hozzá átkerülve, mert a Teilhard-elem magában foglalja, érintetlenül és mintegy csodálatosan megőrzi az állandó tudományos vagy más utalások alatt gyermekkora jámborságának és hitének tiszta termésaranyát. Ő maga kiemelte ezt a folytonosságot, amely lényeges elem írásainak megértéséhez. A kozmikus Krisztus először a Gyermek Jézus volt számára, és mindig is az maradt. A karácsonyi Újszülött a betlehemi Gyermek, a Keresztrefeszített, a Világ Mozgatója és összegyűjtő Központja lett ». És Gilson még hozzáfűzi: olvasói átvehetik Teilhard-tól kozmikus vízióját, gondolatait kifejező szavait és fogalmait, de nem vehetik át tőle saját vallásos tapasztalatát, azt az egyszerű, tiszta és teljes hitet, amelyet soha semmi sem kezdett ki és amely műve értelmének lényege. Nem középszerű kereszténynek kell lenni ahhoz, hogy valaki képesnek higgye magát arra, hogy maga is megélje P. Teilhard de Chardin eszmevilágát » [35].

P. Teilhard hivatása túlságosan sajátságos volt ahhoz, hogy normának vehessük. A keresztény, a pap számára vannak más megszokottabb konkrét módok, többé kevésbé kitaposott utak, hogy kövesse Krisztust és utánozza Szent Pált. Egyébként Teilhard-nak sohasem állt szándékában az, hogy műveiben egy teljes teológiát dolgozzon ki. A leggyakrabban, teljesen a kutatásnak, a felfedezésnek adva magát, egyoldalú. Végül, ami igazságot felfedezett, nem tudta mind kimondani, és amit mondott, talán nem mindig sikeresen fejezte ki. Ő maga gyakran utalt erre a kettős korlátoltságra olyan kifejezésekkel, amelyeknek abszolút őszintéségéről jó barátai kezeskednek. Gyakran elismerte, hogy « magyarázatkísérleteiben sok volt a megközelítő és a pontatlan »; olyan olvasókat akart, akik képesek megkülönböztetni az alapvető beirányulásokat, amelyeket néha ellepleztek « a hiányos kifejezések ». Egyszer ezt írta az egyik teológusnak, aki tanácsot kért tőle: « Mint Ön, én magam is tapogatódzom. Csak javaslatokat tudok nyújtani. De vajon Isten nem a hivők habozó és közös munkájára küldi le fényének valóban teremtő erejét? ». Ezért nemegyszer szerényen másokhoz fordult, hogy kifejtsék saját gondolatait, amikor ez szükségesnek látszott, hagyományosabb nyelvezetben [36]. Így tehát egyszerűen elismerjük azt,

---

[34] R. d'Ouince idézett beszéde.

[35] Gilson, « Le cas Teilhard de Chardin », *Seminarium*, 17, 1965, 727-728. old.

[36] Levél 1925. júl. 13-ról. Viszont el kell ismernünk, hogy főleg utolsó írásaiban afelé hajlott, hogy bezárkózzék saját formuláiba, amelyek túlságosan egyszerűek voltak a kifejezendő valósághoz, és néha nehezen akarta megérteni, hogy kifejezéseit nem fogadták el úgy, amint használta őket.

aminek maga is tudatában volt, amikor kijelentjük: nem teljes mester és nem is mindig nagyon biztos. C. Cuénot helyesen írta, hogy « nem tekintette magát mesternek és nem is akart tanítványokat toborozni »[37].

Mégis, misszionárius szellemében, amely több szempontból oly közel hozza Szent Pálhoz, mintaképünk lehet. Ma is, bár helyzetünk eléggé különbözik attól, amelyet utolsó éveiben megtapasztalt, Teilhard segíthet bennünket edzett hitével, hogy felülmúljuk azt a lelki válságot, amelynek hatásai érezhetők egészen az Egyház küldetésére vonatkozó elméletekig.

Nagyon örült volna a zsinati *aggiornamento*nak. Ennek margóján, teljesen a peremén olyan általánosságokat hangoztatnak, mint « nyitottság a világ felé », « a világ szolgálata » (P. Teilhard kifejezése), vagy « implicit kereszténység », « anonim keresztények », « a dialógus szelleme », « az ateizmus megértése »; de néha kiforgatják értelmükből e kifejezéseket, pedig kiváló jelentésük lehet és van is valójában. Így aztán kalandos spekulációkra szolgáltatnak ürügyet, amelyek alapján nem igen látjuk, mint hozhatna még a misszionárius a pogányoknak, — és azt sem, hogy még mi marad a rábízott kincsből. P. Teilhard de Chardin igazi hivő volt. Eléggé tudta, mi a Megtestesülés *egyetlen* valósága, és a keresztény üzenet *egyetlen* újdonsága, és annak a megistenülésnek *egyetlen* hatalma, amelyet Krisztus Lelke *egyetlen* Egyházában helyezett el, hogy ne fusson erre a zátonyra. Teilhard szerint « a keresztény Misztikának », és nem másnak kell « a holnapi egyetemes és lényeges Misztikává » válnia. Tudta, hogy az emberi élet megvilágítására létezik egy « égből leszállott » Igazság, amely más rendből való, mint az emberek által talált igazságok[38] — és hogy nincs komoly párbeszéd, ha nem vezet a szembesüléshez. Úgy gondolta, ezt hirdette, hogy « az Egyház nélkül Krisztus elpárolog, vagy szétmorzsolódik, megsemmisül », és Rómát mint « a Föld krisztusi pólusát » üdvözölte. « Integralizmusa » (amelyet, mint M. Blondel, szembehelyezett az integrizmussal) abban állt, hogy ki akarta terjeszteni « a keresztény irányelveket a világban található erőforrások egészére ». Arra vágyott, hogy a kereszténység kitárja tengelyeit, hogy átkarolja a maga teljességében a vallási energia új lüktetését, amely alulról feltör, hogy szublimálják ». Tudta, hogy az integrálás, a szublimálás és a szintézis nagy erőfeszítésének úgy kell megvalósulnia, hogy nem módosítja a csúcs helyzetét, vagyis hogy nem sérti a kinyilatkoztatott misztériumot.

Megértette azt is, hogy a « keresztény fílumba » való integrálódás, vagy a « római törzsbe » való beoltódás (tudományos szókincsből és egyben a Római levélből vett kép!), az emberiség lelki vívmányai igénylik a tisztogatást: irányt kell adni nekik, át kell alakítani, « meg kell téríteni » őket. Ugyanezt mondta a régi szerzeményekről, amelyeket a különböző vallási rendszerek őriznek, éppúgy, mint az új vívmányokról, amelyek fajunk jelenlegi fejlődéséből származnak. Nem kételkedett abban, hogy képes erre « a kereszténység rendkívüli hatalma »:

---

[37] C. Cuénot, « Situation de Teilhard de Chardin », *Tendances*, 1962. okt., 593. old.

[38] *Écrits du temps de la guerre*, 67. — Lásd még H. de Lubac tanulmányát: « Envergure et limite de l'oeuvre teilhardienne », in: *M. Blondel et P. Teilhard*, Correspondance commentée, 109-126.

« A kereszténység ahelyett, hogy elveszítené primátusát a modern Világ totalizálódása által felszabadult hatalmas vallási özönlésben, éppen újra elfoglalja és megszilárdítja tengelyhelyzetét és irányító szerepét az emberi fizikai energiák élén, feltéve, hogy kellőképp figyelembe veszi rendkívüli és egyedülálló 'pán-amorizációs' képességét » [39].

Teilhard ismerte az Isten visszautasításának súlyosságát, amelynek a modern ember mindig ki van téve, továbbá azt is, hogy a Krisztus Testébe való « beleépüléssel » szemben ott van a « szétválasztás », ami történelmünket egészen a parúziáig olyan drámaivá teszi. Amint nem viselkedett « földalatti emberként » azokkal szemben, akik számára Isten tekintélyét képviselték, nem nézte le az egyszerű lelkek hitét, amikor az egyenes volt. Sőt szívből meg akarta osztani ezt a hitet, velük együtt, « egységben az Egyház szellemével és élő hagyományával ». Legszemélyesebb nézeteihez, azokhoz, amelyek legvitathatóbbak voltak, ezt a klauzulát csatolta: « a keresztény hagyomány gyengítése nélkül ». (Ez utolsó formulát két nappal halála előtt írta le). Nem mondjuk azt, hogy rendszerezési erőfeszítésében teljesen sikerült ez neki. De ez volt állandó vágya, ez volt tényleges tendenciája, — és végső soron az előbb említett kritériumhoz akarta mérni eszméit. Optimizmusában nem fogadott el illuzórikus « emberi reménykedéseket » anélkül, hogy ne viszonyította volna őket a « keresztény reménységhez »: az ember földi műve szenvedélyesen érdekelte, de ez nem fordította el a túlvilág gondolatától, hanem éppen ebből merítette teljes erejét, teljesen a túlvilág hite irányította [40]. Végül állandó párbeszédben a hitetlennel kétségkívül « új érthető utat » akart törni, megfelelő fokozatokon át feltárni a járható utat, — de ez mindig a Krisztushoz vezető út volt. Tűz égette, és azt szét akarta terjeszteni.

Mindebben P. Teilhard de Chardin, mint minden apostol, a nagy Pál apostol tanítványa volt. De személyiségének nagysága talán még jelentősebbé teszi példáját, és talán különösen is időszerű erre emlékeztetni mindenkit. Bármelyek legyenek is a csatlakozások vagy fenntartások, talán súlyosak is, amelyeket az olvasónál kiváltanak az általa megrajzolt út állomásai, legalább egy dolog kétségtelen: az emberi kaland számára az Evangéliumot jelöli meg célpontként. Ezt a célt csak áldozat árán érhetjük el, a világ minden elemének feláldozása, halál által, de a cél máris kezd megnyilatkozni nekünk munkáinkon és szenvedéseinket át az « imádás örömében » [41].

(1965)

---

[39] *Le Christique,* 1955; *Le Coeur de la Matière,* 1950.

[40] *Le Milieu Divin,* 61: « Hitünk nevében jogunk és kötelességünk, hogy szenvedélyesen szeressük a Föld dolgait ».

[41] Vö. *Blondel-Teilhard,* Correspondance, 152-153.

Ez a tanulmány eredetileg konferencia volt, 1965. okt. 15-én hangzott el Rómában a Domus Mariae-ben a brazil püspökkari konferencia titkárságának rendezésében. Előbb, rövidített formában a *Spiritus* c. folyóirat 1966. áprilisi számában jelent meg, majd az itt szereplő másik H. de Lubac-tanulmánnyal együtt a következő kis könyvben: *Teilhard missionnaire et apologiste,* Éd. Prière et Vie, Toulouse, 1966, 7-53. oldalak.

Henri de Lubac S.J.

A VILÁGTÓL ISTENHEZ ÉS KRISZTUSHOZ TEILHARD DE CHARDIN MŰVÉBEN

Bevezető

Teilhard de Chardin egész műve, egyik legfőbb szempontja szerint, úgy tekinthető, mint az emberi lélek halhatatlanságának és Isten létének bizonyítása: hatalmas, a tudományos távlatban megújított bizonyítás, amelyet kiegészít a keresztény hit küszöbéig vezető erőfeszítés. Mindenesetre ez volt szerzőjének egyik állandó törekvése. Ez világosan kitűnik számos személyes kijelentéséből és írásainak vizsgálatából. Ez a szándék nagyon korán megnyilatkozik nála. Körvonalai kirajzolódnak például már a *Hominizációról* írt alapvető tanulmányában, amely 1923. május 6-án kelt és már az *Emberi Jelenség*ről írt későbbi tanulmányainak első vázlata (III, 75-111). De főleg 1930-tól bontakozik ki szélesebben: így a *Föld Szelleme*ben (1931) és hasonló emlékiratokban, amelyek rövid időközökkel egymást követik, nevezetesen a *Hogyan hiszek* c. esszében (1934). Elég, ha egy pillantást vetünk ez utóbbi írás alcímeire, hogy rögtön meggyőződjünk kérdéses szándékáról.

Erről az alapvető szándékáról tanúskodik többek között egyik, 1936. okt. 9-én keltezett, Pekingben írt szövege, amelyet a római *Propaganda Fide* kongregációnak szánt a kínai apostoli delegátus kérésére: *Néhány gondolat a világ megtéréséről.* P. Teilhard de Chardin elgondolása szerint az ebben felvázolt program három állomáson keresztül valósulhat meg, avagy három egymást követő lépésben: filozófiai — dogmatikai — morális:

> « Az első lépésben ki kellene fejteni (a *philosophia perennis* vonalában: a Lét primátusa, az Actus és a Potentia) a Fejlődés helyes Fizikáját és Metafizikáját. Meg vagyok győződve, hogy a Tudomány és a Gondolkodás újabb vívmányainak lojális értelmezése jogosan nem a materialista Evolucionizmushoz, hanem a spiritualista Evolucionizmushoz vezet. Az általunk ismert Világ nem véletlenül fejlődik, hanem strukturálisan az egyetemes konvergencia személyes Központja irányítja » (IX, 161).

Itt nem bocsátkozunk az érvelés részleteibe. Ehhez hosszú tanulmány kellene, amely az egész teilhard-i eszmevilágot bemutatná. Mi több, a Teilhard de Chardin által előadott érvek (bizonyítások) változatosak, sőt még az egyes érvek bemutatása is eltérő, legalábbis a kifejezés árnyalataiban, a szerző szempontjai és beszélőtársai érdeklődési köre szerint. Nem akarjuk itt kritikai vizsgálat alá vetni Teilhard bizonyítékát, amint nem is tesszük magunkévá azt úgy, amint van. Csupán gondolatmenetét akarjuk felvázolni és megmutatni fontosabb mozzanatait, mintegy kívülről szemlélve érveit, — egy kicsit úgy, ahogy maga Teilhard is általában objektív jelenségként szemlélte az embert, hogy legáltalánosabb vonásait megmutassa.

A « kezdeti posztulátum »

Teilhard általában kiindulópontként azt kéri, hogy fogadjunk el egy dolgot, egyetlen dologban értsünk egyet: ezt nevezi « posztulátum »-nak, vagy « alapvető választás »-nak a lét javára; tehát azt kéri, hogy fogadjuk el a lét jóságát, a lét értékét. Néha ezt a « világban való hitnek », a lét jóságába vetett hitnek nevezi. Ezt a kezdeti kérést bizonyos hitetlenekkel való kapcsolatai, tapasztalatai diktálják neki. Több hitetlen szellem rögtön elfogadja ezt a posztulátumot, így közös alapot nyújt a további kereséshez. De más szellemek jobban vonakodnak. 1923. május 11-én írta a hajón, amely Kínába vitte, « Szaigon és Hong Kong között »: « Tegnap este hosszan beszélgettem Dr. X-el és egy másik utassal a morálfilozófiáról. Oda jutottunk, hogy megállapítottuk: olyan egészen alapvető kérdésben is eltér véleményünk, mint ez: 'Vajon jobb lenni, mint nem lenni?' — Csakugyan, úgy hiszem, hogy minden gondolkodásban itt van az alapvető választás, olyan posztulátum, amelyet nem lehet kimutatni, de amelyből minden ered. Ha megengedjük, hogy a lét jobb, mint az ellentéte, akkor nehéz megállni anélkül, hogy el ne jutnánk Istenhez. Ha viszont az előbbi posztulátumot valaki nem fogadja el, lehetetlen vitatkozni ».

Ez a lecke nem volt hiábavaló. Teilhard néhány írásában kifejezetten figyelmezteti olvasóját: « Semmiféle reflexió felépítése sem lehetséges, ha nem tesszük meg a kezdeti választást, amely szívünket és értelmünket inkább a lét, semmint a nem lét felé hajlítja » (VI, 173). Vagy egy másik helyen: « A lét jó vagy rossz? Vagyis: vajon jobb lenni, mint nem lenni? Ez a dilemma tudós és metafizikai formája ellenére lényegesen gyakorlati: az alapvető alternatívát képviseli, amelyről burkoltan vagy kifejezetten minden embernek, születése tényénél fogva, nyilatkoznia kell » (V, 61).

Az imént idézett 1937-es *Emberi Energiá*ban megmagyarázza: « a létbe vetett hit », vagy « a világba vetett hit » még csak kiindulópont legalábbis látszólag. De ez a kezdeti hit (amelynek természetét még meg kell határozni) lassankint magával vonja szükségszerűen azt a hitet, hogy « valamiképpen a minket körülvevő *minden* végső beteljesedéshez jut el ». Az említett alapvető hit tartalma csak lassan nyilvánul meg, mégis valójában már egy bizonyos értelemben a mindent hordozza magában. Mert amilyen mértékben kibontja az érvet, a « kezdeti hit », amely kiindulópontul szolgált, kiszélesedik; jobban meghatározza, megmagyarázza, és így mutációkon (« mues ») esik át. Így tehát az, aki követte Teilhard-t, az okoskodás láncolata végén azt mondhatja vele, hogy most már hisz a dolgok végső (nem első) jóságában és értékében, mivel most már Istenben van alapjuk. Ezt figyelte meg a protestáns pásztor, Georges Crespy *Teilhard de Chardin teológiai gondolkodásá*ról írt tézisében, miután *Hogyan hiszek* c. esszéjét elemezte (ez a « világba vetett hit » megvallásával kezdődik): « Teilhard-nak van bátorsága, hogy a végsőkig bízzon kezdeti intuícióiban, titkon előre látta, hogy a vég mindent igazol » [1].

---

[1] G. Crespy, *La Pensée théologique de Teilhard de Chardin,* 1961, 105.

A « harmadik mélység »

Az a lét, amelytől elindulunk, amelybe belemerültünk, mielőtt még gondolkodni és cselekedni kezdtünk volna, először mint fejlődés jelenik meg. Teilhard de Chardin szerint ez több, mint tudományos felfogás; a tudomány nagy fejlődése folytán ez a tudat vívmánya, és — bár még zavaros a képe — lassankint vitathatatlan lesz (VII, 265). Teilhard minden törekvése ezután az, hogy igazolja: ez a fejlődés nem « véletlenül » történik. Aki veszi magának a fáradságot, hogy kibogozza az evolúciót, annak érthetővé válik; értelmet kínál (mutat), mivel önmagában is van értelme. Jelentése *irányában* van. A fejlődés az emberhez ér el, következésképp az ember a világmindenség kulcsa.

A spiritualista bölcseleti hagyomány, különösen keresztény formájában, az embert « a teremtés királyának » tartja. Márpedig sok modern gondolkodó szerint ez a hagyomány teljesen a régi kozmológia statikus elképzelésétől függött: mivel ez elavult, a másik is vele bukik. Amikor Teilhard írni kezdett, egy nagysikerű könyv ezt a gondolatot népszerűsítette ékesszólón: Gabriel Séailles *A modern tudat állításai* c. művéről van szó [2]. Ma is ez számos tudós véleménye, és több olyan filozófust találnak oldalukon, akik nem igen törődnek a kozmológiával. Teilhard velük szemben nem akarja megvédeni a régi álláspontot olyan védekező apológia révén, amely valami hátvéd-harchoz hasonlítana. Tudományosan ki akarja mutatni, hogy az emberre vonatkozó régi hagyomány nemcsak hogy nem omlott össze az új kor beköszöntésével, hanem sokkal jobban megalapozott, bár teljesen új formában. A Fejlődés, amelyet kifejt, « nagy Ortogenezis »: mindaz, ami él, a nagyobb belső spontaneitás felé fejlődik (I, 164). A szervezetek és végül az idegrendszer növekvő bonyolultsága révén ez a fejlődés « tudatnövekedés » (« *montée de conscience* »): így lehet meghatározni a « kozmogenezis » tengelyét.

Pascal két « végtelenről » beszélt, a nagyság és a kicsiség két örvényéről. Teilhard szerint nemcsak hozzájuk kell adni, hanem szembe kell helyezni velük egy harmadikat, amely megfordítja az egész helyzetet: ez a bonyolultság végtelenje (III, 312 és 319; VII, 103-104). E « harmadik mélység » a « szintézis mélysége »: az Emberben nyílik meg az örvény, akiben a Fejlődés végre öntudatra ébred. « Az emberi szellemben mint egyedülálló és helyettesíthetetlen gyümölcsben összesűrűsödik az élet legjava, vagyis a Föld egész kozmikus értéke » (VI, 35). « Valójában, következtet Teilhard, nem hiszem, hogy van a gondolkodó lény számára döntőbb pillanat annál, mint amikor a hályog lehull szeméről és felfedezi, hogy nem elveszett elem a kozmikus magányosságban, hanem az egyetemes élniakarás összpontosul és simul harmóniába benne » (I, 30).

1955-ben az emberi faj sajátosságáról ezeket írta Teilhard:

> « Galilei óta (Freud megfigyelése szerint) az Ember egyre inkább elveszítette a Tudomány szemében azokat a kiváltságokat, amelyek alapján addig egyedülálló lénynek tekintették a Világban. Először *csillagászatilag*: amilyen mértékben — miként a Föld és vele együtt — elmerült a csillagtömegek végtelen névtelenségében; aztán *biológiailag*:

---

[2] G. Séailles, *Les affirmations de la conscience moderne*, 1909, 26-31. old.

amilyen mértékben — mint minden állat — elveszett a fajok tömegében, testvérei között; végül *pszichológiailag*: amilyen mértékben *énje* mélyén megnyílt a Tudattalan örvénye. Három egymást követő fokozaton át az Ember négy század múltán úgy tűnt, hogy feloldódik ismét a közönséges dolgokban. — De íme, paradox módon, az Ember ebből az olvasztókohóból most újra felmerül, éspedig sokkal inkább, mint valaha a *Természet csúcsán*: mert éppen mivel összeolvadt a konvergens (összpontosuló) Kozmogenezis általános áramával, úgy jelenik meg szemünkben, hogy minőségileg képes az Idő és a Tér szívében az *Egyetemessé-válás sajátos pontját* alkotni a Világ szövete számára » [3].

Pascal és Voltaire egy esetben egyetértettek: mindketten úgy látták, hogy az embert összezúzza a világegyetem. Pascal úgy mentette meg az ember méltóságát, hogy a gondolatot szemlélte benne, amire már nem képesek egyes kortársaink. Csakhogy ezzel a szemlélettel nem mentette meg az embert: végeredményben csak azt engedte meg neki, hogy tudja, hogy a világegyetem összezúzza, míg a « világegyetem nem tud semmit arról az előnyről, amellyel vele szemben rendelkezik ». « Mi az ember a végtelenségben? ». Ennek az embernek igazi felsőbbsége, győzelme a világegyetem vak erői felett csak a hit révén volt igazolt. Pascal ugyanis megélte a régi kozmológia széthullását: « E végtelen csillagterek örök csendje rémülettel tölt el »... Pascal és Voltaire óta a tudomány előrehaladt; a tér után felfedezte az időtartamot; a régi kozmológia széthullása véglegessé vált, és az ember még jobban — ha egyáltalán lehetséges — elveszett a világegyetemben (VII, 191-195). Most ismét « egy valóban forradalmi tudományos haladás felforgatja az embernek önmagáról alkotott eszméjét és a világban elfoglalt helyzetét »; most ismét « e forradalom által a szellem kétségbe vonja önmagába vetett bizalmát » [4]. És akkor Teilhard visszaállítja az ember méltóságát és vele a világ feletti tényleges uralmát: megmutatja, hogy az ember mint végtelen bonyolultság (komplexitás) a kozmikus fejlődés csúcspontja. Jól látja: « A Világegyetem hatalmas valami, elvesznénk benne, ha nem összpontosulna a Személyre » (Levél 1935-ből). De pontosan minden erőfeszítése arra irányul, hogy kimutassa ezt a konvergenciát.

Sikerült-e neki teljesen ez a vállalkozás? Pascal « mindenfelé csak végtelenségeket » látott, amelyek bezárták őt, « mint egy atomot és mint egy árnyékot, amely egy pillanat alatt elillan »; az általa leírt világ « elveszítette minden struktúráját » (M. de Gandillac). Vajon Teilhard a fejlődés törvényeit kutatva vissza tudta adni ennek a világnak struktúráját? A hominizációról szóló elmélete teljesen bizonyított, legalábbis lényegi vonásaiban? Érdemes lenne ezt alaposan megvizsgálni. Legalábbis, ha meg akarjuk ítélni, nem tehetünk úgy, mintha egyáltalán meg se kísérelte volna a bizonyítást. Itt egyszerűen állapítsuk meg, hogy Pascal és Voltaire semmit sem mondhatnak ellene: mert sem Pascal, sem Voltaire nem ismerte « a szellem ama új krízisét », amellyel Teilhard szembe akart nézni; sem Pascal, sem Voltaire nem láthatta előre azt a « perspektíva-változást », amelynek alapján Teilhard így következtethet: « szemünkben ezentúl már egy Múlt és egy Jövő van, vagyis a Világ növekedése » [5].

---

[3] *Annales de Paléontologie*, 12, 1955, 51.
[4] E. Borne, *De Pascal à Teilhard de Chardin*, 1962, 36. és 42. lapok.
[5] *Vie intellectuelle*, 1923. okt. 25.

« *A Szellem növekedése* »

Teilhard világegyetemében a Kozmogenezis az Antropogenezisben tetőződik be. Ezért Isten létének kozmológiai bizonyítása, amelyet Teilhard felvázol ennek alapján, egyben antropológiai érvnek is nevezhető. És ez még helyesebb. Valójában ugyanis az embert, az emberi szellemet, a « Föld szellemét » veszi alapul.

Ezt az utolsó kifejezést — « a Föld szelleme » — ne vegyük úgy, mintha azt akarná jelenteni, hogy a szellem az anyag terméke. Ez otromba félreértés lenne, miként más hasonló kifejezések esetében is. Teilhard számára az evolucionista távlat megújította az anyag és a szellem közötti különbség klasszikus felfogását: megújította, de nem törölte el ezt a különbséget. Ha néha helytelenül értették ezen a ponton Teilhard-t, ez onnan van, hogy magyarázatainak rögtön metafizikai jelentőséget adtak, pedig ő fenomenális síkon akart maradni. Teilhard folyton helyreigazította e téves értelmezéseket. Már 1917 novemberében ezt írta: « Magától értetődik, hogy az öntudatot nem tekinthetjük egyszerű eredménynek... Valami új jelenik meg a Világban, ...új szubsztancia » (*L'Union créatrice*). Minthogy a szellem a sokféle egyesítő ereje, nem lehet « sokféléből összetett ». « Az anyag hamvaival megrakott », de nem az anyagból lett. Tapasztalati szempontból « az egyre szintetizáltabb anyagból merül fel, de ez nem jelenti azt, hogy az anyag egyszerűen átváltozik szellemmé. Az anyag és a szellem között « kapcsolatok » és « ellentétek » bonyolult hálózata létezik. A szellem éppúgy nem anyag, miként a dolgok « belseje » sem azonos « külsejükkel ». Kétségkívül, az anyag és a szellem nem alkotnak két külön « rekeszt », vagy két « dolgot »: de pontosan az ilyen dualizmus, ahelyett, hogy biztosítaná a szellem létét, inkább materializálná azt. Kétségtelen az is, hogy ugyanabban a lényben egy bizonyos konkrét egység van a külső és a belső, az anyag és a szellem között. Egyébként megjegyezték, nem ugyan Teilhard-ral, hanem Claude Bernard-ral és P. Sertillanges-zsal kapcsolatban, hogy alapjában véve ezt tanította már Szent Tamás (J.-G. Donders). De ugyanúgy biztos, hogy Teilhard számára « minden szilárdság a Szellemtől jön » (Levél 1931-ből); vagy ami ugyanazt jelenti: « ha a dolgok összefüggnek és tartósak, ez a komplexitás erejéből van, *felülről* » (I, 37). A materializmus csak illúzió, « a dolgok otromba szemléletének » következménye. « A létezők egyetlen szilárdságát szintetikus (vagy szintetizáló) elemük adja, vagyis az, ami kisebb-nagyobb tökéletességi fokban a lelkük, szellemük » (IX, 55) [6].

Biztos, hogy mi az állandóságot (szilárdságot) az anyagi mindenségben, abból kiindulva keressük. Mert az érzéklésből kiindulva okoskodunk. Nem rendelkezünk a tiszta szellem intuíciójával. « Nem létezik olyan szellem (még Isten sem tapasztalati korlátaink között), nem is fog létezni, amelyhez értelmi megalkotásában ne tapadna sokféle » (VI, 747).

Másképp kifejezve, a klasszikus filozófia nyelvezetét használva: Isten létét csak a világból kiindulva, racionális értelmi indukció révén tudjuk állítani. És, *mutatis mutandis*, elsősorban ez áll minden szellemre.

---

[6] Minderről bővebben lásd: P. Smulders, *La vision de Teilhard de Chardin*, 1964, 71-78.

A szellem növekedése (tehát az öntudat és a szabadság megjelenése) az anyagból kiindulva, az anyag szintetizálása folytán *visszafordíthatatlan* növekedés. Pontosan ezt nevezzük, és maga Teilhard is néha ezt a visszafordíthatatlanságot nevezi, halhatatlanságnak (VI, 196). Más szóval a Világban a kozmogenezis végén biztosítva van a győzelem — a « konvergencia » győzelme a szétszóró entrópia felett, « az egyetemes elkopás és szétbomlás » felett (II, 304). A szellem győzelme az anyag felett.

Teilhard tehát a szellemi lélek személyes halhatatlanságának klasszikus eszméje mellett vallja még a kollektív halhatatlanságot is. *Mellette* állítja, de *nem helyettesíti* az egyes lelkek halhatatlanságát. Mert « a föld szelleme » egyáltalán nem indifferenciált kollektív valóság: személyes szellemekből áll. A spiritualizálódási folyamat ugyanis egyben személyesedési folyamat; « minden egyes reflektáló elem közölhetetlen egyediségébe » torkollik. Ez egyik jelentése a « személyes Világegyetem » teilhard-i kifejezésnek. A Kozmosz visszafordíthatatlansága végső soron tehát az azt alkotó valamennyi lélek személyes halhatatlansága. Mert a végponton a Kozmosz a maga egységében lényegileg « a lelkek világa ».

A világegyetemben harc folyik « az egyesített Sokféle és a szervezetlen Sokaság » között (I, 58). Nagyszabású párharc, amely végighúzódik a kozmikus fejlődés egész tartamán, és amelynek az egyesített Sokféle végső győzelmével kell végződnie, vagyis a személyes Szellem diadalával. P. Teilhard ezt újabb és újabb esszékben leírta, egyre növekvő pontossággal. 1951-ben a *Világegyetem konvergenciájáról* szóló tanulmányában ezt írta:

> « Egy bizonyos alapvető törvény (tárul fel nekünk), amely az egész Világra érvényes. A Világegyetemben nemcsak a kétségbeejtő Entrópia van, amint állandóan ismétlik, az Entrópia, amely könyörtelenül minden dolgot a legelemibb és legállandóbb formákra fokoz le. Hanem ott van, a hamutömegen keresztül és afölött egy bizonyos kozmikus *vortex*, amelynek ölén a Világ alapszövete (*Etoffe*) a kedvező esélyek felhasználásával összegöngyölődik, egyre szorosabban önmagára hajlik, egyre bonyolultabb és centráltabb egységekbe összpontosul » (VII, 302-303).

Egy véglegesnek hitt napfogyatkozás után így « újra megjelenik a Gondolat », az a romolhatatlanság, amelyben a régi filozófia joggal a szellemi legjellegzetesebb attributumát látta (VI, 87).

Egy istenérv

Miután igazoltuk a Világegyetem visszafordíthatatlan konvergenciáját, vagy « a komplexitás/tudat kozmikus áramlását », elérkezünk az utolsó láncszemhez, amely Isten szükséges állításához vezet.

Mert el kell érnünk egy olyan ponthoz, ahol az emberi öntudat befejezett. « Előttünk ott van... az ultra-hominizáció végső kritikus pontja, amely az önmagára reflektáló Nooszféra beteljesedésének felel meg » (VII, 302). Hogy röviden összefoglaljuk a hosszú magyarázatokat — a részletek nem tartoznak jelen tanulmányunkhoz —, mondjuk így: elérkezünk a tökéletes személyesedésnek egy pontjához, egy olyan egységben, amely az ellentéte a homogén azonosságnak. Lehetetlen a *processus in infinitum*.

P. Teilhard ezt a befejezést, vagy ezt a « teljes reflexiót » nevezi elsősorban « Ómega Pontnak » (ez az Ómega első jelentése). « Az emberi együttgondolkodás legfelső Pólusa », « a hominizáció csúcsa »; ez a pont még immanens. De amint lehetetlen, hogy vég nélkül feléje tartsunk, úgy, hogy soha el ne érjük, ugyanúgy lehetlen az is, hogy elérjük. Lássuk ennek kimutatását a *Vázlat a Szellem dialektikájáról* c. tanulmányában (1946). Teilhard-nál az Isten létének bizonyítása különböző formákat ölt, de kétségkívül ez — ha nem is a legszakszerűbb, legalábbis — a legrendszeresebb; ez függ leginkább az emberi jövőről alkotott sajátos szemléletétől, amelyet főleg pályafutása második szakaszában dolgozott ki. Szerintünk ezt a formát lehet a leginkább vitatni is.

> « A Bioszféra természetes fejlődése folytatódik abban, amit Nooszférának neveztem, de ott határozottan *konvergens* (összpontosuló) formát ölt, felfelé egy *érlelődési pontot* (vagy a kollektív reflexió pontját) rajzolva ki... (Ezen a ponton) a kollektíven reflektáló Emberiség egyedül marad önmagával szemben. Ilyen feltételek mellett lehetetlen elképzelnünk egy további komplexifikálódást, amely egy felsőbb öntudatot határozna meg. Rekurrencia törvényünk automatikusan megszűnik funkcionálni... Így... az Ember egy végső állapot elé érkezik, ahol:
>
> *a*) organikusan nem tud tovább menni (még kollektívan sem) a nagyobb komplexitás, tehát a nagyobb öntudat felé;
>
> *b*) pszichikailag nem tudja elfogadni a hátrálást;
>
> *c*) és kozmikusan nem tud egy helyben maradni sem, mivel « entrópiás » világegyetemünkben az előrehaladás megszűnése visszaesést jelent.
>
> Mi más marad, ha nem az, hogy az emberi jelenség görbéje az érlelődésnek erre az ultra-kritikus pontjára elérkezve áttöri a kozmikus fenomenális rendszert, és előre, ezen túl egy olyan extra-kozmikus pólus létezését posztulálja, ahol teljesen össze van gyűjtve és véglegesen megszilárdul mindaz a közölhetetlen öntudat, amelyet folyamatosan a Világegyetem a fejlődés során kialakított?
>
> Alulról, a mi oldalunkról nézve az evolutív kúp csúcsa (az Ómega Pont) először úgy rajzolódik ki a horizonton, mint egyszerűen immanens konvergencia-fókusz: az Emberiség teljesen önmagára reflektálva. De ha megvizsgáljuk, ez a fókusz, hogy megálljon, feltételez maga mögött, magánál sokkal mélyebben, egy transzcendens magot, Istenit » (VII, 151-152).

Azt mondottuk, hogy ez Teilhard érvelésének egyik formája. Feltételezi a jövőnek olyan vízióját, amely « a jelenlegi megfigyelések által felkínált adottságokból rajzolt görbe extrapolációja » (A. Locatelli). Az ilyen extrapoláció, amelyet Teilhard oly merészséggel kezel, több okból is vitatható[7]. És mivel Teilhard ítélete szerint is nem igen több, mint « valószínű » (VII, 279-291), kétségkívül nem alkot teljesen elégséges alapot. Teilhard több alkalommal megengedte ezt, nevezetesen *Az emberi zoológiai csoport*-ban, ahol részletesebben és a lehető legszigorúbban újra kifejtette az előbb vázolt érvelést. Ilyen óvatos és mérsékelt végkövetkeztetést von le: « Egyelőre a modern Asztronómia habozás nélkül elfogadja egy bizonyos ősi Atom létét, amelyben néhány milliárd évvel ezelőtt a csillagvilág egész tömege együtt lett volna. Érdekes módon a

---

[7] Lásd H. de Lubac, *La Pensée religieuse du P. Pierre Teilhard de Chardin*, 1962, 19. fejezet.

Biológia, végletesen a jövőbe extrapolálva, valamiféle szimmetriában ezzel az elsődleges fizikai egységgel, hasonló hipotézishez vezet: egy egyetemes Fókusz (*Ómegának* neveztem ezt a Fókuszt) hipotéziséhez; többé nem fizikai exteriorizálódás és terjeszkedés, hanem pszichikai interiorizálódás... » (Ford. Dienes Valéria, *Hit az Emberben*, 173-174).

De mondottuk, hogy Teilhard-nál találunk más érvelési formákat is, egyszerűbbeket, amelyeknek meggyőző ereje egyetemesebbnek tűnik. Mgr. Bruno de Solages összefoglalta a három legfontosabbat, a maga szokásos határozottságával és világosságával, jelezve a megfelelő teilhard-i szövegeket is, amelyekkel kiegészíthetjük kifejtését. A következő bizonyítékokat mutatta be[8]: 1. Bizonyítás az emberi cselekvés által, vagy « Az Abszolútum mint a Fejlődés posztulátuma »; 2. Bizonyítás a létrehozó és rendező okság révén, vagy « Isten mint a felívelő Fejlődés első Mozgatója »; 3. Bizonyítás az emberi lélek vágyakozásai által, vagy « Isten mint szeretetünk célpontja, az összpontosuló nooszféra végső egyesítésének feltétele ». Más Teilhard-magyarázók (M. Corvez O.P., C. Valverde Mucientes S.J.) egy kissé másképp különböztetik meg ezeket a bizonyítékokat. Magának Teilhard-nak a gondolatában sem különül el teljesen egyik a másiktól.

Teilhard valamennyi által mindenek előtt azt akarta megmutatni kortársainknak — és mi elsősorban ezt jegyezzük meg —, amit 1945-ben *Cselekvés és Aktiváció* c. írásában így fejezett ki: « az első Mozgató és az előre levő végső Összegyűjtő problémája nem csökken, hanem ellenkezőleg növekszik fontosságban és sürgősségben azzal, hogy a Tudomány rettenetes növekedésekre kényszeríti a Világegyetemről alkotott képünket » (IX, 226). E probléma elé akarta állítani hallgatóit vagy olvasóit még akkor is, amikor tárgyalt témája első látásra puszta tudományos kérdésnek tűnt. *Az emberi zolológiai csoport* c. könyve azoknak az előadásoknak összefoglalása, amelyeket 1950-1951 telén a Sorbonne-on adott haladó egyetemistáknak. Ennek végén sajátosan szakszerű kifejezésekkel összegezte világnézetét:

> « Az *Ómega* nem gondolható el másképpen — hiszen különben képtelen lenne rá, hogy a Nooszféra boltozatának kulcsává legyen —, mint *találkozási pont* a centrálódása határáig jutott Mindenség és *egy másik, még mélyebb Centrum* között — amely Centrum önmagától van, a megfordíthatatlanság és a perszonalizálódás abszolút végső Principiuma: az egyetlen igazi Ómega. És ha nem tévedek, ezen a ponton illeszkedik az Evolúció Tudományához (...) az Isten problémája, — Istené, aki az előrehaladó Evolúció Mozgatója, Egybegyűjtője és Megszilárdítója ». (Dienes V. fordítása, *Hit az Emberben,* 179).

Ómega attributumai

Az előző szövegek már felsorolták ennek « az egyetlen igazi Ómegának » néhány attributumát. Kétségkívül ez a « Centrum », ez a « Pólus », ez a « Fókusz » « számunkra önmagában — meghatározása folytán — közvetlenül megragadhatatlan »: mert egy « eredetében extra-kozmikus Energiáról » van szó (jóllehet hatásában immanens). Az evolúciós mozgás elemzése és érthetőségé-

---

[8] Lásd: « Les preuves teilhardiennes de Dieu », in: *L'Homme devant Dieu,* III, 1964, 125-132.

nek követelménye nem elégséges ahhoz, hogy behatolhassunk « Ómega belső természetébe »; de lehetővé teszi számunkra, hogy « megfogalmazzunk néhány feltételt, amelyeknek eleget kell tennie, hogy betölthesse szerepét » [9].

Az első ilyen feltétel, vagy Ómega első attributuma: maga valósága, vagy aktualitása. « Eszményi Központ, virtuális Központ: semmi ilyesmi nem elégséges. A jelenlegi és valóságos Nooszférának csak valóságos és aktuális Központ felelhet meg. Hogy a legnagyobb fokban vonzó legyen, a legfőbb létezőnek kell lennie » (I, 299-300). Megvan benne « az idő és a véletlen felett uralkodó Hatalom »: egyedül ez képes szellemünknek biztosítani a sikert. Amint láttuk « első Mozgató és végső Összegyűjtő » ez, más szóval: Alfa és Ómega, « egyetlen Eredet, egyetlen Kiút, egyetlen Célpont » (IX, 226). Ez az « első Lény » szükségszerűen « személyes Lény », vagy « ultra-perszonális », mivel « személyesítő Fókusz » (V, 121). A « Konvergencia valóságos Pólusa », « minden más központtól különböző Központ: amazokat a legfőbb fokon centrálja asszimilálva őket; minden más személytől különböző Személy, aki befejezi azok személyesedését, amikor egyesíti őket » (VI, 180).

Ez Teilhard-nak alapvető állítása, állandóan megismétli: « Olyan világ, amelyet a Személytelen felé tartónak képzelnénk el... egyszerre elgondolhatatlan és megélhetetlen lenne » (V, 265). « A Világegyetem személyes elemei a káoszba (vagyis a semmibe) esnének vissza, ha nem találkoznának egy felettük álló már létező Szupra-Perszonálissal. A körülöttünk levő világban tehát léteznie kell, hogy cselekvésünket egyensúlyban tartsa, egy egyetemes Személyiség felismerhető arcának, nem pusztán jelenléte vágyának » (VI, 89). Más szóval: Olyan Istent kell állítanunk, aki « legmagasabb fokban személyes, akitől annál inkább különbözünk, minél inkább belé veszünk » (VI, 136). « Végső Központ »; következésképp Ómega csak « legfőbb Személyiségnek » fogható fel. « A Transzcendencia Csúcsa », « őseredeti Transzcendencia », « transzcendens Valóság » (VI, 103). Röviden: « az Ómega négy attributuma: autonómia, aktualitás, visszafordíthatatlanság és végül transzcendencia » (I, 305).

Ez a negyedik attributum, amely eleve megtiltja, hogy racionális definíciót adjunk « az Ómega belső természetéről », nem hagy azért bennünket a teljes nemtudásban. Ez a Lény, aki « nemcsak minden sorozat élén van, hanem... valamiképpen kívül áll minden sorozaton », ez a Lény, « aki egyedül találja önmagában saját szilárdságát » (VII, 119), titokzatos Lény: « nem úgy jelenik meg a véges lényeknek, mint valami teljesen kész Dolog, amelyet átkarolhatunk », hanem « örök Felfedezés és örök Növekedés számunkra. Minél inkább azt hisszük, hogy megértettük, annál inkább másnak nyilatkozik meg. Minél inkább azt hisszük, hogy megragadtuk, annál inkább visszahúzódik, belevonzva bennünket Önmaga mélységeibe... » (IV, 175).

Megfigyelhetjük, hogy Teilhard néha azt állítja, hogy az Ómega pont « részlegesen transzcendens, vagyis részlegesen független az Evolúciótól, amely Benne éri el csúcsát ». Ilyen esetben még egyesíti, illetve még együtt látja a felfedezés logikáját követve az Ómegának adott két jelentést, amelyeket egymás után fedez fel. Más szóval: ilyen esetben nem egyedül Istenről vagy egye-

---

[9] P. Smulders, *La vision de Teilhard de Chardin*, 278-279.

dül a Világról beszél, hanem « találkozási pontjukról »; a jó módszert követve nem feledheti, hogy *először* az egyesített Világot, a végpontjához elérkezett Világot jelölte természetszerűen az Ómega szimbolikus elnevezéssel. Az előbb idézett szöveg folytatása ezt világosan mutatja. Csakugyan így folytatja: « ha Ómega valamilyen módon nem lenne független az Idő és a Tér feltételeitől, nem lehetne már most jelen számunkra, és nem lenne képes arra, hogy... megalapozza a visszafordíthatatlanság reményét; márpedig ez utóbbi nélkül a Centrogenezis az emberi szinttől kezve megszünne funkcionálni. Ezért Ómega, önmaga egyik oldala (isteni oldal, Isten) révén, különbözik attól az oldaltól, amelyet mi létrejönni látunk (kozmikus oldal, emberi, 'immanens' Ómega); öröktől fogva kiemelkedik a Világ felett, amelybe azonban, más szemszögből nézve, belemerül... » (VII, 119).

Ismét másképp kifejezve: ez az összetett Ómega, amelyet az egységesülő Kozmoszból kiinduló érvelés végén ismertünk fel, úgy jelenik meg, « mint a központok központosult rendszere », de ugyanakkor önmaga is « központok Központjaként » centrált. « Felsőbb rend Központja »: « vár bennünket — már megjelenik — nem pusztán önmagunk mellett, hanem önmagunkon *túl* és *felettünk* » (*Comment je vois,* 20).

És ha a teilhard-i érv más szempontjait is kifejtettük volna, jobban látnánk, hogy Ómega aktualitása végeredményben a Szeretet aktualitása; személyisége a Szeretet Személyisége; vonzó ereje, serkentő és egységesítő, egyesítő ereje a Szeretet ereje; végül Ómega nem más, mint maga a Szeretet, — egyszerre « szeretetre méltó és szerető » (I, 299-300).

Értelem és Kinyilatkoztatás

Már több ízben láttuk — az imént idézett szövegek ismételten megvilágították —, hogy amikor a konvergens fejlődésben levő Világ megfigyeléséből kiindulva szükségszerűen állítjuk Isten létét, ez Teilhard szemében elsősorban — ha nem is kizárólag — ezt jelenti: szükségszerűen állítanunk kell egy egységesítő Lényt. Istent főleg egyesítő tevékenységében (funkciójában) érjük el.

Márpedig a keresztény Kinyilatkoztatás más részről azt tanítja, hogy Isten a világot szeretetgondolatban teremtette, hogy önmagával egyesítse; hogy ennek az isteni szándéknak a megvalósulása a Megtestesülés által történt, és hogy valamennyien a Krisztusban (Titokzatos Testében) megvalósult egységünk által egyesülünk Istennel.

P. Teilhard de Chardin mindig megvallotta a Kinyilatkoztatás pontos fogalmát, elismerte azt kettős jellegében: értelmi (ami nem zárja ki az affektívet) és természetfeletti. Tudja, hogy a Kinyilatkoztatás « felülről jövő állítás » és a « Megtestesülés tényében » éri el csúcspontját. (VII, 154-156). *A Krisztusi* c. esszéjében (1955) ezt írja:

> « Végső elemzésben a Kozmogenezis, miután felfedeztük — követve a Biogenezisen, majd a Noogenezisen át vezető főtengelyét —, a Krisztogenezisben éri el csúcspontját, amelyet minden keresztény tisztel ». Ezzel nem azt akarja sugallni, hogy az átmenet a mi szellemünkben történik egy bizonyos természetes dialektika révén a Noogenezistől a Krisztogenezishez. Néhány vázlatos írása, amelyekben eleve a keresztény hit szempontjára helyezkedik, félrevezethette egyes magyarázóit. Valójában, amint

Mme Barthélemy-Madaule megjegyezte, « mi magunk », akik gondolatait összefoglaljuk », « mi keverjük össze a szinteket: túlságosan gyorsan megvalósítjuk nem a szintézist, hanem az összekeverést, és aztán megdöbbenünk a zűrzavartól » [10].

P. Teilhard maga bírálta azokat, akik összekeverik « naív módon a Valóságot », és akik pl. Krisztust « a szerves élet vagy az éter *rendjével azonos* valóság fizikai mozgatójáva teszik meg »: ezt Teilhard megbélyegezte és nevetségesnek tartotta (1923-ból való levél) Szokása szerint ő maga világosan megkülönböztette a két területet: « az égi igazságot » és « a földi igazságot », vagy « a tanítottat » és « a felfedezettet », « az isteni szférát » és « a kozmikus szférát ». Ehhez egyébként elég megvizsgálnunk néhány írásának szerkezetét. Pl. *Az Emberi Jelenség*ben az « emberi jelenség » hosszú elemzése után beszél a « keresztény jelenségről ». Ugyanígy *Az emberi faj sajátosságai*ról szóló tanulmányában. Hasonlóképpen a Boldogságról szóló reflexiójában csak a végkövetkeztetéseknél hivatkozik « a keresztény Misztikára ». A *Hogyan látok* c. esszében szintén előbb az egyéni tapasztalatot elemzi és a történelemre reflektálva sorakoztatja fel az értelem bizonyítékait, csak utána tér át a második részre.

Hogy leírja ezt az isteni kinyilatkoztatást, olyan Ómegáról beszélt, « aki a Nooszféra gondolkodó felületére hajlik, *kinyilatkoztatva magát* affektíven és érthető módon » (*Hogyan látok én*). Még pontosabban ezeket írta a Blondelnek szánt emlékiratokban: « A kereszténység minden értéke, a lelkeket felemelő egész ereje abban van, hogy felülről jövő valóságnak mutatkozik be, Mástól eredőnek..., aki már *aktuális*, létező *extra nos* (rajtunk kívül): ez a Kinyilatkoztatás eszméjének lényege ». De ugyanakkor ezt is mondja: « A kereszténynek nem pusztán Krédójáról kell elmélkednie, hogy — az elfogadott Kinyilatkoztatás fényében — megtalálja álmának nem remélt megvalósulását azon a küszöbön, ahova elvezette logikusan a filozófia » (IX, 81). Mert Teilhard jól tudja, hogy Krisztus valóságát egyáltalán nem lehet *levezetni* a Világból; viszont azt is tudja, hogy a Kinyilatkoztatás megszilárdítja, meghosszabbítja, befejezi az értelem megkezdett művét. Örömmel fedezi fel « a figyelemre méltó hasonlóságot » a dogmatikai távlatok és ama következmények vagy végső hipotézisek között, amelyekhez elvezette az emberi jelenség tanulmányozása; ezt a hasonlóságot joggal a keresztény Kinyilatkoztatás « befolyásának », « kisugárzásának » tulajdonítja. Az értelem és a hit között, miként a természet és a kegyelem között ugyan szakadás, különbség és hierarchia van, de ugyanakkor harmónia is. Teilhard — néha túlozva — főleg ezt a második szempontot, a harmóniát hangsúlyozza, de egyáltalán nem felejti az elsőt.

Krisztusi Ómega

« A Világ, hogy elgondolható legyen, minden hipotézis esetén megköveteli, hogy centrált legyen ». Csakhogy többféleképpen, többé-kevésbé centrált lehet, e tökéletességi fokot nehéz ma elképzelnünk. « Éppen az teszi a Világ 'kegyelmi' jellegét, hogy az Egyetemes Központ helyét nem akármilyen közvetítő kapta meg Isten és a Világegyetem között ». (Így a világ nem nyerte

[10] *Teilhard de Chardin et la pensée catholique*, Colloque de Venise, 1965, 88-89.

volna el tökéletes « centráltságát »). Valójában maga az Istenség foglalta el ezt a helyet, és így bevezet bennünket... immanenciája (belső valósága) ölébe » (IX, 84).

Másként kifejezve: « az Evolúció által megkövetelt szétfolyó konvergencia-fókusz helyett, a megtestesült Ige személyes és határozott valósága jelenik meg és foglalja el a központot, akiben minden megkapja szilárdságát » (V, 51). « Természetesen » tehát csak « egy bizonyos egyesülést » várhatnánk: Krisztus nélkül a Kozmosznak csak « természetes Ómegája lenne »; nyitott maradna; de jelenlegi helyzetünkben « a Megtestesülés annyira *beolvasztotta* a Világegyetemet a természetfelettibe, hogy — *konkréten* szólva — nem tudjuk már azt keresni vagy elképzelni, hogy a kegyelmi rendbe való felemelés nélkül e Világ elemei milyen Centrum felé gravitáltak volna » (1918-ból való jegyzet).

Innen érthető a teilhard-i formula: « A kinyilatkoztatott Krisztus nem más, mint az Ómega » (IX, 82). Hasonló formulákat másutt is találunk. A természetes rend « beforrasztása » a természetfelettibe megtörtént. « A kegyelem megvilágosító befolyására szellemünk felismeri a keresztény jelenség egyesítő sajátosságaiban az emberi öntudatokra hajló Ómega megnyilatkozását, és azonosítja az értelem Ómegáját a kinyilatkoztatás Egyetemes Krisztusával » (*Ma position intellectuelle*, 1948). *A Tudomány misztikája* c. esszéjében (1939) idézi a neki kedves páli szövegeket: « In eo omnia constant » (Kol 1,17). — « Ipse est qui replet omnia » (Kol 2,10; vö. Ef 4,9). — « Omnia in omnibus Christus » (Kol 3,11). Majd P. Teilhard felkiált: « Ez magának az Ómegának meghatározása ». Jézus, a megtestesült Ige, a meghalt és feltámadt « egyetemes Krisztussá » lett. Ő adja meg mindennek a szilárdságot, ő egyesít mindent, és mindent « fizikailag » befolyásol. (A « fizikailag » jelentését később meghatározzuk). A Világegyetem « krisztusivá » lett.

« A Megtestesülés által Isten leszáll a természetbe, hogy azt legfelsőbb módon átlelkesítse (*sur-animer*) és visszavezesse Önmagához... Önmagában véve ez a dogma összhangba hozható a tapasztalati világ különböző felfogásaival ». A keresztény minden nehézség nélkül összeegyeztette a statikus világegyetem képével is. Teilhard de Chardin nem volt annyira naív, hogy ezt gondolja: Szent Pálnak vagy Szent Jánosnak már előre kellett volna látnia az egyetemes fejlődést. Nem volt annyira merész, hogy azt higgye: mivel meglátta a fejlődést, máris náluk mélyebben behatolt a misztériumba. Viszont evidens volt számára, hogy egy olyan világegyetemben, amelyet a materialista evolucionizmus alkot magának, « a keresztény jelenség megfulladt volna ». Márpedig, emberileg szólva, a kockázat hajdan komoly volt, közelről fenyegető. « A *genezisben* levő Világegyetem az emberi szemléletben ellenállhatatlanul elfoglalta a teológusok statikus Világegyetemének helyét. És ebből az új látásmódból menthetetlenül egy különleges misztika született: az Evolúció földi és kozmikus jövőjébe vetett többé-kevésbé imádó hit... Miután a Világegyetem mozgásba lendült, egy a világban teljesen bennmaradó Istenség igyekezett fokozatosan helyettesíteni az emberi tudatban a keresztény transzcendens Istent... ». Innen magyarázható Teilhard vállalkozása, amely után jogosan kérdezhette: a Megtestesülés dogmája, bár önmagában nem függ semmiféle elképzelésünktől vagy tudományos hipotézisünktől, vajon « nem találja-e meg kedvezőbb klímáját egy olyan távlatban, ahol... a Szellem ragadja magával a világegyetemet a fejlődésben? ». Most már jobban megértjük ennek a már idézett szövegnek

értelmét és fontosságát: « A kegyelem megvilágosító befolyására szellemünk felismeri a keresztény jelenség egyesítő sajátosságaiban az emberi öntudatra hajló Ómega megnyilatkozását, és azonosítja az értelem Ómegáját a kinyilatkoztatás Egyetemes Krisztusával ».

P. Teilhard tehát úgy gondolta, hogy a komolyabban tanulmányozott és megértett Transzformizmus alkalmasnak bizonyult ahhoz, hogy « kiváló alapot szolgáltasson a keresztény gondolkodásnak és gyakorlatnak » (III, 122).

> « A tapasztalat azt mutatja, hogy a hagyományos Krisztológia nem csupán eltűrheti a Világ evolutív struktúráját, hanem, ellentétben minden várakozással, az új szerves és egységes környezetben, az Időhöz ködött Tér sajátos görbülete kedvező befolyására, szabadabban és teljesebben bontakozik ki. Csak itt nyeri el igazi alakját... Kereszténység és Fejlődés: nem két egymással ellentétes szemlélet, hanem két olyan távlat, amely egymásba kapcsolódik és egymást kölcsönösen kiegészíti » (IX, 238-240).

De ezen a ponton az apologéta, miután teljesen megfordította a kritikus helyzetet, már bizonyos túlzásba ragadtatja magát a korábban előadott mérsékeltebb állításokkal ellentétben. Egy dolog azonban kétségtelen. Az a kijelentés, hogy a Kinyilatkoztatás Krisztusa nem más, mint az Evolúció Ómegája, abban a jelentésben, ahogy azt Teilhard érti, nem ad okot semmi nyugtalanságra, mégcsak nem is paradox kifejezés, hanem vitathatatlan állítás, feltéve, hogy nem akarjuk elfogadni a « kettős igazság » tarthatatlan rendszerét. Az Apokalipszis Ómegája és az Evolúcióé nem lehet két különböző és egymással vetélkedő csúcs. Az értelmi kutatás végén felfedezett transzcendens Ómegáról, és nem másról, mondhatja a keresztény, akit hite megvilágít, hogy « szentháromságos fókusz ». Csak egyetlen Isten van. A hit Istene valóságosan nem lehet más, mint az értelem Istene. Ábrahám, Izsák és Jákob Istene talán nem « a filozófusok és tudósok Istene » (Pascal): de mindenesetre ugyanaz, mint a tudomány és a filozófia Istene.

A tudománytól a filozófiáig

A jellegzetesen teilhard-i istenérvek közül kettőre hívjuk fel a figyelmet.

Mindenek előtt állapítsuk meg: ezek az érvek tudományosak akarnak lenni. Hogy igazolja a fejlődés természetét, az ember felsőbbrendűségét, a világ előrehaladását a szellem felé és a végső konvergenciát, Teilhard de Chardin állandóan arra a törvényre hivatkozik, sőt egyedül arra akar hivatkozni, amit így nevez: « egy tapasztalati rekurrencia-törvény, amely verifikálható a fenomenális síkon, és kellőképp extrapolálható a tér és az idő teljességére ». Azt mondja, hogy számára elég ez a törvény, mert « ez szabja meg a lények kialakulását », eszerint « épül a kozmosz ». Elhárít minden *a priori*, geometriai szintézist a « lét » egy bizonyos definíciójából kiindulva, hogy « szigorúan a jelenségek, a fenomének elrendeződésének vizsgálatához tartsa magát. Ugyanakkor — a módszere bemutatásában elkövetett időnkénti túlzások ellenére (pl. amikor kijelenti, hogy kifejezetten « a tények mezején » marad, vagyis az érinthető és fotografálható birodalmában) — Teilhard látja, hogy a tudomány, vagy « fenomenológiája », amely az analízishez a szintézist kapcsolja és amely a dolgok « belsejéről » beszél, túlmutat a « pozitív tudomány » ma elterjedt fogalmán. Ő maga magyarázza, hogy módszere a régi görögök és a középkor « Fizikájá-

hoz » közeledik. Jóllehet nem lép az « absztrakt Metafizika » területére, egy bizonyos « egyetemes magyarázatot » keres, amikor « a Szellem Fizikája » révén megépíti « a Világegyetem Ultra-Fizikáját » (VII, 105-106). És nagyon jól látja, hogy így eljut « a mai Tudomány Világának teljes fordítottjához ».

Ezzel kapcsolatban egy sor kérdés merül fel, egyik a másikba kapcsolódik:

1. Milyen mértékben megengedett (jogos) a szintézis bevezetése a szigorúan tudományos módszerbe?

2. Lehetséges-e egyáltalán Isten tudományos bizonyítása (van-e tudományos « istenérv »)? Ha valaki ilyen tudományos érvet fogad el, nem esik-e vissza abba a « konfúzióba », amely egyesek szerint a középkor nagy teológusai, így Szent Tamás értelmi erőfeszítését jellemezte?

3. Mégis, vajon Teilhard nem fedezett fel éppen evolutív és konvergens világfelfogása révén valami új utat, amely törvényes (jogos) lenne, hogy a tudománytól átmenjünk a filozófiába? Más szóval: nem sikerült-e neki, nemcsak misztikus vízió révén, hanem tulajdonképpeni racionális úton fellebbenteni « a jelenségek zavaró fátylát », szétszakítani « azt az áthatolhatatlan membránt, amelyet a Fenomén alkot közöttünk és minden más, az emberi szellem alatt levő dolog között » (1918-as levél és VII, 196)?

Függőben hagyjuk ezeket a kérdéseket. Lehetetlen alaposan választ adni rájuk, anélkül, hogy meg ne vitatnánk egy sor módszertani problémát, amelyekbe itt nem bocsátkozhatunk. Ami a harmadik kérdést illeti: ez megkövetelné Teilhard egész eszmevilágának alapos vizsgálatát. Csak három véleményt idézünk itt, amelyek nagyjából megfelelnek a három kérdésnek [11].

N. M. Luyten O.P. szerint Teilhard « szétrobbantotta azokat a módszertani kereteket, amelyekbe látszólag becsukódtak a tudományok éppúgy, mint a filozófia ». Minthogy « keveset remélt az egyre fokozódó *részletkutatásoktól*, elég hamar megértette: « hogy előre vigyük a tudományt és megakadályozzuk *elsorvadását...*, *ki kell szélesíteni tárgyát* és *meg kell változtatni módszerét*, el kell jutni a *mélyebb* és *szintetikusabb* tanulmányhoz ». Ha néha « hiányos módszertani eljárásokat » alkalmazott is, érdeme az, hogy « felbecsülhetetlen értékű jelzéseket nyújt a tudomány jövőjére vonatkozóan, már azáltal is, hogy brutális módon felveti tudásunk szintézisének problémáját » [12].

Egy másik domonkos, Maurice Corvez nem riad el Isten léte « tudományos bizonyításának » gondolatától: « P. Teilhard nagyszerű könnyedséggel olyan utat tört a kereszténység felé, amely különösen alkalmas bizonyos tudóstípusok, geológusok, paleontológusok, biológusok számára, de nagyon járható azok számára is, akik a természet és az élet története iránt érdeklődnek, vagyis mindazoknak, akik igazi általános kultúrával rendelkeznek » (Corvez, *De la science à la foi,* 9).

Végül Mme Barthélemy-Madaule megállapítja: « El kell ismernünk, hogy régi kategóriáink nagyon merevek ahhoz, hogy kifejezzük azt a lassú ér-

---

[11] A módszertani kérdésekkel kapcsolatban lásd: H. de Lubac, *La Pensée religieuse...*, 15. fejezet.

[12] Vö. P. Luyten tanulmányát Teilhard módszeréről: Bochenski-*Festschrift*, 1965.

lelődést, azt a pillanatot, amelyben a még fenomenális terén felmerül az értelem (jelentés), amely már filozófiai » (*Colloque de Venise*, 9).

Valójában lehetséges, hogy Teilhard-nak fenomenológiai módszerével, amelyet szigorúan Világegyetemünk leírására alkalmaz, sikerült megtörnie « a fenomenalizmus mágikus körét », azt, amely « tekintetünket menthetetlenül a véges körére korlátozza ». Teilhard maga írta 1947-ben (V, 268-269):

> « Mi mindent nem mondtak még legújabban is arról, hogy képtelenek vagyunk... túlhaladni a legelső emberi tudatok elemi vízióján, tehát hogy képtelenek vagyunk csak egy lépést is előre tenni annak közvetlen vagy közvetett észrevevése felé, ami az érzékletes tapasztalat fátyla mögött rejlik? Nos, a tiszta 'fenomén' eme állítólagos szakadás nélküli burka szakad fel, legalábbis egy ponton, mivel visszafordíthatatlan természetű az emberi Fejlődés felugró pályája. Kétségkívül nem látjuk azt, ami e felfedezett fenomenálison-túlin túl van, ami mögötte van, amint azt sem láthatjuk, miután felismertük a Föld (gömbölyű) alakját, hogy a horizont alatt milyen táj rejtőzik. De legalább tudjuk, hogy valami létezik a látókörünket lehatároló horizonton túl. És ez elég, hogy ne érezzük többé bezárva magunkat ».

Mégis valljuk be, hogy P. Teilhard maga nemigen fejtette ki módszerének elveit és alkalmazásukat, amelyek megmutatnák, hogy ez az eredmény megalapozott.

A teilhard-i optimizmus

E második jellegzetességnél hosszabban elidőzünk.

Láttuk, hogy Teilhard a kezdet kezdetén feltételezi a hitet a lét értékében. Ezzel együtt feltételezi azt is, hogy a lét, az igazság és az érték hármas fogalma egymástól elválaszthatatlan. Ezek nagyjából megfelelnek a skolasztikus teória három *transcendentale*jának: *ens*, *verum*, *bonum* (az érték eszméje magában foglalja a jót és a szépet, ez utóbbit gyakran elhanyagolják). Nos ez Teilhard alapvető optimizmusának első szempontja. Ezt mindenki elismeri, akár dicsérik, akár bírálják. Mi most témánknak megfelelően ennek két oldalát vizsgáljuk.

Az előbb említett szempontból Teilhard optimizmusa egyszerűen azonos az abszurd visszautasításával. Ő maga figyelmeztet erre bennünket. Ha itt a « hit » kifejezést használja, egészen analóg értelemben veszi, amint ő maga megmagyarázza. A tapasztalat megmutatta neki, hogy az embernek mindig lehetséges — mégha burkoltan ellent mond is önmagának — visszautasítani az értelembe vetett bizalmat és úgy vélni, hogy a valóság alapjában véve « abszurd », « undort keltő ». Maga az értelem (ész) spontán használatában kevésbé utasítja vissza a teljes abszurditást, mint a pontosan körülírt részleges abszurditást. De ennek ellenére Teilhard fenntartja, hogy ez a « kezdeti hit », « a legburkoltabb formájában » nem különbözik érezhetően a tudományos igazságban való megnyugvástól, jóllehet bizonyos pillanatokban a kísértés erős lehet, hogy elhagyjuk azt és engedjünk a semmi szédületének. Azt is megfigyeli — és ez ugyanannak a gondolatnak jobb kifejezése —, hogy e hit nélkül « a világ, miután már gondolkodó lett, logikusan visszahullna a porba » (VI, 173-174).

Amikor 1945-ben Teilhard de Chardin Kínából hazatért Párizsba, a világháború végén igen élénken reagált az egzisztencialista hullámra, annak ateista és pesszimista változatára, amely akkor rátört Európára. Több vita alkalmával nagyon mereven szembeszállt vele. Innen eredt aztán jórészt egy bizonyos leegyszerűsítő legenda vele kapcsolatban, — igazában még nem ismerték művét. Azóta terjesztik azt a gondolatot, hogy a « teilhardizmus » jellemzője a könnyű optimizmus. Márpedig ez puszta karikatúra, világnézetének meghamisítása. Teilhard de Chardin számára a könnyű optimizmus nem csupán naivitás, tapasztalatlanság vagy ostobaság volt, hanem egyenesen bűn. Harcolt ama mítoszok ellen, amelyek egy « aranykort » vetítenek a jövőbe. A « pesszimisták » vagy « fáradtak », az « élvhajhászok » vagy a « könnyelműek » hadával szembe nem az « optimistákat », hanem a « lángolókat » állította.

Valójában az emberiség számára inkább « még hevesebb belső konfliktusokat » várt, mint amilyeneket ismerünk. Úgy gondolta, hogy a világegyetem, amely felfogása szerint « a tudatosuló koncentrálódás útján halad előre..., éppen az, amelynek a legtermészetesebben és legszükségszerűbben szenvednie kell » (VI, 105). Vallotta, hogy a szenvedés « mennyiségileg és hevességében ugyanolyan ritmusban növekszik, mint ahogy a tudat a korok során felível ». Hirdette azt is, hogy « az erkölcsi erőfeszítést szükségszerűen kíséri az áldozat », hogy « a legmagasabb élet a halálon keresztül érhető el », hogy « a tökéletesség szenvedéshez van kapcsolva », hogy « nincs haladás a létben a könnyek, a vér és a bűn titokzatos zsoldja nélkül ». Hite által elfogadta, hogy intenzíven megélje azt a tanítást, amely szerint, a « keresztből született » a kereszténység « összes csodálatos energiája ». Úgy gondolta: ha a lélek nem tapad « az Egyetemes Személyiség már felismerhető arcához », lehetetlen elkerülni az egyén, a társadalmak és a Világ szívében összehalmozódott hatalmak pusztítását. A « Haladás imádói » mellett szinte « megfulladt a túl alacsony ég búrája alatt », « egy bizonyos gázmérgezés érzését » élte át.

Esszéiben állandóan felidézte egy « zárt Világ » rettenetét, annak az Emberiségnek rettenetes magányát, amely Isten nélkül egyesülne »; « a gondolkodó elem lényegi félelmét egy látszólag vak Mindenséggel szemben », azt a kétségbeesést, amikor az ember érzi, hogy be van zárva a « kozmikus Búra » alá. (Vö. *A nagy Monád*, 1918; *A Faj vége*, 1952; *A Halál korlátja*, 1955). Teilhard mélyen átélte az emberi szorongást, a mindenkorit és korunkét: ez a szorongás mindenütt jelen van műve alapjaiban, és gyakran a felszínre is jön. De ahelyett, hogy belemerült volna, vagy tetszelgett volna benne, vagy megelégedett volna a sóhajtozással, igyekezett azt felülmúlni értelmileg és keresztény módon. Megállapítva, hogy a modern ember minden tudománya és hatalma ellenére szomorú, ki akarta ragadni szomorúságából. Arra vállalkozott, hogy « a gondolkodó Földet megmenti a *taedium vitae*-től », az életundortól, és megfordítja bennünk a félelmet [13].

Ami alapvető optimizmusát illeti, amely a lét melletti « alapvető választásának » gyümölcse volt — az az optimizmus, amely « igent » mond a terem-

---

[13] Vö H. de Lubac, *La Prière du P. Teilhard de Chardin,* 121-123; Barthélemy-Madaule, *Bergson et Teilhard de Chardin*, 411-421; itt további hivatkozások.

tésre, és így jóváhagyja « azt a kezdeti választást, amely benne van a Világban, amelynek gondolkodó elemei vagyunk » — nagyon helyesen Szent Tamás választásához hasonlíthatnánk. Mindkettőjüknél ez kapcsolatban van a « lét ízének » egy bizonyos formájával, amely elsősorban mély személyiségüket jellemzi, mielőtt még tanításukat befolyásolná. (P. Rousselot beszél Szent Tamással kapcsolatban a « lét ízéről », *goût de l'être*). E jellemvonása alapján, de más jellemzői révén is, Teilhard de Chardin eszmevilága, sokkal inkább, semmint azt általában vélik, a tomista gondolkodás vonalában marad [14].

Ez a « létíz », amely még természetes, átalakult és kibontakozott imaéletében; « a Lét íze » lett; « mély megízlelése », « megsejtése annak, hogy a Lét végtelenül gazdagabb és megújítóbb, mint a mi logikánk ». Ez a megérzés Teilhard-t még a megpróbáltatás idején is megtartotta az örömben (H. de Lubac, *La Prière...*, 95).

De más részről nincs-e Teilhard-nál valami nagy, vitatható optimizmus akkor, amikor azt hirdeti, hogy a szellem diadala az entrópia felett biztosítva van? Ezt a második szempontot kell most megvizsgálnunk.

Ha választ adunk erre a kételyre, egyben azt is eldöntjük, hogy Teilhardnak a világegyetemről alkotott víziója, « spiritualista evolucionizmusa » bizonyított-e, vagy legalábbis valószínű-e. Úgy gondoljuk, hogy lényegében többet tesz, minthogy mérlegre helyezi a materialista elméleteket; felfogása szilárdsága nem függ a rendszer végső meghosszabbításaitól. Egyszerűen jegyezzük meg, hogy ez a második fajta optimizmus csatlakozik a spiritualista filozófia hagyományának « optimizmusához », amely — bár más utakon — az emberi lélek halhatatlanságát állítja. Miként Szent Ágoston, Szent Tamás vagy Descartes megvallja, hogy a lélek halhatatlan, ugyanúgy Teilhard vallja, hogy a Kozmosz előrehaladása, amely spirituális és személyes lélekkel rendelkező lényeket hoz létre, visszafordíthatatlan előrehaladás. Teilhard világnézetének összefüggése többé már nem individuális és statikus, hanem kollektív és dinamikus, de a végső állítás mindkét részről ugyanaz. Teilhard « fenomenológiája » révén ugyanazt a választ akarja adni « a halhatatlanság régi problémájára », és amikor érvelésében a leggyakrabban az « energetika » útját választja, nagyon közel áll a tomista érveléshez, amely a « desiderium naturale »-ból indul ki [15].

De konkrétebb távlatban, amely közvetlenül a keresztény kinyilatkoztatásra utal, Teilhard igyekszik megmutatni, hogyan « kell a Történetinek a Transzcendenshez forrnia egy egyetlen és végső eseményben ». Létezik « egy nyílás », egy « kiút »; a Gondolat nem fullad meg « halvaszületetten egy abszurd Világmindenségben, mintegy önmagát elvetélve ». A jövőben van számunkra « nemcsak valamiféle továbbélés (*survivance*), hanem *végleges élet* (*survie*): ez a meggyőződés alapozza meg Teilhard « abszolút optimizmusát » (I, 258-259). Ezáltal akart reményt adni az emberi Kutatásnak. « Tudni azt, hogy nem vagyunk bebörtönözve. Tudni azt, hogy van kiút, levegő, fény és szeretet valahol túl minden Halálon. És ezt illúzió és fikció nélkül tudni! »

---

[14] Lásd H. de Lubac jegyzeteit *Blondel és Teilhard* emlékiratváltásához, 1965, 96-100.

[15] Ez utóbbit J. Perini kétségbevonhatatlannak tartja. Lásd: H. de Lubac, *La Pensée religieuse...*, 253-260).

(VII, 246). Egy olyan világban, amely « nyitott csúcsán *in Christo Jesu*, már nem kell félnünk, hogy megfulladunk! És másrészt a magasságokból aláereszkedve most már nemcsak a levegő, hanem egy szeretet ragyogása száll le » (*Le Christique*, 1955).

Választás és « szétválasztás »

A szellem azonban öntudat és lényegénél fogva szabadság — « az interioritás növekedése » egyben a szabadság növekedése —; ezért mindez még nem mond semmit eleve az egyéni személyek végső sorsáról, vagyis arról, hogy a végső beteljesedés számukra pozitív vagy negatív előjelű lesz-e. Mert az embertől kezdve és az ember által « az evolúciónak magának kell megtennie választását » (VII, 168). Mindannyian jól vagy rosszul élhetünk a szabad akarat félelmetes képességével: Teilhard-nál állandóan visszatér a morális vagy vallási választás (*option*), akár minden kor egyedeivel kapcsolatban, akár az utolsó emberi nemzedék kapcsán. Még olyan összefüggésekben is megtaláljuk, ahol nem lenne okvetlenül szükséges.

Így pl. ama előadássorozat végén, amelyet a Sorbonne-on az *emberi zoológiai csoport*nak szentelt. E szakszerű tudományos sorozat végkövetkeztetésében, miután megmutatta, hogy az emberi faj számára kell lennie egy « Kiútnak », amely által pályafutása végén megmenekülhet a « teljes haláltól », Teilhard hozzáfűzi: « Semmi sem akadályozhatná meg látszólag az Ember-Fajt abban, hogy még növekedjék, miként az ember-egyed, jóra... vagy rosszra... ».

Ezt a drámai alternatívát még több ízben úgy mutatja be, mint a Titánok és Prométheusz magatartását, vagy Jákob küzdelmét: a « lázadás », vagy az « imádás » magatartása; a « gőgös Erőé », vagy a « szerető excentrációé »; Ómega visszautasítása vagy elfogadása [16]. Túl a « Föld szelleme » kétértelmű kifejezésen, dilemma előtt állunk: az « Erő szelleme », amely « az autonómia és a magány szelleme », avagy a « szeretet szelleme », amely « a szolgálat és az ajándékozás szelleme » (V, 187). P. Teilhard néha kifejezi azt a reményét, hogy a lelki haladás hatásaként az emberiség egésze inkább az üdvözítő választás felé hajlik. « A világ nem nyílik ki szemében, mint egy virág, amikor elérkezik történelme elkerülhetetlen végéhez; még egy utolsó elágazásban oszlik szét, mielőtt kibomlana Krisztus melegétől » (G. Crespy). Nem Teilhard-é tehát az a filozófia — ha létezik ilyen —, amely számára « a rossz eltűnik mint az árnyék, amily mértékben a gondolat képesnek bizonyul arra, hogy előre kiterjessze hatalmát ».

A teilhard-i nyelvezetben van egy kulcsszó, amelynek analógiás jelentése hierarchizált: ez arra szolgál, hogy megmutassa a valóságos alternatívát egyrészt a kárhozat kockázata, másrészt Isten műve tévedhetetlen sikere között. Ez a szó a « szétválasztás » (*ségrégation*), amelynek ellentétpárja az « összegyűjtés » (*agrégation*).

A teilhard-i « szétválasztást » az « Izrael maradéka » bibliai gondolathoz hasonlíthatnánk, feltéve, hogy nem küszöböljük ki belőle teljesen a mennyi-

---

[16] Lásd: H. de Lubac, *La Pensée religieuse...*, 10. fejezet.

ségi elemet. A lét minden módjánál és fokánál megtalálható: van geológiai kozmikus, lelki, krisztusi szétválasztás. Minden rendben és fokon « a teremtő szintézis magával von kiszakításokat, minden összegyűjtés szétválasztással van egybekötve ».

Kozmikus szétválasztás: világegyetemünk bizonyos szempontból két részből épül fel, ezek kezdetben össze vannak keveredve (Teilhard egy alkalommal egyenesen két világegyetemet mond), de fokozatosan szétoldódnak, szét válnak. A szakadás egész a gyökérig lehatol: egyik oldalon « a Kozmosz szétválik az Élet által », majd a Gondolat által; a másik oldalon « a nem kötött Kozmosz, a formába nem alakuló, amely szétszóródik és meghal ». Másutt « rendeződött » és « nem rendeződött » elemekről beszél, vagy dinamikusabb kifejezésekkel: a Konvergencia és az Entrópia két egymással ellentétes nagy jelensége.

Analógiás módon ugyanez a törvény érvényesül a lelki életben. Teilhard pl. megállapítja, hogy a hivő ösztönös törekvése az, hogy « mindent integráljon Krisztusban ». De rögtön hozzáfűzi: ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy « mindent meg akar őrizni ». Tudja, hogy az integráció, bármilyen egyetemes legyen is, lényegében magával von egy szétválasztást, vagyis itt korrelatív módon valamilyen « lemondást ». Teilhard azt óhajtja, arra törekszik, hogy — egy olyan folyamat révén, amelyet a desztillációhoz lehetne hasonlítani — lepárolja, « mintegy elfogja a Világegyetem egész *nisus*át, egész lendületét és életerejét ». Azt szeretné, ha nem lenne « semmiféle elveszett energia ».

Objektívan tekintve ugyanez áll Krisztus Testére. Egy végső állapotban ez az Istenben beteljesedett Emberiség (Kozmosz). De ez a « teljes test » (Origenész szavaival) a korok folyamán csak szigorú szétválasztás révén alakul, és csak így teljesedik be végül. P. Teilhard ezt is pontosabban körülírja. 1916-ban, amikor legszemélyesebb eszmevilága kialakult, ezt jegyezte le (okt. 7): « A Világ Krisztusban » kifejezést leírva világosan ki kell fejeznem *minden beletestesülését* Krisztusba vagy összegyűjtését Krisztus által, *és egyszersmind* ennek a szerveződésnek *szegregatív* (elválasztó) jellegét ». Csakugyan ezt meg is tette. « Az új Föld mindenütt kialakulóban van. A befejezett Központ körül, amely Krisztus (és Anyja) Embersége, a Ködgomoly a szétválasztás és a koncentráció folyamatában van: elemei mindenütt, bár mindenütt még összekeveredve és szétszórt állapotban, szétválaszthatók főleg jövőjükben (sokkal inkább, mint a jelenben: a konkolyt nem lehet még jól megkülönböztetni a jó búzától)... ».

Teilhard ezt a krisztusi szétválasztást szembehelyezi azokkal a tanokkal, amelyeket a « hamis Krisztusok » hirdetnek « a hamis szétválasztásról »: például a « jövendő Emberiség » mítosza (nem mintha nem hinne az emberiség jövőjében, de másképpen képzeli el, és nem abszolutizálja). Ezt a krisztusi szétválasztást helyezi szembe a « pogány panteizmussal » is, amely kizárja még a szétválasztás eszméjét is: csak « a kezdeti Mindennel való egybeolvadást » vallja; de így nincs sem igazi fokozat a létben, sem haladás, sem oldalági burjánzás, *sem hulladék* ». Említett tanítása alapján tudja megkülönböztetni világosan a két egymással kapcsolatos, de nagyon különböző igazságot, amit napjainkban egyes teológusok könnyen összekevernek: egyrészt az egész emberi természet felvételét a megtestesült Isteni Ige által, amelyből az egész ember lényegi és elidegeníthetetlen kapcsolata származik Krisztussal, és másrészt Krisz-

tus titokzatos Testének kiépülését, amelynek nem minden ember tagja pusztán embervolta folytán. Másként kifejezve: Krisztus Teilhard-nak « a világ dicsőségétől övezve » jelenik meg; ez pedig azt jelenti számára, hogy « mindaz, ami kiválasztott a Valóságban », Krisztus dicsfényét alkotja.

P. Teilhard egy kicsit alaposabban és más szempontból elemezve az elkülönítés eszméjét, felismerte, hogy a következő három lényeges elemet tartalmazza:

> « 1. Kezdeti egység a Mindennel (tehát legalább gyökeres együtt-létezés vele mindörökre);
>
> 2. Törekvés az elkülönülésre, az elszigetelődésre, a Mindent alkotó számtalan dolog feláldozására, és ennek az elszigetelődésnek fokozatos megvalósítása.
>
> 3. Végül haladás, nem egyéni szétszóródás felé, hanem egy új Mindennel való szorosabb kommúnió felé: ez a Minden redukáltabb, tisztább, homogénebb, szervezettebb. Ezeket a különböző elemeket, az alapvető elkülönülésben, amelyet a Kozmosz Élete megkezdett (amint a fa sikere termésében van) így hívjuk: a világ szeretete, áldozat, Krisztus Testének kiépülése » (1916-ból és 1918-ból való jegyzetek).

« Az a folyamat, amely a világegyetemet Krisztusban gyűjti össze, valójában szétválasztás »; ez félelmetes misztérium!

A mostani elemzések alapján, amelyek állandóan irányították eszmevilágát, bár a szétválasztás szó idővel ritkább lett nála, P. Teilhard de Chardin ezt ismételheti Szent Pál nyomán: « És Isten lesz minden mindenkiben ».

Végkövetkeztetés

Írásunk elején azt mondtuk, hogy Teilhard de Chardin egész életművét úgy tekinthetjük, egy bizonyos szemszögből nézve, mint új erőfeszítést Isten létének bizonyítására: a Kozmosz visszafordíthatatlanságának bizonyításából, vagyis a személyes lelkek halhatatlanságától elvezeti az embereket Krisztusig. Befejezésül talán időszerűbb nyelvezetben azt mondhatjuk, hogy ez a mű állandó párbeszéd a XX. század ateizmusának egyik legjobban elterjedt változatával. *Valóságos* párbeszéd: több évtizeden keresztül ennek az ateizmusnak számos képviselőjével szőtte és folytatta — akár a tudósok világában, akár az ateista tudomány iskolájában nevelkedett emberek körében találkozott velük. Aki jól ismeri P. Teilhard életét és egyben írásait is, számos nevet felsorolhatna itt. Felidézhetne számos konkrét helyzetet, valódi eszmecseréket és vitákat, amelyek közül egyesek szerencsés kimenetelűek voltak. Mellesleg innen származik Teilhard érvelésének gyakran személyes hangneme. Teilhard de Chardin nem szobatudós: ember, aki emberekhez szól.

Ez a párbeszéd sohasem kedvtelés vagy könnyű csevegés. Mégkevésbé engedmény vagy kapitulálás. Teilhard a legnagyobb emberi rokonszenvvel közeledik beszélőtársához; közös kiindulópontra helyezkedik vele, együtthalad vele. De jobban tiszteli és szereti annál, semhogy illúziókba ringatná. A maga részéről nem enged semmiféle relativizmusnak. Személyes nézeteinek előadásában szerény, de tüzes; és jogosnak tartja, hogy a saját nyelvezetét használja, amelyet a lehető legjobban megmagyaráz. Meggyőződésében nem zavarja semmiféle kisebbrendűségi komplexus. Krisztusba vetett hitét nem fokozza le

valamilyen « érték » megszerzéséért; — esetleg valami szegénységi lelkület arra sarkallhatná, hogy levesse hitét, hogy jobban befogadhassa mások értékeit... « Senki sem tartott engem kevés hitűnek », — mondotta. Párbeszéde mindig szembesülés, — intellektuális síkon végül is minden párbeszédnek ennek kellene lennie. Üdvös példát mutat nekünk ma ezen a téren.

Teilhard-nál, kiváló érdemei mellett, találhatunk néhány olyan tendenciát amelyek, ha elszigeteltségükből kiszabadulnának, jogtalan következményekhez vezethetnének. Számos fogyatékosságot is találhatunk nála. Az itt tárgyalt témával kapcsolatban ezek a hiányosságok abból erednek, hogy a tudományos láncolat szemei az érvelés során talán nem mindig egyenlő szilárdsággal kapcsolódnak egymásba, vagy nincsenek egyenlő módon kipróbálva. Más hiányosságok onnan erednek, hogy P. Teilhard, a tudomány és az intuíció embere nem sokat törődött a filozófiai megismerés formális szempontjaival. Gondolkodása rendszerint nem « kritikus és reflexív » (E. Borne). Néhány gondolatmenetével kapcsolatban M. Corvez joggal beszél filozófiailag « naív » érvelésről. Filozófiája valóban « naív », egy kicsit a vámos Rousseau festményeihez hasonlóan. (Ami nem jelenti azt, hogy Teilhard maga naív volt, sem azt, hogy nem ismert bizonyos problémákat, hanem csak azt, hogy nem tárgyalta azokat *ex professo*). De amikor a « naív » filozófia azé az emberé, akiben « a belső reveláció és a tudományos tapasztalat egyedülálló módon egyesült » (Helmut de Terra), megvan az esélye, hogy olyan igazságot tartalmaz, amely hathatósabban befolyásolja a gondolat fejlődését, mint számos ambiciózusabb filozófus. Teilhard de Chardin komolyan vette az ateista materializmussal való szembesülést: ez olyan súlyt ad művének, amivel számos látszólag szubtilisebb írás sohasem fog rendelkezni. Ezért ma sokan úgy érzik, hogy komolyan kell venniök.

(Fordította: SZABÓ FERENC S.J.)

Eredetileg előadás Rómában 1965. szept. 10-én a VI. Nemzetközi Tomista Kongresszuson. H. de Lubac itt összefoglalta azokat a gondolatait Teilhard-ról, amelyeket más műveiben részletesebben kifejtett. Szöveg: H. de Lubac, *Teilhard missionnaire et apologiste,* « Prière et Vie », Toulouse, 1966, II. rész: « Du Monde à Dieu et au Christ dans l'oeuvre du Père Teilhard de Chardin », 55-110. old.

André Ravier, s.j.

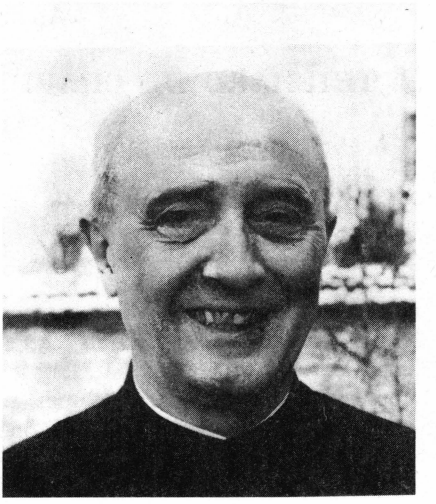

André Ravier S.J.

1905. június 3-án született; 1922-ben lépett a jezsuita rendbe és 1937-ben szentelték pappá. A jezsuiták lyoni és párizsi kollégiumában rektor volt, majd a lyoni tartomány provinciálisa. Közben pedadógiai és lelkiségi kutatásokat folytatott. 1950-1955 között, vagyis Pierre Teilhard atya életének utolsó öt évében, a tudós gondolkodó rendi elöljárója volt. Teilhard A. Ravier-hez intézett levelei a következő kötetben jelentek meg: *Lettres intimes de Teilhard de Chardin* (Levelek Auguste Valensin-hez, Bruno de Solages-hoz, Henri de Lubac-hoz és André Ravier-hez), Aubier, Párizs 1974. — A. Ravier doktori disszertációját Rousseau *Emile*-jéről írta: *L'éducation de l'homme nouveau*, Spes, 1941. Ő szerkesztette a *La Mystique et les mystiques* c. gyűjtőkötetet, amelyben — H. de Lubac Előszava után — a vezető tanulmányt írta « Vie humaine et vie divine dans la mystique chrétienne » címmel (Desclée de Brouwer, Párizs 1965, 41-156. oldalak). Több könyvet, ill. szöveg-kiadást jelentetett meg három szentről: Bruno de Chartreux, Bernadette de Lourdes és François de Sales. Szalézi Szent Ferenc három fő művének kritikai kiadását P. Ravier készítette a híres *Pléiade*-könyvtár számára (Gallimard 1969). Egy vaskos kötetben — az újabb kutatások összegezéseképpen — megírta a jezsuita rend megalapításának történetét: *Ignace de Loyola fonde la Compagnie de Jésus* (Desclée 1974). Jelenleg Chantal Szent Franciska levelezésének teljes kritikai kiadását készíti elő az Annecy vizitációs zárda közreműködésével. Itt közölt visszaemlékezését kérésünkre írta e gyűjtőkötet számára.

André Ravier S.J.

P. TEILHARD DE CHARDIN MISZTIKUS TAPASZTALATA

Rögtön szögezzük le, hogy Teilhard mély belső élete, mint bárkié, mindig Isten és az ő titka marad. Csak megközelíthetjük a bensőségesség e misztériumát. Nem mintha a dokumentumok hiányoznának: levelei, értékes *Naplója,* lelkigyakorlatos füzetei bővelkednek bizalmas közlésekben. Művei is gyakran belső életének kifejezései. Különösen is az az 1950-ből való csodálatos szöveg, amelynek *Az Anyag Szíve* címet adta (*Oeuvres*, XIII), nem más, mint eszméinek története, amolyan lelki önéletrajz: ezek a lapok « egy közvetlen lelki tapasztalatról akarnak beszámolni — írja —, éppen csak annyira reflektált tapasztalatról, hogy érthető és közölhető legyen, anélkül, hogy elveszítené egy megélt dokumentum objektív és vitathatatlan értékét ».

* * *

1950! Egy évvel később én magam is nagyon közelről belekeveredem Teilhard életébe, és egészen 1955-ben bekövetkező haláláig bizalmasa maradok. A *Humani generis* kezdetű enciklika keresztтüzében álltunk. Amikor néha Franciaországba látogatott, Teilhard nem mulasztotta el, hogy velem találkozzék. Felejthetetlen beszélgetések! Mihelyt átlépte szobám küszöbét, irodám valami megdöbbentő jelenlét fényétől sugárzott, valami vidám örömtől... Beszélgettünk. De bizonyos pillanatokban — amikor a helyzet meleg pontjait érintettük —, megtörtént, hogy Teilhard elhallgatott; magába csukódott (ez nem menekülés vagy a probléma elől való kitérés volt, — talán szemérem), hallgatásba zárkózott, mintha önmaga legmélyén olyan világba vonult volna vissza, amelyet egyedül ő ismer, egyedül az ő birodalma; túl az emberi viszálykodásokon és iskolás vitákon, túl a sebeken és vádakon, az igazságtalan értelmezéseken, itt megtalálta igazságát, szabadságát, világosságát, — amint ő mondja: « isteni energiákkal telített értékes mezőnyét ». Akkor szép szikár arca valami különös békét sugárzott: megfékezett szorongás, vállalt fájdalom, megbocsátás és biztonság alkotta ezt a békét.

Öröm és Csend: talán e két szóban tudnám összefoglalni azt, amit itt Teilhard misztikus tapasztalatáról mondani akarok.

* * *

Öröme valóságos ezekben az 1950-es években, amikor már közeledik ahhoz a pillanathoz, amely « szemtől szembe » vagy inkább « szívtől szívhez » lesz Istennel. Ez az öröm lehetővé teszi, hogy jelen legyünk e « katedrális » építésénél. Már gyermekkorától magában hordotta a « szilárd, tartós, maradandó » valóság iránti érzéket, « a teljesség érzékét », amint maga mondja; egy ekekulcs vidéken, egy kis oszlopfő a városban « bálványa » lett. « Mindig

titokban és szótlanul, még azt sem sejtve, hogy bárkinek bármit is mondhattam volna róla — félrevonultam és szemléltem, birtokoltam az én 'Vas-Istenemet', szinte ízleltem drága létezését » (*Út...* 625) *. Később, mikor már rájött, hogy a vas kopik és megrozsdásodik, felcseréli azt a kődarabokkal, a kövek világa kezdi vonzani: « a nagy vulkánikus tömegek és a szárazföld alaprétegeinek » tanulmányozásába fog (ne feledjük, hogy Auvergne-ből származott, a vulkánok hazájából). A Teljesség érzéke az ásványra és a sziklára polarizálódik. De közben már az élet világa felé irányította a nyugtalan érdeklődés. (« Gyermekkoromban nagyon zavart és kiábrándítóan hatott rám az élőlények Világa, mert igen törékenynek mutatkozott »). Később a fizika és az energia felfedezése megőrizte attól, hogy « a gyűjtemények és a bíbelődő címkézgetés » útvesztőjébe tévedjen. Huszonkét éves korában arról álmodozott, hogy « felfeszíti a titokzatos Gravitáció titkát ». Az « energiába » való beavatás megadta neki az Élet érzékét, és így a növény- és állatvilág iránti érzéket. Ebben a korszakban Egyiptomban (1906-1908, Kairó) megsejtette Kelet világát, « fényét, növényeit, állatvilágát és sivatagjait ». Belemerült a « Kozmikus Életbe ». Gyökeret vert benne « a Tapinthatónak közös alapja felé » vonzó érdeklődés; és ezzel az érzéssel az a kísértés, hogy passzívan ráhagyatkozzék és feloldódjon a határtalan Alaktalanban (Amorfban). Teilhard gondolkodásának fejlődésében ez a Bioszféra korszaka. « Hogy Mindenné legyek, olvadjak össze a mindennel ». Ebben a szellemben kezdte teológiai tanulmányait az angliai Hastingsban.

Teológiai éveitől számíthatjuk azt, amit Teilhard a nagy döntő « fordulat »-nak nevez. Akkor fedezte fel mint nagy élő valóságot az Evolúciót, részben Bergson *Teremtő fejlődés* c. művének hatására. « Az Anyag kultusza, az Élet kultusza és az Energia kultusza » hirtelen kiútra talált, és lehetővé vált a szintézis egy olyan Világban, « amely a mozdulatlan Kozmosz darabkákra parcellázott állapotából hirtelen a Kozmogenezis szerves fokára és szerves méltóságára jutott » (*Út...* 629). Most már nem valami « Ultra-matériális » irányába tekintett (amely panteizmus felé hajlította volna), hanem valami « Legfelsőbbfokon-Élő » felé: « mintha átbillent volna bennem, egyszerre ellenkezőjére változott a Teljesség érzéke ». « Gravitációs hatásra a Világegyetem előresodródik, a Szellem felé esik mint szilárd formája felé ». És ez az előre esés Teilhard számára visszafordíthatatlan lett. Most már világos volt számára, hogy azt a boldogságot, amelyet hajdan a Vasban keresett, egyedül a Szellemben találhatja meg.

Az 1914-18-as háború csakhamar teljesebbé tette Teilhard-nál a Fejlődésről alkotott víziót: Yser és Verdun között a lövészárkokban « belemerült az óriási embertömegekbe ». Meglátta akkor « a kollektív nagyságok valóságát és szerves jellegét », felfedezte azt, amit később « Nooszférának » nevezett. A világ (a Bioszféra) körül és mintegy azon túl létezik « egy burok », « amely már nemcsak tudatos, de öntudatosan gondolkodó réteg », és « rajta szüntelenül, egyre fényesebben és szilárdabban központosul a Föld lényege, vagy helyesebben mondva: a Lelke ». Ez a központosulás a Reflexió (Gondolkodás) jelensége révén valósul meg: a Gondolat önmagára göngyölődik és egyetemes tudat

---

* E jelzéssel a Szt. István Társulatnál 1980-ban megjelent *Út az Ómega felé* c. Teilhard-antológiára hivatkozunk. Szerk. Golen K., ford. Rezek R.

lesz. Teilhard számára ez a visszafordíthatatlan mozgás nem áll meg, « egyre jobban előre esik ». Ebből pedig arra következtet, hogy van egy vonzási pólus, egy gravitációs központ, amely csakis személyes és szerető lehet (éspedig objektív és szubsztanciális). Teilhard számára ez az Ómega Pont. És hite segítségével azonosítja ezt az Ómega Pontot Krisztussal, aki által minden lett a világ kezdetén, és aki minden pillanatban önmagában « összefoglalja » és szüntelenül átlelkesíti a világot. Ezt a « pán-krisztusi » misztikát nevezi « Isteni Miliő »-nek. « Krisztusivá alakítani az Anyagot... Íme belső életem egész kalandja ez ». De vigyázzunk: Ez a « csodálatos kapcsolódás » nem összezavarás, hanem « a világosan 'Kibontakoztatóként' (Évoluteur) meglátott Krisztus és az Evolúció pozitív kozmikus Gyújtópontja között jön létre ».

És itt kapja meg teljes jelentését az a talán túlságosan geometriai szkéma, amellyel Teilhard a misztika problémájával szemben vallott személyes nézetét szimbolizálta. Az ábra vízszintes nyila (vektora) jelzi a « keleti és pogány », panteista jelentésű misztikát. A merőleges, felfelé mutató nyíl a tiszta szemlélődők « dehumanizáló » misztikáját, amely elszakítja az embert a földtől, hogy egyenesen Isten felé szálljon, — elvágja a világtól. Ez tehát a menekülés misztikája, amelyet a merőleges nyíl jelképez. « Hála Istennek, e Kharübdisz és Szkülla között át tudtam haladni, mivel egy napon megláttam, hogy egy olyan világban, amelyről már korábban felismertem, hogy konvergens természetű, az Egység irányában van egy harmadik lehetséges út — ez a jó! —, éspedig a következő: a kozmikus Szféra szívében ott van az elérendő titokzatos kettős-egy pont, ahol a Sokféle, amely tökéletesen önmagára rendeződött, a reflexió révén bensőleg a Transzcendensben merül fel, tehát itt végre találkozik a Kozmikus, az Emberi és a Krisztusi ». Teilhard ezt a « harmadik utat » ábráján egy olyan nyíllal jelzi, amely a sarokból a vízszintes és a merőleges között emelkedik ferdén. « Észre kellett vennem a Krisztusinak az Ómega Ponttal való összekapcsolódását, hogy szemem elé szikraözönként táruljon egy rendkívüli jelenség: a Világ teljesen lángba borul a *mindent elárasztó szeretet* hatására ». Teilhard Istene ezentúl a « Fenti Isten » + « Jövő felé vonzó Isten » együttese lesz. És ez az Isten arra szólítja, hogy egymással összekapcsolva megélje « az Ég szeretetét és a Föld szeretetét ».

És ekkor Teilhard megfogalmazhatja imáját « a mindig nagyobb Krisztushoz ». Csak ezeket a szavakat idézzük, amelyek — úgy tűnik — összefoglalják belső történetét és misztikáját: « Jézus, már gyermeklelkemben tanyát ütöttél mint 'egészen kicsiny', Anyád karján ülő — követve a Születés nagy Törvényét. S aztán bennem is folytattad Egyházadban-növekedésed pályáját, s ezért palesztinai emberséged lassan-lassan mindenüvé kiáradt, mint sok-sok szivárvány, amelyben Jelenléted átjárt, de nem rombolt le, hanem magasabb lelki fokra emelt körülöttem minden más jelenlétet... Azért volt mindez így, mert összpontosuló Világmindenség tárult elém, amelyben Te — Feltámadásod jogán — annak a teljes Központnak a helyét foglaltad el királyi hatalmaddal, ahol már minden egyesül! » (*Út*... 646).

Teilhard többízben felvázolta lelki útjának állomásait; mindig kijelenti, hogy a « Krisztusi » fokozatos felfedezése adta szívének a « felszabadulás », a « kibontakozás » érzését. Kétségkívül ebből a misztikából merítette azt az Örömet, amely arcán ragyogott élete utolsó éveiben.

* * *

Bármilyen nyíltak és átlátszók is Teilhard-nak ezek a vallomásai, az embernek az a benyomása, hogy e világszemléletet látva még csak a küszöbön áll: Isten általa megélt misztériumát még alig sejti. Nagyon szeretnénk többet tudni. Talán kissé jobban megközelíthetjük titkát, és talán valamit megtudhatunk abból, amit Isten művelt lelkében. Természetesen nem törekszünk teljességre ebben a megemlékezésben. Fentebb utaltam arra, hogy Teilhard az 1950-1955-ös években csendbe temetkezett. Valójában gyermekkora óta hallgatott Istennel egyesült életéről...

« Szerencsémre a katolikus 'fílum' kellős közepébe születtem bele; vagyis a kiváltságos zóna közepébe, ahol a 'komplexitás/tudat' felívelő kozmikus ereje összefonódik a leszálló (vonzó) áramlással, a személyes és személyesítő vonzással, amely az Ég és a Föld között megkezdődött a Humanizálódás eredményeként ».

Vitathatatlan, hogy a katolikus fílumba való beleszületése döntő befolyást gyakorolt Teilhard misztikus tapasztalatára. Ő maga elismeri, hogy e « szerencse » nélkül éppen-hogy-csak eljutott volna az Ómega Ponthoz valami dialektika segítségével, amely egy « levezetett és feltételezett Lényeg » elé állította volna, és amelyet inkább elviselt, semmint megtapasztalt volna. A központtól-központig, szívtől-szívig való kapcsolat inkább csak elővételezett, semmint megvalósult lett volna. « Kétségkívül szenvedélyes gesztus lett volna részemről, de még nem igazi szeretet ». Ha Világegyeteme a szeretet (amorizáció) révén kereste az összpontosulást (centrálódást), ez kétségkívül anyja révén történt, a keresztény misztika áramából kiindulva: így világította és gyújtotta meg gyermeklelkét az isteni szikra. Anyja végtelenül nagy szolgálatot tett neki. « Anyám Istene »: Isten számára is mindenek előtt a megtestesült Ige volt. Így tehát Jézus embersége révén jött létre az első érintkezés « mély lénye » két fele, a « keresztény » és a « pogány » között. És itt van még egy mag, amely majd kicsírázik benne és hasznos gyümölcsöt hoz: « régóta kialakult szokásnak köszönhettem, hogy életem egyetlen percében sem éreztem a legkisebb nehézséget sem, amikor Istenhez mint legfelső *Valakihez* fordultam » (*Út*... 638).

De katolikus neveltetésének nemcsak előnyei, hátrányai is voltak. Valami belső szakadás keletkezett hite és tudományos ismeretei között, és ez a szakadás egyre növekedett, amilyen mértékben Teilhard a « Dolgok szenvedélyének » adta magát. Mindez, amint maga vallja, egészen hastingsi teológiai éveiig tartott. Egyébként ennek nem volt tudatában. « Addig, neveltetésem és vallásom révén, tanulékonyan elfogadtam, anélkül, hogy nagyon reflektáltam volna rá, hogy alapvető különbség (heterogeneitás) van az Anyag és a Szellem között; Test és Lélek, Tudattalan és Tudatos: két különböző természetű 'szubsztancia', két 'Lét-fajta', amelyek érthetetlen módon társulnak az összetett élő valóságban. S azt is bizonygatták nekem, hogy az első (az én isteni Anyagom!) mindenképpen csak alázatos szolgálója (hogy ne mondjam: ellenfele) a másiknak. Ezért hát ez a másik (vagyis a Szellem) — már ezért is — csak árnyék lett számomra, amit elvileg tisztelni kellett, de amihez (érzelmileg és értelmileg) igazában semmi valódi érdeklődés nem fűzött, nem is éreztem semmiféle rokonszenvet » (*Út*... 629-630). Más szóval: Teilhard hite és tudományos víziója egymás mellett volt, békés együttélésben mindkettő a maga saját logikája szerint fejlődött ki; egymást kölcsönösen nem hatották át.

Így állt a helyzet több, mint húsz éven át. Mégis Teilhard vallásos életében súlyos lelki események történtek: a fiatal Péter elhatározta, hogy a jezsuita rendbe lép. « Tizenhét éves koromban a tökéletesebb vágya meghatározta jezsuita hivatásomat », magyarázta egyszer. « Ha újra kellene csinálnom, ugyanezt tenném ». Aztán letette első szerzetesi fogadalmait. Ekkor írta szüleinek: « Végre jezsuita vagyok (...). El akarom mondani nektek, milyen boldog vagyok, és végre teljesen a Szent Szívnek adtam magam a Szent Szűz által. Ha tudnátok, milyen boldogság az, hogy végre teljesen és mindenkorra a Jézus Társaságához tartozom, főleg most, amikor annyira üldözik » *(1901-ben vagyunk)*.

Olyan buzgó volt a fiatal szerzetes, hogy komolyan számolt azzal az eshetőséggel, hogy teljesen le kell mondania a kövek tanulmányozásáról, amit szenvedélyesen szeretett akkor, hogy teljesen a « természetfeletti » tevékenységnek szentelje magát. Erről beszámolt P. T.-nek (noviciusmesterének): « Valójában P. T. csak azt hangsúlyozta, hogy a Kereszt Istene éppúgy várja 'természetes' kibontakozásomat, mint lényem megszentelését, anélkül, hogy megmagyarázta volna, hogyan és miért. De ez elég volt ahhoz, hogy a fonál két végét a kezemben hagyja. És sikeresen kievickéltem az esetből ». Megmenekült! de megmarad a távolság Teilhard vallási élete és tudományos élete között. Csak 1927-ben állíthatta, hogy összekapcsolódott benne az odatapadás és az elszakadás, a lemondás és a kibontakozás, Isten szeretete és a világ szeretete (*Az Isteni Miliő*, I. rész.).

* * *

1915-től közelebbről követhetjük Teilhard belső fejlődését *Naplója* alapján. Ebbe a *Naplóba* iktatta be leszerelése után (1919) végzett és 1922-es lelkigyakorlatának jegyzeteit. Nagyon értékes kiegészítései ezek *évi lelkigyakorlatos jegyzetei*nek, amelyek 1939-től 1954-ig tartanak, kivéve az 1947-es és 1951-es éveket. Ezentúl gyakran hivatkozunk a *Naplóra* és a *lelkigyakorlatos jegyzetek*re. E dokumentumok alapján egy kicsit jobban megközelítjük lelke titkát. Irodalmi műfajuk sajátos: a pillanat ihletében hevenyészett lejegyzések, futó benyomások gyors rögzítése, meghökkentő formulák, élettől lüktetők, éppen most születő gondolatok; kihagyásos mondatok, önmaga számára ismert rövidítések, jelek, amelyeket nehéz megfejteni, számos rövidítés és szkéma. De ami ennek az olvasásnak rejtélyét alkotja, az teszi érdekessé is.

Mielőtt áttekintenénk azt a korszakot, amely Teilhard haláláig tart, hasznos lesz megjelölnünk mély lelkiségének néhány tendenciáját. Mindenek előtt az abszolút igénye vallási életében éppúgy, mint tudományos kutatásában.

« Édesanyja Istenét » tiszteli és szereti! « Akaratát » nem vitatja. Gyermekkora « Megtestesült Igéjét haláláig gyengéd szeretettel szereti, a legteljesebb szeretettel. Egyik jegyzete elejére, amely szerzetesi fogadalmával kapcsolatos, ezeket a szavakat írja fel nagybetűkkel: « Hűség a Nagy Szeretetben ». Vallásos életének egyik gyötrődése éppen az lesz, hogy nem érintheti, láthatja, ragadhatja meg: « Isten rettenetes Megragadhatatlansága », « Isten Elképzelhetetlensége » gyötri. Lelkigyakorlataiban szárazságot érez, mivel nem találja Istent « tiszta állapotban ». Kiábrándult, hogy nem sikerül ez neki. Valamiképpen két-

ségbe esik emiatt; e kétségbeesés súlyosbodik egy bizonyos « szorongás, vérmérsékleti gyengeség » folytán.

Itt Teilhard lelkiségének egyik kényes pontját érintjük: ez azzal az erőfeszítéssel kapcsolatos, hogy össze akarja békíteni a világban való hitet vallásos hitével. Bármennyire paradoxnak tűnik is, Teilhard-ban mindig továbbél egy bizonyos tendencia a tiszta szemlélődésre. Olyan értelemben használom a « tiszta szemlélődés » kifejezést, ahogy azt Teilhard idejében és környezetében értették. Lényegében — alázatosan, szerényen — a sajátosan misztikus kegyelemre vágyódott. Különben hogyan magyaráznánk meg ezt a szép szöveget, amelyet sok hasonló közül választottam ki (*A Misztikus Miliő* végkövetkeztetése, 1917-ből):

« Azon a ponton túl, ahol befejezem elmélkedésemet, az a Létező, akiben megfelelőképp vált *személyessé* a legfelső kozmikus Erőtér, saját tetszése szerint nyilatkoztatja ki Arca és Szíve szépségét (...). Már a misztikus gondolat legszerényebb pirkadásakor is úgy jelenik meg Isten, mint aki egyes-egyedül tartja meg és vezérelheti a misztikus szemlélődést (...). Önmagunknak ezen a feneketlen mélyén, ahol az éltető erő fakad, képtelenek vagyunk magunkon változtatni. Csak elfogadjuk önmagunkat. Kell, hogy Isten adja meg nekünk azt a *vágyat, hogy kívánjuk Őt*. S ha a lélek az ég felé vágyódik, saját maga még nem veheti észre, hogy mi hiányzik neki! Csak akkor látja meg Istent, ha Isten néz reá (...). S ha végül a lélek fölfedezte azt az élő Központot, amely őt kereste, akkor képtelen félrefordítani azt a sugarat, amely rája szállt, s képtelen magát a Fénybe vezetni... Mert írva van: 'Senki sem jön hozzám, hacsak én meg nem ragadom és nem vonzom őt magamba'. A misztikus boldogság ennek az isteni tetszőlegességnek, vagyis ennek a teljes emberi függésnek tudatosításával lesz teljes ». — Ezekkel a szavakkal fejeződik be *A Misztikus Miliő*, mintegy 43 lapnyi írás, amelyet Teilhard a háború alatt egyik pihenő szünetben (1917. júl.-aug.) fejezett be (*Út*... 85-86).

Most egy másik szöveget idézünk, amely Teilhard Kínában tett nagy tudományos utazásainak idejére esik. Három évvel idősebb Margit nővére hosszú szenvedés után elhunyt: « Ó Margit nővérem, amíg én a Világegyetem pozitív erőinek sodrában bejártam világrészeket és tengereket, szenvedélyesen azt figyelve, hogy miként emelkedik a Világegyetem minden színe, te, mozdulatlanul, ágyadon fekve, csendben átalakítottad fénnyé önmagad mélyén a Világ legsötétebb árnyait... A Teremtő szemében, mondd, kettőnk közül melyikünk választotta a jobbik részt? ». Micsoda diptichon! Micsoda villám lobban fel titka legmélyéről! Így tehát egy szegény, reménytelenül szenvedő beteg « mozdulatlan Cselekvése » mennyire felette áll a kutató különben értékes tevékenységének, felette a világ minden munkása, művésze, építője tevékenységének! Mindez a Teremtő szemében. Teilhard-nak ezt a vallomását ahhoz az 1912-ből való leveléhez hasonlíthatjuk, amelyben egy Hastings közelében fekvő kartauzi kolostorban tett látogatásáról számol be. Bár a kartauzi hivatás biztosan nem Teilhard-é volt!

« Alaposan megtekintettem a kartauzi kolostort (...). Végül is nagyon megdöbbentett a természetfeletti hatalmas igenlése, amelyet ezeknek az embereknek élete kifejez, akik nem dolgoznak, mint a trappisták, és könyveket sem írnak, mint a bencések. Valóban, aki a világban csak emberi haladást akar látni, megalapozottan azt állíthatja a kartauziakról, hogy életük semmit se

használ; és ez nem rossz, hogy ezt lehet mondani, ilyen értelemben, egyesekről. Itt nincs lehetőség a félreértésre ».

1941-ben, lelkigyakorlata alatt Teilhard *Szent Teréz önéletrajzát* olvassa. (Miért ezt választotta?). Ezeket jegyzi be füzetébe: « Teréz: tipikus esete annak, hogy egy elemet elragad az Ómegába való belesodródás. Az ilyen belső esemény fontosabb biológiai szempontból, mint valami hatalmas háború... ». Ne feledjük, hogy 1941-ben vagyunk! Teilhard-nak ez a mondata rövid kommentárt igényel. A « belesodródás » vagy « átfordulás » (*renversement*) lényeges Teilhard « harmadik útjánál »: a fentebb említett szkémában (egyébként Teilhard-tól származik) a « tertia via » vektora nem éri el a « via secunda » ómegáját (a tiszta szemlélődőkét), hacsak a halálban nem, bárki is követné. Pontosan a halál jelenti « az Ómegába fordulást », azt a pontot, ahol mindenki számára « elmúlik e világ alakja » (Szent Pál szavaival), tehát amikor már csak Isten marad. Az a férfi vagy nő, aki e földi életben a mindenről való lemondás révén megtapasztalja a halál « csupaszságát », elővételezi ezt az átfordulást: ez volt Teréz esete, ez minden « tiszta szemlélődő » esete.

Miért állapodunk meg a szentek példájánál? Egyenesen azzal foglalkozhattunk volna, amit Teilhard Szűz Máriáról mond. Teilhard, ha róla beszél, valami lángoló líraiság hangján szól, költői lelkesedéssel. Főleg amikor felidézi a Megtestesülés misztériumát (amelyet szorosan a Szeplőtelen Fogantatás titkához kapcsolt). « Midőn elérkezett a pillanat, amikor Isten elhatározta, hogy szemünkben megvalósítja Megtestesülését, előzőleg olyan erényt kellett létrehoznia ebben a világban, amely képes volt hozzánk vonzani őt... Egy anyára volt szüksége, aki őt megszüli az emberi szférákban. Mit tett ekkor? Megteremtette Szűz Máriát, vagyis megjelentetett a földön egy olyan nagy tisztaságot, hogy ebben az Átlászóságban összpontosult: mint Kis Gyermek jelent meg ». A tisztaság, miként az imént említett szenvedés vagy a lelki csupaszság, lényegileg aktív erény, amely átalakítja a Világot? Láthatjuk, milyen irányba hajolt Teilhard titkos lelke!

A lelki jegyzetek végül is meggyőznének bennünket, ha erre egyáltalán szükség lenne, hogy Teilhard-ban élt a magány, a csend utáni vágy, hogy elérhesse Istent. Amint ezt a jezsuita szabályok előírják, minden évben elvégezte a nyolc napos lelkigyakorlatot. Hűségesen követte Szent Ignác *Lelkigyakorlatos könyve* felépítését. Megtörtént nemegyszer, hogy két nappal megtoldotta az előírt nyolcat. E Lelkigyakorlatok egy alapvető elmélkedéssel kezdődnek, amelyet hagyományosan Fundamentumnak neveznek. Tehát ez az az alap, amire a többi épül. Az első napok Teilhard számára az igazság napjai. Ezeken arról elmélkedik, amit maga « az állhatatlanság » (szilárdság hiánya) gyakorlatainak nevez. Szigorúan elvonja magát a « földi táplálékoktól », teljes magányban elmélkedik, hogy « szemtől szembe » találkozzék Istennel. 1940-ben mindjárt a kezdet kezdetén leszögezi: « Egy lelkigyakorlat két nagy eredménye: valóssá tenni Istent (nem egyszerűen úgy tenni, mintha Isten létezne); felbukkanni (felmerülni) a tiszta Isteniben ». 1944-ben pedig ezt jegyzi le: « Egyedül a lelkigyakorlatban; egyedül a halálban... Istennel úgy kell találkozni, mint központ a központtal, szív a szívvel ». « Hozzászokni, hogy egyedül legyek az egyedüli Istennel ».

1947-ben súlyos szívroham érte. Közel állt a halálhoz. Vajon ez a tapasztalat elsegíti arra, amire lelkigyakorlataiban sikertelenül vágyódott? 1948-as

lelkigyakorlata alatt becsületesen számot vet magával: « Tavaly nem végeztem lelkigyakorlatot: a betegség és a halál érintése egyenesben tartottak. Általa Istennel érintkeztem ». De rögtön meg kell állapítania: « És ebben az évben a szorongás fizikai légkörében igyekszem ügyetlenül az Isteni Miliőbe helyezni magam. *Jesus solus*! *solus Jesus*!... A Szent Jelenlétnek fokozatosan fel kellene magába szívnia. És teljes konfliktust élek át, mintha ez a jelenlét kevésbé lenne jelen! ».

Valójában Teilhard-nak az okoz gyötrelmet, hogy nem tudja « megragadni » Istent, amint gyermekkorában megragadta a « Vas-Istent », amint felnőtt korában megragadta a múlt nyomait, amikor az őslénytani leleteket feltárta. Ó, ha Szent János apostollal ezt mondhatná: « Ami kezdettől fogva volt, amit hallottunk, amit saját szemünkkel láttunk, amit szemléltünk és kezünk tapintott: az élet Igéjét hirdetjük nektek » (1 Jn 1,1). De nem, a hitből, gyakran a tiszta és csupasz hitből kell élnie, neki, akinek annyira szüksége van rá, hogy az « érinthető dolgokkal » legyen kapcsolatban. « Isten Érinthetetlensége »: ezt kell megtapasztalnia érzékeny szívének! Sőt, ami még rosszabb: élete végén, amikor misztikája elnyerte végleges formáját, ugyanúgy az « Ómega Érinthetetlenségéről » beszélhetett, arról az Ómegáról, amelyet pedig a Pléróma Krisztusával azonosított.

Hite bármilyen eleven is, nem tudja megadni neki a birtoklás « részegségét », sem annak mámorát, hogy Valaki Más birtokolja őt: « *l'ivresse d'être possédé* ». A hit nem úgy teszi « valóssá » Istent, mint ahogy valós egy « Dolog » (tárgy). 1944-es lelkigyakorlatos jegyzetei elején írja: « Ami hiányzik nekünk, az az Isten valóságának érzéke, a teljes hit... Számomra ez az igazi 'fundamentum': hinni valóban, hogy Te létezel, Istenem! Minden nehézség ebben áll — gondolom, mindenki számára. Ha az ember langyos, ez azért van, mivel nem mer ráhagyatkozni a bizonytalanra, az állhatatlanra! — Ó, ki teszi nekünk Istent valóssá, megmaradóvá, valóban lehetséges ez? »

Így tehát az abszolút utáni vágya, ahelyett, hogy csillapította volna szorongását, inkább csak felszította azt. Most idézendő lelkigyakorlatos feljegyzéseit olvasva hogyis ne gondolnánk egyes nagy misztikusok megdöbbentő felkiáltásaira, pl. a *Lelki napló* Loyolai Ignácának szorongató kérdéseire, az Arsi plébános Poklára, vagy Szalézi Szent Ferenc Párizsban és Padovában átélt kétségbeesésére?

1939: « A Halál nagy megpróbáltatása: az Ismeretlen, a Valóság próbája ». És mivel Teilhard hitt a pokol létezésében, még élesebben így fogalmazott: « A Halál kettős szorongatása: 1) Vajon Jézus ott lesz? 2) Vajon magához vesz, avagy eltaszít magától? Megfelelő ima: *Tu. Deus include me... Ne excludas me*! ».

1941: « Istenem, tedd magad valóssá számunkra!... A nagy kísértés számunkra az, hogy úgy érezzük, Te semmi sem vagy, hogy semmi sincs! ».

A nagy misztikusok, akik átmentek ezen a megpróbáltatáson, úgy menekültek meg, hogy a teljes Istenre hagyatkozás aktusát indították fel magukban. Íme, Teilhard-t hite milyen esztelen lendülettel ragadta ki rettenetéből: « Ha valami megmentett, hát ez az evangéliumi szó volt, az isteni sikerek biztosítéka, amely éjszakám mélyén ezt mondta nekem: 'Én vagyok, ne félj!, Istenem, szavadra a vízbe vetem magam... ». A misztika pszichológiájában nincs

semmi tragikusabb, mint annak érzése, hogy az ember valami vékony, láthatatlan fonállal fel van függesztve a Krisztusba vetett hitre éjszakája mélységei fölött. Teilhard esztelenül, tragikusan olyan kegyelmet kér, amely kielégíti a látás, a tapinthatóság, a szilárdság utáni vágyát. « Isten létének ez a megvalósulása csak úgy lehet teljes, ha Ő megmutatja magát... *Domine, illumina me!* (1940). Érzi, hogy mennyire törékeny az Ómegáról alkotott víziója: « Szentség, ragyogás, befolyás, boldogság, mind attól függ, hogy az embernek miként sikerül előretörnie és meglátnia Ómegát, nemcsak értelmileg, ami kevés, hanem mint valóságot, valóságos dimenziót: ez pedig feltételezi, hogy Ómega önmagát adja, megmutatja, kinyilatkoztatja... » (1943). Egyetlen vallomás sem jogosít fel bennünket arra, hogy azt higgyük: Teilhard-nak ez a türelmetlensége meghallgatásra talált, és hogy átlépte azoknak a « magasztos állapotoknak » küszöbét, amelyeket *A Misztikus Miliő* végén felidézett. De megkapta a ráhagyatkozás kegyelmét: « Teljesen felfüggesztve Reá (Jézusra)... A teljes és véghetetlen függés: ebbe merülni, hogy kibontakozhassam a ráhagyatkozásban, és a tisztaság és a hűség erőfeszítésében előrelendülni. A teljes függés és a ráhagyatkozás magából a kételyből táplálkozik. (A Jelenlét érzése felülmúlja és elnyeli a Létezéssel kapcsolatos kételyt.) Istenem, akitől függök még vágyamban is, amit irányodban táplálok! ». Így a Krisztus jelenléte megérzésének fokozódása, — e Jelenlétet a Kozmosz szívében érezte meg — Teilhard számára egy bizonyos személyes kinyilatkoztatás volt. « A Szilárdság gyakorlata. Vakmerő kockázattal közelíteni meg őt. A Létével kapcsolatos ellenvetésre a válasz: *demonstratur eundo.* (A mozgás a járással bizonyítható). Ómega a ráhagyatkozás, a hit mértéke szerint válaszol ».

Hősies, csodálatos magatartás. Ez megmagyarázza, hogy Teilhard egész művén keresztül miért fordul oly gyengédséggel, néha oly meglepő naívsággal « Jézus »-hoz. Megsejthetjük, mit jelentett számára ez a név, amikor leírta vagy kiejtette, — és milyen hangsúllyal szólongatta « Jézust »: egyszerre volt, elválaszthatatlanul, a Názáreti Jézus, « aki Asszonytól született », Szűz Máriától; a meghalt és feltámadott; és Krisztus, « az Egyház Feje », aki mindent saját « fősége » alatt foglal össze az idők során, « látható és láthatatlan dolgokat »; az Evangélium Jézusa, és a fogságban írt páli levelek (Filippiekhez, Kolosszeiekhez) Jézusa. 1949-ben Teilhard ezt jegyezte fel: « A Krisztológia négy misztériuma: Teremtés, Megtestesülés, Megváltás és Plérómizális (Beteljesítés)... ». De « Jézus » ugyanakkor — éppen ezért — az a Valóság is volt, akihez eljutott — bár csak a hit és a ráhagyatkozás révén ragadta meg —, akire rettenetes lelki dráma árán « felfüggesztette » életét. « Holnap egy lelkigyakorlaton a ráhagyatkozásról elmélkedni, hogy Jézus legyen az én szilárdságom (consistance) ».

* * *

Ha Teilhard-t szemléljük, amint darabokból felépíti Világegyetemét, vagy amikor keresi a « megtapinható », valós Istent, tehát akinek valóságát ellenőrizheti, lehetetlen fel nem vetnünk ezt a sokaknak talán illetlennek tűnő kérdést: Vajon Teilhard-t minderre az erőfeszítésre nem az a tény kényszerítette, hogy — születése és első neveltetése folytán — olyan környezetben élt, ahol a filozófiai és misztikus gondolkodás bizonyos torzulásokon esett át? Emlé-

kezzünk a fentebb idézett vallomásra: « Neveltetésem és vallásosságom révén tanulékonyan elfogadtam az Anyag és a Szellem közötti alapvető különbözőséget (heterogeneitást)... ». Az 1914-1918-as háború tapasztalatára volt szüksége, hogy megszabaduljon a létezés túlságosan individualista felfogásától, és tudatára ébredjen a « kollektív »-nak; a fronton megtapasztalta « az élők rendezetlen tömegét », az « Emberi Összetartozást ». Hasonlóképpen az Evolúció eszméjét sem fogadták el korában még a tudósok körében sem, még mérsékelt változatában sem. Maga vallotta be *Az Anyag Szíve* c. önéletrajzi írásában, hogy a « Jézus Szíve-tisztelet », szép és hagyományos formájában, « különös módon korlátolt volt Tárgyát és szimbólum-szerepét tekintve » (az Üdvözítő Szívét a legbizarrabb anatómiai alakjában vették). Az 1920-30-as években a lelkiség szakemberei sokat vitatkoztak erről; a misztikát illetően is hasonló volt a helyzet. A lelki írók és teológusok mindenek előtt a szentek pszichológiájának kivételes jelenségei iránt érdeklődtek, és — úgy tűnik — elhanyagolták a lényegeset: miként bontakozik ki az emberben « Isten misztériuma ».

Márpedig « Isten misztériumát », különösen is a szenvedő és megalázott Krisztus misztériumát, Teilhard-nak nagyon fájdalmas módon kellett megélnie a korszellem miatt. Ez a próféta, ez a látnok rendkívüli élességgel vette észre kora vallási problémáját; lassan békítette össze vallásos hitét és a tudományba vetett hitét; érezte a hivatást, hogy kortársainak is közölje az általa megélt nehéz titkot. Ugyanakkor a tekintély, amelyet nemcsak tisztelt, hanem szeretett is, csendre utasította. Teilhard engedelmességének fájdalmas történetét ma már mindenki ismeri, nem kívánjuk részletezni, csupán lelki életében keltett visszhangjára mutatunk rá.

Már a kezdettől (1925) Teilhard magatartása nagyon világos volt. 1925. máj. 16-án, P. Costa de Beauregard-ral való beszélgetése után, ezt írja nagy bizalmasának, P. Auguste Valensinnek: « Kedves jó Barátom! Megtörtént, elhelyeznek Párizsból. Kedves Barátom, segítsen egy kicsit. Jó képet vágtam: de bensőmben olyasmi történt, ami az agóniához vagy viharhoz hasonlít. Úgy vélem, ha elválnék (*a Társaságtól*, ford. megj.) vagy valamilyen módon lázadoznék (emberileg ez nagyon egyszerű és sima lenne), hűtlen lennék hitemhez, amely szerint minden eseményt a Mi Urunk irányít, hűtlen Belé vetett hitemhez, Akit a világ minden eleme fölé helyezek (...). Lényeges, hogy példám révén megmutassam: ha eszméim újítóknak tűnnek is, jobban hűségessé tesznek, mint bárkit a régi magatartáshoz. Íme, így látom helyzetemet. De árnyak is vannak. Melyik a szentebb két hivatásom közül? (...). Ó, Barátom, mondja, hogy nem vagyok hűtlen eszményemhez, ha engedelmeskedem... ».

P. Valensin rögtön válaszolt. Május 19-én Teilhard újra írt neki: « ... Érzem, mint Ön is, hogy talán ez a pillanat életem nagy döntésének pillanata (...). Önnel együtt úgy hiszem, hogy életem elszakítása Párizstól egy olyan zónához nyitja meg az utat, ahol Isten számomra üdvösen helyettesíti azokat a dolgokat, amelyekhez szellemem és szívem oly csodálatosan kötődik. De biztos lehetek abban, hogy nem 'futamodom meg': vagyis nem megyek el túl korán? Igen, hiszem, hogy mély örömmel áldozom ebből a kis kehelyből; csak biztos legyek, hogy Krisztus Vére az... ».

« Életem nagy döntésének pillanata ». Teilhard 1918-ban *Forma Christi* c. esszéjében már mintegy előre megsejtette ezt, amikor arról az « átfordulásról » írt, melyben Krisztus (főleg a szenvedés által) megragadja a Belé vesző

lelket: « Nem én élek, hanem Krisztus él bennem ». Teilhard írja: « A Jézus által birtokba vett teremtmény számára eljött a pillanat: *Oportet illum crescere, me autem minui.* (Neki növekednie kell, nekem pedig kisebbednem). Ez a sajátosan keresztény művelet, amelyben Krisztus megőrzi az embernek természete kincseit, kiüresíti önzését és megragadja szívét; — fájdalmas óra az alacsonyabb rendű természet számára, amely ki van szolgáltatva e világ kisebbítő erőinek, de gyönyörűséges óra a Hit által megvilágított ember számára, aki érzi, hogy önmagából kifordítva a kommúnió ereje által hal meg ».

Az 1925. május 19-én kezdődött dráma harminc évig tart, Teilhard utolsó napjáig. 1929 és 1939 közötti lelkigyakorlatos jegyzetei a kínai felfordulás idején elvesztek. De megvannak az 1939-1955 közöttiek. Miről tanúskodnak?

Különös módon Teilhard nem tesz utalást a csend (elhallgattatás) megpróbáltatására. Csak két kivétel van. 1943-ban ezt írja: « Hitemnek magában kell foglalnia a (hivatalos) Egyházat és rám vonatkozó döntéseit, mindenek előtt. *Omnia cooperantur in bonum* ». A második utalás 1945-ből való: « Ha a beszéd és az írás minden lehetősége bezárulna előttem, menedéknek még megmarad az, hogy Jézus segítségével megtegyem ezt a gesztust, hitem megvallásaként és legfőbb tanúságtételként: Eltűnni, belemerülni a legfőbb kommúnió szellemében az Evolúció krisztusi erőibe ».

Ebbe a távlatba kell helyeznünk Teilhard lelkigyakorlatos jegyzeteiben bizonyos részeket, amikor Jézust szólongatja. Pl. 1945-ben: « Ó, bárcsak beléd vesznék, Egyetemes Jézus, a pillanatba, a napról napra megélt életbe vetett bizalom révén... Ó Jézus, ne legyek csupán *cymbalum tinniens*, pengő cimbalom. Ó Jézus, add, hogy jól végezzem életem, vagyis a tanúságtétel gesztusával megpecsételve állításomat és életem hitét: az egyetemes Áramlás végén a Szeretet-Pólus vár. Kommúnió a Halál által. A Kommúnió-Halál ».

« Szeretet-Pólus »! Most, hogy e tanulmány végére érek, itt van előttem Jézus Szívének az a képe, amelynek hátlapjára Teilhard ráírta lelki látomásának szintézisét. Mennyire megvilágosodik *Az Anyag Szíve* eme mondatai által: « Anyám Krisztusa egy kezdeti fokon szinte alig ábrázolható szubsztanciává alakult, 'egyediségét vesztette'. De jött a második lépés is: ez az isten-emberi 'szilárd' (akárcsak a régi vasdarab és ugyanolyan pszihés nyomásra) megvilágosodott és benseje szinte szétrobbant. Jézus központjában már nem bíbor folt van, hanem patakzó tűzű fókusz, amelynek ragyogása minden körvonalat elborít: először az Isten-Ember vonásait önti el, aztán minden dolog körvonalát árasztja el, mindazét, ami csak körülveszi ».

Abban a levélben, amelyet 1955 Nagypéntekjén írt nekem — levelezésének utolsó szövege (Húsvétvasárnap este halt meg) — hosszan kitért a « Kereszt érzékére »: « Holnap mindenki Kozmogenezisben gondolkodik. És akkor egészen természetesen a keresztrefeszített Isten (mint keresztrefeszített) lesz az ultra-hominizáció leghatalmasabb lelki Motorja (Mozgatója). Íme, ez az én hitem: ezt szeretném nagyon megvallani nyilvánosan is, mielőtt meghalok ».

* * *

« Úr Jézus, elfogadom, hogy Te birtokolj engem és vezess Tested kifejezhetetlen hatalma által, amelyhez oda leszek kötözve, olyan magányosságok felé, ahova egyedül soha nem merészeltem volna felkapaszkodni ».

Öröm és csend! E rövid elemzés végén, amely Teilhard gondolatvilágának és misztikájának néhány vonására mutatott rá, talán jobban megértjük, hogyan eshetett egybe a két magatartás Teilhard-nál az 1950-1955 közötti években, jóllehet általában a kettő kizárja egymást. 1948-ban írta: « Dicsőítselek meg, nyilvánítsalak ki a végsőkig a még hátra levő időben, és főleg végem által. Életemnek ez a vége ne legyen szerencsétlen, teljes szépségben menjek el! Márpedig gyökeresen kishitűnek érzem magam, képtelennek, hogy megtegyem a lépést! (...). Utolsó tevékeny éveimet, halálomat reménytelenül Reád bízom, Jézus: ne gyengítsék meg azt, amit annyira szerettem volna befejezni Érted! ».

1982. november.

(Fordította: SZABÓ FERENC S.J.)

P. André Ravier S.J. kérésünkre írta ezt a tanulmányt kötetünk számára.

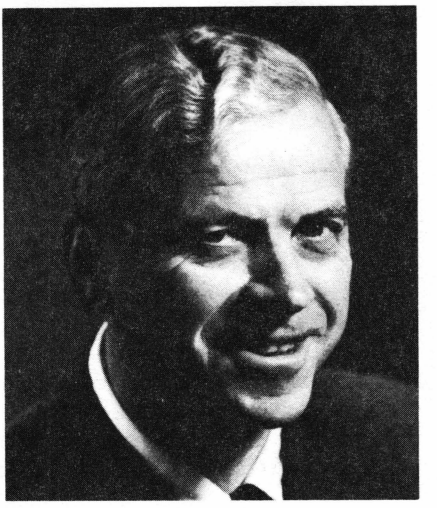

Gustave Martelet S.J.

1916. szeptember 24-én született Lyonban. Itt végezte középiskoláit, majd két évet a lyoni nagyszemináriumban tanult. 1935-ben belépett a jezsuita rendbe, ahol a szokásos lelkiségi, filozófiai és teológiai kiképzést kapta. Ezenkívül 1945-ben Párizsban általános biológiai tanulmányokat folytatott Teilhard atya személyes biztatására. Harminc éve teológiával foglalkozik, de továbbra is érdeklik a teológia és a természettudomány határkérdései. Mintegy két évtizeden át a jezsuiták Lyon-Fourvière-i teológiai főiskoláján tanított. Egyenlítői Afrika francia nyelvű püspökeinek teológiai tanácsadójaként részt vett a II. vatikáni zsinaton. Később több utazást tett ezekben az afrikai országokban, többször egy jezsuita etnológus kíséretében. Négy évig tagja volt a Nemzetközi Teológiai Bizottságnak. A Lyon-Fourvière-i jezsuita skolasztikátus Párizsba költözése után a párizsi « Centre-Sèvres »-ben (a jezsuiták teológiaképző központjában) tanít teológiát, de évenként előadásokat tart a római Gergely-egyetemen is. Fontosabb munkái, amelyekben lépten-nyomon Teilhard eszméinek népszerűsítésével vagy teológiai elmélyítésével találkozunk: *Victoire sur la mort* (Egy keresztény antropológia elemei), Chronique Sociale, Lyon 1963; *Les idées maîtresses de Vatican II* (Bevezetés a Zsinat szellemébe), Desclée de Brouyer 1966; *Résurrection, Eucharistie et Genèse de l'homme* (A keresztény megújulás útjai), Desclée 1972; *L'au-delà retrouvé* (A végső dolgok krisztológiája), Desclée 1975; *Vivre aujord'hui la foi de toujours* (A krédó új magyarázata), Cerf 1977; *Oser croire en l'Église*, Cerf 1979.

Gustave Martelet S.J.

EGYETEMES VALLÁSOSSÁG ÉS KERESZTÉNY FELEKEZETISÉG

Teilhard-ról, mint a hit emberéről kell beszélnem Önöknek. Mindenekelőtt köszönetet mondok dr. Karan Singh-nek [1] azért a nemeslelkűségért, amelyet Teilhard atya iránt tanúsított. Méltónak tartotta négyszeres minősítésre, amelyek mindegyike mélyebb behatolást jelent a hinduizmus szellemiségébe. Legyen szó a *Karma* jógáról, vagyis a cselekvés útjáról, a *Janna* jógáról, azaz a bölcsesség útjáról, a *Bhakti* jógáról, a szeretet útjáról, vagy a *Raja* jógáról, tehát a misztikus élet tulajdonképpeni útjáról. Teilhard — dr. Singh megítélése szerint — ezeknek az utaknak vagy szakaszoknak egyikétől sem idegen. Ez azért is dicséretre méltó, mert dr. Singh ugyanakkor megjegyzi, hogy Teilhard ismerete a « *Kelet útjáról* » hiányosnak látszik, sőt egy centrális ponton igazságtalan és hamis. Nem vette észre — vélekedik —, hogy a « *Kelet útja* » is magába foglalja a szeretet útját, amelyet ő tévesen csak a « *Nyugat útjának* » tartott fenn. Egyébként úgy tűnik, hogy az utóbbiban Teilhard elhanyagolt két fontos irányt: az Iszlámot és a marxizmust...

Szeretnék elidőzni egy további kritikánál is, pontosabban egy másik észrevételnél.

Singh doktor sajnálja, hogy abban a lendületben, amely gondolkodását és törekvéseit az egyetemes horizontok felé irányította, Teilhard-t korlátozta a « történeti Krisztus » partikularizmusa. Ezzel egyáltalán nem akar negatív ítéletet mondani a római Egyház történelmi szerepéről, amely « Péterre épült és Páltól nyert világosságot ». Csak arra gondol, hogyha gondolatvilágának szimfonikus egészét Teilhard a kereszténységen kívül mutatta volna be, « akkor valóban a szellemi evolúció prófétájává vált volna ». Egy ilyen ellenvetés világossága, a sajnálkozás őszintesége, s egyben jelentősége is a vallások közötti dialógusban — amibe itt belesodródtunk (és ez nem korlátozódik az UNESCO előadótermére) —, arra ösztönöz, hogy olyan tisztelettel válaszoljak dr. Singhnek, amely éppen annyira testvéri és mély, mint az övé.

Az a benyomásom, hogy Teilhard-t ez esetben sem kell sajnálat tárgyának tekintenünk. Bármennyire is úgy kívánta bemutatni a kereszténységet, mint az evolúció vallását, soha nem gondolt arra, hogy az a « kézzelfogható tapasztalat », amelyet Jézus Krisztus szerez a Megtestesülésben, korlátozná az ő « egyetemességét », és következésképpen zavarná a keresztényt, aki elfogad egy ilyen titkot. Ellenkezőleg, az ő szemében a kereszténység az egyetlen « az emberi történelem folyamán született minden imádási forma közül », amely kinyilvánítja azt a « bámulatos erejét, hogy — 'amorizáló' [2] hatása révén —

[1] Dr. Karan Singh, India oktatási és kulturális minisztere.

[2] Az « amorizáció » Teilhard kedvelt kifejezése: ez a « mindent elárasztó szeretet » az a folyamat, amelyben « a Világegyetem szeretettel telítődik és személyivé válik ».

végsőkig fokozza a növekedés és az élet erőit, meg a csökkenés és a halál hatalmát is... mert (végre teljesen megértett kettős ereje: a Kereszt és a Feltámadás által) egyedül képes az Evolúciót sajátosan mozgató Vallássá válni »[3]. Kétségtelen, hogy Teilhard-nál itt egy « újjászületett » kereszténységről van szó — amint mondja is ugyanezen a helyen —, de ez az « újjászületés » számára nem volt más mint « az összpontosuló Világegyetem » és a felette « megjelenő Krisztus » találkozásának történetileg elért eredménye. A kereszténység haladása a vallásos egyetemesség felé, Teilhard számára nem jelenti Jézus történetiségének meghaladását, csupán feltételezi teljes kibontakozását. Mivel — mint Szent Pál mondja — Isten Krisztust a Feltámadásban « minden néven nevezhető méltóság fölé emelte, nemcsak ezen a világon, hanem az eljövendőben is »[4]; túl kell dimenzionálnunk Krisztust, — Teilhard szerint « mérhetetlenné tenni », annak az Univerzumnak arányában, amelyben uralkodik, hogy ne zárjuk be egy idejét múlt világ szűk korlátai közé, ami nem a miénk és még kevésbé az övé.

Természetesen egy ilyen « szemlélet » csak a keresztény számára adott, és Teilhard egyáltalán nem erőszakolja senkire sem, ha nem osztja hitét. Viszont javasolja *minden* embernek, mert olyan világosságot hoz, amit máshol hiába keresnénk. Tehát magától értetődik, hogy a vallásos egyetemességnek az a típusa, amelyet hitéből kiindulva szemlél, magába foglalja teljes hűségét Krisztus misztériumához. Teilhard-nak ez a hit lehetővé teszi egy potenciális egyetemesség bemutatását, ami nemcsak a Julian Huxley[5] szerinti grandiózus terv eredménye, hanem egy *objektív esemény* következménye, amiről Teilhard tanúskodik és meg is magyarázza: Krisztus, aki

> *megtestesülése* által beilleszkedik a világba (misztériumának ez az első összetevője) és — hála Feltámadásának —
> *egyetemessé* válik benne, minden embert
> *egyesíthet* teljességének egyházi útján.

Tehát egy kereszténynek — a vallások szerencsére megkezdődött dialógusa során — lehetetlen szétválasztani az egyetemességet, amely felé az evolúció lendülete viszi, és hitének felekezetiségét. A keresztény *felekezetiségen* azt a tényt értem, hogy a mind nagyobb dimenziók, amelyeket hitének be kell töltenie, nem követelnek megalkuvást vagy olyan ferdítést, ami Krisztus feláldozását jelenthetné. Éppen ellenkezőleg: intelligenciájában, szavában, cselekvésében és szívében a keresztény kifejezi annak a Krisztusnak realitását, akiből az Egyház táplálkozik. S valóban, az Egyház Krisztusa, aki történetileg Galilea földjén vert gyökeret, és aki megelégedett egy rendkívül szerény téridővel ahhoz, hogy Személyét kinyilatkoztassa, üzenetét közölje: önmagában birtokolja — s ez misztériumának második összetevője — kiterjeszthetőségének egyetemes jellegét, ami megilleti őt a « feltámadás » ténye által. Végül — és ez a harmadik összetevő — hogyan lehetne Krisztustól megtagadni azt, amit Teilhard « szerves nagyságrendű asszimiláló » erőnek nevez, s ami lehe-

---

[3] *Út az Ómega felé*, 659.
[4] Ef 1, 21.
[5] Julian Huxley (1887-1975) angol biológus és író, az UNESCO első főigazgatója.

tővé teszi számára, hogy « az emberi nem teljes egészét potenciálisan egyetlen 'test' egységébe » szervezze. Tehát: Krisztus emelkedésében az egyetemesség felé mindez *tulajdonságaként* van jelen. Mint Teilhard még ugyanitt megjegyzi: « elég volna e három összetevő közül akár csak egynek valóságát (vagy akár a realizmusát) is csökkenteni, hogy a keresztény láng azonnal kialudjon »[6], s hogy a fény és a szeretet reménye — amelyet csak Krisztus gyújthat meg az emberek szívében — eltűnjék a világból. Röviden: nem lehetne tiszteletbe tartani a Központját kereső szféra mérhetetlenségét, ha kioltanánk egyetlen gyújtópontját, amely képes arra, hogy sugárzásával elárasszon.

Teilhard kétségtelenül szenvedett amiatt, hogy nem tudott minden embert az annyira jótékonynak látszó meggyőződésének megnyerni. De soha nem sajnálta, sőt mindig rávilágított a történeti Krisztustól és az Egyháztól való « filétikus » függőségre, ahol Krisztus szüntelenül megtestesül, hogy haladásunk « irányát » mutassa. S bármilyen messzire tekintett is Teilhard a világ vallásos egységét illetően, mindig meglátta, hogy ezt a horizontot egyetlen Jelenlét árasztja el, s nemcsak planetáris, hanem szembetűnően kozmikus « mérhetetlenséget » követel. Ennek megfelelően, azoktól, akik *valóban* Krisztust követik, hiábavaló lenne sajnálkozást várni amiatt, hogy hozzá tartoznak. A kereszténységben levő egyetemes erőforrások szigorúan a Forrás egyediségétől és hitvallóinak kifejezett ragaszkodásától függnek. Ezért azok a keresztények, akik a vallások jelenlegi dialógusában — nyitás ürügye alatt — feláldoznák felekezeti sajátosságukat, elveszítenék keresztény identitásukat és egyetemes kisugárzásuk lehetőségét a világban, — azt, amit Krisztus valóságának köszönhetnek és nem valamiféle hamisításnak.

Egyébként a keresztények fájdalma az, hogy nem oszthatják meg hitüket mindazokkal, akiket szeretnek, vagy akik őket szeretik. Ez a körülmény szükségessé teszi számukra, hogy az emberiségnek és a Krisztushoz való tartozásnak új mélységeibe hatoljanak. Először is az emberiségnek: ha már eljutottunk a világ különböző vallásainak kölcsönös megbecsüléséhez, a találkozás legfontosabb problémája kétségtelenül nem az egyetlen vallás részben utópisztikus megvalósítása, inkább egy valóban világméretű szeretet kibontatkoztatása, a tarthatatlan megaláztatásban levő közel egymilliárd ember számára. Mert a világméretű fájdalom követeli a szeretet világméretűségét, nemcsak szavakban, de tettekben is. Az igazságnak és a szeretetnek ez az ökumenikus jellege kapcsolódik Teilhard nagy vágyainak egyikéhez, amely a Föld « amorizáció »-jára vonatkozik, és ami nem hozható összefüggésbe egy megfakult humanitárius érzéssel. Ez valódi válasz arra a megkapó kihívásra, amit a keresztény kinyilatkoztatás intéz minden vallásos emberhez: « ... *aki nem szereti testvérét, akit lát, nem szeretheti az Istent sem, akit nem lát* »[7]. Az a feladat, hogy *valóban* hangsúlyozzuk ezt, mert jóval sürgetőbb, mint hitbeli meggyőződések egyesítése, különösen akkor, ha az ilyen egységesítés a szinkretizmus[8] és a homogeneitás felé haladna, ami végzetes lenne a különbözőségekre, amelyekkel egy valódi egység gazdagodik.

---

[6] *A Krisztusi* (*Út az Ómega felé*, 654).

[7] 1 Jn 4,20.

[8] A különféle vallások összehangolását erőltető irányzat, a vallások összekeverése.

A keresztény ember nem ad fel semmit hitvallásának lényegéből, ha sajátos vallásos motivációkkal a Föld « amorizáció »-jának szolgálatába lép, hanem a Krisztusban való hitének alapvető szempontja előtt hajol meg.

A Krisztussal való öntudatlan találkozás mindennap megtörténik azoknak az embereknek megértésén és meghallott hívásán át, akikkel Ő — a fájdalmak Embere — örökre azonosította magát. Ezért a történelem kezdetétől a be nem látható végéig, abban a gesztusban, amellyel egy ember *valóban* felebarátja felé fordul azért, hogy könnyítsen az élet nehézségeitől és a világ igazságtalanságaitól sújtottakon, — magának Jézusnak a személye van jelen felfoghatatlanul, de mégis *valóságosan*. Teilhard formuláját ismételve: « az érintkezési felület », amit Krisztusban a Feltámadás fel nem mérhető módon kitágít, kozmikus jellegű, de elsősorban az emberiséget és tagjai közül a legkifosztottabbakat érinti. Ezért, aki valóban eléri őket, Krisztust is megtalálja.

S ha ilyen körülmények között a keresztény nem ujjonghat annak, hogy sajátos hitvallását egyetemesen elfogadottnak lássa — mit is érne egy ilyen « diadal »? —, titokban mégis örülhet, hogy a világméretű fájdalmak enyhítése révén az emberek Krisztus személyes valóságával találkozhatnak. Krisztussal, aki magára vette minden ember szenvedését, és aki magáénak fogadja el azt a gesztust, amit jogosan követel meg egy ilyen fájdalom.

Ime az egyedülállóan csodálatos Krisztus képes elérni az emberek összeségét, — a keresztény hitnek pedig az Ő útját kell követnie.

A keresztény ember tehát hitének egyetemességét nem mindjárt abban az empirikus sikerben találja, amit talán szeretne, de felismerheti abban a hatékony és rejtett kapcsolatban, amelyet bárki létesíthet a Másik *igazi* szeretete útján: Krisztus által, a történelemben immanens Istennel. Az Ő misztériuma transzcendálja (túlhaladja) megosztottságunkat azzal a Szeretettel, amit tőlünk követel felebarátaink számára és ezáltal magának is megszerez.

(Fordította: GOLEN KÁROLY)

Kiadatlan szöveg. Felszólalás Párizsban 1981. szept. 18-án azon a megemlékezésen, amelyet az UNESCO rendezett Teilhard-ról, a hit emberéről.

Gustave Martelet S.J.

TEILHARD NAGY KERESZTÉNY INTUÍCIÓI

Az auvergne-i Sarcenat, ahol Pierre Teilhard de Chardin 1881-ben meglátta a napvilágot, és száz évvel később a párizsi Notre-Dame, ahol az öröm és a hála érzésében összehozott bennünket a személyére és művére való emlékezés: két dátum és két helyszín, ami számunkra centenáriumot jelent. A térnek és az időnek e két pontja között találjuk egy keresztény ember, egy jezsuita, egy pap életét, akinek hatását nem állította meg a halál, csak posztumusszá tette. Teilhard atyának az UNESCO és Párizs városa által rendezett megünneplése után, a mi megemlékezésünkben — itt a Notre-Dame-ban — teljesen a hit fog dominálni. Mert ha Teilhard valódi tudós, bátor gondolkodó, rangos író és költő volt, mindez annak a ténynek köszönhető, hogy hivő volt. Keresztény hite soha nem vonta el attól, ami emberi, és az emberiben soha semmi, a legkevésbé sem mentette fel hitétől. Emberként volt keresztény, pap és jezsuita, de kereszténykén, papként és jezsuitaként sugárzott az emberiességtől. Ezért ma, ebben a templomban, a « hitnek hajójában », hódolatunkat fejezzük ki egy olyan embernek, akinek iránytűje minden tengeren és óceánon, városokon vagy sivatagokon, boldogságon vagy könnyeken át, mindig a hivő iránytűje volt. Ebben a katedrálisban, ahol a kő és az üveg egyesíti a szilárdságot és a fényt, hogy a Kinyilatkoztatás isteni és emberi nagyságát hirdessék, a magam részéről — csak nagy vonásokban — szeretnék feleleveníteni egy vallásos művet, amelyben együtt van a hit bizonyosságainak megrendíthetetlen ereje és a kifejezés szépsége.

Teilhard vallásos életművéből először kiemelem az egyetemes Krisztusról kifejtett szemléletét, majd pedig megmutatom, hogy ez a látásmód hogyan világítja meg a keresztény misztérium néhány nagy elemét.

Az egyetemes Krisztus

Az egyetemes Krisztusról alkotott víziója nélkül Teilhard — mint keresztény gondolkodó — megmagyarázhatatlan. « Az Egyetemes Krisztus — mondja — számomra: szintézis Krisztus és a Világmindenség között » (X, 146). Tehát nem Világegyetem nélküli Krisztus, aki Központot adna szférájának, s nem a Világmindenség Krisztus nélkül, ami gyújtópont nélküli világ lenne, hanem a kettő organikus kapcsolata, ahol — egyik is, másik is — élő Egész, megszilárdult eredetiséggel. « Két csillagot látok: ezek azért kerültek együttállásba, mert szépségük egyesült ». Így idézte Mária és József házasságát Bossuet. S talán ilyenfajta szimbólum illenék — arányosan számítva — az Egyetemes Krisztushoz.

> « Életem nagy eseménye volt két napnak fokozatos azonosítása lelkem egén: az egyik csillag az a kozmikus Csúcspont volt, amit az egyetemesített Evolúció követel,

az összpontosuló Fejlődés eszményének posztulátuma..., a másikat pedig a keresztény hit feltámadott Jézusa alakította ki bennem » (VII, 404).

De tulajdonképpen mi a rendkívüliség a feltámadott Jézus Krisztus és a Világmindenség együttállásában, amin egyesek megbotránkoznak, és amit Teilhard annyira fontosnak tart? Semmi egyéb — felelné Teilhard —, mint hitünk megújult vitalitása, amely az univerzumot veszi mértékegységül, hogy megtalálja, újra megtalálja Krisztus valóságos dimenzióját.

Igaz, volt idő, amikor büntetlenül lehetett elhanyagolni azt az állítást, hogy a feltámadott Krisztus úrrá lesz a kozmikus világ tartószerkezetén, vagy pedig elég volt csak mondogatni lelkiismeretünk megnyugtatására. A tér és az idő emberi méretre szabott volt: a fényév nem létezett. A kozmoszt könnyen el lehetett rendezni csupán a Kereszt ábrájával jelölt négy égtáj szerint. Szent Pál és a fogságból írt levelek megállapításai Krisztus kozmikus uralmáról úgyszólván magától értetődőnek tűntek. Felmenve a mennyekbe, Krisztus betölthette az ismert univerzumot anélkül, hogy bővebben kellett volna beszélni és egyáltalán meglepődni a Feltámadásból következő kiváltságon. Amilyen mértékben a világ tudományos ismerete megújult, az elmének ez a nyugalma illuzórikussá válhatott. Hiszen amióta Kopernikusz a Nap bolygójává « tette meg » a Földet, a kozmosz nem csak egyszerűen új arcot öltött, hanem méretében is növekedett, hogy napjainkban már galaktikus univerzummá váljék, amelyben a mi történelmünk szinte elenyészik. Egyúttal eltűnik, vagy eltűnni látszik Krisztus kozmikus jelentősége is, aki Galileából, a szülőföldjéről már nem tudja ellenőrizni — mondják nekünk! — ezt az új Univerzumot... S ebben a pillanatban lép közbe Teilhard.

A világ új szemléletét megértő kultúrája által, és a hit fényétől megvilágított intelligenciájával, egy próféta — aki máris az, vagy azzá válik — alkalmatlankodó és mégis jótékony kiáltását hallatja. Újra és újra hirdeti annak, aki meg akarja hallani « a mindeneket összefoglaló Krisztusnak a páli tanításban foglalt organikus és kozmikus fényességét » (*Cahiers* 3,97) — s így az univerzumét is. Mert bár annak a Krisztusnak, akiről Szent Pál beszél, azonossága nem változott meg, de a kérdéses univerzum már nem az Újszövetség univerzuma. S már nem is Newtoné, amely még mozdulatlan, — hanem egy általánosnak mondható evolúció univerzuma, amely elárasztja és átalakítja a teret és az időt. Egy új kozmosz született meg — ismételgeti Teilhard. Ezentúl ennek a kozmosznak genezise magában foglalja az ember genezisét, és meghatározza igazi jelentőségét. Teilhard ezt nevezi *kozmogenezisnek*, s ezzel azt kívánja mondani, hogy egy ilyen univerzumban minden keletkezés révén jön létre és hogy semmi: sem az egek, sem az élet, sem az emberek, — semmi sem kivétel e törvény alól. Kétségtelen, hogy az emberrel — ezzel a *harmadik végtelennel* —, aki végül napvilágra jön, az Univerzumban az öntudat is életre kel, de nem lelohasztani hevét, hanem új izzásba hozni a fejlődést, aminek ezentúl mi tanúi és munkásai vagyunk. Az emberiség lassanként tudatára ébred annak a roppant evolutív lendületnek, amelynek örököse és amelynek jelentését teljessé tenni hivatott. Teilhard szerint ide csak akkor juthat el, ha egy abszolút megfordíthatatlan pólus keresésében — és annak hatása alatt — egységessé válik, vagy még inkább: ha felkutat egy « csúcsot, ahonnan az Élet már nem ereszkedik le többé » (VI, 53). Az összpontosulásnak, az érlelődés-

nek és a sikernek ez a csúcspontja, amelyet maga az evolúció posztulál az emberek tudatán át; ez a világnak és az emberiségnek értelmet adó pont; örökre önmagára központosítva azt, nem, — szuperközpontosítva: ez az Ómega Pont.

S ha ez az Ómega Pont tényleg az « Első Mozgató előre », ahogyan Teilhard is nevezi — elfogadva Arisztotelész gondolatát —, ha csakugyan ő vonza a világot « fáradságos emelkedésében a valószínűtlen felé », akkor tudjuk, hogy milyen helyet és szerepet tulajdonítsunk Krisztusnak abban a világban, amely — úgy látszott — korábban trónfosztottá tette őt. Nemde azt mondja nekünk Szent Pál, hogy a feltámadott Krisztus foglalja el « mindennek csúcsát », és hogy őt Isten « minden néven nevezhető méltóság fölé emelte, nemcsak ezen a világon, hanem az eljövendőben is »? (Ef 1,21-22). A hívás, amelyet a kozmozgenezis hallat — az emberiségen át — evolúciójának abszolút, személyes és élő végpontja felé, kijelöli a világban és kimélyíti bennünk azt a helyet, amit csak Krisztusnak van hatalma és joga elfoglalni. S mivel elfoglalhatja ezt a helyet, minden bizonnyal meg is teszi, és Teilhard számára a Kinyilatkoztatás Krisztusa azonnal az Egyetemes Krisztussá válik az Ómega funkcióin keresztül.

> « Akárhogyan csűrjük-csavarjuk a dolgokat — írja Teilhard —, a Világegyetemnek mégsem lehet két feje; nem lehet 'kétfejű'... Egyetemes krisztusi Központ, amelyet a teológia meghatároz; és egyetemes kozmikus központ, amelyet az antropológia posztulál: ez a két fókusz végeredményben egybeesik (vagy legalábbis fedik egymást) szükségszerűen abban a történelmi erőtérben, amelyben élünk. Krisztus nem lenne az egyetlen Mozgató, a Világegyetem egyetlen Kiútja, ha a Világmindenség bármiféle módon, akárcsak kezdetleges fokon is rajta kívül tudna csoportosulni ».
>
> Ezzel szemben « minden képtelenség megszűnik és Szent Pál legmerészebb kifejezései könnyen szó szerinti értelmet nyernek attól a pillanattól kezdve... amikor Krisztus megtestesülése erejében úgy áll elénk, hogy éppen az Ómega funkcióját ölti magára ».

Ettől kezdve, folytatja Teilhard, egy egész sor tulajdonság jár együtt a feltámadott Emberségével.

> « Először fizikailag és betű szerint Ő az, aki betölt... fizikailag és szó szerint megint Ő az, aki beteljesít. Végül, ismét csak fizikailag és szó szerint — mivel Benne egyesül és fonódik eggyé a világ minden eredetének vonala — Ő ad az Anyag és a Szellem épületének szilárdságot ». És Benne, aki 'feje a teremtésnek' befejeződik és kulminál a « világ minden megelőző folyamata » (IX, 209... 211).

Kifejtve — jobban, mint Szent Pál — Krisztusnak az Univerzumra vonatkozó kiváltságait, Teilhard határozottan állítja Krisztus kozmikus hatalmát, vagyis egy még rejtett szuper-hatalmat, amely végül is biztosítja számára, hogy a világot a maga dicsőségében átalakítsa. Ezért mondhatja Teilhard, a maga nagyon is realista módján, hogy

> « a 'Világegyetem át van itatva, egészen az anyagi velejéig, Krisztus emberfeletti természetének hatásától. A megtestesült Ige jelenléte — teszi hozzá — egyetemes Elemként jár át mindent. Minden dolog mélyén ez a jelenlét ragyog, mint végtelenül bensőséges Központ, és ugyanakkor végtelenül távoli Központ (mert az egyetemes beteljesüléssel esik majd egybe) » (IX, 86).

Az Egyetemes Krisztus látható dicsőségére kiszabott haladékok egyébként nem is lényegesek; már mostantól az univerzum — bármilyen nagy legyen is — teljesebben az ő birtoka, és már körülhatárolja Testének kozmikus kiterjedését.

« Lépésről lépésre, állomásról állomásra » — mondja Teilhard, aki ily módon egy olyan realitást és cselekvést idéz fel, amelyet csak a hit képes sugallni — « végül minden a legfelsőbb Központhoz kapcsolódik, 'aki mindent összetart'. Azok az erőhullámok, amelyek ebből a Központból kiáradnak, nemcsak a világ felső zónáiban hatnak... A megtestesült Ige hatalma kisugárzik az Anyagba is, lehatol az alsóbb hatalmak legsötétebb mélyére » (IV, 49).

Amikor azt mondja Teilhard, hogy az Egyetemes Krisztus aláveti magának a kozmikus világ strukturáit anélkül, hogy megzavarná ezek folyását, — értésünkre akarja adni, hogy Krisztust soha nem nyeli el a Világmindenség, amelytől Őt — tévesen — távollevőnek mondják. Ezzel ellentétben, minthogy « a Világot (végtelenre) tágító erőket öltötte magára » (*Messe sur le Monde*), Krisztus olyan arányú, mint ezek az erők, és egyikük sem áradhat túl rajta.

« Teljesen tudatában vagyok annak — vallja be Teilhard —, hogy milyen szédületes dolog egy olyan létező eszméje, aki cselekvésében és egyéni tapasztalatában képes a mozgásban levő Kozmosz minden rostját összegyűjteni ». Mégis, amint várható, nem enged a szédületnek és nem habozik, mert Krisztus trónra emelése a mi történelmünkben és a világ történetében a Megtestesülés által, szükségszerűen ilyen méltóságra emeli őt a kozmikus rendben, mindenekelőtt a Feltámadás szigorúan személyes útján. Ez teszi képessé, mint Szent Pál mondja, hogy « uralja az egész Világmindenséget is ». Teilhard tehát így folytathatja:

> « Amikor szembenézünk a Világegyetemmel, amelynek fizikai és szellemi határtalanságát egyre szédítőbbnek látjuk, és ha elrémülünk, mert egyre több és több energiát és dicsőséget kell Mária fiára ruháznunk, hogy ezentúl is jogosan imádhassuk, — ilyenkor gondoljunk a Feltámadásra » (XI, 92).

Mégis a Feltámadás, amiről itt szó van nem « Krisztusnak valamiféle kis egyéni bosszúja a sír felett », amint ezt a hiedelmet Teilhard sok kereszténynek — nem egészen ok nélkül — a szemére veti. Ellenkezőleg: « azt jelzi, hogy Krisztus ténylegesen kezébe vette azt a hatalmat, hogy egyetemes Központként hasson » (IX, 92).

Minél jobban kifejti Teilhard egy ilyen szemlélet következményeit, s minél inkább gondolja, hogy Krisztus « képes átfogni a Világegyetem félelmetes dimenzióit » és képes be is világítani; « újra-születik », vagy pedig « újra-megtestesül », természetesen nem önmagában, hanem a mi csodálkozó « intelligenciánk és szívünk számára ». (Levél P. Sertillanges-nak, *Vie Spirituelle*, 1969, 137). S amikor Teilhard a kozmikus Krisztus előtt érzett lelkesedésében egy « szuper-Krisztusról » beszél, rögtön meg is szünteti azt a kétértelműséget, amelyet az ilyen formula kelthet, s amit talán helyesebb lett volna elkerülni.

> « A 'Szuper-Krisztus' fogalmával — magyarázza — egyáltalán nem egy másik Krisztusról akarok beszélni, nem egy második Krisztusról, aki az elsőtől különbözik és annál nagyobb lenne. A 'Szuper-Krisztus' ugyanazt a Krisztust jelenti, az örök Krisztust, aki megnagyobbodott, megújult alakban és dimenziókkal, új érintkezési felülettel — sürgetőleg — lép elénk » (IX, 208).

Tehát megnagyobbodott « érintkezési felület », a « mérhetetlenné » vált Krisztus számára, mint Teilhard mondja — és mennyire az! — hiszen az egész univerzum az Ő új Palesztinája. Semmiképpen sem egy eltorzított Krisztusról van szó, akinek arca felismerhetetlen lenne « új » mérhetetlenségében, mivel az örök Krisztus elismert « új » nagysága jelen van az Egyház hitének folytonos kibontakozásában, amit egy « legnagyobb Krisztus törvénye » ural, mondja nekünk — Pál nyomán — Teilhard.

> « Édesanyád karjai között 'egészen kicsi' alakban — a születés nagy törvényeit követve — már jelen voltál, Jézus, gyermeki lelkemben. S íme, megismételve és meghosszabbítva bennem az Egyházban való növekedésed pályáját, a te palesztinai emberséged lassanként mindent elárasztott.. Azért történt ez, mert egy összpontosuló Világmindenség tárult elém, amelyben — Feltámadásod jogán — annak a teljes Központnak legfőbb helyét foglaltad el, ahol minden egyesül » (XIII, 67, 68).

Elég világos ez? Az Egyetemes Krisztus az az elnevezés, amit a Feltámadás Krisztusa megérdemel, amikor embersége — torzulás nélkül — azokkal az erőkkel gazdagodik, amelyek lehetővé teszik számára, hogy a világ Alfájának és Ómegájának küldetését teljesítse; az egész teremtés kezdetének és végcéljának küldetését. S ez a teremtés egyetlen és összpontosuló marad, akármennyire mérhetetlen is... Így a keresztény ember eljuthat az univerzum vagy a kozmosz új ismeretéhez úgy, hogy nemcsak nem kell kételkednie hitében, de ez a hit még ki is szélesedik. S mi több, élhet benne! Számára a kozmosz már nem a csillagokból vagy atomokból összeállt börtön, ahová bezártnak kell éreznie magát. A mindenséget betöltő Krisztus ellenőrzése, mozgatóereje és vonzása alatt az egész világ a Szövetség földjévé válhat, olyan hely vagy *isteni miliő*, ahol a hit, a bátorság és az egyszerűség révén az öröm vagy a fájdalom minden körülménye között megvalósul az ember élő szívének helyettesíthetetlen egyesülése a végre felfedezett isteni Szívvel. Egyébként az egyetemes Krisztus fényénél magának az Istennek arca is megújultnak látszik.

Egy merész kifejezéssel — ami stílusát jól jellemzi —, Teilhard « Isten új arcáról » beszél nekünk (*Accomplir l'homme*, 136). Ezzel nemcsak az új tekintetet jelöli, amellyel Istenre kell néznünk, hanem — és főleg — Isten személyes újdonságát is, amit Megtestesülése által magának kíván adni, de még inkább kapni.

> « A krisztusivá alakulásnak ebben a hatalmas jelenségében, amelyet a Világ és az Isten összekapcsolódása tárt elém, sokáig nem is figyeltem másra, mint csak az Egyesülés bennem növekvő erőire — magyarázza élete vége felé. Valami belső gátlás különös határai gyakran akadályoznak minket, hogy felismerjük azt, ami itt van a szemünk előtt ». « Ilyen gyengeségek miatt én sem számoltam azzal, hogy abban a mértékben, amint Isten — elkerülhetetlenül — az Anyag mélységeitől a Szellem csúcsáig 'metamorfizálja' (átalakítja) a Világot, a Világ viszont 'endomorfizálja' Istent (magába alakítja át). Magának az egyesítő működésnek hatására, amely nekünk kinyilatkoztatja Őt, Isten valamiképpen 'átalakul', amikor minket magába testesít... » (XIII, 64) « A klasszikus metafizika ahhoz szoktatott minket, hogy a Világot, (mint a 'Teremtés' tárgyát) valami 'külső produkcióként' nézzük, amely Isten túláradó jósága folytán az Ő alkotóerejéből került ki... Én ellenállhatatlanul odáig jutottam, hogy benne (Szent Pál szellemének megfelelően) most az Abszolút Létet kiegészítő és befejező titokzatos alkotást lássam meg » (XIII, 65).

A világ, amelyről itt Teilhard beszél, az Egyetemes Krisztus világa, az, amit Isten magára vesz, hogy bennünket magával egyesítsen és istenivé tegyen. A csodálkozásnak, amit ekkor Isten kelt bennünk, az Ő misztériumának minden aspektusára kell vonatkoznia. Ha igaz, hogy a megtestesülésben először Isten alakít át minket önmagában, ugyanúgy igaz, hogy Isten önmagává csak úgy alakít át, hogy előbb egy lesz közülünk, hozzánk hasonló ember lesz, ami önmagában nem volt. Ezért, ha ad nekünk — és adja magát, de mennyire! — Isten kap is. Ez a csoda, ami először elkerülte Teilhard figyelmét és a mi figyelmünket is gyakran elkerüli, — annál a ténynél fogva, hogy Isten a mi emberségünk által tesz istenivé bennünket, valóban megszerez tőlünk valamit abban az aktusban, amelyben önmagát adja.

Mi mást jelentene ez, ha nem azt, hogy a keresztények Istene nem Isten, ha folyton csak adományoz anélkül, hogy kapna is. Egy ilyen feltétel (vagyis, hogy Ő csak ad) lehetetlenné tenné a Szeretetet, amelyet Megtestesülésében nyilatkoztat ki nekünk. Ebben persze kapjuk — és csak kapjuk — az istenséget, amelyet Isten hajlandó adni; de hogy így adhasson, határozottan kapnia kell valamit, ami nélkülünk soha nem lenne az övé. Elfogadni valamit Isten számára pedig annyit jelent, mint valamivé válni; « Az Ige testté *lett* », vallja János prológusa. « Isten emberré *lesz* » — mondják az Egyházatyák —, hogy az ember Istenné legyen. Nos, ebben az emberré *válásban* — ez a megtestesülés meghatározása — Isten szerez valamit tőlünk, ami Őbenne nincs meg. Ezáltal Isten azonossága nincs veszélyeztetve. Ez ugyanis nem azt jelenti, hogy megtiltjuk Istennek, hogy azzá legyen számunkra, ami nem önmagában. Csupán arról van szó, hogy ebben a szeretetből való levésben — amelyet értünk elfogad —, Isten a mi történelmünkben az marad, ami örökkévalóságában, hogy felfedje nekünk annak titkát, s így bevezessen minket az elfogadás és az adományozás örök mozgásába, ami a Szentháromságot alkotja.

S hogy egy ilyen meglepő valóságot sugalljon, Teilhard joggal használ szimbólumot. A geológusok ismernek egy jelenséget, amikor a kitörő lávafolyam gránit jellegűvé alakítja, « metamorfizálja » a mészkőrétegeket, amelyeken áthalad; viszont az átalakított sziklák természete is megjelöli azt. Teilhard ebben a jelenségben merész képét látja annak, ami Istennel is « történik » az Ő megtestesülésében. Magába testesítve minket, Krisztusban (egyesülve velünk), Isten mindenekelőtt istenivé tesz bennünket: ez a « metamorfizmus », amelyet előidéz bennünk. De Isten is elszenvedi a felvett humanitásnak (amit elvállal) a visszahatását, és ez az Ő istenségének új tulajdonságává válik: « endomorfizálódik », vagyis elfogadja, hogy számunkra azzá váljék, ami önmagában nem volt. Ezért Krisztusban, aki minket Istenbe alakít át, Isten elfogadja — amint ezt Teilhard mondja —, hogy « átalakuljon » (bennünk), anélkül, hogy megszünnék önmaga lenni.

Ez az a « csodálatos csere », amelyet a karácsonyi liturgia ünnepel, s amit Teilhard — a maga módján — megtalált az Egyetemes Krisztus « nagyságában ». Teilhard számára Krisztus, amikor « krisztifikálja » a világot és a mi emberségünket, ezenfelül « krisztifikálja » — ha szabad mondani — magának Istennek a létét is. Nem úgy, hogy bekebelezi magába Isten misztériumát, és még kevésbé úgy, hogy megszünteti. De Isten olyan közelről kapcsolódik az ember és a világ történelméhez, s ezek közös evolúciójához, hogy Krisztusban Isten nemcsak gazdagítani akar bennünket önmagával, de belőlünk gyarapodni

is akar, — ha szabad ezt mondanunk: elfogadva a történelmet, amely a miénk és amelyet Krisztus által a magáévá akar tenni. Igaz tehát, hogy a « mindig nagyobb Krisztusban » — Isten elfogadja, hogy « változzék » — az emberrel érintkezve, és a mi levésünkből alkosson új arcot, amit Szeretete szerez bennünk.

« Isten Új Arca » valóban a kinyilatkoztatás Istenéé, amit új szemszögből újra felfedeztünk. Az ember itt megzavarodik, — néha a botránkozásig —, hogy mint ember, ennyire istenien szeretett! De így az Abszolút fel van mentve a szemrehányásoktól, amelyeket az ateizmus támaszt ellene, mondván, hogy mi kreálhattuk, pedig maga Isten követeli tőlünk, hogy az ember történelmi képét újraalkossuk az « amorizáció » által, amelynek a Földet valóban humanizálnia kell.

Bármennyire jelentős — a cselekvés szempontjából — Teilhard-nak ez a keresztény intuíciója, beszédem második részében szeretném megvilágítani azt, ami az ő gondolatmenetében segítheti korunk hitoktatását: a Teremtés, az Eukarisztia és a Parúzia, tehát a hit három lényeges pontjában.

A Teremtés

Teilhard, amikor a teremtésről beszél, az « union » (egyesülés), « complétion » (beteljesülés) és « plérôme » (teljesség) szavakat használja. Az utóbbi — amelyet különösen szeret és Pálnál talál — inspirációjának lényegét sugallja. Számára a « pléróma » a « Nem teremtettnek és a Teremtettnek titokzatos szintézise, a Világmindenség nagy kiegészülése Istenben » (*Cahiers* 4,26). A teremtés tehát elválaszthatatlan nála a megtestesüléstől, ami valójában a nem teremtett és a teremtett legfőbb (par excellence) egyesülése. Mi több, a teremtés a megtestesülésből következik. Isten tervében ez az első és ez teszi lehetővé a teremtés tényét. Magának Istennek is — és nemcsak nekünk — minden felülről szilárdul meg, vagyis minden Krisztusból indul ki.

> « Isten nem akarta elkülönítve (és nem is hozhatta volna létre különállóan) a napot, a földet, a növényeket, az Embert. Krisztust akarta; és hogy meglegyen a Krisztusa, meg kellett teremtenie a szellemi világot, nevezetesen az Embereket, akikből kisugárzik Krisztus; és hogy meglegyen az Ember, el kellett indítania az organikus élet óriási folyamatát... hogy pedig ez az élet megszülessék, szükség volt az egész kozmikus nyugtalanságra ».

Vagy még szintetikusabban kifejezve:

> « Az érzékletes Világ kezdetén volt a Sokféle; s ez a Sokféle egyetlen szétvághatatlan blokk formájában már a szellem felé tartott annak az egyetemes Krisztusnak vonzásában, aki ebben a Sokfélében fogantatott meg » (IX, 108).

Az evolúció felfedezése különösen megvilágítja Isten teremtő tevékenységét Teilhard számára.

« Sokan azt képzelik — írja —, hogy evolutív struktúrájú Világegyetemben elhomályosul a Keresztény Isten; s azért vélik ezt, mert nem eléggé újították fel magukban a teremtés eszméjét » (III, 187). Ezek szemében ahhoz, hogy teremtésről lehessen beszélni, úgyszólván lemeztelenítve és minden pillanatban látni kellene magát a teremtő aktust, ez pedig kétszeresen is lehetetlen: Isten misztériuma és a világban rejlő koherencia miatt.

« Az így értelmezett Teremtés nem jelenti az első Ok periódikus beavatkozását, hanem a Világmindenség egész tartamára kiterjedő aktus. Isten az idők kezdetétől fogva teremt... és, ha belülről nézzük, az Ő teremtése egy Transzformáció alakjában mutatkozik » (X, 31).

A teremtés tehát nem isteni lökések egymásutánja, hanem levés, kibontakozás, a türelem és a történelem eredménye. E történésben az olyan döntő « küszöbök », mint az élet és az ember, vagy még inkább a gondolkodás, feltételeznek « egy domináns teremtő cselekvést » (X, 32), anélkül azonban, hogy valaha is megzavarná a « természetes » benyomását, amit a teremtésnek ez a módja kelt bennünk. Amint elég szerencsésen mondták, « az evolúció (a mi nézőpontunkból) jelenségszerű fátyla a teremtésnek » (*Teilhard de Chardin,* Hachette, 1969, 222). Teilhard maga is helyesen gondolja, hogy ez « az evolutív típusú teremtés », amelyben « Isten arra készteti a dolgokat, hogy megvalósítsák magukat », az « elképzelhető legszebb forma az isteni tevékenység részére a Világmindenségben » (III, 217).

Ami az embert illeti, akinek semmihez sem hasonlítható eredetisége feltételez Isten részéről egy « domináns teremtő cselekvést » — amiről már beszéltem —, azt lehet mondani, hogy « zaj nélkül lépett színre ». Ez Teilhard mondása, aki hozzáteszi:

« Csakugyan olyan halkan lépkedett, hogy amikor már elárulják és sokfelé jelzik jelenlétét az el nem pusztuló kőszerszámok... akkor már el is fedte a régi világot. Biztos, hogy akkor már beszél és csoportokban él. Tüzet gyújt ».

Mi több, a száma « légiónyi » és « fiatalkorát millió és millió és alkotja ». Tudományos becsületessége pedig erre a megjegyzésre kényszeríti Teilhard-t:

« Az idők mélyén, ahová a hominizáció tehető, egyetlen emberpár jelenléte és cselekvése gyakorlatilag megfoghatatlan, — közvetlen pillantásunk számára felderíthetetlen, minden nagyítás ellenére » (I, 205-206).

Ugyanez a becsületesség késztette arra, hogy egy másik, nyilvánvalóan messzemenő kijelentést tegyen, ami a bűn és a halál általánosan elfogadott kapcsolatára vonatkozik.

« Jóval az ember megjelenése előtt — állapítja meg Teilhard, és nem lehet neki ellentmondani — a Földön ott volt a halál. S az ég mélységes tájain is ott van a halál, függetlenül a Föld bármiféle erkölcsi befolyásától » (X, 52).

Következésképpen, ahogy nem lehet a hat nap alatt történt teremtés — kétségkívül liturgikus — elbeszélését Isten empírikus cselekvése leírásának tekinteni, éppúgy lehetetlen az első bukás szimbolikus leírását okozati magyarázatnak elfogadni az ember fizikai halálára, mivel a halálnak ez a fajtája már az ember előtt is létezett a természetben az életben rejlő struktúrák miatt. S hogy Teilhard — akit megragadott az a nyilvánvaló dolog, hogy az ember fizikai halála természetes, mivel élőlény —, az eredendő bűnre és a megváltásra vonatkozólag túl gyors és túlságosan széles körű következtetéseket vont le — az tény. De az a gyorsaság, ahogy teológiailag átgondolta a Kinyilatkoztatás fontos adottságait, nem semmisíti meg azt a tagadhatatlan igazságot, amit

megvilágított: az ember fizikai halálának elsődlegesen természetes jellegét. Tehát ezentúl, ha alaposabban el akarunk mélyedni az Írás igazi értelmezésében, már az elején el kell fogadnunk egy ilyen evidenciát, s nem szabad elhanyagolnunk, még kevésbé tagadnunk.

Egyébként abban a freskóban, amit az ember eredetéről Teilhard festett, számára kielégítő, hogy fokozatos emelkedésről beszélhet, lassú kibontakozásról és nemcsak kezdeti katasztrófáról, amit tapasztalatilag semmi, de semmi sem enged felidézni. Ezért, amikor leírja a primitív Emberiséget, sajnálja és inkább csodálja, semhogy vádolná. Ebben a pontban teljes egyetértésben van Szent Ireneusszal, aki az eredendő bűnben gyermekkori tévedést lát. Ez a lyoni Ireneusz elfogadhatta volna Teilhard véleményét, aki ezt mondja nekünk:

> « Az igazi botlást nem hátrafelé kell keresnünk, mintha egy még dadogó Emberiség követte volna el; nemde inkább a jövőben kellene látnunk, azon a napon, amikor az erőinek teljes tudatában élő Emberiség végül is két táborra oszlik: Isten mellett vagy ellene? » (X, 69).

Mindenképpen — mind Teilhard, mind Ireneusz számára —, ami a történelem szerény kezdetein lebeg, az nem annyira a könyörtelen rossz, mint maga Krisztus és az Ő lassú előkészületei.

> « Ne botránkozzunk meg hát ostobán — kéri tőlünk Teilhard —, hogy időtlen időkig kellett várnunk a Messiás eljövetelére... Minden előkészület (akár a primitív emberről vagy Görögországról, akár a keleti misztikákról vagy Izraelről legyen is szó) kozmikusan, biológiailag volt szükséges Krisztusnak, hogy az Emberiség színpadára léphessen. S mindezt a munkát az Ő lelkének aktív és teremtő ébredése serkentette, mert ez az emberi lélek volt arra kiválasztva, hogy új élettel járja át a Mindenséget. Amikor Krisztus megjelent Mária karján, az egész világot kezdte magasba emelni » (IX, 90).

Itt pontosan az Egyetemes Krisztusról van szó és Keresztjéről, amelyről Teilhard is azt mondja, hogy: « ... a ma élő Emberiség eredetétől kezdve... ott állt annak az útnak elején, ami a teremtés legmagasabb csúcsaira vezet » (IV, 119).

Ezért, ha lehet és kell is túlhaladnunk, sőt néha kijavítanunk Teilhard bizonyos kifejezéseit az emberi eredet nehéz területén — ahol állandóan keresztezik egymást a tudomány adatai és a Kinyilatkoztatás világossága —, csak csodálhatjuk azt a módot, ahogy az általa teljes fejlődésben tekintett világ eredetébe visszafordíthatatlanul beiktatta Annak Jelenlétét, Akit az Írás soha nem hív anélkül Ómegának, hogy előbb ne nevezné Alfának. Teilhard ragaszkodása Krisztus elsődlegesen alfa-szerepéhez, nemcsak előkészíti végső dicsőségét az ómegában, hanem megmagyarázza azt a központi helyét is, amelyet Teilhard-nál Krisztus elfoglal a mi történelmünk szívében, — hála az Eukarisztiának.

Az Eukarisztia

Teilhard keresztény gondolkodásának forrásainál található az Eukarisztia, amelyet úgy fogott fel és élt meg, mint az egyesülés legfőbb szentségét: egyesülés másokkal a misztikus Test egységében (amelyről Teilhard annyit beszélt

az *Írások a háború idejéből* címen kiadott tanulmányaiban), — de mindenekelőtt egyesülés magával Krisztussal és — általa — Istennel a világban. Azt gondolni, hogy Teilhard ezen a ponton kevésbé « közösségi », vagy túlságosan « realista », tehát egy másik korból való, félreismerése lenne egy nála található mélységnek, ami segíthet betölteni hiányosságunkat.

Törekvésünkben, hogy jogosan túlhaladjunk az olyan « jámborságon », amely Krisztust rosszul evangelizált szubjektív korlátok közé zárja, — manapság az a veszély fenyeget, hogy elfelejtjük: az Eukarisztia valójában csak azért egyesít másokkal, mert előbb egyesített bennünket Krisztussal! De ha így beszélünk, már feltételeztük, hogy Krisztus valóságos jelenléte nem « likvidálható ». Teilhard-nál — éppúgy, mint az egész keresztény Tradíció számára — a « valóságos » Jelenlét uralja az eukarisztikus misztériumot, amely különben csak olyan szimbólummá válna, aminek értelme csak tőlünk függ. S ha Teilhard szemében az Eukarisztia ennyire « valóságos », ez azért van, mert forrása maga Krisztus az átváltoztatás szuverén szavaival. Teilhard tehát mindig visszatér ezekre a szavakra: « Ez az én testem » és « Ez az én vérem », — mert nélkülük igazában nem történne semmi krisztusi az Egyház Eukarisztiájában, és következésképpen nem lenne átadható a világnak. Teilhard ezért habozás nélkül hangoztatja, hogy Krisztus szavai, amelyeket a pap az Ő nevében mond ki, ténylegesen előidézik a kenyérnek és a bornak Jézus testévé és vérévé történő átlényegülését. Ez egészen tradicionális és csalódást okoz mindannak, aki a kételkedést állítja hitének mércéjévé. Teilhard merészsége és vitalitása megdöbbentő abban a módban is, ahogy a hit legegyszerűbb bizonyosságait itt elmélyíti.

Elmélkedése során bemutatja, hogy Krisztus jelenléte az Ostyában miként vonatkozik a világ egészére, « az Eukarisztikus Jelenlét valóságos és fizikai kiterjedései erejében » (IX, 93). És hogy ezt megérthessük, abból az Ostyából kell kiindulnunk, amelyről a hit tanítja, hogy az magának Krisztusnak a teste.

> « Igen, az Ostya először és mindenekelőtt az az anyagtöredék, amelyben — az átlényegülésnek köszönhetően — a megtestesült Ige Jelenléte közöttünk 'megkapaszkodik'... az Ostyában Krisztus személyes energiaközpontja valóságosan megszilárdul. S mint ahogy sajátos értelemben 'testünk'-nek nevezzük szellemi kisugárzásunk lokális központját... azt kell mondanunk, hogy Krisztus kezdeti Teste, Krisztus elsődleges Teste a kenyér és a bor színeire korlátozódik » (IX, 93).

Elég-e itt megállnunk? Persze, hogy nem, — feleli Teilhard. Egyedül annak a ténynek, hogy Krisztus valóságos Jelenléte szentségi Jelenlét, még nem kellene megengednie, hogy az ilyen Jelenlét hatásai — a szentmisékben szerepet kapó — anyagi elemekre szorítkozzanak. Az Eukarisztiának rendelkeznie kell olyan « kiterjedéssel », ami a sajátja.

Rendszerint ezt a « kiterjedést » mindenekelőtt magában az Egyházban keresik, amely az Úrral való találkozásból és az eukarisztikus egyesülésből születik. Teilhard is így tesz, de zsenialitása ezenfelül más irányba is vezérli, ami még jobban kiszélesíti a horizontot. Emlékezve, hogy Krisztus, aki ott van, az Egyetemes Krisztus; felismeri ebből a tényből. hogy a hatás is, amelyet eukarisztikus Jelenlétével kifejt, végső soron maga is csak egyetemes lehet.

« Mivel Krisztus az Ómega, azaz a Világnak egyetemes 'formája', ezért

csak akkor találhatja meg szerves egyensúlyát és teljességét, ha misztikusan magához asszimilál mindent, ami körülveszi » (IX, 93). S valóban, az « Ez az én testem »-ben az « ez » « *elsősorban* a kenyeret jelenti. De másodlagosan, a szentség anyaga maga a Világ, amelyben szétárad az Egyetemes Krisztus emberfeletti jelenléte, hogy beteljesítse a Világot ».

Ezt mondva Teilhard, Krisztust egyáltalán nem egy olyan világba vetíti ki, amely — természeténél fogva — idegen tőle; ellenkezőleg, felfedezi, hogy szentségi testéhez a világ egy töredékét véve, Krisztus az egész világot át akarja fogni — amire képes is —, hogy neki adja igazságát. Ezért pontosan szólva:

> « ... a szentségi Ostya a századok során... körülveszi magát egy végtelenül nagyobb Ostyával, amely nem kisebb valami, mint maga a Világegyetem », vagy, ha jobban tetszik: « A Világ az a végleges és valóságos Ostya, ahová lassacskán leszáll Krisztus, egészen az idők beteljesedéséig » (IX, 94).

Tehát az így felfogott Eukarisztia által fejezhető ki legjobban és sugárzik a világba az Egyetemes Krisztus ősi misztériuma. Egy cselekmény segítségével, amely először nekünk adja az Úr Testét és Vérét, lassanként maga a Világ is átitatódik az eukarisztikus szavak hatásától. S ez az « egész teremtést megmagyarázó » szó jelenlevővé teszi — szentségi módon — a világ számára Azt, akiért a világ lett. Ebből következik, hogy Teilhard szemében, mivel ez a szó hozza — szentségi úton — Krisztust a világba, az Eukarisztia egyre inkább megnyitja az utat a « *Világmindenség megszenteléséhez* » (IX, 94), és számunkra is utat nyit az Istennel való egyetemes egyesülésre, magának a világnak a kebelén.

« Szeretném, vallja meg Teilhard egy jezsuita testvérének már 1916-ban, szeretném, ha szenvedélyesen tudnám szeretni Krisztust a Világmindenség szeretetének aktusában. Talán ábránd ez, vagy káromlás? Túl Istennek a Földdel való egyesülésén, ez valami nagy Ostyává válna, ahol Isten velünk lehetne » (Solages, *Teilhard*, 23). Azzal a felfedezéssel, ami eukarisztikus « kiterjesztéseket » hoz, Teilhard megvalósítja ezt az « álmát ». Ebben aztán nemcsak elkerül minden « káromlást », de ki is jelöli az Istennel való éltető egyesülés útját, aminek értelmét és horderejét az eukarisztikus szimbólumok segítik pontosan meghatározni.

A kenyér az életnek és a világnak építő eleme, ez: « minden... ami ma csírázni, nőni, virágozni és érlelődni fog », — amint Teilhard mondja a « Mise a Világ felett » című elmélkedésében. A bor, a vér: a fájdalom. Ez « minden halál, amely pusztítani, hervasztani, vágni készül », egyszóval mindezek a « csökkenést okozó adottságok » látható növekedés nélkül, — írja *Az Isteni Miliő*-ben. De mivel ezek a halálban tetőző fájdalmak részei ennek a világnak, amelyet az Eukarisztia mindennap átalakít Krisztus Jelenlétévé, ezek úgyszólván előre alkalmassá vannak téve arra, hogy életünk során olyan felajánlás tárgyai legyenek, amelyek egyesítenek minket Azzal, aki általuk elér bennünket. Ezért kiálthat fel Teilhard:

> « Istenem, szívszakadva átadom magam azokban a félelmetes szétolvasztó erőknek, amelyek által — vakon akarom hinni — ma az én parányi egyéniségem helyébe lép a te isteni Jelenléted » (*Hymne de l'Univers*, 31).

Így ami a világon a legkevésbé « megélhető », tudniillik a halálunk, valóban belép az « eukarisztikus kiterjesztések » területére és odaad bennünket Annak, aki ezekben elrejtőzött.

> « Aki szenvedélyesen szereti azt a Jézust, aki a Földet halálba hajtó erőkben rejlik, azt az embert hanyatlásában is a Föld szorítja óriási karjába. S ez az ember a Földdel együtt ébred majd fel Isten ölén » (uo. 32).

Ez azt jelenti, hogy — valódi mélységében átélve — az Eukarisztia előkészíti Krisztus újra eljövetelét, a Parúziát.

Parúzia

A Parúzia az emberiség és a világ beteljesedése abban a Dicsőségben, amely Krisztus Feltámadásában tökéletesen megnyilvánult. A történelem e végső pontjára vonatkozóan általában csak azt szokták megjegyezni, hogy Teilhard helyesbíti Krisztus második eljövetelének — vagy dicsőséges visszatérésének — kizárólag katasztrófaszerű szemléletét. Tényleg az a helyzet, hogy — figyelmen kívül hagyva a Békét, amit a Feltámadott azoknak kíván, akiknek többször is megjelent, és szem elől tévesztve Pálnak a Rómaiakhoz írt levelében található megállapítását (aki a végről, mint szülésről és érlelődésről beszél) —, a Parúziát a történelem rettenetes pusztulásával kötik össze, ahelyett, hogy ebben olyan « újraöntést » látnának, ami a beteljesítést is magába foglalja.

A II. Vatikáni zsinat így reagált a történelem végének teljesen negatív bemutatására:

> « Nem tudjuk, mikor teljesedik be a föld és az emberiség ideje, és nem ismerjük a módot, ahogyan a mindenség átalakul. Elmúlik ugyan ez a bűn miatt eltorzult világ, de tanítást kaptunk, hogy Isten új lakóhelyet és új földet készít, az igazságosság hazáját, amely a maga boldogságával betölti, sőt felülmúlja mindazt a vágyat, ami feltör a békét szomjazó szívekből. Akkor vereséget szenved a halál, Isten fiai pedig feltámadnak Krisztusban, és romolhatatlanságba öltözik az, ami erőtlenségben és romlandóságban mag módjára a földbe került. A szeretet és művei megmaradnak, és mulandóság szolgai állapotából mindenestül felszabadul az a világ, amelyet Isten az emberért teremtett » (*Gaudium et Spes,* 31,1).

Szerény állítások ezek, de derűjük mennyire más, mint a *Dies irae* k. középkori himnusz által terjesztett, egyértelműen rémületbe ejtés. Nagyrészt Teilhard-nak köszönhetjük az optimizmusnak azt a világ végéhez kapcsolódó érvényesülését, amit az egész Újszövetség igazol.

S hogy biztosabban elhárítsa egy olyan történelem önkényességét, amely azzal zárul, hogy legkisebb kapcsolata sincs a folyamatban levő tartalmakkal, — Teilhard a maga részéről úgy véli, hogy a Parúziát a Föld fejlődése belülről követeli meg. Így jobban tiszteljük Krisztust, aki azért jött, hogy beteljesítsen és nem azért, hogy elpusztítson! S ettől fogva

> « az érlelődésnek kritikus pontja, amit megsejt a Tudomány, csak fizikai feltétele és tapasztalati oldala annak a kritikus Parúziapontnak, amit megkíván a Kinyilatkoztatás, s amelyet éppen ennek nevében várunk » (V, 286).

Aztán még egy rejtélyt megoldva állította:

> « Krisztusnak szüksége van arra, hogy beteljesedéséhez rendelkezésére álljon a Világ Csúcspontja, mint ahogy arra is szüksége volt, hogy saját fogantatásához Aszszonyt találjon » (X, 148).

Ez a ragyogó analógia rendkívüli módon megvilágítja — Teilhard számára — az isteni Parúzia előjeleit. Nevezetesen megmutatja, hogy az emberi érlelődés, amelynek növekedése nála az Úr eljövetelének feltétele, jel szempontjából ugyan kulturális, de lényegileg lelki természetű: a legmagasabb szellemi szférába tartozik, ahol összesűrűsödik — különösen a fájdalomban — az emberi legjava. S miként a megtestesülés pillanatában fel « kellett » szítani « a Világban egy olyan erényt, amely képes Istent hozzánk vonzani » (IV, 168), ugyanúgy a vég idején az egybeesés — amit Teilhard a történelem csúcspontja és a Dicsőség betörési pontjai között posztulál — csak szellemi nyomásra jöhet létre, amely fokozatosan felhalmozódik a történelem folyamatában, s aztán villámként vagy szikraként kitör, és meghatározza a Parúziát. Ez azonban nem lesz a történelem immanens eredménye, hanem a Föld végső felajánlása a Feltámadás átalakító energiáinak.

> « Mivel az a Végpont, amely felé a Föld tart, túl van nemcsak minden egyéni dolgon, hanem minden valóság összeségén is. Mivel a Világ fáradozása nem abból áll, hogy valami végső Valóságot szüljön meg önmagán belül, hanem hogy egy már létező Lénnyel egyesülve teljesedjék be. Ezért hát az Ember még nem sokat tett a Mindenség lángoló központjának elérése érdekében, ha egyre inkább csak önmagáért él, vagy ha akármilyen nagy földi ügynek szenteli életét... Uram, a Világ véglegesen csak úgy jut el Hozzád, ha új irányba fordul, megfordul, önmaga központjából szakad ki; s akkor aztán egy időre ködbe foszlanak nemcsak az egyéni sikerek, hanem minden látszólagos emberi előny is » (*Messe sur le Monde*, 30-31).
>
> « Hogy a Világ és elemei oda — túlnanra — eljuthassanak, előbb el kell érniök azt, amit 'megsemmisülési pontjuknak' nevezhetnék, s ami nem más, mint valamiféle 'átfordulás a Másikba', ahol azzal éri el csúcspontját addigi növekedése, hogy átadja magát, kilépve központjából » (V, 77).

Így aztán azt a szemléletet — amit Teilhard a világ végéről ad — lehetetlen természetes síkon kifejezni, és abban egyszerűen az egész emberi érlelődés eredményét látni. Az alfának végső kifejlődése az ómegában az, ami a teljes teremtésnek örök és isteni jelentőséget ad.

> « Krisztus egyetemes életelv — írja, vagy pontosabban zengi Teilhard *Az Emberi Jelenség* végén —, mert emberként jelent meg az emberek között, és mert olyan helyet foglal el — s ezt kezdettől fogva teszi —, hogy maga alá rendeli, tisztítja, irányítja és felsőrendű lélekkel járja át a tudatok egyetemes fölfelé emelkedését, amelybe saját magát beoltotta. Örökkévaló egyesítő, és felemelő tevékenységével magához köti a Föld teljes pszichizmusát. S amikor majd így mindent egybegyűjtött és átalakított, akkor végső tetteként visszatér abba az isteni központba, amelyet sohasem hagyott el; magára záródik és hódítására » (I, 327).

egyesülés » értelmében, s mivel centrális marad a történelemben Eukarisztiájának erejénél fogva, Ő lesz a végső is a Parúzia révén. Akkor egy végleges

Mivel az Egyetemes Krisztus első a világ megalapozásánál a « teremtő

ex-centrációval, amit a Dicsősége valósít meg, bevezeti az Emberiséget és a Világmindenséget Isten örök, szabadon elfogadott közösségébe.

Ha egy ilyen víziónak kissé kábító varázsától szabadulni akarva szeretnénk meggyőződni arról, hogy ennek valóban életbe vágó a jelentősége, — emlékeztethetünk a módra, ahogy Teilhard a « boldogságot » meghatározza. Három fázist lát ebben, három egymásba kapcsolódó szakaszt: az embernek, aki önmagára központosul, a központját másokba kell áthelyeznie, hogy végül egy nálánál nagyobbra magasabb szinten összpontosulhasson. Az első lépés a növekedéshez vezeti az embert, a második a szeretethez, a harmadik pedig lehetővé teszi, hogy imádjon. Az igazi boldogság feltételeinek e lelki leírásában nemcsak kibontakozásunk nagyon is elfelejtett tervrajzát találjuk, hanem a visszfényét is annak, amit Teilhard a mi sorsunk teljes vázlatában, minden ember szintjén felfedezett. Ezért van még szerepe Teilhard-nak az ember szellemi fejlődésének élő vetületét illetően, a gyakran csalódott — és a felnőttek hallgatása miatt tanácstalan — ifjúság nevelésében.

* * *

Befejezésként még két megjegyzést teszek. A gondolkodás és a kifejezőkészség ekkora ereje nyilvánvalóan csak a zseninek lehet sajátja, vagy legalábbis egy teljesen személyes tehetségé, akit senki sem akarhat utánozni. De Teilhardnál, amennyiben ez a kivételes tehetség a hit szolgálatában áll, egyben alá van rendelve egy olyan hűségnek, amely iskolát teremthet és kell is, hogy teremtsen. Ez az ember tudta — mégpedig az értetlenségek miatt, amelyekbe Egyházában ütközött —, hogy a Szellem igazi szolgálatának feltétele a szenvedés. Megpróbáltatásai ezért soha nem kezdhették ki az Egyház iránti szeretetét. Bárki másnál jobban alkalma volt felismerni Egyházában az emberi szűk látókörűséget, de soha nem tévesztette szem elől, hogy az Egyház marad a Kinyilatkoztatás közvetítője az egész Emberiség számára. Még kevésbé gondolt arra, hogy ezt a kinyilatkoztatást felhasználva elvágja magát attól a « filum »-tól, amely annak életnedvét hordozza és irányítja lassú emelkedését. Teilhardnak az Egyház « a világ reflexív formában krisztusivá lett része » (XI, 206). Számára elképzelhetetlennek tűnt, hogy vonzerejétől elszakadjon. Követve a Szent Ignác-i « Lelkigyakorlatok »-ban található szavakat, azt mondta, hogy az Egyházban nemcsak érezni, de megsejteni is tudni kell. Érezni, mint egy hivő, hogy megsejtsen, mint egy próféta. Ez Teilhard hűsége az Egyházhoz...

Ebben a hűségben — és ez a második megjegyzésem — Teilhard elérte az Egyházban Azt, aki túlhalad rajta. Van ugyanis az Egyházban valami Egyházon túli. Ez az Egyházon túli nem valami szuper-Egyház, sem nem ellen-Egyház —, az Egyházon túli magában az Egyházban lakozik: ez maga Krisztus, akinek nagyságát szolgálja. Krisztus mindig túlhaladja Egyházát anélkül, hogy bármikor elhagyná vagy ellene mondana. Ezért — visszautasításoktól megkötözve, amelyek más embert lázadásra indítottak volna — és még inkább Ahhoz kötve a Lélek által, Akiről az Egyháznak küldetésszerűen tanúskodnia kell, Teilhard az Egyházban élt, mint meg nem értett, de mégis megelégedett ember. Magatartása az Egyházban a szabadságot tükrözte, amiből a boldogság benyomása áradt. Stílusát és lendületét azokkal a szavakkal lehetne összefog-

lalni, amelyekbe kevéssel halála előtt ő maga sűrítette véget érő életét: « Afelé megyek, aki jön ».

Ez a legfőbb titka ennek az életnek és egyedülálló lendületének. S ez a forrása is Teilhard valódi tekintélyének és hatásának. Jelentősége nem a teilhardizmus, ami egyébként elkerülhetetlenül tőle fakadhat. Teilhard értéke — keresztény módon kifejezve — az intuícióknak az a nyalábja —, amely belőle tört fel, amint ezt már sok szakértő megállapította. De a fény, amit előre vetít, nem annyira szisztémát ad, mint utat mutat nekünk. Ezért lehet követni, mert Teilhard « haladni » késztet bennünket a nálánál Nagyobb felé, akitől — nagyszerű pillanataiban — arca és stílusa fényben ragyog.

Ezt a megemlékezést valójában azzal szeretném zárni, hogy Teilhard, aki — kívánságának megfelelően — a Feltámadás napján halt meg, ezzel is valamiféle jelet kapott, amely megvilágítja életét és gondolatait. Sem az egyiket, sem a másikat nem fogják egyhamar elfelejteni, mert Krisztus szolgálatában állt, akit « megmérhetetlennek » látott. Befejezésül azt kívánhatjuk, hogy — a magunk szerény módján — mi is követhessünk hasonló hűséggel egy ilyen « Szolgát ».

(1981)

(Fordította: GOLEN KÁROLY)

Konferencia a Notre-Dame székesegyházban 1981. szeptember 20-án. Megjelent a következő gyűjtőkötetben: *Teilhard de Chardin, son apport, son actualité*, Le Centurion, Párizs, 1982, 128-148. old.

Gustave Martelet S.J.

TEILHARD DE CHARDIN ELVÁLASZTHATATLAN SZERETETE KRISZTUSTÓL, AZ EUKARISZTIÁTÓL ÉS AZ EGYHÁZTÓL

Teilhard atya emlékére szentmisét bemutatni elsősorban azt jelenti, hogy rábízzuk Isten könyörületességére, mert ki lehet meg — akár élő, akár halott — a Hozzá való folyamodás nélkül. De egyben hálát adunk Teilhard létezéséért és művéért, s megemlékezünk róla Abban, aki igazán megakadályozza, hogy emléke elvesszen.

Teilhard életművét és nekünk szóló üzenetét nem nehéz felidézni az Újszövetség két szövegével, amelyeket erre az Eukarisztiára kiválasztottunk. A vízen járó Jézus evangéliuma emlékeztet bennünket arra a lelki tanításra, amely világosságot ad mindenkinek, aki Teilhard-ral foglalkozik. A kolosszeiekhez írt levél pedig kifejti azt a Krisztusra vonatkozó « víziót », amely fénybe borította Teilhard intelligenciáját, hogy egész életével tanúságot tegyen — egy kulturális szempontból új világban — az Úr elévülhetetlen azonossága mellett.

Teilhard « *Az Isteni Miliő* » egy döntő pillanatában a vízen járó Jézus hatása alatt áll. Részletesen leírja a passzivitásokat (a csökkenést okozó adottságokat), amelyek megpecsételik életünket. Aztán azonosítja ezeket a halálfélelemmel, amely néha elfog minket, mert:

> « mily szörnyű kicsi annak lehetősége, mily óriási annak valószínűtlensége, hogy **én** egyáltalán létezem és itt vagyok a megvalósult Világ ölén. Ekkor én is, mint bárki más, ha óhajtja megtapasztalni ezt a belső élményt, éreztem mint nehezedik rám a Világmindenségben elveszett atom lényegbe vágó nyomora, az a szörnyű végzet, mely nap mint nap zuhantat emberi akaratokat az élőlények és a csillagok őrületes tömegébe. S ha valami megmentett, hát az Evangélium volt az, amelyet isteni sikerek biztosítanak, s amely az éj feneketlen sötétjéből így szólt hozzám: '*Ego sum, noli timere*' (Én vagyok, mitől félsz?). Igen, Istenem, ezt hiszem, ezt fogom hinni annál erősebben, minél inkább nemcsak megnyugvásomról, hanem teljességem eléréséről van szó: Te vagy ott az életerő lendületének forrásánál és annak a vonzásnak végpontján, amelynek első lökését és kifejlődési állomásait egész életem folyamán én csak követem vagy tovább segítem. S megint csak Te vagy az, aki mindenütt-jelenléteddel... élettel telíted azt a rengeteg hatást, amely engem ér minden pillanatban » (*Út az Ómega felé*, 196).

Így, amikor nemcsak egy kis tavon érzett rettegésről van szó, ami valóban rémületet kelt, de a mérhetetlenség miatt tapasztalt szorongásról is — mert tényleg ott hányódunk! —, a válasz, amit Teilhard hall és amire emlékeztet, hogy bennünket is megnyugtasson, az magának Jézusnak szava, aki felénk jön a hullámokon; annak szava, aki megfékezi azt, amiről úgy gondolnánk, hogy mindörökre elnyel minket. « Én vagyok! » — szól Krisztus a mindenség szívéből: « A világ nem üres, nem lebegő, — hanem teljesen az én lábaim, mint Urának lábai alá van vetve, és könnyedén járok rajta, hogy elérjek hozzád ».

Hallottuk Péter válaszát is. Ellenpróbát kér, amit az Úr szívesen elfogad. « Ha Te vagy az — kiáltja —, engedd, hogy megtegyem hozzád azt az utat, amit Te tennél felém ». Ez a szeretet ellenpróbája, egy elfogadott szellemi próba, amelynek során bizonyságot nyer Krisztus igazsága és felfedezhetjük benne a hit elégtelenségét is. Péter tökéletlensége nem az, hogy túl sokat kockáztat, hanem, hogy kételkedik. Leckéje annak is szól, aki a keresztségben az ő nevét kapta. Pierre Teilhard válasza Krisztus misztériumára, aki felénk jön a Világmindenség csodálatos útjain, ahol a valószínűtlen — tiszteletben tartva, de alávetve a világ Urának — megvalósult és mégis megijedünk tőle; Teilhard válasza erre a titokra *Az Isteni Miliő.*

A lelki tanításnak ebben a könyvében Teilhard azt fejti ki nekünk, amit — a maga módján — mindig is gyakorolt: adjuk át magunkat az Úrnak a világ struktúráin keresztül és soha ne kételkedjünk; Istenhez közelít minden, ami Krisztus misztériuma nélkül megbotránkoztató lenne és el is pusztíthat minket. Az igazat megvallva, a szédület, ami Teilhard atyát elfordíthatta volna Krisztustól, aki felé egy titokban felfogott parancs vagy hívás alapján törekedett, az az ellenállás lehetett, amelyet az Úr megértésének és Hozzá való közeledésének módja keltett. Bár hangoztatta, hogy olyan mint egy tengerész, aki kedvét találja a viharokban és teljesen fel van készülve a lelki természetű küzdelmekre, — bizalmas írásaiból és közléseiből tudjuk, hogy gyakran kellett ismételten hallania az Úr szavát ahhoz, hogy soha ne süllyedjen el. S *Az Isteni Miliő*-ben, amikor közli velünk a világ átlátszóságát és szilárdságát, amelyben Isten lehetővé teszi a vele való találkozást, leír egy olyan világot is, ahol az eljövendő Krisztus felé csak egy feltétellel haladhatunk: fel kell fedeznünk azt a Jelenlétet, amiről maga az Úr mondja « Én vagyok! », és Teilhard számára Szent Pál meg is erősíti ezt az isteni szót, ragyogóan kifejtve: «Ez valóban Ő!»...

Világos, hogy Teilhard egész élete során egy látszólag ellentétes széljárásban — származzon az szcientista kultúrától vagy egy megfélemlített teológiától —, csodálkozva Krisztus félreismert nagyságán énekese és hírnöke lett Annak, akinek kijár az emberek zsenije által felismert « új » Univerzum hódolata. S amíg sokan megrémülnek a világ « új » kibontakozásától és egyesek örvendezve, mások pedig könnyezve — de egyformán helytelenül — azt gondolják, hogy Krisztus ködbe vész az eddig ismeretlen horizontok feltűnésével, Teilhard túllátva a tér és az idő hajlatain és galaktikus hullámain, — ujjongó Szent Pál-i szívvel fogadja az « új » Univerzumot, mert az lehetővé teszi, hogy Krisztus mérhetetlenségét hirdesse.

Jézus valódi tanítványaként, Teilhard nem egyedül megy az elébe jövő Krisztus felé. Pétert és Pált követve — hűséggel az egyetlen Úrhoz —, mint Péter jár a vízen, amelyen mások elsüllyedtek volna, s méginkább mint Pál: néz, szemlélődik, énekel és segíti embertársait, hogy megtalálják a még sokaknak szokatlan Egyetemes Krisztus nagyságát. Teilhard fáradhatatlan ünneplője, költője és soha nem csalódott tanúja lesz Annak, akit gyakran elfelejtenek, vagy nem ismernek fel. Távol tartva magát az olyan tudománytól, amely csak rövidlátásának adatait veszi komolyan és attól a teológiától, amely összetéveszti a hűséget a szajkózással: ledönti, vagy inkább átlépi azokat a falakat, ahová be akarják zárni Azt, aki maga a mérhetetlen, és nemcsak benne van a világban, de fenn is tartja a világot.

De ahhoz a ranghoz, amit az Úr — részben elfelejtett — nagyságának megvallása ad Teilhard-nak, hozzátartozik egy másik is, amely az Egyház szeretetével és küldetésének tiszteletével függ össze. Hogyan maradhatott hű ahhoz az Egyházhoz, amelyik visszautasította, vagy legalábbis vitatta azt, ami számára az Egyházban a legvitálisabb? Egy ilyen kérdést felvetni egyben válasz is Teilhard esetében, mert az a Krisztus, akit vissza akart adni az Egyháznak, végül is nem más — legyen szabad így mondanom —, mint Az, akit előzőleg az Egyháztól kapott. Szent Pál levelei, gyermekkorának hite, egy érett hivő merészsége, a szenvedés, hogy nem látja a világot növekedni, amikor elmerül benne Krisztus, — mi más mindez, ha nem maga az Egyház, amint áthalad egyik tagjának szívén Krisztussal egyesülve, akinek állandó Tanúja.

Ezért Teilhard soha nem mentegetőzött a « tekintélyekkel » szemben, hogy « látja » Krisztust, akit először Pál mutatott neki, és nem vált ki abból az Egyházból, amelynek hatóságai alig pislogtak az általa felidézett Krisztus nagysága előtt. Magatartását csodálatosan és már nagyon korán megmagyarázta egy barátjának, aki azt tanácsolta, hogy hagyja ott ezt a nagyon is szűk szellemű Egyházat — így mondta ez a barát —, az ő egyházáért! A válasz végkövetkeztetését, amit Teilhard adott erre, teljes egészében kellene idéznem, mert egy rendkívüli tehetségű gyermek bizalmát mutatja egy olyan Anya iránt, akinek nagysága egészen más nagyságrendű, mint az övé, és örökké felette van, anélkül, hogy elnyomná. Itt csak a tartalmát idézem fel.

Válaszában Teilhard összehasonlítja Krisztus és az Egyház viszonyát a Nap és a Föld kapcsolatával. A Föld, amely mindennap világosságot kap a Naptól, szakadatlanul felfedezi és felfogja a Nap ragyogását. Ugyanez áll a Krisztustól megvilágított Egyházra is, nélküle semmi sem lenne: szemléli Krisztus ragyogását, amit nem meríthet ki, s amelynek mindig megújúló mélysége kielégíti figyelmét és csodálatra indít mindnyájunkat. Hogyan lehetne elhagyni — merném befejezésül mondani — a hitnek ezt a kilátótornyát? Ennek két évezredén kívül, hol találhatnánk még egy olyan « filum »-ot, amely szervesebben köthet minket az Úrhoz?... Röviden: nem hagyhatjuk el a világ krisztusivá lett részét, amikor arról van szó, hogy még krisztifikálni kell az új alakulásait is.

Így számunkra Teilhard az marad, aki valóban megtanít bennünket Krisztussal egyesülni az Egyházban és az Egyházzal egyesülni Krisztusban. Az Eukarisztia, amelyet most ünneplünk, a rendelkezésünkre álló legjobb eszköz, hogy ismét az Úrra emlékezve Neki ajánljuk szolgáját, és megköszönjük, hogy nekünk adta. Ugyanakkor arra kérjük, hogy követhessük őt azokban a lényeges gondolatokban, amelyeket most megemlítettem.

(Fordította: GOLEN KÁROLY)

Kiadatlan beszéd. Elhangzott 1982. febr. 11-én a Saint Sulpice-templomban azon a szentmisén, amely megelőzte a Párizs VI. kerületében rendezett kiállítás megnyitását.

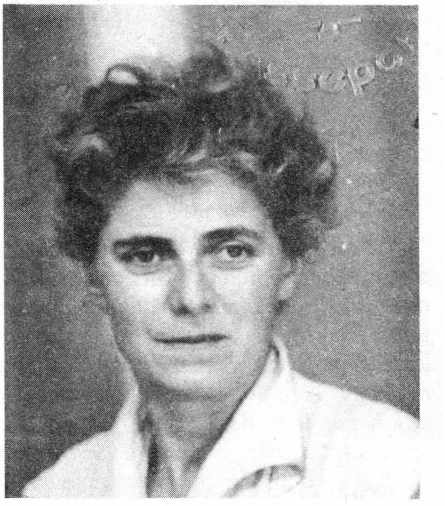

Madeleine Barthélemy-Madaule

Párizsban született 1911. november 26-án. Latin-görög érettségi után filozófiát tanult Párizsban, 1933-ban egyetemi diplomát, 1934-ben állattani képesítést, 1963-ban bölcsészeti doktorátust szerzett. A háború előtt és alatt különböző helyeken középiskolai tanárnő. 1943-tól középiskolai tanársága mellett előadó a Dijon-i Egyetem Bölcsészeti karán; 1956-1963 között a CNRS (Nemzeti Tudományos Kutatóközpont) munkatársa; 1968-tól professzor az amiens-i egyetemen. Számos tanulmánya jelent meg különböző folyóiratokban Bergsonról és Teilhard-ról, valamint más jelenkori filozófusokról. A Teilhard-napok kedvelt előadója volt. Fontosabb művei: *Court traité de Morale*, S. Feinberg közreműködésével, Párizs 1957; *Bergson et Teilhard de Chardin*, Seuil, Párizs 1963 (doktori disszertációja); *La Personne et le drame humain chez Teilhard de Chardin*, Seuil, 1967; *Bergson* (Seuil, 1967); *Bergson* (Presses Univ. de France, Párizs 1968); *L'idéologie du hasard et de la nécessité* (Seuil, 1972); továbbá « La problématique teilhardienne » c. tanulmány abban a gyűjtőkötetben, amelyből jónéhányat kötetünkbe is átvettünk: *Teilhard de Chardin, son apport, son actualité*, Le Centurion, Párizs 1982, pp. 92-106; tanulmányok Kantról, Bergsonról, Marc Sangnier-ről, Emmanuel Mounier-ról stb. különböző folyóiratokba, gyűjtőkötetekbe, enciklopédiákba.

Madeleine Barthélemy-Madaule

A SZEMÉLY A TEILHARD-I TÁVLATBAN

A perszonalizmusok a racionalista metafizika romjain születtek, mivel e metafizika képtelen volt válaszolni az ember szellemi nyugtalanságára. Nem mintha a perszonalizmusok megoldásokat ajánlanának; de az a mód, ahogy tiszteletben tartják a kérdezést, megnyitja a kutatás és a cselekvés útját, és következésképp nagy reménységre hangolnak. Azt hiszem, és igyekszem ezt kimutatni, hogy Teilhard eszmevilága nem elégszik meg azzal, hogy tisztességes szerepet adjon az embernek, hanem érvényt szerez a perszonalizmusnak is, vagyis annak az álláspontnak, amelyben a személy a vízió középpontjában áll, ha nem is mint fogalom, de mint egzisztenciális helyzet.

« Ebben az esszében végső soron a következőt kísérlem meg: a fizikai világ alakját vázolom fel az emberi személy körül, akit az egész rendszer főjellemzőjeként választottam ki. Megengedve, hogy a gondolkodó monád a kozmosz láncszemét képviseli, milyen struktúrát és milyen jövőt tulajdonítunk ennek a világmindenségnek? » (VI, 70) Íme, ez a vízió. Ami pedig a megélt, egzisztenciális elkötelezettséget illeti: « ... műveink? de mi lenne — általában az élet érdeke szempontjából is — az emberi művek legjelentősebbje, ha nem az, hogy valamennyien létrehozunk önmagunkban egy abszolút eredeti központot, ahol a Világegyetem egyedülálló és ismételhetetlen módon reflektál önmagára: saját énünket, pontosan személyiségünket » (I, 290).

E két szöveg elég ahhoz, hogy igazolja: Teilhard *szándéka* feltétlenül perszonalista.

De vajon P. Teilhard szándéka összhangban van teljes eszmevilága ontológiai követelményével? E. Borne nemrég egy konferenciát tartott a teilhard-i eszmevilág filozófiai tartalmáról; a tanok történetében egy alternatívát fogalmazott meg: mintegy a gondolkodás fellélegzése ez a Lét pillanata és a Személy, ill. Érték pillanata között. A teljes és totalizáló nagy ontológiai szintézis szinte szükségszerűen beilleszti a személyt a teljes valóságba, amelyben egycsapásra bennefoglaltatik. Ellenkezőleg: az ontológia mellőzése és a szintézis visszautasítása az analitikus és szétszabdalt filozófiák oldalára veti a gondolkodást, amelyek a személy központjából táplálkoznak: a személy nem a Létet vezeti be, amely elillan az ember elől, hanem az Értékeket, amelyeket teljes felelősséggel vállal. Egy és ugyanazon gondolatnak nehéz, sőt lehetetlen eleget tennie a két követelménynek, képtelen integrálni a Szellem életlüktetésének ezt a két pillanatát. Azt hiszem, itt van az igazi filozófiai probléma. Lehetséges, hogy Teilhard *szándéka* perszonalista volt, de e szándék megvalósításában az előbb említet antinómiába ütközött. Véleményem szerint itt van a mély nehézség, sokkal inkább, mint a személy és a társadalmiasulás kapcsolatában, amely égető teilhard-i probléma, de inkább a cselekvés kérdése, semmint a filozófiáé. Kivéve, ha sikerülne kimutatni hogy ez a konkrét ellentmondás a mély nehézséghez kapcsolódik: a társadalmiasulás beíródik a valóság szükséges dialektikájába. Ebben

az esetben a kollektivizálódás kockázatai és az azt túlhaladó megoldások konkretizálnák a személy és a Lét ütközését.

Ezek az apóriák végső soron visszavezethetők az elsőre, a lényegesebbre: ezekkel kapcsolatban fejtjük ki most Teilhard-nak a Személyre vonatkozó nézeteit.

De miután a vita erővonalait felvázoltuk, túl kell haladnunk rajta, mert: bármennyire strukturált is, bármennyire is kihívja az elméleti vitákat, Teilhard eszmevilága két intuíció, két lelki tapasztalat között fejlődik ki, sőt végeredményben az egyetlen lelki és misztikus tapasztalaton belül. Ez csak növeli a vitát, megadva neki teljes mértékét. Mindenekelőtt a megélt tapasztalatot mutatjuk be teljes dimenziójában.

El kell kerülnünk egy félreértést: « a személyt » nem szabad összekevernünk « az emberi jelenséggel », amely tudományos és pszichológiai (beleértve az önreflexiót is) megfigyelések eredménye. Az « emberi jelenség » megvilágíthatja a személy néhány szempontját, de a jelenség tanulmányozása által feltételezett objektiváció ellentétes irányú a belső tapasztalat megragadásával vagy a személy jelentéséből kiinduló valóságépítéssel.

I.

Hagyatkozzunk először a *belső tapasztalatra*, ez vezessen bennünket. Már a *Misztikus Miliő* (1918) idejétől Teilhard ezt csodálatosan *kifejezi*; sőt már 1911-től elárasztotta « belső egét » ez a megvilágosodás (levelezésének és életrajzának számos szakasza alapján ezt gondolhatjuk): *a szeretetben* érte el a « személyt ». Önmagát teljesen személyesnek fedezte fel a másikkal folytatott párbeszédben, a jelenlét melegében, akár isteni, akár emberi a Másik és a Jelenlét. Már Pascal hozzászoktatott bennünket, hogy a szeretetet a személyhez kapcsoljuk: kétségbeesésről beszél akkor, amikor a szeretet illuzórikus tulajdonságokkal találkozik az én helyett.

P. Teilhard azt mondja, hogy 1911 és 1918 között « szétszakadt az a burok, amelyben szíve szendergett ». Ez az egész lét kibomlása, találkozás « az engem ért tekintet sugárzásában ». De a legjelentősebb az, hogy mihelyt felfakadt az élő víz, Teilhard isteni forrásáról tanúskodik.

« Uram, az érzékletes báj észrevehetetlen ösztökéje által Te hatoltál be szívembe, hogy Magadba ömleszd életemet ». A szeretetpárbeszéd rögtön három beszélőfélről tanúskodik: az, aki beszél, a másik emberi lény, és főleg a Másik, vagyis Isten. Nem érdektelen kiemelnünk, hogy az 1911 körüli időben történik az emberi találkozás, és hogy Teilhard-t 1912-ben szentelték pappá. A « Genèse d'une pensée » (unokahugához írt leveleinek gyűjteménye) az emberi szeretetre vibráló érzékenység légkörében fürdik, és ugyanakkor végtelen távolságban ezektől az annyira átérzett emberi szeretetektől. Nehéz megértenünk ezt a kapcsolódást nekünk, akik nem értünk el erre a lelki állomásra. Lángoló dialektika — ahol a tanúskodó a közvetítő — alakul ki « az egyetlen alapvető érzelem: az emberi személyé » és a másik jelenlét között, amely lassan-lassan « arcot » és « nevet » kap: Jézusét. És akkor e trióban, az emberivel való érintkezés lassan-lassan, elengedhetetlenül finom visszhangot kelt, és a misztikusnak meg Istenének két hangja a teilhard-i « Jézus-misztériumba » emelkedik, ahonnan a teremt-

mény nincs kizárva. Már 1918-ban a *Misztikus Miliő* a « személy körén » belül összpontosul, amely a többi körön túl fekszik [1]. Az integráció, nem pedig a szakadás aszkézise által eljutunk az út végéhez:

> « A titokzatos folyamat *egy ponton* kezdődött, valakin — a saját személyemen. Az érzékek felajzottak, s ez a pont kitágult, mintha mindent magába akart volna olvasztani. De csakhamar éppen ő lett fogollyá, szinte fordított lett a szerepe. Éreztem, hogy az engem körülvevő lényekkel együtt markába fog egy felsőrendű Mozgás, amely végigfésüli és új rendbe csoportosítja a Mindenség elemeit. De amikor az is megadatott nekem, hogy lássam, merre tart az egyéni szépségek s a részlet-összhangok elbűvölő folyama, észrevettem, hogy mindez *csak egyetlen pontban* központosul, egyetlen Személyben, — a Tiédben...
>
> ... Jézus! »
>
> (*Út az Ómega felé,* 84).

Jézus a Személy körének Középpontja. Jeleznünk kell itt, hogy a vallási törekvések mozgása nem érné el a keresett Fókuszt, ha felülről nem szállna le a vele való találkozásra egy másik mozgás. Az isteni Személy csak úgy érhető el, ha ő maga elébe megy a keresésnek. « Érzem Őt. Neve is van és Arca is. De csakis Ő, ez a titokzatos Valóság nyilatkoztathatja ki és nevezheti meg önmagát...

... Jézus! » (*Út...* 84).

Az isteni Személy nem elégszik meg azzal, hogy az emberi előrehaladás elé jön; kisugárzó tevékenység, és mivel személy, személyesítő tevékenység. Ki tud ellenállni ennek a végtelen hatékonyságnak, amely lassankint tért hódít, hogy végül mindent elözönöljön, egészen addig, mígnem Isten lesz « minden mindenben », egészen addig, hogy a misztikusnak « már annyi helye sincs, hogy térdre essen »? Így tehát sokkal többről van itt szó, mint találkozásról; személyesítő átömlesztési művelet van folyamatban, és valóságos beteljesedése a kommúnió, a szeretetegység. « *Hoc est Corpus meum* », Ez az én Testem. Az ember egyesül Istennel és magához alakítja a mindenséget. Így szövődik a misztikus tapasztalattól kezdve a személyes világmindenség, amely a vízióban kap kifejezést.

De ez a misztikus tapasztalat nem jelenik meg a maga teljességében, ha nem szemléljük az öröm és a szorongás kettős fényében, amelyek teljes dimenzióját megadják.

A Jelenléthez a szenvedés útján jutunk el, mert a Lét alapvető megtapasztalása az önkiüresítéssel terhes. « Mert bár leomlottak a közvetlen támaszok amikre már-már végleg építeni akartam életemet, mégis soha nem tapasztalt fokon megéreztem, hogy már csak a Te Szilárdságod az én biztos fundamentumom ». (Uo. 74) De a szenvedés nem anyira első, hogy az öröm teljessége már ne hozná magával. Erről szól a következő szöveg:

> « A misztikus vágy ébredése és szárnyalása mindenképpen boldog élvezést és kitárulást kíván. De *minden szárnyalása együtt* sem ér meg annyit, mint a csalódás

---

[1] Teilhard a *Misztikus Miliő* c. esszéjében a következő « körökön » halad át, mígnem eljut a « Személy köréig »: a Jelenlét, a Szilárdság, az Energia és a Szellem köre. — A tanulmányt lásd P. Rezek fordításában: *Út az Ómega felé,* 67-86.

hidege, amellyel azt érezteted velünk, hogy csakis Te vagy szilárd, én Istenem! » (Uo. 74).

Szaporíthatnánk az idézeteket, amelyek meghazudtolják a szorongást nem ismerő Teilhard képét. « Istenséged a fájdalom és nem az öröm által nyer érzőképességünkben lassankint Valóságot... stb ». Vagy: « Mi van hát a szenvedésben, ami oly mélyen kiszolgáltat engem Neked? » Ha szaporítanánk az idézeteket, csak azt mutatnánk ki, hogy nem valami esetleges megjegyzésről van szó, hanem a szellem állandójáról. Teilhard a *Misztikus Miliő*ben már elővételezi azt, amit *Az Isteni Miliő*ben a passzivitásokról és a csökkenést hozó adottságokról ír, magasztalva őket.

A szorongás szerepe az, hogy megérintesse velünk az igazi mélységet: a személy misztériuma mélységét; a világegyetem elrettentő és sötét mélységét; a halál mélységét. Ide kellene írni *Az Isteni Miliő*ből azokat a lapokat, amelyek világosan kizárják azok nézetét, akik naív optimizmust vetettek Teilhard szemére! Emlékezzünk csak arra a lapra, ahol leírja a leszállást « a feneketlen mélységbe », és ahol az éjszakában végül megáll, « mert nincs többé út a lába alatt ». Ez a mélység « önmagam legbenseje », a személy misztériuma [2]. És amikor az ember fel akar menni a fényre, — mint Pelleász a föld alól kiemelkedve a tengeri szélbe és a napfényre —, a kozmoszban és az emberi világban is újra látja ugyanazt « az Ismeretlent, amely elől menekülni akart ». Ott van mindenütt: « Ugyanaz a misztérium volt: felismertem ». Miként Pascal, Teilhard is meginog; « szédületet » érez, szelleme megzavarodik, « látva magam felett lebegni a világegyetemben elveszett atom lényegi nyomorúságát ». És mi lesz a halál, amely minden rosszat összefoglal? De e szorongás mélyén, annak csomópontjában végbemegy az átalakulás. « Valóban, az óriás és sötét dolog, a fantom, a vihar Te vagy, ha akarjuk ». Hangsúlyozom ezt a lángoló és megélt dialektikát, ahol az ingázás végül is egy olyan művelet maximumára korlátozódik, amelynek nincs szüksége se térre, se időre, mivel egy megtérés pillanatával azonos. Ha akarjuk: « a Borzalom Te vagy ».

Így tehát a személy tapasztalata a szeretettől a szorongásig és az örömig mint valami patetikus teljesség lelki megtapasztalása bontakozik ki; megvilágítja azt a kimondhatatlan pontot, ahol az öröm és a szorongás egyetlen izzásba olvadnak.

Ezt a tapasztalatot, amelyet az egzisztencialisták nem irigyelhetnek tőle, Teilhard nem helyezi szembe a racionális gondolkodással; de nem hitte azt sem, hogy visszavezethető az észre. Egész élete során arra... törekedett, hogy vég nélkül egymáshoz közelítse a *lelki tapasztalatot víziója rendszeres kifejtéséhez*, miként a bergsoni gondolkodó is szünet nélkül igyekszik kifejezni a kezdeti intuíciót.

II.

A személy Filozófiájának több szintje van. A személy fogalma ebben mindig szoros kapcsolatban marad a személy megtapasztalásával, éppen mivel nem

---

[2] Vö. *Út az Ómega felé*, 195-196.

akarja elválasztani az intellektuálist a lelkitől, jóllehet szintjeik különbözők. Visszautasítja azt a radikalizmust, a szellem és a valóság manicheizmusát, amely ellentmondást látna az ész és az intuíció között. Ha van teilhard-i személyfogalom, akkor ez élő eszme, befejezetlen, mint minden élő, nyitott és megvilágosító azzal a prospektív (előretekintő) fénnyel, amelyet Bergson jobban szeretett a formális világosságnál. E fogalomhoz hasonlóan a teilhard-i szintézis is születik és növekszik, mint az élet, és befejezetlen marad, mivel lényegileg fejlődő.

Itt most mellőzzük az « Emberi Jelenség » elemző és leíró szintjét, és a reflexív, építő mozzanatot figyeljük, amely a « személyes Világegyetem » (1936) és a « Centrológia » (1944) megépítéséhez vezetett, valamint *Az Emberi Jelenség* (1938) IV. részében kapott kifejezést. Itt, ezekben a művekben előtűnik az alapvető választás és az értelem- magyarázat-keresés fontossága, amely — még Teilhard bevallása szerint is — fenomenológiájának a filozófia látszatát adja (mi magunk azt gondoljuk, hogy több, mint látszat!).

A személy fogalma tehát olyan szinten helyezkedik el, amely filozófiai természetű intencionalitáshoz tartozik (bármit is mond róla P. Teilhard), és amely a fenomenológia dimenzióira kiterjesztett tudományból is táplálkozik, továbbá abból a lelki tapasztalatból, amelyről szóltunk: ez utóbbi táplálja és ellenőrzi titkon és spontán módon a kutatás lendületét.

Emlékezzünk arra, hogy e reflexió posztulátuma ez: « építeni a világot a személy körül » úgy, hogy a világ értelme egybeessék a személy értelmével; ha egyiknek értelmet adunk, a másiknak is értelmet adunk, mivel a két orthogenezis végső soron összekapcsolódik. És itt találkozunk a tanulmányunk elején felvetett problémával. Egyrészt el kell helyeznünk a személyt a valóságban, másrészt meg kell mutatnunk a személy elsőbbségét. Két egymással látszólag összeegyeztethetetlen dialektikus mozzanat, amelyeket most egymás után meg kell vizsgálnunk.

a) Az emberi személy első pillanatra úgy jelenik meg, min a *valóság* egyetlen elejétől végégig kibontakozó *folyamatának mozzanata.* A személyben működik, bele van írva a Lét folyamata. De akkor nem egy láncszem a valóság szükségszerű dialektikájában? Esetlegessége nem merül el ebben? Már most jelezhetnénk a választ, vagy több választ is. Azt mondhatnánk: bizonyos teilhard-i fogalmak tanulmányozása, pl. « küszöb », felmerülés » (*émergence*), « teremtő átalakulás », megérteti, hogy a személy a Léttel egyszerre lehet folytonosságban és szakadásban is, ami önállóságát biztosítja. Mindezt alá lehet támasztani bergsoni előzményével: a való minden állomása, jóllehet egy alapvető téma variációja, úgy támad létre, mint a művész műve a szerves okozatiságból, ahol a folytonosság a váratlanhoz társul. Így elkerülhetjük a Spinoza-féle szükségességet. Mindez lehetővé teszi számunkra legalább azt, hogy elkerüljünk két elemi félreértést: egyrészt azt a szemrehányást, hogy a személyt felszívja a természet, másrészt a pánpszichizmus vádját. De mindez még nem győz meg bennünket a teilhard-i perszonalizmus megalapozottságáról, éppen mivel Bergsonnál a személyiség sokkal inkább jelen van, mint a személy, minthogy az esztétikai jellegű teremtésnek tulajdonítja az elsőbbséget. Egyedül az győzhet meg bennünket, ha a személyt vizsgáljuk meg, kimutatva annak megismételhetetlen egyediségét (sajátosságát). Először elhelyezzük a személyt a Lét egészében; azután kimutatjuk a valón túlmutató, transzcendens voltát.

A személy *a* Lét, Lét a legtökéletesebb mértékben, a harmadik végtelen jelenlegi csúcsa, vagyis — teilhard-i kifejezéssel — a bonyolultság/tudat, ill. a centrálódás és egységesülés folyamatának csúcsa. A legkevésbé differenciálódott sokszerűtől egészen az Ómega Pontig megszerveződik az egyre hatalmasabb és egyre kisebb számú központok hierarchiája, körülöttük az egyre számosabb elemből álló önálló rendszerek; egyik a másikba integrálódik egészen a központok központjáig, amely a legnagyobb bonyolultságot képviseli a legnagyobb tudattal.

Amilyen mértékben növekszik a centrális erő, a központok egyre jobban önmagukra hajolnak és egyre inkább reflektálnak önmagukra. Bizonyos « felmerülési küszöb » (*seuil d'émergence*) szakadást vezet be, új elemet azon a ponton, ahol az önreflexió (gondolkodás) tökéletes. Ez a jól-centráltság vagy a személyes állomása. Minden tulajdonság születőben volt kezdettől fogva a teljes jelenség időbeli struktúrája folytán, tehát a « bensőségesség » (*Dedans*) is. Teilhardnak ez az ún. « pánpszichizmusa » nem más, mint a tér-idő rostos szerkezete; ez nem jelenti azt, hogy az ember-alatti már « majdnem-személyes ». A személyes valójában küszöb, újdonság, egyedülálló esemény. De a személyesben ott van a teljes lét folyamata, az az alapvető folyamat, amelyet pszichizmusnak, vagy akár tudatnak nevezhetünk (ez utóbbinak nagyon tág jelentést adva, amint Bergson is tette). Nem számít az elnevezés. A lényeges az, hogy természetbeni különbség lép közbe, amikor megjelenik a gondolkodó emberi; e ponton Teilhard határozott. Így tehát a személy, a Léttel való rokonságát tekintve a bonyolultság/tudat, a központosulás és egységesülés maximumának eredménye.

b) De mi teszi *sajátossá* a személyt és tárja fel az őt megelőző és tartalmazó világegyetemmel szembeni *transzcendenciáját*? Ez a hominizáció (emberré válás) paradoxona! Először a következő lepi meg Teilhard-t: az ember paradox, kétértelmű, meghökkentő lény. Természete oldaláról tekintve egy folyamatos fejlődés végpontja, a kozmogenezis virága. De önmagát tekintve páratlan, besorolhatatlan keletkezés, olyan csodálatos, hogy szinte második teremtés eredménye. Az egyesülés folyamata egészen új jelenséget hoz: a reflexiót — « az ember tudja, hogy tud »; hirtelen kibomlik egy előre nem látott képesség, a gondolkodásé, amely a centráltság eredménye, az abszolút új valóság. Ez a tökéletes, pontszerű központ megtörte a vég nélküli kölcsönös hatások (*actions*) játékát, a kívülről jövő ráhatások láncolatát; a reflexió immanencia, cselekvés- és szabadságforrás. A benne működő centrális erő nem elégszik meg azzal, hogy létrehozza a tökéletes önmagára-hajlást, azt a valóságos cselekvési fókuszt, amely képes megállítani vagy elutasítani a ráható nyomásokat, és ugyanakkor személyes nyomásokat vagy befolyásokat képes kelteni; ezen túl a centrális erő a személyes központot más személyes központokhoz közelíti és nem hagy neki nyugtot mindaddig, míg meg nem találja a végső központot, amellyel egyesülhet, amelybe beolvadhat. A személyes síkon ez az utolsó mozzanat a szeretet. Az egyesülési lelki energia önmagunkon túl lendít bennünket; mi, akik elemi központok vagyunk, mások között elemei vagyunk egy legfőbb központnak. A reflexión keresztül a szabadság, a szeretet, tehát ugyanaz az egyesítő energia van működésben. A személy lelki energiák tűzhelye, amely csak Istenben találja meg visszafordíthatatlan szilárdságát, ami azt jelenti, hogy a befejezett személy halhatatlan természetű.

III.

Az emberi személy megjelenésének első következménye a Földön a világ teljes átalakulása (*renversement*). Az emberig mindaz, ami keletkezett, az egészbe van foglalva és az evolúciót szükségességként viseli el. Az ember megjelenésével a világ már hozzá igazodik; a természet jelentést kap az öntudattal. Teilhard eszmevilága, amely a fejlődő dialektika szerint működik, az első időben természetfilozófia; a második időben a tudat filozófiája. Ez utóbbit a fejlődés jelenlegi végpontja, az emberi személy magyarázza:

1) mert egy hajlást a végső része határoz meg, és a kezdeteket csak a végállapotból lehet értelmezni;

2) mivel az ember, a bonyolultság/tudat csúcsa uralkodik a természeten, azt humanizálja, új szférát, nooszférát hoz létre, « több-Létet » teremt.

De mindez csak akkor valósul meg, ha az ember « igent » mond a benne feltörő energiára. Teilhard eszmevilágának egyik főbenjáró pontja: számol az öngyilkosság, a visszautasítás, a tagadás kockázatával, amelyet a személy vezet be a fejlődésbe. Az emberi személy, megítélve az evolúciót, visszavetheti azt, megállíthatja egy bizonyos « életundor », « egzisztenciális félelem, abszurditásérzet révén. Ami eddig kozmikus történet volt, most a szabadság drámájává válik. Teilhard *Az Emberi Jelenség* utolsó lapjain « a nagy Választás », a « Pari » (fogadás) kifejezéseit használja.

Víziója a cselekvés kritikáját követeli, az energetikában csúcsosodik ki. Meg kell adni az embernek az életkedvet, amely a cselekvés rúgója; az embernek kell kitalálnia a Fejlődés folytatását. A Lét Egyesülés; a szintézis még nincs befejezve; a logika azt mondja, hogy a személy még nem befejezett az egyének elszórtságában; a szocializálódás ismert tényei szaporodnak és azt jelzik, hogy az emberiség együtteséről van szó bolygónkon. Személyünk beilleszkedése egy magasabb szintézisbe elrettentő, de elkerülhetetlen. De szabadságunk dialektikusan újra feltámad: hagyhatjuk, hogy összezúzzon bennünket az emberi lényeknek meggyorsult összezsúfolódása minden téren (társadalmi, gazdasági, technikai, kulturális, demográfiai stb.), vagy pedig kereshetjük, kitalálhatjuk, megteremthetjük a személyes üdvösség feltételeit.

Így a személy szembekerülése a kollektivizálással megújítja az ember és a természet kezdeti aránytalanságát. Az embernek, mint mondottuk, irányítania kell a világot azzal, hogy irányítja saját fejlődését; ez utóbbi pedig új centráltság, új szintézis. Mi annak elképzelhetetlen feltétele, hogy az emberi személy a kollektivitásban ne halálát, hanem növekvő differenciáltságát találja meg, annak felmagasztosulását, ami benne egyedülálló? A két ellentmondó terminus dialektikus túlhaladását három szinten kereshetjük: a spekulatív, a konkrét és a vallási rendben. *Elméletileg* figyelembe kell venni a személyes és az egyetemes antinómiáját. Ez nem valóságos, csak illuzórikus, ha megvizsgáljuk a centrációt. A kémiai, biológiai, pszichológiai és szociális síkokon — mindegyiken — a funkcionális központ köré szerveződés differenciálja az elemeket. Az igazi bonyolultság (nem halmaz) differenciáltságot von maga után, illetve arra támaszkodik. És a legmagasabb központ a legdifferenciáltabb bonyolultságon uralkodik. Így végső elemzésben a végső központ végtelenül hatalmas és képes integrálni a valóság teljességét. A legfőbb Személyes-Egyetemes olyan

valóság, amely túlszárnyalja a személyes és az egyetemes látszólagos ellentmondását. De az Egyesülésre való reflexió kimutatja — mivel az ember közvetítő központ —, hogy minden csak egy végső Központ létezésével állhat fenn. A Személyi. és Egyetemes csak úgy szintetizálhatók, ha a világunk egy emberintúlitól, szuper-centrumtól függ, amely (Aki) már eleve létezik, hogy hatni, működni tudjon. Más szóval: a vízió harmadik állomása *vallási.* A személyes csak a végső Személyes Központban találja meg a menedéket; különben a személy a legretteneteseb pusztulásra van ítélve: eltiporja az az embertömeg, amely mintegy új-anyagot alkot, a determinizmusok abszurd felülkerekedését jelenti azon a síkon, ahol a szabadságok egy pillanatra azt hihették, hogy uralmuk biztosítva van.

A *konkrét* jelenségek szintjén, az a dráma, amely jelenleg a kollektív által fenyegetett személyt gyötri, a teilhard-i mű egyik leggyakoribb témája. Marxizmus és különböző formájú demokráciák. Teilhard új utat akar nyitni az emberiségnek. Két feltétele van ennek az új fejlődési szakasznak: szükség van a személyes vallásosságra, amely vállalja a világot (megvannak az eszközei hozzá, ha megadják a krisztusi valóságnak totalizáló dimenzióját); szükség van egy olyan humanizmusra, amely önmagán túlhaladva egy isteni személybe torkollik, aki nélkül a világegyetem előre (*en avant*) zárt és nem rendelkezik semmiféle garanciával személyesítő lendületéhez. Nem idézhetjük itt a számtalan szöveget, amelyekben Teilhard egyre sürgetőbben hangoztatja e két követelményt. Fontosabb kiemelnünk *a vízió három szintjének rendkívüli egységét*: a spekulatív sík, ahol az egyetemes és személyes két fogalmát szintetizálja az egyetemes-személyesben a centro-komplexitás logikájának végkövetkeztetéseként; a vallási sík, ahol a Krisztológia tölti be azt a helyet, amelyet a természetes (tudományos) kutatás kijelöl az egyetemes Személyesnek, aki az Ómega; végül a konkrét sík, ahol a politikai és társadalmi áramlatokat elemzi a krisztusi megtestesülés kettős követelménye szempontjából: leleplezni az istenit és vállalni, integrálni az emberit és a kozmikust.

Így a nagy teilhard-i elv: « *az egység differenciál* » — és a szocializálódás, amely vesztünk lehet, üdvösségünk szükséges feltétele lesz, ha jól irányítjuk — nem könnyen belátható principium. Azt jelenti, hogy egy személyesítő fókusz vonzó melegében egymáshoz közelednek a szabad és szerető központok: szív szívhez, központ központhoz. Olyan egyesülés ez, amely ellentétes a kényszerítéssel. A szabadságok egyöntetűsége és kommúniója, nem pedig a tömeg alávetettsége a determinizmusoknak. « Az egység differenciál » elv nem egy tényt fejez ki, hanem *sürgető felszólítást*, hogy vállaljuk azt a magatartást, amely egyedül képes megmenteni a személyt. Hogy a totalizálódó világot lendületben tartsa, nem kevesebb kell, mint a végtelen szeretet hatalma. Aki hisz Istenben, aki vállalja a világegyetemet, szembenézhet a kezdődő új szintézissel: ebben megtalálja önmaga beteljesedését.

De így megértjük, hogy ez a szembesülés szükségszerűen fájdalommal jár, és ideiglenesen « a személyiség agóniáját » jelenti. A « személyesedés kínja » abban áll, hogy az imént leírt világ « pontosan az, amelynek a legtermészetfelettibb módon és legszükségszerűbben szenvednie kell ». Teilhard még ezt írja: « Egy személyesítő fejlődés legalább három oknál fogva szükségszerűen fájdalmas: a sokszerűből indul ki; differenciálódás révén halad előre; metamorfózisokhoz vezet ». « Minden előrehaladásnak a személyesedésben ára van;

amennyi egyesülés, annyi szenvedés ». Végül még ez az idézet: « igazsággal mondhatjuk, hogy az igazi fájdalom az emberrel lépett a világba. Amikor a gondolkodó tudat első ízben képes volt felfogni saját csökkenését [3]. Az egyedüli igazi rossz a személy kínja ».

Hogyan lehet azt mondani, hogy P. Teilhard félreismerte az emberi drámát, a személy hivatását? Valamennyi perszonalista témát megtalálhatjuk nála. Misztérium, szeretet, öröm, szorongás, fájdalom. Természetesen, nála a fájdalom nem vígasztalhatatlan. Teilhard nem Kierkegaard. « Ami a rosszat rosszá teszi, az nem a fájdalom, hanem annak érzése, hogy a fájdalom által csökkenünk ». Ha viszont azt érezzük, hogy a baj (a bennünket ért rossz) előrehaladásunkat segíti, ha a kisebbedések is integrálhatók « valami nálunknál nagyobb » növekedésébe — amely felmagasztalja azt, ami legigazibb bennünk, hogy a halhatatlanságba mentse —, akkor a fájdalom, ha akarjuk, maga Isten, vagyis Teljesség és Öröm. Ha nem keverjük össze az egyediséget és a személyt, megértjük, hogy nincs ellentmondás a személyes üdvösség és aközött, hogy belépjünk a személyes és személyesítő Isten vonzáskörébe.

BEFEJEZÉSÜL úgy véljük, hogy megválaszoltunk a feltett kérdésre. P. Teilhard megkísérelte túlhaladni a filozófiák két mozzanatát. Filozófiát alkotott a totalizáló Jelenségből, amely az ontológiába torkollik; elhelyezte a személyt ebben az egészben; de e személyes születésével való érintkezésben a világmindenség átalakult a Személy javára, akinek természete túlmutat a Léten, amelyből fenomenális síkon származik: fokról fokra láttuk a személy és a teljes valóság viszonyát, illetve a személy egyedülálló eseményét.

Teilhard hogyan tud eleget tenni két antitetikus követelménynek?

Olyan eszmevilág révén, amely — hogy a fejlődést megragadja — maga is evolutív lett. Statikus dimenzióban sem a Lét, sem a Személy nem rendelkezhet első hivatással. Az alternatíva tragikuma megoldhatatlan. De fejlődő dimenzióban elgondolható, hogy a Személy egy első időben a Létből támadt teremtő átalakulási folyamat révén, amely tiszteletben tartja a keletkezés kontingenciáját, de egy második időben a Személy ad értelmet a Valónak, és végül egy harmadik időben az isteni végpont felveszi egyszerre a Létet és a Személyt. A második idő művelete egyébként csak úgy valósulhat meg, ha a végpont már eleve létezik, tehát ha az Ómega Alfa is. Itt nem hegeli útról van szó, mert a vallási tapasztalat megelőzi a dialektikát: ez amaz nélkül elveszítené lelkét. Nem állunk tehát többé megoldhatatlan dilemma előtt. A világ nem tragikus, hanem drámai. Az emberi Személy a személy-alatti Valóság zsákmánya lett volna, ha az isteni Személy Krisztusban, az ember együttműködésével, nem fordította volna meg az első viszonyt. A perszonalizmus első formáinak el kellett választaniok a személyt a világtól, hogy feltárják nagyságát. De eljött az ideje, hogy a világgal szembenézzünk, és Teilhard víziója nem más, mint a személy hőskora, aki győztesen kerül ki a Léttel vívott küzdelemből.

(1962)

(Fordította: SZABÓ FERENC S.J.)

---

[3] Lásd: « Vázlat egy személyes világegyetemről », 1936, *Út az Ómega felé*, 273kk.

M. Barthélemy-Madaule francia nyelvű tanulmánya megjelent az *Essais sur Teilhard de Chardin* c. füzetben (« Rercherches et débats » 40, 66-78. oldalak) « La personne dans la perspective teilhardienne » címmel.

Edouard Boné, S.J.

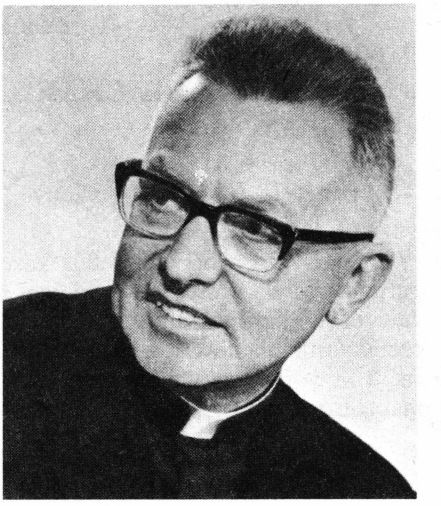

Edouard Boné S.J.

1919. február 15-én született a belgiumi St. Josse-ten-Node-ban. Középiskolai tanulmányait Brüsszelben végezte; 1937-ben belépett a jezsuita rendbe. 1950. augusztus 24-én szentelték pappá. A louvain-i egyetemen filozófiai, teológiai és zoológiai tudományokból licenciátust szerzett, majd az antropológiai tudományok doktora lett a zürichi egyetemen. 1955-1967 között a biológia és az antropológia professzora a vallon jezsuiták főiskoláján (Eegenhoven-Louvain), közben (1957-től) már előadásokat tart a Louvain-i Katolikus Egyetem természettudományi fakultásán; 1965-1969 között a jezsuiták namur-i egyetemi fakultásainak rektora; 1970-től Louvain-la-Neuveben (a louvain-i egyetem francia részlegén) rendes professzor a természettudományi és teológiai karon. Mint vendégtanár tanított a San Francisco-i, washingtoni (Georgetown), evanstoni (Northwestern), lublini, kinshasai és lumumbashi egyetemeken. 1969-1973 között a Chicagói Egyetem társkutató-professzora. 1975 óta a Katolikus Egyetemek Nemzetközi Federációjának főtitkára. A Szentszék állandó delegátusa az Európa-Tanács egyetemi problémákkal foglalkozó rendszeres Konferenciáján. Teilhard de Chardin-t személyesen ismerte; az ő indítására kezdett foglalkozni a gerincesek és az ember paleontológiájának kutatásával; a biológia, antropológia és paleontológia tanítása mellett egyre inkább a természettudományok és a teológia (etika) határkérdései felé fordult figyelme; e kérdésekről több tanulmányt tett közzé. Mint a Szentszék kiküldöttje vett részt az ENSZ környezetvédelemmel (Stockholm, 1972) és népesedéssel (Bukarest, 1974) foglalkozó konferenciáin. Számos tanulmánya jelent meg Teilhard tudományos és filozófiai (antropológiai) munkásságáról.

Édouard Boné S.J.

TEILHARD DE CHARDIN DINAMIKUS VILÁGKÉPE

1941-ben, a háború kellős közepén, mint jezsuita növendék filozófiát hallgattam. Egyik professzor barátian átadott néhány sokszorosított lapot, *Az Isteni Miliő* kéziratának egy másolatát, amelyet akkoriban a jezsuita rend és a szemináriumok növendékei körében kézről kézre adtak. A munka ugyanis nem ment át a cenzúra kaudiumi igáján. Pedig gazdag keresztény nedv járta át, felszabadító víziót közvetített:

> « Emeld fel fejedet, Jeruzsálem, nézd micsoda óriási az építők és kutatók tömege! A laboratóriumokban, a műtermekben, a sivatagokban, a gyárakban, a társadalom hatalmas kohójában — látod, mily rengeteg ember fáradozik? Nos hát, ami ott művészi, tudás, gondolat erjed, az mind a tiéd. — Jöjj, tárd ki karodat, szívedet, mint Jézus, a te Urad, te is fogadd magadba az emberi életáram kicsorduló folyamát! » (*Az Isteni Miliő* utolsó lapján; *Út az Ómega felé*, 237).

A szerző jezsuita paleontológus volt, idestova húsz év óta élt félig száműzetésben Kínában: Pierre Teilhard de Chardin. Csakhamar megtudtam történetét és megismertem más írásait is. A háború másnapján, minthogy magam is a biológiai és paleontológiai tudományok felé tájékozódtam, személyesen találkozhattam idősebb rendtársammal, akinek eszmevilága meghódított. Ma is látom első találkozásunkat, ott Párizsban, az *Études* szerkesztőségében (Rue Monsieur). 1946-ban ez konkrétebb és melegebb beavatás volt gondolatvilágába. Aztán pályám elején elhalmozott tanácsaival, tudományos útmutatásával, és ezeken keresztül egyre jobban behatoltam víziójába, amelyet Teilhard szívesen feltárt barátainak.

Így aztán 1954-ben Teilhard meghatalmazott azzal, hogy írásai első gyűjteményének német fordítását kiadásra készítsem elő. A terv sohasem valósult meg, de nekem alkalmat adott arra, hogy bensőségesebb kapcsolatba kerüljek vele, hogy egész világnézetét közelebbről megismerjem, és — minthogy az ember igazán csak azt ismeri, amit szeret — készségesebb szívre tettem szert, hogy jobban behatoljak eszmevilágába. De az együttműködés nem sokáig tartott: Teilhard 1955. április 10-én meghalt New Yorkban. A hír 48 órás késéssel Johannesburgban ért el, Dart professzor laboratóriumában, akivel Teilhard maga ismertetett meg személyesen.

Célom itt az, hogy vázlatosan bemutassam Teilhard vízióját: és szántszándékkal használom a « vízió » kifejezést, mivel állandóan visszatér nála ez a szó: *Hogyan látok? Hogy világosan lássunk, Három dolgot látok...* Egy negyedszázaddal halála után Teilhard-nak még rendkívüli közönsége van: nemrég, születésének centenáriuma alkalmával az UNESCO Párizsban nemzetközi kollokviumra hívott össze tudósokat, filozófusokat, teológusokat a világ minden részéről, minden kultúra képviseletében, hogy megvitassák a jelenkori gondolkodás forradalmi változásait, amelyekhez Teilhard néha döntő módon hozzájá-

rult. Miért ez az érdeklődés? Mi Teilhard üzenete? Elismerhetünk-e neki operatív értéket? Kiállta-e az idő próbáját?

Mivel itt egy másik tanulmányban P. Martelet megmutatja Teilhard keresztény gondolkodásának összefüggéseit, én magam nem foglalkozom műve kifejezetten teológiai szempontjaival, bár Teilhard gondolkodása annyira szintétikus, hogy nem tudok teljesen elvonatkoztani attól, amit Keresztény Jelenségnek nevezett, hiszen megcsonkítanám vízióját. Éppen a lelki távlat szerves beépítése a világ tudományos szemléletébe okozott neki annyi félremagyarázást és nehézséget...

1. *Ellentmondás jele*

Mert el kell ismernünk, hogy a kritikák, az ellentmondások és az elítélések nem kímélték meg. Egyesek a csúcsra emelték, mások szégyenfához állították Teilhard-t, aki a különböző tudományágak módszertani követelményei között szétszakítva állt: teljesen nem fogadták el sem a tudósok, sem a filozófusok, sem a teológusok. Így hatalmas ellentmondás jele marad. « Forrongó gondolatvilág, amely sohasem nézett szembe igazán a valóval, a politikába eltévedt vízionárius », állította róla Mitterand elnök az UNESCO kollokviumának lezárásakor, de a szónok sietett hozzáfűzni: « Teilhard felhívása, hogy mozgósítsuk erőinket az ember jövőjéért, megjelölt egy egész nemzedéket, és főbenjáró történelmi szerepet játszott a történelem fatalisztikus szemlélete megváltoztatásában; (...) egyike azoknak, akiknek élete és gondolkodása minden idők leghatásosabb és legjárványosabb jelensége ».

Ellentmondás jele: egyetemisták, világiak és papok nemzedékei vallják, hogy Teilhard gondolataiból táplálkoztak, bár eszmevilágát gyanúsnak nyilvánították és így megtiltották a felelősök. Rendjén belül Teilhard-t ellenőrizték, mérsékelték, leállították: alig nevezték ki professzornak Párizsba, el kell hagynia katedráját és a számkivetés felé kell vennie útját. Hallgatásra kényszerítik, de 30 év után, 1981. május 30-án a jezsuiták Generálisa egy hivatalos dokumentumot intéz a rend Francia Provinciájához, hogy elmondja, « mit jelent neki e nagy rendtestvér személye és műve »; arra szólítja fel a francia rendtagokat, hogy « folytassák és állandóan fokozzák eszmevilága kikémlelését ». Kommunista cinkossággal, marxizmussal és panteizmussal vádolják: a Szent Officium 1962-ben szigorú figyelmeztetést tesz közzé « tanítása veszélyes tévedéseiről »; de 1981 tavaszán, születése centenáriuma alkalmával, Casaroli bíborosállamtitkár az ünneplőkhöz társulva levelet ír Teilhard volt egyeteme, az Institut Catholique Rektorának, amelyben világosan kifejezi megbecsülését és csodálatát Teilhard személye és műve iránt. Egyesek azt állítják, hogy Teilhard igazában nem tudós, hanem költő, álmodozó; de a párizsi Geológiai Társaság elnökévé választják, meghívják a Tudományos Akadémia székébe, felajánlják neki a Collège de France katedráját; meghívják a nagy ázsiai geológiai és paleontológiai expedíciókra a harmincas években; megbízzák, hogy irányítsa a Wenner-Gren Alapítvány kutatásait; és szaktudományos írásai 3000 lapra rúgnak Schmitz-Mormann offset-kiadásában. Azt mondják: nem teológus vagy filozófus a szó szoros értelmében; valóban nem szakember ezeken a területeken. Vagy, egyik legkritikusabb rendtársa és barátja, G. Fessard szavaival:

« olyan teológus, akit megakadályoztak abban, hogy a teológiát művelje »; — de megállapítom, hogy több, mint félszáz doktori tézist szenteltek Művei és Naplója 20 kötetének, illetve a rendelkezésre álló levelezésének; műveit 15 nyelvre lefordították, és a róla szóló könyvek, tanulmányok bibliográfiája több, mint 3000 címet számlál!

Világos, hogy sem a siker, sem a népszerűség, sem a divat nem jelent önmagában igazi kritériumot az igazsághoz. Sőt az is igaz, hogy a Teilhard körül burjánzó mérhetetlen irodalomban kisebbségben vannak az igazán értékes könyvek és tanulmányok, míg igen sok a haszontalan szócséplés. De nem tagadhatjuk, hogy tudósok, filozófusok, teológusok, szociológusok, egyszóval komoly szakemberek nem mellőzhették Teilhard erőfeszítését: Barthélemy-Madaule, Congar, Daecke, Daniélou, de Lubac, Dubarle és Fessard, Garaudy, Guitton, Julien Huxley, Kahane, Polányi, Portmann, Senghor, G.G. Simpson, Toynbee vagy Urs von Balthasar — hogy csak néhány nevet idézzek a legkülönbözőbb kulturális horizontokból, tudományágakból.

2. *A világegyetem dinamikus víziója*

Itt nem foglalkozom Teilhard szigorúan szaktudományos művével, — paleontológiai és geológiai kutatásaival. (Lásd E. Boné másik tanulmányát kötetünkben!). Ez a része művének impozáns, eredeti és lényegében maradandó. De a nagyközönségnek kevésbé hozzáférhető; szaktudósok egy kis csoportját érdekli. Bár ez a rész előzetes kiindulópont természetfilozófiai reflexióihoz, itt nincs helye annak, hogy kifejezetten tárgyaljuk. Most tehát mindjárt Teilhard eszmevilágának azzal a szintjével kezdem, amelyre leginkább felfigyelt a nem szakképzett nagyközönség. A világ szövetének hatalmas fejlődése, amely a tér és az idő hátteréről kiválik: Teilhard víziója a fejlődésben levő Világmindenségről.

A világegyetem dinamikus víziója! Mert valóban « vízióról », látomásról, egy sajátos « látásmódról » van szó. Teilhard olyan ember, aki inkább lát, semmint kimutat, és aki meglátásait sokkal inkább a koherenciára alapozza, semmint valami logikusan felépített elméletre, jól kidolgozott szakszerű fogalmak szigorú rendszerére. A természetes rendben számára a koherencia az igazság legfőbb kritériuma. 1924-es *Világmindenségem* c. esszéje elején írja: « A kifejtésre kerülő szemléletmódnak az adja meg vonzó és békét teremtő hatását, hogy belőle kiindulva végeláthatatlanul és lényege legmélyén, simán és könnyedén kapcsolódik össze, rendeződik és kölcsönösen egymást világítja meg a fizikai, erkölcsi, szociális és vallási Világ számtalan eleme. Egész 'apologetikám' csak abból áll, hogy rámutatok erre a szilárd, természetes, teljes koherenciára » (*Út*... 38).

2.1. *A komplexitás törvénye*

Teilhard a világban, a működő Világegyetem ölén megkülönböztet egy szerves bonyolódási (begöngyölődési) folyamatot, a növekvő összetettséget (komplexitás), strukturális elrendeződést. A Világegyetem Szövete mozgásban van — ezt mindenki ismeri —, de nem akármilyen mozgásban, nem valami

nyüzsgésről vagy egyöntetű elfolyásról van szó. Az anyag — a Világegyetem « szövete », alapanyaga — fizikai-kémiai szempontból úgy jelenik meg nekünk, mint fokozatos elrendeződés, alkalmazkodás, egy bizonyos irányított folyamatként, amely ezt az anyagot a nagyon egyszerű állapotoktól a fokozatosan bonyolultabb szerkezetek felé viszi. Az elemi részecskék atomokká, az atomok molekulákká, a könnyű súlyú molekulák egyre összetettebb egészekké, ultramolekulákká, élő sejtekké szerveződnek; röviden: a koncentráció, az elrendeződés, a komplexifikálódás (összetettebbé válás) a fejlődő világegyetem lényeges törvényének tűnik. Ez egészen szerény megfigyelés, ha úgy tetszik, de abszolút alapvető és lényeges. Teilhard egész víziója annyira egységes és szintétikus, hogy a komplexitásnak ez az elemi szinten felfedezett törvénye lesz uralkodó egészen a csúcsig.

Mert minden szintézis valamibe kerül, csak az egyidejűleg felhasznált energia árán valósulhat meg; miközben elrendeződik, a szerves anyag szétbomlik, állandóan a valószínűbb formák, tehát az egyszerűbb szerkezetek felé esik, a végleg felhasználatlan energiamennyiség növekszik: ez az Entrópia. Íme tehát az anyagi világ úgy jelenik meg, mint genezisben levő valóság — születő valóság, szerveződik és növekszik; ugyanakkor mint szétbomló valóság, amely kimerül és meghal.

De Teilhard nem elégedhet meg ezzel a banális megállapítással, ezzel a szűk látókörrel: meg akarja határozni a Világegyetemet magával sodró kaland irányát, az Evolúció irányát (célját és jelentését). Miért égetni el az energiát, amely az egyre bonyolultabb szerkezeteket hozza létre? Vajon mi számít végső elemzésben az Evolúcióban, kozmikus szempontból melyiké az utolsó szó: a könyörtelen entrópiáé, amely lerombol és alsó szinten egyenlít ki mindent, avagy a dolgok szövete fokozatos bonyolódásáé, az összpontosuló fejlődésé? Teilhard a végső magyarázatot egyazon totalizáló vízióban találja meg, amely nem reked meg a részletnél, hanem a teljes mozgásban felfedezi a strukturális törvényt, a mozgás titkát pedig irányában; az egyes állomásokat ama végpont fényében értelmezi és bogozza ki, amelyet ezek az állomások előkészítenek.

Mivel pedig az anyagi világegyetem felsőbb szintjein, az élőnél és az embernél egy bizonyos « belső »-vel (Dedans), tudattal rendelkezik, Teilhard feltételezi, hogy az a « Belső », a dolgok lelke, ez a « tudat » kiterjed lefelé is, a kozmikus alapanyag egészére. Ez az analógiás értelemben vett « tudat » az evolúcióban különböző mértékben mint valami színkép szétszóródik hátrafelé is; legalsóbb szintje alig észrevehetően elvész az éjszakában. Így tehát egy bizonyos tudat koncentráltsága az anyagi valóság egyszerűségével ellentétes irányban változik: a lelki (szellemi) tökéletesség és anyagi komplexitás ugyanegy jelenségnek két oldalát jelzik. Teilhard a világegyetemben ezt a történetet bogozza ki: állandó harc ez a szervezett sokaság és az egyesített sokféle között. Az egész időtartamra, a fejlődés folyamatára alkalmazza a kompexitás/tudat növekedésének törvényét, amely szerinte meghatározza a világ szerkezetét.

2.2. *Az Élet lépése*

A növekvő komplexitás paramétere, amelyet Teilhard javasol, egyszerre megszabadít bennünket a fizika és a biológia régi ellentététől. Teilhard nem bizonyít semmit: szándéka nem az, mint mondotta, hogy kimutasson, hanem

hogy « megmutasson », hogy felfedezzen egy távlati központot, ahonnan a jelenségek összessége magyarázatot és igazolást nyer. A szintétikus óriásmolekulákon túl a biokémia igen magasan összetett ultramolekulákat mutat, proteinvírusokat, amelyek különös módon az élő és a nem élő határán helyekednek el, és kapcsolatban vannak az elemi élőkkel: a baktériumokkal, egysejtűkkel... Ez nagyon szép sorozat ahhoz, hogy ne képzeljünk el egy bizonyos ősnemződést, túl a komplexitás és a koncentráció kritikus pontján: kétségkívül szoros fizikai-kémiai rokonság van itt a szervetlen és az élő között, és mégis megvan az élet mély eredetisége a tevékenysége által elért bensőségesség-fok révén. Az evolúció egy szintet lépett át: ez az Élet lépése.

Nem mondja senki, hogy ez az Élet valami « penész », járulékos valami a bolygó felszínén, valami megmagyarázhatatlan eltévelyedés, amely — mint egyesek cinikusan mondták — a fertőtlenítés hiánya miatt keletkezett! Nem lényeges, hogy igen parányi helyet foglal el a csillagterek végtelenségében, hiszen éppen az elrendeződés, a « bonyolódás », a strukturáció tengelyén helyezkedik el, amely a modern fizika által elismert mintegy 380 fajta atommag heterogén sokaságától indult el. És mivel a lényeges tengelyen helyezkedik el, az élet a nagy dolog a csillagok kaotikus kavargásában. Teilhard itt az anyag bonyolódásának egyik sajátos eredményét látja: megnyilatkozásában új, de szigorúan várt; olyan sajátosság, amely kiterjed az egész kozmikus szövetre, de mi csak akkor vesszük észre, amikor a bonyolultság már átlépett egy bizonyos kritikus értéket, egy « küszöböt », amely alatt semmit sem látunk.

« Az anyagot az élet hozza mozgásba ». Teilhard szerint az egész Világegyetem számára itt egy olyan kozmikus áramlást figyelhetünk meg, amely fontosságában a gravitációhoz (nehézkedési erőhöz) hasonlítható. « Már nem egyetemes tömegvonzás, amely fokozatosan összevonja a kozmikus tömeget, hanem az az erő, képesség, amely — bár még észrevétlen és meg nem nevezett — arra kényszeríti az Anyagot (amilyen mértékben a nyomás alatt összesűrűsödik), hogy egyre nagyobb, differenciáltabb és szervezettebb korpuszkulákba (testecskékbe) álljon össze. A Közelítő-Görbületen túl és felül a Rendező-Görbület... Nem valami békés elhajlás az egyensúly és a nyugalom felé; — hanem ellenállhatatlan 'Vortex', amely egyetlen irányban, az egyszerűbbtől az összetettebb felé tartva, önmagára gyűri a dolgok Szövetét; egyre nagyobb térfogatú és egyre csillagászatibb számokkal kifejezhető bonyolultságú magokba összpontosul; — ez az elrendező gyűrődés (becsavarodás) pedig azt eredményezi, hogy a bensőségessé válás révén növeli a tudatot (a pszichés hőfokot) a fokozatosan létrehozott korpuszkulák szívében ».

Az alig kihűlt bolygón néhány végtelenül egyszerű szervezet, de már mesésen bonyolult egysejtű (gondoljunk az óriásbaktériumokra), mintegy háromnégy milliárd évvel ezelőtt szerveződhetett és teret hódított. E formáktól kezdve a geológiai korok során a fokozatos és végtelen szétkülönülés folyamata a gerinctelenek pompás sorozatában: sokszínű kökörcsinek, virágállatkák, korallok simogatása és puhatestűek leleményessége, óriás polipok, furcsa tüskebőrűek, a férgek véghetetlen népessége és a rovarok világa... Az Élet fokozatos térhódítása, amely igyekszik kivonni magát a környezet kötöttségéből, kiszabadítani az egyedet és megadni neki az esélyeket... Az állat belső csontvázat kap, hátgerincet: az idegrendszer koncentráltabb lesz... Közel hárommilliárd év kellett kétségkívül, hogy létrehozza az élet ősformáiból a leprimitívebb halakat; de

a fejlődés elindult... És íme megjelennek az első gerincesek, amelyek elindulnak a szárazföldek meghódítására: óriási sztégocéfaloszok a Devon-korban, amelyek a kiszáradt mocsarakban brekegtek, monstruózus kétéltűek, majd számtalan csúszómászó (amelyeknek tojásai jobban védettek voltak). Az állandó vérösszetétel függetlenebbé teszi őket környezetük adottságaitól... Az emlősökre még várni kell: mégis mintegy 130 millió évvel ezelőtt megjelentek, meghatározott testhőmérséklettel, belső megtermékenyüléssel, utódjuk a méh és a placenta védő árnyékában bontakozik ki és növekszik. A fizikai szervezet már ott van és kész arra, hogy 4 milliárd éves tapogatódzás és fejlődés végén fogadja a születő embert.

2.3. *Az Élet a Szellem felé emelkedik*

Mert egy bizonyos pillanattól már nem elégséges a puszta komplexitás: vagy helyesebben egy új kritikus küszöböt kell átlépnie. A tény ott van. A világ biológiai történetében, « bármelyik állatcsoport fejlődését tanulmányozzuk is, figyelemre méltó az a tény, hogy minden esetben az idegrendszer idővel növekszik térfogatban és elrendeződésben, és ezzel egyidőben a test első részén, a feji részen összpontosul. Az Élet többé-kevésbé gyorsan, de lényegében mint egy felemelkedő áradat, a nagyobb agy irányába özönlik ». Az anyag strukturáltságának, elrendeződésének fokát mindig a bensőségessé válás foka méri. De ennek a bensőségessé válásnak sajátos eredménye, a dolgok « Benseje » többé már nem csupán « Élet », hanem fokozatosan pszichés hőfok, tudatszint lesz. « Rétegről régetre, hatalmas ugrásokon át az idegrendszer állandóan fejlődik és koncentrálódik ». Az idegsejtek, amelyek még szétszórtak egy szivacs vagy egy medúza alapvető állagában, az idegdúcokba összpontosulnak; az idegdúcok egy neuronlánc mentén kapcsolódnak egymáshoz a férgeknél vagy a csigaféléknél; a koncentráció az állat első része felé irányul; elemi agy épül ki, amely egyre jobban koordinál és irányít, és végül egyre inkább magának tartja fenn az egész állat tevékenységének ellenőrzését.

Azok az állatok, amelyek leginkább engedelmeskednek ennek a törvénynek, a komplexitás eme új kifejezésének — a cefalizáció paraméterének — a csoport felfelé ívelő fejlődésének élén állnak: a gerinctelenek és ízeltlábúak között ezek a rovarok; a gerincesek között pedig az emlősök. És mivel ez utóbbiaknál a cefalizáció egészen más minőségű, jelenleg az emlősök ágán keresztül vezet a földön a begöngyölődés és a kozmikus elrendeződés fő tengelye. Az emlősök tömegében a cefalizáció — a pszichés hőmérséklet — sehol sem emelkedett olyan magasra, mint a főemlősök rendjében és az emberszabású majmok családjában. Ez a tudományos szempontból vitathatatlan tény. Ez az a vezérfonal, amely Teilhard-nak lehetővé teszi, hogy « világosan lásson » az atomtól és molekulától kezdve az élő formák dzsungelén keresztül egészen az élet fája csúcsáig, és hogy kövesse a kozmikus szövet abszolút, hasznos és alapvető változását.

Ott, ahol a materialista tudósok, az elemzés részleteiben elveszve és saját módszerük szűkösségébe zárva, nem látnak mást, mint véletlent, esetlegességeket és összefüggéstelen tényeket, Teilhard felfedez egy Ariadne-fonalat, és ezt a dolgok struktúrája révén igazoltnak látja. Az élet láttán egyesek « pené-

szedésről » beszélnek, az ember láttán pedig « pióca vagy hal ivadékáról », és az élet csodálatos hőskölteménye szemükben nem más, mint « a protoplazma esztelen kalandja » (J. Rostand). Teilhard szemében abszolút egy, lényeges, pontos, irányított életáramról van szó: elrendeződés, egyre fokozódó komplexitás; ennek folyamán a kritikus értékek megfelelnek az Élet, az Öntudat és csakhamar a Co-Reflexió kritikus értékeinek. Mert egy új küszöb következik: semmiféle nagyság a világban nem növekedhet anélkül, hogy el ne érne egy kritikus ponthoz, ahol állapotot kell változtania, hogy önmaga maradjon. A víz 100 fokon felforr és gőzzé alakul át; a hernyó kellőképp megszervezve pillangó lesz... Így a bensőségesség, a pszichés hőfok, az egyre inkább bonyolódó életen növekvő tudat egy lényeges új állomást lép át: « a Reflexió lépése ». Az élet eddig máshoz volt rendelve, a fajért, a bioszféráért élt... Az állat talán tudott, ismert vagy felismert... De a reflexióval, a gondolkodó emberrel valódi, lényegi változás áll be, nemcsak fokozati változás: új világ jelenik meg. A tudatos választás és gondolkodás, a matematika, a művészet, az elvonatkoztatás, az erkölcsi és vallási élet és a szerelem álmai... A most megjelent ember nem más felé van irányítva. A bensőségesség, az öntudat, a fokozatos bonyolódás öncélúvá tették, személlyé, és alkatánál fogva most valóban ő képviseli a kozmikus fejlődés csúcsát, nyílhegyét.

A reflexió — a komplexitás új szintjének sajátosan új eredménye — az embernek olyan előnyt ad, amely révén túlszárnyal előre minden életet maga körül. Ez az új « felfedezés », a szellemnek ez a lángja éppoly valóságos, objektíve éppúgy megtapasztalható, mint otthona, az agy; *egyedülálló* lénnyé teszi az embert, amint Julian Huxley hangsúlyozza, — a szó szoros értelmében megváltoztatja a föld színét! Csontmaradványainak látszólagos jelentéktelensége ellenére — ami egyébként teljes összhangban van a bioszférában kiváltott következményeinek forradalmi jellegével — az ember megjelenése első rendű evolúciós esemény.

Egyesek szántszándékkal bekötik szemüket, hogy ne láthassák az « emberi jelenség » teljességét; jogtalanul értelmi tabukat állítanak fel, hogy ezt a jelenséget valami egyszerű anatómiai kaland szintjére szorítsák le, egyszerűen az agykoponya űrméretének kérdésére, vagy a kéz szerkezeti sajátosságára (a hüvelykujj szembehelyezhető a négy ujjal). Teilhard nem fogad el sem szemellenzőt, sem tabut. Elhelyezve az embert az egyetemes fejlődés sodrási irányában, amelyet a komplexitás/tudat törvénye fényében értelmez, visszaadja neki alapvető eredetiségét: nem pusztán egy zoológiai faj a többi között, nem is csupán valami organikus újdonság, amely új szerkezeti típust képvisel, hanem biológiai forradalom, kozmikus jelentőségű jelenség.

2.4. *A Nooszféra*

« Mert az ember tudatára ébred annak az áramnak, amely magával sodorja, és kezébe veszi az evezőt ». Az Élet felfedezése most már egyre inkább egybeesik az ember felfedezésével. Tudomány, technika, gondolkodás minden formában...: az ember a világ mozgató rugóira teszi kezét, a saját teste és egész fajtája mozgását irányítja. Megjelenése előtt a fejlődés tanulékonyan az Úr kezében volt, tanulékonyan hűséges volt azokhoz a törvényekhez, amelyeket Ő írt bele a természetbe. És íme most már az ember hatalmában áll, az ő külde-

tése az, hogy meghosszabbítsa, folytassa a teremtés művét. Az emberig a vak természetes kiválasztódás, a mutációs nyomás törvényei játszották a főszerepet az Élet történetében. De most, hogy a szabadság, az autonómia, a reflexió megjelentek, az evolúció új léthelyzetbe került: az ember mesterként képes ítélni, és napról napra képesebb lesz annak a folyamatnak ellenőrzésére, amely magával viszi, amelynek ölén megjelent. A bolygó felszínén élettől nyüzsgő zóna, a bioszféra körül Teilhard látja, amint kibomlik a fejlődés főágának legigazibb virága: a Nooszféra — a gondolkodás (szellem) hálózata veszi körül a földgömböt. Új korszak kezdődött, a Föld megtalálta lelkét, teljesen megváltozik. Most már mi teljesítjük azt a parancsot, amely a teremtéskor felhangzott: termékenyítsétek meg és hajtsátok uralmatok alá a földet...

A fejlődés tehát az öntudatban bomlik virágba, önmagát ellenőrzi és irányítja; mintegy önműködően előre látja jövőjét. De hogy az emberiség tudatosan és szabadon együttműködjék a fejlődés művével, el kell ismernie, hogy az őt magával sodró mozgásnak értelme, állandósága, célpontja van. Mert nem a külső nyomás, hanem a belső vonzás, a szabad választás, a tudatos akarat mozgatja ezentúl a világot: ha nem akar elveszni az abszurdban, ha nem akar szétbomlani vagy elsüllyedni, ha holnap nem akar szabotálni vagy megtagadni emberi feladatát, akkor a Nooszféra állampolgárának szüksége van az általa ellenőrzött sodrás heves és mély « megízlelésére », olyan életkedvre, amely víziója és tevékenysége kibontakozásának ritmusában növekszik: az óhajtott cél éles érzékére, hogy előkészíthesse a « végső paroxizmust ». Teilhard rendíthetetlenül optimista, bízik az emberben: ha tudatában van annak a mozgásnak, amelyben benne él és amelynek nyílhegye, az ember hogyan tudná összeegyeztetni lényével a pusztulást, amely megsemmisítené benne a kozmikus erőfeszítés helyettesíthetetlen csúcsát? « Ebben az esetben a Világmindenség felépítésében lényegi hiba lenne: a Világ amely létrehozta az őt megítélni képes szellemet, belső ellentmondás révén pusztulna el ». — De ezt az ellenvetést hozhatják fel: « És ha a világ abszurd? ». — Teilhard nem fogadja el, hogy a világ abszurd, hogy halálra-szánt-valóság, hogy nincs értelme. Kétségkívül vérmérséklete magyarázza ezt, de ugyanakkor módszere is: az abszurdot hirdető egzisztencialista filozófiák ellenpólusán áll, elutasítja a csömört és a kétségbeesést. A dolgok, a természeti tények megfigyelője, természettudós: alapvetően posztulálja, hogy a valóság koherens, hogy a világ megy és forog; hogy a rendszer részleges sikertelenségei és az elkerülhetetlen csődök ellenére, statisztikailag a nagy kerek golyó jól megszerkesztett gépezet, és hogy egy sikerült Világmindenség ölén élünk...

2.5. *Az Ómega Pont*

De itt Teilhard felvet egy kérdést: mi az értelme, a célpontja az evolúciónak a Nooszféra jelenlegi szintjén? Válasza mindig ugyanaz: komplexitás, koncentráció, elrendeződés, konvergencia (összpontosulás)... De az emberi réteg milyen mértékben, és alkalmasint milyen formában engedelmeskedik még a kozmikus göngyölődés (*enroulement*) erejének, amely őt megszülte? Mert az ember biológiailag látszólag nem változik már. És mégis, egyáltalán nem mozdulatlan; önmagára reflektálva felfelé ível az Élet. Az ember fizikailag nem

változik? — lehetséges. De az emberiség, amely folyton szaporodik, most az emberen-túli felé fejlődik. Tagjai számára keresi az egyre bonyolultabb elrendeződést. Technikailag rendezi a sokaságot, és ezzel párhuzamosan emelkedik körében a pszichés feszültség, az idő és a tér tudata, a felfedezés kedve és képessége. Éspedig eddig soha el nem ért arányokban és mélységben mindig ugyanaz a begöngyölés munkája folytatódik, amely most már társadalmi szinten és planétáris távlatokban összeszorít « valamennyiünket együtt karjaiban, és mindenkit egymáshoz kapcsolva tökéletesít ». Társadalmilag, fajilag, gazdaságilag, politikailag, szellemileg az emberiség önmagára gyűrődik egyre gyorsuló és egyre erősödő nyomás révén. Az emberi világ megállíthatatlanul egy tömbbé alakul. Konvergál. A gondolat megjelenésével — főleg mintegy 30.000 év óta — a Nooszféra fokozatosan valóságos biológiai egységet hoz létre. Az emberiségnek ebben az önmagára gyűrődésében, konvergenciájában, ebben az összetömörülésben az egyedeknek nem kell félniök, hogy elmerülnek: « az igazi egység, a felfelé mutató, a szellemben létre jövő egység végül is tökéletessé teszi az egyedek sajátos tökéletességét. Az egység differenciál ». Teilhard minden totalitarizmus vagy alulról jövő szocializáció ellenében olyan kozmikus fejlődést mutat be, amely személyes természetű művet visz végbe, és nem rombolhatja le azt, amit fáradságosan létrehozott. Az emberek az összpontosulás, különbözőségeik egymást kiegészítő elrendeződése által csak fokozzák, a maximumra emelik saját személyiségük mélységét és közölhetetlen egyediségét.

Kozmogenezis, Biogenezis, Antropogenezis: egymást követő állomásai az egyetemes alapszövet folyamatos begöngyölődésének, a komplexitás paramétere szerint, ahol a « Belső », vagyis az élet, a tudat, a reflexió és a személy egyre inkább kifejlődöttek lesznek. « E folyamat végén megjelenik a társadalmiasult emberiség: az egység nemcsak tiszteletben tartja a szabadon integrálódott személyek különbözőségét, hanem személyiségüket kiteljesíti azzal, amit a számtalan monád hozzáad az összes többihez ».

Konvergencia az emberen-túli felé: mert a jövőben extrapoláció révén egy újabb csúcsot lehet kijelölni. Az összpontosuló emberiségnek valahol előre egyesülnie kell egy transzcendens Fókuszban (Foyer), amely magába egyesíti és teljesen tökéletessé teszi a személyeket, anélkül, hogy az egyéni öntudatokat lerombolná. Teilhard ezt a pólust vagy fókuszt Ómega Pontnak nevezi. Hogy képes legyen igazolni a gondolkodó monádok erőfeszítését, ennek az abszolút végpontnak, « ennek a csúcsnak, ahonnan az Élet már nem száll le », önmagában létezőnek és transzcendensnek kell lennie: ahelyett, hogy a monádok konvergenciájának eredménye lenne, éppen azok oka és principiuma. A személyiség transzcendens formája, amely képes a személyes elemekből alakult Világmindenséget felsőbb fokon átlelkesíteni (« suranimer »), anélkül, hogy lerombolná; az egész teremtés eme előttünk levő Központ felé konvergál, benne találja meg biztos alapját. A befejezett világnak ezt a csúcsát, — ezt « a Valakit, akivel szenvedélyesen és alkatunk folytán egyesülni akarunk » —, ezt az Ómega Pontot Teilhard, anélkül, hogy megnevezné magával Istennel azonosítja.

Teilhard eddig még nem mondta ki, nem írta le az « Isten » szót: egyszerűen csak megjelölte a görög ábécé utolsó betűjével: Ómega. Ezt a diszkréciót eredeti szándéka magyarázza, hiszen az Emberi Jelenségről szólva hangsúlyozta, hogy a *jelenséget* akarja elemezni. Persze, hiába mondja ezt, kozmoló-

giai víziója mögött filozófia és teológia húzódik meg. És bizonyos értelemben ezt maga is tudja, akarja is, mégha az ellenkezőt állítja is. Ez jelzi felfogásának egész gazdagságát és egyben törékenységét is, amint ezt szemére is vetették. Világos, hogy ez Teilhard Művének *o* problémája.

Ezt ő maga is sejtette, amikor — tíz évvel *Az Emberi Jelenség* közzététele előtt — ezeket írta: « Ellenem lesznek egyszerre a pusztán tudósok és a metafizika tiszta művelői, de nem látom, mi mást lehetne mondani, ha már egyszer az ember véglegesen koherens módon el akarja helyezni az embert a Világmindenségben ». Ismerjük el: túl azon a jóindulaton és rokonszenven, amellyel találkozik, Teilhard víziója bizonyos rosszérzést kelt sok olyan tudósnál, filozófusnál vagy teológusnál, akik hivatásuknál fogva szembe kerülnek egy szaktudomány módszertani követelményeivel. De meg kell vallanunk azt is, hogy tudományunk rettenetesen kiparcellázza a valóságot, és a módszer meg az *objectum formale* szigorúsága nevében, filozófusok és tudósok, teológusok és antropológusok hiába beszélnek az emberről: sohasem találkoznak vele a maga egészében, és maguk sem igen találkoznak.

Márpedig Teilhard — anélkül, hogy összekeverné az ismeret különböző forrásait — az emberről akar nekünk beszélni, a teljes emberről, a bioszférai és kozmológiai jelenségről is, amely lényét alkotja, és az egész jelenségről: amikor ezt teszi, már végzetesen túlhaladt fenomenológiája keretén. Szemére vethetjük-e ezt? Jól tudom, hogy összezavarja a szakemberek távlatait és mesterségesen kiosztott síkjait: de tagadhajuk-e, hogy eljut egy mélyen valós és szerves látási központhoz, amikor figyelembe vesszük azt az érdeklődést, amelyet a nem szakemberek köreiben kelt, akarom mondani: azok körében, akiket nem « deformált » a specializálódás? Teilhard hagyja, hogy találkozzék benne a tudás minden forrása; visszautasítja az elzáró válaszfalakat, és a teljes embert egész szelleme teljes fényében gondolja el: hit, tudomány és értelem. Erőfeszítése nem hasonlítható a konkordista kísérlethez, hanem a belső koherencia és az alapvető összeegyeztetés igényéből fakad.

Ha *Az Emberi Jelenség*ben kevésbé vallja is be ezt, uralkodó törekvése szembeötlő annak, aki műve más részeit tanulmányozza, például *Az Isteni miliő*t. Teilhard szomjúhozza az egységet: mint « az ég gyermeke és a föld gyermeke » egyformán komolyan akarja venni a teremtett világ üzenetét és a kinyilatkoztatott Szóét. Az a Világegyetem, amelyet a tudomány feltár és kikutat, ugyanaz, mint a Genezis elejének csodálatos teremtése. Az őt magával sodró Fejlődés mi más, mint annak a teremtő hatalomnak látható megnyilatkozása, amely a másodlagos okok közvetítésével állandóan működésben van: az Úr teremtő nagylelkűségét nemde a természeti törvények csodálatos komplexitása révén tárja elénk, amikor ezeket mind az ember felé összpontosítja? És ez az anyagi Világmindenség, amely fokozatosan kifejlődik, amelyet az ember uralma alá hajt, növekszik, nemde egy kicsit az az anyagi teremtés, amelyről Szent Pál azt állítja, hogy sóhajtozva várja Isten fiainak megnyilvánulását: kétségkívül alá van vetve a hiábavalóságnak, de az a remény táplálja, hogy majd maga is felszabadul a romlás szolgai állapotából, hogy belépjen szabadságban Isten gyermekeinek dicsőségébe (Róm 8,19-21)? És Isten maga, aki testileg eljött műve szívébe, nemde a Kinyilatkoztatás által világos válasz arra a mély vágyra, hogy elérjünk egy csúcsot, egy központot, a transzcendens szeretet személyes Fókuszát: a titokzatos Ómegát, amelyet az előbbi fenomenoló-

giai elemzés végén megsejtettünk? « Mert a Világegyetemnek nem lehet két feje »...

Azt mondták, hogy P. Teilhard de Chardin nagysága azt volt, hogy teljes lelkéből megélte a keresztény hite — és milyen teljes, égő volt! — és tudományos ismerete közötti kapcsolatot; állandó jelleggel megkísérelte, hogy hitét ama Világegyetem ismeretében gondolja át, amelyet mint biológus és az Élet történetének széles kultúrájú művelője magának felvázolt. Az ember erőfeszítését, tudományos kutatását vitális ösztöne és vérmérséklete révén végzetesen olyan összhangban látja, hogy tökéletesen megfelelnek keresztény hivatásának, imádási igényének: így örök szerepét spontán módon megtalálja ezekben a földi feladatokban.

Építeni a Földet! Mozgósítani az értelem, a tudomány, a technika, a művészet és a kultúra minden erőforrását ebben a törekvésben, amelyet az emberbe és a haladásba vetett hite lendít előre... Mégis Teilhard már vagy 30-40 évvel ezelőtt megsejtette — és milyen rendkívüli sejtelem volt ez! —, hogy a tudomány és a haladás naív misztikájában, amely a jól ismert kríziseken keresztül vezetett bennünket, veszély rejtőzik: az a lehetőség, hogy az ember félre áll: « a hominizáció egy bizonyos magas fokán az embert szülő 'planétáris lánc' csak úgy működik tovább, ha megvan hozzá az *egyetértés* egy bizonyos légköre, vagyis végső soron valami vágy hatása alatt ». Az egyre inkább háttérbe szorított alulról jövő lendület mellett és azt helyettesítve felülről száll le a vonzás, amelyet nélkülözhetetlennek fedezünk fel a további cselekvéshez: pótolhatatlan a fejlődési lendület fenntartásához; pótolhatatlan ahhoz is, hogy az egységesülés felé tartó emberiség körül megteremtse a pszichikai meleget, a szívélyes légkört, amely nélkül a világ gazdasági-technikai vállalkozása csak egymáshoz szorítaná és összezúzná a lelkeket, anélkül, hogy valóban összeforrasztaná, egyesítené őket. Milyen Fókuszt képzelhetünk el, amely képes rásugározni értelmünkre és szívünkre e titokzatos és nélkülözhetetlen vonzást?

És mégis az evolúció szívén támadt szeretet e valóságos ereje nélkül — e szeretet erősebb mint minden egyéni önzés és minden különleges szenvedély — a kozmikus fejlődésben ható végtelenül szilárd Központ nélkül az emberiség hogyan vállalkozhatna arra, hogy elkötelezze magát a jövőre, abba az irányba, ami Nélküle a teljes halál lenne? A technológia vitatható vívmányai, a nagyvárosok névtelensége, az esztelen fegyverkezés eltévelyedése, az undor vagy a kapitulálás, a nyugtalanság és a jelenlegi kételyek tényeiben nincs-e benne Teilhard intuíciójának igazolása? Teilhard 1950-ben írta (*Oeuvres* V, 363): « A Föld története során ma a legnagyobb esemény talán annak a fokozatos felfedezése lenne — erre azok képesek, akik látni tudnak —, hogy nemcsak Valami, hanem Valaki van a fejlődésben levő Világegyetem összpontosulása csúcsán ».

Az Úr türelmes, nem tesz erőszakot a természeten és teremtésén, hanem tiszteli az emberi szabadságot, és csak akkor hozza létre a végleges kibontakozást, amikor mi magunk már biztosítottuk annak kellő érlelődését. Az idők végén, amikor erőfeszítésünk és kegyelme által a szellem kellőképpen megnyilatkozik világunkban, amikor az anyag lelki hatalma kellőképpen megnyilatkozik, amikor már a meleg értelem kielégítően átlelkesítette struktúráinkat, átjárta intézményeinket, átalakította környezetünket, amikor az Emberiség önmagára gyűrődése (összpontosulása) az Emberen-túlit egészen megközelítette és e csúcson a mindent áttüzesítő szeretet bolygónkat a nagy átalakulás-

hoz szükséges izzásra hevítette, — akkor az Úr második eljövetele világunkba hirtelen megvalósul, kétségkívül titokzatos kegyelemmel tele körülmények között, és ez a világ átváltozik a másikba. Ha ezt az átváltozást nagyon várjuk és buzgón előkészítjük, egészen természetesnek tűnő újraöntésként jelenik meg; de ugyanakkor olyan teljes és a mi erőinket annyira felülmúló átalakulás lesz, hogy a hálaadásban merülünk el. Veszteség, pusztulás, lerombolás? Nem, hanem inkább túlhaladás, kibontakozás, robbanás és beteljesedés.

Ez lesz az emberiség érlelődésének kritikus pontja, — a parúzia győzedelmes pillanata; ezen a ponton találkozik a fejlődő Világegyetem és az Ómega pont — és az Egyház, az egyetemes konvergencia központi tengelye; az emberiség koncentrációja ebben a személyes és transzcendens fókuszban — és a Misztikus Test összegyűjtve a Fő körül. Ez Teilhard víziója, amely őt magát is lenyűgözi: a világ tudományos felfogásából eredő látomás akar lenni, de ugyanakkor Teilhard egység utáni szomjában visszahajol életerős kereszténysége ősi talajához, és ezért egyben mélyen eszkatologikus látomás is: teljesen a Vég és a Befejezés, Krisztus eljövetele felé irányul, aki minden lesz mindenben.

3. « *Hitem lényege* »

1947 decembere és 1948 augusztusa között, lelki útja csúcsán, Teilhard három alkalommal is — aránylag rövid és szántszándékkal nagyon vázlatos szövegekben — összefoglalja « hite lényegét »: ez « a világgal és Istennel kapcsolatos szellemi álláspontjának igazi és teljes összefoglalása ». Ezeknek az esszéknek a címe: *Három dolgot látok*, *Agitáció vagy Genezis* és *Hogyan látok* (*Oeuvres* XI, 161-175; V, 273-289; XI, 177-223; az első és a harmadik magyar fordítása megtalálható az *Út az Ómega felé* c. kötetben). Itt összefoglalom e tanulmányok lényegét, hogy az előbb részletesebben kifejtett víziót összegezzem.

A megfigyelés tapasztalati vagy fenomenális szempontjából a Világegyetem korpuszkuláris természetű hatalmas tér-idő rendszert képvisel: ebből érzékletesen (vagy akár gondolatban) képtelenek vagyunk kimenekülni, sem hátra, sem körüle, sem előre. Ebben a távlatban a világ ölén minden az egészhez viszonyítva (en fonction de tout) jelenik meg és áll fenn. Ez az evolúció legáltalánosabb, legmélyebb és legvitathatatlanabb eszméje. Az ilyen rendszerben, amely természeténél fogva egyszerre szerves és atomi, milyen sajátos forma szerint tudjuk megítélni azt, hogy ténylegesen mozgások működnek? Rendezetlen nyüzsgés, avagy irányított mozgás? Vajon a világ szerkezetileg amorf (alaktalan)? Vagy ellenkezőleg: észre lehet-e venni benne a változás (levés, devenir) valamilyen kiváltságos tengelyét? Teilhard számára a nagyobb koherencia a nagyobb igazság tévedhetetlen jele. Ettől az elvtől vezetve igyekszik kimutatni, hogy valóban létezik ilyen jól meghatározható tengely, és ezt a következő négy kijelentéssel (tétellel) igazolja — mindegyik jobban meghatározza és megerősíti az előzőt a tapasztalat és a gondolkodás egyazon vonalában:

1) az anyagi világmindenségben az élet nem valami járulék, hanem a jelenség lényege;

2) a biológiai világban a reflexió (vagyis a gondolkodó ember) nem valami véletlen epizód, hanem az élet legfelsőbb formája;

3) az emberi világban a társadalmi jelenség nem valami felületes elrendeződés, hanem a reflexióban lényeges előrehaladást jelent;

4) az emberi társadalmi szervezetben a keresztény fílum nem valami járulékos ágat képvisel, nem is szétágazás, hanem a szocializálódás összpontosulásának tengelyét alkotja.

Az első két tételt ma már szinte egyetemesen elfogadják, szinte banálisaknak tűnnek. « Szinte teljes egyetértés van azzal kapcsolatban, ami az Élet központi helyét illeti a Világmindenségben és az ember helyét az életben. De az anatómiai és fizikai egyediségében szemlélt emberen túl az út járatlan és a viták megkezdődnek ». Teilhard szerint lebecsülik az emberi szociális jelenséget és a szocializálódás erőit mindaddig, amíg nem veszik észre, hogy ez a komplexitás és a kozmikus elrendeződés törvényének kifejeződése, tehát amíg csupán valami jogi epifenomén (felületi jelenség) állapotára fokozzák le, amelynek nincs sajátos értéke, maradandósága és következésképp holnapja... Teilhard viszont azt gondolja, hogy az emberi réteg (nappe), a kozmikus begöngyölődés eredményeképp, tovább szövődik és magára hajlik. A Világegyetem alapvető fejlődési mozgása nem áll meg az emberi agy szintjén és az elemi emberi reflexiónál. A komplexitás/tudat mechanizmusa innen tovább lendül: ezentúl már nemcsak a sejtek rendeződnek a természetes kiválasztódás véletlene szerint, hanem a teljes zoológiai egyedek szerveződnek leleményesen magasabb organizmusokba planétáris méretekben. A földi világ struktúrája érthető lesz; technikai-szociális nyomás, fokozatos inkulturáció, a nemzetek fokozatos függetlensége: az egész folyamat konvergens szempontot mutat és az emberi jelenség irányított áramlását sugallja; az egész jelenség az érlelődés kritikus pontja felé tart, a kollektív reflexió egyazon Fókuszra összpontosul, a Föld valamennyi elemi reflexiója, sőt esetleg más lakott bolygók reflexiói is... Ez vázlatosan a folyamatban levő szocializálódás erőinek mély jelentése. Ezen túl azonban dialektikánk nem megy előre; Teilhard ezt elismeri. Kivéve a keresztény esetét, aki a megismerés további (kinyilatkoztatott) forrását felhasználva még egy lépést tehet előre, a negyediket.

A keresztény dogma számára lényeges és alapvető az a gondolat, hogy az emberi egyed csak úgy teljesedik ki és csak úgy létezik teljesen, ha minden ember szervesen egyesül Istenben: az egyéni halálok alkalmával « elpárolgás » révén, majd a misztikus testbe beletestesülve, amely érés csak a Parúziában teljesedik be. Titokzatos szuper-organizmusról van szó, amelyet a kegyelem és a szeretet tart össze (és csak a hit által ismerhető fel). Nos, ennek felel meg rejtetten, — legalábbis a biológia és a szociológia oldaláról valami vázlatát megsejtjük — a Nooszféra emberi egysége, amely a reflexió totalizáló és összpontosító hatására fokozatosan egységesül. Két szuper-realitás tehát: az egyik természetes, a másik természetfeletti, de a keresztény gondolkodásban a harmóniára törekszenek: az érlelődés kritikus pontját fenomenális elemzésünk révén sejtjük meg, de ez csak fizikai feltétele és tapasztalható oldala a Parúzia kritikus pontjának, amelyet a kinyilatkoztatás nevében várunk.

4. *Teilhard sikere és időszerűsége*

Honnan Teilhard de Chardin sikere és beszélhetünk-e időszerűségéről? Egy negyedszázaddal halála után (1955-ben halt meg), amikor már elmúlt az

az esztelen divathullám, amelyet az 50-es évek végén *Az Emberi Jelenség* közzététele keltett, hol állunk?

4.1. Röviden megjelöltem azt a négy tételt, amelyekkel Teilhard maga tömören kifejezte dialektikájának négy állomását: az anyagi Világmindenségben az élet mint a jelenség lényege; a biológiai világban a reflexió mint az élet legfelsőbb formája; az emberi világban a szocializálódás mint a reflexió lényeges haladása; végül a társadalmi szervezetben a keresztény fílum mint a szocializálódás összegyűjtő tengelye.

Világos, hogy az utolsó lépés — ezt Teilhard maga is jelzi és megfelel az indukciók sajátosságának —, tehát az Egyház mint az emberi szocializálódás összpontosulási tengelye csak hit, vagy annak közvetlen előzményei révén fogadható el, vagyis a hivők tehetik meg a lépést, akiknek azt a « kinyilatkoztatás » feltárta. A *Keresztény jelenség*et tehát alig vehetik észre a nem keresztények. Ez a tény azonban nem veszi el értékét vagy igazságát, ha számukra a teljesebb koherenciát biztosítja.

Ami a három előző állomást illeti, amelyek nem tételezik fel a keresztény hitet, el kell ismernünk, hogy vonzó hatásuk különbözőképpen érvényesül: mély, árnyalt vagy mellőzhető a személyek vagy szellemtípusok szerint. Mégis meg kell mondanunk, hogy Teilhard ma nem tartozik már senkihez. És ez nagyon jól van így. Ha kezdetben műve titkos jellegénél fogva csak beavatott körökben volt ismert, csaknem szükségképpen keresztények és francia nyelvűek körében; ha azzal a kockázattal járt, hogy kis csoportok kisajátítják — jószándékú, de kevésbé hozzáértő « kápolnák » —; ma Teilhard-t olvassák, tanulmányozzák, vitatják az Egyház körein kívül. R. Garaudy előszót írt *Az Emberi Jelenség* orosz fordítása elé, amely Moszkvában jelent meg. Múlt szeptemberben Párizsban az UNESCO kezdeményezett egy kollokviumot: igazgatója, Amadou-Mathar M'Bow és a szocialista francia köztársasági elnök, F. Mitterand méltatták műve érdemeit. A nagy előadásokat kuvaiti mohamedán, indiai, japán professzorokra, a Kínai Népköztársaság Tudományos Akadémiájának elnökére, továbbá keresztény vagy nem keresztény nyugati és afrikai szakemberekre bízták. E tényt és Teilhard eszmevilágának ökumenikus lehetőségeit érdemes kiemelnünk, mert világnézet szempontjából egészen kivételes jelenség. Ha egy tudományos vagy technikai megközelítés körül a kultúrák különbözőségén át és annak ellenére könnyen kialakul nemzetközi közösség, igen ritka és nehéz ilyen közönség létrehozása, mihelyt filozófiai felfogásokról vagy vallási kérdésekről van szó.

Teilhard az Egyház-intézményen túl szőtte a párbeszédet a tudományos realizmussal és a modern világgal. Megfigyelték, hogy nagyon személyes elemzései és mélyen eredeti meglátásai a szociális jelenséggel és az emberi konvergenciával kapcsolatban, a személyesítő szocializálódásról alkotott antropológiai megközelítése lényegesen hozzájárult a vallások és államok, különösen a szocialista államok közötti párbeszédhez. Az emberbe vetett hite, az emberiség önkormányzatának hangsúlyozása, a planétizáció hordereje egy bizonyos értelemben lényegesebbek a világ konvergenciája és békéje szempontjából, mint bizonyos kifejezetten teológiai vagy keresztény fejtegetések, mivel az előbbiek alapvetőbbek annyiban, hogy az utóbbiakhoz elengedhetetlen előzetes megfontolásokat nyújtanak. Teilhard valahol egyik esszéje mottójául ezt a nyilatkoza-

tot írta fel — teljesen helyes, bár sokan félreértették és szemrehányásokat tettek neki miatta:

> Hiszem, hogy a Világegyetem Fejlődés.
> Hiszem, hogy a Fejlődés a Szellem felé tart.
> Hiszem, hogy a Szellem Személyesben teljesedik be.
> Hiszem, hogy a legfelső Személyes az Egyetemes Krisztus.

És ő maga az esszé I. része elején így kommentálta: « Ha valami belső felfordulás következtében egymás után veszteném el hitemet Krisztusban, hitemet a személyes Istenben, hitemet a Szellemben, azt hiszem mégis rendületlenül tovább is *hinnék a Világban* » (*Út...* 446). Éppen ez a hit a világban, az emberben, a munkában és az emberi tervben alkotja ma azt a közös platformot, ahonnan kiindulva víziója ragályosan terjed.

4.2. A komplexitás/tudat együttes növekdése a fejlődés során a Teilhard által világosan megfogalmazott alaptörvény: ezt manapság a modern biológia és antropológia egyöntetűen elismeri. Az UNESCO már említett nemzetközi kollokviumán kiemelték ezt az egyöntetűséget. Jacob, Monod vagy Prigogine, Arthur Koestler vagy Edgar Morin, Zubov szovjet akadémikus vagy a francia Jean Piveteau mind egyetértenek ebben a pontban, és szerintük a Teilhard által kifejezett törvény igazi forradalmat jelent világszemléletünkben. Teilhard bevezette az ember jó « centráltságát » a Világegyetembe, és így helyettesítette az arisztotelészi-skolasztikus világ geometriai centráltságát, amelyet Kopernikusz és Galilei megdöntött a ptolemaioszi geocentrizmus elvetésével.

4.3. Teilhard másik lényeges hozzájárulása és döntő érdeme világképünk kialakításában: megragadta az ember megjelenésének és a hominizáció jelentésének sajátosságát és horderejét. Maga a hominizáció fogalom is teilhard-i, bár ma már annyira klasszikus, annyira polgárjogot szerzett, hogy banálisnak tűnik. Ma már a legortodoxabb tudományos antropológiának is szerkezeti része, és a tudósok, bármilyen horizonthoz tartozzanak is, lényeges vonatkozási pontnak tartják. A teilhard-i problematika a szakszerű antropológiai reflexió állandója lett, bármint legyen is a helyzet a felfogások árnyalatait, sőt eltéréseit illetően. « A hominizáció (emberré válás) — ha úgy tetszik — először az egyéni, pillanat alatt történő ugrást jelenti az ösztöntől a gondolatig; de a hominizáció tágabb értelemben jelenti az állati mivoltban meglevő minden erőnek fokozatos filetikus spiritualizációját (lelkivé válását) is » (*Az Emberi Jelenség*). Az ember megjelenése valamennyi antropológus számára ma elsőrendű eseményt jelent. Maguk a szovjet tudósok is döntő fordulatnak ismerik el a Föld-bolygó történetében, elannyira, hogy az ember idejének jelölésére ilyen szakkifejezéseket javasolnak: Antropogén, Antropozoikus vagy Pszichozoikus... Amikor a francia vagy angolszász paleontológusok arról beszélnek, hogy az emberrel « új életforma » és « új éra » kezdődött, szintén ebben a távlatban mozognak; Teilhard egycsapásra felismerné itt vízióját. Így tehát a sajátos filetikus szempont, amely tanulmányát uralja és a tudatnak mint biológiai jelenségnek értelmét feltárja, illetve kezébe adja a fejlődés Ariadne-fonalát, meghatározza az *Ember helyét a természetben*, azt a sajátos helyet, amelyet a német szerzők, Altner, Heberer vagy Hofer *Sonderstellung*nak neveznek.

4.4. És ez az új életfajta törési pontot jelent az Evolúcióban, mivel az emberrel a fejlődés öntudatossá lesz — ezentúl befolyásolhatja saját ritmusát és irányát, kezelheti saját mechanizmusainak rugóit; törési pont és lényeges szakadás a különben homogén fejlődési folyamatban, mivel az emberrel az evolúció már nem divergens és szétágazó: ellentétben a biológiai világ összes többi szektorával az ember már csak egyetlen fajt alkot az éghajlati és földrajzi viszonyok különbözősége ellenére; kétségkívül az ember fejlődik, de mióta ember van a földön, csak egyetlen emberi faj foglalta el a bolygót: « a szétszóródó ágak többé már nem válnak el egymástól; az emberiség, bár néha vérben és feszültségek közepette, állandóan konvergál ». És ez az először lényegileg biológiai tény súlyos következményekkel jár az emberiség alapvető egysége szempontjából — nem lehet összeegyeztetni semmiféle fajelmélettel...

4.5. Már a XIX. század végétől Verdnaskival a Biogenezis és a bioszféra kifejezést javasolták. Teilhard, aki érzékeny volt a tudat jelenségére, a kozmikus fejlődésben kijelölte ennek szerves helyét, és megteremtette hozzá a Noogenezis és Nooszféra kifejezéseket. Így megfordítja a materialista felfogást, amely addig uralkodó volt az evolúciót illetően. Teilhard számára nemcsak hogy nincs ellentét az anyag és a szellem között, amit Bergson hangsúlyozott, hanem egyik híres formulája szerint az evolúció kinyilvánítja « az anyag lelki hatalmát »: « a fejlődés a szellem felé tart, és az embernél a személyben tetőzik ».

5. Teilhard tudós?

Be kell fejeznem. Itt szeretnék szembenézni a gyakran felvetett kérdéssel: Vajon Teilhard tudós? A kérdés kétértelmű. Ha a biológus, a paleontológus vagy a geológus kutatómunkájáról van szó, a válasz kétségtelenül igenlő. Teilhard negyven éven át hozzájárult a tudományos kutatáshoz, amit a szakemberek elismertek. Ha viszont a fentebb felvázolt víziójáról van szó, amely főleg a nem szakképzett nagyközönség figyelmét vonta magára, a kérdésre árnyaltabb választ kell adnunk. Teilhard kétségkívül a « jelenség » megfigyelésének tapasztalati módszeréből indul ki. Mint biológus, mint az élet történésze, a terepen dolgozó kutató sajátos természetességével igyekszik megérteni a fejlődést és kifejteni annak végső értelmét. Annyi bizonyos, hogy a mechanizmusok és a struktúrák részletei kevésbé érdeklik, mint a világ alapszövete kifejlődésének törvényei, mély jelentése és irányának értelmezése. « Víziót » (látomást) tár elénk, és ebből a szempontból műve nem tudományos a szó megszokott értelmében. De mégsem puszta spekuláció, mégkevésbé költészet, allegória vagy mítosz. Teilhard fejtegetései nem a pozitív tudomány mellett sorakoznak fel: ellenkezőleg, mélyen abban gyökereznek, az analógia és az extrapoláció állandó folyamatára támaszkodnak. Érdekes és teljesen jogos, ha a teilhard-i episztemológia természetét és sajátos módszerét kutatjuk. Mégis számomra az igazi kérdés nem annyira az, hogy vajon Teilhard víziója tudományos-e, hanem az, hogy megérdemli-e csatlakozásomat. Mert a tudomány nem meríti ki az ész útjait; nem rendelkezik tehát az igazság kizárólagos monopóliumával.

Teilhard-nak van egy sor olyan kijelentése, tétele, amelyek szoros értelemben nem tudományosak: a növekvő komplexitás/tudat törvénye, vagyis a « fizikusok isteni energiájához » kapcsolt elrendeződési energia; a dolgok külseje

(*Dehors*) és « belseje » (*Dedans*); « az élettől meglendített anyag, a szellem felé felemelkedő élet ». Mindezek nem « tudományosak » a mai természettudomány általános szóhasználatában. Ezek nem pozitív, operatív nézetek: egy bizonyos finalitás elismerését foglalják magukban, ezt szívesen elismerjük. De ha az élet és a fejlődés megértéséről van szó, azt kérdezhetjük François Russóval, hogy vajon a « tudományosság » követelménye annyira parancsoló-e. Vajon annyira elítélendő-e az, hogy számos modern biológus, — nemcsak Teilhard! — ellenállhatatlanul túllép a tilalomfákon, hogy értelemről, célszerűségről beszéljen? Bármennyire különböznek is, sőt ellentétesek Teilhard, ill. Jacob, Monod, Prigogine « nézetei », legalábbis valamennyien túlhaladják a szigorú tudományosság regiszterét, mivel szükségét érzik annak, hogy többet mondjanak az életről, a fejlődésről, az emberről, mint amit a szűk pozitivista tudomány megenged. Prigogine « új szövetségről » beszél, Edgar Morin « rendetlenségről », « őskáoszról », Monod vagy Jacob « teleonómiáról » vagy « tervről », vagy bevallják: minden úgy történik, « mint ha... ». Így tehát, bármilyen égtájról érkeznek is, Teilhard-ral együtt elismerik, hogy szükséges és jogos az értelem után kérdezni, amely túlmutat a tudományos módszer jogos semlegességén és a szigorúan spekulatív síkon helyezkedik el. Az említett semlegességet a maga területén tisztelnünk kell, a szakterületeken kötelező a szigorú tárgyilagosság, de elviselhetetlen, ha valaki hagyja, hogy bezárják oda vagy kényszerzubbonyt akasszanak rá; — az ember nem « fulladhat meg a túl alacsony égbolt alatt ». Anélkül, hogy megszűnne önmaga lenni, a tudomány megnyílhat, meg kell nyílnia: márpedig a jelenleg felkínált nyitások között Teilhard víziója marad sokak számára az, amely leginkább megérdemli, hogy csatlakozzanak hozzá.

(Fordította: SZABÓ FERENC S.J.)

« La vision dynamique de Teilhard de Chardin sur l'Univers », *Revue Théologique de Louvain*, 13, 1982, 163-185.

Édouard Boné S.J.

A PALEONTOLÓGUS TEILHARD AZ IDŐ PRÓBÁJÁBAN

1955. ápr. 18 és 23 között Párizsban egy nemzetközi paleontológiai kollokviumot tartottak. A beszámolók között szerepelt egy előadás ezzel a címmel: « Az ortogenezis védelme: a fajjá-alakulás alakzatai kapcsán ». Arról a hozzászólásról volt szó, amelyet három hónappal korában Teilhard de Chardin készített el, hogy nemzetközi találkozón felolvassa. De kevéssel a találkozó előtt, 1955 húsvétján Teilhard New Yorkban elhunyt.

Egy negyed század telt el a paleontológus eme utolsó tudományos « papírja » óta. Egy fél század telt el a Choukoutienben történt felfedezések óta: ekkor kötelezte el magát Teilhard a Kínai Geológiai Szolgálatnál, hogy tanulmányozza az emberi kezdetek egyik leghíresebb felfedezésénél (« Sinanthropus ») a kőzeteket és állatmaradványokat, és közreműködjék azok értelmezésében. Hetven év telt el azóta, hogy a hastingsi jezsuita teológus, a lelkes kezdő paleontológus segített Piltdownban a kőzetek rostálásánál... Az idő próbája! Szeretnénk itt nagyon tárgyilagosan felmérni azt, hogy mi maradt meg érvényesnek és mi idejétmúlt abból, amit Teilhard az emberi eredetekkel kapcsolatban felépített.

Az igazi tudományos szakember sohasem lép fel azzal az igénnyel, hogy végérvényes igazságot fogalmaz meg. Tudja, hogy erőfeszítése mindig csak megközelítés, szükségszerűen a jelenlegi kutatási feltételek jelölik meg, tehát függ a jelenleg rendelkezésre álló anyagtól és megfigyelésektől, módszere korlátaitól, eszközei szűkösségétől és a szomszéd tudományos diszciplinák fejlettségi fokától. Ismeri és habozás nélkül elfogadja végkövetkeztetéseinek hiányos, törékeny és átmeneti jellegét. Csak egy bizonyos időtávlatban lehet felmérni a nagy kutatók érdemeit, felbecsülni azt, amivel valóban hozzájárultak koruk felfedezéseihez: így esetleg a megőrzött vívmányok véglegeseknek bizonyulnak, a pályák nyitottak maradnak, a termékenynek bizonyult módszerek és a munkahipotézisek fokozatosan igazoltak lesznek, a gyors meglátásokat türelmesen alátámasztják, illetve idővel kellőképp kidolgozzák, hogy aztán részét alkossák a tulajdonképpeni tudományos építménynek, amelyet a nemzetközi tudományos világ elismer.

1. *Teilhard és az emberi eredetek*

Az emberi eredetek: erre a területre összpontosul figyelmünk az előbb jelzett szempont szerint. Teilhard tudományos működése zömében a rétegződési geológia és az állati paleontológia területére irányult. Néha foglalkozik az általános biológia, az archeológia és a történelem előtti kor kérdéseivel is. Mindezzel most itt nem foglalkozunk kifejezetten, mivel szántszándékkal az emberi paleontológia területén végzett kutatásait vizsgáljuk: ezek eredményeit

Teilhard mintegy negyven cikkben vagy tanulmányban foglalta össze; — műveinek bibliográfiája összesen 350 címet tartalmaz. De nem szabad helytelenül értelmeznünk ezeket a számokat. Igaz az, hogy Teilhard impozáns tudományos termelésében egyetlen lapot sem szentelt a fosszilis ember szakszerű anatómiai leírásának, de valójában az ember problémája érdeklődésének legalapvetőbb témaköre volt. Marcellin Boule laboratóriumában kezdte tudományos munkásságát a Chapelle-aux-Saints-ben talált neander-völgyi ember-maradványok és a Ferrassie-ban feltárt leletek tanulmányozásával. 1929 és 1945-ben a Kínai Geológiai Társaságnál szorosan együttműködött azzal a csoporttal, amely Choukoutienben feltárta a « Sinanthropus » maradványait: Davidson Black és Weidenreich társaságában részt vett az archanthropusok éppen feltárt maradványainak értelmezésében és azok fejlődési fokának megállapításában (az emberszabású majmok egy fajtájáról van szó). Ilyen érdeklődéssel látogatja meg Jáván, Trinilen és Sangiranon, a Solo folyó völgyében a nagy paleontológiai lelőhelyeket, ezért érdeklődik Burma és Etiópia iránt. Végül ugyanez az érdeklődés — az Ember, az emberi kezdetek felderítése — magyarázza azt, hogy 1951-ben és 1953-ban részt vett két Dél-Afrikában kutató expedícióban, és még inkább az a tény, hogy New Yorkban élete utolsó hét évét kutatási igazgatóként a *Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research* nevű alapítványnál töltötte.

A paleontológus esélyei és korlátai

Teilhard 1912-től 1955-ig vitathatatlanul rendkívüli paleantropológiai tapasztalatot halmozott össze: Choukoutientől Transvaalig, Dordogne-tól a Solo folyó völgyéig, a Neander-völgyiektől a Sinanthropusokig, ill. az Australopithecusokig — igazában egyedülálló tapasztalatra tett szert. Közvetlen kapcsolatba került a korszak nagy dokumentumainak, lelőhelyeinek vagy őslénytani leleteinek jórészével, és mindezt személyesen hasznosíthatta. E szerencséjét nemcsak a körülményeknek köszönhette, hanem kezdeményező készségének és szaktudásának is: így került kapcsolatba az emberi paleontológia akkori valamennyi szaktekintélyével Harvardtól Witwatersrandig, Párizstól Bandungig, Oxfordtól Pekingig. Tapasztalat, kapcsolatok, érintkezések, elsőkézből kapott információk, éspedig planetáris szinten, végig a Pleisztocén egész időtartamán. Kétségkívül mindez Teilhard felbecsülhetetlen szerencséjét, esélyeit jelzi, amelyekből hasznot húzhatott.

De, mivel 1955-ben elhunyt, Teilhard nem ismerhette az emberi paleontológia hihetetlen aratását, amely a legutóbbi negyedszázad alatt történt. Nem tudta ennek eredményeit kifejezetten beépíteni azokba a konstrukcióiba, amelyeket szükségképpen kora rendelkezésére álló adataiból szerkesztett meg. Márpedig a Teilhard idejében ismert adatok csak kis elenyésző hányadát alkotják annak az információnak, amivel az emberi paleontológia ma rendelkezik. Túl hosszú lenne és szándékunkon kívül esne, ha itt számbavennénk az 1955 óta tett felfedezéseket, akár csak megközelítően is, a Negyedkor legalsó részeitől, sőt a Mio-Pliocén idejétől kezdődően; érdektelen lenne az is, hogy az emberi paleontológia új vagy megújított módszereit-eszközeit számba vegyük. Éppen csak megemlítünk néhány nevet, hogy jelezzük a legújabb kutatások

eredményeit, amelyek segítségével sikerült betömni azokat a hiányosságokat — hiányzó leletek az evolúcióban! —, amelyekkel Teilhard-nak szembe kellett néznie. Sematikusan így vázolhatjuk fel a geológiai korok szerinti paleantropológiai leleteket, ill. a hominizáció öt szintjét [1].

— I. A Pliocén kor Emberszabásúi (emberféléi): mintegy tízmillió évvel ezelőtt bukkanhatott fel a hominidák, emberfélék családja. Ekkor jelent meg a *Ramapithecus* nem: Ázsia (India, Pakisztán, Jünnan, Szaud Arábia, Törökország), Kelet-Afrika (Kenya), Spanyolország és Magyarország.

— II. Mintegy három millió évvel ezelőtt megjelentek (Dél-Afrikától Etiópiáig) az *Australopithecus*ok és a *Paranthropus*ok, amelyekből több száz töredék maradt fenn. Teilhard ismerte az első Australopithecus fajtákat Dél-Afrikában, de azóta a transvaali lelőhelyeket alaposan kiaknázták. Főleg a nagy Rift-hasadás mentén, az olduvai Baringo tónál találtak gazdag aratásra. A kelet-afrikai első Australopithecust (« Zinjanthropus ») csak 1959. júl. 17-én fedezték fel, tehát jó négy évvel Teilhard halála után. Húsz év alatt a tudomány nagy haladást tett!

— III. Mintegy kétmillió évvel ezelőtt jelent meg a *Homo habilis* (a *Homo* nem első képviselője) Kelet-Afrikában. Ezt egyáltalán nem ismerte Teilhard. Csak 1964-ben azonosították.

— IV. A *Homo erectus*t már Teilhard is tanulmányozhatta 1929-től 1945-ig Indonéziában, és főleg a kínai Choukoutienben. De azóta számos új információval gazdagodott a paleontológia. 1955 óta legalább húsz lelőhelyet fedeztek fel a világ különböző részein (köztük a magyarországi Vértesszőlősön). Régebben ezt a Homo erectust nevezték *Pithecanthopus*nak vagy *Sinanthropus*nak. Korát 1,2 — 0,4 millió évre teszik. A modern ember ősének tekinthető.

— V. *Homo sapiens* számos fajtával: Legrégebbi példányai a Pleisztocén kor közepétől maradtak fenn (Mindel-Riss-féle jégkorszakközi időszak, mintegy 300.000 évvel ezelőtt). Ide tartozik a híres Neander-völgyi típus a Würm-féle eljegesedés idején. Ettől az időszaktól kezdve a *sapiens* forma lényegében kialakultnak tekinthető. Számos leletet találtak (Sanidar, Jebel Kafzeh, Kulna, Sidi Abd-er-Rahman...).

Mindezt a fosszilis leletanyagot Teilhard nem ismerte. De ezen túl milyen nagy a fejlődés a datálási módszerek (rádióaktivitás-) és egyéb technikák területén! A jelentősen megnőtt és pontosan datálható anyagot statisztikai és matematikai módszerekkel pontosan értelmezhetik. Továbbá a paleontológia párbeszédet folytat más tudományágakkal (biokémia, radio-immunológia, citogenetika, biológia, antropológia). Ne feledjük, hogy a DNS-molekula és a vele kapcsolatos modern biológia szintén a tudomány újabb vívmánya, amellyel Teilhard-nak sohasem kellett szembenéznie.

2. *Meglepő megsejtések*

Hogyan használta ki Teilhard esélyeit, hogy túlszárnyalja korlátait? 25-50 év távlatából hogyan állta ki az idő próbáját az emberi eredetekre vonatkozó

[1] Részletesebben lásd: E. Boné, « Paléntologie et reconnaissance de l'Homme », *Études*, janvier 1980, 39-57; magyarul: *Mérleg* 1982/3, 253-267.

kutatása? Nem lehet szó itt arról, hogy részletesen, lépésről lépésre kiértékeljük a paleontológus számos állásfoglalását hosszú tudományos pályája során a filogenezissel kapcsolatban, amelynek különböző szintjeit és alakulásait bőven kikémlelte. Csupán csak néhány jelentősebb szempontot veszünk figyelembe.

A hominizáció fogalma

A szó ma már banálissá vált, közhasználatú lett. Számos nemzetközi szimpozion vagy különböző nyelveken megjelent fontos monográfiák címében szerepel. Úgy tűnik, először Edouard Le Roy 1928-ban megjelent művében szerepel nyomtatásban (*Les origines humaines et l'évolution de l'intelligence*). De már korábban használta Teilhard egy 1923-as esszéjében, amely akkor még kiadatlan volt [2].

Ed. Le Roy (Teilhard barátja, Bergson egyik tanítványa és utóda a Collège de France-ban) gyakran hivatkozik erre az esszére 1927-1928-ban tartott kurzusában, amely aztán könyvalakban megjelent. A « hominizáció » kifejezés tehát, de méginkább a jelenség és a sajátos távlat, amely tért hódított a modern antropológiában, Teilhard de Chardin-re megy vissza. Bármint legyen is a helyzet a hominizáció értelmezésében, annak értelmét, útjait, mechanizmusait illetően, a teilhard-i problematika az ide vonatkozó antropológiai megfontolásokban állandó lett. « A hominizáció (emberré válás) — ha úgy tetszik — először az egyéni, pillanat alatt történő ugrást jelenti az ösztöntől a gondolatig; de a hominizáció tágabb értelemben jelenti az állati mivoltban meglevő minden erőnek fokozatos filetikus spiritualizációját (lelkivé válását) is » (*Az Emberi Jelenség*).

Az ember megjelenése ma már minden antropológus számára elsőrendű eseményt jelent. Még a szovjet tudósok is (pl. A.M. Girmunsky, A. Pavlov, I.V. Vernadsky) elismerik, hogy a Föld-bolygó történetében döntő fordulatot hozott, elannyira, hogy az ember idejének jelölésére ilyen fogalmakat javasolnak: Antropogén, Antropozoikus, Pszichozoikus... Amikor a francia vagy angol paleontológusok az élet új formájáról, új éráról beszélnek, amely az Emberrel kezdődött, ugyanabban a távlatban mozognak, amelyben Teilhard rögtön otthon érzhetné magát [3]. Így tehát Teilhard sajátos filetikai szempontból, amely tanulmányainak uralkodó szempontja — ez által felismeri a tudatnak mint biológiai jelenségnek jelentőségét, megtalálja a fejlődés folyamatának *Ariadne fonalát*, — meghatározza *az ember helyét a természetben*. Nem minden biológus csatlakozott e szemlélethez; egyesek még penészedésről, rosszul sikerült baktériumról vagy a hernyó ivadékáról beszélnek az emberrel kapcsolatban... De a legtöbben elismerik az embernek a « sajátos helyet », így a német nyelvű tudósok a *Sonderstellung des Menschen* kifejezést használják [4]. Már 1930-tól Teilhard álláspontja világos volt: « A paleontológiai megfontolások már nem küzdhetnek a jelenlegi emberi tény elkápráztató nagysága ellen.

---

[2] Vö. *Oeuvres* III, 1957, 75-111: « L'Hominisation ». Bevezetés az emberi jelenség tudományos tanulmányozásához.

[3] Vö. J. Piveteau, « L'Hominisation », *Encyclopedia Universalis* 8, 510-511.

[4] Vö. H. Hofer — G. Altner, *Die Sonderstellung des Menschen*, Stuttgart 1972.

Az emberi paleontológia végső soron meg akarja találni az emberi faj embriogenezisét. Márpedig az ember-faj esetében éppúgy, mint az ember-egyed esetében az embrionális állapotok nem teszik lehetővé a felnőtt lény értékének meghatározását... ».

A « Sinanthropus »

1929-től 1945-ig Teilhard figyelme elsősorban a Choukoutienben végzett ásatásokra összpontosult; a kínai hatóságok nevében jórészt ő volt a felelőse a geológiai és nem emberi paleontológiai munkáknak. Az ember iránti érdeklődése önkéntelenül is oda vezette, hogy helyzeti előnyét kihasználva kifejezetten is nyilatkozzék az Archanthropusok fokozatával kapcsolatban, amelyeknek maradványait a Közép-Pleisztocén korból oly bőségben meglelték Peking környékén. Meglepő, hogy Teilhard milyen gyorsan és milyen biztos ítélettel meghatározta a Sinanthropus szerepét és jelentőségét. A hagyományos vélemény alapján legalább mintegy százezer évre becsüli korát (ma már mintegy 400.000 évről beszélünk). A Sinanthropus a Pithecanthropus ikertestvére vagy unokatestvére: valamennyit a *Homo erectus* egyetlen fajtájába csoportosítottuk. Teilhard kifejlett pszichizmust tulajdonít neki: a Pekingi Ember valóban a Choukoutienben feltárt kőszerszámok szerzője, és bizonyos jelek arra mutatnak, hogy halottait eltemette. Koponyájának térfogata és szerkezete folytán már jócskán túllépte azt a titokzatos küszöböt, amely az ösztönt elválasztja a reflexiótól; tehát kétségtelenül a modern ember ősével állunk szemben. Teilhard megállapításait ma sem lehet kétségbe vonni, ellenkezőleg: bár korábban részben vitatták, az antropológusok azóta fokozatosan elfogadták álláspontját.

Az Australopithecusok együttese

1950-től kezdve Teilhard-nak alkalma volt arra, hogy nyilatkozzék a Dél-Afrikában felfedezett « Para-Hominidák » csoportjáról. Éppen akkor tárták fel a leleteket. A Taungban, Sterkfonteinben és Kromdraaiban talált első ásatag dokumentumok ugyan 1924-ből, 1936-ból és 1938-ból valók, de csak 1947 és 1949 között bukkantak a leletek olyan tömegére, amely magára vonta a tudományos világ érdeklődését. Csak 1950-ben jelent meg Broom kis kötete (*Finding the missing link*, London 1950), amely a szenzációs felfedezések hírét szétröpítette. Ettől kezdve a *Wenner-Gren Foundation* érdeklődni kezd az ásatások folytatása iránt, és Teilhard mint szakértő részt vesz a munkálatok előkészítésében. Kétségkívül ez az alkalom és feladat teszi érzékennyé az Australopithecusok problémája iránt. Hamarosan leszögez néhány alapvető pontot, amelyeket jórészt később megerősítettek:

— Legelőször is kiemeli a csoport összetett és polimorf jellegét: harminc évvel később, bár végtelenül nagyobb mennyiségű leletekkel rendelkezünk, még mindig több « típus » együttlétezéséről beszélünk, anélkül, hogy sokkal pontosabban meg tudnánk határozni filetikai vonatkozásukat.

— Teilhard nem ismeri el az Australopithecusoknak szerszámkészítő képességet: ma sem jutottunk sokkal messzebbre, legfeljebb megengedjük, hogy bizonyos elemi « szerszámokat » készítettek, amelyek alkalmasak voltak raga-

dozó-reflexek kiváltására. Ezeket az elemi « szerszámokat » (pattintott köveket) csak 1954-ben fedezte fel Brain Makapansgatban, Sterkfonteinben pedig csak 1956-ban találták meg őket. Még ma sem tudjuk biztosan, hogy ezek a « szerszámok » az Australopithecusok karcsú vagy robusztus típusához tartoznak-e, avagy már fejlettebb hominidák a készítői ezeknek a pattintott köveknek.

— De az Australopithecus már felegyenesedett: Teilhard ezt megállapítja. Az Antropomorf (emberszabású) fajták autonóm és nagy fejlett csoportjához tatozik, az emberek mellett élve, vagy legalábbis időben nagyon kevéssel előzve meg őket, így valószínűen az ember őseinek tekinthető.

— Teilhard szerint tehát nem *missing link*-ről (hiányzó láncszemről) van szó, hanem olyan különösen jelentős közbeeső csoportról, amely a Pliocén korban jelent meg a Főemlősök felsőbb fajtájának törzsén, de aztán eltűnt, anélkül, hogy tovább fejlődve valami nyomot hagyott volna. Autonóm csoport tehát, különálló hominoid, amely nem tekinthető az emberi filum gyökerének sem.

Teilhard mégis érzi, hogy ez az « emberkísérlet » « különösen jelentős »: « abban a korban, amikor az Australopithecusok éltek Vaal medencéjében, a kezdetek Embere (a *pebble-industry* embere) éppen azon a ponton volt, hogy felmerüljön vagy éppen felmerülőben volt, vagy talán már meg is jelent nem messze onnan valahol Afrika földjén ». Teilhard tehát a Negyedkor hajnalán Afrikában « egy nagyon primitív embert » posztulál — « egy X Embert, amelyet nagyon fontos lenne ismernünk, de amelynek, sajnos, még egyetlen csonttöredékével sem rendelkezünk ».

Egy bizonyos értelemben Teilhard nemcsak posztulálta a felfedezést: már jelezte és lokalizálta is. « Az Australopithecusokat (és az X Embert) minden valószínűség szerint megtaláljuk Nyugaton, Angolában, és északabbra, Rodéziától Tanganyika felé (Eyasi tó, a Victoria-tó dél-keleti része) ». 1954-ben ezt írja: « A nagy Rift-hasadás egyre világosabban kibontakozik mint a világnak az a része, ahol a legjobban remélhetjük az emberi eredetek kérdésének megfejtését ». Öt évvel később, 1959-ben csakugyan megtalálták az első Australopithecust (Zinjanthropust) Olduvai völgyében; majd csakhamar mintegy száz elszórt töredékét az Eyasi tónál, Észak-Tanzánián és Kenyán keresztül egészen Etiópiáig (Omo és Awash medencéje). 1964-ben kilenc évvel Teilhard megsejtése után, az általa követelt X Ember, a *Homo habilis* került elő a nagy Rift-hasadás szélén, Laetolilban, Olduvaiban a Turkana partján és Afars vidékén...

Teilhard meglepő megsejtése elvetette azt, hogy az Australopithecusok közvetlen ősök, az emberi gyökérnél nem igen várt « pithecanthropoid formát »: a legősibb emberek afrikai rendszerét inkább « sokkal fejlettebb, sokkal inkább alkalmazkodó formának » tekintette, mint bármelyik pithecanthropust (emberszabású majmot). Szerinte abból a bizonyos « ősemberből » kellett származnia (sokkal korábban, semmint azt gondolnánk) « az emberiségnek sajátosan életerős formája, amely ma szemünk láttára az egész világot elfoglalja ». « Sokkal korábban, sokkal nagyobb alkalmazkodó képességgel », mondja Teilhard. Vajon Koobi Fora *Homo habilis*éről van szó, amelynek legfőbb képviselője a KNM ER 1470 jelzésű, koponyatérfogata kb. 775 cm^3 és ideje mintegy 1,6 millió évre menne vissza (vagy esetleg 2,5 millió évre)? Ezt követné a *Homo*

erectus-alakulatok (KNM ER 3733 és 3883) csoportja, jellegzetesen Pitecanthropus-félék, amelyek 1,5 millió évvel ezelőtt jelentek meg. Teilhard nem hitte, hogy ilyen pontos volt sejtelme!

Afrika és az ember eredete

Így tehát Teilhard felismerte, hogy Afrika elsőrendű szerepet töltött be a hominizációban, sőt a Főemlősök egész kalandja szempontjából központi volt. Több alkalommal kommentálja az Oligocén-korabeli főemlősök Fayumban felfedezett maradványait: de korában, tíz évvel Simons gyűjteménye előtt, senki sem tudta kellőképp értelmezni a nagyon összetett és egyben nagyon szegényes leleteket, amelyeket a század elejétől tártak fel. Az Alsó-Pleisztocén korából származó sajátosan emberi eredetekkel kapcsolatban a helyzet sokkal világosabb: « Afrika szívében kellett először megjelennie az Embernek », írta Teilhard 1955-ben. (Vö. *Oeuvres* II, 277-291). Láttuk, hogy megsejtette: az Északon és Keleten talált új leletek csakhamar megerősítik és pontosabban meghatározzák meggyőződését. Mégis felveti a kérdést, hogy vajon nem kell-e feltételezni két fejlődési központot: « kétségkívül nem teljesen függetlenek egymástól, de mint a fejlődés eredetileg folyamatos frontja korai szakadásának eredményét » (Vö. *Oeuvres* II, 258-261).

Kelet-Afrika és Indomalaysia alkotná így azt a két zónát, ahol az emberi fejlődés autonóm módon áthaladt az Australopithecus, Pithecanthropus és Neander-völgyi típusokon, de a *Sapiens* forma planétáris távlatban csak Afrikában jelent meg sikeres módon. Ezt az eredeti felfogást, amelyet Teilhard utolsó esszéiben javasolt, a modern paleantropológia nem igen fogadja el. El kell ismerni, hogy az Australopithecus fokozatai vagy a *Homo habilis* változatai, amelyeket oly bőségben találtak meg Afrikában, még nem ismertek kellőképp vagy ismeretlenek Indomalaysiában. Egyébként nincsenek biztos adataink, hogy a *Homo sapiens* planétáris megjelenését állíthassuk a Neander-völgyi forma *szükségszerűen* afrikai változatából kiindulva. Pillanatnyilag úgy tűnik, hogy Teilhard-nak ez az utolsó hipotézise nem megalapozott.

Láttuk, hogy Teilhard nem fogadta el az Australopithecusokat az ember ősének. Közbeeső csoportnak, para-hominidáknak látta őket, olyan autonóm csoportnak, amelyet « felváltott » az ember. Ezt a véleményt ma is tartják, legalábbis a robusztus típussal kapcsolatban, sőt egyesek a karcsúbb formával kapcsolatban is (*A. africanus*). De a csoport összetett, sokkal összetettebb, semmint azt Teilhard gondolta. Nemrég egy újabb fajtáját is elismerték: ez a Tanzániában és Etiópiában felfedezett *A. afarensis*, amelynek korát 2,9—3,7 millió évre teszik. Egyesek becslése szerint ez a forma a *Homo habilis* ősének tekinthető. De Teilhard ezt nem ismerte: véleménye tehát tökéletesen megvédhető az Australopithecusokra vonatkozóan, amelyeket, a karcsú típusú *africanus*t is beleértve, volt alkalma tanulmányozni.

E részleges szemponttól függetlenül mégis azt kell mondanunk, hogy Teilhard sohasem érdeklődött túlságosan a sok paleontológus által javasolt közvetlen fejlődési vonal iránt. Mindig sokkal inkább a helyettesítés távlatát fogadta el, semmint a világos leszármazást. « A felváltás (relais) e mechanizmusa, amely szerint az élő csoportok a történelem által megragadhatóan egymást nemzik,

sokkal ritkábbak, mint az oldalági helyettesítések » (*Oeuvres* II, 41-50). Teilhard több alkalommal az emberi poligenezis pikkelyes, hagymás struktúráját javasolta. « Sem a Maueri Ember, sem a Neander-völgyi, és esetleges leszármazottja, a rendkívüli Rodéziai ember, nem állítható — úgy tűnik — egy szériába, sem maguk között, sem — a fortiori — a modern emberek sorozatába » (*Oeuvres* II, 41-50). Maga a Pithecanthropus is talán peremág, amely különállóan burjánzott a Negyedkor elején más központibb és talán emberivé alakult csoportok szélén. Teilhard megengedi, hogy történelmi fejlődésében az emberiség valami embrionális szakaszon ment át (Archanthropusok), ezt követte a gyermekszakasz (Paleanthropusok), majd a felnőtt szakasz (Neanthropusok): de ez a három fázis nem követi egymást és egyik nem a másikból származik le; egy kúp pikkelyeinek kell elképzelnünk őket, amelyek egy bonyolult rendszert alkotnak. A *hagyma* vagy a *pikkelyek* hasonlata nem igen talált sikerre a paleontológusok körében: egyesek inkább *abroszról* (nappe) beszélnek, amely képet egyébként más összefüggésben Teilhard maga is gyakran használta. Persze a képek képek maradnak, bizonyos hasonlóságot akarnak érzékeltetni. De Teilhard érdeméül tudható be, hogy legalább szakított a közvetlen leszármazás leegyszerűsítő felfogásával, amely határozottan szűk látókörű és teljesen alkalmatlan arra, hogy számot vessen a paleontológia jelenlegi adataival. A felváltás (*relais*) talán grafikailag pontatlan, de paleontológiailag egzaktabb.

A piltdowni rejtély

Kell-e beszélnünk Teilhard szerepéről a Piltdowni Ember maradványainak (az angliai Sussexben talált koponya és állkapocs) felfedezésében és értelmezésében, amelyről annyit vitatkoztak, és amelyek annyira kétkedővé tettek sok paleontológust? Nemrég Teilhard-t is felelőssé akarták tenni a csalásban. Valójában ezt nem lehet kimutatni. (P. Costello éppen az ellenkezőjét mutatta ki: a fiatal Teilhard-nak semmi szerepe nem volt e szélhámosságban: *Antiquity*, 1981, 55, n. 213, p. 58). Egyébként e tanulmánynak nem az a célja, hogy ezt megvitassa, hanem kellő időtávlatból rámutatni arra, mi volt Teilhard véleménye a Piltdowni Emberrel kapcsolatban. Érzelmi szempontból kétségkívül nagyon jelentős volt számára, amint ezt élete alkonyán, 1953-ban naívul bevallotta Oaklynak, amikor már rájöttek a szélhámosságra: « az egyik legragyogóbb és legősibb paleontológiai emlék ». De mi sem természetesebb, hogy a fiatal, kezdő paleontológus számára a Piltdowni kőzeteknél eltöltött lázas órák felejthetetlen tapasztalatot jelentettek! Mégis a tudományos értelmezés objektív szintjén Teilhard — anélkül, hogy valamit is sejtett volna a csalásról — meglepően világos ítéletet alkotott, amely egy fél századdal később helyesnek bizonyult. Már 1920-ban így mutatja be a felfedezést a *Revue des Questions Scientifiques* olvasóinak: « Tehát egy emberi koponya és egy majomállkapocs! (...) Túl a fenntartással elfogadható elnevezésen, a Piltdowni Ember megérdemelné, hogy egészen különálló osztályba sorolják. Igen, megérdemelné, feltéve, hogy nem valami összetett állat volt, amelyet tévedésből két látszólag különböző darabból állítottak össze. (...) Nem felejtve az ellentétes hipotézis lehetőségét, sőt bizonyos valószínűségét sem, úgy kell okoskodnunk újabb adalékokig, mintha a piltdowni koponya és állkapocs két különböző alanyhoz

tartozna » (RQS, t. XXVII, 1920, 149-155). A rejtély megoldására csak 1953-ban került sor, de akkor Teilhard hipotézisét teljesen megerősítették.

Irányított fejlődés?

« Ha ki akarjuk fejezni az élő jelenség teljes nagyságát, integrálnunk kell egy bizonyos 'preferenciálist' (előnyben részesítettet) a 'véletlenbe'; a paleontológiának építményeiben helyet kell adnia az irányítás eszméjének » [5]. Ez Teilhard meggyőződése és legszigorúbb joga. El kell ismernünk, hogy a paleontológia, és az a bensőséges kapcsolat, amelyet az élet történetével kialakít, számos kutatót arra szólít, hogy elismerje és elfogadja az « irányított kozmogenezist », hogy ortogeneziseket fedezzen fel: a paleontológia egész tanítása azt mutatja, hogy az irányított intenzifikálódás hatásai uralkodnak a diverzifikálódás hatásain, és így afelé az állítás felé hajlik, hogy az állati morfológia titka lefokozható a szétszóródás egyszerű mechanizmusára. De Teilhard nem táplált illúziót: « Úgy tűnik, hogy e fontos kérdésben a tudomány (a maga egészében) még nem foglalt el végleges álláspontot ». Például a biokémia és a genetika tudománya természetszerűen kevésbé hajlik a « véletlen szívében jelenlevő preferenciális » távlata felé, inkább a véletlen és a szükségszerűség dialektikáját követi.

Ebből a szempontból Teilhard üzenete és mély intuíciója, amelyet másokkal is meg akar osztani, igazában még nem járta át a tudományos világot. Hogy ilyen kevés visszhangot keltett tudományos körökben, annak okai talán a következő tényezők: életében hallgatásra kényszerítették, ezért magányosan alakította ki szókincsét és reflexióját; poszthumusz művét pedig rövidlátóan és szűk látókörrel bogozták ki. De ugyanakkor a tudomány is lefokozó a maga részéről, a tudós gyakran ügyetlen, hogy a tudományon túlmutató problémákhoz hozzányúljon, egyrészt a különböző tudományágak határkérdéseihez, másrészt e tudományágak és a természetfilozófia közötti kapcsolatokhoz, a szakkérdésekre reflektáló természetbölcselethez. Teilhard ebből a szempontból még sokat taníthat nekünk: üzenete az idő próbájában még egyáltalán nem merült ki, még kevésbé tűnik túlhaladottnak.

Louvain-la-Neuve, 1981. május *.

(Ford. SZABÓ FERENC S.J.)

---

[5] J. Piveteau, « Pierre Teilhard de Chardin », *Bulletin de la Société Géologique de France*, t. VII, 1957, 789-809.

* E tanulmány megjelent a *Projet* c. folyóirat 157. számában és a *Teilhard de Chardin, son apport, son actualité* c. gyűjtőkötetben, Le Centurion, Párizs 1982, 25-39. lapok.

Jean Kitahara-Frisch

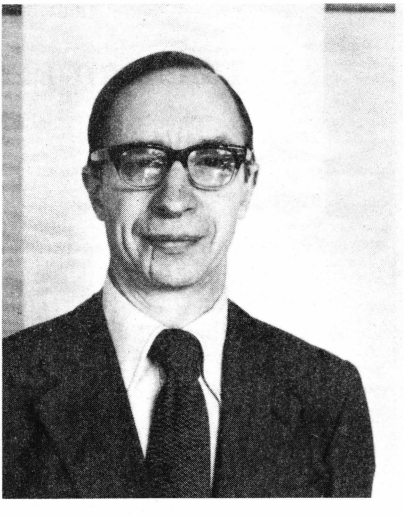

Jean Kitahara-Frisch S.J.

Belga jezsuita, antropológus, 1926. december 2-án született Brüsszelben. 1944. augusztus 6-án lépett a jezsuita rendbe. Filozófiai tanulmányait a jezsuiták louvain-i főiskoláján, a teológiát pedig a francia jezsuiták Enghienben (Belgium) működő főiskoláján végezte. 1955. július 31-én szentelték pappá. Antropológiát a Chicagói Egyetemen tanult, ebből doktorált ott 1961-ben. 1962 óta antropológiát tanít a tokiói Sophia-egyetemen. — Főbb művei: *Die Krise der Menschlichen Evolution*, M. Grünewald-kiadó, 1968. *Trends in the Evolution of the Hominoid Dentitions*, S. Karger, 1965. *Az Ember Fejlődésének tanulságai*, japán nyelven, Dobutsu-sha, 1983.

Jean Kitahara-Frisch S.J.

TEILHARD DE CHARDIN, A TUDÓS

Kevés embernek van pontos képe arról, hogy milyen volt Teilhard-nak, a tudósnak személyisége, illetve arculata. Vonatkozik ez azoknak többségére is, akik egyébként jól ismerik gondolatait. Barátaim — akik tudják, hogy érdeklődésem körébe tartozik az ember eredetének tanulmányozása — gyakran megkérdezik tőlem: elfogadják-e még napjainkban is Teilhard atya tudományos eszméit? A kérdésre adható helyes válasz megkívánja, hogy gondosan megvizsgáljuk különféle szaktudományos eredményeit. Ilyenek például az emlősök paleontológiája és Kína geológiája terén végzett munkája; azután nézetei a tágabb értelemben vett evolutív folyamatokról; és végül az, amit — szerinte — ezeknek a folyamatoknak tanulmányozása magába foglal, vagyis mindaz, amit ma *biofilozófiának* szeretnek nevezni.

S ha már ezt a szükséges megkülönböztetést megtettük, a következőképpen lehet válaszolni az említett kérdésre. Kétségtelen, hogy a Teilhard által hozott igen pozitív eredményeket a fosszilis faunák és a geológiai struktúrák [1] leírásában ma is nagyra értékelik, amint erről a tőle vett idézetek tanúskodnak még a legújabb, Kínában publikált munkákban is. Ezzel szemben Teilhard nézetei az evolutív folyamatokról — őszintén szólva — elavultak. Ez nem kelthet meglepetést, ha számításba vesszük, hogy mennyi idő telt el ezek publikálása óta, és hogy az élet tudományai azóta mennyit fejlődtek.

Sokkal figyelemre méltóbb azonban, hogy Teilhard bizonyos alapvető intuíciói most is megtalálhatók — és periodikusan előtérbe kerülnek — a biológusok és az antropológusok munkáiban. Gondoljunk például arra a pozitív szerepre, amelyet az organizmusok — környezetük és életmódjuk meghatározásában tanúsított — magatartásának ma újból tulajdonítanak; vagy arra, ahogy a paleontológusok manapság hangsúlyozzák a hominidák (emberfélék) filogéniájának « bokrosodó » jellegét, ellentétben az « egyenes vonalú » felfogással, amelyben az egyik evolutív stádium automatikusan követi a másikat.

Ennyi elég lehet annak magyarázatára, hogy — szerintem — Teilhard egyáltalán nem lenne meglepve, ha láthatná az őstörténeti antropológiának azt a fejlődését, ami halála óta bekövetkezett. Biztosra veszem, hogy az újabb felfedezésekben nem találna semmit, ami szükségessé, vagy akárcsak kívánatossá tenné, hogy revidiálja az élők globális evolúciójáról — és ebben az emberré válás helyéről — vallott szemléletét.

De talán lényegesebb lenne pontosabb képet szereznünk Teilhard tudományos arculatáról, hogy munkamódszerét elemezve, kritikus megközelítéssel ítélhessük meg kutatói képességeit. Hogyan vizsgálta Teilhard a terepen gyűj-

---

[1] Lásd erről E. Boné tanulmányát kötetünkben: « A paleontológus Teilhard az idő próbájában.

tött adatokat? Miként viselte el, ha kedvelt hipotézisei kérdésessé váltak az újabb adatok fényénél? Milyen óvatossággal kezelte a csábító, de kevésbé biztos általánosításokat?

De, hogy határozottan válaszolhassunk ezekre a kérdésekre, át kellene tanulmányoznunk Teilhard összes publikációját. Ez lehetséges lenne, ha a Teilhard de Chardin Alapítvány védnöksége alatt újra kiadnák a Karl Schmitz-Moormann által már megjelentetett dolgozatokat [2]. Azonban a nem specialistákat bizonyára visszariasztaná ezen írásoknak szakmai jellege, mert kevesen rendelkeznek az ehhez szükséges szakértelemmel és azzal a szükséges idővel, amit a hatalmas terjedelmű anyag elolvasása megkövetelne.

Szerencsére fennmaradt számunkra egy jóval rövidebb dokumentum, amely Teilhard-nak — mint tudósnak — az arcát nagyon is szuggesztív módon vázolja. Egy levél hosszabb mellékletéről van szó, amelyet Teilhard 1935-ben barátjának, Henri de Lubac atyának küldött, aki Lyon-Fourvière-ben a teológia professzora volt. H. de Lubac — aki előadássorozatra készült az emberi eredet témakörében — egy egész sor, pontosan megfogalmazott kérdést tett fel Teilhard-nak, amelyek ezen a területen a legújabb tudományos eredményekre vonatkoztak. Már maguk a kérdések is érdekesek. Nemcsak egy teológus érdeklődését bizonyítják az ember származásának problémái iránt, de alapos tájékozottságra vallanak az őstörténeti antropológia új felfedezéseit illetően. H. de Lubac atya nyilvánvalóan nem olyan teológus, aki úgy véli, hogy a kinyilatkoztatás ténye elegendő és feleslegessé tesz minden további kérdezősködést az emberre, a természetre és ezek eredetére vonatkozóan.

Közel fél évszázaddal a kért felvilágosítás után — Teilhard válaszai de Lubac kérdéseire — csodálatosan modernek maradtak. Jól mutatják Teilhard éleslátását, amivel elválasztotta a bizonyosat attól, amit csak feltételezett, hogy egyenesen a lényegre koncentráljon, a tudományosan megállapított tényekre, amelyek képesek módosítani az emberré válásra vonatkozó felfogásunkat.

A továbbiakban közöljük a kérdések és a Teilhard által adott válaszok hiteles szövegét, amint azok « *Teilhard de Chardin bizalmas levelei* »-ben megtalálhatók [3]. Egy-egy kérdéshez és válaszhoz rövid kommentárt csatolunk.

A kérdések első csoportja a *Sinanthropus*ra, a Peking közelében felfedezett fosszilis előember jelentőségére vonatkozik, amelynek Teilhard igyekezett meghatározni a pontos geológiai korát, az egyazon rétegekben talált emlősök ásatag maradványai alapján.

— *Igaz-e, hogy az eszköz-készlet bizonyos darabjai túlságosan tökéletesek ahhoz, hogy ezeknek készítését — nagy valószínűséggel — a Sinanthropusnak tulajdoníthassuk?*

— Boule még mindig ezt gondolja. Én viszont nem hiszem, de Breuil sem. A Sinanthropus kétségtelenül emberféle. Miért kellene más eszközkészítőt keresni? Bizonyítottnak látszik, hogy *Trinil*ben is találnak szerszámokat.

---

[2] *L'Oeuvre Scientifique*, I-X. köt., + egy kötet térképek, ábrák; N. és K. Schmitz-Moormann gondozásában, Walter Verlag, Olten, 1971.

[3] *Lettres Intimes de Teilhard de Chardin*, Aubier, Párizs 1974, 304-308. oldalak.

Sinanthropus = Pitheconthropus: eszközkészítő mindkettő. Még a múlt évben is, a felső réteg szerszámaival együtt, *csak* Sinanthropust találtak. Más Embert nem.

Jegyezzük meg, hogy válaszában Teilhard mennyire megkülönbözteti saját véleményét más tudósokétól, akár eltér, akár megegyezik az övével. *Boule* mestere, *Breuil* abbé pedig, a jól ismert francia őstörténész, nagy barátja volt Teilhard-nak. A válasz világosan jelöli a két tudós véleményének eltérését és indokát. *Trinil*, az a lelőhely Jáva szigetén, ahol fosszilis hominidát találtak, s amit *Pithecanthropus* névvel jelölnek. Értékes lelet, amely összehasonlítási lehetőséget adott a *Choukoutien*-i felfedezések megértéséhez.

— *Ha nem fogadjuk el egy másik emberi faj tevékenységét, nem kell-e a Sinanthropusnak túlságosan bonyolult temetési rítusokat tulajdonítanunk, olyanokat, amelyeket nehezen tételezhetünk fel egy ennyire primitív lényről?*

— Nem, én nem gondolom. Csupán koponyák együttléte nekem még ma is a véletlen következményének látszik (találtak vállcsontot a töredékes koponyák mellett — és legutóbb végtag-töredéket —, gyermekcsontok közelében). Ha létezett is a koponyák *szelekciója*, ez talán egészen elemi okokkal magyarázható. Temetkezésnek nincs nyoma.

Figyeljük meg, hogy Teilhard mennyire tartózkodik attól, hogy — kellő indok nélkül — növelje egy régészeti lelet jelentőségét. Mint minden tudós, kedveli a legegyszerűbb magyarázatokat, az olyanokat, amelyek elkerülik a felesleges hipotéziseket, jelen esetben annak feltételezését, hogy Choukoutienben létezett volna egy másik emberi faj a Sinanthropus kortársaként. Így óvakodik attól a kockázatos hipotézistől is, amely például a töredékes koponyák túlsúlyában temetkezési rítusok nyomát vélné felfedezni. Teilhard szemében a feltárt maradványok összefüggésének egésze sem tartalmaz olyasmit, ami feljogosítana erre a hipotézisre, bár ezt neves — de kevésbé óvatos — archeológusok javasolták.

— *Az 1934-ben talált alsó állkapocs hoz-e valamilyen új elemet a Sinanthropus problémájához?*

— Nem éppen; legfeljebb megerősíti a Sinanthropus emberféle jellegzetességeit. Azóta — ugyanazon szinteken — már találtak egy szép, tipikusan Sinanthropusra utaló töredékes koponyát. A kérdés tehát eldöntöttnek látszik: a Sinanthropus — változás nélkül — jelen van a lerakódás egész (50 méteres) vastagságában.

Itt is hasonló észrevételt tehetünk, mint az előbbi válaszoknál. Teilhard most — anélkül, hogy különösebben kiemelné — felhívja a figyelmet egy tényre, amely napjainkig izgatja az antropológusokat. A Sinanthropus — meglehetősen hosszú időn át, amit egy 50 méteres geológiai lerakódás képvisel — Choukoutien vidékén élt, lényeges morfológiai változás nélkül. Mindenekelőtt itt egy olyan ténnyel állunk szemben, ami még az ember evolúcióját védelmezőknek is nehezen magyarázható meg. Ennek az evolúciónak bizonyos ellenfelei pedig — akik 1935-ben még sokan voltak teológiai körökben — szí-

vesen találnának okot arra, hogy a Sinanthropusban ne kelljen látni a mai ember egyik ősét. A tudós Teilhard-nak viszont nem fontos, hogy ezt az információt így is értelmezhetik. Itt egy határozottan megállapított tényről van szó, tehát illik megemlíteni és számításba venni. Szép példája ez az intellektuális becsületességnek, amely aláveti magát a valóságnak még akkor is, ha ez a valóság nem látszik megerősíteni azt, amit vártak tőle.

Egy általánosabb jellegű kérdéscsoport következik az ember eredetére vonatkozólag.

— *Az ember származásának problémájában van-e valami valószínűsége Wood Jones és Osborn tézisének? Hogyan lehetséges, hogy A. Keith csatlakozott ehhez?*

— Nem olvastam Keith-et. De azt gondolom, hogy Osborn és W. Jones túlságosan lentről indulnak el. Mindenesetre el kell vetnünk, hogy: a Tarziuszok már más ág szerint differenciálódtak. — Én Gregory-val együtt azt hiszem, hogy az Ember az antropoid nyalábhoz tartozik.

Ebben a kérdésben utalás szerepel két anatómus által kifejtett hipotézisre, az egyik angol (Wood Jones), a másik amerikai (Osborn). Ez a feltételezés az emberi eredet kezdőpontját nagyon messzire tolta vissza a múltba, egy olyan geológiai korra, amikor a főemlősök fejlődése még nem haladta túl a tarziuszok által képviselt fokozatot. A tarziuszok (makimajmok) kis, fák ágai között élő állatok, amelyek ma már csak Délkelet-Ázsia mocsaras erdőiben találhatók. Ez a hipotézis az afrikai nagy ősmajmok (az antropoid nyaláb, amelyben az ember gyökereit vélte megtalálni Gregory, amerikai paleontológus) és az ember közötti rokoni kapcsolatok teljes tagadásához vezetett. Wood Jones és Osborn gondolata az ember eredetét olyan távoli múlt éjszakájába helyezte vissza, ami úgy látszott, hogy a tudomány számára kifürkészhetetlen marad.

Jegyezzük meg még egyszer a tudós Teilhard óvatosságát, aki tartózkodik attól, hogy olyan nézetről nyilatkozzék, amit közvetlenül nem ismert (Keith, a másik angol anatómus véleményéről), és emeljük ki ítéletének helyességét. Ugyanis Gregory nézete — amelyhez Teilhard csatlakozik — ma valóban az antropológusok között általánosan elfogadott.

— *A nagy majmok élő fajai között van-e olyan, amelyik az Emberrel határozottan közelebbi rokonságban levőnek tekinthető? És melyik volna az, a gorilla vagy a csimpánz?*

— Nem tudnám megmondani, hogy vajon a gorilla vagy talán a csimpánz. Mind az egyik, mind a másik határozottan más, mint az Ember, bár a jelenlegi természetben ezek állnak a legközelebb hozzá.

Teilhard véleménye ma is a legelterjedtebb. A nagy afrikai majmok nem szerepelhetnek a mi genealógiánk fáján, de a molekuláris biológia vizsgálatai megerősitik, hogy a jelenleg élő főemlősök közül a csimpánz az, amelyiknek az Emberrel legtöbb közös genetikai eleme van.

— *Amikor Ön « az Ember trópusi eredetéről » beszél egy afrikai-malájt frontból kiindulva, akkor milyen Emberre gondol?*

— Arra az X-re, amelyiknek meg kellett előznie a Sinanthropus-Pithecanthropus típust. Meg vagyok győződve, hogy a Sinanthropus-Pithecanthropus és a nagy majmok között találni kell még egy közbülső példányt. (S talán ez a határa annak, aminek a felfedezését remélhetjük.)

A közbeeső típus — aminek felfedezését Teilhard várja — megfelel az Afrika végső pliocén korához kapcsolható *Australopithecus*nak. Élete utolsó éveiben Teilhard-nak alkalma lesz megtekinteni a délafrikai lelőhelyeket, ahol az Australopithecusokat feltárták, mert a New York-i Wenner-Gren Alapítvány megbízza, hogy a kutatásokat koordinálja. Az antropológusok még ma sem egyeztek meg abban, hogy célszerű-e megkülönböztetni egy közbeeső és kiegészítő típust az Australopithecus és a jávai Ember között. Az Australopithecus rendkívül primitív fogazati anatómiája — amely négymillió éves és nemrég fedezték fel Etiópiában — azt sugallja, hogy ezzel a formával valóban eljutottunk ahhoz az ághoz, amit Teilhard-ral együtt úgy jelölhetünk, mint « annak határát, amit felfedezni remélhettünk ».

— *Ön milyen kritériumok alapján dönti el az ilyen vagy olyan fosszilis maradványról, hogy az « emberi » vagy nem? Az eszközök és a tűz elég lenne ehhez?*

— Feltételezem, mert jelenleg tűz és eszközök csak emberi csoport mellett találhatók. Ez elégséges, de bizonyára nem szükséges feltétel. Lehetséges, hogy a Pithecanthropus előtti ember nem hagyott hátra sem hamut, sem szerszámokat...

Újból csak csodálhatjuk Teilhard éleslátását és megfontoltságát. Igaz, hogy a tűz és a kőszerszámok elegendőek egy fosszilis fajta emberi mivoltának megállapításához, azonban mégsem nélkülözhetetlen feltételek egy erősen primitív emberiség létezésének felismeréséhez. A legrégibb Australopithecusok fosszilis maradványai mellett nem találtak sem hamut, sem eszközöket.

Összefoglalás

Az elemzett levél érdekessége, hogy tanúi lehetünk egy olyan bizalmas « beszélgetésnek », ami tudósok között szokott kialakulni tudományos kongresszusokon, vagy más, alkalomszerű találkozókon. Felfedezzük itt az élő Teilhard de Chardint, és ennek óriási jelentőséget tulajdoníthatunk. Sok tudós véleménye kétségtelenül megegyezik abban, hogy számukra a tudományos kongresszusok fontossága nem annyira az előadások hallgatásában található meg (azok előbb-utóbb megjelennek a szakfolyóiratokban), hanem a kutatók között kialakuló személyes kapcsolatokban.

Fiatal antropológusként gyakran tapasztaltam, hogy egy-egy tudóssal való személyes találkozás (akinek munkáit már olvastam) az illető szemléletének egészen új megértését hozta, és érthetővé vált az is, hogy mi különbözteti meg a többi kutatótól. Ilyen találkozókon világosodott meg előttem, hogy a tudósok személyiségének és temperamentumának közvetlen és bizalmas megismerése nélkülözhetetlen elképzeléseik jobb megértéséhez.

Természetesen ugyanez áll Teilhard gondolatainak befogadására is. A bemutatott levél lehetővé teszi, hogy egy pillantást vessünk a tudós Teilhard arculatára, szinte látjuk dolgozóasztalánál ülve. Az előttünk így megjelenő kép megegyezik azzal, amit Jean *Piveteau* professzor idézett fel könyvében [4]. Felsorolva Teilhard tudományos művének legfőbb érdemeit, Piveteau professzor kiemeli a következőket: 1) Teilhard pontosságát a megfigyelt adatok leírásában és azt, hogy tartózkodik a « körülbelüli »-től; 2) a világos megkülönböztetést, amit Teilhard tesz a biztos ismeret és a hipotetikus rekonstrukció között; 3) továbbá azt, hogy mennyire tudatában van sok tudományos hipotézis ideiglenes jellegének, mindig nagyobb fontosságot tulajdonítva olyan szempontoknak, amelyek az őstörténet felfedezett dokumentumai egészének figyelembevételéből adódnak.

E lényeges megállapítások alapján Teilhard-nál két, mindent irányító intuíciót találunk az ember eredetére vonatkozó szemléletében. Az egyik úgy tekinti az embert, mint aki a Világmindenségbe, a kozmikus létezésbe ereszti gyökereit. A másik úgy mutatja be az embert, mint aki alapvetően megújítja azt az evolutív folyamatot, amelyben született, és eddig ismeretlen dimenziókat tár fel számára.

Helmut *de Terra* geológus [5], visszaemlékezéseket tartalmazó könyvének egyik megjegyzésében a Jean Piveteau által már vázolt vonásokat hangsúlyozza. « Szintézisre való hajlama és a tényeknek általánosabb fogalmakba, szélesebb távlatokba való elrendezési szándéka ellenére, Teilhard mindig hangsúlyozta a pontos megfigyelések szükségességét. E tekintetben olyan gondossággal járt el, hogy kritikusabbat már elképzelni sem lehet. »

A fentiekben elemeztük Teilhard de Chardin válaszait, amelyeket Henri de Lubac atya kérdéseire adott csaknem fél évszázaddal ezelőtt. Az itt közölt részletekből betekintést nyerhetünk az ember grandiózus fejlődésére vonatkozó nézetekbe, amelyeknek Teilhard kitűnő szakembere volt. Biztos, hogy amikor a tudományról beszélt, nem volt álmodozó és nem is volt költői. Mert, ha életművében vannak is vitathatatlanul misztikus rezonanciák, az ő víziója — amint ez minden igazi misztikus esetében így van — nem gyengítette a valóság iránti helyes érzékét. Éppen ellenkezőleg, misztikus volta csak tökéletesítette benne a kutatáshoz szigorúan szükséges pontosságot, ami nála mindig kiegészült a tapasztalati tényekhez kötődő hűséggel.

Tokió, 1982.

(Fordította: GOLEN KÁROLY)

---

[4] J. Piveteau, *Le Père Teilhard de Chardin, savant*, Fayard, Párizs 1964.

[5] Helmut de Terra, *Mes Voyages avec Teilhard de Chardin*, Seuil, Párizs 1965, p. 126.

Nemeshegyi Péter S.J.

Budapesten született 1923. január 27-én. Államtudományi doktorátust szerzett a Budapesti Egyetemen, majd 1944-ben belépett a jezsuita rendbe. Bölcsészeti és hittudományi tanulmányait a rend szegedi főiskoláján és a római Gergely-egyetemen végezte. Itt Rómában szerezte meg a teológiai doktorátust. Doktori dolgozata *La Paternité de Dieu chez Origène* címen jelent meg (Desclée et Cie, Párizs 1960). 1952. július 12-én szentelték pappá. 1956-tól a mai napig mint teológiai tanár működik a jezsuita rend által vezetett tokiói Sophia-egyetemen. Több éven keresztül volt a teológiai kar dékánja. VI. Pál pápa kinevezte a Nemzetközi Teológiai Bizottság tagjává; e minőségben öt éven keresztül vett részt e Bizottság munkáiban. Szerkesztője a Sophia-egyetem teológiai tudományos társasága szakfolyóiratának valamint az új japán Katolikus Nagylexikonnak. Igazgatója az egyetem Keresztény Kultúra Intézetének. Tizennégy könyve jelent meg japán, hat pedig magyar nyelven a teológia különböző témáiról. (Négy a Teológiai Kiskönyvtár sorozatban). Hat japán nyelvű könyvét koreai nyelvre is lefordították; *Mi a kereszténység?* c. könyvecskéje pedig öt nyelven jelent meg nagy példányszámban. Ezenkívül több száz cikk szerzője. Több mint húsz éve foglalkozik Teilhard de Chardin-nel; több értekezést közölt japán tudományos folyóiratokban Teilhard teológiájáról és világnézetéről.

Nemeshegyi Péter S.J.

TEILHARD JAPÁNBAN

Willem *Grootaers*, a scheut-i missziós társaság papja ül velem szemben tokiói irodájának íróasztalánál. Már túl van hetvenedik életévén, de testileg és szellemileg teljesen friss. Ma különösen ragyog a szeme és csupa élet, mert Teilhard-ról beszélgetünk. Minden szavából, gesztusából árad a lelkesedés.

Grootaers Belgium flamand részén született, atyja neves flamand tájszóláskutató volt. Egyházi pályát választott, de atyai örökségként megőrizte az érdeklődést a nyelvtudomány iránt. Alapos kiképzésre tett szert a tájszóláskutatás terén. Első tereptanulmányait Flandriában végezte, de közben szorgalmasan tanulta a kínai nyelvet, mert tudta, hogy mint a missziós társulat tagjának Kína lesz jövendő hazája. Grootaers el is jutott Kínába, és missziós munkája mellett belefogott a kínai tájszóláskutatásba, ami abban az időben úttörő munka volt. A háború azonban nemsokára véget vetett a páter tevékenységeinek. A japán megszálló hatóság a belga származású hithirdetőket egy Pekingben levő szerzetesházba internálta. Itt találkozott Grootaers 1945-ben először Teilhard de Chardinnal, aki egy előadás tartására meglátogatta internált paptársait. Nemcsak Teilhard magas, szikár alakja, hanem még inkább az új eszmevilág, amely az előadásból áradt, mély benyomást tett a fiatal papra. A tudomány és a vallás szerves egységének felfedezése, megtapasztalása, kifejtése a kozmikus Krisztus fényében: ez volt az a nagy meglátás, amelyet Teilhard fejtett ki akkor Pekingben mesteri módon a hallgatók előtt. Ez a meglátás választ adott Grootaers személyes problémájára. Ő is — bár egészen más szakterületen, mint Teilhard — azon küszködött, hogy miként egyeztesse össze vallási, papi, hithirdetői munkásságát és tudományos működését. A kozmikus Krisztus víziója mutatta meg számára azt, hogy minden ismeretnövekedés egy lépés a mindenség krisztusi beteljesedése felé. Az előadás után Grootaers odasietett az előadóhoz és kérte, hogy szabadjon rendszeresen meglátogatnia problémáinak megbeszélésére. Teilhard szívesen adta beleegyezését, és így alakult ki a két tudós pap között egy szoros baráti viszony, amely a mester halála után is irányt adott tanítványa egész életének. Három éven keresztül, egészen a külföldi misszionáriusok Kínából való távozásáig, Grootaers — kijátszva az őrködő japán katonákat — havonta egyszer meglátogatta Teilhard-t és hosszan elbeszélgettek. Ezek a találkozások Grootaers életének legszebb élményeihez tartoznak. « Teilhard tökéletes úriember volt — mondja mosolyogva —, engem *Newman*ra emlékeztetett. Csupa jóság volt és csupa türelem ». Grootaers büszkén vette elő fiókjából a *Le Phénomène Humain* [1] és a *Le Milieu Divin* [2] gépírásos példányait, amelyeket Teilhard adott neki Pekingben saját kezű

[1] Teilhard de Chardin: Az Emberi Jelenség (*Le Phénomène Humain*, Oeuvres, t. I.).
[2] Teilhard de Chardin: Az Isteni Miliő (*Le Milieu Divin*, Oeuvres, t. IV.).

ajánlásával ellátva. Ugyancsak birtokában van az a két, Pekingben angol nyelven nyomtatott könyvecske, amelyekben Teilhard kifejti világnézetének alaptételeit. Ez a két könyv az egyetlen ilyen tartalmú írás, amely Teilhard életében megjelenhetett. Grootaers drága kincsként őrzi ezeket a dokumentumokat az utókor számára.

Grootaers Kínából Japánba került; tökéletesen megtanulta a japán nyelvet, és papi tevékenysége mellett itt is folytatta tájszóláskutató munkáját. Hamarosan országos hírre tett szert szakterületén. Az első nagy japán tájszólástérkép az ő közreműködésével készült el és jelent meg.

Grootaers lelkében élénken él Teilhard emléke; meg volt arról győződve, hogy Teilhard ragyogó optimizmusa, valamint az ember és a világ, a test és a szellem, a tudomány és a vallás egységéről való meglátásai jobban megragadnák a japánok lelkét, mint sok régimódi, szűk látókörű apologetika és katekizmus. Tudva azonban, hogy Teilhard gondolatait az akkori egyházi hatóság nem nézi jó szemmel, mesterének életében nem akarta elkezdeni a teilhard-i gondolatok terjesztését.

Amikor 1955-ben értesült Teilhard haláláról, első dolga az volt, hogy a jezsuiták vezetése alatt álló tokiói Sophia egyetem japán nyelven megjelenő folyóiratának, a « *Sophia* »-nak 1955. áprilisi számában egy rövid beszámolót tegyen közzé Teilhard életéről és gondolatvilágáról. Ez volt az első alkalom, hogy a japán értelmiség tudomást szerzett Teilhard-ról és gondolatairól.

Nemsokára megindult Franciaországban Teilhard műveinek kiadása és Grootaers minden követ megmozgatott, hogy Teilhard művei minél előbb megjelenhessenek japán fordításban. Buzgó munkatársra talált *Mita* Minoru személyében (a japánok, úgy mint a magyarok, vezetéknevüket írják előre), akit Simone Weil műveinek olvasása vezetett el a keresztény hithez. Mita és Grootaers közös munkájának gyümölcseként 1960-ban megjelent a *Le Phénomène Humain* japán fordítása, amely tíz év alatt hat kiadást ért meg. A hatodik kiadás egyben Teilhard műveinek japán összkiadását indította el, amelyre a tokiói Misuzu kiadó vállalkozott. Gyors egymásutánban jelent meg tíz vaskos kötet, amely a francia kiadás kilenc első kötetét, valamint *Cuénot* nagy Teilhard-életrajzát [3] tartalmazza. Az említett Mita mellett számos szakember vett részt a fordítás munkájában: *Takahashi* Mitsuyoshi, *Yamaguchi* Satoshi, *Usami* Eiji, *Yamauchi* Akihiko, *Yamazaki* Yōichirò, *Ito* Akira, *Watanabe* Yoshinaru, *Hidaka* Toshitaka, *Terada* Kazuo, *Satō* Yoshiaki és *Satō* Reiko.

Megjelent ezenkívül japán fordításban: *Lettres à Léontine Zanta* [4] (Apolló kiadó, 1967), *Sur l'Amour* [5], *Sur la Souffrance* [6], *Sur le Bonheur* [7] egy kötetben (Misuzu kiadó, 1974); valamint több neves európai szerző Teilhard-tanulmánya: *Baudry*: *Ce que croyait Teilhard* [8] (Sōzō kiadó, 1978), *Wildiers*: *An*

---

[3] Claude Cuénot: *Pierre Teilhard de Chardin les grandes étapes de son évolution* (Plon, Paris, 1958).

[4] Levelek Léontine Zantához (*Lettres à Léontine Zanta*, Desclée de Brouwer, Paris, 1965).

[5] A Szeretetről, részletek Teilhard műveiből (*Sur l'Amour*, Seuil, Paris, 1967).

[6] A Szenvedésről, részletek Teilhard írásaiból (*Sur la Souffrance*, Seuil, Paris, 1974).

[7] A Boldogságról, Teilhard pekingi előadása és három esketési beszéde (*Sur le Bonheur*, Seuil, Paris, 1966).

[8] Baudry: *Ce que croyait Teilhard*, Mame, Paris, 1971).

Introduction to Teilhard de Chardin[9] (Daisanbummei kiadó, 1980), *Tresmontant: Introduction à la pensée de Teilhard de Chardin*[10] (Shinshō kiadó, 1967), *H. de Lubac: L'Éternel Féminin*[11] (Hōsei Daigaku kiadó, 1980), *Cuénot: Teilhard de Chardin*[12] (Shunjū kiadó, 1970).

Teilhard műveinek japánra való fordítása rendkívül nehéz feladat. Újszerű szóalkotásai, költői nyelvezete, keresztény meglátásai nagyon nehezen ültethetők át a japán nyelv egészen másfajta világába. Ezért bizony a fordítások távolról sem adják vissza az eredeti szöveg lendületét, szépségét, gondolatvilágának minden finomságát. Jellemző erre a nehézségre, hogy a *Le Milieu Divin* két fordításban is megjelent és mégis mind a kettő tökéletlen. Amikor egy hosszú évek óta Japánban dolgozó és rendkívüli nyelvtehetséggel rendelkező francia pap, George *Neyrand*: Kami no ba (*Az Isten tere*) címen egy eredeti tanulmánykötetet tett közzé japánul Teilhard-ról (Shinkyo kiadó 1972), a *Le Milieu Divin*-ből vett idézeteket (amelyek bőségesen szerepelnek munkájában) újra lefordította. Talán ezek a fordítások tolmácsolják a leghűségesebben és legmegkapóbban Teilhard szellemét japánul.

Japán szakemberek tollából — könyv formájában — eddig csak egy munkát adtak ki Teilhard-ról. A szerző *Shimazaki* Michio, katolikus egyetemi tanár. Művének címe: Aru sekai to sei no vision (*Egy világnézet és életfelfogás*; Aoyama gakuin kiadó, 1979). Ezenkívül fontos tanulmányok jelentek meg különféle könyvekben és folyóiratokban *Mikumo* Natsuo, *Etō* Tarō és mások tollából.

E fordítások és dolgozatok révén lassanként ismertté kezdett válni Teilhard neve a japán értelmiségi körökben.

Teilhard gondolatainak sugárzása azonban még nagyon korlátozott Japánban. Ennek több oka van. A keresztény országokban évszázadokon át égető probléma volt a hit és a tudomány viszonyának kérdése. A vallás és a tudomány között folyó hosszú csatározás, és e harcok csökkenése után a vallási és a tudományos gondolatvilág egymástól való elszigetelődése által teremtett szomorú helyzetben Teilhard úgy tűnt fel, mint egy új korszak megnyitója, a tudomány és a hit szerves egységének megteremtője. Japánban azonban a vallások sohasem voltak olyan erősek, hogy harcba tudtak volna szállni a tudományok fejlődésével. Emellett Japán legfontosabb vallása, a buddhizmus, inkább intuíciós élményen, mint szabatosan megfogalmazott dogmákon alapszik, és ezért kevesebb súrlódási felületet nyújtott a tudománnyal szemben, mint a kereszténység. Így a hit és a tudomány összeegyeztetésének kérdését az emberek nem érzik égető problémának. Azt is hozzá kell tennünk, hogy Teilhard gondolatai éppen akkor lettek hozzáférhetővé Japánban, amikor az értelmiség között nem az optimizmus, hanem inkább a pesszimizmus vált uralkodóvá. A még a hatvanas években is észlelhető « rózsás jövőlátást » a hetvenes években egy « szürke jövőlátás » váltotta fel. A japán nép alapjában véve ugyan opti-

---

[9] N. M. Wildiers: *Teilhard de Chardin* (P. Universitaires, Paris, 1960).

[10] Claude Tresmontant: *Introduction à la pensée du Teilhard de Chardin* (Seuil, Paris, 1956).

[11] Henri de Lubac: *L'Éternel Féminin* (Aubier, Paris, 1968).

[12] Claude Cuénot: *Teilhard de Chardin* (Seuil, Paris, 1962).

mista beállítottságú, de az értelmiségi rétegekben az utóbbi évtizedben a kritika és a sötéten látás vált hangadóvá.

Jellemző erre a hangulatra az az előadás, amelyet a később említendő Teilhard-szimpózium alkalmával tartott *Imanishi* Kinji, a jeles majomkutató. Előadásában vázolta, hogy miképpen gondolja el az élőlények fejlődését egészen a XX. század kultúremberéig. Utána pedig nyugodt hangon hozzáfűzte:

> « Ezeknek a kultúrembereknek a világát pedig ők maguk fogják elpusztítani egy atomháborúval. Így visszaesik majd a földön az élet ismét a primitív élőlények fokára, mert azok túl fogják élni az általános pusztulást, és így majd kezdődhet az élőlények fejlődése újra elölről ».

Imanishi hangja már nem is a jajgató és üvöltő kétségbeesés, hanem a hidegen konstatáló reménytelenség hangja volt. Egészen más felfogás mutatkozik itt, mint Teilhard-nál, aki tudományos következtetései, életigenlése alapján, de főképp szeretetből: rendíthetetlenül hitt a világ nagy fejlődéstörténetének végső, örök sikerében. A teilhard-i Krisztus-élményen alapuló ragyogó optimizmus bizony sokszor csak szép álomnak tűnik azoknak, akik Imanishi módjára nem tudják meglátni az Ómega Pont csillagát.

Hogy milyen kevéssé ismeretes még Teilhard Japánban, arra jellemző, hogy az 1977-ben megjelent két nagylexikon, a Heibon kiadó 33 kötetes és a Kōdan kiadó 28 kötetes enciklopédiája közül az előbbiben Teilhard elő sem fordul, az utóbbi pedig csak a következőket írja róla:

> « Teilhard de Chardin, francia őskori zoológus, geológus, jezsuita. Kínában, Mongóliában, Indiában és más országokban végzett terepkutatásokat, a pekingi ősember felfedezésénél is közreműködött. A történelem előtti kor kultúrája és geológiája tanulmányozásának terén szerzett érdemeket. A világmindenséget egy nagy evolúciós folyamatnak tekintő elgondolását az egyház eretnekségnek tekintette és még halála után sem engedélyezte műveinek kiadását. Az utóbbi években azonban különböző szakterületek kutatóinak figyelme összpontosult rá ».

Láthatjuk ebből a szövegből, hogy mennyire felületes a japán nagyközönség ismerete Teilhard-ról. Kétségtelen azonban, hogy azok között, akiknek « figyelme » a fenti idézet szerint Teilhard-ra « összpontosult », aránylag nagy számú japán *keresztényt* találunk. Tény, hogy Teilhard gondolatvilágának vannak olyan elemei, amelyek nagyon megfelelnek a keleti gondolkodásmódnak. Ezért nem csoda, hogy elég sok japán keresztény számára (a keresztény egyházakhoz körülbelül egymillió japán tartozik) nagy szellemi felszabadulást jelentett a Teilhard világával való találkozás. Nemcsak azt fedezték fel nagy örömmel, hogy keresztény hitük nem kötelezi őket a minden japán iskolában tanított fejlődéselmélet elvetésére, hanem arra is ráébredtek, hogy épp a Teilhard által értelmezett keresztény hit fedi fel ennek a fejlődésnek igazi értelmét, mégpedig egy olyan formában, amely néhány lényeges pontban megegyezik a hagyományos keleti felfogással.

A keleti ember számára nagyon vonzó, hogy Teilhard szorosan egybekapcsolja az embert és a világot, az anyagot és a szellemet. Az ember és a világ, az ember és a többi élőlény, a szellem és az anyag descartes-i szembeállítása teljesen idegen a keleti ember számára. Az ázsiaiak világnézete szerint az em-

ber nem egy másik világból idecsöppent uralkodója a világnak, hanem a világmindenség szerves része. Az ember « uralma » a világ felett csak akkor nem válik önpusztító hatalmi visszaéléssé, ha megőrzi a mindenséggel, főképpen pedig a többi élőlénnyel való összhangot, harmóniát. A japán ember sokkal bensőségesebb viszonyban él a növényekkel és az állatokkal, mint a nyugatiak. Élete belesimul a nagy természet ritmusába. Teilhard világnézete ugyan nem dolgozza ki eléggé az emberen kívüli élőlények létértelmének kérdését, mégis a szellemről és anyagról, mint minden létező « bensejéről » és « külsejéről » való felfogása, valamint az anyagi világ, a bioszféra és nooszféra fejlődési összefüggésének hangsúlyozása jobban megfelel a keleti egységes látásmódnak, mint a *Platón*tól és *Descartes*-tól befolyásolt szokásos keresztény antropológia.

Egy másik teilhard-i gondolat, amely nagy visszhangra talál a keleti ember lelkében, az abszolút ősvalóság és minden más valóság egységének hangoztatása. A « prófétai vallás » típusához tartozó nyugati vallásosság az Isten és a világ különbözőségét, az Isten végtelen világ-felettiségét hangoztatja; a « misztikus vallás » típusához tartozó keleti vallásosság viszont az ősvalóság és minden más valóság egységét, az ősvalóság bennünk lakozását emeli ki. A kereszténység eredetileg a prófétai és a misztikus vallás szintézise, minthogy a teremtő Isten Fiának emberré levése és a Szentlélek e világba áradása képezi alaptételét. Azonban történetileg, főképpen a nyugat-európai kereszténységben, a bennünk lakó Istennel való egység élményénél sokkal erősebben fejlődött ki a mindent végtelenül felülmúló Isten iránti imádat és engedelmes szolgálat szelleme. Ahhoz, hogy a kereszténység a keleti világot is átfogó világvallássá váljék, az szükséges, hogy az Isten transzcendenciájának élménye mellett kifejlessze az Istennel való egység élményét is.

Jól tudta ezt maga Teilhard is; a keleti, főképp a buddhista vallással való érintkezéstől várta, hogy a kereszténység újra felfedezze lényegének ezt az elemét. Léontine Zantához írt levelében olvashatjuk a következő, rendkívül fontos megjegyzést:

> « ... régi reményem az, hogy a Távol-Kelet misztikusaitól tanulva a mi (keresztény) vallásunkban kifejlesztjük majd a 'buddhista' vonásokat. Kereszténységünk túlságosan az erkölcsi kérdésekkel van elfoglalva (vagyis túl konfucionista). Remélem, hogy felfedezzük majd azt a Krisztust, aki nemcsak az erkölcsösség és az emberiesség példája, hanem egyben az az emberfölötti lény, aki kezdettől fogva kialakulóban van a világmindenség mélységében és aki életének uralkodó erejével képes mindent magához hajlítani, s mindent magához hasonlóvá tenni » [13].

Teilhard álma az volt, hogy minden vallás találkozik majd a kozmikus Krisztusban, aki kielégíti valamennyinek vágyait és törekvéseit. Japán keresztényei tudják, hogy a keleti vallásosság és a kereszténység ilyen találkozásában fontos szerepük van, és többen közülük úgy érzik, hogy Teilhard e téren irányadó meglátásokat fedezett fel.

Ezért nem csoda, hogy amikor Grootaersnek, valamint a Sophia-egyetem ősemberkutatójának, a szintén belga Jean *Kitahara-Frisch*-nek buzgólkodására

---

[13] Levelek Léontine Zantához (*Lettres à Léontine Zanta,* Desclée de Brouwer, Paris, 1965. p. 63).

1971-ben megalakult a japán Teilhard de Chardin tudományos társaság, mindjárt több mint száz tag sereglett zászlója alá. 1971-től kezdve a társaság egy kis folyóiratot ad ki *Convergence* címen, amelyet kizárólag a Teilhard-kutatásnak szentelnek. 1982-ig hét szám jelent meg. Tartalmuk: Japánban élő Teilhard-kutatók eredeti dolgozatai, valamint a külföldön megjelenő Teilhard-irodalom fontosabb műveinek ismertetése. A társaság üléseket is szokott tartani, amelyeken különféle szakterületeken működő emberek jönnek össze előadások meghallgatására és baráti eszmecserére. Teilhard, aki nagy mestere volt a legkülönbözőbb felfogású emberekkel való baráti érintkezésnek, így ma is gyakorolja Japánban az emberek egymáshoz vezetésének nagy művészetét.

Néha egészen meglepő felfedezések adódnak, amelyek mutatják, hogy Teilhard hatása milyen váratlanul bukkan fel Japánban. Kiderült például, hogy egy tokiói háziasszonyok számára adott gyermeknevelési és művelődési tanfolyamon már évek óta a *Le Phénomène Humain* szerepel tankönyvként. A részt vevő asszonyok túlnyomó többsége semmi kapcsolatban sem áll a kereszténységgel, de Teilhard mégis a szívükhöz szól.

1981-ben Japánban is sor került Teilhard születése 100. évfordulójának megünneplésére. A tokiói Sophia-egyetem karolta fel az ügyet és Jean Kitahara-Frisch szervezésében — Teilhard szellemének megfelelően — egy kétnapos tudományos szimpóziummal, valamint négy nyilvános előadás megtartásával emlékeztünk meg a centenáriumról. A szimpózium alkalmával különböző szakterületek tudósai tartottak eszmecserét Teilhard szellemében. A buddhizmus-kutatás terén elsőrendű szaktekintélynek számító *Tamaki* Kōsho, a már említett állattantudós, *Imanishi* Kinji, a fiatal katolikus biológus, *Murakami* Yōichirō, a környezetkutatás területén neves *Ui* Jun, a keleti vallásosság és a kereszténység viszonyának kutatása terén — könyvei révén — Európában is ismert jezsuita, *Kadawaki* Kakichi, a modern keresztény teológia szakértője, *Takayanagi* Shunichi, Jean *Kitahara-Frisch* és e sorok írója voltak a résztvevők. A szimpózium által előkészített előadások meghallgatására nagy számú közönség gyűlt össze az egyetem nagytermében.

A szimpózium és az előadások során érezhető volt egyrészt az, hogy Teilhard gondolatai mennyire ösztönzően hatnak az emberekre, de másrészt az is, hogy a saját szakterületükbe és fogalomvilágukba temetkező szakemberek számára milyen nehéz egy egyetemes álláspont igazi megismerése és kiértékelése. A japán természettudósok hajlamosak arra, hogy szakterületük részletkérdéseinek boncolgatására korlátozzák érdeklődésüket. A társadalomtudósok csak a jelen és a közvetlen jövő iránt érdeklődnek. A buddhizmuson alapuló nagy szintézisek keretében pedig (például Tamaki életfilozófiájában) az ősvalóságnak az *egyszeri* názáreti Jézusban való megtestesülése számára nincs hely, s ezért nincs hely egy igazán végleges Ómega Pont számára sem. Talán ezért is van az, hogy a Teilhard műveinek összkiadását gondozó Misuzu kiadó a már kifogyott köteteket nem nyomtatja újra, és a francia sorozat 10-13. köteteinek fordíttatására és kiadására már nem vállalkozott azzal az indokolással, hogy ezeknek tartalma túlságosan keresztény.

A 117 millió embertől nyüzsgő Japán gondolatvilágának hangzavarában Teilhard hangja még csak egy alig hallható kicsiny melódia. De a nagy hangzavartól megcsömörlött emberek számára éppen ez a kis melódia válhat az öröm forrásává. Egyre több japán értelmiségi érzi, hogy csupán reménytelen

pesszimizmussal nem lehet élni és keresik egy új remény alapjait. Jean Kitahara-Frisch nemrég megjelent könyve (*Ningen to wa nanika — Jinruigaku na oshieru koto* [Mi az ember? — Az antropológia válasza], Dōbutsusha, Tokyo, 1983) Teilhard nyomán a természettudomány és bölcselet szempontjából igyekszik segítséget nyújtani ebben a keresésben.

Teilhard születésének 100. évfordulója alkalmával tartott előadásom zárószavaként idéztem Teilhard egyik mondását, amellyel egy közép-ázsiai kutatóútja alatt felelt az Isten létét kétségbe vonó útitársai kérdésére: « *Az Isten olyan, mint egy hangjegy* » (« Dieu... c'est une note de musique ») [14]. Az olyan ember, aki nem tudja, hogy van egy ilyen kotta, vagy aki nem tudja ezt a kottát olvasni, úgy érzi, hogy a világ folyása egy fülsértő, érthetetlen hangzavar. De az az ember, aki kezébe vette és szívébe zárta ezt a kottát, megérti, hogy a világ és az ember: áradó, csengő-zengő, daloló szimfónia... Hallgatóim egyikétől, Teilhard írásainak buzgó olvasójától levelet kaptam, amelyben kért, hogy feltétlenül írjam meg neki, hol található Teilhard műveiben ez az idézet, amely mélyen megragadta őt. Sokáig forgattam kezemben ezt a levelet, és úgy éreztem, hogy nemcsak Japánban, hanem az egész világon erre a kottára van ma a legnagyobb szükség ahhoz, hogy énekké, pacsirtaként örömtől csillogó énekké váljék az életünk.

(Tokió, 1982)

---

[14] André Souvage: « *Conférence* ». (Cahiers Pierre Teilhard de Chardin 2. Seuil, Paris, 1960. p. 163).

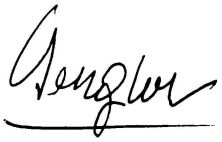

Léopold Sédar Senghor

Költő és államférfi, a civilizáció történetének legsikeresebb fekete embere. 1906. október 9-én született egy szenegáli faluban, *Joal*ban. Tanulmányait Dakarban kezdte, majd rangos oktatási intézmények növendéke lett Párizsban. A Sorbonne-on szerzett tanári oklevelet és doktori címet. Iskolatársa volt Georges Pompidou, a későbbi francia államfő. Tíz évig tanárként működött Franciaországban. A II. világháborúban mint frontkatona került hadifogságba. Szabadulása után tevékeny szerepet játszott a francia ellenállási mozgalomban. 1945-ben beválasztották az Alkotmányozó Nemzetgyűlésbe, majd — a kultúra és a tudomány területén — államtitkári feladatot látott el a francia kormányban. 1960-ban a függetlenné vált Szenegál elnöke lett. Erről a hivataláról húsz év múlva, 1980 végén önként lemondott, de tagja maradt az államelnökségnek. Léopold Sédar Senghor több világhírű egyetem díszdoktora. II. János Pál pápa 1983 januárjában meghívta a Kultúra Pápai Tanácsába, és júniusban beválasztották a Francia Akadémia « halhatatlanjai » közé. Neve összeforrt a néger civilizáció elismertetéséért küzdő mozgalommal, az ún. « négritude »-del. Politikai tevékenységével párhuzamosan bontakozott ki sajátos, világszerte ismertté vált költészete. Első könyvéhez Jean-Paul Sartre írt előszót, költőként André Gide mutatta be. Gondolkodására nagy hatást gyakoroltak Teilhard de Chardin eszméi, akit ma is egyik tanítómesterének tekint.

Léopold Sédar Senghor

AZ EGYETEMES CIVILIZÁCIÓ TEILHARD-I GONDOLATA

« Távolsági beszélgetés » Golen Károllyal

— Engedje meg Excellenciás uram, hogy mély megbecsüléssel átnyújtsam kérdéseimet, amelyeket válaszaival együtt közreadunk a « *Vallomások Teilhard-ról* » című könyvben. Ez a kötet Pierre Teilhard de Chardin atya legközvetlenebb barátainak és őszinte követőinek írásait tartalmazza. Ön már több mint egy évtizede megtisztel leveleivel, amelyekből bátorítást merítettem ahhoz, hogy ezt az írásban történő « távolsági beszélgetést » kezdeményezzem. Szívélyessége és támogatása lehetővé tette számomra, hogy megismerjem világszerte igen magasra értékelt költészetét és számos pályafutását méltató könyvet. Írásaiból, beszédeiből és leveleiből tudom, hogy nagy tisztelője Teilhard atyának, akinek rendkívüli eszméi jelentős hatást gyakoroltak életére, gondolkodására és államférfiúi tevékenységére is.

Mindezekből úgy tűnik, hogy az Ön küldetését egy igen tiszteletre méltó belső egységre való törekvés jellemzi, amelyben a látszólag különböző erőfeszítések egymást megszilárdítva szolgálják az emberi méltóság mind teljesebb kibontakoztatását.

Ez a körülmény számomra két kérdést vet fel. Mennyiben volt ösztönös és történetileg szükségszerű, s mennyi a tudatos elhatározás abban, hogy egyszerre több hivatásnak tudott megfelelni? Ön volt egyetemi tanár, a francia ellenállási mozgalom egyik szervezője a II. világháborúban, magas állami méltóságokat betöltő politikus Franciaországban, az afrikai Szenegál állam elnöke, s ugyanakkor tudós, filozófus és világhírnevet szerzett költő. Egy ilyen páratlanul sokoldalú élettevékenységnek mi a titka és az összetartó ereje?

— *Végeredményben Ön azt kérdezi tőlem, hogyan tudtam összeegyeztetni elméletben, de főleg gyakorlatban a politikai, a költői és a tanári pályát.*

Miután letettem a nyelvtanári vizsgát, választanom kellett: vagy kineveznek Franciaországban gimnáziumi tanárnak, vagy valamilyen szenegáli beosztást vállalok. S azért döntöttem úgy, hogy — legalább tíz évig — tanár leszek Franciaországban, mert nem akartam « elveszni » a politikai életben. A szünidőket Szenegálban töltöttem, hogy adatokat gyűjtsek az én Szerer *népem szájhagyományokban élő költészetéről. Ez lett a témája a Sorbonne-on megvédett állami doktorátusom kiegészítő értekezésének. A politikába véletlenül « sodródtam »: egyhónapi habozás után, 1945-ben elfogadtam a Szenegáli Szocialista Szövetség jelölését a francia Alkotmányozó Gyűlés választásaira. Ez lehetőséget jelentett számomra, hogy követeljem hazám függetlenségét.*

De, ahogy Ön is mondja, én « ösztönösen és történetileg » inkább tanári és költői pályára voltam alkalmas. Tanárnak azért, mert hajlottam a dolgos és rendszeres életre, mivel családom — atyai ágon — több generáción át gazdál-

kodott. Ugyanakkor a költészet is vonzott, mert a Néger érzelemdús, mély és vulkanikus adottságai által természetes költői *hivatással rendelkezik, vagyis a szó etimológiai értelmében hivatott a szépség megalkotására.*

Tehát az a tény, hogy belevetettem magam a politikába, kettős, sőt hármas feladat teljesítésére kényszerített. Később kiderült, hogy az egyidejű tanári, költői és politikai tevékenység a javamra vált. Ugyanis mindig irtóztam attól, hogy egyhangú munkát végezzek, és az is igaz, hogy költészetem — csak tanárként és költőként — öncélú, majdnem kizárólag a saját, bár meglehetősen mély énem *felé forduló lett volna. Így hát ez a hármas hivatás természetes módon az* egyetemes felé *irányított és megóvott attól, hogy írásaim érdektelenek vagy egocentrikusak legyenek.*

Teilhard de Chardin rám gyakorolt hatásáról az interjú során majd részletesen szólok.

— Úgy gondolom, hogy az afrikai népek hit- és képzeletvilága igen sokszínű képet mutat. Ez a « paletta » valamiképpen azonban mégiscsak egy. Nyilvánvalóan vannak olyan vonásai, amelyek általánosan érvényesek az egész földrészre.

Teilhard de Chardin mélyrehatóan vizsgálta az emberi lélek kibontakozásának « keleti » és « nyugati » útját, de arról szinte semmit sem tudunk, hogy milyen véleménye volt az afrikaiakról. Ez a kontinens a geológus és paleontológus Teilhard kutatómunkájának tapasztalata szerint fontos láncszem az evolúció folyamatában de csak a mi korunkban lett önálló tényező az emberiség nagy családjában. Afrika megjelenítése az Ön költészetében mindig lebilincselő, gyakran megrendítő. Felidézem néhány megragadó sorát:

« Uram, a kereszt lábánál állok — és ez
nem a Te fájdalmad fája már, hanem a
megfeszített Afrika Régi és Új Világáé

. .

A négyszáz éve megfeszített és mégis
lélegző Afrikám lábánál
Engedd elmondanom, Uram, a béke és
a megbocsátás imáját » [1].

Ezek a sorok a kereszténység fontos tanítását tükrözik és egyben segítik az Ön nevével összeforrott gondolat lényegének megközelítését. Ez pedig a « négritude », amely körül elég sok vita zajlott ebben a században. Számomra úgy tűnik, hogy az Ön egyik magyarázata — amit most röviden felidézek — alapvető és világossá teszi ezt a fogalmat: « A Négritude egész egyszerűen a néger világ civilizációja, értékeinek összessége. Nem fajelmélet, hanem kultúra. ... Mert pontos — földrajzi és etnikai — determinizmusok szimbiózisa. A Négritude egy eredeti stílusban gyökerezik, de történelmileg túllép azon, mint ahogyan az élet több, mint az anyag, amelyből keletkezik. ... A Négritude az intuitív Értelem, az emberiséget átölelő értelem és nem csupán az az értelmi képesség, amellyel az ember lát. Ez, vagyis a Négritude, a közösségi

[1] L. S. Senghor: *Poèmes* (Seuil, Paris, 1964, p. 92).

élet melege, képszerű szimbólum, kozmikus ritmus, amely ahelyett, hogy terméketlenné tenné a világot azzal, hogy megosztja, az egyesüléssel megtermékenyíti azt »[2].

Arra kérem, hogy beszéljen erről részletesebben.

— *Teilhard de Chardin szemlélete az emberi civilizáció « keleti » és « nyugati » útját nem tekinti ellentétesnek, inkább párhuzamba állítja. A nyugati utat a görög kultúra fejezi ki. Emlékeztetek Arisztotelész híres mondatára, amely a* Nikomakhoszi Etiká*-ban található. Az emberben — mondja Arisztotelész — három alkotóelem teszi lehetővé a természet megismerését és átalakítását. Ezek az* aiszthézisz, *az « érzékelés », a* nusz, *a « gondolkodás » és az* orexisz, *az « akarat ». De a* nuszt *semmiképpen sem szabad « értelemmel » fordítani, mert a « gondolkodás » a diszkurzív és az intuitív értelem szimbiózisa. S amíg a görög kultúrára az jellemző, hogy a diszkurzív értelemre, a* dianoia*ra és az akaratra helyezi a hangsúlyt, addig a keleti civilizáció inkább a* thümosz*t, az intuitív értelmet és az érzékelést nyomatékozza. Így lett a római kultúra a Nyugat tökéletes modellje, míg az arab kultúra a Keleté. Az afrikai, a fekete kultúra inkább a keleti mintákhoz kapcsolódik, amelynek tökéletes modellje lett. S ha a Közel-Kelet népei, a Szemiták közelebb vannak a feketékhez, ennek az az oka, hogy civilizációjuk a « fekete szubsztrátumra » épült, amely fajkereszteződésük egyik eleme.*

Ezért a Négritude, a fekete világ civilizációs értékeinek összessége, lényegében az intuitív értelemmel és érzékeléssel határozható meg. Valójában minden ember — mondja Arisztotelész — rendelkezik önmagában a személyiséget alkotó (már említett) alapvető elemekkel. Csakhogy a Nyugatiak — nem az indo-európaiak, hanem az albo-európaiak — az akaratra és a diszkurzív értelemre helyezik a hangsúlyt, míg a Fekete Afrikaiak és bizonyos mértékben a Közel-Kelet népei (legyenek szemiták vagy perzsák) az érzékelésre és az intuitív értelemre. Ezért én úgy definiálom a fekete-afrikai esztétikát, mint « szimbolikus, dallamos és ritmikus képet, illetve az ilyen képek együttesét ». Az interjú során valószínűleg pontosabban, konkrét példákkal is körvonalazhatom még ezt a meghatározást.

— Közismert, hogy Ön — több évtizedes politikai tevékenységével párhuzamosan — megalkotott egy sajátos költői világképet, amely a francia világnyelv eszközeivel fejezi ki az afrikaiak lelkéből és szívéből fakadó gondolatokat. Ez a nagyszerű művészet ma már az emberiség egyetemes értékei közé tartozik.

Engedje meg, hogy idézzem két fontos, a költészet lényegét megvilágító mondatát. Az egyik: « A fát gyümölcseiről ismerjük fel, a költeményt pedig a könnyekről, amelyeket fakasztanak ». És a másik: « A költészet végeredményben nem más, mint mély érzelmeknek kifejezése kép és ritmus által »[3]. Ilyen gondolatokkal belépve az Ön verseinek szférájába, nem érezzük idegennek magunkat. Az első látásra különös maszkok, a szokatlan zeneiség, a tamtamok

---

[2] L. S. Senghor: *Pierre Teilhard de Chardin et la politique africaine* (Seuil, Paris, 1962, p. 20).

[3] *Négritude et Humanisme* (Seuil, Paris, 1964, p. 369).

és a viharosan kavargó tánc világában a természet, a szerelem, a szépség és a barátság örök témáival találkozunk. De ebben a költészetben számomra az a legvonzóbb, hogy itt megtalálható egy törekvés: a halhatatlanság igénye, amely igen gyakran « áttöri » az e világ látszatait, hogy elérje a láthatatlant. Ez a « láthatatlan » nem valami absztrakció, hanem a voltak világa, az ősök, akik nem vesznek el a múlt szakadékában, tevőlegesen ott vannak a versek jelenében; kis túlzással azt mondhatnám, hogy valóságosabban léteznek, mint amikor éltek. Ennek illusztrálására hosszan lehetne idézni az Ön verseiből. Íme egy rövid részlet:

« Hadd lélegezzem be Halottaink illatát, hadd gyűjtsem
egybe és ismételjem élő szavukat, hogy tanuljak
Élni, mielőtt leszállnék, messzebb mint a búvár, az álom
mélységeibe » [4].

Ez, és az Ön verseinek sok más részlete, felidézi bennem Teilhard de Chardin nagy szellemi kalandját, pontosabban egy önmagát felderíteni akaró expedícióját, amely azzal a megdöbbentő eredménnyel végződik, hogy rajtunk a teljes múlt áramlik át. Csak felvillantom ennek a gondolatmenetnek néhány sorát: « Tehát ... elhagyva napi teendőim és viszonyaim világosnak látszó mezejét, leszálltam önmagam legbensejébe, abba a feneketlen szakadékba, ahonnan — zavarosan érzem — kiárad cselekvőképességem. ... Minden lefelé tartó lépcsőfokon más személyt fedeztem fel magamban, akinek már nem tudtam többé pontos nevet adni, s aki már nem engedelmeskedett nekem. S amikor abba kellett hagynom kutatásomat, mert nem volt már út a lábam alatt, feneketlen mélység tátongott előttem, amelyből — nem tudom honnan fölfakadva — ered az a folyam, amit úgy merek nevezni: az én életem... » [5].

Teilhard munkáiban ennek a kérdésnek több megközelítése található. *Az Emberi Jelenség*ben ezt írja: « Az a hullám, amelyet magunkban átsuhanni érzünk, nem bennünk alakult ki » [6]. Arról van tehát szó, hogy a mindenkor élő emberiség reprezentálja a mérhetetlen Múltat, ami jelen van bennünk, és meghatározó szerepet kap a jövő felé való törekvéseinkben. Ezt a gondolatot örömmel fedeztem fel az Ön — Afrika lelkéből fakadó — verseinek légkörében is. Szeretném, ha szólna költészetének forrásairól.

— Ön olyan megragadóan idézi fel Teilhard de Chardin poétikus prózáját, összehasonlítva — vagy inkább összekapcsolva — az én költészetemmel, hogy kissé zavarban vagyok.

Ezért szívesebben koncentrálok a következő kérdés lényegére, amelyben Ön azt kívánja, hogy néhány szóval vázoljam Teilhard műveivel való találkozásom történetét, és beszéljek az iránta érzett, s az egész világ előtt megvallott tiszteletemről. Az interjúnak voltaképpen ez a fő témája.

— Amikor erre a beszélgetésre készülve olvastam az Ön írásait, felfigyeltem a következő részletre, amely igen mélyen érintett engem: « Nem a fizikai

---

[4] L. S. Senghor: *Poèmes* (Seuil, Paris, 1964, p. 15).
[5] Teilhard de Chardin: *Az Isteni Miliő* (*Út az Ómega felé*, 195. oldal).
[6] Teilhard de Chardin: *Az Emberi Jelenség* (Gondolat Kiadó, 277. oldal).

halál borzaszt — gyakran láttam közelről —, hanem a semmi gondolata, a többé nem létezésé. Mert a tudatos semmi lenne a Poklok Pokla. Emiatt néha hideg verejték lep el éjjelente és mindig Teilhard de Chardin olvasásával vígasztalódom. ... Az ő Istene, mint tudjuk, nem az égből száll alá beavatkozni. 'Belső szükségletként' bukkan fel. Pontosabban a dialektikus logika végső szakaszának tűnik, már nem oknak, hanem hatásnak, nem kívülről, hanem belülről jelentkezik, már nem motiváció, hanem végcél... Inkább személyiségteremtő — merjük kimondani —, mint teremtő Isten » [7].

Ez az idézet egyértelműen utal Teilhard iránti szimpátiájára. Nyilvánvaló, hogy különleges szellemi vonzalomról van szó, egy rendkívüli gondolkodóhoz való ragaszkodásról. Számomra megkapó, hogy egyáltalán nem kisebbíti embertársai előtt ennek a vonzalmának jelentőségét, sőt gyakran hangoztatja, hogy Teilhard-nak döntő és meghatározó szerepe van az Ön életében. Ezt olvashatjuk az idézett munka befejező soraiban: « Amikor egy fiatalember jön hozzám csalódottan, elfáradva és útját keresve, szétszaggatva lelkében, ahogy magam is voltam: Pierre Teilhard de Chardin olvasását ajánlom neki. Ő visszaadta hitemet, egyidejűleg lehetővé téve, hogy afrikai szocialista legyek: hivő szocialista » [8].

Kérem, mondja el a Teilhard műveivel való találkozásának történetét és vázolja néhány szóval, hogy mi a titka az iránta érzett tiszteletének, amelyet Ön az egész világ előtt megvallott.

— *Először akkor találkoztam Teilhard művével, amikor a Louis-le-Grand-gimnáziumban elvesztett hitemet kerestem és szocialistává váltam. Szeretném hangsúlyozni, hogy utam során azért találkoztam Teilhard de Chardinnel, mert kerestem őt, pontosabban kerestem egy barátot, aki meg tud érteni, mert hasonlítunk egymáshoz. Miután megtaláltam, egyre inkább ragaszkodtam hozzá, mint egy olyan baráthoz, aki megmenti a vízbefúlás előtt álló embert, s aki — a természettel együtt — átérzi a világot, éppen úgy, mint én. Teilhard metafizikája egyébként hasonlított a fekete-afrikai metafizikához. De visszatérek az* átérezni *kifejezésre. Ezt a szót abban a szoros értelemben kell venni, ahogy a szenegáli előkelőségek használták, amikor bármiféle támogatás kérése nélkül, tisztelgő látogatást tettek nálam: « Akarom, hogy érezz át engem » és soha nem azt mondták: « Akarom, hogy ismerj meg jobban ».*

A fekete-afrikai animistának a világ sohasem halott, még az ásványvilág sem, amely leginkább élettelen. Számára igazában a mindenség ezernyi érzékelhető látványa csak halvány visszfénye a világot átlelkesítő és éltető nagy erőnek. De haladjunk tovább a « dolgok belsejének » megismerésében. A fekete-afrikai animista szemében a létezők lényegében valamiféle erőként definiálhatók, a homokszemtől egészen az Istenig, aki « az erők Ereje », akitől származik és akihez visszatér minden erő. Ebből következően, hogy az ember teljes ember lehessen, azaz tevékeny erő, legfőbb hivatásának kell tekintenie, hogy minden érzékelhetőre támaszkodjék, a világ összes erejére, élettel telítve azokat, miközben önmagát is vitalizálja, — s így, ezzel a cselekvéssel, ilyen újra-

---

[7] L. S. Senghor: « Hommage à Pierre Teilhard de Chardin », Dakar, le 5 avril 1965, *Cahiers 6*, (Seuil, Paris, 1968, p. 33).

[8] *Uo.* p. 35.

teremtéssel erősítse Isten Erejét. Amint a hagyományos filozófia mondja: « Istennek szüksége van az emberekre ».

Az emberi, de különösen a néger művészet éppen ezzel a metafizikával határozható meg, pontosabban a látható univerzum ilyen reanimációjával, *amely a láthatatlan világmindenségnek csak egy, de vele kölcsönös összefüggésben álló aspektusa. A művészeti alkotást gyakran definiáltam úgy, mint « analogikus, dallamos és ritmikus képet vagy képek összességét ». Ebben minden mozgás, minden erő...*

Először vegyük szemügyre az « analogikus » képet. Ez a kifejezés — az általános használatban — túl statikus. Az analógia több, mint szimbólum, mondhatnám a jelentést adó és a jelentéssel bíró kölcsönös egyezése. Ami a fekete-afrikai dallamot illeti, azt semmi sem fejezi ki jobban, mint a népi ének, amely az én szerer *nemzetségemben mindig polifonikus, terc- és kvintjellegű kísérettel. Itt nem kettős, tehát szimmetrikus és monoton, hanem három elemből álló aszimmetrikus, vagyis dinamikus harmóniáról van szó. Végül, ami az eleven ritmust illeti, megint csak aszimmetrikus paralelizmusokról beszélhetünk, vagy inkább olyan ismétlődésekről, amelyek nem ismétlődnek. Mert a szó, a kifejezés és a mondat a költemény más-más helyén és mindig módosulva ismétlődik.*

Az élő erőinek ez az animista teóriája — mi több — a valósága magyarázza meg, hogy amikor Pierre Teilhard de Chardint felfedeztem, egy másik önmagamra, egy nagy testvérre találtam. S ahogy Teilhard érezte Isten hatalma által — az Angyalokon és a Szenteken keresztül — a világmindenség átlelkesítését, úgy éreztem és érzem ma is a természet, a világ, az egész univerzum animációját az Ősök által, a Holtakon keresztül, akik nem halnak meg, örökké élnek.

— Ennek a válasznak befejező gondolata megerősítette számomra, hogy a Múlt élő valóságának tisztelete a Jelenben az Ön költészetének olyan gondolata, amely — a Jövő szempontjából — éppen egy döntő kérdésben egyezik meg Teilhard felismerésével. A valóság maradandó szellemi arculatának ez a szemlélete a Nooszféra további kibontakozása során — megítélésem szerint — új erkölcsi követelményeket vet fel. De ez már egy másik beszélgetés témája lehetne...

Az ilyen őszinte véleménycserében talán helyet lehet szorítani egy kényes problémának is. Olvastam olyan kritikát, amely kifogásolja, hogy a Teilhard által sürgetett *több-lét*re való törekvés Önnél erősebb hangsúlyt kap, mint a *jobb-lét* megteremtésének szükségessége. A kritikus idéz Öntől egy mondatot: « Amire az ember törekszik, az nem annyira a 'jobb-lét', mint inkább a 'több-lét', nem annyira az életszínvonal emelése, mint az Intelligencia és a Szív minden lehetőségének kibontakoztatása » [9].

Az említett kritikától eltérően úgy látom, hogy a *több-lét*re való határozott törekvés, amely Teilhard nekünk szóló üzenetének fontos útmutatása,

---

[9] L. S. Senghor: *Pierre Teilhard de Chardin et la politique africaine, Cahiers* 3 (Seuil, Paris, 1962, pp. 61-62).

magába foglalja a *jobb-lét* megvalósítására vonatkozó erőfeszítést is. Ugyanakkor a történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy a csak *jobb-lét* megteremtésére vonatkozó ambíciók nem mindig esnek egybe a *több-lét* megszerzésére irányuló természetes emberi vágyakkal. Az Ember nemcsak individumként jelent meg az evolúció folyamatában, hanem személyiségként is, aki nemcsak önfenntartásra, a társadalom építésére, de az Egyetemes Valóság megértésére és elérésére is hivatott. Örülnék, ha erről a fontos kérdésről kifejtené véleményét, utalva az Ön országának tapasztalataira.

— *Mondataimat és azok értelmét mindig a konkrét életbe kell belehelyezni, vagyis államfői funkcióim keretébe.*

A jobb-lét*et — Marx szavaival élve — úgy értelmezem, mint « az állati szükségletek kielégítését »: az evést, a lakást, a ruházkodást... De « Az elidegenült munká »-ban maga Marx mondja: « Amikor állati szükségletei már ki vannak elégítve, akkor láthat hozzá az ember generikus tevékenységéhez, hogy szép műveket alkosson ... a szépség törvényei szerint ». Ezt emlékezetből idézem.*

De maradjunk a konkrétumnál. Szenegál függetlenségének elnyerése után, 1960-ban elhatároztuk, hogy tervezésünk keretében a falusi szektornak: a Földművelésnek, az Állattenyésztésnek és a Halászatnak adunk prioritást. *Ez pontosan az « állati szükségletek kielégítése » miatt történt. De a* primátus*t a Nevelésnek, a Képzésnek és a Kultúrának biztosítottuk. Az 1970-es évektől kezdve ennek az utóbbi szektornak szenteljük a szenegáli állam évi költségvetésének mintegy 33 százalékát. Valójában és elsődlegesen a nevelés, különösképpen a technikai és a szakmai képzés által fejleszthetjük az élelmiszerek termelését, és főleg nevelő, valamint kulturális tevékenységgel formálhatjuk a szenegáliakat a szellemi javak létrehozóivá. Nem azt mondja az Evangélium is, hogy « nemcsak kenyérrel él az ember »? De visszatérve Marx idézett szavaira, ezeket gyakran magyaráztam úgy, hogy a tudományos szocializmus feltalálója mindnyájunkat felszólít: legyünk költők, a* poiesis *görög szónak etimológiai értelmében, tehát a szépség megalkotói.*

Nálunk így érvényesül a több-lét*re való törekvés, és ez — a kritikák ellenére — összhangban van a teilhard-i szemlélettel.*

— Könyvünk egyik tanulmányában (« Teilhard Japánban ») arról van szó, hogy a nagy francia gondolkodó nézetei nem idegenek a keleti ember számára. A szerző szerint az ázsiaiak szemléletében az ember a világmindenség szerves része. A japán ember bensőségesebb viszonyban él a növényekkel és az állatokkal, mint a nyugatiak, élete belesimul a természet ritmusába. A keleti vallásosság az ősvalóság és minden más valóság egységét és az ősvalóság bennünk lakozását vallja. Teilhard de Chardint idézve azt írja a szerző, hogy amennyiben a kereszténység a keleti világot is átfogó világvallássá akar válni, Isten transzcendenciájának élménye mellett ki kell fejlesztenie az Istennel való egység élményét is... Ön egyik Teilhard-ra emlékező beszédében kijelentette: « Isten a néger-afrikai ontológiában minden időben Önmagában létező volt, akitől ered és akiből táplálkozik minden létezés » [10]. Vajon Afrikában az ember

---

[10] L. S. Senghor: « Hommage à Pierre Teilhard de Chardin », Dakar le 5 avril 1965, *Cahiers 6*, (Seuil, Paris, 1968, p. 33).

viszonya az Istenhez és a természethez az előbb vázolt keleti, vagy az Ön által jól ismert nyugati gondolkodáshoz áll-e közelebb?

— *Először is különbséget kell tennünk az Ázsiában élő fehérek (indoeurópaiak és szemiták), valamint a többi nép között. Az utóbbiak sárgák, mint a kínaiak, továbbá sárgák és feketék kereszteződései, mint a japánok, koreaiak és más indokínaiak, az indiaiak pedig lényegében feketék, kereszteződve fehér indoeurópaiakkal. Ázsia népeinek (nem számítva a Közel-Kelet szemitáit, akik különben feketék és indoeurópaiak kereszteződései) az afrikai emberhez közel álló, azonos világszemléletük van. Ekként a világ — a maga totalitásában — egy Istenhez kapcsolt univerzum, amely Istenben teljesedik be. S ennek a világmindenségnek középpontjában áll az ember, aki összekötő láncszem a természet és Isten között. Egyébként ezt erősíti meg Roger Garaudy barátom, francia filozófus, a « Civilizációk Dialógusa » című tanulmányában.*

A fekete Afrikában, mint Ázsiában is, az ember a művészettel teljesedik be Istenben, ugyanakkor teljessé téve Istent. Valójában mind az ázsiai, mind az afrikai esztétikának alapvetően két jellemző vonása van: egyrészt a szimbolikus kép, amely a természet érzékelhető látszatán át kifejezi a láthatatlant és Istent; másrészt az aszimmetrikus ritmus, vagy a nem ismétlődő ismétlések (legyenek azok egyenes vonalak, geometriai alakzatok vagy görbék, spirálisok stb.). A világszemlélet egységét semmi sem bizonyítja jobban, mint az afrikai és ázsiai művészetnek az európai művészetre gyakorolt hatása, vagy az amerikaira attól kezdve, amit én « 1889-es forradalom »-nak nevezek. Ez az oka annak, hogy a mi XX. századunk esztétikáját — ismétlem — a szimbolikus kép jellemzi, a hangok, a formák és a színek melódiája, végül pedig az élő ritmus, amelyet nem ismétlődő ismétlések alkotnak.

— Javasolom, hogy a következőkben részletesebben foglalkozzunk Pierre Teilhard de Chardin kivételes személyiségével és néhány olyan gondolatával, amelyek könyvünk más tanulmányaiban nem szerepelnek, vagy éppen csak érintve vannak. Teilhard az első világháború megrázó, de számára mégis felemelő atmoszférájában elkötelezte magát az emberiség jövőjének szolgálatára. Tőle tudjuk, hogy már a tűzvonalba magával vitte az Evolúció élményét, amely még Angliában (teológus évei alatt) meghódította egész belső élete egét. A pusztulás mezőin pedig rádöbbent, hogy « a nagy Kozmosz virágzik ki bennünk », és az embernek « félre kell dobnia az individualizmus minden délibábját; ki kell tárnia szívét a Világmindenség méretei szerint ». Ebben a programban arról van szó, hogy nem elég elhagyni az önzést és szociális módon élni, hanem arra is szükség van, hogy egész szívünkkel, az egész világgal egyesülve kozmikusan éljünk! Teilhard *A kozmikus Élet* című, első jelentős tanulmányának megfogalmazása után még harminckilenc évig folytathatta munkáját, de az 1916-ban leírt kozmikus víziójának fénye többé nem halványult el műveiben. Még akkor írta, hogy: « Aki egyszer részesült ilyen látomásban, sohasem felejti el. De legyen bár tudós, filozófus, egyszerű munkásember, vagy bármi más, ha megérintette ez a fénysugár, olyan lesz, mint a tengerész, akit megsuhintott a déli tengerek részeg kék ege; szívét örökre feszíteni fogja valami nosztalgia: vágy a nagyobb, az erősebb felé, a maradandóbbért, az Abszolút után » [11].

[11] Teilhard de Chardin: *A kozmikus Élet* (*Út az Ómega felé*, 32. oldal).

Teilhard de Chardin hatalmas munkásságának ismeretében tudjuk, hogy az Evolúció sorsdöntő élménye és a kozmikus érzék elsajátítása után belevetette magát az emberi jelenség tanulmányozásába. Írásainak hosszú sorából kitűnik, hogy meg volt győződve elhivatottságáról és tudatában volt saját szellemi nagyságának. Ma már könyvtárra való irodalom kommentálja műveit és megpróbálja kimutatni csodálatos eszméinek forrásait. Ő maga szerényen megjegyezte, hogy számára semmi sem ér fel Douaumont sarával [12].

Excellenciás uram, lehet, hogy már csak a mi generációnk (amely egy másik háború nem kisebb poklát ismerte meg) tudja igazán értékelni ezeket a szavakat. Miben látja Ön Teilhard első világháborús élményeinek jelentőségét?

— Teilhard egész életművében megtaláljuk az első világháborúban szerzett élményeinek hatását. Egyébként kiszélesítve az Ön kérdését, arról van szó, hogy bizonyítanunk kell: a második világháború, fokozottabban, mint az első, megerősítette bennünk a kozmogenezis vízióját, vagy inkább a tudatát és érzését.

Az 1914-1918-as és az 1939-1945-ös világháborúk végül meggyőzték a népeket és az egyéneket, hogy egymással szolidárisak. A második világháború, még az elsőnél is jobban, mindent lángba borított, kiterjedt valamennyi kontinensre, minden fajra, minden nemzetre. Ezt a kozmikus, azaz nemzetközi méretű szolidaritást Pierre Teilhard de Chardinhez hasonlóan — volt frontharcosként — én is átéreztem. Azután az 1973-as második világkrízis, amely 1979-ben súlyosbodott, tovább erősítette ezt a kozmikus összetartozást. Ma pedig valamennyien meg vagyunk győződve arról, hogy egy harmadik világháború végzetes lenne az emberiségre. És nem véletlen, hogy 1982-ben a Nemzetközi Valutaalap, a Világbank és az Egyesült Nemzetek pénzügyi forrásainak évi konferenciáján végre megértették a fejlődő országok segítésének szükségességét. A Nemzetközi Valutaalap és a Világbank igazgatósága meggyőzően kimutatta, hogy az adósságokkal túlterhelt szegény országok összeomlása egyben csődje lenne annak is, amit Euro-amerikának neveznek.

S íme az Észak-Dél dialógus, amely 1974 óta (mintegy kétezer konferencián, kollokviumon és különféle szemináriumokon) egy helyben topogott, most megmutatta a Nagyoknak és Szupernagyoknak, hogy nélkülözhetetlen. Mindenesetre a legnagyobbak, közöttük az Egyesült Államok (a távollevő Szovjetuniót kivéve) Cancunban elfogadták egy olyan konferencia szervezésének tervét, ahol végre « globális tárgyalásokat » kezdenének.

Következésképpen ezzel azt akarom mondani, hogy a legönzőbb államok, amelyek elnyomták és kulturális szempontból megvetették az afrikaiakat, a latin-amerikaiakat, sőt az ázsiaiakat is, most kezdik elsajátítani — mint Teilhard de Chardin az első világháború idején — a kozmikus, az « Egyetemes » iránti érzéket.

— Ön tagadhatatlan tényekkel aktualizálja azt a teilhard-i gondolatot, amely a kozmikus kibontakozás felismerését és az emberi erőfeszítések egyetemesítését már fél évszázaddal ezelőtt sürgette.

---

[12] Douaumont az első világháború franciaországi csatatereinek egyike. Teilhard ezt írta az ütközet előtt: « S ha talán nem térek vissza, az a kívánságom, hogy testem maradjon ott, az erősek agyagába gyúrva, Isten keze vesse élő cementként az Új Város kövei közé ». *Krisztus az Anyagban* (*Út az Ómega felé*, 65. oldal).

Teilhard atya centenáriuma alkalmából — egy nagy példányszámban megjelenő politikai napilapban — cikket írtam ennek a követelménynek szolgálatában *Az anyag « szívének » kutatója* címmel [13].

Teilhard életének rövid ismertetése után utaltam arra, hogy a nagy francia gondolkodó egész életében gyümölcsöző párbeszédet folytatott — faj, nem és világnézet szerinti megkülönböztetés nélkül — mindazokkal, akikkel tevékenysége során kapcsolatba került. Munkatársai, tisztelői és ellenfelei is egyöntetűen vallják, hogy különlegesen tiszta embert, igaz barátot és lelkes kutatót ismertek személyében. Hatalmas (mintegy tízezer oldal terjedelmű!) életművéből kitűnik, hogy ez a jelentős eredményeket felmutató tudományos kutató és hivő szerzetes kettős hivatását arra a meggyőződésére építette, hogy a tudománynak és a vallásnak legfőbb lényege « a korlátlan jövőbe vetett reménység ». Valamennyi fejtegetése arra irányult, hogy szinte határtalan teret nyisson a cselekvésnek, a haladás szolgálatának. Vallotta, hogy az emberi vállalkozás nem végződhet kudarccal, ha az összefogásban és az egyesülésben rejlő erőket a magunk javára fordítjuk. Teilhard jól látta, hogy bármilyen nagy képességek és teljesítmények is zátonyra futhatnak, ha nem tudjuk megteremteni további kibontakozásunk morális feltételeit. Csak a szellemi nyitottság, a szociális elkötelezettség és az etikai tisztaság egymást sokoldalúan átható energiájától remélhetjük az emberiség magasztos céljainak megvalósítását.

Teilhard alapvető eszméje az evolúció ténye. Úgy találta, hogy az ember vizsgálatához fel kell deríteni a múlt bármilyen mély szakadékát és a kutatást a tér végtelenjéig kell kiterjeszteni. Az ilyenfajta kutatót Werner *Heisenberg* így jellemezte: « ... a tudósnak mindig újra és újra annak a Kolombusznak a helyzetébe kell kerülnie, akinek bátorsága volt minden lakott területet maga mögött hagyni abban a szinte őrült reményben, hogy a tengeren túl ismét földet talál » [14]. Teilhard, az élőlények kialakulását és fejlődését követve felismerte, hogy a biológiai egyedek úgy jönnek létre és azáltal léteznek, hogy összetettségükön belül kialakul egy egyensúlyt biztosító szerv, ami egyben szabályozó központ is. Ez a fejlettebb egyedeknél az idegrendszer és az agy, ami a tudat « fészke », s amelyből kiolvasható a világegyetem rendező elve. Elmerülve a primitív ember tanulmányozásában, szinte « meglátta » a múlt hasadékában fellobbanó lángot: a gondolat születését. Szerinte « csakis az Ember segítheti az embert a Világ kibetűzésében », és hozzáteszi a nem mindenkinek tetsző megállapítást: « El kell fogadnunk azt, amit a Tudomány mond, vagyis, hogy az Ember a Földből született. De a hozzánk szóló tudósoknál következetesebbeknek kell lennünk, el kell mennünk a kapott tanítás végső határáig, azaz el kell fogadnunk, hogy az egész Ember a Világból született; nemcsak csontja, húsa, hanem rendkívüli gondolkodó képessége is » [15].

A teilhard-i gondolatmenet a szerveződő anyag valamennyi fokán posztulálja a szellemet, mint az anyag speciális funkcióját. Nála anyag és szellem nem két külön dolog, az egyik nem származik a másikból, hanem egyetlen valóság. Szemléletében a gondolat, a tudat, a szellem és a psziché valójában

---

[13] *Magyar Nemzet* (1981. június 26).
[14] C.F.v. Weizsäcker: « In memoriam: Werner Heisenberg », *Mérleg* 1976/2.
[15] Teilhard de Chardin: *A Föld Szelleme* (*Út az Ómega felé*, 253. oldal).

egyjelentésű fogalomként szerepel, s szerinte, ha « genetikusan » nézzük, akkor ez a megérinthetőnek (az anyagnak) « szíve mélye »...

Teilhard egy olyan szintézis megvalósításán fáradozott, amelyet nem lehet többé figyelmen kívül hagyni. Ez a szintézis nem lezárt szisztéma, hanem a változó valóság folyamatos megértésének kulcsa. Életművének kiemelkedő ismerője, Madeleine *Barthélemy-Madaule*, igen helyesen jegyezte meg, hogy « Az evolúció dimenziójában nem az a legszilárdabb, ahonnan elindultunk, hanem az, ami felé megyünk » [16].

Gyakran hangoztatta Teilhard, hogy előrehaladásunk érdekében át kell jutni az olyan vonzások Szküllája és Kharübdisze között, amelyek az Anyag és a Szellem, a Tudomány és a Hit, a csak filozofálgatás és a csak analizáló tudomány lényeges kérdéseiben megosztják a gondolkodást. Ő maga « csak » javaslatokat hozott és remélte, hogy mások nálánál messzebbre jutnak az általa választott úton.

Arra kérem, hogy e rövid összefoglaló kiegészítéseként mutasson rá Teilhard de Chardin tudományos eredményeinek néhány gondolatára.

— *Ezekről a gondolatokról hosszabban kellene elmélkedni. Mintegy összefoglalásként kiemelem két lényeges mondatát: « A teilhard-i gondolatmenet a szerveződő anyag valamennyi fokán posztulálja a szellemet, mint az anyag speciális funkcióját. Nála anyag és szellem nem két külön dolog, hanem egyetlen valóság ».*

Kérésének megfelelően most csak Teilhard tudományos megfigyeléseinek egyikére térek ki, nevezetesen arra a felismerésre, hogy Afrikában kell keresni az ember eredetét. Ezt erősítette meg az emberi paleontológiával foglalkozó legutóbbi nemzetközi kongresszus Nizzában, 1982 októberében. De nemcsak azt, hogy az Ember — mintegy 2,7 millió évvel ezelőtt — Afrikában emelkedett ki az állatvilágból, hanem azt is, hogy az afrikai ember a civilizáció előőrse maradt egészen a Homo sapiens*ig. Teilhard kezdetben az anyagból, tehát materiális tényekből indult ki ahhoz, hogy hipotézisét megfogalmazza, amit így foglalhatunk össze: 1. Afrika klímája nagymértékben kedvezett a főemlősök fejlődésének; 2. Afrikában található a legősibb kőszerszám-ipar; és 3. Afrikában találták meg a legrégebbi emberi csontvázakat.*

Kutatómunkája során — mintegy ennek a gondolatnak meghosszabbításaként — exponálta Teilhard a missing link *problémáját, vagyis az Australopithecus (az antropoid majom) és a* Homo sapiens *között hiányzó, összekötő láncszem kérdését. Ezt fedezte fel Louis* Leakey *a* Homo habilis*nak elnevezett leletben, amely tovább fejlődve* Homo erectus, *majd* Homo faber *lett. A legérdekesebb ebben nem annyira a* Homo habilis *felfedezése, hanem maga a folyamat, amely magyarázatot ad egy régebbi faj eltűnésére és egy újnak ezzel egyidejű felbukkanására.*

S itt vetődik fel az a kérdés, amelyet — más őstörténészek után — Pierre Teilhard de Chardin is fejtegetett, mégpedig: « A paleontológia és az ember

---

[16] Georges La Fay: *La montée de conscience*, Préface (Ed. Ouvrières, Paris, p. 10).

megjelenése » (1923) *és* « Az emberi csoport filétikus szerkezete » (1951) *című cikkeiben* [17].

A kérdés pedig a következő. Tudjuk, hogy az Australopithecus-*félék és a* Pithecanthropus-*félék különböző fajokká fejlődtek, mégis el kellett tűnniök, amikor más fajták bukkantak elő — nem tudni honnan —, hogy kiküszöböljék őket, vagy mellettük éljenek életerősebben és hatalmasabban. Hogyan magyarázhatjuk meg ezt a rejtélyt? Azért van ez, válaszolják az antropológusok, amint Jacqueline* Giraud *is elmondja, mert « a Hominidák ága valójában egy bokor, amelyen sűrűn vannak holt ágak is ». Teilhard de Chardin inkább pikkelyekről beszélt. Ezt írja: « A Főemlősök sorozatáról (egyébként az élők összességéről is) elmondhatjuk, hogy hasonlít az olyan tobozos növény ágához, amelynek minden elemét — a legnagyobbtól a legkisebbig — tetőcserépszerűen levelek és pikkelyek fedik be ».*

A második cikkben Teilhard tovább magyarázza a kérdést. Összefoglalom. Valamennyi ágból pikkelyek indulnak ki, azután autonóm fejlődésük bizonyos fokán egymást követve elhalnak. Ellenben a szár, amely tengelyüket alkotja, sorozatos mutációkkal tovább fejlődik egy « irányított evolúció »-nak megfelelően, a mindig több koncentráció, a neurocerebrális « komplexifikáció » felé, azaz a több reflexió és a nagyobb tudat irányába. Ez a reflexió és ez a tudat tette lehetővé, hogy a Homo habilis*ből* Homo erectus *legyen, majd* Homo faber.

S mivel e fejlődése során az Ember már nemcsak a természetben kiválogatott egyszerű tárgyakat és eszközöket alakítgatja a maga használatára, hanem köveket pattint, kőbaltákat és más kőszerszámokat készít, — a tűz felfedezésével, kunyhók építésével « iparos » lett: egy új világ megalkotója!

— Tudjuk, hogy Teilhard halála óta eltelt csaknem három évtized alatt több ezer könyv, tanulmány, cikk, megszámlálhatatlan mennyiségű irodalmi hivatkozás és utalás foglalkozott nekünk szóló üzenetével. Ellenfelei gyakran hangoztatják, hogy vállalkozása tulajdonképpen zátonyra futott, mert a tudományt és a hitet nem lehet összeegyeztetni. Még barátai közül is többen azt vallják, hogy Teilhard tudományos felismeréseit « természetszerűen » meghaladta a tudomány, vallásos gondolatainak pozitívumai pedig már lényegében « beépültek » az Egyház tanításába. Én úgy gondolom, hogy eszméinek kincsesbányája távolról sincs kimerítve és az utánunk jövő nemzedékek gondolkodására is termékenyítőleg fog hatni. Talán helyesebb lenne bevallani, hogy egyelőre nem vagyunk képesek felmérni egy olyan nagy szellem jelentőségét a tudományos és a vallásos gondolkodás történetében, mint amilyen Teilhard volt. Mindenesetre tény, hogy még életében — egyebek között — bírálták azért, mert a felkutatható múlt és az elképzelhető jövő határait túlságosan távolra helyezte korunktól. S íme kiderült, hogy működése után néhány évtizeddel a tudomány már csaknem egy nagyságrenddel távolabbról keltezi a hominizáció első pillanatait, ahogy azt Ön az előbbi válaszában részletesen kifejtette. Hasonló megállapításra lehet jutni az emberiség lehetséges jövőjének vizsgálatakor. Kezdve a szédületes demográfiai robbanástól a várható tudományos-technikai szuperprodukciókig, olyan tér- és időbeni növekedést jelző

---

[17] *Oeuvres* II. pp. 51-81 et pp. 185-234.

prognózisok fogalmazódnak meg, amelyek Teilhard életében még fel sem merülhettek. Így hát most azért lehetne bírálni őt, hogy nem látott elég messze.

Mi őszintén reméljük, hogy — a teilhard-i prognózisnak megfelelően kialakul majd az « Egyetemes Emberiség ». Miben látja Ön a néger civilizáció szerepét ebben a visszafordíthatatlan folyamatban?

— *Először is kiemelek két gondolatot az előbbi összefoglalóból. Azt írja Ön, hogy Teilhard « eszméinek kincsesbányája távolról sincs kimerítve és az utánunk jövő nemzedékek gondolkodására is termékenyítőleg fog hatni », és — egyes kritikusai szerint már ötven évvel ezelőtt — « túlságosan távolra helyezte korunktól a felkutatható múlt és az elképzelhető jövő határait ».*

Valójában az történt, hogy Pierre Teilhard de Chardin halála óta a paleontológusok, antropológusok és humanisták nálánál mélyebbre ereszkedtek a múltba, és ha nem is jutottak tovább a jövőben, ezt megteszik majd helyettük a civilizáció tényei.

A múltról szólva már említettem a legutóbb Nizzában tartott nemzetközi paleontológiai kongresszust, amely az embernek az állatvilágból való kiemelkedését 2,7 millió évvel ezelőttre helyezi a múltban. Ami pedig az emberi civilizáció jövőjét illeti, századunk közepén, a második világháború után (amikor az európaiak még a hitlerizmusból fakadó kulturális megvetéstől mérgezettek voltak), Teilhard már a második évezred hajnalára hirdette a Civilizáció Egyetemességének *megvalósulását minden kontinens, minden faj, minden nemzet egymást kiegészítő közreműködése által.*

Kiválasztva a legmegvetettebb kontinenst, Afrikát és a leggyakrabban kigúnyolt fajt, a feketét, az ember alig győzné felsorolni hozzájárulásukat az Egyetemes Civilizációhoz *attól kezdve, amit én « 1889-es forradalomnak » nevezek, s amely Henri* Bergson « *Essai sur les Données immédiates de la Conscience* » [18] *című első művének dátuma.*

Valamivel korábban Rimbaud *az « Une Saison en Enfer » [19] című versciklusában kijelentette, hogy ő « néger », és — ha nem is állt szándékában — definiálta a néger-afrikai esztétikát. Azóta a Néger Művészet ráütötte bélyegét a képzőművészetekre, egészen pontosan a « Párizsi Iskolára » és a német expresszionizmusra. A zenében és az énekben ismerjük a dzsessz és a polifonikus ének hatását, amelyek euroamerikai közvetítéssel befolyásolták az európai zenét és éneket. De nem fogom kifejteni azt a költői forradalmat sem, amit a francia szürrealizmus teremtett meg. Jean-Claude* Blachère, *a dakari egyetem egyik francia professzora új doktori értekezésének « A néger modell » címet adta, és olyan költőkre helyezte a hangsúlyt, mint* Apollinaire *és* Tzara. *Last but not least (végül, de nem utolsósorban) Pierre Teilhard de Chardin filozófiája, pontosabban metafizikája, mint valami nővér hasonlít a néger filozófiára, amelyben mindent — a homokszemtől az Istenig — az életerő elevenít meg, magát az Istent pedig « az Erők Ereje »-ként határozzuk meg.*

— Ön bizonyára egyetért velem, hogy véleménycserénkben, amelynek legfőbb célja a Teilhard-ral kapcsolatos ismeretek és vallomások bővítése, nem

---

[18] Dienes Valária fordításában: *Az eszmélet közvetlen adatairól való tanulmány.*

[19] Rónay György fordításában: *A pokolbeli évad.*

törekedhetünk teljességre. Mégis azt remélem, hogy — könyvünk tanulmányaival együtt — sikerül gazdagítani a nagy francia jezsuita gondolkodót őszintén méltató írások számát. A magam részéről úgy gondolom, hogy Pierre Teilhard de Chardin a jövőben is a különféle kritikák tüzében fog egyre ismertebbé válni. Azért van ez így, mert különleges elhivatottságának forrásához egész életében hűséges maradt. Nem lehetett elhallgattatni, sem kisajátítani; nem lett egyetlen személy, testület vagy nép tulajdona, hanem egyetemes, tehát mindenkié! Teilhard, aki szerette magát egyszerűen *földlakónak*, vagy máskor egy *XX. századi közembernek* nevezni, « Az Emberi Jelenség » című főművében csodálatos tömörséggel úgy foglalja össze munkájának — talán azt is mondhatnánk, hogy egész életművének — lényegét, mint aki tudatában van egyedülálló nagyszerűségének: « Hogy a Világban helyet adjak a Gondolatnak, ezért bensőségessé kellett tennem az anyagot; meg kellett alkotnom a Szellem energetikáját; az Entrópiával szembe kellett állítanom a fölfelé tartó Noogenezist; a Fejlődésnek értelmet kellett adnom, nyilat és kritikus pontokat; s végül mindent összegyűjteni *Valaki*be » [20].

Nem kell csodálkoznunk azon, hogy az ilyen szokatlanul hatalmas szintézis kihívást jelentett és jelent ma is a különféle tudományok specialistái számára. Egy nagy angol tudós, J. D. *Bernal*, aki az élet eredetéről szóló könyvében többször is hivatkozik Teilhard-ra, ezt írta Kopernikuszról: « Manapság rámutatnak, hogy Kopernikusz maga csak kevés és pontatlan csillagászati megfigyelést végzett. ... Mindez igaz lehet, de még ha elismerjük is, hogy Kopernikusz éppen olyan gyenge csillagász volt, mint amilyen gyenge navigátor hírében Kolombusz állt, a lényeges mindkét esetben az újító szellem, amely utat mutatott és sikerre vezetett ». Így kellene megközelíteni Teilhard óriási vállalkozását is! Mindenesetre örömmel tölt el bennünket, hogy centenáriuma alkalmából sokan és nagy tisztelettel méltatták személyét és műveit.

Kérem hozzájárulását ahhoz, hogy az olvasók tájékoztatására — ennek az interjúnak keretében — idézzek néhány mondatot azokból a megnyilatkozásokból, amelyek Párizsban, az UNESCO ünnepi ülésén (1981. szeptember 16-18) hangzottak el. Karan *Singh* (India) [21] szerint: Teilhard de Chardin volt nyugaton az első gondolkodók egyike, aki észrevette, hogy a modern tudomány és technológia nem egyszerűen meghosszabbítása a régi tradícióknak, hanem az emberiség egyetemesítésének egy egészen új tényezőjét alkotják... » Evvert H. *Cousins* (USA) [22] kifejtette, hogy « Teilhard de Chardin szerint az emberi közösség most kezdi átélni a tudatok radikális átalakulását. Átmegyünk egy törzsi vagy nemzeti tudatból egy egyetemes tudatba. Egy folyamat által, amelyet ő 'Planetizáció'-nak nevez, az evolúció erői megszünnek divergálni, hogy konvergáljanak ». A. A. *Zubov* (Szovjetunió) [23] megállapította: « Teilhard megelőzte azt a tudományos kutatást, amely ma egységesíteni kívánja egyetlen egészbe a végtelen nagy és a végtelen kicsi törvényeit... », majd kijelentette, hogy:

---

[20] Teilhard de Chardin: *Az Emberi Jelenség* (Gondolat Kiadó, 358. oldal). (Az idézett szöveg azonban Rezek Román fordításából van átvéve).

[21] Karan Singh oktatási és kulturális miniszter.

[22] Evvert H. Cousins, a Fordham Egyetem filozófusa.

[23] A. A. Zubov etnográfus.

« ... Teilhard műve a fejlődés folyamatának egyetemes megközelítését tárja fel, s ebben a Világmindenséget úgy tekinti, mint aminek egyetlen 'evolúciós főtengelye van', s amely egyesíti az anyag minden szerveződési szintjét. A tudomány megerősítette egy ilyen történelmi, rendszeres és globális megközelítés hasznosságát, — az evolúciónak és különösen az ember kialakulására vonatkozó problémának ezt a megközelítését ». Végül François *Mitterrand* köztársasági elnök — egyebek között — ezt mondta: « Nem lehet Teilhard de Chardint egy politika szolgálatába állítani, mivel gondolkodása szabadon fejlődik, túl a mi konkrét szükségleteinken. Mégis el kell ismerni, hogy mozgósító felhívása az ember jövőjéért nyomot hagyott egy egész generációban és fontos történelmi szerepet játszott ». Nagy jelentőséget kell tulajdonítani az úgynevezett *Casaroli*-levélnek [24], amely Szentatyánk, II. János Pál pápa nevében íródott, s ahol ezt olvashatjuk: « Kutatásainak csodálatos visszhangja, amelyhez személyiségének kisugárzása és gondolatainak gazdagsága társult, tartósan megjelölték korunkat ».

Szeretném Excellenciás uram, ha vállalkozna arra, hogy — a fenti nyilatkozatok kiegészítéseként — egy hasonlóan tömör meghatározást adna Teilhard-ról.

— *Hogy mit gondolok Pierre Teilhard de Chardinről? Ebben a XX. században ő az, aki a francia nemzet kulturális identitásában gyökerezik — nem véletlen, hogy Auvergne-ből való, azaz kelta —, ugyanakkor reprezentálja a többi civilizációt, amint azt a francia államelnök, az indiai miniszter, az amerikai filozófus és a szovjet etnográfus összegyűjtött tanúságtételei is bizonyítják. Szigorúan logikus és praktikusan tudományos szemléletével Teilhard kifejezi a módszernek és a szervezésnek azt a szellemét, amely az euroamerikai civilizációt jellemzi. Egyszersmind látnoki filozófiájával — a szó etimológiai értelmében — átlelkesíti a világ érzékelhető valóságát, az egész Világmindenséget és a Harmadik Világ intuitív gondolkodását.*

— Tudjuk, hogy Teilhard de Chardin, felettesének javaslatára, 1951. július 2-án végrendeletet készített, amelyben feljogosította Mlle Jeanne-Marie *Mortier*-t minden, nem kifejezetten szaktudományos munkájának megőrzésére és kiadására. Teilhard egész életében nem kapott engedélyt legfontosabb írásainak megjelentetésére. Jeanne-Marie Mortier — aki korábban a Romain Rolland Alapítvány munkatársa volt — 1939-től 1955-ig gyűjtötte, sokszorosította és szűkebb körben terjesztette Teilhard munkáit, s amikor a jezsuita szerzetes meghalt, azonnal lépéseket tett műveinek kiadására. Még abban az évben a párizsi *Seuil* kiadónál megjelent *Az Emberi Jelenség*. Ezzel egy nagy sikerű sorozat indult útjára, amely 1976-ban fejeződött be a 13. kötettel. E páratlan életmű megjelentetésén egy Tudományos és egy Általános Bizottság fáradozott. Átnézve a bizottsági tagok névsorát (már az első kötet hatvan főt jelez) világszerte ismert neveket találunk, mint például: George B. *Barbour*, Henri *Breuil*, Luis *de Broglie*, Julian *Huxley*, G.H.R. *Koenigswald*, Jean *Piveteau*, Arnold

---

[24] Agostino Casaroli bíboros 1981. május 12-én kelt levele Paul *Poupard* ,a párizsi Institut Catholique rektora részére. Erről lásd még F. Russo tanulmányát kötetünkben.

J. *Toynbee*, André *Malraux*, Robert *Oppenheimer*, Jacques *Madaule* és Léopold Sédar *Senghor*.

Az a körülmény, hogy az említett személyek és sokan mások már Teilhard halálának évében támogatták ezt a vállalkozást, annak igazolását jelenti, hogy az egyszerű jezsuita kutató, akit sok sérelem ért és méltánytalanság sújtott életében, valóban nagy tudományos hírnévvel rendelkezett.

Kérem, hogy beszéljen annak a bizottságnak létrejöttéről, amelynek Ön is tagja volt.

— *Ön jogosan említ engem, mint az egyik bizottság tagját, amely azon buzgólkodott, hogy Pierre Teilhard de Chardin művei kiadásra kerüljenek. Amint tudja, először a párizsi Seuil kiadónál jelent meg Teilhard életműve. Akkoriban mintegy tízen (írók) a hét egyik napján összegyűltünk egy « kiskocsmában ». A Seuil irodalmi igazgatója Paul* Flamand *volt, akit Bruno nevű fia követett ezen a poszton, ő pedig már akkor hűséges barátnak számított. Bruno baloldali volt, de gyakorló katolikus, a legműveltebb kiadók egyike, akit valaha ismertem, minden iránt érdeklődő és az Egyetemesért küzdő ember. Ő hozta létre az első bizottságot és engem is felkért, hogy vegyek részt munkájában. Abban az évben a francia kormány tagja voltam. Ez még hazám függetlenségének kivívása előtt történt.*

— Ismeretes, hogy már a 20-as évektől kezdve feszültségek keletkeztek a hivatalos egyházi körök egy része és Teilhard de Chardin között. Ez a konfliktus azonban nem volt elszigetelt jelenség. A « modernizmus » és bizonyos teológiai « eltévelyedések » a magasabb körök rosszallását váltották ki olyan nagy szellemekkel szemben is, mint *Blondel, Congar, de Lubac,* és mások. Teilhard egész élete során nem kapott engedélyt munkáinak kiadására, akadályozták tevékenységében, többször eltávolították hazájából és méltánytalanul bántak vele. Ez a helyzet alapvetően nem változott meg halála után sem. A Szentszéknél 1957-ben egy dekrétum, majd 1962-ben egy monitum jelent meg, amelyekkel korlátozni kívánták a már kiadás alatt álló Teilhard-művek hatását. Érthető, hogy Teilhard de Chardin barátai számára az ő egyházi megítélésének kérdése fontos ügy. Évekkel ezelőtt örömmel fedeztem fel két irodalmi utalást arra vonatkozólag, hogy Ön a 60-as évek elején látogatást tett XXIII. János pápánál, és az Egyház életében új korszakot nyitó Szentatyával beszélt Teilhard-ról is. 1970-ben jelent meg P. René *d'Ouince* könyve [25], amelyben a már említett 1962-es monitummal kapcsolatban ez olvasható: « Egy indexre tételt úgy látszik fontolóra vettek, de János pápa jóságos jelleme vonakodott a szigorú intézkedésektől és szokása volt, hogy a műveket gyümölcseiről ítélte meg (Senghor elnök látogatása a legfőbb főpapnál, ebben a tekintetben, úgy látszik döntő volt) ». Ön is utalt erre a látogatásra egy 1965-ben elhangzott beszédében.

Megragadva ezt a különleges alkalmat, arra kérem, hogy nyilatkozzon könyvünk számára erről az eseményről.

---

[25] René d'Ouince: *Un prophète en procès: Teilhard de Chardin* (Aubier, Paris, 1970, I. vol. p. 220).

— Valóban — ahogy Ön mondta — a hatvanas évek elején meglátogattam XXIII. János pápa Őszentségét, aki őszintén nyitott volt a harmadik világ népei és civilizációi felé. A kihallgatás célja egy kérelem volt, amit elő is terjesztettem.

Íme — körülbelül — ezt mondtam: « Szentséges Atyám, eljöttem megkérni Önt, hogy ne ítélje el Pierre Teilhard de Chardin műveit. Nem vagyok teológus; egyszerűen egy jóakaratú ember vagyok, aki igyekezett összeegyeztetni a katolikus vallást és a demokratikus szocializmust. Pierre Teilhard de Chardin műveinek olvasása tette lehetővé számomra, hogy helyzetemnek és vágyaimnak e két követelményét összhangba hozzam ».

S a lényeget összefoglalva, Őszentsége XXIII. János pápa nagy megértéssel és jósággal ezt válaszolta: « Én sem vagyok teológus. Ha Teilhard de Chardin atya, törekvéseiben Önt megvilágította én ennek örülök. De nélkülözhetetlen, hogy kutatásaink közben újra és újra olvassuk az Evangéliumot és higgyünk benne ».

— Amikor ezt az interjút kértem, tájékoztattam azokról az írásokról, amelyeket a « Vallomások Teilhard-ról » című könyvünkben kiadunk. Később értesültem arról, hogy az általam felkért szerzők közül Henri de Lubac jezsuita teológust II. János Pál pápa 1983. február 2-án bíborossá nevezte ki, Önt pedig meghívta a Kultúra Pápai Tanácsába, amelynek alapító ülését 1983. január 17 és 19 között tartották Rómában. Érthető, hogy ezeknek az eseményeknek híre meglepetést jelentett számomra és nagy örömmel töltött el. Szentatyánk két olyan világszerte ismert személyiség megbecsülését nyilvánította ki, akiknek élettevékenységétől elválaszthatatlan Pierre Teilhard de Chardin atya tisztelete. Ez a csodálatos ember, aki életében az anyag és a szellem hatalmas múltját fürkészte, szívesen nevezte magát a Jövő Zarándokának. Optimista gondolatait iránytűként hagyta ránk, amely az Ómega felé mutat. Teilhard műve nagy hozzájárulás az Igazság, a Szeretet és a Béke megvalósításához.

Ön szerint remélhetjük-e a teilhard-i eszmék jelentőségének növekedését az emberiség jövőjében?

— Látja, amikor II. János Pál Őszentsége kinevezett a Kultúra Pápai Tanácsa *tagjává, nem gondoltam Teilhard de Chardinre. Választásában csak nyitást láttam a harmadik világ és a demokratikus szocialisták felé, akik gyakorló katolikusok maradtak. De Önnek igaza lehet, a Vatikánnak talán a legtisztábban látó és legjobban informált diplomáciája van. Nem hiszem, hogy amikor II. János Pál pápa kiválasztott engem, ne tudta volna, hogy Pierre Teilhard de Chardin egyike volt mestereimnek, akik megtanítottak a gondolkodásra.*

Ami kérdésének lényegét illeti, kitalálhatja válaszomat. A teilhard-i eszmék tovább fognak terjedni a jövőben, hiszen a XX. század utolsó negyedében az emberek és az események a már említett Egyetemes Civilizáció *irányában haladnak, ami — mindezek ellenére — az ezredfordulón kibontakozásának csak a kezdeténél fog tartani.*

Végezetül csak egy kérésem van: adja át szívből jövő afrikai és katolikus *üdvözletemet magyarországi testvéreimnek. Valahányszor* Szent István, *vagy csak az István nevet hallom, Magyarországra gondolok, ennek az országnak*

kulturális identitására, amely — mivel fajkereszteződésen alapul — még megvalósulása előtt kifejezi az Egyetemes Civilizációt. *Hiszen a magyar nép Ázsiából jött, és íme most « fehér európai »; de megőrizte nyelvét, amely agglutináló*[26] *nyelv, mint az összes afrikai nyelv volt (kivéve a khoisanokét)*[27].

— Befejezésül engedje meg Excellenciás uram, hogy a magam és a Teilhard iránt érdeklődő magyar olvasók nevében hálás köszönetet mondjak kérdéseimre adott válaszaiért. További eredményes munkát és jó egészséget kívánva, Isten áldását kérem minden jövőbeni tevékenységére.

---

[26] Olyan nyelv, amely a szavak tövéhez illeszti a képzőket és a ragokat.

[27] A « khoisan népek » elnevezés inkább nyelvészeti, mint etnikai fogalom. Antropológiai sajátosságuk, hogy a klasszikus negridekhez viszonyítva — sok egyéb mellett — világosabb bőrszín jellemzi őket. (V.P. Alekszejev: *Az emberi rasszok földrajza* című könyve alapján Gondolat Kiadó, 1977).

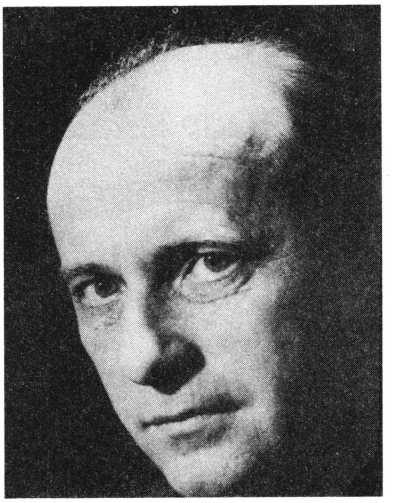

Rezek Román O.S.B.

Rezek Sándor (bencés nevén: Román) 1916. augusztus 3-án született Gödöllőn. Középiskoláját a premontreieknél végezte. 1934. augusztus 6-án Pannonhalmán megkapta a bencés novíciusok reverendáját, ott szentelték pappá 1940. június 16-án. Kőszegen franciát tanított a bencés gimnáziumban. 1944-ben behívták katonának. 1945-47 között a párizsi Sorbonne-on tanult. 1945-1965 között a párizsi Magyar Misszió lelkésze, illetve vezetője. 1965. március 6-án érkezik Brazíliába. São Pauloban hittant, majd filozófiát tanít a bencések Szent Imre-kollégiumában.

Irodalmi és filozófiai munkásságáról, főleg Teilhard műveinek fordításáról és értelmezéséről maga számol be az itt közölt « vallomás »-ban, megadja műveinek fontosabb bibliografiáját is. — Doktorátust szerzett a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karán (értekezése: *Prohászka intuíciója és átélése*, 1942). Még Magyarországon közölt négy nagy tanulmányt Péguy-ről, öt nagyobb tanulmányt Prohászkáról. Az *Ahogy Lehet* c. párizsi folyóirat alapítója és szerkesztője (1949-1967). Párizsban már az ötvenes években feltűnt Sartre, Mounier és Gabriel Marcel eszméiről kiadott munkáival. 1948-68 között kb. 150 tanulmány, cikk, könyvismertetés szerzője. 1945-65 között vasárnaponként a párizsi rádióban lelki üzenetet tartott magyarok részére. — A 60-as évek elejétől Teilhard de Chardin műveinek fordítása és értelmezése köti le szinte minden erejét: 28 kötet fordítás (ezek közül csak ötöt sikerült könyvként is kiadatnia); 1981-ben egy 686 oldalas antológiát adott ki fordításaiból a Szent István Társulat (Golen Károly gondozásában): *Út az Ómega felé* címmel. Teilhard világképét (hiperfizikáját) 43 kötetben kommentálta magyarul, ill. franciául. — Művészetbölcselete (*Elmélkedések a szépségről*, 1954) még Münchenben jelent meg, filozófiai és teológiai témákat tárgyaló portugál könyve viszont (*Deus ou nada*) már São Paulo-ban kapott kiadót.

São Paulo-ban, a bencés kolostorban szervezte meg a *Centro de Documentaçao Teilhard* (CDT) nemzetközi Teilhard-központot, ahonnan a világ minden részébe küldi Teilhard-írásait. Brazíliában számos filozófiai fakultáson rendez Teilhard-kurzusokat. Sok külföldi és hazai folyóirat munkatársa.

Rezek Román O.S.B.

EMBERTŐL EMBERIG
Kis történetek — egy nagy témáról

> « Emlékszem: néha nem találtam szavakat, hogy közöljem életemet. Szél fújt talán, vagy nem figyeltem eléggé: levegőbe foszlott szavaim fele. Másik felét pedig nem értették az emberek... S akkor, Uram, így szóltál hozzám: 'Nézd csak, én vagyok itt... Gondolataidat valamikor majd én közvetítem másvalaki felé, akit én ismerek. S ha ő beszélni fog és hallgatnak reá, téged fognak megérteni... Századok s a Tér Kaosza ellenére is — bennem találnak egymásra... — Engedj hát, hadd induljak!' ».
>
> (Teilhard: *A misztikus erőtér, az Írások a háború idejéből* c. kötet második magyar fordításának 75. lapjáról).

Hálás vagyok e gyűjteményes kötet összeállítójának, hogy a magyar, francia, angol és portugál nyelven közölt sok « nehéz » Teilhard-tanulmányom után végre elmondhatom a magyar nagyközönségnek, miként találkoztam Teilhard-szellemével és hogyan táplálkozom belőle — valószínűleg mindhalálig. A magam számára írt sok-kötetes, *Álarc nélkül* c. visszaemlékezések lapjairól mégsem lesz könnyű rövid kivonatot készítenem. Ezért is kérem olvasóimat: imádkozzanak « a hallgatódzni-tudás kegyelméért », s ezáltal az én szűkös utalásaimból is megértik talán: már csaknem negyedszázad óta miért olyan jóbarátom Teilhard.

1. *Ösvényeken az útra*

Teilhard-hoz hasonlóan, hadd mondjam el édesanyámról ezt az egyetlen, mindent összefoglaló mondatot: neki köszönöm a szívemet. — Édesapámat, a remek novellistát és regényírót, csak azok nem mellőzték (Voinovich Géza, Budapesti Szemle, Nemzeti Újság stb.), akik nem tartották naív ámokfutónak, pedig a magyar témájú *Galamb Péter* és a görög témájú *Diogenész* c. regényei komoly alkotások. (Manapság ilyeneket teljesen kihagynak a hivatalos lexikonok). Apám, a doctor utriusque juris, tehát jogi szemináriumban, vizsgára előkészítő munkából tartotta az éppenhogy-megélhetés-határán a kis családot, melyet bátyám aljegyzősége mégis létben tartott. Felsős-gimnazista koromban — esténkint — *Prohászka* könyvei vittek « magasságok felé », s apámtól kapott filozófiai könyvek éltettek. Tehát szinte természetszerűen estem a gödöllői boldog diákkoromból a pannonhalmi novíciusok és szeminaristák közé, ahol okos francia-tanárom velem vágatta fel a Párizsból frissen érkező könyveket, — mindenfélét (mohón faltam fel őket a noviciátus magamnak teremtett szabad óráiban), de elsősorban a *Charles Péguy* körül akkor hullámzó sok-sok könyvet, na és természetesen az ő munkáit. Akaratlanul kezdtem el azt a mun-

kát (szemantika, stíl-esztétika), amely csakhamar elárasztotta a francia irodalmi és filozófiai berkeket. Lángolón lelkes munkával, rengeteg idevágó könyvet összeolvasva, írtam meg a *L'art et le style de Charles Péguy* c. francia esszémet, amelyről azt képzelte néhány pannonhalmi tanárom, hogy doktori értekezés is lehet majd, csak előbb mutassam meg az egyik — a stíl-esztétikában és szemantikában « *egyetlen* » — szakembernek, az egyik kolozsvári egyetemi tanárnak. Egy nyugodt utazásom, látogatásom meggyőzött, hogy az a bizonyos szakember a századrészét sem ismeri a szakirodalomnak s ezért írta — példaképp mondom — a gépelt tanulmányom egyik margójára: « Hogy kerül Spitzer a credo-ba? », — értsd: mit akarok én azzal a német szakemberrel, akit a kolozsvári tanár még hírből sem ismert... Csöndes önbizalommal mondtam hát a « szakembernek »: « Köszönöm fáradozását, nincs szándékom doktorálni ». Könyörgött (mert ez nagy érdeme lett volna neki), hogy így meg úgy írjam át a nagy tanulmányt, de én nem engedtem... Az egész *Péguy*-szórakozásomnak kettős eredménye lett: a pannonhalmi tanulótársaim, meg a tanárok is állandóan fejemhez vágták: « Miért *csak egyetlen* emberrel foglalkozik? »; és *Péguy*-ről készültek és kerültek közlésre első tanulmányaim: kettő a *Vigiliában* (1939/6. és 1939/9.), és egy a *Pannonhalmi Szemlében* (1941/5.); ez utóbbi — éppen mert *Péguy* antiintellektualizmusát mutatta be, — átvitt egy új ösvényre, a *Bergson-Prohászka* intuitív bölcselet felé. Sajnos, az öt éves pannonhalmi klasszikus filozófiai-teológiai stúdiumok során egyetlen professzor sem akadt, aki legalább azt látta volna meg — és ott segített volna, ahol akkor magányos vadként kutattam: az intuíció érvényességén, lehetőségén, előnyén, hátrányán. — Az igaz, hogy az egyik filozófia-professzor egyszer — véletlenül?... — két percnyire előhozta az intuíciót, még *Bergson* nevét (!) is kiejtette. Szájtátva, egész értelmem boldogságával figyeltem; de — mániákus lévén — tanárunk ezzel zárta le a két szent percet: « Hát maguk értenek ebből valamit? ». — Nem tudtam, hogy ennél a tanárnál nem szabad azt mondani, hogy « értem, nagyon értem! »; tehát amikor csillogó szemmel válaszoltam a nagy *IGEN*-t, ő ajkbiggyesztve vágta oda: « Ugyan, mit ért maga ebből?! » — és ahelyett, hogy foglalkozott volna velem éppen ebben a témában, soha többé föl nem hívott felelni, de így is mindig megadta a legjobb jegyet — félévkor és év végén.

Közben tízesével írtam a legkülönfélébb könyvekről ismertetést, bírálatot a *Pannonhalmi Szemlébe*, egyre mélyítettem — magányos olvasmányok során — az intuitív filozófiai tendenciák tanulmányozását. *Bergson* és *Prohászka* együtt futottak szellemem kis ösvényein. Még 1936-os szív-izom-szív-ideg-gyulladásom nehéz hónapjaiban is őket olvastam, néha el-elszontyolodva, hogy betegségem miatt nem küldtek külföldi tanulmányra.

1940-ben szenteltek pappá Pannonhalmán, első szentmisémet Gödöllőn mondtam abban a templomban, ahol 1916-ban megkereszteltek. Első bencés munka-beosztásom Celldömölkre szólt: káplán voltam, két rendtársam mellett. Hosszú órákon át gyóntattam a Szűz Mária-búcsújáróhelyre zarándokló egyszerű embereket, iparos-cserkészekkel jártam a Ság-hegy dombjain, és türelmesen mosolyogva tanítgattam keresztvetésre az elemista kislányokat. S ez így is ment volna talán hosszú éveken át (csak esténkint szabadultam *Bergsonom* és *Prohászkám* társaságába, vagyis egyre szaporodó szakkönyvtáram megemésztéséhez)... De alig telt el egy hónap, jött a hír, a pannonhalmi főapáti rendel-

kezés: Kőszegre kell mennem francia tanárnak, mert az ottani civil francia tanárt behívták katonának. Talán életem legboldogabb korszaka következett: valóban jó szellemű és tehetséges fiúk irányítása — nemcsak a francia nyelv és irodalom útjain, hanem szellemi-lelki fejlődésükben, könyvtári munkák, önképzőköri összejövetelek és csoport-találkozók során. Akkor már « nagy fiúnak » tekintettek rendtársaim, meg a gimnazisták is, mert filozófiai doktor címkét is írhattam volna nevem mellé, ha nagyon hiú lettem volna. Történt ugyanis, hogy az 1940-41-es iskolaévben, amikor gyakorlótanári évet kellett töltenem a velem egyidős rendtársakkal Budapesten, az unalmas pedagógiai órákról megszökve, be-bejártam a Pázmány Péter Tudományegyetem egyik-másik filozófiai órájára. Egy ilyen alkalommal látom ám, hogy *Jánosi József* jezsuita tanár az intuícióról fog adni egy félévet. Ott voltam mindjárt a megnyitó óráján, három-négy csöndes hallgatója mellett, és az órája végén oda mentem hozzá a folyosón, bemutatkoztam s kértem, hogy « legyen szíves átolvasni ezt a kis tanulmányomat Prohászka intuíciójáról »... « Nézze, kérem, én ilyenekkel nem foglalkozom, nincs rá időm »... De amikor csöndesen megkérdeztem, hogy *Horváth Sándor* domonkosnak, meg X és Y civilnek tanulmányát, könyvét sem volt ideje elolvasni, *Jánosi* professzor emberibben szólalt meg: « Maga ilyenekkel foglalkozik? » — Mondtam, hogy IGEN... Az egyetem és a Mária-utca közötti távon már jóbarátok voltunk, ő a táskájába csúsztatta negyven-lapnyi gépelt tanulmányomat..., aztán pár nap múlva *Brandenstein Béla*, az egyetem filozófia-tanszékének elnöke, hivatott s ezt mondta: « Hallom, hogy doktorálni akar filozófiából »... Mondtam neki, hogy nem tudok róla... « Pedig ez a tanulmánya (és előhúzta fiókjából a *Jánositól* kapott írásomat) igen jó és elég egy doktorátusi tételnek... Menjen vissza Kőszegre, ettől és ettől a filozófustól olvassa el ezt és azt a könyvet (nem nagy lista volt, jórészt már ismert filozófusok könyvei), aztán X dátumkor (megmondta: mikor) jöjjön vissza hozzám doktorálni; a tanulmánya, illetve most már doktori tézise kiadására kérjen pénzt a bencés rendtől »... Így is lett minden, és én « véletlenül » filozófiai doktorrá lettem, fehér-kesztyűsen esküdve — az akkori szokás szerint, hogy szorgalmasan fogom ápolni ezt a tudás-területet. Sorban jöttek hát tanulmányaim az akkor még virágzó életet élő folyóiratokban [1].

---

[1] Prohászka esztétikája, Pannonhalmi Szemle, 1942/2.

Prohászka intuíciója és átélése, filozófia-doktori tézisem 50 l., különlenyomat a Theológia folyóirat 1941/1., 1942/1. és 1942/2. számából.

Prohászka és a mai élet, előadásom Gödöllőn 1942. dec. 28-án, gépelt vázlat.

Über den Erkenntnisswert der Intuition. Der Intuitionsbegriff bei Akos von Pauler und Alexander Horváth, Literatura Hungarica, Sonderabdruck, 1943/1-2.

Prohászka stílusának lelki alapjai, Sorsunk folyóirat, 1943/1.

Prohászka Ottokár és Bergson, előadásom a Magyar Filozófiai Társaság 1943. január 18-i ülésén, a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében.

Prohászka Ottokár és Bergson, tanulmány az Athenaeum folyóiratban, 1943/1.

Szempontok és adatok Prohászka « bergsonizmusához », Bölcseleti Közlemények, 1943/9.

Gondolatok a művészet és az erkölcs súrlódásainak végső alapjairól, Bölcseleti Közlemények, 1944/10. — Előzőleg székfoglalóm volt az Aquinói Szent Tamás Társaságban, felolvastam Schütz Antal elnöklésével, Budapest, 1943. december 15.

Gondolatok a művészet és az erkölcs viszonyáról, Pannonhalmi Szemle, 1941/1.

Szellemi munkámat és a kőszegi tanárságomat hirtelen megszakította a katonai behívó — egyelőre csak a székesfehérvári hadikórházakba, majd 1944 augusztus végén az erdélyi frontra, ahonnan — Csíkcsicsótól, Csíkszeredától kezdve — hat hónapon át csak visszavonult a II. Gyalog Tábori Póthadosztály, amelynek lelkésze voltam. Külön könyve(ke)t kellene írnom ezekről a súlyos hónapokról, azoknak a pontos naplóknak alapján, amelyek három nagy füzetet megtöltöttek. — Aztán jött az amerikai fogság, számomra is nagy testi-lelki próbatétel, amikor nemcsak a teljes természetben-lakás szögesdrótok között, nemcsak az éhezés, de a lelki agyongyötörtség is kínzott mindenkit (egyetlen pap misézhetett naponkint konzerv- « kehelyben », a sárból összedagasztott oltárnál, pedig tizenhat katolikus és tizenöt protestáns lelkész volt együtt a sokezer magyar fogollyal... Bencés rendtársam, a párizsi lelkész, látogatta a magyar fogolytáborokat s amikor az amerikaiak elkezdték a szabadonbocsátást, ő engemet maga mellé vett a párizsi magyar pasztorációs munkába. Húsz évet fogok eltölteni Párizsban, 1964-ben én fogom eltemetni lelkész-főnökömet, akinek lassacskán hivatalosan is én lettem a főnöke... Pannonhalmáról már 1946-ban megkaptam *Kelemen Krizosztóm* főapátunk levelét, amely — a menekült magyarok pasztorációs gondozásán kívül lelkemre kötötte a filozófiai tanulmányok folytatását. Minden frankot, amelyet csak bencés főnökömtől kaptam, vagy mise-stipendiumként adtak a hívek, új és új könyvek vásárlására költöttem: esti és éjszakai olvasmányaim lettek azok a könyvek, amelyeket — a megfeszített lelkipásztori munka közben — észrevettem a nagy párizsi könyvesboltok kirakatában és sikerült megvennem. — Hazafelé csak a *Sorsunk* folyóiratnak tudtam küldeni átfogó « kultúr-leveleket », és *Sík Sándorral* leveleztem mindaddig, amíg neki is lehetséges volt és jól tudta felhasználni a hozzá küldött számos filozófiai könyvet. Magam számára pedig új ösvény kezdődött; az egzisztencializmus tanulmányozásának korszaka, amely bizony tizenöt éven át lekötött. Jártam a *Sorbonne* és a *Collège de France* filozófiai kurzusaira; *Gilson* remek *Petrarca*-előadás-sorozata lenyűgözött, akárcsak akkoriban megjelenő újabb könyvei is. *Souriau*, az egyik filozófia-professzor a *Sorbonne*-on, esztétika-filozófiai előadás-sorozatot adott, igen nagyszámú hallgatógárdának. Annyira egybevágott esztétikai világképe az enyémmel (ötödikes gimnazista korom óta egyéni szenvedélyem volt a szépről, mint « transzcendentáléról » elmélkedni, — az egy, az igaz és a jó mellett, mint a « megszépítő » naturáléról), — hogy az egyik előadása után odamentem hozzá és megkérdeztem: « Elfogadna-e egy ilyen tételt doktori tézisnek? ». Nagy örömmel válaszolta, hogy IGEN! — és máris kitűztük az első találkozó időpontját. Otthon, vagyis bencés lelkésztársam ebédlőjében, ahová hetente egyszer el kellett járnom (egyébként egy apácakolostor fogadott be lakójának), előadtam szándékomat, és azt is, hogy *Souriau* professzor már el is fogadna egy esztétikai-filozófiai témát. Főnököm — a szokása szerint (bár bensejében igazán szeretett engemet és becsülte szellemi érdeklődésemet) — odavágta foghegyről: « Mit képzel maga? A *Sorbonne*-on doktorálni? ». — Hirtelen durvasága, amely talán csak ügyetlen próbára-tétel volt, annyira levert, hogy — egy szót sem szóltam, és soha többé még a lábamat sem tettem be sem a *Sorbonne*-ra, sem a *Collège de France*-ba. Beteges érzékenység volt ez? Az vesse rám az első követ, aki még sosem esett át annyi szenvedésen, mint én, a gyerekkori lázálmoktól kezdve, át a háborún és a hadifogságon... Csak később, 1952-ben sikerült — magyar könyvként —

kiadatnom az 1946-48 táján *Souriau*-nak szánt mondanivalómat, az *Elmékedések a szépségről* c. könyvemben (1954, 127 l.), amelyet pihenésül még ma is boldogan olvasok. Sok hazai barátom biztatott, hogy a kötetet franciára fordítsam; de a magyar szakirodalom még tudomást sem vett róla, a bibliográfiai áttekintőkben sem. Igaz, hogy egyetlen « hatalmasnak » sem küldtem el, és senkinek sem bókoltam, hogy értékelje kis könyvemet. Amikor viszont *Sík Sándor* három-kötetes esztétikájáról írtam nagy ismertetőt az egyik hazai filozófiai folyóiratban, ő roppant kedvesen válaszolt: « Kedves Öcsém, végre az első tárgyilagos kritika. Köszönöm! » (Mert hát az egyik nagy esztétikus, aki *Sík*nek nem volt jóbarátja, durván elmarasztalta, egy másik pedig csak dicshimnuszokat tudott róla zengeni...).

Az örökkévalóságig érthetetlen marad számomra, hogy miként kerülhette el figyelmemet Teilhard « létezése »; már 1946-tól kezdve Párizsban élt, állandóan írtak róla — és előadásairól — az újságok, folyóiratok, bár elöljárói mindenképp igyekezték korlátozni. Mi lehetett ennek a mulasztásomnak oka? A menekültek érdekében kifejtett, szakadatlan pasztorációs munkám? A fiatalok egy kis csoportjával alapított folyóiratnak, az *Ahogy Lehet*-nek sok-sok gondja? (Havonta 50 lapot stencilezni, sokszorosítani és az egész világra szétküldeni, 2000 példányban: nem kis dolog!); avagy egyszerűen elnyelt engemet az egzisztencializmus, amelyet számos tanulmányban és előadásban új filozófiának nevezek? Avagy az esztétikai-filozófiai munkám? Sok cikket írtam, előadást tartottam erről a témámról; szégyelném is felsorolni őket, meg az egzisztencializmusról adott « filozófiai negyedóráimat »... Már 1947-ben 317 lapnyi tanulmányt gépeltem *Sartre* szabadság-koncepciójáról; 1950-ben a római *Katolikus Szemle* közölte cikkemet: *Az új filozófia és a katolicizmus*; tízesével írtam kisebb-nagyobb tanulmányt az *Ahogy Lehet*-be; részt vettem *Gabriel Marcel* « filozófiai tea-délutánjain »; meghatódva látogattam meg *Emmanuel Mounier*-t, az *Esprit* folyóirat lelkét és mindenesét; a magyarországi sajtó termékeit állandó kritikával követtem az *Ahogy Lehet*-ben; *Szent Ágoston* pseudo-Soliloquiájából sok részletet lefordítottam és kiadásra előkészítettem (Köln, 1952, 44 l.); *Mélyen szállunk* címmel kiadtam verseimet (Párizs, 1952, 47 l.); aztán *Horváth Bélának* válaszoltam, amikor galád hangon « szétmarcangolt *engemet* » az egyik kritikájában (pedig az emigrációban megjelent első költői antológiában még együtt szerepeltünk...).

... Aztán jött a gyenge agyrázkódásom — egy motorbiciklis akcidens következtében; ezt francia és német fordításokkal csillapítottam: az esztétikámból vett részletekkel.

2. *Amikor meghalt Teilhard*

1955. áprilisában egy francia pap szinte félve-súgva ejtett ki előttem egyetlen mondatot: « Meghalt az üldözött nagy lángész, Teilhard de Chardin... » — Bambán néztem a levegőbe, hiszen még a nevét sem hallottam soha. De a mondat lényege velőmbe szívódott, s később, amikor már nagyon jól tudtam, hogy ki volt ő, folyton annak a francia papnak szomorú tekintete társult Teilhard nevével...

A francia földre menekült tízezer magyar között volt *Vető Miklós* is, akit *Étienne Gilson* vett pártfogásába s így rohamosan közeledett a filozófiai

doktorátus felé. Miklós 1959 őszén arra kért, hogy a szokásos csütörtök-esti kultúr-találkozónkon két előadásban ismertethesse Teilhard de Chardin világképét. Persze, örömmel fogadtam ajánlkozását, mert Miklós egyrészt lelkiatyjának, másrészt szellemi irányítójának is felkért. (Ő ma Rennes-ben, az egyetemen filozófia-professzor.)

Ha újra átnézem *Vető Miklós* kézzel írt vázlatát a két előadáshoz, világosan látom, hogy gondos szövegidézetekkel mutatta be Teilhard-t, de még nem sikerült határozottan felvinnie hallgatóit a tudomány, vallás és filozófia hármas dimenzióján. Jómagam pedig örömmel láttam, hogy Miklós — Teilhard nyomán — hogyan olvasztja az evolucionista szempontokat a keresztény világképbe. — Másnap meglátogatott, átadott négy (az addig megjelent) Teilhard-könyvet az *Oeuvres*-sorozatból s így szólt: « Sándor Atya, ezek olyan Teilhard-könyvek, amelyek nagyon érdekelhetnék, hiszen remekül fejtik ki éppen azt a világképet, amelyet Atya állandóan hirdet nekünk ». — « Nocsak, nocsak! » — mondtam magamban, aztán megköszöntem a könyveket, odatettem őket a sok-sok másfajta filozófiai könyv mellé — és két évig ott hagytam őket porosodni.

Miklóst egyre jobban lekötötték sorbonne-i tanulmányai, engemet a menekült magyarok pasztorációs gondjai, így hát ha Miklós érdeklődött a Teilhard-könyvek sorsa felől, csak ilyenféle kitérő választ adhattam: « Még nem jutottam hozzá, hogy elolvassam őket ». — Ma már szánalmas hanyagságnak kell minősítenem nemtörődömségemet a Miklós kölcsönözte könyvek iránt. Csakhogy bármily nagy lustaságot (« Teilhard ellen elkövetett eredeti bűnömet » — szoktam mondogatni magamnak) szenvedélyes érdeklődéssé fordíthat át a véletlen. Mert hát velem az történt, hogy — az *Ahogy Lehet* folyóirat mindenes szerkesztőjeként — a stencilre gépelés előtt el kellett olvasnom a beküldött írásokat. Ott feküdt asztalomon a *Cahiers Teilhard* 2. kötete: *Réflexions sur le bonheur*, Elmélkedések a boldogságról c. Teilhard-szöveg, *Bolgár Lászlónak*, a Párizsi Rádió magyar osztályvezetőjének magyar fordításában. Jó fordítás volt, de persze küszködött Teilhard sajátos kulcsszavainak tolmácsolásával. A magyar fordítás mellé tettem a francia eredetit: elámultam, mert megéreztem, hogy lángész szíve lüktet az egyszerű, fegyelmezett francia szövegben. Elkezdődött az a titkos kapcsolat, amely Teilhard lelkével mindörökre összeforraszt. Ez 1961 telén történt. *Bolgár László* fordítását — egy-két fogalom tisztázása után — közöltem az *Ahogy Lehet* 1962. január-februári kettős számában. Akinek füle van hallásra, mint pl. Ausztráliában a *Független Magyarország* hetilap szerkesztőjének, *Nagy Kázmérnek*, azonnal felismerte, hogy itt rendkívüli szellem írásáról van szó, közölte is lapjában az egész fordítást, hatalmas két oldalt foglalva el a nyolc lapnyi kis újságjában.

Számomra viszont most kezdődött a nagy baj: a Vető Miklósnak olvasatlanul visszaadott Teilhard-könyvek most már igen-igen hiányoztak könyvtáram polcáról... Mit tehettem? Szegény voltam, mint a templom egere, arra is alig jutott pár frankom (mert mindent a menekültek segélyezése emésztett fel), hogy a közeli boltban vacsorát vegyek s az írógépem mellé tett kis gázmelegítőn elkészítsem. De hirtelen eszembe villant, hogy *Lichtenstein « Kuki »*, a Magyar Missziót mindenáron segíteni akaró hercegkisasszony, azt mondta multkoriban a csütörtök-esti kultúrtalálkozón: « Sándor Atya, adja meg azoknak a könyveknek a címét, amelyeket olvasni szeretne; én bármennyit megveszek a maga részére ». Megírtam hát Kukinak (így, ilyen becenévvel hívták francia és

magyar fiatalok), hogy miket szeretnék olvasni: egy jó árjegyzékből összeírtam nemcsak Teilhard addig megjelent könyveit, de a róla megjelent legfontosabb könyveket is. Másnap hatalmas csomag várt rám, amikor este hazakeveredtem a missziós munkából: mindaz a kötet, amit kértem Kukitól.

« Alis extentis »: kitárt szárnyakkal... Ha kívülállóként nézném önmagamat, banálisnak hatna ez a két szó. De az emlékezés szelíd fényében nem szégyellem. Eszembe jut Teilhard szava: « Lelkem, kitárt szárnnyal repültél, hogy feljuss azokra a földi csúcsokra, ahol legforróbban izzik a fény ». — 1962 végén Teilhard-ral köszöntött rám ez a fény. A Kukitól kapott könyvek közül mindjárt a *Le Milieu Divin*-nek estem neki. Az olvasás második éjszakáján, amikor *Az Egyetemes Krisztus és a nagy egyesülés* c. fejezethez érkeztem, oda írtam a lap felső részére: « Itt szakadt belém az elhatározás, hogy ezt a könyvet magyarra fordítom. 1962. nov. 27, kedd, 11 óra 50 perc ». December 2-án, a kötet olvasásának befejezésekor, kezdtem a fordítást. Egyelőre még ceruzával építgetve-szépígetve a magyar mondatokat. Két munkaeszközöm volt: *Quillet* három-kötetes francia-francia magyarázó szótára és *A magyar nyelv értelmező szótárának* hét kötete. — 1962. karácsonyán pontot tettem a teljesen kész gépelt szöveg végére, meg a hangszalagra is, amelyre az egész magyar fordítást fölvettem, vissza-visszahallgatva, fülelve a magyar szavak zenéjére. Ez a hangszalag lett sokaknak « veszte », mert aki utamba vagy szobámba került, nem menekülhetett; ha nem is mindig az egész — öt-órás- — szöveget, de legalább részleteket meg kellett hallgatnia a fordításomból. « Hallgatóznia » kellett, hogy a hangszalagra vett szövegben egy-egy jelző vagy ige tetszik-e neki, mással helyettesítené-e. Két éven át folyt ez a kísérletezés. A legnagyobb megértőm *Szabó Ferenc* volt, aki részletesen ír ebben a kötetben az ő nagyszerű segítői munkájáról.

3. *Erőtér? — Benne élünk?*

A *Le Milieu Divin* magyarra fordítása a szó teljes értelmében csoportmunka volt. (A cím-adás problémájáról a következő fejezetben írok). Figyeltem, miért tetszik a Citroënnél dolgozó magyar munkásnak az a szó, amely zavarja *Cs. Szabó László* fülét (többször találkoztunk a magyar egyetemisták belgiumi, hollandiai, németországi összejövetelein); gonoszul kuncogtam, amikor *Gara László* egy-egy javaslatára csak legyintett *Keszei Pista.* A magyar nyelv mélylélektanának hetedik bugyrában kalandoztam, amikor megsejtettem, hogy két fiatal költő jelzői miért találkoznak. *Pilinszky János* éppen akkor járt Párizsban, együltében olvasta végig a gépelt hetven oldalt. *Mikszáth Antallal*, a Kálmán unokájával, két órát töltöttem egy tíz-soros részlet végleges rögzítésén. *Kibédi Varga Áront* összeugrasztottam *Cs. Szabó Lászlóval* a « balzsam » körüli vitában, mert nem bírtam még hallani sem az ilyen ásatag szót. A *Mikes Kör* fiatal esztétáinak az 1963-as találkozón olvastam fel részleteket: *Karátson Endre* fél órát töprengett a könyvet záró öt sor felett; *Nagy Pál* egy párizsi csütörtök-estén a szinonimák áradatának fékentartását ajánlotta. *Dékány Károly*, a nyakas kálvinista, jóváhagyón integetett: « Még a stílusa is ökuménikus! ». — A *Pax Romana*-találkozókon hangszalagról játszottam le az egész, — immár harmadszor átdolgozott — szöveget: lestem, hogy mennyire zavarja az idősebb papok fülét *Az Anyag lelki hatalma* c. fejezet, de mennyire összevág a fiatalok világképével. Örültem *Csécsy Magda* dicséretének: « Minden

harmadik mondatban egy-egy szókép fejezi ki a francia analitikus formákat », — ezt viszont sokallta *Emmanuel Béla*, a kitűnő portré-festő. Aggódva lestem, melyik szón akadnak fel a hazulról Párizsba látogatók: *Rónay György* még mindig fölöslegesnek érzett egy-egy határozott névelőt, s éppen azt találta kicsit erőtlennek, amire — *Szabó Ferenccel* ellentétben — leginkább « büszke » voltam: a jelzők és igék feszültségét és helyét a mondatokban. (*Feri* erről mondja azt, hogy egy fokkal följebb hangoltam, költőivé tettem a nem-költői részleteket is) Amit *Vajay Szabolcs* igen szépnek talált, azt *Korondi András* (a leveleiben) elvontnak ítélte. *Nyéki Lajos* a vakációja felét töltötte azzal, hogy sorról-sorra összehasonlította a francia eredetivel. *Juhász Mária*, a volt *Sík*-növendék, a magyar Alföld nyelvét csempészte ajánlataiba, amikor *még* magyarosabbnak kívánta a fordítást. *Madame Charmet*, egy kitűnő francia művészettörténész felesége, legalább húsz helyen figyelmeztetett, hogy a francia eredetiben « több az értelmi teltség », mint a magyar megfelelőkben. Volt olyan is (kiváló irodalmár, a nevét nem merem ide írni...), aki a « *közeg* » (jó, hogy nem kőzeg!) szót ajánlotta a francia « *milieu* » fordítására, mert fogalma sem volt Teilhard lelki atmoszférájáról. Egy fiatal protestáns lelkész a *megigazulás* és a *lelkivé-válás* kegyelemtani összefüggéseire hívta fel figyelmemet. *Eszterházy Lujza* ezt hajtogatta: « A magyar szebb, mint a francia ». — Igazi alázatossági gyakorlat volt számomra a régi *Kalot*-vezető hangos kifakadása: « Nekem nem kell Teilhard, ha azoknak akar írni (amint a mottóban mondja), 'akik szeretik a világot'... A világ gonosz! ». — Megnyugtattam, hogy a mottó első mondata után ott van a második is, az meg már éppen Jézusról mondja, hogy « úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adta érte »...

Így jártam embertől emberig, egyik lélek-ajtótól a másikig. Kissé már cinikussá fajult benső kuncogásom, amikor hatodszor-hetedszer húztam át egy-egy jelzőt, mert minden második paciensem éppen az előző átírást találta rossznak. Csakhogy a magyar szöveget nem lehet szinonimákat elsoroló zárójelekkel telitűzdelni. Csak egyetlen magyar szó maradhat a végleges fordítási szövegben. A változatok új változatait majd fölfedezik a kritikusaim... Külön fejezetet érdemel ennek bemutatása — egy-két szó esetében:

4. *Miért « Benne élünk »?*

Sok levél őrzi a *Dienes Valériával* folytatott dialógusom emlékét: két éven át azon töprengtünk, hogy mi volna a francia « milieu » szónak legjobb magyar megfelelője. Valéria *mindig* az *erőtér* szóval fordítaná, a címben is, meg a szöveg *minden* részében is. Tanulmányt tervezett ennek a szándékának igazolására, de sosem írta meg, így hát csak a leveleiből tudom összegyűjteni érveit, s mellékük teszem az én elgondolásomat:

— a magyar *miliő* szóba az idősebb korosztály ütközik, mert valamikor megszokták az ilyen kifejezéseket (akár használták, akár szenvedtek miattuk): « a mi miliőnkben » (= az « elegáns világban »); « rossz miliőből származik » stb. — Jómagam az úri kaszinó ajtajában érzem magamat, ahová nem engednek be, de utánam kiáltoznak: « Maga nem való a miliőnkbe! ». — A magyar *miliő* szónak ilyen leszűkítése teljesen ellenkezik Teilhard humanizmusával és « divinizmusával », Istenre alapozott szeretetével. Teilhard számára a « mi-

lieu divin » végtelenszer több, mint a *Taine*-féle « Race, Moment, Milieu » utolsó szava; több, mint a magyar értelmező szótár « környezete »; s persze nem adható vissza a magyar nyelvben igen rosszul hangzó « közeg » szónak rideg jelentésével;

— eddig még egyetértünk, Valéria és én. Szerinte viszont a francia *milieu* föltétlenül és csakis *erőtér* lehet Teilhard magyar fordításában. Számomra még ennél is több igaz, az *erőtér* már jól *megközelíti* Teilhard szavának tartalmi gazdagságát, használni is kell több helyen a magyar fordításban. Még az sem volna baj, hogy az *erőtér* helyett olyan magyar szó *kellene* (de ilyen nincsen!), amelyben a *tér* mellé társulna az *idő* képzete is. A *Bergson*-féle « durée » magába foglalja a térben-és-időben történő *fejlődő* mozgást is. De mit csináljunk a magyarban?

— Az igazi nehézség akkor kezdődik, amikor Teilhard — a természetes-fizikai dimenziót fölemelve — *isteni* erőtérbe állít minket, vagyis határozottan *hiper*-fizikai, « fizikántúli-valóságos » — mert *isteni* — dimenzióba. Márpedig könyvének ez a szándéka. Hogyan adható vissza az *isteni miliő* óriási gazdagsága, amelyet Teilhard nagyszerűen leír? *Egyetlen* szó a magyar nyelvben miként volna képes ennek a teljes, végtelen valóságnak összefogására? Bizony Teilhard számára a *milieu divin* olyan isteni *forrás*, amely — más szempontból nézve — ugyanakkor *pontszerű* is, tehát *nem tér*; de mégis kiárad, tehát *erőtér is*; atmoszféra (tehát környezet is); közepe mindennek, tűzközpont, amelynek végtelen sugárzása belülről világítja át a dolgokat és a személyeket (*dia*-fania, ami több mint az *epi*-fania!); talaj is (tehát a « közegnek alapja »), de gyújtópont is, amely felé összpontosul minden létező; ugyanakkor mindent átölelő, mindenüvé kiáradó, mégis mindent túlszárnyaló (transzcendens) Valóság: Forrás és Végpont *egyszerre*, — tehát nemcsak erőtér; a Világmindenségnek alfája és ómegája, kezdeti és végső pontja, cselekvő és átalakító erő (tehát igazi erőtér), de isteni energia (tehát *hiper*-fizikai erőtér), amelyben, illetve: Akiben « élünk, mozgunk és vagyunk »: a mindenség isteni energiája, amely az öröktől-létező Igének földre-leható megtestesülése is, Jézus Krisztus, aki az Oltáriszentségben még-valóságosabban hat (hiper-fizikai), mint a kozmikus erőkön át, de Akinek Misztikus *Teste* valamiképp az egész világ « színeiből » áll, mert « nagy köpenyként ölti magára ezt a világot » — amint ezt már *Szent Ambrus* — és vele Teilhard is — hirdeti. (Lásd *Szabó Ferenc* nagyszerű értekezését, a doktori tézisét).

— A magyar fordító számára *két* lehetőség marad: *erőtér* szóval fordítani a francia *milieu*-t, mégpedig *minden* esetben, amikor a címben és a francia szövegben találkozunk vele. Ebben az esetben az *erőtér* szónak magára kell öltenie (az olvasók fejében...) mindazt a tartalmi gazdagságot, amit imént elrosoltam — és maga Teilhard ad meg nekünk a könyvében. Ez *Dienes Valéria* « megoldása ». — Jómagam más megoldást választottam: használom az *erőtér* szót, amikor Teilhard szövege — főleg a könyve második részétől kezdve — ezt javasolja, meg is követeli, hiszen — ismétlem: ott maga Teilhard fejti ki a tartalmi gazdagságát. De amikor Teilhard még kevésbé konkrétan ejti ki a *milieu* szót, ott a magyarban *miliő*vel fordítom, hiszen még nem jutottunk el a Teilhard által kifejezetten meghatározott, leírt jelentés-gazdagsághoz. Vagyis a *milieu* szót a Teilhard-szöveg « tonalitásának » megfelelően fordítom. — A kötet-címül választott *Benne élünk* Szent Pál-i kifejezés (lásd: Ap. Csel. 17,28.),

a hozzácsatolt alcímmel együtt (*Az Isteni Miliő*) még csak várakozásra készteti az olvasót: mi is lesz ebben a kis kötetben?

Hadd említsek meg két kis adatot *Dienes Valériával* kapcsolatban: 1941-ben, *Prohászka*-tézisem előkészítésekor, segített abban, hogy megértsem Prohászka « bergsonistává-alakulását », hiszen éppen ő térítette a nagy püspököt arra az útra. 1964-től kezdve viszont, amikor már megtudta, hogy Teilhard-t fordítok, soha egyetlen fordításából egyetlen sort sem küldött el nekem, hiába könyörögtem ezért sok-sok levelemben, pedig együttdolgozásunk nem lett volna fölösleges. Levelezésünk ezért lett egyre hangosabb kiáltozássá — az én részemről, és csendes lemondássá az ő oldaláról: « Sándorom! *Hume, Locke* és *Bergson* magyarra fordítása után arra gondoltam, hogy még hivatásom lesz Teilhard tolmácsolása... Dehát — úgy látom, magának adatott meg ez a kegyelem, nem énnekem ». *Rónay György*ben volt annyi finomság, hogy észrevette és kijavította *Valéria* egyik-másik fordítását, amikor — sokkal később — sor került egy hazai kis kötet Teilhard-fordítás kiadására, majd pedig — negatív szándéka ellenére — az én kérésemre megkérte *Dienes Valériát*, hogy írjon a *Vigilia* Prohászka-számába (1974. december).

Most még csak pár szót (mert hosszú-hosszú fejezeteket kellene írnom!) a *Benne élünk* kiadásának egyházi engedélyezése és anyagi lehetősége nehézségeiről:

— ha *Szabó Feri* nem segített volna annak fölfedezésében, hogy még egy Teilhard-ellenfél (*Abbé Grenet*) szerint is érvényét vesztette — éppen az 1962-es *Monitum* kiadásával, amely már *nem* tiltotta meg Teilhard könyveinek eladását és más nyelvre fordítását! — mondom: érvényét vesztette a *Szent Officium* 1957-es intézkedése Teilhard-ra vonatkozóan (lásd a *L'Homme Nouveau* 1963. január 6-i számát), és ha nem segített volna római bencés elöljáróm felé is az egyházi « szemhunyás » elérése érdekében, bizony hiába lett volna két-éves várakozásom, aggodalmam és 1500 példányban az egész *Benne élünk* stencilezett « kiadása ». (Tizenhét évvel azelőtt Teilhard, Rómában járva, nem kapott engedélyt sem a *Le Milieu Divin*, sem a *Le Phénomène Humain* kiadására!). Az imént említett « egyházi szemhunyás » pedig — a *Le Milieu Divin* magyar *könyv*kiadása ügyében, éppen a II. Vatikáni Zsinattal beköszöntő, de csak lassacskán megvalósuló szellemi távlat-tágulásnak köszönhető; hű tükre ennek római bencés elöljáróm sorozatos megnyilatkozása:

— *1963. február 7-én* még ezt írta: « A Szent Officium Monituma (Teilhard írásaira vonatkozó *Monitum*: Figyelmeztető, 1962. június 30) után hivatalos engedélyt nem adhatok a *Le Milieu Divin* magyar fordítása (*Benne élünk*) bármi módon történő terjesztésére; azt azonban hallgatólagosan tudomásul veszem, ha sokszorosított formában és lehetőleg a neved kiírása nélkül terjeszted »... Már nagy örömmel fogadtam ezt a fura « tilalmazó engedélyezést » is, amely « nem adhat hivatalos engedélyt a fordítás bármi módon történő terjesztésére », de ugyanakkor « hallgatólagosan tudomásul veszi, hogy sokszorosított formában terjesztem »... Persze, a nevem kiírásával, — éppen ennek alapján készítettem az említett 1500 stencilezett példányt és küldtem szét az egész világba.

— *1963. május 6-án* már egy kisssé másképp ír: « Itt nemigen akarnak tudni a Szent Offícium magatartásának változásáról Teilhard vonalán, de meg kell találnom a megbízható embert, akitől hivatalos információkat kaphatok »... Közben persze — civil vonalon, rémséges sok levelezés során, a *Seuil*-kiadótól és a *Fondation Teilhard*-tól kellett engedélyért könyörögnöm, hangsúlyozván nekik, hogy « az egyházi kánonjog nem zárja ki a *kéziratként* jelzéssel történő *sokszorosított* kiadást », ők pedig hangsúlyozták a válaszukban (1963. aug. 10, és aug. 28), hogy « egy magyar teológus nézze át a fordítást ». Amire ide eljutottunk, már...

— *1964. március 8* lett, amikor is *Békés Gellért* és a jezsuita *Varga László* nyilatkozata kijelentette, hogy « attestent que l'authenticité théologique de la traduction hongroise du Milieu Divin du P. Teilhard de Chardin est parfaite, et la traduction est excellente ».

— *1964. február 18-án* már azt írhattam bencés elöljárómnak, hogy a *Seuil*-kiadó és a Fondation Teilhard (*Mlle. Mortier*) — valószínűleg « droit d'auteur » lefizetése nélkül — megadja az engedélyt két ezer példányos *könyv*kiadásra; legföljebb — minden kánonjogi paragrafust is tiszteletben tartva — civil (nem egyházi) kiadó neve szerepelne kiadóként.

— *1964. március 10-én* írt levelében már azt tanácsolja, hogy « legokosabbnak tartanám, ha X-nél hoznád ki a könyvet » (sic!: *könyvet*, — és egy németországi magyar kiadót jelölt meg). — « Hogyhogy?! » — kérdeztem magamban sikongó örömmel (kérem az olvasóimat: ne nevessenek ilyen szuperlatívuszos kifejezésemen...); — « a stencilezett sokszorosításhoz engedélyt nem adhatok » kijelentés*től*, a « hallgatólagos tudomásulvételen » *át* ide jutottunk?- — Persze a zsinat szelleme! De a teljes történethez tartozik az is, hogy a *Seuil*-kiadó rám bízta, hogy mit fizessek az engedélyezéséért (100 dollárt kínosan leszurkoltam), az 1966. június 14-i « notificatio »-jában pedig úgy intézkedett a *Hittani Kongregáció* (ez lett a *Szent Officium* új neve), hogy az ún. *Index*, a tiltott könyvek jegyzéke ezentúl nem büntető, hanem erkölcsi elirányító jellegű. (Lásd az *Acta Apostolicae Sedis* 1966. évi 58. számát, valamint az 1983. novemberében érvénybe lépett új *Codex Juris Canonici* 824. kánonját).

Ekképp jutottam addig, hogy 1964 végén Rómában vakációzva, *Békés Gellérttel* együtt sétálhattam el egy olyan nyomdába, amely úgy készítette elő a *Benne élünk* könyvkiadását, hogy a matricákat Bécsbe szállítva, — *P. Török* Jenő, piarista barátom, Bécsben ofszetmódszerrel 164 lapon kiadta a szép kis könyvet, *Ahogy Lehet*, Párizs-Bécs, 1965. jelzéssel. Ez a kiadás — kétezer példányban — azonnal elfogyott, 1967-ben új kiadást készített *P. Török*, s úgy látszik: oly sok példányt nyomott modern gépein, hogy még halála után is maradt raktárában ezer példány... Később, Teilhard születésének centenáriumán, az *Út az Ómega felé* c. nagy Teilhard-antológiámba *Golen Károly* bevette a *Benne élünk* teljes szövegét is. (Szent István Társulat, Budapest, 1980. 686 lap).

5. *Búcsú Európától*

Életem egyik legszebb szakaszát hozták az utolsó párizsi hónapok. Teilhard-nak köszönhettem. Teljesen a *Benne élünk* atmoszférájában éltem, ezért tárgyak, természet, emberek, eszmék... mind-mind abban a diafániában úsztak: (Isten ragyog át mindenen), amelyet Teilhard Jézusból-forrásozónak lát és él meg. Ilyen voltam — Teilhard-ral — én is: vele más lett a világ: szinte elmentek mellettem olyan események (vagy én mentem el mellettük?), amelyeket pragmatikus számítás ügyesen kihasználhatott volna. Talán ennek a velem született magatartásnak köszönhetem — Deo gratias! —, hogy most aztán végleg úgy könyvelnek el még a régi barátaim is, mint akit « csak egy dolog érdekel: Teilhard szelleme »... De vajon ez nem az « Egy szükséges » átölelésének kegyelme?

Ebben a kegyelmi áradatban minden olyan egyszerű lett. Ujjongva örültem *Pilinszky János* látogatásának, és együtt gyönyörködtünk a *marais*-i (pá-

rizsi belvárosi) ősi kastélyok tündérien megvilágított csipke-szépségein. Még Párizsban olvasta el a *Benne élünk* (akkor már negyedik, de még csak sokszorosított) szövegét, s ezt írta 1963. július 26-án: « Drága Sándorom! A fordítást kitűnőnek találom, s fölösleges volna javítani rajta. Persze, az is igaz, hogy annyira a lényegre figyeltem, hogy nem futotta volna erőmből semmiféle szövegkorrekcióra. A kötetet *Gara Lacinál* tettem le. Őrizz meg szeretetedben! János ». — Megdöbbentett, amikor az ideg-roncs *S. Jóska* « Szegek » címmel küldte el jegyzeteit: mintha egy mai janzenista kiáltana a jezsuita humanistára, úgy kiáltott Jóska — Teilhard nevét ki sem ejtve — a neki megfelelő hitforma kegyelméért, hosszú oldalakon át.

Ha végigfutom azt a listát, kiknek küldtem a *Benne élünk* szép sokszorosítását, a nevek mögül lelkek támadnak fel és hálájukat érzem mosolyukban: « Sándorkám, köszönjük, hogy nyelvünkön szólaltattad meg Teilhard de Chardin remekművét, és értem imádkozó szeretettel küldted el nekem » — írta *Szitnyai Zoltán* Salzburgból (1964. ápr. 28). A túlságosan reális érzékű vidéki lelkésztársam « az otthon és az emigráció szolgálatánál » is messzebbre látott: Hiszem, hogy új helyeden, Brazíliában, majd méltóbb katedrát találsz, mint a jelenlegi. Ottani egyetemek boldogan kérnek majd fel professzoruknak ». (1964. ápr. 29). — « Pont nekem való a *Benne élünk* — írta egy magyar apáca. — Már az *Előszóban* magamra ismertem: 'Tudomásul kell vennünk tudatlanságunkat és el kell tűnnünk' » (1964. május 2). — « Egészen véletlenül éppen franciául kezdtem olvasni a *Milieu Divin*-t, amikor befutott remek fordításod. Élvezet volt egymás mellett olvasni a két nagyszerű szöveget » — írta *Kiss-Gubik Nándor*, a volt délvidéki szindikalista, de már aggok otthonából. — *Enczi Endre*, a Párizsba átköltözött *Irodalmi Ujság* főszerkesztője, azt is « örömnek találja, hogy az ember olyan nagy elmével nem tud mindenben egyetérteni, mint Teilhard, s annak tanítványa: Rezek Román » (1964. június 4). — *Mihelics Vidnek* 1964. elején küldtem el a sokszorosított *Benne élünk*-et; március 4-i levelében kérte, hogy szerezzem meg a jogot a *Vigiliának*, hogy « szemelvényeket közreadhassunk a fordításodból... *Pilinszky János* és *Rónay György* is nagyon örülne ennek. Szívből köszöntenek ». — A *Seuil*-kiadó engedélyét a *Benne élünk könyv*kiadására csak 1964. április 4-i dátummal kaptam meg... *Gáspár Loránd*, aki *Csukássy Lóránttal* és velem — az *Ahogy Lehet* folyóirat alapítója volt még 1948 táján (s 1983-ban már világhírű sebész, és kilenc kötet vers és esztétikai eszmélődés szerzője), 1964-ben ezt írta nekem: « Az Isten megáldjon, ne menj Patagóniába, jőjj inkább ide, Jeruzsálembe, kolostort alapítani ». — *Sárkány Pista* messzire előrenézve jövendölte: « Hallatlanul érdekes a Teilhard-fordításod eddigi története is... Rendkívüli hivatásod van erre az alkotómunkára. Lehet, hogy a magyar bölcselet és fordítás története ezt az 'újra'-alkotást egykor még nagyon el fogja ismerni... Otthon is a Te fordításaidat kell terjeszteni és kiadni! » (1964. március 31). — *Samay Sebestyén*, volt kőszegi növendékem, aki 1964-ben már bencés szeminarista volt a St. Vincent Archabbey-ben (Latrobe, Pennsylvania, USA.), az angol és a francia szöveggel összehasonlította a *Benne élünk*-et, s boldogan írta: « Sok kifejezés sokkal találóbb a Te fordításodban, mint a másik két nyelvben... Mondatszerkesztési technikád is jobban kiemeli az eredeti gondolatmenetét ». — *Szabó Feri* remek ismertetést adott — egy külön kis könyvben — a *Benne élünk*-ről. A párizsi rádió Magyar Adásán pedig *Fábián Károly* készíttetett ve-

lem hosszú-hosszú szöveg-felvételeket, hogy — mint a müncheni rádió lelkésze, — átvihesse magával az ottani egyházi adás részére, és egy egész éven át sugározhassa magyar föld felé... Sok visszhangot kaptam onnan.

Persze, kaptam elképzelhetetlenül fura mellébeszéléseket is. Csak két ilyen levélből közlök pár szót, de kérnem kell olvasóimat, ne rémüljenek meg:

B.B. Brüsszelből matematikai formulákkal fejezi ki « látomását », amelyet a *Benne élünk* « ébresztett » benne: « Lakonikus leszek s ezért a matematika nyelvét alkalmazom: a lényeg yf(x), mivel világunk kauzális. Amíg az x-nek konkrét értéket tudunk adni, y is meghatározható. Ha például $x=-b/2a$, lévén $b-4ac=O$, az $y=ax+bx+c$ alapján a lényeg egy parabola. Ha azonban x=Isten, akkor az x értéke nem lehet más, mint csak vagy O, vagy végtelen, amikor is y teljesen aleatoarissá válik... Marad a hit, ami az egyén személyes találkozása Istennel s ezért csak epizodikus lehet, lévén az egyén már maga is epizód. De epizód a hit, mert villámcsapás fénye a damaszkuszi úton: a sötétség egy pillanatra eloszlik és mindent felismerünk magunk körül. Ha állandósulna a villámfény, akkor vakabbul botorkálnánk, mint a legfeketébb éjtszakában » (1964. július 5. — Nem válaszoltam neki. Mert hát az emigrációban elkerülhetetlenek a « zseniális » elmebajok...). — *M.J. Kaliforniából* írta nekem 1964. október 6-án: « Teilhard és én nagyon sok fontos dologban teljesen egyek vagyunk, de nekem a módszerem szerencsésebb: én például az Isteni Miliő valóságának evidenciáját abban az éberségi erőben találom meg, amit P. Gyula már 1911-ben leírt és (Pauler-Husserl és mások nyomán) hamarabb megsejtett... Bárhol vizsgáljuk az ébredés élményét, Moszkvában vagy Párizsban, az a négy pont nyer igazolást, amit a *Request* c. körlevelem 12. lapján lehet olvasni. Az a supra-individuális Factor X, amely fenntartja az éberségi erőt, megjelenik a női petesejt megtermékenyítésének első pillanatában... Ez a Factor X — az 'isteni miliő', — fizikai világgá is tágul, az emberiségben pedig tisztán jelenik meg. Ha nincs felébredés, nincs vallás, nincs nyelv, nincs tudás. A tudós formuláinak engedelmeskedik az anyag... Arra gondoltam, hogy nem volna-e lehetséges az, hogy USA-ba jönnél; meg kellene beszélni egy ekuménikus lap kiadását. Dr. Kannás és Sztáray Zoltán, meg mások, mindig újságról álmodnak ». — Nem válaszoltam neki. De miközben egy közeli bencés kolostor felé húzott a motorbiciklim, eltöprengtem az emberi szellem utainak igen fura görbéiről. — Egy *Á. Louvain*-ben filozófiai doktorátust akart tenni, nagy önbizalommal írta nekem (1963. július 11): « Teilhard első öt kötetét elolvastam. Az impresszióm nagyon rossz volt, és kérdem magamtól: ha már az egzisztencializmust tizenöt éven át igen jól megláttad, hát most a jó orrod nem csalt-e meg Teilhard-ral kapcsolatban? Feltétlenül el kell olvasnod (véletlenül éppen akkoriban olvastam!...). *Domenach* cikkét az *Esprit* folyóirat márciusi számában; vele Neked is egyet kell értened »... Szerencsére: később azt hallottam, hogy az idézett levél írója gyapot-nagykereskedő lett, de nem filozófiai doktor és professzor.

Százával idézhetném a normálisabb leveleket, de ez most lehetetlen. Viszont idéznem kell *Békés Gellért* pár sorát (1964. okt. 8), mert már átvisz új vizekre: « Gyere Rómába Mindszentekre... *Az Emberi Jelenség* kiadásához — amennyiben az a leveledben jelzett feltételekkel történik — megadom a rendfőnöki engedélyt. Szeretettel ölellek: Gellért ».

Mik voltak azok a « feltételek », amelyek... S milyen *más* hangon hív az én bencés elöljáróm 1964. végén, — mint ahogy Teilhard-t hívták 1948-ban, Rómában! Hogyan lehet, hogy szinte már előre, látatlanban, a fordításom elolvasása *nélkül* engedélyt kapok *Az emberi jelenség* kiadására? — Nem volt elég hajtogatnom *Szabó Feri* régi jövendölését: « Majd a zsinat... », mert valójában egy szerencsés véletlen váltotta ki, hogy ilyen simán menjen a dolog. Mert mi is történt?

6. *X., a véletlen eszköze*

Baráti indiszkréció volna kiírni a teljes nevét és munkatársai nevét. A lényeg talán csak annyi, hogy *Dienes Valéria* körül « teilhardkodtak ». Ez nem szégyen, hanem éppen dicsőség, mert akkoriban jóformán csak *egy* budapesti plébánost tartottak komoly Teilhard-ismerőnek... Próbálom hát pár sorba foglalni azt a hihetetlenül szerencsés véletlent, amely *Békés Gellértet* arra késztette, hogy nagyhirtelenjében rendfőnöki engedélyt adjon *Az emberi jelenség* magyar kiadására. (A « rendfőnökség » annyit jelent, hogy bár Pannonhalmához tartozom testileg-lelkileg, de a külföldön élő bencések rendi főnöke Gellért).

1964. október 1-én kaptam meg X. (szeptember 25 dátumú) levelét, vagyis akkor, amikor már kezemben volt *Mlle. Jeanne Mortier*-nek, a párizsi *Fondation Teilhard de Chardin* vezetőjének szeptember 24 dátumú engedélye *Az emberi jelenség*-nek, Teilhard legfontosabb könyvének kiadására: « Je suis prête... à autoriser une édition provisoire en deux mille exemplaires ».

X. azt írja, hogy « amikor már készen állt *Az emberi jelenség* (magyar fordításának) kézirata, sőt a főegyházmegyei kinyomatási engedély is », akkor « Dienes Valéria megmutatta az ő kész fordítását is (???: mi az, hogy is?) és reá jellemző nemeslelkűséggel biztatott, hogy küldjem meg neked a kéziratot (melyiket, Valériáét, vagy a másik már kész fordítást?) a kiadás mielőbbi lebonyolítása érdekében ». Aztán leírja X., hogy Y. « páratlan áldozatkészséggel, napi munkája után, végezte a jó fordítást, közös megbeszélések alapján. Munkája mások véleménye szerint is lendületes, alkotó, egységes. A kéziratot átnéztem, helyenként korrigáltam, két bevezető kis tanulmányt írtam eléje és jegyzetekkel láttam el, valamint a függelék fordítását és jegyzetelését végeztem. Valéria értékes észrevételeket tett ezután a munkával kapcsolatban és ezeket is feldolgoztuk. Így érkezik hozzád a mű... ». — Hát hogy különösen gyönge és kaotikus volt a « mű » fordítása (még ha legalább « műfordítás » lett volna!...), azt majd az utókor megállapíthatja, ha halálom után a *morumbi*-i (*São Paulo*-i) *Centro de Documentação Teilhard* három páncélszekrényének egyikéből előkerül annak az igen rosszul (németesen, kaotikusan) fordított « műnek » X. által elküldött gépelt szövege. Most ennek bizonyítása nem lehet célom. Viszont X. elküldte nekem azt a bizonyos « főegyházmegyei kinyomatási engedélyt », illetve: annak hitelesített másolatát. Ebben vannak azok a bizonyos « feltételek », amelyeket *Békés Gellért* említ a hozzám írt, 1964. október 8-i levelében, amelyben rendfőnöki engedélyt ad nekem *Az emberi jelenség* kiadására. Sosem voltam egyházjogász (semmiféle jogász sem voltam...), s ezért az egyházjogászok jót nevetnének azon, hogy *én* mosolygok rajtuk. Mert hát amiért Teilhard Canossa-járáshoz hasonló római utat tett meg 1948-ban, eredménytelenül, — az most lehetséges egy bölcs szándékú « főegyházmegyei megjelentetési hozzájárulás » révén. (Ismét diszkrét akarok maradni, tehát csak a lényeget közlöm). Ez a bizonyos engedély « most sem (sic) látja indokoltnak... *Az emberi jelenség* című mű kiadásásának egyházi jóváhagyását ». Miért? — kérdezheti bárki. Az indokolás: egyrészt hivatkozik a május 13-án már előzőleg közöltekre, másrészt hogy a könyv kiadása révén « a tudományos kérdések iránt érdeklődő papság és olvasóközönség a világhírű szerző saját írása ismeretében alakíthassa ki véleményét ». Az én — jogászságra képtelen — fejem megkérdezi: de hát akkor miért volt szükséges, hogy az egész « megjelentetési hozzájárulás » így

kezdődjön: « Hivatkozással május 26-án kelt soraira, az 1386. kánon 1. &-a értelmében hozzájárulok ahhoz, hogy P. Teilhard de Chardin 'Az emberi jelenség' című művét magyar fordításban megjelentethesse »... A május 26-i sorokra hivatkozás minden bizonnyal arra utal, hogy Teilhard könyve *tudományos mű*, tehát nem kell egyházi engedély a kiadásához, — mint ahogy ezt állította annak idején *P. René d'Ouince* is, Teilhard volt párizsi elöljárója, s amit akkor a Szent Officium nem fogadott el... Azonkívül: a « megjelentetési hozzájárulás » « üdvös dolognak » tartja « a mű elé megfelelő bevezetést írni, mely a műben megtalálható homályosságok és esetleges kétértelműségek helyes értelmezésére az olvasó számára eligazítást nyújt ». S persze felhívja X. figyelmét arra is, hogy « ezen egyházmegyei engedélyt természetszerűen nem helyettesíti a műnek megjelentetésével kapcsolatban szükséges állami engedély ».

Más szavakkal — és a « feltételek » kérdésére vonatkozóan: bőségesen eleget teszek *Békés Gellért* óhajának, ha a teljes magyar fordításhoz csatolok egy kis *Tájékoztató jegyzetet* (két és fél lap lett a könyvben) és egy hosszú *Szójegyzéket* (harminchat lap lett az Occidental Press, Washington, 1968-ban kiadott könyvben). X.-nek pedig őszintén megírtam egy hosszú levélben, hogy « a hatalmas munka (a hozzám eljutott gépelt szöveg) teljesen használhatatlan, nemcsak a gépelése miatt, hanem mert stílusa megölné Teilhard nagyszerű hatását: az olvasók elijednének ilyen fogalmazású szövegtől... S mert Teilhard könyveinek sorozatos magyar kiadására van reményem, ezért *Valériának* és minden illetékesnek, akik Teilhard-fordítással komolyan foglalkoznak, mondd meg, hogy *vagy* kapok tőlük jó fordítást, *avagy* pedig előbb-utóbb én megcsinálom mindazt, amit csak bírok. 1965. elején *São Paulo*-ba megyek át véglegesen, ottani bencés településünkre, ahol kulturális és szociális intézetet kell megszervezünk » — a meglévő gimnázium stb. « mellé ». Így is lett.

7. *Lázban égve*

A *Marseille — Santos* közti két-hetes hajóúton *Az emberi jelenség* magyar fordítását kontrolláltam és újra gépeltem, hogy *Csicsery-Rónay* Occidental Press-éhez majd minél hamarabb elküldhessem São Paulo-ból, ahová 1965. március 6-án érkeztem meg. Már « új hazámban » kaptam meg *P. Töröktől* (Bécsből) a *Benne élünk* szép zsebkiadását, s máris küldhettem azoknak, akik Magyarországról — igen sokan — kérték az előző években, mert egyik ember a másiknak adta át a hírt: « Egy bencés már lefordította és kiadta Teilhard egyik könyvét... ».

Rónay Györgynek már ezt írhattam São Paulo-ból, 1965. június 9-én: « ... *Mlle Mortier* (= a Fondation Teilhard, Párizsból) most adott nekem engedélyt *A Mindenség himnusza* c. Teilhard-kötet magyar kiadására... Ha Ti (vagy *Dienes Valéria*) terveztek Teilhard-antológiát, nagyon kérlek: hass a fordító(k)ra, hogy küldjék el hozzám a fordítás gépelt példányát, mert egységes terminológiát kell kialakítanunk Teilhard kifejezéseinek magyar tolmácsolásában ». Soha semmi kéziratot vagy fordítási tervet nem kaptam, bár Dienes Valériával levelezve megtudtam, hogy ő már több Teilhard-szöveget lefordított és gépelt sokszorosításban, néhány példányban szét is osztott barátainak.

Maradt tehát az, hogy — *Szabó Ferenc* állandó tájékoztató munkáját követve — mégis « magányos farkasként » — egyik Teilhard-kötetet a másik

után fordítottam és stencileztem, küldtem haza sok-sok olvasómnak, Magyarországra... A bencés kolostori élet, a pasztorációs és a gimnáziumunkban végzett tanári munka mellett maradt időm a fordítói és kommentátori munkára is, és én valósággal lázban égve folytattam — s mindmáig folytatom — ezt a hivatásomat. Olvasóim ne vegyék túlzásnak, ha most — nagyjából időrendet tartva — felsorolom az így lefordított, esetleg könyvként is kiadott köteteket. (Egyetemi munkámról, előadásaimról, Teilhard-t kommentáló 42 kötetnyi, értékelő és kritikai írásaimról külön fejezetben írok majd). Két könyvet (*Benne élünk, Az emberi jelenség*) *kiadó* jelentetett meg (P. Török és az Occidental Press); három másik kötet kiadására pedig Jordan Emiltől, rendtársamtól kaptam lehetőséget.

Íme tehát Teilhard írásainak magyarra fordított hosszú sora (s aki számolni szeret, összeadhatja a mindmáig megmaradt stencilek számát, illetve könyvek kiadását).

— *Benne élünk* (Az Isteni Miliő): első fordítását és stencilezését 1964. áprilisában, még Párizsban készítettem: 83 l. — Egy São Paulo-i barátom kérésére « könnyített » fordítást készítettem stencilen, 1968. dec. 12-23, 62 l.

Az első könyvkiadás dátuma: 1965, 164 l. — A második könyvkiadás dátuma: 1967, 164 l. Kiadói jelzés: Ahogy Lehet, Párizs — Bécs.

S mert hosszú éveken át hiába kértem a kiadótól (P. Töröktől) 100-200 példányt, ezért 1978. okt. 3-23 között újra stencileztem, 64 l.

Ma is ezt küldeném hazai barátaimnak, ha P. Török halála után a könyvkiadóját intéző szervezet nem küldött volna 50 példányt — az állítólag nagy példányszámú maradékból.

Golen Károly az egész *Benne élünk*-et bevette az *Út az Ómega felé* c. Teilhard-antológiába, amely a Szent István Társulatnál, Budapesten, 1980-as dátummal, igazában 1981. elején jelent meg « Nihil obstat » és « Imprimi potest » egyházi jóváhagyással, a 686 lapnyi kötetben: 173-238 lk.

— *Az emberi jelenség* második (gépelt) fordítását már 1965. elején elküldtem az Occidental Press kiadónak, Washingtonba. De mert a (madridi nyomdában készített!) kiadása 1968-ig késett, ezért 1967-ben lestencileztem az egész fordítást, magyarázó *Index*-szel a végén, 161 l. — Egy bencés barátom kérésére « egyszerűsített fordítást » készítettem 1968-ban, 161 l.

Az emberi jelenség *könyv*kiadása (Occidental Press, Washington, 1968, 412 l.) igen hamar elfogyott, ezért 1974. dec. 31 - 1975. febr. 22 között újra stencileztem az egészet. Ma is megvannak ezek a stencilek (162 l.), bármikor újra húzhatók. Amikor magyarok kérik *Az emberi jelenség*-et, ma is csak ezt a sokszorosítást tudom küldeni nekik.

— *Az Anyag Szíve* c. 1950-es Teilhard-*tanulmányt* 1966-ban fordítottam magyarra, másodszor pedig 1974-ben. Mindkettő 27 l.

— *Az Anyag Szíve* c. kötetet, a Teilhard *Művei* 13. (utolsó) kötetét stencileztem 1976. július 19 — augusztus 8 között, 84 l.

— *Mozgósított energiák*: 1965. szept. 1 - 1966 június 1 között stencileztem, 186 l.

— *A Hogyan hiszek* c. Teilhard-*tanulmány* magyar fordítását már 1966. június 14-én stencileztem, 27 l. — Ez feleslegessé vált, amikor kiadásra került a *Comment je crois* kötet, vagyis a Teilhard *Művei* sorozat tizedik kötete, amelynek magyar stencilezését 1970. január 6-17 között készítettem, 111 l.

— *Az ember jövője* c. kötet első fordítása és stencilezése: 1966. okt. 10 - nov. 13, 146 l. — Második stencilezése: 1977. jún. 12 - júl. 31, 133 l.

— *A múlt szemlélete* c. kötet első stencilezése: 1966. nov. 18, - dec. 19, 141 l. — De a rossz stencil miatt újra kellett elkészítenem: 1977. szept. 24 - okt. 24 között, 123 l.

— *Az ember megjelenése*: első stencilezett fordítás: 1967. júni. 20 - júli. 27, 141 l. — A rossz (gyárból kidobott, olcsó...) stencilek elrohadása miatt újra kellett stencileznem: 1973. január 2 - január 29, 141 l.

— *A jövő irányai* c. kötetet lefordítottam és stencileztem 1973. okt. 5-24 közt, 97 l.

— *Az emberi energia* c. kötet stencilezése: 1965. aug. 31 - nov. 24, 110 l. — Ezek a stencilek fölöslegessé váltak a könyvkiadáskor, amelynek bibliográfiai jelzése: Ahogy Lehet, São Paulo, 1971, 249 l.

— *Írások a háború idejéből* c. nagy kötetet 1966. június 18 - aug. 28 között fordítottam és stencileztem, 211 l. — Az 1975-évi újra-stencilezés: 206 l. Ezt a kötetet iktattam (1976. júniusában) a Teilhard *Művei* sorozatba, 12. kötetként.

— *A Mindenség himnusza* c. kötet harmadik, átdolgozott fordítását és stencilezését: 1966. január 13-án fejeztem be, 67 l. — Az 1969-es újra-stencilezés: 51 l. Könyvkiadása: Ahogy Lehet, 1970, 154 l.

— *Tudomány és Krisztus*: fordítás és stencilezés: 1966. aug. 31 - okt. 1, 106 l. — Könyvkiadása: Instituto Social Morumbi, São Paulo, C.P. 4331, 1972, 293 l.

— *Az emberi zoológiai csoport* (Az ember helye a természetben): 52 stenciles lap, amelyet 1966. dec. 21-29 között készítettem.

— *Teilhard leveleiből* (az 1967 szeptemberéig megjelent hat kötetből), válogatott levelek fordítása, stencilezve 1967. szept. 4-17, 47 l.

— *Többlét felé*: az *Être plus* c. gondolat-gyűjteményt fordítottam és stencileztem 1970. febr. 17-28 között, 67 l.

— *Blondel és Teilhard levélváltása 1919-ben, H. de Lubac* erről írt könyve fordítását és stencilezését 1967. okt. 21-én fejeztem be, 75 l.

— Teilhard *Naplójának* első öt füzete megjelent egy kötetben, fordítottam és stencileztem 1975. aug. 23 - nov. 2 között, index-pótlékkal, 258 stencil.

— *Teilhard bizalmas levelei*: stencileztem 1975. nov. 30 - 1976. febr. 23 között, 354 l. — A francia kiadás második változatában H. de Lubac a *három* Teilhard-barát*hoz* írt levelekhez csatolta a *P. Ravier*-hez, egyik elöljárójához írt leveleit is; ezeket külön lefordítottam, stencileztem 1977. dec. 28 - 1978. jan. 10 között, 34 l.

— *Teilhard levelei P. Pierre Leroy*-hoz, rendtársához:fordítottam és stencileztem 1977. okt. 25 - nov. 26 között, 97 l.

— *Teilhard tanulmányai* átfogó címmel fordítottam és stencileztem (akkor jórészt) még ki nem adott Teilhard-írásokat; így lett:

1. kötet, első stencilezése 1967. szept. 21-26 között, 26 l.; második stencilezése: 1977. szept. 23-án befejezve, 26 l.;
2. kötet: 1971. január 27 - május 8 között, 70 stencil-lap;
3. kötet: 1971. aug. 21 - szept. 6, 94 l.;
4. kötet: 1971. szept. 13 - 1972. márc. 16, 74 l.;
5. kötet: 1973. március 13-19, 53 stencil - lap;
6. kötet: 1973. nov. 20 - 1974. július 2, 46 l.

Mivel a párizsi *Fondation Teilhard de Chardin* az *Oeuvres* — Teilhard *Művei* — tizenhárom kötetének és az eddig néhány kis kötetben külön kiadott írásoknak nagyközönség elé adásával befejezettnek tekinti Teilhard legfőbb tanulmányai kiadását, jómagam pedig a *Tanulmányok* sorozatban és az *Utak az Ómega felé* hét kötetében (lásd alább) sok, kiadatlan Teilhard-szöveget közöl-

tem, ezért befejezettnek tekintem Teilhard-fordítói munkámat. Nagy Teilhard-bibliográfiámban (lásd alább) magam jeleztem, ha egy-két kis Teilhard-szöveget még lefordíthatnék... A *Teilhard tudományos munkái* sorozat tizenegy kötetéből néhány írást (mint nem pusztán szaktudományost) már lefordítottam, de nagyrészük csak szakemberekre tartozik, paleontológusokra, geofizikusokra, antropológusokra stb.

A fordítói munkával párhuzamosan folyt Teilhard-t magyarázó és bíráló munkám, amelyet a helyes értékelés szempontjából igen fontosnak tartok. Ezért szánok neki hosszú fejezetet:

8. *Sodródó Világ*

1966. karácsonya táján szinte hallottam ezt a két szót: *Sodródó Világ*: ez legyen Teilhard-kommentáraim átfogó címe, Teilhard jó kifejezése nyomán: « le monde en dérive ». Ebben a pillanatban még ne vitassuk, hogy Teilhard — vagy még inkább én a magyar fordítással — túlzunk-e ilyen két szóval. Akadt hazai olvasóm, aki csaknem felháborodott e két szó miatt: « Hogyan lehet a világot 'sodortatni', az embert — a szabadságától megfosztva — determinista áradással előrepörgetni? »... Ismétlem: e pillanatban még ne vitatkozzunk; mert a kommentár-sorozat negyvenkét kötete válaszol az ilyen, elsietett véleményre.

Az egész sorozathoz (az első kötet elején) *Előszót* írtam, amely megmagyarázza szándékomat: egy-egy nagy Teilhard-témához idézem az oda vágó szövegeket, — *minden* írását újraolvasva igyekszem megmutatni, hogy mi a maradandó értékű egy-egy témakörben; bírálva Teilhard-t, szeretném láttatni, hogy a jövő emberiség számára mit jelent ő.

Itt most a *Sodródó Világ* sorozatnak csak leglényegesebb köteteit mutatom be:

Utólag igen helyesnek látom, hogy — *Szabó Ferivel* állandóan levelezve — nemcsak Teilhard könyveit olvastam, hanem az *ellene* — vagy *mellette* írt sok-sok francia könyvet is, amely akkor elárasztotta a könyvesboltokat: ember legyen a talpán, aki mert erre vállalkozni a Teilhard halála *előtti* és a halála utáni *tíz* év keretében! — Így született meg az *Ellene*? — *vagy mellette*? c. könyvészeti tanulmány-vázlat, különlenyomatként stencilezve az *Ahogy Lehet* folyóirat utolsó számaiból (148., 149. és 150.), 41 és XXVII l. — Ennek kivonatos vázlatát közölte a római *Katolikus Szemle* 1965/3. száma, 222-260. l. Az 1971-es párizsi tanulmányutam után készített nagy francia bibliográfiámban (*Les premières 15 années*, 1955-1970., 358 pp.) már nem 41 és XXVII, hanem 244 lapot tesz ki az 1955-1965 közötti *tíz* évben franciául írt — pró vagy kontra — könyvek és tanulmányok puszta bibliográfiai *felsorolása*! — Ha olvasóim közül valaki esetleg (példának okáért: filozófiai doktorátusát előkészítve...) vállalkoznék két-három — 1955-65 között kiadott — francia könyv átolvasására, láthatná azt, amit végesvégig éreztetni szeretnék már az *Ellene*? — *vagy mellette*? néhány lapján: mily szörnyűségesen (nem túlzó a szavam!) érzelmi, szenvedélyes, vagy *alapvető* filozófiai beállítottság, — tehát nem nyugodt tárgyilagosság — vezérli a Teilhard-ról ismertetést és kritikát író franciá-

kat. Hogy ez « természetes »? Ugyan kérem, ne vitatkozzunk!, mert a sok-sok gondos és nyugodt Teilhard-tanulmányom után még én is kimondom: risum tenete: bizony nevetni kell, ha az ember — *Claude Cuénot, Rabut, P. de Lubac, Tresmontant, Garaudy, Chauchard, Crespy,* Ch. *d'Armagnac, Smulders, Mme. Barthélemy-Madaule, P. Rideau* és sok más higgadt fej írásai *után* — *P. Bosio, Gérard des Lauriers, J. de Talhouët* (kertész!), *Salleron,* a *Nouvelles de Chrétienté* c. folyóirat gárdája, *Philippe de la Trinité* stb. Teilhard-ellenes dühét, szöveg-hamisátását, érzelmi elfogultságát látja. Még az 1962-es *Monitum*ra vonatkozó, nyolc pontba összefogott Teilhard-« bemutatásban » is érezni ezt a valóban szégyenletes, gőgösen terpeszkedő s bizony — mondjuk csak ki bátran: becstelen Teilhard-ellenességet. Aki nem hiszi, legalább az *Ellene? — vagy mellette?* c. kis füzetemet olvassa el, vagy pedig — immár a Teilhard-centenáriumkor (1981.) több nyelven kiadott tanulmányomat: *Újabb eredmények Teilhard körül?* Magyar — éppen *magyar* közlésére, sajnos, nem kereshettem és nem is könnyen találtam volna folyóiratot vagy kiadót... Az egyik brazil folyóirat is azzal a lapalji bevezetéssel közölte, hogy... legyünk nyugodtan tárgyilagosak és gondos olvasás közben lássuk meg, hogy az a bencés P. Rezek « nem is olyan rossz fiú...». Ezt a folyóirat szerkesztője az *után* merte közölni, hogy *előbb* az illetékes egyházi hatósággal elolvastatta tanulmányomat, s az a hatóság közölhetőnek engedélyezte...

Mert — próbáljuk meglátni éppen Teilhard saját írásaiból: Teilhard értéke nem attól függ, hogy valaki — nyilván *a saját* filozófia-koncepciója szerint — filozófiának vagy nem-filozófiának tartja-e világképét, írásmódszerét, szellemi és vallási magatartását, hanem attól, hogy miként válik be a ma és a közeljövő emberének életében. Ez nem pragmatizmus és nem vitalizmus (Teilhard sokszor tér ki rá), hanem olyan nyugodt szellemi magatartás, amelyet Teilhard már a legelső tanulmányától kezdve hirdet, lásd a *De l'arbitraire dans les lois, théories et principes de la Physique* c., 1905 júniusában írt tanulmányát (magyar fordítása a *Tanulmányok* 5. kötetében). Lényeges mondanivalója az, hogy ugyanegy jelenséget is különféleképp szoktak magyarázni; nincsenek teljes és végleges ismereteink a dolgok *lényegéről*; elsősorban azt kellene meghatároznunk, hogy mi is az a « *valódi* »...

A *Sodródó Világ* első kötetében, 1967-ben, tehát nem Teilhard « filozófiájáról » beszéltem, hanem — amint maga a cím is kiáltja: Teilhard *és a* filozófia hogyan viszonylanak egymáshoz? Bizony olvasómnak el kellene töprengenie az én írásom sűrű 183 lapján, amelyet így zárok (idéznem kell lényegileg!): « Lehet, hogy olvasóim azzal a szánakozó sóhajjal érkeznek el ezekhez az utolsó lapokhoz, hogy 1) miért nem foglaltam egységes egészbe Teilhard filozófia-koncepcióját és módszeres törekvését, vagy 2) még inkább: miért nem végezte el ezt már maga Teilhard? — Válaszomat — Teilhard nevében is — így adhatom: egy nagyszerű világszemléletnek csak lényeges elemei maradtak ránk Teilhard halálával... Akinek van türelme, Teilhard gondolat-ébresztő írásait rendszerbe is foghatja. Ő kifejezetten erre hívja fel minden olvasóját. S ekkor már nem maradunk olcsó « vélemény »-közlés síkján, hanem megsejtjük Teilhard « nagy kalandját » (ő maga mondja így), amely őt is megremegtette s amely — legalább részleteiben — minden bizonnyal máris ott szerepel és ott is fog szerepelni minden jövendő 'filozófia'-koncepcióban ». S tréfaképp oda írtam

még az utolsó lapra: « Teilhard nevében csak olyan rendszeres összefoglalót tudnék küldeni az érdeklődő olvasónak, amelynek témája ez volna: az önmagát kereső filozófia módszere ».

A *Sodródó Világ* második kötetéről ezt mondaná *Rónay László* (Gyurkának, a volt gödöllői iskolatársamnak fia): « A *legizgalmasabb* témát írtad meg, Sándorom, azon a *rettenetesen* sűrű kétszázhárom lapon ». A hangsúly azon a két szón van, amelyet aláhúztam. Igaz, hogy egy neves « nagy teológusunk », akit még külföldi Teilhard-találkozókra is elküldtek, szóról-szóra ezt írta: « Teilhard egyszerűen kihagyta világképéből a rossz problémáját ». E kijelentésén felbátorodva, egy másik valaki (már nem pap, nem teológus) így fejezte ki véleményecskéjét: « Teilhard *símán* kihagyta rendszeréből a rossz kérdését ». (Csak én húztam alá a *símán* szót).

Igen, Teilhard *abban* hibázott, hogy — *számtalanszor* foglalkozva a rossz (a szenvedés, a bűn és a halál) titkaival, — még az eredeti bűn megértését *is* próbálta az ő egyetemes hiperfizikai látásmódjába állítani (lásd főleg a *Hogyan hiszek* c. kötet számos tanulmányát); de mindenkinél jobban tudta — és élte —, hogy csak Jób és Szent Ágoston, vagyis a « Felix dolor » és a « Felix culpa » *megtapasztalásáig* « *érthetjük meg* » a Gondviselést. Egyébként viszont: « A Rossz problémája — vagyis (még egyszerűen fizikai) bukásainknak összeegyeztetése a Teremtő jóságával és mindenhatóságával, — elménk és szívünk számára is mindvégig a Világegyetem egyik legkínzóbb titka marad », mert « nem vagyunk képesek felmérni a 'létben részesült létezőnek' természetét és értékét, — hiszen nincs hozzá megfelelő összehasonlítási pontunk », — és « egy olyan Világ, amely már nem hordaná magán a Rossz vonásait, vagy amelyet többé már nem fenyegetne a Rossz, egy már-beteljesült Világ volna ». Senki nem sürgeti nála jobban a rossz elleni küzdelmet — minden síkon és minden téren. De szinte alázatos « számonkéréssel » (ne csodálkozzunk a sokat, igen sokat szenvedett Teilhard ilyen imáján!) — így könyörög: « Uram energiája, ellenállhatatlan és élő Erő, kettőnk közül Te vagy a végtelenül erősebb, Terád hárul hát a szerep, hogy égess bele abba az egységbe, amelynek kettőnket összeforrasztania kell. Adj hát nekem valami még értékesebbet, mint a kegyelem, amiért Hozzád könyörögnek mind a híveid. Nem elég, hogy meghalok egyesülve. Taníts meg arra, hogy miként *egyesüljek Veled halálomban* ». (Lásd főleg a *Benne élünk* 64-74. lapjait). Aki pedig « naív optimistának » vélné Teilhard-t, az olvassa el bizalmas leveleit; másrészt viszont ne botránkozzék meg azon, hogy ez az « enfant terrible » (a szó legpozitívabb és legkomolyabb értelmében) ezt mondotta, amikor beteg szíve utoljára dobta a földre: « Maintenant, je vois que c'est terrible »: ami az ő szójárása — és a helyzet, a jó halál perce — értelmében « csak » ezt jelenti: « Most már látom, hogy a halál milyen rémségesen komoly valami! » [2]... Más szóval: Teilhard élete és halála nem volt tragédia, hanem örök-emberi dráma, amely nem kapta ugyan meg a halál percében a szentáldozást (en communiant), de egyesülve volt Jézusával (en communion). — S hogy mindennek nyugodt átéléséhez hit *is* (vagy *főleg* hit) kell, ezt ő tanította legjobban, meg is valósította — Krisztussal egyesülve.

---

[2] A « terrible », « terriblement » kifejezéseket úgy használta Teilhard, mint a mai fiatalok: « Rémségesen komoly... ».

Számomra egyik legérdekesebb, a Teilhard körül vitázók számára pedig legügyetlenebbül fölvetett téma *Teilhard « panteizmusa »* és *« monizmusa »*. Külön nagy kötetet szántam rá a *Sodródó Világ* kommentár-sorozatomban, huszonkét nagyobb Teilhard-szövegben mutatva meg, hogy idézőjelbe kell tennünk mind a két szót — Teilhard esetében, mert az emberi szellem történetében mutatkozó panteista-formák között Claude *Cuénot* (*Nouveau Lexique Teilhard*) *huszonkilenc* változatot különböztet meg s mutat be idézetekkel! Teilhard nem ítélhető el sem filozófiai, sem teológiai szempontból. Mivel számára a létezőket *egyesítő* « nagy *Jelenlét* sosem néma », ezért minden valami végső Ómega felé irányul.

1971. nyarán, a két-hónapos párizsi kutatómunkám során többek között két olyan kiadatlan Teilhard-írást kaptam *Claude Cuénot-tól*, amelyet *P. Henri de Lubac* még nem ismerhetett, amikor 1968-ban kiadta *L'éternel féminin* c. könyvét, kissé « elteologizálva » a Teilhard életében és írásaiban oly fontos szerepet játszó misztériumot, « az örök női » jelentőségét minden egészséges férfi életében. Így lett az én — szintén 1968-ban készült — első kidolgozásom 66 lapjából 101 lap a második, 1972-es átdolgozásban, annak ellenére is, hogy több fejezetet elhagytam az első stencilezett kötetből. A második, mélyebbre vágó kidolgozást azzal is gazdagítottam, hogy a kötet végére harminckét, témánkba vágó könyv vagy tanulmány részletes ismertetését vagy kritikáját is adtam, hogy valamiképp megvilágítsam azt a misztériumot, amelyet Teilhard megérteni segített, életében gyakorolt, de amelyről Jézussal együtt ezt vallotta az unokahúga iránt érzett tiszta vonzalomtól kezdve a legutolsó női energia tisztán-befogadásáig: « Qui potest capere, capiat ». Sajnos, ehhez a megértési-készséghez is az egész kötetem átolvasása volna szükséges, amit itt most csak kérhetek olvasóimtól.

Tizenöt éven át folytatott egzisztencialista tanulmányaim roppant könnyűvé tették, hogy megírjam az *Egzisztencializmus, marxizmus, Teilhard* c. kötetet a *Sodródó Világ* kommentár-sorozatomban. Teilhard nagy realista, tehát elismeri — szinte túlzónak ható kifejezéssel — « az Anyag lelki hatalmát » is, vagyis hogy a matéria nemcsak megkaphatja a szellem átalakító erejét, hanem ereje van a szellem serkentésére. Jellemző, hogy a marxisták megoszlanak Teilhard megítélésében: van aki egyedülinek tekinti Teilhard-t, akivel párbeszédet érdemes kezdeni; vannak olyanok is, akik — talán mert féltik a saját ideológiájukat — félremagyarázzák, vagy túlzott spiritualistának tartják. Jellemző, hogy magyar marxisták szorgalmasan eljártak Teilhard-találkozókra, ahol a világ minden részéből összegyűlt szakemberek vitatták meg Teilhard nagy témáit. De manapság már nem divat — marxista oldalról — Teilhard-ról írni, mert számtalan tanulmányom a *Vigiliában* és a *Teológia* folyóiratban már lehetetlenné tett minden elferdített közlést Teilhard-ról, mint ahogy a hivatalos filozófiai folyóiratok ezt csinálták éveken át.

Igen hosszú kötetben mutattam be, hogy Teilhard életében és írásaiban milyen értelemben *kozmikus energia* a szeretet. A munkát 1967 végén, akkor még európai méretű (21-szer 29 cm.) sokszorosító papíron készítettem; a második kidolgozást 1978. június 30 és szeptember 14 között, immár nagyobb méretű (21-szer 31 cm.) papíron sokszorosítottam, még így is 141 lap lett. Nem hiszem, hogy könnyen találhatnánk olyan valakit, aki nagyobb realizmussal és gazdagabb nüánsz-skálával írt volna a szeretetről, a mindent megalapozó

és irányító energiáról, mint ahogyan Teilhard sok-sok írásában, lelkigyakorlatos elmélkedéseiben és naplóiban tette, olyan természetes és keresztény útmutatást hagyva ránk, amelyet bizony nagyon-nagyon tudomásul kellene vennünk atombombával rémítő korunkban. Az atom-« sikert » *csakis* azért « értékelte » Teilhard, mert tudományos haladást látott benne, de síró-kiáltó hangon hirdette és várta a békét, — ugyanakkor, amikor tudta-tapasztalta, hogy az emberiség még ostoba gyerekként éretlen a valódi békére: minden nemzet és kontinens jövőtalkotó összefogására, nemcsak az igazságosságban, hanem a szeretetben is.

Pascal élete, írásai, kortörténeti szerepe gimnazista-korom óta szenvedélyesen érdekeltek, amikor *Beller Ipoly*, premontrei tanárom, *Pascal-körben* kezdte bemutatni, ismertetni — a mai fiatalok így mondanák: « ennek a baromi zseninek » különös, máig kiható nagyságát. 1962-ben végleg leszámoltam magamban *Sartre*-ral. (Lásd a *Sartre zsákutcája* c. hosszú tanulmányomat a *Délamerikai Magyar Hírlap* évkönyvében, 1962). — Ugyanebben az évben, amikor *Szabó Feri* már közöltetett is Teilhard-tanulmányt a római *Katolikus Szemle* 1962/1. számában, *Egy keresztény evolucionista kísérlet* címmel, — ismét lázban égve írtam már tizennyolc lapnyi töprengést arról, hogy « *a Jövő Zarándoka* » (Teilhard maga nevezi így önmagát!) mit írt « *a Gondolkodó Nádszálról* » (Pascal-ról, aki az embert jellemzi e két szóval), — közöltem is az *Ahogy Lehet* 1963. január-februári számában; a *Sodródó Világ* 2. és 4. kötetében írtam három tanulmányt, míg 1970-ben egy külön nagy (102 lapnyi) kötet lett ebből a párhuzamból és szembesítésből. Sokszorosításom huszonhárom olyan Teilhard-szöveget mutat be és kommentál, amelyet Teilhard írt Pascal-ról. Hogy miképpen? — éppen ezt mutatom be a kötet tizenhat fejezetében, amelyek között persze *a « fogadás »* (a híres *Pari*) részletes szöveg-elemzése és magyarázata foglalja el a legnagyobb helyett. (« Fogadok », hogy az intelligens-fajta olvasóm is azonnal erre a kommentáromra kíváncsi... Elnézést ezért a megjegyzésemért!).

Talán nem lesz érdektelen, ha egy-kettőt idézek a tizenhat fejezet-címből s röviden melléjük írom pár sorba fogott lényegüket:

Réges-régi dialógus címmel egymás mellé állítottam, két hasábban párhuzamosan bemutattam *Pascal* és *Teilhard* életfonalát; *Pascal* matematikai végtelen-nagyára és végtelen-kicsijére Teilhard végtelen-bonyolultja következik; a pascali sztatikus kozmosz « végtelen terek örök csendjére » Teilhard *Centrológiájában* 33 tétel válaszol: a kozmo*genezisben*, a folytonos alakulásban az emberi szem elé tárul egy határozott mozgás, amely megadja sajátos jellegét és értelmét; *Pascal* « a filozófusok Istene » helyett a hit Istenét « választja »; *Teilhard* szerint is: « Maga a tudomány nem igazolja Isten létezését (hiszen elvileg is mással foglalkozik), de Jézus tölti be lelkünkben azokat a vágyakat, amelyek a tudomány iskolájában születtek bennünk ». (Hogy három Isten-« *érv* » is található Teilhard írásaiban, azt értelmünk szilárdan megmutathatja, lásd a *Deus ou nada* c. portugál könyvem utolsó fejezeteit). Hosszú eszmélődés során mertem ezt írni: « Senkinek sincs joga, hogy kijelentse: ez vagy az a részlet már halott írás Pascal hagyatékában. Valamikor minden gondolata élt a *Pensées* készülő kötegeiben; s ma teljes egészük él tovább. Legföljebb minden egyes olvasója észreveheti, hogy mi él benne többé-kevésbé forrongó erővel ». Ugyanakkor Teilhard-ban: « Kinyilatkoztatás és Tudomány együttes érése révén hirtelen tárul a XX. század embere elé a Dolgoknak valamiféle ultra-

dimenziója... Végsőfeszültségű szintézis jön létre Cselekvés, Szenvedés és Egyesülés között, mert egyetlen Központ hevíti és egyetlen Minden fogja egybe ».

Pascal nemcsak « életével », de talán éppen a janzenista, jezsuita-ellenes *Port-Royal* márvány-asztalán (milyen gyerekes áhítattal ültem le melléje, amikor sokszor kijártam oda Párizsból...) — írhatta meg « A szeretet szenvedélyeiről » szóló értekezését; *Teilhard* egészen rendkívüli szublimálással élte « a szeretet aggodalmait és álmait » (lásd ismét *Az Örök Női* c. kötetet).

Pascal a betegségek « helyes felhasználásáért » (le bon usage) imádkozott. *Teilhard*-t kétszer operálták (persze a szívét!...). *Teilhard*-nak csodálatos elmélkedései és imái vannak a szenvedésben; amikor pedig Margit nővérének, a hosszú éveken át paralizáltnak kis könyvéhez ír bevezetőt, így kiált: « Amíg én kontinenseken, tengereken át kutattam a Föld szívedobbanását, Te mozdulatlanul, ágyhoz szegezve élted át s alakítottad pozitív energiákká a test legszörnyűbb kínjait... Mondd, Margit nővérem, mit gondolhat Teremtő s Megváltó Istenünk: kettőnk közül melyikünknek jutott nagyszerűbb szerep? » — s persze Teilhard, az aktivitás és a « passzivitás » egyformán-megszentelője, nem adhat választ erre a kérdésre.

« *A 'fogadás'* » c. fejezetet — ebben a Pascal-Teilhard-párhuzamban-és-szembesítésben egész életem szellemi munkája egyik legfrissebb írásának tartom. Mindössze sűrű tizenhét lapnyi írás, két-hasábosan a stencilezett gépelésben. Most csak bevezető sorait idézem:

« Teilhard 'kockák megfúrásával' vádolja Pascal 'Fogadását'. Sajnos, nem kapunk tőle világos magyarázatot, hogy miért... (Persze, eszmélődésem ebben a fejezetben erre is próbál válaszolni, akárcsak a 'megfúrni a kockákat' XVII. századi jelentésére). Hogy maga Teilhard hogyan támasztja alá saját látásmódját, azt tudjuk: az egész világ evolutív konvergenciájával és a létezés 'logikájával'. De hogy mivel igazolná Pascal-ra vonatkozó kemény szavát, ezt nem kapjuk meg tőle. Hadd gyanakodjunk — a 'Fogadás' körüli vitában — a gyorsan ítélkező Teilhard-ra; s bízzunk inkább abban a Pascalban, aki mégiscsak tudta, hogy mit csinál a matematikában, s onnan 'ugrott át' a Teilhard-énál 'keményebb' (mert janzenista ízű) hithez. A nem-geométer Teilhard az evolutív kozmikus konvergenciára és a létezés 'logikájára' épít. — Nézem a *Fogadás* pascali kusza sorait s eszmélődni kezdek... ».

Még ugyanebben a Teilhard-Pascal-párhuzamban írtam egy érdekes fejezetet: *Három éjszaka — három himnusz*, vagyis mindkét lángész életében melyik lehetett a legmegdöbbentőbb három éjszaka, amikor három himnusz született a velejükig ható krisztusi élményből. Aki elolvassa *Szabó Ferenc* legújabb könyvének első 213 lapját (*Jelek az éjszakában*, Róma, 1983), könnyen megérti az én kötetem második részét, — és hogy a « három éjszaka » Pascal életében mit jelent, s miért fűződik hozzájuk három himnikus elmélkedés vagy ima:

1. - a végleges megtérés« az Úr kegyelmének 1654 évében..., körülbelül este fél háromtól körülbelül fél egyig » — és a hozzáfűződő lángoló szöveg: « ... Tűz... Öröm, öröm, öröm, hullanak öröm-könnyeim... »;

2. - *Jézus misztériumában*, ebben a kálváriai sötétben, Pascal választ kap a jézusi szóra: « Nem az orvosok fognak téged meggyógyítani... Csak én gyógyítok, mert általam halhatatlan a tested »; így jut el a borzadálytól a boldogság himnuszáig: « Uram, Neked adok mindent »;

3. - a földön átélt testi halálát végleges — és végtelenbe szárnyaló, — de már le nem írt himnusz követte: ha már rá vagyunk téve a « létezés hajójára » (« nous sommes déjà embarqués », s az embernek, ennek a gondolkodó nádszálnak — « roseau pensant » — választania kell), — hát miért ne éppen a halált legyőző Krisztustól várnánk a végső felszabadulást és győzelmet?

Teilhard életében és írásaiban most csak három ilyen — hasonló — sötét éjszakára és a hajnalukból születő himnuszra utalok:

1. - « ha ingadozunk..., fekete az ég, viharos minden tenger »... S a hitért könyörgő ima végén « lassan-lassan szétfoszlik az egyetemes Borzalom, aztán ránk mosolyog és emberinél erősebb karjára vesz ». (A *Benne élünk* magyar fordításában: 127-131. lk.);

2. - Az Anyag sötét mélységbe ragad, ha — az isteni karral együttdolgozva — nem emeljük magasba. Az Anyag mozgása egyetemes « sodródás a szellem felé »; nem leverő, nem sötét determinizmus, hanem — mert Krisztus ereje ömlött belé, — « bűvölő » és isteni szeretetben elragadó « eksztázis », himnuszos, szüntelen fölfelészállás;

3. - 1955 húsvétvasárnapján, az éjszakába hajló alkonyatban, a New York-i 72.utca 39. számú lakásán — az a húsvét volt Teilhard életében, amelyről annyiszor mondta és imádkozta: « Szeretnék meghalni egy húsvétvasárnapon »... Szinkópa, szívének régóta kínzó, de akkor förgetegesen ható görcse verte földre, s a húsvét himnuszos hangulatában az öröklétbe tekintő szavakat ejtette ki (a maga stílusán, amely másokat megdöbbenthet): « Maintenant je vois que c'est terrible »: most már látom, hogy « rémségesen komoly » dologról van szó. Már leírta és sokszor elmélkedte a tényt: « A kereszten függő Jézus véres teste első pillantásra talán szörnyűségesnek tűnik, hiszen éjszakából ragyog elő. De menjünk csak hozzá közelebb »... s meglátjuk, hogy a « Krisztussal együtt-szenvedés a lélek tüze... A keresztény ember a kereszttel föl akar jutni a fénybe, a kereszt fényességébe ». (*Benne élünk*, 84-87. lk.).

9. *A hiperfizika: sajátos, új metafizika-előkészítés*

A világ végéig vitatkozhatnánk azon, hogy ilyen vagy olyan világképben mit kell(ene) jelentenie filozófiának, ontológiának, metafizikának stb. Teilhard párizsi elöljárója, jóbarátja, *P. d'Ouince* « merőben tudományosnak » látta Teilhard könyvét, *Az emberi jelenség*et. Maga Teilhard, aki sokkal inkább volt « filozófus », mint Pascal és aki (amíg el nem tiltották a « filozofálástól ») egyes tanulmányaiban maga adott *Filozófia* címet egy-egy fejezetének, azt is el akarja kerülni, hogy mint filozófiát utasítsák vissza fölöttesei *Az emberi jelenséget* s ezért — hét évvel a megírása után — az utólag hozzátoldott *Figyelmeztetőjében* azt írja, hogy « a Mindenre kiterjedő látásmódban (ezt nevezi másutt *Weltanschauung*-nak, világképnek) Tudomány, Filozófia és Vallás összpontosulnak, egy pont felé tartanak, de nem keverednek össze, hanem csak különböző szögből és más-más síkon ostromolják a valóságot... Lehetetlen, hogy valaki a Világegyetemről általános tudományos (!!!) értelmezést próbálna alkotni s máris ne keltené azt a *látszatot*, mintha végesvégig meg akarná magyarázni. De... ez a 'Hiper-fizika' még nem Metafizika ». — « *Még nem*? » —

kérdezhetjük Teilhard-tól. Hát akkor miért filozofál, vagy legalábbis *készít elő* metafizikát éppen *Az emberi jelenség* c. könyvében *is*?

Megoldása, kiútja? Konvergens és evolutív világban úgy látni a tudományok (ta füzika) és a filozófia viszonyát, amint a pre-szókratészi gondolkodók látták, hangsúlyozva és részletesen megmutatva, hogy a metafizika (vagy a metafizikára-előkészítés) *túl van* (meta-...) a fizikai világot vizsgáló tudományokon. S ezt nevezi Teilhard ultra- vagy hiper-fizikának. Sosem dolgozta ki rendszeresen, hogy ez mit jelent az egész valóságra alkalmazva, de sokszor utalt rá, egyes *részleteiben* elénk tárva.

Már első Teilhard-fordításaimtól és Teilhard-kommentáraimtól kezdve megfogott (a szó francia erejében: j'étais *pris*) ez a hiperfizikai látásmód Teilhard nem-szaktudományos írásaiban. Elvemmé (mások így mondanák: rögeszmémmé) lett, hogy az 1968-tól kezdett, São Paulo-ban és sok nagy brazil városban, egyetemi fakultásokon és nagyközönségnek adott Teilhard-kurzusaimon és előadásaimon (nem írhatok róluk külön hosszú fejezetet, pedig legszebb emlékeim...) mindig azt hangsúlyozzam és azt mutassam meg sok-sok Teilhard-idézettel, hogy az ő sajátos, új és zseniális területe a metafizikát-előkészítő és — amint ő állandóan hangsúlyozza: gondolatokat ébresztő hiperfizikája. A *Sodródó Világ* kommentár-sorozatomban *tíz* hosszú (sokszorosított) kötet — közelről, vagy éppen már címében is — ezt a meggyőződésemet igazolja. Ha összeadnám, mintegy *nyolcszáz* lapnyi eszmélődésről van szó. Hét éven át ebben a témában készítettem elő egy brazil asszisztens-professzort, *José Luiz Archanjo*-t, hogy a São Paulo-i Katolikus Egyetemen megszerezze az első olyan filozófiai doktorátust, amely Teilhard-témát véd meg, a hiperfizikát. Négy-kötetes munkája ma is a legszebb helyet foglalja el Teilhard-könyvtáramban (Centro de Documentação Teilhard, a São Paulo, Morumbi-városnegyedben, bencés kolostorunkban). Az immár *Dr.* José Luiz Archanjo 1982 végéig számítva — négy könyvet adott ki a fontosabb Teilhard-tanulmányok portugál (-brazil) fordításából, de — a *Fondation Teilhard*-hoz, *Mlle Mortier*hez kapcsoló jóviszonyunknak köszönhetően — azzal a rendkívüli (a világon eddig megjelent, 34 nyelvű Teilhard-fordításoknak soha meg nem adott) engedéllyel, hogy jegyzetekkel lássa el a fordításokat. Így igazában brazil Teilhard-értelmező munkát is végez, annál is inkább, mert a párizsi *Seuil*-kiadó vele ellenőrizteti a (sajnos: nem nagyszámú) braziliai Teilhard-fordítások kiadását is; ezenkívül *Mlle Mortier* őreá bízta egy roppant jelentős francia doktorátus brazil könyvfordításának ellenőrzését is: *Nunes*-nek, egy fiatal portugál papnak doktori tézisét: *Teilhard, a XX. század Aquinói Szent Tamása.*

José Luiz Archanjo újabb fordításokat és tanulmányokat készít, Teilhard-kurzusokat és előadásokat tart (1974. óta, doktorátusának éve óta mintegy húsz Teilhard-szemesztert és ötven előadást). Töretlen jóbarátságunk biztosítja számomra, hogy — nem lévén erre *bencés* « vállalkozó » — egy rendkívül tehetséges brazil legyen utódom ebben az országban, amely éppen százszor akkora, mint Magyarország...

Hogy olvasóim egy kis ízelítőt kapjanak: miért és hogyan látom Teilhard-ban a hiperfizikát az ő egész életműve legfontosabb mondanivalójának, megpróbálom *két-három szóval* ismertetni a *Teilhard hiperfizikája* c. munkám *ötödik* kötetének tartalmi áttekintőjét:

Eleve fiaskónak *látszik* a vállalkozásom: rendszerbe fogva bemutatni azt, amit három kötetnyi *genetikus* (Teilhard szellemi fejlődését kronológiai rendben áttekintő) és egy kötetnyi *tematikus* formában felvázoltam. Néha egymást keresztező gondolat-formák vagy látszólag ellentmondó kifejezések alján kell fölfedeznem (esetleg ki is egészítenem) Teilhard világképének maradandó, nyílt szisztémába fogható lényegét. Célomat akkor érném el, ha olvasóm lépten-nyomon felkiáltana (talán lekicsinyelve munkámat): « De hiszen mindez nemcsak evidens, hanem már jól ismert, banális közhely is! ». — Hogy húsz év múlva ilyennek hat a hiperfizika, arról meg vagyok győződve. S ha egyre többen — igen sokan — ugyanezt látják meg, akkor elmondhatom: nem éltem hiába!

De hát *hogyan* lássunk? « Ha látni tudunk... » — ismétli Teilhard igen sokszor, és eszmélődései állandóan sugározzák ezt az « új látást », ezt az új « hogyan »-t:

Mindenekelőtt határozottan megkülönbözteti a szaktudomány(ok)nak, a filozófiá(k)nak és a teológiá(k)nak *módszerét*. A hiperfizika túllépi (ultra-...) a tudományok végeredményeit, azokat szintetizálja, egyetemesíti; ezzel — elkerülhetetlenül — « belejut » a filozófiába s érinti a teológia területét. Tehát ha körökkel szimbolizáljuk a tudomány(ok), a filozófiá(k) és a teológiá(k) területét, akkor észre kell vennünk, hogy a hiperfizika « a tudományos körből » kiindulva, belenyúl a filozófia és a teológia köreibe. Ezért gondolták sokan, hogy csak « valamiféle keverék », a három terület és módszer összekeverése... Persze, *nem ez* történik a hiperfizikai módszer alkalmazásakor. Igaz, hogy Teilhard első gesztusa mindig a saját — szenvedélyes — látásához ragaszkodás, amint írja egy magánlevelében is (1934): « A fény, amelyet el akarnának fojtani bennem s amit én annyira szétsugározni vágyok, nem éppen elmélet, nem föltétlenül szisztéma, hanem *a lét* szépségének, patetikus valóságának, egységének ízlelése, valamiféle sajátos percepciója. Minden bizonnyal ezért is találok annyi meg-nem-értésre... Nyakas elhatározásom: mindig és bárkivel szemben az Anyagnak s az Embernek védelme... Amíg megőrzöm magamban '*a Lét*' szeretetét és eljövendő lehetőségeit, addig semmi sem jelent számomra veszteséget... ». Mert « az Anyaginak és az Embernek ilyen szenvedélyes szeretete » ugyanakkor — és legfőképp — « a Szellem Fizikája », vagyis az a bizonyos hiperfizika, amelynek legelső meglátása az, hogy minden a Szellem felé tart; ez kezdetben (a világ — a Föld-bolygó — első fázisaiban) egyszerűen azt jelenti, hogy nagyobb számú anyagi elemek egyesülésénél tényként tapasztalható a nagyobb bonyolultság s a nagyobb elrendeződés; a valódi egyesülés pedig tökéletesíti, a « létben előreviszi » azokat, amik (az értelmes foktól kezdve: akik) egyesülnek. A világban nem « végleg kész dolgok » vannak, hanem « elemek », amelyek az egyesülés révén jutnak egyre magasabb fizikai (immár nemcsak ultra-fizikai, hanem minőségileg is magasabb, tehát hiper-fizikai) fokra. De a fizikai, a *minőségileg* magasabbfokú fizikai (a hiperfizikai) is fizikai-valóságos, sőt: éppen ez ér többet a létben. A szüntelen tökéletesítő átalakulásból pedig « értelmes válaszok szólnak » kérdéseinkre, amelyek — ha a valóság « ontikus oldaláról » — lényegét tekintve (ez már az én kifejezésem) — nézzük, bizony « ésszerű hívásoknak » tekinthetők. Itt fog bekapcsolódni eszmélődésébe a filozófikusabb és teológikusabb témakörök sora...

Legelső tanulmányának, a szemináriumi házi folyóiratban közölt írásának (1905!) mottójául ezt a *Pascal*-szöveget választja: « Az igazság olyan finom

tűhegy, hogy eszközeink igen-igen tompák ahhoz, hogy pontosan elérjenek hozzá. S ha sikerül is megtapintaniok, akkor meg elmozdítják a tűhegyet és ezért körülötte keringenek, inkább a valótlant, semmint a valóságot megragadva ». Világos, hogy itt még messze vagyunk a *Heisenberg*-féle bizonytalansági teóriától. Teilhard csak annyit mond, hogy nem elégszik meg a merőben elvont fizikával, mert az « nagy vágásokkal szeli darabokra a valós tények folytonosságát és képtelen evolúciójukban követni a jelenségeket ». Szó sincs arról, hogy Teilhard talán semmibe venné a matematika és az elméleti fizika « tűhegynyi tapogatódzásait ». Maga kiáltja: « Nehogy azt mondjuk ám, hogy a racionális fizika absztraháló munkája csak logikai csűrés-csavarás! — De az igaz kérdés ez: vajon a matematikai törvény a valóságnak igazi — s következésképp: egyetlen — ábrázolása-e? Be kell vallanunk, hogy nem ». S természetszerűen adódik Teilhard ismeretelméleti kérdése: « Vajon maga a világ kívánja-e meg azt az ideált, amit mi dobunk a dolgokra, vagyis azt az analógiát, melyet mi szerkesztünk meg a világ és a megkonstruált matematikai-geometriai formula között?... Vajon egy létező valaha is meghatározható volna csak-számokkal-jelölt sajátságokkal?... Bizony, az élővilág ismeretéhez nem elég a mennyiségi kapcsolatokat törvényekbe, teóriákba, elvekbe rögzítő matematika és fizika... Nem létezik elszigetelten kísérletező Fizika. *Minden tárgy szolidáris*, sorsközösségben van *minden többivel.* Egyetlen eredmény sem végleges (az evolutív-konvergens világban — tehetjük hozzá Teilhard nevében)... A tudomány olyan circulus vitiosus, amelyet csak a belső koherenciája tart össze... *Ilyen* értelemben 'tetszőleges' (arbitraire, határokhoz között) a merőben-mennyiségi tudományos magyarázat ». De Teilhard újra hangsúlyozza, hogy « a fizika mégis új mennyiségi vonásokat és felszíni rokonságokat tár fel nekünk a testekről és a jelenségekről ». De ez vajon fölfedezi-e létezők *valódi* természetét, viselkedését és alakulását? — kérdezi tovább Teilhard, és itt jut a logika « zsákutcájához »: « S ekkor is arról volna szó, hogy meghatározzuk a 'valódi' szó értelmét, — ami nem könnyű dolog... Talán ez az utolsó kérdés, amelytől végeredményben függ a fizikai hipotézisek kozmológiai értéke (!!!). Pusztán csak a logika nem tudná meghatározni ». — De 1916-ra Teilhard már eljut *A kozmikus élet* lángoló szavaiban rejlő metafizikához: « Mindegyikünk egy-egy látási *pont*, taszítások és vonzások középpontja, amely érez és választ ama rengeteg energia közül, ami rajta sugárzik át... Az emberi *monád*, — akárcsak minden más monád, — *lényegében kozmikus valóság*... Elemek vagyunk amelyeket összefog az a vonalgörbe, amely hátunk mögé messze visszanyúlik és elénk a jövőbe folytatódik ».

Teilhard kozmo*genetikus* világképe (ismétlem: ezt nevezi ő Weltanschauung-nak) alkalmas minden új tudományos eredmény magába-szervezésére, mert hiperfizikája nyitva van minden újítás magába-szervezésére, hiszen nemcsak « asszimilálni » képes, hanem egyetemesíteni is — bármely részletet, amely a valóságnak még-teljesebb megközelítése. Ezért ír így a *Naplójában* (1918. okt. 2.): « Van egy olyan filozófia, amelyet még nem dolgoztak ki s amelynek számára már nem elegendők a skolasztika fogalmai és kategóriái: ez a filozófia pedig az Együttesnek vagy kollektív Létezőknek vagy transzcendens Egységnek filozófiája ». S bármennyire ijesztik is el a filozofálástól Teilhard-t a kritikusai, és bármennyire fogja is sokszor mondani, hogy « nem akarok filozófiát adni », valójában mégis minden gondolata ezt a « még meg nem alkotott filozófiát »

építi egyre határozottabbá, amelyet hiperfizikának nevez. S bizony lehet, hogy az emberiség a jövőben ilyenféle « filozófiát » fog tanítani, vagyis hiperfizikát...

Aki — mindig Teilhard saját írásainak olvasása közben — kezdi megsejteni a hiperfizika módszerét, szándékát, — ezt az újfajta szintézis-alkotást, megérti Teilhard szavait: « Az én szintézisem olyan szempontot hoz, amelynek alapján *minden dolgot vizsgálhatunk*... Azért szándékszom lerögzíteni ezt a szempontot, hogy kritizálják és — ha megéri — felhasználják... Persze, azt mindenki tudja, hogy egy szisztéma bizonyító ereje sokkal inkább abból áll, hogy magyarázni — azaz egyesíteni, egységbe foglalni — képes az érthető Valóságot, semmint olyan bizonyításokból, amelyeket adni tud a rendszer egyes elszigetelt részeire s főleg a rendszer alapjára vonatkozóan (ami maga egy posztulátum)... Egy 'szempontot' el szoktunk fogadni s beválik; de nem bizonyítható ». S maga Teilhard nem egy esetben indul ki néhány posztulátumból, amely persze az ő számára *a posteriori*, vagyis tudományos munkáiból kifolyólag kétségtelen, de amelyet — ha kifejezetten hiperfizikai síkon eszmélődik, — posztulátumként kell bemutatnia.

Teilhard abban látja saját eszmélődésének (egyszer-kétszer teóriának is nevezi) eredetiségét, hogy « a Szellem problémájára ott keres megoldást, ahol keresni kell, vagyis hogy milyen kapcsolata van a Gondolatnak az Anyagival és a Sokfélével... Ez az összekapcsolódás nem valami filozófiai enigma, hanem — éppen ellenkezőleg — a Szellem bensőséges organicitását nyilvánítja ki: minél bensőségesebb egység valósult meg minél változatosabb elemek között, a lét annál tökéletesebbnek és tudatosabbnak mutatkozik ». S ha az élőlények *divergens* sokaságában (*Bergson* csak ezt a « széttartást » vette észre) *mindenütt* észrevehető — mintegy második, *valóságot* kifejező dialektikus lépésként — a *konvergencia*, akkor — éppen a tényekből, a jelenségekből kiindulva — Teilhard jogosnak tartja, hogy általánosítson: a lét minden nívóján megvan a bonyolódásnak és a tudatnak, a divergenciának és a konvergenciának ilyen összefüggése.

Ami sok-sok « crux philosophorum » a már-kész-dolgok-számára-gyártott metafizikában, vagyis a nem-evolutív kozmoszról okoskodó filozófiákban, az nem okoz komoly nehézséget a kozmogenetikus világszemléletben, a hiperfizikában. Mert nemcsak az tény, hogy « az élőlények az 'okozás rendjében' egyre inkább 'felszítják' egymást, mint az élet különféle fizikai-természetes pontjai, de az is tény, hogy az emberi szellem, — meglátva a létezők 'egyetemes összekötődését', — szilárd alapra állítja a transzformizmus filozófiai kérdését ». — Teilhard használta itt a *filozófiai* jelzőt, mint a fizikai-természetes tényekből vont egyetemesítésnek, az *a posteriori* szemléletmódnak eredményét, vagyis egy hiperfizikai megállapítást. Ez a « filozófia (még Teilhard nevezte így!) egyszerre elméleti rendszer, cselekvési szabály, de vallás és érzésvilág is... Ez a látásmód fölfedezi, hogy az Anyag feneketlen mélyétől föl egészen a Szellem csúcsáig, csak egyetlen evolúció létezik és (itt aztán Teilhard már átugrik teológiai síkra): mindenütt minden igazában Krisztus Testének fizikai-valóságos beteljesítését szolgálja ». S Teilhard azonnal ezt is hozzáteszi: « Aki majd kiejti e szavakat a nagytanács előtt, azon nevetni fognak, mert eszelősnek tartják és elítélik. Az egyik Bölcs ezt fogja mondani: 'A közvélemény saját szemével látja, a tudomány is igazolja, hogy semmi sem mozog'. — Egy másik Bölcs: 'A filozófia már eldöntötte, hogy nem mozoghat semmi'. — Egy harmadik:

'A vallás tiltja, hogy bármi is mozogjon'. (Ne botránkozzunk meg Teilhard ekkora túlzásán és a jezsuita feletteseitől jött kritikáknak ekkora ironizálásán!, — nagyon fájtak neki a meg-nem-értés sorozatos esetei). De az, aki 'látta, hogy mozog' nem fog törődni a hármas ítélettel, hanem ott hagyja a közteret, visszatér a szilárd és mély Természet ölére. S ott tekintete elmerül abban a hatalmas lombozatú fában, amely őt is hátán hordja s amelynek gyökerei végtelenbe vesznek, messze alatta, a Múlt sötétjébe. Lelkét elárasztja majd a szemlélődés s megint érezni fogja, hogy egyetlen szándék hajtja azt a megállíthatatlan mozgást, amely bele van írva a halott rétegek egymásra következő barázdáiba, meg minden mozgó élőlény most futó sorozatába is. Aztán föltekint az új teremtmények számára készülő terekbe, szívvel-lélekkel, megerősödött hittel ismét annak a Haladásnak szenteli magát, amely magával sodorja vagy elsöpri azokat, akik tudni sem akarnak róla. Egész lényét vibrálni készteti a vallási élmény, és a föltámadt, de most már előre nem is sejthető nagy Krisztus felé kimondja ezt a hívó szót, a hit s az imádás fenséges hódolatát: 'Jőjj, én ismeretlen Istenem!' ». — Erre a « költői » képre sem reagálhatunk másképp, mint megértve Teilhard szándékát, amint *P. Daniélou* mondotta: « Teilhard a tudományos kategóriákat metafizikai kategóriákba teszi át... A valódi metafizika éppen ezt jelenti! ». S ha valaki ezt túlzásnak találná, annyit mégis föltétlenül el kell ismernie, hogy *Teilhard hiperfizikája új, sajátos előkészítés a metafizikára.* Egész — huszonhárom-éves — Teilhard-munkámnak lényege ennek a Teilhard-küldetésnek, filozófiai szerepnek hirdetése, lásd az idegen nyelvű tanulmányaimat is.

Amikor sajátmaga számára vagy barátai részére az « ugyanegy, mélyből fakadó valóságot » teljes egészében akarja átfogni, vagyis tudományos, filozófiai és teológiai regisztereket egyetlen harmóniába szinkronizálni, még akkor is világosan megkülönbözteti az emberi ismerés-nívókat és azoknak módszereit. De azt már nem kívánhatjuk tőle, a szintetikus lángelmétől, hogy a három ismerés-nívó mindegyikét a maga sajátos *korlátai közé zárja*, amikor az egész embernek, vagy az egész emberiségnek sorskérdéseiről van szó. Teilhard állandóan látja a három dimenzió egymást-kiegészítő és kölcsönösen összefüggő (komplementáris és interdependens) jellegét. Persze, hogy a csak-*egy*-megismerés-nívóra korlátozódó szakember mosolyogva vagy megbotránkozva fogadja szavait: « Tanulmányomban (*Planetizáció*, 1945) egy percre sem szándékozom elhagyni a tudományos megfigyelés területét. Ehhez a szempontomhoz szigorúan ragaszkodom (igen, ragaszkodott a paleontológiai, geofizikai szaktanulmányaiban...), még néhány látszat vagy szempont egybefutása ellenére is (no lámcsak, mondanák a szemellenzős szak-kufárok), mert ez a megfigyelés alá kerülő tárgy óriási tartalmi köre miatt adódik. (A Minden és az Egész szomszédságában sajátos módon közös pont felé tart, összpontosul Fizika, Metafizika és Vallás...). Tanulmányom tehát nem akar filozófiai spekulációt adni, hanem csak nagyobb távlatokban mutatni meg, kiterjeszteni bilogógiai perspektíváinkat. Semmi mást nem akarok hozni. De semmivel sem kevesebbet ». — Végső következtetése pedig már csakugyan túl van eredeti szándékán: (« egy percre sem szándékszom elhagyni a tudományos megfigyelés területét) »: « A szellem, a mozgás szelleme ma végérvényesen két táborra osztja az embereket: az egyik oldalon azok, akik a Világot azért szeretik, hogy kényelmes lakásuk legyen benne; a másik oldalon pedig azok, akik csakis fejlődő organizmusként tudják elképzelni. Amott: lényegileg 'burzsoa-szellem'; itt viszont 'a Föld igazi dol-

gozói', akikről bátran állíthatjuk, hogy — nem erőszakkal és nem gyűlölettel, hanem biológiailag előtérbe jutva — holnap ők alkotják majd az emberi fajt. Amott: a selejt. Itt viszont: a Planetizáció munkásai és sejt-elemei ».

Logicizmus és fixizmus nem kell Teilhard-nak. Még a görögök fizicismusa is csak kiindulópont lehetett az evolucionista Teilhard számára, ezért mondja: « A valódi *fizicizmus* azt tanítja, hogy minden valóság alapvetően (fondamentalement) fizikai tény vagy esemény; helye, alakja és történeti dátuma van; mindennek megvan a helye és rangja... a térbeli-időbeni folytonosságban »... S mert az átalakulások során « a fizikai » marad az ontológiai « analogum princeps », ezért nyilvánvaló az is, amit Teilhard mond: « Az összpontosuló átalakulásoknak, vagyis az *in fieri* egyesüléseknek során vég nélkül sok fizicitási fok lehetséges » (*Napló*, 1920. január-február).

Teilhard fizicizmusának már megközelítéséhez is (lásd a *Hiperfizikám* 5. kötetének 6. fejezetét) nélkülözhetetlen a hetes hiperfizikai « érzék », — nemcsak megértése, hanem még inkább « adománya ». (Lásd *Az emberi jelenség* magyar fordításának Bevezetését: *Látni*, 17-23. lk.). Csak ilyen « érzékekkel » fedezhetjük fel « az emberben a lét legegyetemesebb törvényeit » (*Napló*, 1919. február 2). — Persze, « másik oldalról » meg a misztikusok kritizálnák Teilhard-t, mert ilyen mondatokat is leírt (uo.): « Még a misztikus számára is a tudományok tárják fel (la science la lui présente) az isteni Tűz jelenlétét ». Ez bizony nemcsak a tudományok értékének óriási elismerése, nemcsak túljutás a szaktudományokon, meg az átlag-filozófián is (« la philosophie commune »), hanem — amint maga Teilhard állítja: « Természetes-kozmikus gyökerek fölfedezése a misztikában (les racines naturelles, cosmiques) ».

Sajnos, nem fényképezhetem ide *Hiperfizikám* 5. kötetének további nyolcvan lapját. De annyit okvetlenül meg kell említenem, hogy az általában « bevett » *Hegel*-féle dialektika *helyett* (vagy *mellette*, vagy *fölötte*...) a saját dialektikáját alkalmazza, amelynek lépései a *divergencia*, a *konvergencia* és az *emergencia* — nemcsak a tények konstatálásának, hanem — a megismerési nívó felett — az alkotásnak területén is. Rengeteg kötő-préfixe-je is ezt mutatja, — csak a legkirívóbbakat említem: co-, com-; inter-; omni-; pan-; ultra-, super-, sur-, trans-, hyper-, néo-...: ezek a francia ige, főnév, jelző vagy határozószó előtt szerepelve, mint a fizikai-természetest fokozó, egyesítő, szervező, szintetizáló szócskák, napnál világosabban mutatják a szétszórtságot (divergenciát) legyőző központ-felé-tartásnak (konvergenciának) és ezáltal a magasabb lét-síkrajutásnak (emergenciának) tényeit.

Itt a helye, hogy a hiperfizikával kapcsolatban pár szót szóljunk Teilhard utánozhatatlan stílusáról is. Nem kell ahhoz különleges stílus-elmélet, sem stíl-esztétika, sem látnoki képesség, hogy a franciául tudó ember megállapítsa: Teilhard egyszerre ösztönös író és tudatos nyelvművész is; kitűnően « dinamizálja » a genetikus, fölfelé tartó kozmikus mozgás tényeit; neologizmusai, sok-sok új szóképzése pedig — akármennyire is gúnyolódnak rajta minden alkotókészség iránt allergiás filozopterek vagy képzeletszegény puristák, — ellenállhatatlanul meghódítja a legkülönfélébb kultúrnívókat. Hadd említsem — csak példaképp —, hogy a *hominizáció* eszméjét és tényét már 1958-ban elfogadta a *Centre National de Recherche Scientifique* nemzetközi találkozója; a *szocializáció* ott van a *Mater et Magistra* pápai enciklikában; a sokat kifigurázott

nooszférának pedig talán annyi időre sem lesz szüksége, hogy végleg elfogadja mindenki, mint volt a *Suess* fejében megszületett *bioszféra* kifejezésnek. (Braziliai iskoláskönyvek már közismert fogalomként fogadják el mindkét szót). Az egyik francia egyetemi tanár túlságosan professzorosan mondja, hogy « *Péguy*-hez hasonlóan, Teilhard a saját méretére szabta mások nyelvezetét: olyan ruhát varrt belőle, amely a saját születő eszmevilágára illett »... Mert az egyszerű valóság az, hogy Teilhard — mint minden alkotó lángész, — többféle « regiszteren játszott »; és « zakót vett magára » a stílusa, ha arra volt szükség; gátakat szakít, ha csak két-három barátjának — vagy éppen sajátmagának — szánja írását (pl. a *Naplóit, Lelkigyakorlatos Füzeteit*); tudatos neologizmusai nem « szánalmas orvosságok a szellemi szegénység ellen », hanem áradó alkotóerejének olyan kifejezései, amelyeket egymásután fogadnak el a szigorú lexikográfusok.

Naplója XIV. füzetében, 1945. október 26-án, Teilhard egyetlen mondatba sűríti látomását: « *Tout ce qui monte converge* »: minden, ami fölfelé tart, összpontosul. Ebben az egy mondatban össze van sűrítve egész fizika, egész metafizika, egész vallás... Ezért így összegezhetem álláspontomat:

— a Bonyolultság sajátos Fizikája,

— az Egyesülés sajátos Metafizikája,

— a Szeretet sajátos Misztikája,

— egymáshoz-közeledést sürgető humanizáció,

— az isteni jóságra épített Aszkézis ».

1947 őszén, *Garrigou-Lagrange* nyílt — és ostoba — támadása után, Teilhard megköszöni *Mgr. Bruno de Solages*-nak, hogy a toulouse-i egyetem évnyitó beszédében és folyóiratában közölt nagy tanulmányban védte meg, majd így folytatja: « Ha folytatódnának ellenem a támadások, talán jó volna, hogy napvilágra hozzam azt a rövid Dialektikámat, amelyben — egy évvel ezelőtt — próbáltam megkülönböztetni gondolataimnak különféle 'síkjait' (les divers 'temps' de ma pensée). Mert ha *Az emberi jelenség* befullad Rómában, máris arra gondolok, hogy nyélbeüssek (részletesen elemezve a történeti Múltat) egy tanulmányt, amelyben — legalább szakemberek használatára — összegezném szempontjaimat. Négy részből állna:

— egy *Fizika* (az Emberi Jelenség);

— egy *Dialektika* (átmenet az Emberi Jelenségből az Ómega-Ponthoz, vagyis kiemelkedés a fenomenális 'körből' és a Kinyilatkoztatásba jutás);

— egy *Metafizika* (az Egyesülés Metafizikája: teremtés = a Sokaság redukciója, a Rossz problémája, szerves viszony Teremtés, Megtestesülés és Megváltás között);

— végül egy *Misztika* ('evolutív Szeretet', 'Nyugat' Misztikája) ».

10. *Embertől emberig*

Az *Ahogy Lehet*ben, az *Új Látóhatár*ban, a *Katolikus Szemlé*ben, a *Délamerikai Magyar Hírlap* évkönyveiben, az *Irodalmi Ujság*ban közölt tanulmányaim, a *Pax Romana*-találkozókon és a *Könyves Kálmán Szabadegyetemen* tar-

tott előadásaim, a párizsi és a müncheni rádióállomások magyar adásain éveken át « sugárzott » Teilhard-fordításaim a világnak szinte minden részébe eljuttatták Teilhard-munkám eredményeit. Hogy nagy volt az érdeklődés irántuk, azt talán két kis tény mutatja legjobban: éppen a — Párizstól elég messze kiadott — ausztráliai *Független Magyarság* közölte elsőnek a *Gondolatok a boldogságról* c. Teilhard-elmélkedést, a *Herder*-kiadótól segítséget kapó *Mérleg* pedig (Bécs-München) először adott részletet a *Benne élünk* c. könyvből. Csakugyan kézről kézre jár(t) a huszonnyolc kötetnyi Teilhard-fordításom és a negyvenkét kötetnyi Teilhard-kommentárom minden lapja; embertől emberig jutottak néha egyes, a kötetből kiszakított lapok is; voltak olyanok, akik lemásolták és úgy adták tovább, mint valami « új-keresztény » tant. Ha csak 1961-től számítom, bizony csaknem meghatódó szívvel nézem azt a harminc vastag dossziét, amely a Teilhard « körül » folytatott *magyar* levelezésemet őrzi. Valami későbbi szociológusnak érdekesek lehetnek ezek az — immár sok-ezerre felszaporodott — levelek, pedig csak a fontosabbakat őriztem meg. Hogy könnyebben áttekintsem őket, nemcsak név- és címjegyzéket kellett készítenem, de tartalmi összefoglalót is. Mintegy száz dosszié kellett ahhoz, hogy a Teilhard-ral kapcsolatos *minden* (bárhol megjelenő) *magyar* írást, tanulmányt, könyvet, vagy csak akár kis fecnire-korlátozódó adatot tároljak egy másik páncélszekrényben; ezek többnyire eredeti szövegek, néha xerox-másolatok, amelyeket munkatársaim gondosan küldözgettek számomra. Másrészt viszont nekem kellett szüntelenül postáznom — a világ minden részére — fordításaimat, kommentáraimat, tanulmányaimat. Hogy ebből tragikomikus esetek származtak, azt elhihetik olvasóim: sem a bencés rendtől havonta kapott pár frank vagy cruzeiro, sem a Teilhard-kurzusaimon vagy előadásaimon szerzett nagyobb összeg, még megközelítően sem elég ahhoz, hogy az embertől-emberig-futó Teilhard-áramot (vagyis jelen esetben az egyre szaporodó postaköltséget) fedezzem. Volt olyan ember is a levelezőim között, aki képtelen volt megérteni, hogy a szépen jövedelmező bencés gimnáziumunk pénze nem az én kultúr-termékeim postázására, hanem a közelünkben is bőségesen mutatkozó árva-gyermekek otthonának fenntartására kell, vagy — végső esetben — szétszakadó ingemnek újjal pótlására...

Amint Magyarországon lehetőség adódott, sok tanulmányomat, Teilhard-fordításomat közölte a *Vigilia*, a (bencés főapátom szerkesztette) *Teológia* folyóirat és a *Pénzes Balduin* (szintén bencés rendtársam) irányításával megjelenő *Új Ember*. Könnyen elképzelhető, hogy ezekkel a közlésekkel kapcsolatban tőlem az olvasókhoz, tőlük felém milyen « embertől-emberig »-áramlás keringett repülőgépeken, hajókon vagy személyes küldöncök kezén át.

Ami a szorosabb értelemben vett nyugati Teilhard-munkámat illeti, sokat segített rajtam az a banális tény, hogy a *Dictionary of International Biography* (Cambridge) kérte és az 1976. évi második kötetében közölte életrajzi adataimat és Teilhard-munkásságom akkori helyzetét. A jezsuiták *Bibliographia de Historia S.I.* évkönyve 1965-től kezdve közli Teilhard-munkám bibliográfiai adatait is. (Bár foghíjasan, de 1983. végéig számítva, mégis ötvenhat tanulmányomat említette). A *Fondation Teilhard de Paris* harmadik (1968. májusi) számától kezdve évente közli kis füzetében (Association des Amis...) Teilhard-munkásságom sokféle eredményét. (Remélhető, hogy *Mlle Mortier*-nek, nagy támogatómnak halála után is folytatódik ez a nemzetközi Teilhard-hírközlő füzetke). Ilyen — embertől-emberig eljutó — tájékoztatásnak köszönhetem

azt is, hogy a brazil sajtóban (akárcsak a magyarországiban is...) egyre kevésbé « illendő » olyan ferdítéseket írni Teilhard-ról, mint amilyeneket hosszú időn át egyesek megengedtek maguknak... Manapság, az 1950-1960-közötti nagy « Teilhard-divat » elmúlása után, jórészt csak olyanok olvasnak Teilhard-t, akiket már megragadott zsenialitása, s akik továbbra is táplálkozni akarnak az ő hatalmas távlataiból (amelyeket szinte 100 %-ban feltártam a magyar olvasók előtt). « Külföldi », vagyis nem magyar nyelven folytatott munkásságomat, pusztán csak a *közölt* írásaimra vonatkozó részét, azért kell részletesen bemutatnom, mert ez jellemzi — ismét — a Teilhard-körüli munkám kiváltságos részét, lényegét. Szándékosan nem adok pontos bibliográfiai adatokat, hogy ne foglaljak el még több helyet. Az érdeklődőknek szívesen megküldöm a xeroxmásolatokat. — Viszont itt meghagyon az idegen nyelvet — a címben is:

A *Leopoldianum* c. brazil folyóiratban (Santos):

— *De la Physique à l'Hyperphysique* és a tanulmány végén portugál összefoglaló, 1975.

— *Os fundamentos gnoseológicos e epistemológicos* da cosmovisão de Teilhard de Chardin, 1976.

— A Santos-i első filozófiai találkozón: *Introduction* à Teilhard, 1976.

— « Le Feu est descendu ». *Réflexions sur la lutte teilhardienne*, 1980.

— *Novos resultados no « caso Teilhard »?*, 1981. Teilhard születésének centenáriumára készült tanulmány; válasz az 1962-es *Monitumot magyarázó* nyolc pontra is.

A *Credo para amanhã* sorozatban:

— *Como ele crê?* — Teilhard hite, és halála. — 1970.

A *Cadernos Beneditions* 8. számában, 1971: *Pedagogia teilhardiana.*

A *Teologia em diálogo* sorozatban:

— *Os direitos humanos*, selon Teilhard, 1978.

— *A teologia do trabalho*, selon Teilhard, 1979.

A *Síntese* jezsuita folyóiratban: *O acaso na síntese de Teilhard*, 1982.

A *Revue Teilhard* belgiumi folyóiratban: *Fondements gnoséologiques et épistémologiques* de la vision du monde de Teilhard, 1979-1980. (*Golen Károly* közreműködésével).

A *Braga*-i *Revista Portuguesa de Filosofia* folyóirat 1981/4. számában: *Ciência e Filosofia* na síntese de Teilhard.

A *Perspectiva Teológica* jezsuita folyóiratban: *Novos resultados no « caso Teilhard »?* Jan-Dez, 1981.

O Ômega-Cristo de Teilhard de Chardin, 1984/1.

A *Forum* c. New York-i folyóiratban:

— *From Physics to Hyperphysics*, 1976.

— *The Gnoseological and Epistemological Foundations* of Teilhard de Chardin's View of the World, 1977.

— *A Contribution of Teilhard's Vision of Human Rigths*, 1978.

— *Reflections on the Teilhardian Fight for the Truth*, 1981.

— *Are There Some New Resultats in the « Case of Teilhard »?*, 1982.

A *Deus ou nada* c. portugál nyelvű könyvem több fejezetben elemzi Teilhard hiperfizikáját, és egy külön fejezetben Isten-« érvet » dolgoztam ki Teil-

hard nyomán. Kár, hogy ebből a könyvből (Ed. Paulinas, São Paulo, 1975, 319 pp.) csak két példányom maradt, mert Teilhard-kurzusaimon sok-sok növendékem megvette.

Nem térhetek ki az előbb felsorolt tanulmányaimról kapott recenziókra 6-7 nyugati folyóiratban. Érdekes volna még két szót szólni a Brazil Katolikus Filozófusok Egyesülete számára írt kis cikkemről: *Meu caminho filosófico* (Filozófiai utam), amelyben húsz oldalon és bővebb bibliográfiával mutatom be « találkozásomat Teilhard-ral ». Olvasóim talán megérezték ebből az áttekintő néhány lapból is, hogy ez a találkozás örökre szól, s hogy — hálaadásként e találkozás kegyelméért — írtam Teilhard-munkám huszadik évfordulóján a *Sodródó Világ* két utolsó kötetét (66 és 69 sokszorosított lk.): százharmincöt lapnyi imát az Ómega-Krisztushoz, hogy úgy folytathassam — avagy ne folytassam — Teilhard-munkámat, ahogyan Ő akarja.

(1983)

Szabó Ferenc S.J.

Szabó Ferenc S.J.

1931. február 4-én született Kálocfán (Zala m.). 1950-ben érettségizett, majd egy-egy évet az egri és a szombathelyi szemináriumban tanult. 1953-ban belépett a jezsuita rendbe. 1953-tól Budapesten az Idegen Nyelvek Főiskoláján, majd két év múlva az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészeti karán tanult magyar-francia nyelvet és irodalmat. Egy jó féléves ausztriai tartózkodás után 1957-ben a Louvain melletti Eegenhovenben, a vallon jezsuiták főiskoláján végezte filozófiai és teológiai tanulmányait (1963-ig). (Antropológiatanára a kötetünkben szereplő Ed. Boné volt.) Filozófiai licenciátusát Teilhard fenomenológiai módszeréről (1959), teológiai licenciátusát pedig Rahner halálteológiájáról (1962) írta. 1962-ben szentelték pappá Brüsszelben. 1966 végén teológiai doktorátust szerzett Párizsban az Institut Catholique-on. Tézise: *Le Christ créateur chez Saint Ambroise* (Róma 1968). 1967-től a Vatikáni Rádió munkatársa. Világnézeti, filozófiai, teológiai és irodalomkritikai tanulmányait különböző hazai és külföldi folyóiratokban tette közzé, illetve többet könyvalakban is megjelentetett. Teilhard de Chardin-nel kapcsolatos munkásságát, a gondolkodóról szóló írásait az itt közölt « vallomásban » ismerteti. Fontosabb munkái: *Mai írók és gondolkodók, Távlatok, Henri de Lubac az Egyházról, Az ember és világa, Párbeszéd a hitről, A szeretet hullámhosszán, Jézus Krisztus megközelítése, A rejtett Isten útjain, Jelek az éjszakában,* valamint a Teológiai Kiskönyvtár két füzete: Y. Congar — H. de Lubac és Karl Rahner életművének ismertetése. Gyakorlatilag mindegyik könyvben hosszabb-rövidebb írás olvasható Teilhard-ról. Szabó Ferenc rádiós adásain és könyvein keresztül a párbeszédet keresi korunk szellemirányzataival, és ebben Teilhard eszmevilágát kamatoztatja.

Szabó Ferenc S.J.

VALLOMÁS TEILHARD DE CHARDIN-RŐL

(Negyedszázados párbeszéd)

Mivel e kötet vallomásjellegű írásokat közöl a Szerkesztő szándéka szerint, én is szubjektív leszek. Azt szeretném elmondani, hogyan ismerkedtem meg a nagy jezsuita tudóssal és gondolkodóval, és hogy mit jelentett *nekem*, mit kaptam tőle.

Jó huszonöt éve annak, hogy először olvastam Teilhard de Chardin eszmevilágáról. Azóta az ő víziója vezérelte világnézetemet: Teilhard tanított meg *látni*, észrevenni azt, hogy a világ *genezis*, és hogy ebben a világegyetemben az ember nem elveszett elem, hanem minden feléje összpontosul a felfelé ívelő fejlődésben. Teilhard-nak köszönhetem a nagy távlatokat és a nagy felszabadultság érzését: annak tudatát, hogy a világnak és a történelemnek van értelme, vagyis célja és jelentése. Az elmúlt huszonöt év során számos más gondolkodóval, szépíróval, filozófussal és teológussal megismerkedtem, és többen hatottak világnézetem kialakulására, de Teilhard talán a legfényesebb csillag a baráti csillagcsoportban; őbenne valamiképpen megtaláltam valamennyi szintézisét.

Mindig rokonszenvvel tanulmányoztam életművét. Azt hiszem, ez a megértés alapfeltétele. De ugyanakkor bizonyos kritikával is fogadtam — nem nagy intuícióit, hanem — túlságosan sematizáló rendszerét, filozófiai és teológiai megfogalmazásait. Azt hiszem, Teilhard többet élt meg és látott, mint amit gondolatformákba és fogalmakba foglalt. Egyébként ő maga gyakran hangoztatta, hogy nem akart mindent elmondani, bár teljes vízióra törekedett. Mások másként, más tapasztalatból és tudásanyagból kiindulva fogalmazták meg világszemléletüket. Meggyőződésem: senki sem kezdi nullponton, valamennyien az ősök vállán állunk. A nagy keresztény hagyomány gondolkodóit nem mellőzhetjük; Teilhard maga sem akarta őket mellőzni. De felhívta a figyelmet bizonyos elfelejtett vagy rosszul kifejezett igazságokra. Mindig gondja volt arra, hogy amikor újat hozott, azt összevesse a hagyományos gondolkodással is. Barátja és egyik legjobb ismerője, P. H. de Lubac jól rámutatott a teilhard-i eszmevilágnak erre a folytonosságára.

1. *Az első felfedezés*

Ha jól emlékszem, 1955-ben « találkoztam » először Teilhard-ral, aki ez év húsvétján halt meg. Mint egyetemista két hetet a Mátraszentimre melletti Stella-üdülőben töltöttem. « Bagolyirtás » testi-szellemi felfrissülés volt számomra. Segítettem fát vágni és mosogatni a nővéreknek. Közben olvastam, eszmélődtem. (Egyébként ezekben a napokban találkoztam Sík Sándorral is; Mátraszentimrén egyszer hosszan elbeszélgettünk).

Akkor már harmadéves egyetemista voltam, francia-magyar szakos. Egyben jezsuita novicius. Korábban már két évet töltöttem (Egerben és Szombathelyen) szemináriumban: belekóstoltam a filozófiába és a teológiába is. Mint egyetemista főleg francia és magyar irodalommal foglalkoztam. Már készülődni kezdtem francia dolgozatom megírására: Balzac fantasztikus írásait tanulmányoztam; tehát nem azt az oldalát, amelyet a « kritikai realizmus » elmélete ünnepelt, hanem a « vizionárius » Balzacot, akiről pl. Albert Béguin egy lenyűgöző könyvet írt. De egyben érdekeltek a keresztény világnézet kérdései is. Azért is, mert a marxizmus-órákon nemegyszer világnézeti vitákba keveredtem. A szemináriumi filozófia — bár külföldről érkezett tankönyveket is tanulmányoztam —, nem elégített ki. Érdeklődéssel olvastam az új filozófiai áramlatokról; érdekeltek a természettudomány újabb eredményei: főleg a csillagászat, a világegyetem titkai (Jeans és Eddington könyveit még felsős gimnazista koromban nagy kíváncsisággal olvastam). Prohászka vagy Bangha könyvei nagy segítségemre voltak korábban, de most modernebb műveket kerestem. Hozzájutottam újabb francia könyvekhez. Pl. H. de Lubac *Catholicisme* c. munkáját az Egyetemi Könyvtárból vettem ki. Külföldön élő magyar rendtársainktól újabb kiadványok is érkeztek. Az egyik szinte « bibliám » lett: ott a Mátrában ebből tájékozódtam a modern eszmeáramlatokról: J. Delépierre SJ — V. Honnay SJ, *Valeurs de vie et livres d'aujord'hui*, Brüsszel, 1949.

Most e visszaemlékezést írva kivettem a könyvtárból ezt a kétkötetes munkát, amely két belga jezsuita műve. Több, mint könyvészeti tájékoztató. A két háború közötti és a II. világháború utáni évek szellemi-irodalmi áramlatairól tájékoztat, közben megadja a kérdésbe vágó legjobb irodalmat. (Sokan ismerik G. Picon magyarra is lefordított könyvét: *Korunk szellemi körképe*; egy kicsit ehhez hasonlít, de míg Picon inkább szemelvényeket ad rövid bevezetésekkel, az én könyvem — bár adatszerűen — teljesebben felméri, kommentálja a szellemi helyzetet, és főleg keresztény szempontból biztosabb eligazítást ad).

A II. kötetben, ott, ahol az élet fejlődéséről van szó, a szerzők jó öt oldalon, apróbetűs szedéssel (62-67) bemutatják Teilhard de Chardin vízióját. Amint a jegyzetekből látható, mintegy negyedszáz cikk alapján állították össze ezt a szintézist. (Teilhard cikkei az *Études*-ben és pár tudományos folyóiratban jelentek meg. Mint ismeretes, nagy művei csak halála után láttak napvilágot.) Jól emlékeztem ezekre az apróbetűs lapokra: most, hogy a könyvet kezembe vettem, rögtön rátaláltam. Nem véletlen, hogy ez az összefoglalás olyan nagy hatást gyakorolt rám ott a Bagolyirtásban. Azóta sokat tanulmányoztam Teilhard műveit és a róla szóló irodalmat, de állítom, hogy ilyen tömören és pontosan nem igen mutatták be Teilhard teljes vízióját.

A belga jezsuiták nyilván ismerték Teilhard nehézségeit az egyházi és rendi cenzúrával, ezért a bevezetőben és az ismertetés végén néhány kritikai megjegyzést tesznek, de lényegében az igazi Teilhard-t mutatják be. Miután említést tettek a Bergson-tanítvány E. Le Roy-ról és Pierre Lecomte du Noüy-ről, akik a fejlődést újabban értelmezték, helyesebben spirituális módon újraértelmezték — Darwin, Lamarck és főleg Haeckel után — Teilhard « grandiózus mítoszát » mutatják be, amely — mint megjegyzik — túlmutat a biológián, és a csillagászat, a kozmológia és a teológia területéről is merít meglátásokat. A következő lépésekben vázolják a teilhard-i víziót: 1) Az őselemek materializációja; 2) Az anyag vitalizációja; 3) Az élet hominizációja; 4) Az ember szo-

cializációja; 5) A szocializált emberiség divinizációja; 6) A végső apoteózis. Ezt követi 7) pontként a kommentár. « Ez az átfogó vízió grandiózus voltánál fogva lenyűgöz bennünket. Tudomásunk szerint ez a legmodernebb távlat, amelyet megnyitottak az ember lelki és vallási hivatása számára. Visszaállítja a kereszténységnek kozmikus dimenzióit, és polgárjogot ad neki a jelenkori misztikák között. Nyilvánvalóan nem teljes ez a kép... ». És következnek az azóta gyakran megismételt kritikák Teilhard eszmevilága ellen: ezt a « metafizikai optimizmust », jóllehet nagyszerűen mutatja be a nagyobb tudat és a szeretet felé ívelő teremtést, amelyet a Megtestesülés átistenített, ki kell egészíteni a « pszichológiai pesszimizmussal », vagyis nagyobb helyet kell hagyni a rossznak, a bűnnek és a Megváltásnak, illetve a rossz elleni küzdelemnek. « Mindenesetre — következtetnek a szerzők — az evolucionizmus ma már nem lehet a materializmus ugródeszkája, mint kezdetben volt: Teilhard spirituális jelentést adott neki, közvetve igazolta azt a spiritualizmust, amely alkalmas arra, hogy nagy emberi és harmonikus szintézisbe foglalja az egész valóságot ».

A modern eszmeáramlatok kavargásában — amelyről az említett könyv jól tájékoztatott — megtaláltam tehát a támpontot, illetve azt a « keretet », amelyben minden ismeret elrendezhető, azt a víziót, amely mindent átfog a Kezdettől a Végig.

2. *Filozófiai licenciátus Teilhard módszeréről*

1956-ban külföldre jöttem, hogy rendi tanulmányaimat folytathassam. Jó féléves ausztriai tartózkodás után (St. Andräban a noviciátusban többek között elvégeztem a harminc napos lelkigyakorlatokat és fogadalmat tettem) Leuvenbe kerültem: a vallon jezsuiták eegenhoveni skolasztikátusába. Mivel már két év szemináriumot végeztem, két évet kaptam arra, hogy megszerezzem a filozófiai licenciátust.

A kezdeti nehézségek (beilleszkedés stb.) után mohón vettetem rá magam a filozófiára, amely szinte minden szempontból teljesen új volt számomra. A házban Maréchal tanítványai tanítottak. A kanti kritika neves kritikusa, a transzcendentális módszer újskolasztikus mestere nyomta rá a bélyeget a filozófiatanításra. De sokaknál Blondel is a « mesterek » közé tartozott. Ezenkívül elevenen élt Pierre Charles (Teilhard nagy barátja) szelleme is, akinek könyveit nagy haszonnal elmélkedtem át (amint erről akkori feljegyzéseim tanúskodnak). Maréchalt és Blondelt csak jó pár év múlva (már teológus koromban) « emésztettem meg ». De mindjárt felfigyeltem Teilhard de Chardin-re, akinek főműve, *Az Emberi Jelenség* pár éve (1955-ben) jelent meg, és kézről-kézre járt a skolasztikusok között. Hallottam az egyházi cenzúra nehézségeiről, de ugyanakkor Teilhard hihetetlen népszerűségéről is. Az 1955 húsvétján elhunyt Teilhard munkatársára, Jeanne Mortier-re hagyta szellemi művét, hogy halála után tegye közzé. A Seuil kiadónál még Teilhard halálának évében megjelent az *Oeuvres* I. köteteként a *Le Phénomène humain.* (Statisztikák szerint a könyv 1967 márciusára elérte a 192.000-es példányszámot!) Engedélyt kértem elöljáróimtól olvasására, és szinte « felfaltam » e remekművet.

Ekkor még a Zsinat megnyitása előtt vagyunk. Jó fél évtized telt el a *Humani generis* kezdetű enciklika megjelenése (1950) óta, amelyben XII. Piusz

— bár nem nevezte meg — Teilhard több tételétől is óvott (főleg az evolucionizmus és az eredeti bűn kérdésében). Később, XXIII. János pápasága, majd a II. vatikáni zsinat idején a jezsuita skolasztikátusban is « engedett a légkör ». De most még bizonyos merészség kellett ahhoz, amit tettem. Azzal kerestem fel filozófiatanárunkat, G. Izaye-t, hogy szervezzünk egy szemináriumot Teilhard-ról; egyébként róla szeretném írni filozófiai licenciátusi dolgozatomat. Izaye szintén Maréchal-tanítvány volt, de ugyanakkor Bergson lelkes híve is. Előbb vonakodott. Teilhard-t tulajdonképpen csak hallomásból ismerte; műveit eddig nem olvasta. (Jóllehet *Az Emberi Jelenség* volt az első hivatalosan megjelent könyv, Teilhard írásai már közkézen forogtak, főleg jezsuita berkekben. Teilhard pl. elküldte P. Charles-nak ide Leuvenbe az 1926-ban írt *Az Isteni Miliőt*, mert a belga jezsuiták által vezetett *Museum Lessianum* könyvsorozatában akarta kiadni. Maréchal értékes megjegyzéseket írt Teilhard-nak a könyvvel kapcsolatban). Izaye-nak azt is felhoztam, mennyire fontosnak tartom Teilhard eszmevilágát a marxizmussal folytatandó párbeszédben.

Végül is « kötélnek állt ». Kb. öt filozófus jött még velem együtt szemináriumára. Izaye tulajdonképpen velünk együtt olvasta és fedezte fel *Az Emberi jelenség*et. Különösen akkor kezdett lelkesedni, amikor látta, hogy bizonyos bergsoni eszmék hatottak Teilhard evolucionizmusára. Ez egyébként nem meglepő: Teilhard nemcsak a *Teremtő fejlődés*t olvasta nagy lelkesedéssel, hanem a húszas években Ed. Le Roy-hoz is mély szellemi barátság fűzte. A bergsonista (és modernista) Le Roy-val közösen dolgoztak ki bizonyos nézeteket az evolúcióról. P. Izaye tehát bergsonista « rácson » keresztül olvasta Teilhard-t. Számára ez támpontokat adott az értelmezéshez. Ugyanakkor akadályozta is abban, hogy felfedezze Teilhard eredetiségét.

Mindenesetre a szeminárium haladt előre. Elannyira, hogy a jezsuitáknál szokásos ünnepélyes dispután is szerepelt már Teilhard. Erre 1958. dec. 19-én került sor. A kozmológia (természetbölcselet) keretében folyt le a vita. Mégpedig a természetbölcselet *módszeréről* tartottuk. Az egyik belga skolasztikus a hagyományos tételeket védte, egy amerikai metafizikai ellenvetéseket hozott, én magam pedig Teilhard-t képviseltem. Rámutattam arra, hogy miben van Teilhard módszerének eredetisége a skolasztikához viszonyítva, és hogy ez a sajátos « indukció », vagy « hiperfizika » miért jogosult. (A skolasztikusok — tehát a filozófiahallgatók — előtt, akik nem vettek részt szemináriumunkon, nem volt teljesen ismeretlen Teilhard, mivel egyrészt sokan olvasták *Az Emberi Jelenség*et, másrészt két tanárunk, R. Troisfontaines SJ és E. Boné SJ. kurzusaiban sokat ismertetett Teilhard nézeteiből.)

Az Izaye-szemináriumból született meg filozófiai licenciátusi dolgozatom: *La vision d'un savant croyant* (Introduction à la Pensée de P. Teilhard de Chardin), Eegenhoven-Louvain, 1959, 125 lap (gépelt francia szöveg). Mielőtt röviden bemutatnám ezt a dolgozatot, rögtön jelzem: Messze túlléptem a természetbölcseleten, mivel — ezt hangsúlyoztam — Teilhard « kozmológiáját », ill. « hiperfizikáját » teljesen csak a teljes vízió távlatában érthetjük. Ekkoriban még aránylag kevés könyv jelent meg Teilhard-ról: C. Cuénot fontos Teilhard-életrajzán kívül (amelyben több kiadatlan T.-szöveget is idézett), felhasználtam az akkor még domonkos O. Rabut rokonszenves, de kritikus könyvét, C. Tresmontant « Introduction »-ját, Paul Chauchard írásait és még néhány más tanulmányt. A tanulmányok közül legjelentősebbnek tartottam Ch. d'Ar-

magnac SJ alapos elemzését Teilhard módszeréről: « Philosophie de la Nature et méthode chez le P. Teilhard de Chardin », *Archives de Philosophie*, janv.-mars 1957. P. d'Armagnac, akivel később Chantillyben barátságot kötöttem, amikor doktori disszertációmra készültem, egy másik tanulmányában felhívta a figyelmet Teilhard és Blondel eszmei kapcsolataira (*Archives de Ph.* 1958).

Teilhard de Chardin műveiből akkorra már megjelent az első négy (a IV. *Az Isteni Miliő*), tehát használhattam két főművét és több fontos tanulmányát. Ezenkívül megszereztem egyes kiadatlan (sokszorosított) írásait is. Természetesen rendelkezésemre álltak Teilhard korábban közzétett cikkei (*Études* stb.).

A dolgozat célja az volt, hogy Teilhard *módszerét* (« fenomenológia », « hiperfizika ») bemutassam és bíráljam. De ehhez be kellett mutatnom a hivő tudós teljes világnézetét. Egy bevezetés után (« A látomás embere ») három fejezetben vázolom fel (sok idézettel) Teilhard teljes koncepcióját (« vízióját »): « Az ember helye a mindenségben », « Összpontosuló világegyetem: a komplexitás/tudat törvénye »; « Antropogenezis: a reflexió lépése ». A bemutatás során — legalábbis a jegyzetekben — jeleztem bizonyos érintkezési pontokat (vagy ellentéteket) Teilhard, illetve Pascal, Bergson-Le Roy, Blondel, Sertillanges (Szent Tamás teremtéstanának helyes értelmezése), a dialektikus materializmus stb. között. A fenomenológia (Husserl, Merleau-Ponty stb.) és Teilhard « hiperfizikája » összevetésére az V. fejezetben tértem ki, amely a módszer kritikai vizsgálata volt. A zárófejezetben arra mutattam rá, hogy milyen lényeges Teilhard eszmevilága a hit és a modern ateizmus (marxizmus), illetve a vallás és a tudomány közötti párbeszéd szempontjából.

Felhasználva P. Maréchal és P. Scheuer mélyreható elemzéseit a tudományos teóriáról, illetve a tudományos módszer metafizikai implikációiról, egyrészt bemutattam, miben különbözik Teilhard « hiperfizikája » a Husserl- és Merleau-Ponty-féle fenomenológiától, másrészt jeleztem azt, hogy Teilhard-nak a « mindenre kiterjedő víziója » igyekszik megvalósítani a tudományok szintézisét. Ez a szintetizálás pedig menthetetlenül túlmutat egyetlen tudományág (pl. a biológia) területén. Következésképp ez a szintézis megköveteli a *létanalógia* alkalmazását, vagyis a lét, illetve annak fokozatai metafizikai fogalmát. Minden tudományág az elemzés egy szintjét képviseli a neki megfelelő valóság területén: annál pontosabb a tudományos elemzés, minél inkább *univok,* egyértelmű fogalmakat használ. Ha viszont különböző létsíkokról van szó, analóg fogalmakat kell használnunk. A valóságból kiinduló elemzés, az induktív módszer jogosult egy tudományágon belül; de mihelyt az *egész* valóságot értelmezzük a jelenségek szintjén megfigyelhető törvényszerűség (pl. a centro-komplexitás/tudat párhuzamos növekedése) *kiterjesztésével*, már a tények metafizikai értelmezéséhez jutunk el. Teilhard maga az emberi jelenség értelmezésénél ki akarja zárni (módszertanilag) a metafizikát, ezért beszél « hiperfizikáról ». Azt mondhatnánk, hogy valamiféle « *scientia mediá* »-t követ, amely igazolható: ez különbözik az intuitív metafizikai értelmezéstől (amelynél Teilhard bizonyos « idealista » vonásokat vél felfedezni), másrészt különbözik az egyszerű fizikai indukciótól is, amely — felfedezve két érzékelhető jelenségtípus között az egyetemes kapcsolatot — általános törvényeket fogalmaz meg.

Az induktív kozmológia szintjén a « leíró » és fenomenológiai módszer termékeny és elfogadható. De az a « fenomenológia », amely autonómnak (a metafizikától függetlennek) tartva magát, az *egész* evolúció jelentését keresi,

tehát a *teljes* embert is integrálni akarja a világ átfogó értelmezésébe (« *une vision étendue au Tout* », Teilhard kifejezésével), nem igazolhatja önmagát a metafizika kizárásával. Az evolúció *célszerűsége*, és *az egész világfejlődés jelentése* (az ember transzcendenciáját is beleértve) olyan kérdéseket vet fel, amelyekre csak a metafizikai reflexió szintjén lehet választ adni. Az egyetlen tudományágból — vagy akár a természetbölcselet általánosításaiból — kiinduló értelmezés, ha a « teljes tapasztalat »-ra hivatkozik, csak metafizikai lehet, különben megalapozatlan extrapolációkhoz vagy mítoszhoz vezet.

E módszertani megfontolások után arra következtettem, hogy Teilhard « hiperfizikája » csak egy teljes « Weltanschauung » távlatában érthető. Joggal veti el azokat a deduktív, konceptualista metafizikákat, amelyek (Spinoza és Ch. Wolff nyomán) egy bizonyos skolasztikában is éreztették káros hatásukat, tehát amelyek elzárkóztak a « teljes tapasztalat » (Bergson) elől. A teljes tapasztalathoz hozzátartozik a világmindenség, amely genezis, fejlődő teremtés. Teilhard csak az általánosított evolucionizmus keretében tud gondolkodni, amelynek alaptörvénye a komplexitás/tudat növekedése. Korábban kimutattam, hogy Teilhard a következő lépésekben (mozzanatokban) fedezte fel ezt az egyetemesnek tartott törvényt (« une loi physique de récurrence »): 1) a centro-komplexitás növekedésének tudományos *megtapasztalása* (Teilhard paleontológiai megfigyeléseiből indult ki); 2) *indukció* és *a tudat önmegfigyelése*: az ember meglátja a kapcsolatot a centro-komplexitás (az agy cefalizációjának foka) és a tudatnövekedés között; 3) *általánosítja* ezt a kapcsolatot egy szintetizáló intuícióban: « a világfejlődés = a tudat növekedése » (« montée de conscience »). A felfedezés és a szintézis már nem csupán spekuláció, állítja Teilhard, hanem teremtés. A tudós, aki *túllép* szaktudománya körén, hogy az Egész Valóságról, a genezisben levő Mindenségről, annak jelentéséről mondjon ítéletet, tulajdonképpen már mint metafizikus beszél. És ehhez joga van. De akkor az egyetlen szaktudomány területéről vett és « kiszélesített » fogalmakkal is vigyáznia kell, mert félreérthetők. Hogy a teljes világfejlődésről megfogalmazza összegező hipotézisét (« une hypothèse synthétisante »), Teilhardnak « választásra » van szüksége. Ő maga bevallja, hogy « opciókkal » él (vö. *Le Phénomène humain*, pp. 22-23, 62, 160-66, 340). Mivel « látni », érteni akar, azt a hipotézist fogadja el, amely a legteljesebben megmagyarázza a jelenségeket (a paleontológiai és antropológiai tanulmányok során nyert megfigyeléseket).

Végső eredményben világnézete, *hite* magyarázza ezeket az opciókat, amelyek révén egy Ómega Pont létét követeli. Ez a személyes, transzcendens Ómega (Isten) mozgatja a világfejlődést, ez biztosítja a személyeknek nemcsak a továbbélést, hanem az örök életet; ez a már létező (« amorizáló ») Centrum, vagy Ómega vonzza-egyesíti a tudatokat valamiféle ember-feletti egységbe, amely — mivel szellemegység — « differenciál », vagyis megőrzi a személyek sajátosságát. A keresztény Teilhard ezt az Ómegát azonosítja kifejezetten a « teljes Krisztussal » (aki misztikus Testében már most « növekszik » = krisztogenezis), illetve Istennel, aki majd minden lesz mindenekben (1 Kor 15).

Végső elemzésben Teilhard *Az Emberi Jelenség* végén választásra készteti olvasóját, miként Pascal (Pari) vagy Blondel az *Action* végén. A választás hitet követel, de racionális érvek sarkallnak a hit aktusára. Teilhard egy bizonyos « Summa *ad* gentes »-t akart kidolgozni a modern (hitetlen) ember számára.

Amikor « tudományos emlékiratát » megírja, kétségtelenül apologetikai szándék vezeti. De nem a hagyományos apológiát követi, nem is egy bizonyos « more geometrico » megszerkesztett metafizikát. *Mintegy újra felfedezi azt a metafizikát, amely « teljes tapasztalat »*. Megmutatja a konvergenciát a hit és a tudomány között; « belülről békíti ki az emberit és az istenit, a tudományt és a vallást, a technikát és a misztikát. Ezért talált oly nagy visszhangra. Sikere egymagában arról tanúskodik, hogy a szellemi éhség e téren valóságos, rettenetes. Lehet szeretni vagy gyűlölni üzenetét. Közvetítőnek jön ezért 'elmozdít', újrafogalmaz minden kérdést. De... igen lényeges számot vetnünk azzal, hogy ha elvetjük víziójáť, ezzel még nem oldottuk meg azt a problémát, amellyel ő szembenézett ».

Maurice Nédoncelle most idézett szavaival zártam dolgozatomat, amelyből most ismertettem néhány gondolatot. Természetesen nem hivatkozhattam itt számos szövegre, amelyeket Teilhard művéből idéztem, igyekezve a leghűségesebben bemutatni eszmevilágát. Később sokkal tágabb — főleg teológiai, krisztológiai — távlatokba állítottam az Emberi jelenséget. Közben ugyanis sorra jelentek meg a könyvek és tanulmányok Teilhard-ról: a vélemények kereszttüzébe került ez a modern gondolkodó. Megnyílt a II. vatikáni zsinat, amely hamarosan új légkört teremtett az egyházban. De erről később. Most még csak annyit, hogy 1961-ben lényegében licenciátusi dolgozatomat foglaltam össze Teilhard-ról szóló első cikkemben, amely a *Katolikus Szemle* 1962/1. számában jelent meg (39-48. lapok). « Egy keresztény evolúcionista kísérlet » címmel. (A szerkesztő, Békés Gellért OSB óvatosságára vall, hogy az eredeti címet: « Egy hivő tudós víziója: Pierre Teilhard de Chardin » megváltoztatta. Ekkor még a « zsinat előtti » szellemi légkörben vagyunk. Csak érdekesség miatt jegyzem meg: ezekben az években még magyar folyóiratokban közölt cikkeimet franciára kellett fordítanom, hogy a rendi cenzúrának alávessem. Eegenhoveni elöljáróim nem találtak elérhető és kompetens magyar cenzort). Hadd fűzzem még hozzá, hogy tudomásom szerint ez volt az első magyar nyelvű tanulmány Teilhard de Chardin-ről.

3. *Előadások és tanulmányok Teilhard-ról*

Teológiai tanulmányaimat (ugyancsak Eegenhoven-Louvain-ben) a Zsinat idején végeztem. Ismerjük azt a szellemi forrongást, amely rendkívüli erjedést, pezsgést és számos reformot hozott az egyház életében, így a katolikus gondolkodásban is. Teilhard de Chardin eszméi hatottak a zsinaton is, amint ezt azóta kimutatták (nevezetesen a *Gaudium et Spes* kezdetű konstitúció előkészítésénél). János Pápa, majd VI. Pál meghívott szakértőknek olyan neves teológusokat, akiket korábban gyanúsítottak, bíráltak vagy félreállítottak: H. de Lubac, Congar, Chenu, K. Rahner...

Még javában folytak azok a viták, amelyek jórészt megfordították a zsinat irányát (mondjuk így: « a haladók előretörtek »), amikor megjelent H. de Lubac, Teilhard nagy barátja, az ún. « új teológia » egyik vezéregyénisége jelentős könyve Teilhard vallásos eszmevilágáról: *La pensée religieuse du Père Teilhard de Chardin*, Párizs, 1962. H. de Lubac azóta sokat írt Teilhard-ról, fontos levelezésének köteteit is ő vezette be és látta el jegyzetekkel, de ez a

könyve volt az első nagy « áttörés ». Igaz, konzervatív teológiai körökben, sőt a római hivatalokban is felszisszentek. Az *Osservatore Romano* egy cikkben rögtön támadta is H. de Lubac értelmezését, jóllehet a szerző bírálja is rendtársa és régi barátja nézeteit és módszerét. Mindenesetre de Lubac, aki számos kiadatlan írást is idézett művében, bemutatta az igazi, a teljes Teilhard-t. Későbbi tanulmányaimban, ill. előadásaimban természetesen gyakran hivatkoztam erre az alapvető könyvre.

Teilhard a teológia alatt is állandóan foglalkoztatott, bár közben más szerzőkkel is alaposabban ismerkedtem: Maréchal, Blondel, az új teológia képviselői. A flamand jezsuitáknál hallgattam K. Rahner egyik kurzusát, amelyben az akkor ereje teljében levő és « hangadó » német teológus (Maréchal transzcendentális módszerét követve) újrafogalmazta a skolasztikus teológia számos alapkérdését. Eljártam a louvain-i egyetemre, hogy meghallgassam Paul Ricoeur kurzusát Freudról stb. Sokat olvastam a francia irodalmat; Albert Camus-ről előadásokat tartottam és cikkeket írtam. Egyben a magyar irodalom is állandóan foglalkoztatott: Babits, Illyés, Szabó Lőrinc... Korunk szellemi körképét igyekeztem magamnak felvázolni: egzisztencializmus és marxizmus, perszonalizmus... Főleg az Isten-kérdés metafizikai és teológiai vonatkozásairól olvastam sokat, és igyekeztem magam számára tisztázni több problémát. 1962. nov. 1-én befejeztem egy 66 oldalas tanulmányt e kérdéskörről: *Az élő Isten felé* címmel.

Bár sokat foglalkoztam Teilhard-ral, főleg víziója krisztológiai vonatkozásaival, teológiai licenciátusomat a *halál teológiájáról* írtam Karl Rahner írásai alapján. (Természetesen áttanulmányoztam az ide vonatkozó teljes irodalmat: Glorieux, Boros, Troisfontaines...). P. Malevez-hez jártam szemináriumra; Eegenhovenben ő volt a legjelentősebb professzor. Mérsékelten haladó, biztos ítéletű, világos gondolkodású ember. Malevez ajánlatára az eegenhoveni fakultás meghívott teológiatanárnak: a magyar provincia átengedett. Eldöntött tény volt, hogy a négy év teológia és a harmadik probáció után Párizsba megyek doktorálni. Francia nyelvű teológiai licenciátusom címe: *Vers une théologie de la mort*, Exposée critique de la pensée de Karl Rahner SJ, Louvain 1962, 40 lap. Egyébként e tanulmány lényegét összefoglaltam később a *Vigilia* Rahner-számába (1972. november) Rónay György kérésére. (Ugyanez még *Párbeszéd a hitről* c. könyvemben, Róma 1975. Vö. még *Karl Rahner* c. füzetem [TKK I/8], Róma 1978, 79kk).

A teológia évei alatt egyre gyakrabban adtam konferenciákat szerte Európában magyaroknak irodalmi és világnézeti kérdésekről; ez utóbbiakban (valamint lelkigyakorlatos előadásaimban) gyakran szerepelt Teilhard lelkisége (főleg az *Isteni Miliő* tanítása). Ezenkívül a skolasztikátusban indítottunk egy füzetsorozatot (néhány jelent meg belőle) *Le monde et la foi* címmel. A kezdetek és a vég problémáival foglalkozó füzetben (Cahier n. 2) kis esszét írtam ezzel a címmel: « L'indétermination de la notion d'origine selon Teilhard de Chardin ».

1962. aug. 6-án szenteltek pappá Brüsszelben. Ezután következett még egy év teológia az ún. grádussal, amely két órás összefoglaló vizsga az egész filozófia és teológia anyagából; majd egy év harmadik probáció a Namur melletti Wépionban. (Ez amolyan második noviciátus, amelynek során a jezsuita újra elvégzi a harminc napos lelkigyakorlatot).

1962 őszén meghívnak előadónak a Magyar Főiskolai Hétre: szept. 4-én Marienbergben « A kétségbevont Teilhard de Chardin » címmel előadást tartok a magyar egyetemistáknak. Bemutatom a pró és kontra nézeteket, aztán a helyes értékelés után szólok a jezsuita tudós marxista értékeléséről is, pl. az akkor még marxista R. Garaudy nézeteit ismertetem, aztán az első magyarországi visszhangot. (A *Divinitas* c. konzervatív római folyóirat Teilhard-ellenes számán kapva a bécsi W. Hollitscher cikket ír « Az eretnek » címmel, ezt fordítja le a *Világosság*). Kérdéses előadásom egyébként első tanulmányommal együtt megjelent első könyvemben: *Világnézetek harca*, Louvain, 1963; ennek új kiadása, némi változtatással: *Mai írók és gondolkodók*, 1965).

1963. április derekán (húsvét hetében) a belgiumi Dworpban tartok előadást Teilhard de Chardin-ről a magyar egyetemisták Pax Romana kongresszusán. Most már teljesebben bemutatom Teilhard életművét: főleg *Az Isteni Miliő* elemzése során vázolom teológiáját és lelkiségét. (Ekkor már ismertem H. de Lubac fontos könyvét Teilhard vallásos eszmevilágáról). Ugyanakkor Rezek Román OSB (keresztnevén Sándor) hangszalagról lejátssza a fiataloknak *Az Isteni Miliő* teljes fordítását, amelyet az előző év karácsonyára már elkészített. (Rezekkel való együttműködésemről a következő pontban szólok. Azért csak itt említem először nevét, mivel ő kevéssel előbb « fedezte fel » Teilhard-t, és jóllehet már korábban is levelet váltottunk egy kéziratom — *Az élő Isten felé* — kiadása ügyében, tulajdonképpen ekkor ismertem meg személyesen). Dworpban elhangzott előadásomat P. Rezek közölte az *Ahogy Lehet* 1963. júl.-aug.-i és szept.-okt.-i számaiban. Később, 1965-ben ez jelent meg kis kék füzetemben, amely a Rezek Román által fordított *Benne élünk* (= *Az Isteni Miliő*) c. könyvhöz (*Oeuvres* IV) szolgált bevezetőül.

1963. jan. 6-án fejeztem be *Világnézetek harca* c. tanulmánykötetemet, amely még ugyanazon év derekán megjelent Louvain-ben. (Irodalmi és világnézeti tanulmányok). Egy jó évre megjelenése után a *Vigilia* 1964. októberi számában egy ismertetés jelent meg róla Erdey Ferenc professzor tollából. A két oldalas ismertetés fél oldalt szentel a könyvben szereplő két Teilhard-tanulmányomnak. Erdey megjegyzi, hogy a *Vigilia* már többször foglalkozott Teilhard életművével. Csakugyan Mihelics Vid az « Eszmék és tények » rovatban többízben hivatkozott Teilhard-ra, illetve ismertetett róla szóló munkákat. Az 1961. decemberi számban részletesebben kitért a « Teilhard-ügy »-re. Mivel nem egy ponton « torzított », egy hosszú levélben (két tömött soros oldalon) megírtam neki észrevételeimet (1962. ápr. 24):

> « ... Tudom jól, hogy Szerkesztő Úr az adott körülmények között (saját bevallása szerint) nem tudott még jól tájékozódni; ezért amit írok, nem akar szemrehányás lenni, inkább csak amolyan baráti hozzászólás. Főleg az 'ügy' érdekében teszem ezt. — Bár nem tartozom Teilhard naív rajongói közé (...), a legnagyobb rokonszenvvel tanulmányozom néhány év óta Teilhard művét. (Filozófiai licenciátusomat is Teilhard módszeréről készítettem 3 éve). Teilhard « témoignage »-a roppant fontos manapság, Keleten éppúgy, mint Nyugaton... (Itt következik egy francia idézet Teilhard 1933-ban megjelent cikkéből: *La Vie intellectuelle* körkérdésére adott válaszából a mai ateizmusra vonatkozóan). Teilhard egész életműve erre van beállítva: meg akarja mutatni saját életén keresztül, hogy egyedül Krisztus ad értelmet az emberi történelemnek, Ő, akiben minden fennáll, Akiben és Akiért minden teremtetett. Teilhard első írásától (*La Vie Cosmique,* 1916) utolsó esszéjéig (*Le Christique*, 1955) egyetlen víziót próbált

kifejezni, azt, aminek legteljesebb kibontása az 1926/27-ben írt *Le Milieu Divin* (*Oeuvres* IV, 1957)... ».

« Paredinek nincs igaza, ha azt állítja, hogy Teilhard 1948-ban Rómában « *gyökeresen* átdolgozta » a *Le Phénomène humain*-t. A könyv Pekingben íródott 1938-1940 között, 1948-ban Rómában Teilhard csak egy utószót, egy függeléket és néhány lapalji jegyzetet adott hozzá, teljesen érintetlenül hagyva az eredeti szöveget. (Ezenkívül még 1947-ben Párizsban eléje írt egy *Avertissement*-t, ahol megmagyarázza a könyv « műfaját »...) Teilhard éppen azért nem kapta meg az *Imprimatur*-t akkor, mivel nem dolgozta át gyökeresen a könyvet (csak halála után, 1955-ben jelent meg először mint az *Oeuvres* I. kötete)...

« Ami Teilhard 'eretnekségét' illeti: ez teljesen hamis állítás. W. Hollitscher nyilván kapott a Teilhard körül keletkezett (ma már lecsillapodott) vitákon, főleg a *Divinitas* hirhedt Teilhard-ellenes számán. De az 'ortodoxia' bátor harcosai, s főleg a *Divinitas*-t kiadó Lateráni Egyetem integristái nem képviselik a hivatalos egyházat... Tény az, hogy 1957-ben (a fellángoló Teilhard-viták idején) a Szent Officium elhatározta, hogy hogy felülvizsgálja Teilhard műveit, ezért jött ki a rendelkezés, hogy: '... ea a bibliothecis Institutorum Religiosum auferenda esse'. — Azóta semmi elítélés nem történt, sőt, tudomásom szerint, a mostani Szentatya kívánságára levették a 'Teilhard-ügyet' a napirendről... Biztos forrásból tudom, hogy Teilhard élete végéig hű fia maradt az Egyháznak és a Társaságnak. Ő maga elismerte, hogy eszméinek terjesztésére akkor még nem érett meg az idő, ezért őszintén alávetette magát a cenzúrának. — Miután áttanulmányoztam Teilhard műveit (a lényegesebb kiadatlan esszéket is) és a vele kapcsolatos fontosabb irodalmat, meggyőződésem az, hogy Teilhard az ortodoxia vonalában marad, még ha egyes pontokon kiegészítésre, pontosabb meghatározásra szorul is... » (Ezután még kitérek ara, hogy hogyan alakult ki Teilhard sajátos módszere és hogy mi annak lényege, amint azt licenciátusi dolgozatomban megmutattam; két fontos francia idézetet is hozok).

« ... Nagyon örültem, amikor a napokban megkaptam a *Vigilia* áprilisi számát és láttam, hogy Mihelics Úr Daniélou atya figyelemre méltó cikkét ismerteti. Ehhez csak egy kis megjegyzésem lenne: a P. Daniélou által idézett *Genèse d'une pensée* nem « dolgozat », hanem Teilhard 1914-1919 között unokahugához írt leveleinek gyűjteménye (tavaly jelent meg a Grasset kiadónál). Egy másik megjegyzésemet tulajdonképpen P. Daniélou-nak kellene elküldenem, de azért itt is megemlítem: az igaz, hogy Heidegger nem gyakorolt *semmi* befolyást Teilhard-ra; de ezt nem mondhatjuk el Blondellel és Bergsonnal kapcsolatban ». (És itt könyvészeti utalások következnek: Ch. d'Armagnac cikkei, H. de Lubac jegyzetei Blondel és Teilhard levélváltásaihoz, valamint a bergsonista Ed. Le Roy és Teilhard kapcsolatai...).

Mihelics Vidtől 1962. május 7-én levelet kaptam, amelyben többek között ezt írja: « Őszinte nagy örömmel vettem szíves levelét, amelyben Teilhard de Chardin-nel kapcsolatban több olyan dologról tájékoztat, amelyekről valóban nem volt tudomásom. El is határoztam, hogy amennyiben nincs kifogása ellene, az egész levelet közre adom a Vigiliában. A csak francia szövegben adott idézeteket természetesen magyarra fordítanám. Nagyon kérem, szíveskedjék erről véleményét nyilvánítani. Mindenesetre meggyőződésem, hogy a levél közlése rendkívül hasznos lenne. Nem hogy rossz néven venném, de igen örülök, hogy 'beleszólt' a Teilhard-ügy itteni visszhangjába... » (Hogy a levél miért nem jelent meg a *Vigiliá*ban, annak magyarázata nem ide tartozik).

Mindenesetre « beleszólásom » az otthoni Teilhard-visszhangba — legalábbis úgy vélem — pozitív eredménnyel járt. Mihelics Vid, akivel még néhány levelet váltottunk, továbbra is figyelte a Teilhard-ügy alakulását. 1963.

febr. 5-én ezt írta: « ... Örömmel olvastam kint Rómában kedves Főtisztelendő Úr egyik tanulmányát Teilhard-ról a *Katolikus Szemlé*ben. Egyébként a Vigiliában is rövidesen nagyobb tanulmány jelenik meg Kecskés Pál professzor úr tollából... ».

1963. márc. 27-én (már egy újabb, március 19-i levelére válaszolva) ezt írtam Mihelics Vidnek:

« Köszönöm f. hó 19-én kelt sorait. Ebben nyugtázta P. de Lubac Teilhard-könyvét). Ma megkaptam a *Vigiliát*, s mindjárt el is olvastam Kecskés professzor úr cikkét Teilhard de Chardin-ről. (*Vigilia*, 1962, augusztus). Kívánságára néhány megjegyzést fűzök hozzá. A tanulmány figyelemre méltó: főleg az első rész, a PH és a MD mondanivalójának összefoglalása, hűséges és szép expozé. (...) A kritikai résszel kapcsolatban lenne néhány észrevételem... 1) Világosan meg kell különböztetni Teilhard-nál két gondolat-szintet, két módszert. Bár világnézete egységes egészet alkot, a két rész elhatárolása lehetséges. És éppen az Emberi Fenomén és az Isteni Milió képviselik a két részt. Az első 'hiperfizika' (= fenomenológia sajátos értelemben), a második (MD) a kinyilatkoztatásból indul ki és annak a szférájában mozog: Teilhard belső életének kifejezése. (Cf. H. de Lubac, *La pensée relig. de T.* p. 12 etc.). Kecskés professzor úr ezt a két szintet nem különbözteti meg (114. old.). - 2) Teilhard számára minden 'genezis'. Még a saját életét is így látja (lásd még kiadatlan önéletrajzi írását: Le Coeur de la Matière). Ha helyesen akarjuk érteni, nekünk is fejlődésben kell néznünk világnézetét. Az igaz, hogy egyes ifjúkori írásaiban vannak kifogásolható tételek a teremtés eszméjével kapcsolatban, de később e nézeteit módosította, kijavította. (Érdekes, hogy a Szent Officium monitumát kommentáló cikk az Oss. Rom.-ban jórészt az ifjúkori írásokból veszi a kifogásolt szövegeket). A teremtés helyes (filozófiai) értelmezésére jó példa Teilhard egyik remek tanulmánya, amely az Oeuvres III. kötetében jelent meg: « Les Fondements et le Fond de l'idée d'Évolution », főleg pp. 179-197. (Megjegyzem itt, hogy a 181. oldalon Teilhard kifejezetten utal Szent Ágoston 'ratio seminalis'-ára és az arisztotelészi hylemorphismusra; lásd Kecskés, 145. old.). - 3) A természet és a természetfeletti viszonyának kérdése valóban lényeges Teilhard világnézetében. Már 1919-ben Blondel felhívta Teilhard figyelmét a veszélyre: 'un surnaturalisme purement physique est un non-sens' - 'a teljesen fizikai szupernaturalizmus értelmetlen! És Teilhard elismerte, hogy megvolt nála egy bizonyos hajlam a két rend közötti különbség elmosására. Később óvatosabb volt; de bizonyos *látszólagos* (a kifejezést érintő) 'naturalizmus' később is megnyilatkozott nála. (Erre P. de Lubac is felhívta a figyelmet, p. 292). Én most írtam egy kis tanulmányt, amelyben a kérdést próbálom tisztázni. Itt nincs hely arra, hogy kifejtsem nézetemet. Csupán azt akarom mondani, hogy Kecskés professzor ítélete e ponton túl szigorú, nem eléggé árnyalt. P. de Lubac könyvének XI. és XVIII. fejezetét ajánlanám neki, ha még nem olvasta volna. - 4) Még egy kis észrevétel (*Vigilia*, 142. old.): a *Le Milieu Divin* magyar fordítása nem pontos; 'milieu' ugyanis Teilhard szóhasználatában 'környezetet' *és* 'központot' jelent egyszerre (a francia szó kettős jelentése szerint). S ha valaki választani akarna, inkább a Központot kellene választania (lásd MD 136-137). Egyébként a kettős jelentés Pascal 72. töredékére utal burkoltan: '*Justement parce qu*'il est le Centre, il occupe toute la sphère...' — írja Teilhard egyik 1918 szeptemberében kelt levelében. Teilhard kifejezetten Pascalra hivatkozik, amikor unokanővérének Jézus Krisztusról beszélve megjegyzi: 'Ő maga a Teremtés Személlyé válva... Nemde ez alkotja végülis lényének varázsát, hogy Benne a Központ és a 'szféra' egybeesnek — ha szabad e hasonlattal élnem. Pascal szavait idézem...' (vö. *Genèse d'une pensée*, p. 315). Mindezt inkább csak kuriózum kedvéért írom. Mindenesetre én a magyar fordításban is meghagyom a 'miliő' szót ambivalenciájával... ».

Itt a magyar visszhangnál (amelyre még visszatérek) megemlítem, hogy Mihelics Vid a *Vigilia* 1965. júliusi számában (« Eszmék és tények »), ahol

Teilhard művéről szóló könyveket és cikkeket ismertet, megemlíti az én kis « kék könyvemet » is: « *Szabó Ferenc* méltán emeli ki Teilhard de Chardin-ről szóló könyvében, amely az idén jelent meg Párizsban, Teilhard-nak azt a sokszor megismételt tételét, hogy 'Isten csináltatja a dolgokat'. Azt jelenti ez, hogy Isten nem lép a teremtmények helyébe, nem cselekszik helyettük, hanem cselekvőkké, aktívakká teszi őket. Azért szabad a legmagasabb fokban az ember, mert a legnagyobb szabadság az önmeghatározó képesség. Ehhez mérten a legmagasabb fokú felelősség is » (335. old.). Mihelics egy kicsit később Leo Scheffczyk kritikus nézetével vitatkozva ismét tanulmányomra hivatkozik: « ... Ezzel kapcsolatban azonban — úgy vélem — helyesen száll szembe Szabó Ferenc azzal az egyoldalú felfogással, amely a tevékenységet kizárólag csak a mögötte meghúzódó szándék alapján értékeli. Teilhard joggal ítélte el azt a 'keresztény' magatartást, amely közömbös maga a létrehozott mű iránt, és csupán a szándékot kutatja. Teilhard egyenesen a kereszténység 'paródiáját' látja a 'világ megvetésének' abban az értelmezésében, amikor a keresztény ember hitére hivatkozva tartja magát távol a közös emberi erőfeszítésektől, vagy 'csak a kisujjával' segíti a haladást. Hiszen ha él bennünk a hit, akkor nagyon is meggyőződésünknek kell lennie, hogy minden természetes közreműködés, még a nem-hivők munkája is előkészíti a világot a nagy átváltozásra, a Krisztusban való beteljesedésre. Teilhard egyik első tanulmányából, amely a 'kozmikus életről' szól, idézi Szabó ezeket a sorokat: A *szent fejlődést* dicsőítem, azt a tényt hangsúlyozom, hogy a Megtestesülés által a kozmosz megszentelődött és megújult, éppen a fejlődés alapjában; és a keresztény egyik sarkalatos kötelessége az, hogy közreműködjék — természetesen az értékrend megőrzésével — minden dolog megérlelésében, még a természetes síkon is. A természetes fejlődés bizonyos értelemben Isten országának tengelyét — vagy egyik tengelyét — képezi; és az új föld a régi föld beteljesedéséből születik meg... » (*Vigilia,* 1965. június, 355-356).

Mihelics Viddel folytatott « távpárbeszédünk » tehát nem volt meddő. A zsinati forrongást, a modern eszmeáramlatokat figyelő magyar értelmiségi érzékenyen rezonált mindazokra az új szempontokra, amelyek kamatoztathatók a marxista-keresztény párbeszédben, de egyáltalán: amelyek a hit és a hitetlenség, az egyház és a szekularizálódó világ kapcsolatát érintik, illetve kellő eligazítást adhatnak a szocialista társadalomban élő kereszténynek.

Mielőtt a Teilhard-jelenség hazai visszhangjának, illetve az otthoniakkal folytatott párbeszédemnek további alakulását ismertetném, vissza kell térnem P. Rezek Románhoz.

4. *Együttműködésem Rezek Románnal*

Igazában 1963. aug. elején barátkozunk össze Párizsban. Egymásról tudtunk, levelet is váltottunk. Mint említettem, korábban elküldtem Sándornak *Az élő Isten felé* c. tanulmányomat.

Amikor 1962. nov. 9-én Rezeknek arról írtam, hogy esetleg az *Ahogy Lehet*-ben leközölhetné *Az élő Isten felé* c. kéziratomnak egy fejezetét (megfelelő átdolgozás után, mivel túlságosan szakszerű volt, sok hivatkozással), nem sejtettem, hogy hamarosan már a Teilhard-fordítóval levelezem. Sándor visszaemlékezéseiben leírja, hogy korábban nem látta Teilhard fontosságát; akkori-

ban (1962. novemberében) olvasta *Az Isteni Miliőt* és rögtön elhatározta, hogy lefordítja. A nagy felfedezés megtörtént. Azóta — nyugodtan mondhatjuk — P. Rezek Teilhard bűvkörében él és dolgozik: élettörténete annyira egybeolvad a nagy « üggyel », hogy régen kezdett önéletrajza (*Álarc nélkül*) folytatásaként írt folyamatos Teilhard-beszámolója lényegében « önéletrajz » is egyben.

Rezek említett levelemre válaszolva máris mellékelt egy jó részt *Az Isteni Miliő* fordításából, és kérte véleményemet, megjegyzéseimet. Ezeket el is küldtem, és mellékelt levelemben többek között ezt írtam Sándornak: « Majdnem elájultam, amikor kinyitottam a borítékot és megláttam a mellékelt fordítást. S amikor elkezdtem olvasni, majd oda voltam a gyönyörűségtől. Csodaszép, hűséges, konzseniális fordítás! S mintha nem kellett volna — néha emberfeletti — nehézségekkel megbírkózni, olyan magyarul folyik az egész. Őszinte örömmel gratulálok! ». — Rezek hozzáfűzi: « Feri javaslatai nagyon segítettek a véglegesebb saját fordítási módszerem megtalálásában (...). S mert 'több szem többet lát', hát Ferinek köszönhettem, hogy pótolhattam az első fordítás lázában elkerülhetetlen melléfogásokat: egyes sorok, szavak kimaradását... ».

Sándor egyébként többízben elismerően ír « közreműködésemről »: én magam itt nem részletezek minden mozzanatot. Fordításait ismertettem folyóiratokban, később a Vatikáni Rádióban. Sándor pl. részletesen leírta *Az Isteni Miliő* kiadásával kapcsolatos nehézségeinket. Egyébként, amikor már nem jutottunk dűlőre a « miliő » szóval (amely — mint a jeleztem — a *franciában* jelent környezetet *és* központot, és Teilhard maga mindkettőt hangsúlyozni akarta), én magam javasoltam, hogy adjuk a könyvnek a *Benne élünk* címet. Teilhard ugyanis a Bevezető elején mottóul Szent Pál areopáguszi beszédének szavait választotta: « *In eo vivimus...* » (« Benne élünk, mozgunk és vagyunk », Csel 17,28). Amikor Teilhard könyve magyar kiadását tervezgettük, elhatároztuk, hogy azonos formátumban bevezetésnek külön kis füzetben kiadjuk az *Ahogy Lehet*-ben megjelent, már említett tanulmányomat. Ez a kis « kék füzet » korábban az olvasók kezébe került, mint Rezek fordítása (a *Benne élünk*) a sok kiadási nehézség, késedelem miatt.

Hadd idézzek itt P. Rezek visszaemlékezéseiből (I/62h): « Nem szégyenlem: megilletődve veszem kezembe Szabó Ferenc SJ 56 lapnyi kis könyvét: *Teilhard de Chardin.* (Bevezetés *Az Isteni Miliő*-höz), Ahogy Lehet, Párizs-Bécs, 1965. Ez a kis füzet, amely — jóval megelőzve a *Benne élünk* megjelenését (könyvként is!) — *az első magyar könyv* Teilhard életéről, életművéről és kitűnő bevezetés *Az Isteni Miliő*-höz. Ezt a könyvet ismerteti a Katolikus Szemle 1965 évi I. száma, közvetlenül Szabó Ferenc tanulmánya után (ez a tanulmánya ismertette és bírálta Tordai könyvét). Egészen természetes, hogy Szabó Ferenc volt Nyugaton a legilletékesebb (hogy ne mondjam: az *egyedül* illetékes!), hogy bemutassa a *Benne élünk* (*Az Isteni Miliő*) magyar fordítását, amely Teilhard halálának tizedik évfordulójára csakugyan megjelent... ». P. Rezek még hivatkozik a *Benne élünk*-ről szóló ismertetéseimre. Az egyikben « a magyar irodalomnak és szellemtörténetnek kimagasló eseményeként » ismertetem, és Pázmány Kempis-fordításának jelentőségéhez hasonlítom.

Teilhard műveinek IV. kötete, az 1926/27-ben írt *Az Isteni Miliő* (*Le Milieu Divin*) volt tehát az első magyarul megjelent Teilhard-könyv. A magam részéről mindent elkövettem, hogy segítsem a könyv megjelenését. Közben megismerkedtem Mlle Mortier-val, Cuénot-val, P. Russo-val és más párizsi

jezsuitákkal (minthogy doktori értekezésemet Teilhard-ról akartam írni — erről később), és mindent megmozgattam Mlle Mortier-nál és a Seuil-nél, hogy megadják az engedélyt a magyar kiadáshoz. (Mindezt Rezek Sándor részletesen elmondta). De kövessük az időrendet!

Most még 1963 őszén vagyunk. A teológia befejezése és a harmadik probáció megkezdése előtt engedélyt kaptam, hogy Dél-Franciaországban töltsem a vakációt (Pau, Lourdes, Tartas stb.). Arrafelé menet három napot Rezeknél töltöttem Párizsban, ahol természetesen, többek között Teilhard-ról beszélgettünk. Amikor megérkeztem, Sándor fürdőruhában éppen festette az új misszióközpontot. Nagy szeretettel fogadott. Megismertem az *Ahogy Lehet* szerkesztőségét és « kiadóhivatalát » (ez egy kis szoba volt: egy régi írógéppel és stencilezőgéppel...). P. Rezek gépelte (mindjárt stencilre!) a szöveget, ő húzta le, postázta stb. Később itt készültek a Teilhard-fordítások sokszorosításai. (Nemsokára Sao Pauloban). Megszerveztünk egy autókirándulást (két barátunkkal) a Loire-völgybe, Saint-Benoît-sur-Loire-ba. Útközben és ott a Loire-ban pancsolva sokat meséltünk egymásnak múltunkról, ismerkedtünk, aztán terveztünk... Sosem felejtem el ezt a három napot. Aug. 22-én, Belgiumba visszamenet, még benéztem Rezekhez.

Következett a harmadik probáció, aztán 1964. szept. 15-én megérkeztem Párizsba. Beiratkoztam az egyetemre. Szept. 19 és okt. 4 között Rezekkel átdolgoztuk *Az Emberi Jelenség* teljes fordítását. Sándor a saját fordítását előzőleg már hangszalagra olvasta. Kezünkben volt egy hazai fordítás is (Dienes Valéria köre készítette). Rezek a saját fordításának gépelt példányát tartotta kezében, én a francia eredetit, közben hallgattuk a hangszalagot. Mondatról mondatra megrágtuk a szöveget. Az otthoni fordítást csak nagy néha vettük figyelembe, főleg szaktudományos kifejezések helyes értelmezéséhez. (Rezek fordítása majd csak 1968-ban jelenik meg a washingtoni Occidental Press-nél. 1969. jan. 25-én majd a Vatikáni Rádióban ismertetem).

P. Rezek (ekkor 48 éves) Braziliába készül, hiába próbálják Európában tartani barátai. 1964 novemberében Rómában jár, hogy — többek között — a *Benne élünk* nyomásának ügyeit intézze, aztán búcsút mond Európának — hogy « Patagóniába » induljon... 1965. márc. 5-én ér hajóval brazil földre. Még csak itt, a Sao Paulo-i bencés kolostorban lendül bele igazán Teilhard-fordítói és kommentátori munkájába, amelyről az elkövetkező években kapott stencilezett kötetek tanúskodnak! Munkásságáról állandóan tájékoztat, miként más európai barátait. Valóban « emberfeletti »-nek nevezhetjük, amit végzett!

Teilhard halálának tizedik évfordulójára azt javaslom P. Békés Gellértnek, hogy szenteljünk a *Katolikus Szemlé*ben egy különszámot e népszerű gondolkodónak. A zsinat vége felé jár, a légkör megváltozott. Számtalan könyv és tanulmány jelent meg az elmúlt években Teilhard-ról, közben több újabb írása is napvilágot látott. (A könyvészetről rendszeres tájékoztatót ad Polgár László SJ, a római Rendtörténeti Intézet folyóiratában. A 10. évfordulóra elkészíti könyvét: *Internationale Teilhard-Bibliographie* 1955-1956, Verlag Karl Albert, Freiburg/München 1965, 95 lap. Ebben magyar vonatkozásként még csak Rezek fordítása, a *Benne élünk* és tőlem két cím szerepel: « Teilhard de Chardin keresztény humanizmusa » — két Teilhard-tanulmányom a *Világnézetek harca*, ill. *Mai írók és gondolkodók* c. könyvemben, valamint a « kék füzet », « Teilhard de Chardin », bevezető *Az Isteni Miliő*höz). Rezeket és Polgárt is

felkérjük a közreműködéshez. Ezenkívül a bencés Büki Gábor is szerepel (mint utólag látjuk) egy kritikus tanulmánnyal. A *Katolikus Szemle* 1965/3. száma tehát a következők tanulmányait hozza:

Szabó Ferenc: Személy és társadalmiasulás Teilhard szemléletében.
Teilhard de Chardin: Szemelvények műveiből.
Büki Gábor: Teilhard de Chardin az ellenvetések tükrében.
Rezek Román: Teilhard világképének értékelése a francia művek alapján.
Polgár László: A nem-francia művek bibliográfiája.

Itt közölt tanulmányomat később felvettem *Távlatok* c. tanulmánykötetembe, « Teilhard perszonalizmusa » címmel; ugyanitt újra közzétettem kis kék füzetemet. (*Távlatok*, Irodalmi és világnézeti tanulmányok, Róma 1970, 125-185).

A kapcsolatot tovább tartottam Rezekkel, több mindenről informáltam. Példa erre 1965. május 4-i levelem. Íme néhány részlet belőle (Chantillyből írtam):

« Gratulálok a szép '*Benne élünk*'-höz- Bécsben járva (lelkigyakorlatot adtam egyetemistáknak) beszéltem Török Jenővel, és mindjárt átadott egy tiszteletpéldányt. (Ti. Török Jenő adta ki, az Opus Mystici Corporis kiadóigazgatója). Kár, hogy annyit késett... a kiadás. Mindenfelől érdeklődtek már nálam, mi lesz a Rezek-fordítás kiadásával. A propos: az ICI egy számmal megemlékezett Teilhard halálának tizedik évfordulójáról, a 'Teilhard-jelenségről' stb. Cuénot az én tézisemet is megemlíti, s később — tévedésből — azt írja, hogy én fordítottam le *Az Isteni Miliőt*. Mindjárt írtam neki, jelezve sajnálatos tévedését s megmagyarázva, hogy a fordító Te vagy... Békéssel beszéltem a tervezett Teilhard-számról (*Katolikus Szemle*, amelyről az előbb szó volt); jó lenne, ha legkésőbb karácsonyra kijönne. Neked kellene megcsinálnod a bibliográfiát. Menni fog ez? Én vállalom azt, hogy egy nagyobb cikkben beszélek Teilhard eszmevilágának egyik aspektusáról, amit még eddigi írásaimban nem emeltem ki: mindaz, ami a 'socialisation' problémájához tartozik + a történelem értelme stb. (Békésnek majd írok, mert beszélgetésünk óta változott az ötletem...) — Itt, Párizsban, a Semaine des Intellectuels Catholiques (Francia Értelmiségiek Hete) egyik estéjén találkoztam Rónay Györggyel. Beszélt arról, hogy Teilhard-antológiát tervez (talán a Szent István Társulat kap rá engedélyt): Teilhard mindenfajta írásából lenne benne, bevezetéssel, jegyzetekkel... Itt járt Dienes Valéria is, Téged is keresett, megismerkedtem vele... Egy este hosszabban beszélgettem vele. Naplóiból olvasott fel, ahol Bergson-Prohászka-Teilhard eszmék kapcsolódnak. Beszélt otthoni tevékenységükről, a Teilhard-kiadás lehetőségeiről... Az a benyomásom, hogy nem igen fog menni ez a vonal. Azt ajánlottam neki, hogy inkább Rónayhoz társuljon, ennek több esélye van. Elvittem Mlle Mortier-hoz is, ezért nagyon hálás volt... ». (Ezután újabb Teilhard-ra vonatkozó könyvekről és cikkekről tájékoztatom Sándort, majd így folytatom): « P. de Lubackal levelet váltottam; remélhetőleg sikerül a közeljövőben találkoznunk Párizsban; Rólad is beszéltem neki (a fordításaidról)... ».

A következő pontban még szólok Rónayról és Dienes Valériáról; így világosabb lesz e levél néhány utalása. Most még csak annyit, hogy Rezek Román Teilhard-fordításai és kommentárjai (amelyeket évek óta jórészt sokszorosítva küldött a magyar olvasóközönségnek) felbecsülhetetlen szolgálatot tettek és tesznek a nagy jezsuita gondolkodó eszmevilágának megismertetéséhez. Nyugodtan állíthatjuk, hogy « történelmi esemény » volt az az impozáns válogatás

Teilhard műveiből, amely 1980-ban jelent meg a Szent István Társulatnál: *Út az Ómega felé*, Válogatás Teilhard de Chardin műveiből. (Fordította: P. Rezek Román OSB; válogatta, szerkesztette, a kiegészítő szöveget írta: Golen Károly, 686 lap). *Az Emberi Jelenség*et kivéve (amely külföldön P. Rezek, otthon Bittei és Rónay fordításában külön kötetekben megjelent), ez az antológia Teilhard írásainak a legjavát adja a magyar olvasók kezébe. Persze nyomtatásban még nem jelentek meg Teilhard « intim » írásai, amelyek pedig igen lényegesek eszmevilága genezisének megértéséhez (P. Rezek ezeket is lefordította): levelei unokahugához, illetve A. Valensin-hez, B. de Solages-hoz és H. Lubac-hoz, valamint naplójegyzetei.

Befejezésül még két levélrészlet annak illusztrálására, hogy Sándort hogyan tájékoztattam ott « Patagóniában » is a Teilhard-ral kapcsolatos ügyekről, könyvekről stb. 1965. jún. 1-én írtam Párizsból:

> « Most jártam Mlle Mortier-nál és beszéltem fordításodról (*A Mindenség himnusza* c. szövegválogatás). A következőket mondotta: Bár lehet, hogy hamarosan sor kerül otthon is Teilhard-fordításokra (...), mégis helyesli, ha, ismét korlátozott példányszámban (2000), megjelenteted *A Mindenség himnuszát*. Levelet nem adott, mert a Seuil érzékenykedik. Írj a Seuil-nek, jelezve azt, hogy Mlle Mortier jónak látja a kiadást, ha a Seuil 'méltóztatik belemenni'. Ők majd úgyis még megkérdezik Mlle Mortier-t és akkor majd nekik is pozitív választ ad. — Más: a *Paris-Match*-nak legújabb száma érdekes Teilhard-szám; a cikket átnézte P. d'Ouince, hogy ne legyen benne nagy hülyeség. — Most volt Milánóban egy Teilhard-kongresszus, a jezsuiták szervezték, *Az Isteni Miliő* olasz fordítása és a tizedik évforduló alkalmából. — P. de Lubac-kal találkoztam, szenzációs ember, nagyon kedves volt. Rólad is beszéltünk, megmutattam neki a *Benne élünk*-et. — Olvastam az *Ahogy Lehet* Teilhard-számát. Jó... ».

Vagy 1965. június 16-i levelemben többek között ezt írtam Sándornak:

> « ... P. Arrupe, az új generális interjút adott az újságíróknak. Teilhard-ra vonatkozóan: előbb egy kis megszorítást tesz (ambiguïté etc., Teilhard nem mindent szánt publikálásra, módszere...), de aztán világosan kiemeli a pozitívumokat (sokkal több a pozitívum, mint a negatívum — mondja P. Arrupe). Első alkalommal beszél ilyen nyíltan és pozitíven SJ-Generális Teilhard-ról... ».

Folytathatnám... De a fontosabb adatoknak már nyoma van: A különböző folyóiratokban, lapokban megjelent ismertetéseim, később rádiós előadásaim mindig hírt adtak Rezek munkásságáról. Most azonban visszatérek párizsi éveimhez, doktori disszertációmhoz.

5. *Doktori disszertációm és hazai kapcsolatok*

A harmadik probáció után tehát azért kerültem Párizsba, hogy — a leuveni teológiatanársághoz — teológiai doktorátust szerezzek. Eredeti tervem az volt, hogy Teilhard krisztológiáját tanulmányozom. Ezért kerestem a kapcsolatokat Teilhard-szakértőkkel: Mlle Mortier, Cuénot, Russo, de Lubac, Smulders (Maastrichban kerestem fel), d'Armagnac és még mások adtak tanácsot. Az Institut Catholique-on is az első évben olyan kurzusokat választottam, amelyek többé-kevésbé a krisztológiával és a patrisztikával kapcsolatosak. Teilhard

patrisztikai « gyökereit » is fel akartam kutatni. A tézis vezetőjéül még Eegenhovenben P. Boné (volt antropológiatanárom és Teilhard tudományos művének jó ismerője) barátját, a belga Paul Henry SJ-t ajánlotta. P. Henry az Institut professzora volt, de közben Amerikában is előadott, illetve mint Plótinosz-szakértő dolgozott a filozófus műveinek kritikai kiadásán.

Chantillyből jártam be Párizsba az egyetemre. A főváros melletti jezsuita skolasztikátusban, a volt Rotschild-kastély kibővített épületében nagyszerű könyvtár állt rendelkezésemre. Ezenkívül az ott tanító jezsuiták (köztük Ch. d'Armagnac), illetve különböző kutatómunkával foglalkozó rendtársaim (*Archives de Philosophie* szerkesztői, a *Dictionnaire de la Spiritualité* munkatársai stb.) nagy segítségemre voltak. Az Institut-ben felvettem a következő kurzusokat: Kannengiesser SJ — patrológia, Chenu OP — a középkori teológia módszere, Marlé SJ — Bultmann. Ezenkívül (az Institut és a Sorbonne megegyezése alapján) az École des Hautes Études-ön is választhattunk kurzusokat. Így eljártam a protestáns Cullman előadásaira, valamint a Szent Ambrussal foglalkozó Hadot szemináriumára.

Az első év jórészt a tájékozódással telt el (az említett kurzusok, anyaggyűjtés stb.). Minden lehető könyvet-cikket átolvastam, hogy « szituáljam » Teilhard krisztológiáját (kozmikus szempontok, teremtés-megváltás, evolúció-krisztológia, az emberi erőfeszítés megszentelése és a földi valóságok teológiája stb.). Főleg ez utóbbival kapcsolatban szaporodott az irodalom, jórészt a Zsinat (*Gaudium et Spes* konstitúció, vagyis az egyház és a világ viszonya) hatására. Számos szentírási kommentárt is olvastam, majd hozzáfogtam az egyházatyák tanulmányozásához. Ez utóbbiaknál is a Teilhard által gyakran idézett Szent Pál-szövegek kommentárjait figyeltem (a kritikai kiadások ezt megkönnyítették a szentírásai referenciákkal). Mindenekelőtt a Kolosszei-levél elején található Krisztus-himnuszt tartottam szem előtt (Kol 1,15-17), amelyet Teilhard oly gyakran idézett.

Csakhamar megállapítottam, hogy az anyag rendkívül bőséges; le kell szűkítenem a témát. P. Henryval és másokkal való beszélgetéseim után végül úgy döntöttem, hogy disszertációm tárgya nem közvetlenül Teilhard krisztológiája lesz, hanem egy egyházatyáé: Szent Ambrusra esett választásom. Így aztán *közvetve* Teilhard krisztológiájának néhány vonását is megvilágítom, amikor a szentírási-patrisztikai gyökerekre rámutatok. Egyébként Teilhard Szent Pálon kívül nemegyszer hivatkozott a görög egyházatyákra. Ambrus ugyan latin volt, de — amint ezt tézisemben kimutattam — sokban függött a görögöktől, főleg Origenésztől, Athanáztól és Vazultól. Különösen is arra figyeltem (természetesen mindig a mai krisztológia « rácsán » át olvasva a régi szerzőket), hogy miként látják Krisztus szerepét a teremtésben. Disszertációm címe ez lett: *Le Christ créateur chez Saint Ambroise.* (A megvédésre benyújtott gépelt szöveg 335 oldal. A könyvalakban megjelent munkáról később).

1966. október 30-án tettem pontot a munkára. A tézis megvédésére 1966. dec. 9-én került sor az Institut Catholique-on. A jury tagjai P. Henry SJ mellett Jean Daniélou SJ és A. Feuillet. Bejött velük az Institut rektora, Mgr. Hauptmann is, aki megnyitotta az « ülést ». Vagy tíz percen keresztül azt fejtegette, mennyire időszerű témát választottam. Amikor a Zsinaton a *Gaudium et Spes* tervezetét vitatták (ő maga is a szakcsoport egyik jelentős munkatársa volt), éppen azt hangoztatták, hogy az Egyház és a világ kapcsolatára vonat-

kozóan — a Szentírás és az egyházatyák alapján — ki kell dolgozni a krisztológia homályban hagyott szempontjait, többek között a « teremtő Krisztus » szerepét, ahogy én is tettem tézisemben.

Most a megvédés előtt elmondott « bevezetőm » alapján röviden összefoglalom munkámat. A *Gaudium et Spes* kezdetű konstitúció egyik szakaszának idézésével kezdtem (GS 45): « Isten Igéje, aki által minden lett, maga is testet öltött, hogy mint tökéletes ember mindenkit üdvözítsen és egybefoglalja (rekapitulálja) az egész mindenséget... Maga az Úr mondja:... én vagyok az Alfa és az Ómega, az első és utolsó, a kezdet és a vég (Jel 22,12-13) ». A konstitúció doktrinális részét fejezik be ezek a mondatok. Így tehát a II. vatikáni zsinat az emberről szóló tanítását, a világ és az ember rendeltetésére vonatkozó fejtegetéseit a teremtő Krisztus, minden dolog kezdete és vége égisze alá helyezi. Valójában nem tesz mást, mint összefoglalja az Újszövetség tanítását (többek között Szent Jánosra, Szent Pálra és a Jelenések könyvére hivatkozik), alkalmazva a hagyományos tanítást a világ új helyzetére. Éppen e kérdés időszerűsége indított arra, hogy a keresztény hagyomány fényében tanulmányozzam a Krisztus és a teremtés között fennálló viszonyt.

« Bevallom, hogy kezdeti tervem Teilhard-tanulmányaim gyümölcse volt. Először azzal kezdtem, hogy felmérem Kol 1,17 patrisztikai értelmezését, *hogy lássam*, vajon Teilhard de Chardin kozmikus víziója (aki gyakran hivatkozik a Kolosszeiekhez írt levélre és a görög atyákra) valóban megtalálhatja-e alapját a keresztény hagyományban. Teilhard eszmevilága döntő fontosságúnak tűnt nekem, miután sokat vitatkoztam marxista egyetemistákkal még a budapesti egyetemen. De különböző okokból kifolyólag módosítottam tervemet, leszűkítettem témámat Szent Ambrus krisztológiájára, annak is egy szempontjára: *A teremtő Krisztus Szent Ambrusnál* ». Így kezdtem a « leçon magistrale »-t.

Először az első századok egyházatyáit tanulmányoztam: előbb a Kolosszeilevél kommentárjait, majd — felhasználva a kritikai kiadások szentírási referenciáit — az első négy század atyáinak a Kol 1,15-17-re vonatkozó értelmezéseit. Hamar megállapítottam, hogy ezek a versek igen fontos szerepet játszottak a krisztológiai vitákban, és hogy igen gyakran más « klasszikus » szentírási szövegek társaságában fordultak elő: A Zsidóknak írt levél prológusa, a IV. evangélium kezdő himnusza az Igéről, 1 Kor 8,6, továbbá a Genezis eleje a teremtésről, egyes zsoltárok, Péld 8,22 stb. Számolnom kellett tehát ezekkel a « rokon » szövegekkel is.

De az anyag óriási volt. Ezért tehát egy kort, egy szerzőt választottam, éspedig Szent Ambrust. Egyrészt mivel az ő műveiben számos hivatkozást találtam az említett szentírási szövegekre, és krisztológiai értelmezései figyelemre méltók voltak; másrészt megállapíthattam, hogy ezeket az ambrusi szövegeket eddig nem méltatták kellő figyelemre. Elnagyolt vélemények, Ambrus felületes és hamis értelmezései gyakran igazságtalanul háttérbe szorították a milánói püspök teológiáját. Egyébként az az érdekesség is Ambrus felé vonzott, hogy egyrészt ő maga sokban függött a görög atyáktól, másrészt később olyan tekintélye volt a görög Keleten, hogy görög florilégiumokat állítottak össze műveiből. O. Faller SJ (aki sokat segített tézisem elkészítésében, amikor Sankt Blasienben rendelkezésemre bocsátotta Ambrus szókészletéről összeállított kartotékjait) a bécsi *Corpus*ban megjelent (vagy annak készülő) kritikai kiadásaival megkönnyítette feladatomat. Mindenek előtt Szent Ambrus teológiájának

(krisztológiájának) értelmezése kötötte le figyelmemet; csak a szükségnek megfelelően tanulmányoztam keresztény és profán forrásait (Vazul, Athanáz..., ill. Philón, Plótinosz...).

Munkám ezekre a kérdésekre akar választ adni: a milánói püspök számára milyen viszony áll fenn Krisztus és a két teremtés között? Más szóval: Milyen szerepe van a Fiúnak, isten*emberi* léte szerint az első és az új teremtésben?

Egy bevezető fejezetben megmutatom az első századok hitét Krisztus teremtői közvetítését illetően; — ez a hit a Niceai Krédóban kristályosodott ki (számos formulán keresztül): « consubstantialem Patri, per quem omnia facta sunt » (« aki egylényegű az Atyával, aki által minden teremtetett »). Ez a bevezetés lehetővé teszi, hogy történetileg is elhelyezzük Ambrus művét, aki niceai hit védelmezője volt az ariánusok ellen, főleg az illíriai ariánusokkal szemben.

Egy következő fejezet a kérdést szentháromságtani szempontból vizsgálja: Mi a szerepe a preegzisztens (örök) Fiúnak a teremtés művében. Itt főleg Ambrus dogmatikai műveit elemzem, bemutatva a « görög » és a « latin » szemlélet közötti különbséget. (Az előbbi hangsúlyozza az isteni személyek sajátos szerepét az üdvökonómiában, a második — főleg Ágoston befolyására, illetve az eretnekségekkel folytatott harc hatására — egyre inkább elmossa, « semlegesíti » ezt az üdvökonómiai szemléletet). Ambrus, aki sokban a görögöktől függ, még a két szemlélet elkülönülése *előtt* helyezkedik el. Milánó püspöke tehát még közelebb áll a Szentírás üdvösségtörténeti szemléletéhez.

A harmadik fejezetben az « üdvökonómiai » szempontokat mélyítem el. Ambrus, dogmatikai-polémikus írásaitól eltérően — exegétikai műveiben (Lukács-kommentár és zsoltárkommentárok) sokkal jobban kidomborítja ezt a szempontot, a *megtestesült* Ige szerepét a két teremtésben. A Fiú, aki istensége szerint teremtő, maga jön el, hogy *megmentse művét*, az első bukott teremtést. A « Képmás » eljön, hogy *megújítsa* azt, aki *ad imaginem* teremtetett. Minden az örök Ige *által lett*, minden *megújul* a megtestesült *Igében*. Minden azért létezik, mivel Krisztusnak léteznie kellett: a *Verbum incarnandum* volt a teremtés motívuma, célja. Mert az Atya eleve arra rendelt minket (*eleve*: még a teremtés előtt!), hogy fiai legyünk a szeretett Fiúban. Az Atya irgalmas szeretetét a keresztrefeszített Krisztusban akarta kinyilatkoztatni, — irgalmának és hatalmának megnyilatkozása a bűnök bocsánata. Csodálatos az első teremtés, de még csodálatosabb annak megújítása Krisztusban: az új teremtés, amely a feltámadt Krisztus Lelkének a műve. *Felix culpa* — énekli az Ambrus tanításától inspirált *Exultet*: szerencsés vétek, amely ilyen nagy Megváltót érdemelt! Szerencsés az első Ádám bukása, mert kiérdemelte a második Ádámot! Így tehát a megtestesült Igével való *cognatio* vagy *consortium* (rokonság, sorsközösség) révén lehetőségünk nyílt az isteni életben való részesedésre.

Ambrus tanítása a *teremtő Krisztusról* tehát szorosan kapcsolódik az *üdvözítő Krisztusra* vonatkozó tanításhoz. Ugyanakkor — amint utolsó fejezetemben megmutattam — megtaláljuk nála a *kozmikus* szempontokat is, éspedig Philón tanításától egyre inkább a fogságban írt páli levelek kozmikus víziójához közeledik. Tatiánusz, Origenész vagy Cezáreai Euzébiusz is meglátta a Logosz kozmikus szerepét a teremtésben, de náluk a szótériológiai szempont homályban marad. Ambrusnál mindkettő összhangban van. Számára a teremtés

műve nem valami kozmikus processzus eredménye, hanem a szabad isteni Szeretet kifejeződése, az Atya irgalmas szeretetéé, aki annyira szerette a világot, hogy egyszülött (saját) Fiát adta érte (vö. Jn 3,16; Róm 8,32).

Ambrust befolyásolta Philón és Origenész, akik (főleg az első) olyan felfogást sugalhattak volna neki, amelyben a teremtő Krisztus csupán csak valami eszköz lenne a kozmológiai genezisben és nem Isten-ember, egyetemes Közvetítő. De Ambrus eredetisége éppen abban van, hogy hűséges a páli és jánosi szótériológiához, jóllehet átveszi a philóni és origenészi Logosz néhány vonását. Tézisem utolsó fejezetében részleteztem szerzőm krisztológiájának kozmikus vonásait, amelyek a páli levelektől függnek (Kol 1; Ef 1). És itt rámutattam — *a közös forrásra hivatkozó — Ambrus és Teilhard szemlélete közötti hasonlóságokra.* Világos, hogy Ambrus még *statikus* világban mozog, Teilhard pedig mindent a kozmo-, antropo-, krisztog*enezis* távlatában ítél meg. Mindenesetre, azoknak az erőfeszítése, akik Teilhard de Chardin-nel integrálni akarják egy realista krisztológiába a kozmogenezist és az antropogenezist, a Kinyilatkoztatásban megtalálja alapját. Hivatkozhatnak a görög egyházatyákra is, akiktől sokban függ a milánói püspök. Ambrus és Teilhard egyaránt a « világba öltözötten » (*mundo amictus*) látja Krisztus. A Philónt követő Ambrus számára ez a szimbólum a Logosz-Főpapot jelzi, az evolucionista világképben gondolkodó Teilhard számára pedig az Egyetemes Krisztust. *A különböző szellemtörténeti összefüggés ellenére a képek ugyanarra a természetfeletti valóságra utalnak*: a megtestesült Ige, a meghalt és feltámadt Krisztus világ feletti uralmára.

Tézisem végén, K. Rahnerre hivatkozva (aki sürgette a khalkedoni krisztológiai modell megújítását), így következtettem: amikor a teremtés és a megtestesülés kapcsolatát vizsgálják a teológusok, a klasszikus (khalkedóni) krisztológia távlatait ki kell tágítani, és ki kell egészíteni a régi szemléletet. A teológusok beépíthetnék az evolucionista szempontot egy olyan távlatba (vízióba), amely számol egyszerre a Kinyilatkoztatás teljességével *és* a Logoszra vonatkozó régi spekulációkkal. Ez utóbbiak a Logosznak egy bizonyos keresztény-ség-előtti « krisztusi » szerepet tulajdonítottak a teremtésben, amely különbözik a láthatatlan Atya szerepétől. A főfeladat az lenne, hogy újra elhelyezzük a teremtést az üdvösségtörténetben, megvilágítva *Krisztus egyedülálló helyét* ebben a történetben. Ez lenne a teremtés valóban *teológiai* szemlélete.

Ettől a Krisztus-központú szemlélettől függ az emberi erőfeszítés és a történelem helyes megértése. Ehhez értékes elemeket szolgáltat a páli tanítástól és a görög atyáktól függő Szent Ambrus krisztológiája, — miként a később evolucionista távlatokban gondolkodó Teilhard de Chardin víziója is.

Íme röviden doktori disszertációm összefoglalása. Természetesen, a tézisben számtalan Ambrus-szöveget idéztem, elemeztem, összevetve azokat más egyházatyák tanításával, illetve a modern krisztológiai értelmezésekkel. Tézisem megvédésénél főleg a patrisztikában szaktekintélyt képviselő Daniélou hozott ellenvetéseket, kezdve a « teremtő Krisztus » kifejezés megkérdőjelezésével. Az exegéta Feuillet mellettem állt, hiszen többízben hivatkoztam kutatásaira, nevezetesen a fogságban írt páli levelekről szóló nagy monográfiájára, amelyhez Congar írt fontos bevezetőt, hivatkozva többek között Teilhard kozmikus krisztológiájára is.

Már Rómában dolgoztam a Vatikáni Rádiónál, amikor disszertációm — rövidítve — megjelent könyv formájában: *Le Christ créateur chez Saint Ambroise*, Augustinianum, Roma 1968, 166 lap. Számos pozitív kritikát kaptam (levelek Chenutől, de Lubactól stb. és folyóiratokban írt recenziók). Szinte mindenki kiemelte a téma időszerűségét.

Csak néhány visszhangot idézek ízelítőül. Megjegyzem, hogy az *Augustinianum* folyóirat már a könyv megjelenése előtt három számában leközölt egy-egy fejezetet; ezeket aztán megküldtem néhány szakembernek, köztük P. Chenunek és P. de Lubacnak. Már ezekre is kaptam tőlük kedvező visszhangot:

> P. Chenu írta 1967. jún. 28-án: « ... Milyen kedves emlékeket idéz fel bennem az *Augustinianum* hosszú cikke: 'A Fiú szerepe a Teremtésben Szent Ambrus szerint'! Mert nem felejtettem el élénk munkaüléseinket, beszélgetéseinket, közös kutatószenvedélyünket. A tárgyalt téma egyébként rendkívül időszerű, nem csupán mint a zsinati krisztológia kommentárja, hanem a világban-élő keresztények számára mint a hit jelenlegi megértése. Azt kívánom, hogy minél több ilyen szakszerű és részletes monográfia jelenjék meg, mint az Öné. Köszönöm, hogy ilyen hűséges 'öreg' professzorához, és testvéri tiszteletemet fejezem ki... »
>
> Ugyanő 1968. ápr. 30-án: « Kedvesem, testvéri és meleg köszönet. Nemcsak hűségéért, amelyre nagyon érzékeny vagyok, kedves emlékeket őrizve, — hanem azért a bőséges anyagért is, amelyet felajánlott elmélkedésemhez és teológiámhoz. *Teremtő* Ige, *megtestesült* Ige: csodálatos és nehéz tézis a Zsinat távlatában, — és mint a megújított teológia sürgetése!... ».

P. de Lubac, akivel még disszertációs munkám elején megismerkedtem és aki több jótanácsot adott elinduláskor (kezdetben, mint mondtam, Teilhard-ról akartam írni dolgozatomat),így reagált tanulmányaimra, majd a kész könyvre:

> 1967. jún. 21: « Igazán nagy örömet szerzett azzal, hogy elküldte ezt a cikket Szent Ambrusról. (De megnövekedett étvággyal várom a folytatást!) Igen érdekelt. Hozzájárul Ambrus valóságos 'rehabilitáláshoz', amit már régóta úgy óhajtottam. (...) És e tanulmány sajátos stílusa jelentős az egész teológiai munka számára. Másrészt e lapok szakszerű pontossága, mindazzal a háttérrel, amelyet feltételez, felfokozza kíváncsiságunkat a következő kutatások és még megjelenő cikkei iránt... ».
>
> 1968. május 11: « Újabb cikke Szent Ambrusról nemcsak nagyon szakszerű, hanem több szempontból is nagyon jelentős. Főleg arra figyeltem fel, amit mint újat mond a teremtés és a megváltás viszonyáról, valamint annak a fontos szempontnak megvilágítására, hogy mindegyik isteni Személy milyen sajátos szerepet játszik e művekben. Természetesen nagy érdeme az is, hogy rávilágít Szent Ambrus stílusának és gondolkodásának kiválóságaira is. Hálás köszönet, hogy elküldte. Ha még tudok dolgozni, remélem, hogy fel tudom használni... ». (Csakugyan, P. de Lubac később hivatkozik erre a tanulmányomra *La Foi chrétienne* c. könyvében, amelyet az Apostoli Hitvallás szerkezetéről írt, Aubier, Párizs 1969, 127. lap).

Végül P. de Lubac így reagál könyvalakban megjelent disszertációmra (1968. máj. 24):

> « Kevéssel az *Augustianum* cikke után megérkezett a teljes kötet. Újabb és még nagyobb köszönet! Teljesen hűséges maradt a kitűzött tervhez, amiről párizsi találkozásunk alkalmával beszélgettünk. Tökéletesen sikerült megvalósítania a tervet... Nem hittem volna, hogy ilyen sok anyagot fedez fel a témával kapcsolatban Ambrus tanításában. Szívből gratulálok! Munkája életbevágó a legidőszerűbb teológia számára, — akarom mondani a teológusok számára, akik a mai problémákra reflektálnak a hitben.

Örülök, hogy M. Feuillet olyan közelről megvizsgálta Teilhard-t Szent Pállal kapcsolatban... » — Utóiratban: « P. Bro OP javaslatára (a Cerf kiadó domonkos igazgatója) kibővítem azt a kis tanulmányt, amelyet idéz utolsó lapjain, és meg fog jelenni « Ateizmus és emberi érzék » címmel a « Foi Vivante » sorozatban... » (*Athéisme et sens de l'homme*, 1968, 151 lap, — a *Gaudium et Spes* ide vonatkozó szakaszainak kommentálása, gyakori hivatkozás Teilhard-ra!)

Amikor a Rádiónál a *Gaudium et Spes* kezdetű konstitúciót magyaráztam hosszú sorozatban, természetesen felhasználtam disszertációm eredményeit, sőt most már aprópénzre váltottam azokat a Teilhard-kutatásokat is, amelyek nem kerültek bele tézisembe (Lásd: *Az ember és világa*, Róma 1969, 293 lap).

De most még visszatérek a párizsi évekhez. Arról nem szólok, hogy ott Párizsban mint a Centre-Richelieu egyik egyetemista csoportjának lelkésze (a katolikus lelkipásztori központ vezetője a jelenlegi párizsi érsek, J.-M. Lustiger volt) hányszor hivatkoztam csoportos és magánbeszélgetésekben Teilhard-ra; hasonlóképpen európai előadókörútjaimon (magyaroknak). Csak néhány akkor kialakult, hazai személyekkel kötött kapcsolatomról akarok beszámolni, amelyek vonatkozásban vannak a Teilhard-üggyel.

Már — egy Rezeknek írt levelemet idézve — szó volt Rónay Györgyről és Dienes Valériáról. Tulajdonképpen egyik nem tudott a másik tervéről, egy Teilhard-válogatás otthoni kiadásának tervezgetéséről. Az 1968-ban Budapesten (Szent István Társulat) megjelent *Hit az emberben* c. Teilhard-válogatásról van szó, amelynek megszületésében némi részem volt.

Ehhez előbb néhány szót arról, mikor és hogyan ismerkedtem meg Rónayval és « Vali nénivel ». *Rónay* Györgyöt, a magyar értelmiség ismert képviselőjét meghívták Párizsba: 1965. márciusában a Francia Értelmiségiek Katolikus Központja tanulmányi hetén előadást tartott ezzel a címmel: « Istent képviselni ». Közvetlenül a Vatikán és a magyar állam között létrejött (1964-es) megegyezés után vagyunk. Rónay az akkori helyzetnek megfelelően beszél a dialógus lehetőségeiről. Főleg a keresztények tanúságtételét hangsúlyozza: « Nem világgá kiabálni a marxizmus esetleges hiányosságait a vallási jelenség értelmezésében; nem panaszkodni amiatt, hogy olyan hamis képet rajzol rólunk, amiben sehogyan sem ismerünk magunkra: hanem *tudni*, hogy mások vagyunk, és másnak *lenni* — ez a föladatunk, és ez a leghathatósabb módunk arra, hogy Istent hirdessük és képviseljük ». Ezek a kijelentések adják előadása vezérgondolatát, amelyet később még sok alkalommal variált. (Az előadás magyar szövege: *Szentek, írók, irányok*, Szt. István Társ., 1970, 237kk).

Rónay akkor már foglalkozott Teilhard de Chardin-nel is. Előző évben cikket közölt az *Esprit* c. folyóiratban « Teilhard a szocializmusban » címmel. Mostani előadásában is burkoltan Teilhard eszméire utalnak ezek a szavak: « Ha a marxisták úgy vélik, hogy a vallás, ez a népnek való 'ópium' elvonja az ember figyelmét földi kötelességeitől és jövőjétől: miért ne példáznánk nekik, hogy a hiteles hit és vallásosság éppen ellenkezőleg, iránytű számunkra a világ dolgai közt, melyek szenvedélyesen érdekelnek minket; s ha nagyra becsüljük, a nem hivőknél semmivel kevésbé, noha némileg másként, a földi, emberi, sőt anyagi értékeket, s kivált azokat, melyek a haladást szolgálják: nem hitünk elárulása árán becsüljük nagyra őket, hanem ezért, mert teljesen éljük hitünket » (Uo. 245).

Rónay előadását nagy érdeklődéssel hallgattam. Minthogy Pesten francia irodalmat tanultam, természetesen ismertem a francia irodalomról szóló esszéit, műfordításait. De mivel most Teilhard eszmevilágában éltem és az *Esprit*-ben már olvastam Teilhard-ról szóló írását (amely megerősített korábbi meggyőződésemben: igen lényeges a marxistákkal folytatandó párbeszédben Teilhard eszmevilága!), okvetlenül beszélni akartam Rónayval. Az előadás után találkoztam vele (ott volt szegény Gara László is). Előhoztam Teilhard-t. Rónay akkor jelezte, hogy szándékában áll egy magyar Teilhard-válogatás kiadása.

Itt mindjárt hozzáfűzöm, hogy hamarosan bíráltam Rónaynak azt a tanulmányát, amely az *Europe* Teilhard-számában jelent meg (T. halálának 10. évfordulójára, 1965-ben) « Teilhard és a történelem » címmel. Rónay eltúlozta azt a sokat hangoztatott ellenvetést, hogy Teilhard-nál olyan kevés szerepet kap a történelemben tapasztalható rossz, a bűn, a szenvedés, hogy túlságosan optimista stb. A *Vigilia* 1969. áprilisi számában már pozitívebb képet rajzol Teilhard-ról, a divatos « teilhardizmus »-on túl észreveszi, milyen jelentős ez a katolikus gondolkodó, mennyi indítást ad a kereszténység újragondolásához. Végkövetkeztetése: « Végeredményben tehát, mint minden nagy kezdeményezőnél, nála sem az az elsőrendűen fontos, mennyiben állnak helyt és mennyiben állják az időt — akár teológiai, akár természettudományos szempontból — egyes részletmegállapításai, hanem *az egésznek* az iránya, sodra, 'látomása'. Az irány pedig, ma már nyilván látjuk, helyes volt és hasznos ». Ezzel egyetértettem.

Hamarosan azonban megkezdtük a « dialógust » Rónayval más formában is. 1967. jan. 1-én megkezdtem működésemet a Vatikáni Rádiónál. (Hogy nem lettem teológiatanár Leuvenben, annak egyszerűen az az oka, hogy — Szabó János rendtársam hirtelen halála miatt — P. Orbán Miklósnak munkatárs kellett. Látva a munka fontosságát, elöljáróim « visszakértek » a belga provinciától, és a doktori disszertáció megvédése után Rómába küldtek.) A Zsinat utáni « nyitás » időszaka volt ez. P. Orbán (akkor még ő volt a magyar program vezetője) javasolta, hogy hívjam meg Rónayt: tartson pár előadást a Rádióban. Ez meg is történt 1968 nyarán. Három előadást olvasott fel ezzel a címmel: « Keresztény szellem és életérzés a mai magyar irodalomban » (lásd: *Szentek, írók, irányok*, 249-266), egyet pedig Claudelről. Nagyon lényeges volt eszmecserénk egy héten keresztül, amikor Róma nevezetességeit látogattuk. Azt mondhatom, ekkor igazán jó barátságot kötöttünk, — és ez tartott egészen haláláig. Később cikkeket kért tőlem a *Vigiliának*; otthoni látogatásaimkor felkerestem; átvett bizonyos adásokat tőlem a lapba stb. (Itt jegyzem meg, hogy 1968-ban meghívtam Pilinszky Jánost is: a rádióban három előadást tartott; Weöres Sándorral és másokkal is készítettem interjúkat stb. Egyre több kapcsolatom alakult ki a magyar szellemi élettel).

Rónay György volt a kinti magyarokkal való kapcsolatok egyik otthoni szorgalmazója. A svájci Sionban is részt vett (Pilinszkyvel) a katolikus-protestáns ökumenikus találkozón (1971 tavaszán). Az egyik elmaradt előadás helyett érdekes beszámolót tartott az « Egyház és vallás Magyarországon » témáról.

De most térjünk vissza *Dienes* Valériához. Kapcsolatunkról már egyetmást elmondtam másutt (lásd: *A rejtett Isten útjain*, Róma, 1980, 206-229). Most csak a Teilhard-ral kapcsolatos szempontokra térek ki. Először 1964 őszén váltottunk levelet Babits Mihályról. Majd elküldtem neki első könyve-

met, ahol Teilhard-ról is írtam. Tudtam, hogy Ő Bergson és Prohászka « tanítványa », tanulmányozza és fordítja Teilhard-t. 1965. áprilisában, kevéssel azután, hogy Rónayval találkoztam, Vali néni Párizsba jött, hogy egy Teilhard-válogatás ügyében tárgyaljon az illetékesekkel. Nem tudott Rónay terveiről (miként Rónay sem az övéről). Minthogy én már ismertem Mlle Mortier-t, elvittem a Teilhard-Alapítványhoz és bemutattam Vali nénit. Tárgyaltunk a lehetőségekről, engedélyről stb. Vali néni két délutánon át tartó eszmecserénk után felolvasott részleteket különös « naplójából »: Bergson-Prohászka-Teilhard-Dienes ötvözetű elmélkedések ezek, amelyekből később a *Vigilia* közölt részleteket, miután — mint Vali néni írta nekem 1965 júliusában — « kiásták azt a 60 évet »... (Ti. Vitányi Iván a magyar televízió számára interjút készített Valériával, akit hirtelen « felfedezett » a magyar közönség!) Az említett levélben már így számol be a tervezett Teilhard-antológiáról:

> « ... Amint Párizsban megbeszéltük, összeköttetésbe léptem Rónayval és ő az egész ügyet kezébe vette. Egy tegnapi megbeszélés folyamán megtudtam tőle, hogy a Szent István Társulat kész kiadni egy körülbelül 300 oldalas kötetet (...) Rónay szerint a kiadásra vonatkozó megegyezés is megtörtént. A kötetben mindenesetre az első lesz a La Place de l'Homme... (Az ember helye a mindenségben) és vele együtt a tudományos és filozófiai oldalról való bemutatkozás, azután mint második részt képzelem a lelki világra való kihatásait, amelyek a legteljesebben az Isteni Erőtérben vannak képviselve, de van a kötetek bőségében elég, ami ugyanazt a célt szolgálja. A megválasztást Rónayval való egyetértésben fogjuk megejteni... ».

Valéria Az Isteni *Miliőt* « Isteni *Erőtérrel* » fordította. Erről Rezekkel is, velem is levelezett. Végül is elfogadtuk a kifejezést. De ekkor már megjelent a *Benne élünk*. Ezért is nem akarták felvenni a készülő válogatásba. Lényegében Valéria elfogadta javaslataimat arra vonatkozóan, hogy milyen esszék kerüljenek a kötetbe. Fordítását Rónay nézte át. Miután ismertettem a Rádióban a *Hit az emberben* c. kötetet (ez volt az első Magyarországon megjelent Teilhard-válogatás), Valéria ezt írta 1969. nov. 3-án:

> « Kedves jó Feri, azonnal válaszolok nagy kedvességére. Legjobban azért a síremlékért, olyan nekem ez, mintha valahonnan válaszoltak volna, ahova annál az állomásnál van a bejárat. Köszönöm, amit írt a könyvről. Érkezik belőle Magának egy szeretetpéldány. (Meg is kaptam a dedikált példányt. Korábban már megküldte a Kiadó. Jóllehet a könyvön 1968 szerepel, csak 1969 derekán jelent meg). A Teilhard-szövegek magyarságáról sokat beszélnék, Feri. Nagy fájdalmaim vannak körülötte. Nem láttam a végső korrektúrát. Nagy nyitott kérdőjelek maradtak. Tudat vagy Eszmélet? Miliő vagy Erőtér? Reflexió vagy Eszmélődés? És még sok hasonló. Nem gondolja, hogy a Gondolathoz esetleg jobban hozzáfér, ha a fordítások nem mereven azonosak? Annyiszor elgondoltam ezt! Nem adtak alkalmat, hogy egy 'fordítói utószó'-ban kibeszélhessem magamat. De nem bírom ki a 'konvergens' és a 'komplikált' lefordítását. Sándor (Rezek) szövegébe, beleillik, az enyémbe nem. Ez csak annak speciális esete, hogy minden eszméletnek más Teilhard-ja van, — és mind igaz. És ezek a különbözések elmélyítik a Gondolat megismerését. Ha mindent meghagytak volna, akkor a Tudat gyártott nevet mindenütt a nem-készített Eszmélet szóval írtam volna, mint Bergson-fordításaim összes kötetében és Locke-fordításomban is. Ezt csak személyesen Ferinek mondom, hogy megértsem. Hiszen a néhai párizsi beszélgetésünkben már látta ezt. Három általam tervezett szám kimaradt (...) Emlékszik-e, hogy a könyv anyagát Magával leveleztük ki (*sic*)?... ».

A *Hit az Emberben* c. válogatásról otthon az *Új Ember* 1969. nov. 9-i számában Szigeti Endre írt ismertetést először. A végén a fordításról: « ... A magyar fordításról pedig elmondhatjuk, hogy remek, egyenértékű az eredetivel és egészében a magyar esszé-próza és a katolikus műveltség vitathatatlan nyeresége ».

Néhányszor részt vettem a Teilhard Barátai Társaság által szervezett Teilhard-napokon: kétszer Vézelay-ben, egyszer Royaumont-ban. Ilyen alkalmakkor sok Teilhard-szakértővel és Teilhard-« baráttal » ismerkedtem meg. A « nyugatiakat » nem sorolom fel. Megemlítem a romániai N. Tertuliant (a Viata Romineasca c. folyóirat marxista kritikusát), valamint két magyar marxistát: Varga Iványt és Tordai Zádort. E két magyarral 1965. szept. 4-12 között Vezelay-ben ismerkedtem meg. Sokat beszélgettünk Teilhard-ról és egyebekről. (Egy következő alkalommal Tordainak előadást kellett volna tartania Vezelay-ben, de nem jöhetett el). Teilhard-értelmezéseiket többször bíráltam.

Varga Iván már 1963 májusában cikket közölt a *Világosság*ban ezzel a címmel: « Megújhodás vagy eszmei válság? A 'Teilhard-jelenség' és ami mögötte van ». Az újabb katolikus filozófia egyik válságtünete — szerinte — a Teilhard-jelenség is. A tanulmányra rögtön reagáltam: egy nyugati magyar lapba magyarul, a *Documentation sur l'Europe Centrale* 1963. okt. 15-i számába (Louvain) pedig franciául írtam ismertetést és bírálatot. Varga a *Világosság* cikkében azt hangoztatta, hogy a katolicizmus nem tudja harmonikusan beilleszteni világképébe a modern társadalmi és tudományos fejlődés eredményeit. A haladó hívők, a « nyílt » katolicizmus képviselői keresik a kiutat a válságból. « Míg a perszonalizmus elsősorban egy vallásos antropológiát alakított ki a teológia helyébe, s a cselekvés körét főként a *társadalom* területére építette, Teilhard egy vallásos elemekkel áthatott evolucionista *természet*szemléletet helyezett tanítása középpontjába, s e területen törte meg a hagyományos dogmákat » (266. old.). Meddő kísérlet — állapítja meg Varga Iván — hiszen a vallás és a tudomány között kibékíthetetlen ellentét van. Teilhard életműve a példa rá, hogy ez az antagonizmus feloldhatatlan. « Az egyháznak saját, jól felfogott érdekében *el kell* ítélnie Teilhard de Chardin nézeteit, mert különben egész dogmarendszerével kellene szakítania » (273. old.).

Ez az utóbbi kijelentés súlyos. Miután ismertettem Varga tanulmányát, rámutatva a helyes vagy téves megállapításokra, főleg azt érzékeltettem, menynyire hamis az « eretnekség » vádja. Mindenekelőtt megvitattam a módszertani kérdéseket: Varga lényegében csak *Az Emberi Jelenség*et vette figyelembe, jóllehet ez a « fenomenológia » vagy hiperfizika csak egyik szintjét képviseli koncepciójának; a másik kifejezetten vallásos, a kinyilatkoztatásra támaszkodik (ezt a szintet képviseli *Az Isteni Miliő*). De Varga még *Az Emberi Jelenség* igazi « műfaját » (módszerét) sem látja helyesen. Igaz, Teilhard e könyv vége felé túllépi a fenomenológia (sajátos hiperfizikája) határait, mivel általánosított evolucionizmusa a *Mindenre* kiterjedő víziót (látomást) akar nyújtani. Mint gondolkodó *ember* túllép a *tudós* reflexiói korlátain, mert a szintézist keresi: meg akarja mutatni a tudomány és a vallás konvergenciáját.

Természetesen az Emberi *Jelenség* szintjén nem juthat el a transzcendens Alfához vagy Ómegához. De amint ő maga másutt megmutatta, az a tény, hogy *a tudomány mint olyan* nem képes kijelölni a jelenségek láncolatában egy Alfa pontot (a kezdet a titok ködébe vész), még nem jelenti azt, hogy a Te-

remtés ki van zárva. A teremtő aktus transzcendens okság, vagyis Isten nem egy szem az oksági láncolatban, hanem *létet adó* Ok vagy Forrás. Teremtve lenni annyi, mint lét szerint (ontológiailag) függni a Létteljességtől. Az ilyen metafizikai reflexiót *nem zárja ki* Teilhard fenomenológiája. Világos, hogy — az elmondottak alapján — a fenomének síkján nem beszélhetünk az eredeti bűnről sem. De mivel a dogma összefügg a monogenizmus-monofiletizmus problémájával, Teilhard (jegyzetben) « szituálja » a problémát, — a teológusokra hagyva a tulajdonképpeni dogmatikai kérdés tisztázását. Jegyezzük meg: fiatalkori írásaiban kifejezetten foglalkozott az eredeti bűn újraértelmezésével, és emiatt nehézségei is voltak feletteseivel. De *Az Emberi Jelenség* szintjén igazában csak *per accidens* merül fel a kérdés. Egyébként a monogenizmus az eredendő bűn « átöröklése » kapcsán vetődik fel, amelyet helyesen kell értelmezni. A mai katolikus értelmezés szerint az « átöröklés » egyrészt azt akarja kifejezni, hogy az emberi nem *egységet* alkot származásánál fogva (ezt a tudományos szinten igazolható mono*filetizmus* is alátámasztja), másrészt szolidáris a bűnben (= a megváltás igényében), hiszen mindaz, aki erre a világra jön, részese lesz e világ bűnös « szituációjának ».

Teilhard egyébként *Az Isteni Miliő*ben rávilágít a rossz, a bűn, a kárhozat kockázata — tehát a megváltás szükségessége misztériumaira. A Pokolról írt lángoló lapok pl. megrázóan hirdetik, hogy a « szeretetben egyesítő lángok ellenpólusaként ott van az elszigeteltségben megfojtó tűz. A teljes folyamat, amelyből fokozatosan megszületik az új Föld: *szétválasztással* egybekötött *összegyűjtés* » (MD, 187).

A teremtés és a megváltás (eredeti bűn) kérdése után az immanencia-transzcendencia viszonyát vizsgálja Varga Iván: panteizmust vél felfedezni *Az Emberi Jelenség*ben. A néha-néha félreérthető kijelentései ellenére (nem *Az Emberi Jelenség*ben) ez a pont az, ahol legkevésbé érheti vád Teilhard-t. Éppen ő volt az, aki megvilágította (a teremtés-fejlődés-természetfeletti kérdései kapcsán) a helyes viszonyt az Isten és a világ között. Teilhard-nál az Ómega-pontnak legalább három jelentése van: a fejlődés végpontja, a Végső Mozgató, a teljes Krisztus. A jelentés attól függ, hogy a fenomenológia, a metafizika vagy a teológia síkján mozgunk-e. A teremtés helyes értelmére már rámutattunk. Ami a természetfelettit illeti: amikor Teilhard krisztogenezisről beszél, Szent Pál tanítására hivatkozik, a titokzatos Test növekedéséről szóló katolikus tanítást fogadja el, azt értelmezi újra evolucionista távlatban. A kozmogenezis és a noogenezis, vagyis a természet és a gondolkodó személy fejlődése előkészítik az emberi nem Krisztusban való egységének természetes *feltételeit*. Teilhard már Blondel ellenvetéseire válaszolva megmagyarázta, hogyan érti ezt: « hogy a gyümölcs felhasadjon, meg kell érnie »; a világ természetes elemei, « amelyeket a természetfeletti átgyúr, hogy azok *többek* és *mások* legyenek », « szükségesek, hogy az üdvözülésnek tápot, megfelelő 'alapanyagot' adjanak; Krisztus természetfeletti teljessége a világ természetes teljességére támaszkodik. Vagy ahogy P. de Lubac magyarázta: az 'idők teljességének' páli gondolata érvényes Krisztus második eljövetelére éppúgy, mint az elsőre. Helyesen mondja tehát Teilhard: Krisztusnak a beteljesedéshez szüksége van a világfejlődés csúcsára, amint szüksége volt a fogantatáshoz egy Asszonyra. (Világos, hogy itt « feltételes szükségességről » van szó: *ha* egyszer Isten örök terve szerint így akarta átisteni a világot, ha a megtestesült Igéért teremtett mindent, ben-

ne akart összefoglalni mindent... Ezt Szent Pál tanítja; itt *csak* arról van szó, hogy számunkra a világ már nem statikus valóság, hanem fejlődő univerzum).

Végül Varga Iván helytelenül értelmezte a Szent Officium *monitumát* (és a vele kapcsolatos *Osservatore*-cikket is). Nem volt szó Indexre-tételről, elítélésről; főleg a hivatalos figyelmeztetés nem vonta kétségbe Teilhard jóhiszeműségét és igazhitűségét. Csupán kifejezéseinek, illetve egyes közlésre nem szánt írásainak félreérthető voltára hívta fel a figyelmet. A Vatikán *fél*hivatalosának cikke pedig, amely még H. de Lubacot is támadta, egyoldalú konzervatív álláspontot képviselt. (Méltán bírálták szakemberek).

Bírálatom végén arra következtettem, hogy Teilhard ügye, a « Teilhard-jelenség » nem a katolicizmus eszmei válságának jele, hanem inkább a megújuló katolikus gondolkodásnak egyik bizonyítéka. Teilhard, aki mélyen átérezte a modern kor problémáit, átélte a tudomány és a vallás feszültségeit, önmagában megvalósította a szintézist, és arról tanúskodik, hogy az útjavesztett mai ember csak Krisztusban találja meg léte értelmét. A kereszténveknek is megmutatja, hogy a tésztát gyúró asszony munkájától a papi tevékenységig, a munkától az imádságig, minden emberi erőfeszítés (a természetes is) közreműködik abban, hogy előkészítsük a teremtett valóságok nagy ostyáját a nagy átváltoztatáshoz, amelyet Krisztus Lelke valósít meg.

Varga Iván később részben módosította véleményét. Úgy látszik, a Vézelay-i Teilhard-napokon szerzett tapasztalatai is segítették a helyesebb látásban. A *Világosság* 1964. decemberi számában beszámol a Vézelay-i találkozóról « A dialógus lehetőségei » címmel. Ekkor először vett részt (Tordai Zádorral) a Teilhard-napokon; az ottani tapasztalatok nyilvánvalóan pozitíven hatottak rá. Hangsúlyozza, hogy a teilhardizmus alkalmas arra, hogy egy a világhoz alkalmazkodó egyház « ideológiájává » fejlődjék. A katolikus értelmiség körében az egész világon rohamosan növekszik Teilhard híveinek száma. A marxisták sok pontot találnak a teilhardizmusban az építő párbeszédre, és ezt szívesen folytatják az emberi haladás szolgálatában.

Én magam tehát a következő évben (1965-ben) ismerkedtem meg Varga Ivánnal és Tordai Zádorral. *Tordai* Zádor is sokat módosított az idők folyamán Teilhard-értelmezésén. Már 1964-ben is elmélyültebben elemzi Teilhard-t, mint Varga: Márkus György — Tordai Zádor, *Irányzatok a mai polgári filozófiában*, Gondolat 1964, 225-269. Annakidején erre a könyvre is reagáltam. (*Katolikus Szemle*, 1965/1, 5-19 lapok). Tordai akkor többé-kevésbé a hivatalos marxista álláspontot képviselte. Később önállóbb, árnyaltabb lett. Ezért most inkább azt a tanulmányát ismertetem, amely először a *Vigilia* 1973. szeptemberi számában látott napvilágot majd, a Gondolat kiadónál megjelent, *Az Emberi Jelenség* új magyar fordításának (fordították: Bittei Lajos és Rónay György) bevezető tanulmányaként: « Miért érdekli Önt, a marxistát Teilhard de Chardin? ». Most röviden összefoglalom a Vatikáni Rádióban 1973. okt. 2-án elhangzott kritikámat. Maga a könyv kicsit késve jelent meg, bár 1973 szerepel rajta. 1974. febr. 14-én adtam hírt róla.

Tordai bemutatva Teilhard egyik főművét, *Az Emberi Jelenség*et, kitér egy központi kérdésre, amelyet a marxisták gyakran hangoztatnak: a tudomány és a hit összeegyeztethetetlen. A tanulmányíró elmondja, miért érdekli őt Teilhard, azt is megvallja, hogy Teilhard művét a keresztény-marxista dialógus

egyik « területének » tartja. A Vézelay-ben jó pár evvel azelőtt elkezdett párbeszédünk « folytatásaképpen » 1973. okt. 2-án a következőket mondtam a Rádióban.

Ez a dialógus azért tűnik fontosnak, mert Teilhard egyik főművének marxista bemutatásáról van szó, és ezen belül is a Teilhard-i életmű központi kérdéséről. Teilhard számtalan írásában, levelében hangsúlyozta azt, hogy missziójáról ebben látta: összeegyeztetni Istennel mindazt, ami jó a modern világban, feloldani a keresztény hit és a modern tudomány közötti antinómiát; megmutatni azt, hogy amit ő sajátos helyzeténél fogva önmagában megvalósított — a két világ szintézisét — az mások számára is lehetséges. Teilhard szándéka és személyes szintézisének *ténye* körül nem lehet vita. Tordai maga is leszögezi ezt: « Teilhard a hitnek és a tudásnak őbenne lévő egységét kivetíti a világba és a világnak Istennel való egységévé tárgyiasítja ». Vagyis a marxista filozófus nem tagadja, hogy Teilhard-nak sikerült megvalósítania a személyes szintézist, csak ennek objektív (egyetemes) értékét-érvényét vonja kétségbe. Tordai szerint Teilhard, aki mélyen hivő keresztény volt, a hitet úgy kezeli, mintha a tudásból következne; a fenomenológiai leírásból « észrevétlenül átcsúszik az ideológiába ». Ezekután Tordai azt próbálja megmagyarázni, hogyan lehetséges ez a paradox felfogás. És itt az istenhitről alkotott véleményét fejti ki, hangsúlyozva azt, hogy Isten létét semmiféle ésszerű érveléssel nem lehet állítani, — Isten léte a hit kérdése. Ez a hit pedig döntésen alapul, de nem « tudásra » támaszkodik. « Minden tudományos elméletre rá lehet építeni egy vallási világképet, s ezt éppen azért, mert a kettő között nincs logikai kapcsolat. Teilhard elméletét éppen ez tette elvileg lehetővé. Ámde éppen ezzel került elvileg ellentétbe, amikor hitvilágát az evolucionizmusból próbálta levezetni».

Mit szólunk Tordai reflexióihoz? Anélkül, hogy — idő hiányában — elemeznénk a katolikus felfogást Isten természetes megismeréséről (megismerhetőségéről), szögezzük le: nem osztjuk Tordainak (lényegében protestáns felfogást tükröző) nézetét a természetes istenmegismerésről, jóllehet mi is valljuk azt, hogy az istenhit végső soron szabad döntés dolga. Igaz az, hogy a legszigorúbb logikai érv sem elégséges *önmagában* ahhoz, hogy valakit a hit aktusára késztessen. De most nem is erről van szó, hanem arról, hogy vajon minden ésszerű érvelés lehetetlen Isten létével kapcsolatban? Tordai Kantra utal, aki — szerinte — kimutatta, hogy a hagyományos istenérvek nem meggyőzőek és nem elfogadhatók. Ezt az állítást csak részben írjuk alá. Tény az, hogy bizonyos apologetikák vagy teodiceák érvelése (Teilhard-ról lévén szó gondolunk itt az ún. kozmológiai istenérvre) nem volt meggyőző. Sőt, gyakran logikailag hibás volt. De Kant ellenvetéseire alapos választ adott Joseph Maréchal SJ *Le Point de départ de la Métaphysique* c. ötkötetes munkájában. A transzcendentális módszert követve kimutatta, hogy az Abszolútum burkolt állítása a szellem dinamizmusának konstitutív feltétele. Más szóval ez azt jelenti, hogy ha igazoljuk a transzcendens okság elvét (és ez különbözik a tudományos okságtól, amely csak a jelenségeket rendezi), akkor már igazoltuk azt is, hogy az emberi értelem a *véges világból kiindulva állíthatja* a transzcendens Végtelent.

Miért mondjuk el mindezt? Azért, mert Tordai Teilhard vállalkozásának paradox, ellentmondásos voltát úgy akarja kimutatni, hogy már *eleve* lehetetlenséget lát a tudomány és a hit összekapcsolásában, minthogy a tudás (érte-

lem) és a hit (minden ésszerűséget nélkülöző opció) között logikai hiátust tételez fel.

De lássuk, miként valósítja meg szándékát maga Teilhard. Egészen sematikusan így foglalhatjuk össze « dialektikáját », amelyet kétségtelenül (a jó értelemben vett) apologetikai szándék mozgat:

1) A világ, nevezetesen az élők világának *tanulmányozása* során felfedezte az evolúciót, amely az egyre nagyobb komplexitás (bonyolultabbá válás) révén az ember felé mutat, vagyis a nagyobb tudat (conscience) felé. Megtalálta tehát azt a kulcsot, « paramétert », amely a fejlődés irányát és jelentését (értelmét) feltárja.

2) A spiritualista fejlődéselmélet felfedezése a *hivő tudóst* továbblendíti kutatásában. Túllép az ún. hiperfizikán (sajátos módszerét nevezi így, amely a szoros értelemben vett természettudomány és a metafizika között elhelyezkedő « fenomenológia »), hogy az egyetemes világfolyamat *végső* jelentését keresse. « Elkerülhetetlen — írja *Az Emberi Jelenség* Figyelmeztetőjében —, hogy a Mindenre kiterjedő látásmódban ne érintkezzék a Tudomány és a Vallás. Mint a délkörök a pólushoz közeledve, akként a Tudomány, Filozófia és Vallás szükségképp összpontosul a Minden szomszédságában. Azt mondom: összpontosulnak, egy pont felé tartanak, de nem keverednek össze ». Teilhard gyakran hangoztatta, hogy számára *koherencia* az igazság egyik kritériuma.

3) Éppen a koherencia, a harmónia adja a kulcsot totalitásra törekvő világértelmezéséhez. (« Csak az egész, a minden érthető », mondotta Blondel). Minthogy a *hivő ember* a kinyilatkoztatásból tudja, hogy a világnak nemcsak kezdete, hanem a vége is a személyes Istenben van; pontosabban: a világ végső Ómega-pontja a világba lépett, megtestesült Igének Plérómája (a *teljes* Krisztus), aki Testében, az egyházban még növekszik a beteljesedés felé, Teilhard összekapcsolja az egység felé tartó világfolyamatot (a « teremtő egyesülést ») és a kinyilatkoztatás mindent « rekapituláló » Krisztusát. Így születik meg a teljes látás: a nagyobb szellemiség felé tartó fejlődés (amely « kínokon » keresztül valósul meg, « keresztúthoz » hasonlít) előkészíti a világegyetem végső beteljesedését, a Parúziát. Az egyház kiépülését (és az emberiség egyesítését) megvalósító « krisztogenezis » majd Istenbe torkollik, amikor Isten lesz minden mindenben (1 Kor 15).

Ezt az átfogó látomást (amelynek mozzanatait « szétbontottuk » és sematikusan érzékeltettük) egyaránt bírálták a tudomány és a filozófia-teológia oldaláról. A tudomány és a filozófia emberei extrapolációkról beszéltek (lényegében ezt képviseli Tordai is); egyes teológusok viszont panteizmusról, illetve a természetes és a természetfeletti rend összekeveréséről. De hangsúlyoznunk kell, hogy *Az Emberi Jelenség*ben (Tordai szinte csak ezt veszi figyelembe) Teilhard nem kifejezetten metafizikusként beszél, még kevésbé a teológia szintjén mozog. A *jelenség* szintjén kíván maradni még akkor is, amikor a *keresztény* jelenségről ír a kötet végén. (Nem zárja ki, hogy ezt a jelenséget mélyebb vonatkozásaiban is lehet vizsgálni; másutt ő maga is kifejezetten a kinyilatkoztatásból indul ki). A sajátos dimenziót, amelyben a hit isteni eseménye lejátszódik, a teológus vizsgálja, csak hittudomány mérheti fel a maga teljességében. De mivel az üdvösségtörténet az empirikus történelembe is beíródik (a

Megtestesülés miatt), lehetséges a keresztény jelenség megfigyelése a hit aktusán kívül is.

Mivel most a marxista filozófussal dialogizálunk, inkább a kritika másik oldalát, a tudományos-filozófiai ellenvetést vesszük figyelembe. Abban igazat adunk Tordainak, hogy a tudomány *mint olyan* sohasem juthat el Isten felfedezéséhez. Bizonyos értelemben igaz Renouvier kijelentése: « Az ateizmus a tudomány igazi módszere ». (Bizonyos értelemben, — ha ti. ez a tudomány nem « hitvallás » ellenkező előjellel, tehát nem szcientizmus, hanem egyszerűen « semleges » módszer). A tudomány feltételezi az adott világot (nem kutatja végső eredetét) és módszerénél fogva csak a fenoménekre, az empiriára korlátozódik. Immanens magyarázatot ad: rendezi a jelenségeket és rámutat azok összefüggéseire, törvényszerűségükre, világban maradó oksági viszonyaikra. Bármit talál is a tudomány *mint olyan* (nem a tudós!), az nem az Abszolútum, mert ez a transzcendens valóság — meghatározásánál fogva is — túlesik a jelenségeken, tehát a tudomány kompetenciáján is. Innen van az, hogy mindig gyanús és kétértelmű, ha valaki « tudományos » (értsd: természettudományos) okoskodással és oksággal akarja bizonyítani Isten létét.

Másrészt viszont, ha a tudós metodológiai szándéka, egy bizonyos természetes mechanizmus alapján, abszolút ítéletté alakul át, akkor ideológia lesz, szcientizmus, tudományvallás. A tudományra hivatkozó ateizmus éppúgy tarthatatlan, mint az Isten létét tudományos érvekkel (= természettudományos okssággal) bizonyító teizmus.

Ha jól megfigyeljük, nincs belső ellentmondás Teilhard objektív szintézisében sem. Amikor a *tudós* mint olyan felfedezte a fejlődés értelmét (legalábbis a teljes látást eredményező rekurrencia-törvényt *választotta*), átadja a szót a *filozófus*nak (mégha maga Teilhard azt állítja is, hogy nem akar metafizikát űzni), majd a *hivő* a kinyilatkoztatás fényébe állítja a tapasztalással, szerzett, illetve reflexióval kapott « tudást ». A « meglátások » a Minden szomszédságában találkoznak: a konvergencia és a harmónia teljesen evidens lesz, amikor a különböző szinteken mozgó « ismeretek » szintézisbe olvadnak. Az Igazság fénye kigyúl.

Részben igaza van Tordainak, hogy a szintézis, *a teljes látás a hivő tudós személyében* valósul meg. De ez a szintézis nem csupán szubjektív választás (irracionális opció) eredménye, és nem is csak egyedi eset. Az emberi szellem Abszolútumot kereső dinamizmusáról van szó, és ez egyetemes, *miként egyetemes érvényűek a metafizikai istenérvek is, még ha nem is bizonyítanak ennek és ennek a konkrét embernek.* Az istenhit ugyanis végső soron az egész személy elkötelezését jelenti. És kegyelmi ajándék, miként a keresztény hit is. (A keresztény hit « megalapozása » külön probléma). Végeredményben Tordainak a hit irracionális (egzisztenciális választás!) jellegére vonatkozó *kizárólagos* állításait bíráltuk. Ami Teilhard szemléletét illeti: figyelmes reflexióval ki lehet bontani életművéből — a megfelelő szintek megkülönböztetésével — egy olyan apologetikát, amelynek egyetemes érvénye is igazolható. Az Ómegára vonatkozó, burkoltan bölcseleti elgondolásait nem dolgozta ki kellőképpen. Ugyanígy krisztológiai meglátásait sem. A filozófusok és teológusok feladata, hogy továbbfejlesszék, kibontsák termékeny intuícióit. De az *emberi jelenség* szintje is (amely Teilhard reflexiójának egy mozzanata) *hitre invitáló* (nem

kényszerítő) meglátásokat nyújt. Nem alaptalan tehát, ha Teilhard a könyv végén a kereszténységet a « Jövő vallásának » nevezi, — levonva « látomása » végkövetkeztetését.

Most, hogy ezt a Tordainak szóló kritikámat ide másoltam, szeretnék hozzáfűzni néhány megjegyzést. Annakidején még első könyvemben (*Világnézetek harca*, 152-153) idéztem Georges Crespy protestáns teológust, aki Teilhard teológiájáról írt könyvében megállapította: « az a világegyetem, amelyet Teilhard szemlél és leír, *végső soron felülről* kapja szilárdságát ». És helyesnek tartottam ezt a megállapítást, amint később ezt igazolta az éleslátó H. de Lubac is éppen témánkba vágó eszmefuttatásában (*Blondel et Teilhard de Chardin*, Beauchesne, Párizs 1965, 109-126: « Envergure et limites de l'oeuvre Teilhardienne »). H. de Lubac Blondel és Teilhard fontos levélváltását teszi közzé és kommentálja. Teológiai szempontból talán a legjelentősebbek ezek az Auguste Valensin közvetítésével történt emlékiratváltások. H. de Lubac még két fontos tanulmányt csatolt a könyvhöz: az egyik éppen a teilhard-i mű horderejéről és korlátairól szóló, Teilhard módszerével foglalkozó írás.

H. de Lubac is hangsúlyozza, hogy a szintézisre törekvő Teilhard-nál milyen lényeges szerepet játszott az igazság felfedezésében a *koherencia* és a *totalitás*. Ő maga, Teilhard írta 1936-ban: « *Az igazság* nem más, mint a Világegyetem teljes koherenciája önmaga valamennyi pontjához viszonyítva ». És de Lubac hozzáfűzi: « Mindig meg volt győződve arról, hogy a konvergenciák keresésében elért siker a legjobb kritériumot nyújtotta, mivel ha 'erőfeszítés nélkül megvalósítjuk a Valóság Szintézisét, akkor ez csak az Igazság lehet' ». H. de Lubac ezután szembenéz azokkal az ellenvetésekkel is, amelyeket Tordai is képvisel. Megengedi, hogy amikor Teilhard a tudomány síkjáról átment a metafizikai, illetve a teológiai síkra, nem mindig ügyelt kellőképp arra, hogy megmagyarázza nyelvezete analogikus voltát. De éppen az analizáló természettudományos módszerrel szemben hozott újat szintézisével, amelyre a mai szellemiségnek annyira szüksége van: meglátásaival ösztönzést adott a tudományos teóriáknak, a filozófiának és a teológiának egyaránt. Végül P. de Lubac így összegezi Teilhard sajátos fenomenológiáját (vagy 'hiperfizikáját'):

> « Egyszóval: 'a Valóság legfőbb lendülete (mouvement) a Szintézis', és a Fizikának el kell ismernie — mintegy meghosszabbodva egy bizonyos 'Hiperfizikában' vagy 'Ultrafizikában — ezt a 'világfejlődést mozgató egyetemes törvényt'. — Csak akkor kezdjük felfedezni az egyetlen tartósságot (consistance) és az egyetlen lehetséges eredetiséget, azokat, amelyeket 'szintétikus' összetevőjük ad a létezőknek: mert mindegyik számára éppúgy, mint a világegyetem egészére érvényes, hogy 'minden felülről szilárdul meg', — vagy, ami ugyanazt jelenti: 'az előre-esés (sodródás)' révén. Így bármilyen valóságot tanulmányozzon is az ember, 'fokozatosan' addig lendül, hogy 'a Világ végéig jut el', — vagyis fokozatosan felfele haladva eljut minden létező végső Principiumához. — Ez tehát röviden összefoglalva P. Teilhard vezérgondolata 'fenomenológiájában'. Az analízist a szintézissel folytatja, éspedig úgy, hogy a létezők 'külső oldalától' (Dehors) a 'belsőbe' (Dedans) hatol, és az ún. 'pozitív' tudományból megnyitja az átmenetet a metafizikai kérdezés felé. Ez a módszer lehetővé teszi számára először azt, hogy — az Evolúciót tanulmányozva — lássa, a szakterületek vagy a fázisok összekeverése nélkül, 'a Fizika-Kémia és a Fizika-Morális törvényeinek' kibomlását. De ez a fenomenológia, miután elvitte 'a tudomány klasszikus határain túlra, olyan fontos lépést jelent, amely hozzájárul a világról való gondolkodás módszertanának haladásához'. És azután a keresztény dogmatikában, amelyet máshonnan kapott, megtalálja egyszerre

a megerősítést és a kiegészítést, amely lehetővé teszi számára azt, hogy megmeneküljön a látszatok szédületétől és hogy elgondolja a mindenséget; és ugyanakkor, túl 'az iskolás kérdéseken', megtalálja a múlt teológiai szintéziseinek lendületét ». (H. de Lubac, *Blondel et Teilhard de Chardin,* pp. 116-117.).

H. de Lubac szokása szerint folyton Teilhard írásaira hivatkozik. Többek között elsőnek idézi a jegyzetben Teilhard egyik (1921-ben Párizsban tartott) előadását: « Tudomány és Krisztus, vagy analízis és szintézis ». Módszertani szempontból ez talán egyik legfontosabb összefoglalása annak, hogy « az Anyag tudományos vizsgálata miként segíthet és kell is hogy segítsen felemelkednünk egészen a isteni Központig » (lásd: *Út az Ómega felé*, P. Rezek fordítása, 367-374). Miután kimutatta, hogy analitikus kutatómunkája során a tudomány nem találhat Istenre, a második részben a szintézist jelöli meg az isteni Központba vezető útnak. Egyáltalán nem becsüli le az analitikus kutatást, de hangsúlyozza: « Hogy eljussunk a Világ fényes, szilárd, abszolút zónájába, ahhoz nem arra van szükségünk, hogy *a lefelé legmélyebb*, vagy *a hátunk mögött legtávolabbra levő* felé tartsunk, hanem afelé, *ami legbensőségesebb a lélekben és legújabb a jövőben.* Az Elemi-fokúban és a Múltban annyira nincs titok, akárcsak a kontinensek és a szakadékok földrajzi mélyén. Csak *délibábos elképzelés* miatt gondoljuk azt, hogy a dolgok igazi titka az *eredetükben* rejlik. (A 'kezdeti pontok' mindig úgy futnak el szemünk elől, akárcsak a *látóhatár széle.*) A dolgok eredetét ugyanúgy nem lehet megtalálni, mint ahogy képtelenség megmarkolni *egy folyó forrását*: 'crescit eundo': úgy növekszik, ahogy egybegyűlnek a vízcseppek és amint előretör a folyó árja. A világ magyarázatát és szilárdságát egyre jobban vonzó és megszilárdító felsőrendű Lélekben kell keresnünk, aki nélkül a Világegyetem gyökeresen porfelhős állapota sohasem jutott volna ki a kezdeti sokaság állapotából. Aki látni tud, annak az Anyag elemzése azt nyilatkoztatja ki, hogy az elsőség, a főhely a Szellemé » (*Út az Ómega felé*, 371-372).

Itt tehát a « teremtő egyesülés » alapvető meglátásáról van szó. A világot érteni akaró szellemnek is ezt a teremtő egyesülést, a szintézist kell követnie, ha a végső Principiumot, az isteni Központot fel akarja fedezni. A « lényünk által meghódított egység », a « szellem uralma a test felett, szenvedélyeink összhangba hozása és szublimálás » révén egyre jobban előrejutunk « az anyag útjain ». « S erőfeszítéseink szorgalmas összpontosítása révén minél jobban közeledünk ahhoz a közös központhoz, ahová tartanak a Világ elemei, annál inkább lesz kötelező az is, hogy mi, a Világmindenség gondolkodó atomjai, 'szerkezetileg' rendeljük alá magunkat egyre hatalmasabb kapcsolatoknak, az egyre jobban ismert központ vezérként irányító, egyetemes befolyásának: vagyis egyre jobban kell imádnunk. Barátaim, halvány szándékom sincs, hogy a keresztény dogmákat pusztán azoknak a tulajdonságoknak vizsgálatából vezessem le, amelyeket eszünk ismer fel a Világ szerkezetében? Mi azt valljuk, hogy Krisztus a Világmindenséget beteljesítő, szintézist teremtő elv; tehát több-valami, mint ennek a Világnak minden eleme együttvéve; vagyis Őt nem lehet *levezetni a Világból*, annak ellenére sem, hogy a Világ Őreá vár (...).

S most már ezt kérdezem: kicsoda maga Krisztus? Nyissák ki a Szentírást, olvassák el a legkomolyabb és leghitelesebb lapjait. Kérdezzék meg az Egyházat, hogy melyek a leglényegesebb hittételei. Azt a választ kapják: Krisztus

nem olyan járulék, amit a Világ nyakába lehetne akasztani, nem díszruha, nem olyan király, amilyennek mi elképzeljük, nem nagybirtokos... Krisztus az alfa és az ómega, a kezdet és a vég, az alapkő és a boltozat szerkezeti kulcspontja, Teljesség és Beteljesítő. Krisztus tökéletesít mindent és mindennek megadja a szilárdságát. Krisztus a Világ belső Élete és Fénye; minden teremtett szellem egyetemes összpontosulása küszködve, erejét megfeszítve tart Felé és általa valósul meg egyesülésük. Krisztus az egyetlen, nagy-nagy értékű és szilárd Központ, amely a Világ eljövendő csúcsán ragyog, azoknak a sötét és örökké szűkölő lefelé zuhanó régióknak ellenpólusán, ahová lekalandozik a Tudomány, amikor az Anyag és a Múlt útján száll alá.

Barátaim, íme keresztény szemünk elé tárul az a mélységes összhang, amely egybekapcsolja és egymás alá rendeli a sokaságnak és az egységnek a zónáját, a Tudománynak lényegesen analitikus területét és a Vallásnak magas fokú szintetizáló régióját... » (*Út az Ómega felé*, 373-374).

Epilógus: A Vatikáni Rádiónál

Miután 1967. jan. 1-én elkezdtem új munkakörömet a Vatikáni Rádió magyar osztályán, « dialógusom » egyre szélesedett. (Bizonyos mozzanatokat már jeleztem, kicsit előreszaladva az eseményekben). Nehéz lenne most már folytatnom a többé-kevésbé időrendi áttekintést. Rádiós adásaimban, könyveimben, előadásaimban, különböző folyóiratokban (*Mérleg, Szolgálat, Katolikus Szemle, Vigilia, Teológia...*) közölt cikkeimben vagy könyvszemléimben tovább figyeltem a Teilhard-jelenség alakulását, beszámoltam, kritikát modtam vagy írtam.

Teilhard eszméi szinte a vérembe szívódtak fel: mindig jelen voltak. Erről későbbi írásaim is tanúskodnak. Nehéz lenne itt elmondani azt, hogy mit jelentettek ezek a meglátások nemcsak a másokkal, hanem a *magammal folytatott* párbeszédben is. Itt — jobb szó híján — Teilhard *lelkiségére* gondolok, amely talán a legmélyebben belém ívódott. Az « intim » Teilhard, a Naplók, lelkigyakorlatos feljegyzések, bizalmas levelek rokonszenves, vívódó (és szorongó) Teilhard-ja él leginkább bennem. Sok íróval, gondolkodóval megismerkedtem — könyvekből és személyesen is; sokan hatottak rám. De P. de Lubac-on kívül (akit személyesen is ismerhettem) talán leginkább Teilhard alakította eszmevilágomat. *H. de Lubac-on keresztül is Teilhard.*

Olyan baráti szívű és mélyre látó személyek, amilyen Dienes Valéria is volt, megsejtették ezt a szellemi « rokonságot ». Hadd idézzek itt Vali néni két leveléből, amelyeket akkor írt, amikor megkapta *H. de Lubac az Egyházról* c. könyvemet, ahol megrajzoltam de Lubac portréját és válogatást hoztam írásaiból (1972. okt. 25-én írta).

« Kedves jó Feri, azonnal válaszolok erre a könyvre, nagyon köszönöm. Már az első lapok is olyan gondolatmelegséggel töltik meg az eszméletemet! Meg akarom ismerni a Maga gondolkodásán át, és az ő szavaiból ezt az embert. Milyen Teilhard-os feje van, de jó volt, hogy a címlapra tették! — Tudja, Feri, mi, akik nem tanultunk teológiát, úgy állunk ezekkel a gondolatokkal szemben, — mint: Egyház, Misztikus Test, Eukarisztia — hogy valamilyen

lelki valóság él bennünk róluk, hogy próbáljuk azt egy bizonyos belső empiriával körülvenni, amit ezekről a hozzáértők mondanak, de végeredményben mindig arról van szó, hogy ez a belső « beszélő pont » megszólaljon s ezzel ezt a belső empiriát gazdagítsa. Vannak könyvek, amelyektől fel*szín*esedik (azaz színessé válik!) minden, ilyenek a Maga könyvei, ezért kérem annyira őket; és, úgy látszik, ilyen belső intenzitás-növelő a P. de Lubac beszélése is. Én szeretek úgy magamtól is rálátni a teológia világára, ezek az én személyes benyomásaim, szeretem őket szavakba önteni. Párizsban egyszer mutattam valamit belőle — a kis katekizmusból merített ismereteim alapján. Mivel magamnak írok, mindenhez hozzá merek nyúlni gondolataimmal. Ennek a saját szememmel való nézésnek minden felgazdagodásáért köszönöm, Feri, minden írását. Sokat fogom visszatérőleg olvasni ezt a könyvét is... ».

1972. nov. 11-én még visszatér a könyvre: « Kedves jó Feri, meg akarom mondani Magának, milyen jól esik ilyen öregen olvasni ezeket az írásokat, amelyek a P. de Lubac és a Szabó Ferenc agyában, vagy inkább egyesített énjében fogantak, és nálam most egyre bizalmasabb otthont találnak. Látja, én már nem azért olvasom ezeket — és nem is azért kérem el Magától a könyveket, — mintha még mindig érvényesen meg akarnám gondolni és megválaszolni, vagy továbbformálni őket, amint az ember fiatalabb állapotában teszi. Azért kérem és olvasom őket, hogy járják be az eszméletem mezőit, a régieket és a keletkezőket. Nekem már csak a gondolatok továbbéléseire van szükségem, ha nem is mondom el soha senkinek; de ebből az lesz, hogy megújultabban lépdelek tovább, míg könyveit olvasom, és miután már múlttá válva fejlődik tovább. Amint most ebben a de Lubac-könyvben tőle is, Magától is olvasok, az nekem a legtöbbször régi álmok teljesedése, valósággá testesülése sok minden fiatalkori vallásgondolatnak ellenére, amelyeknek elégtelenségét láttam akkor s amit életem egy nagy szakaszára fel is tudtam adni a 'szabadság' jelszóval, hogy 'most majd egyedül járok'. *Ezt* a katolikumot, ha fiatalon is kapom, sohase tudtam volna odahagyni... ». (Ezután még egy konkrét kérés, néhány apróság, majd így fejezi be Vali néni): « Meg lehetett érteni ezt a levelet? Régi már a barátságunk! ».

Meghatódva írtam ide e levélrészleteket. A « vallomás »-műfajban talán nem tűnik szerénytelenségnek. De arra szerettem volna példaképp hozni, hogy *hogyan lehet* folytatni a *belső dialógust*, hogyan *szeretném* én magam is egyre inkább ezt a belső « empiriát » megtapasztalni; — úgy asszimilálni Teilhard-t, de Lubacot (és még néhány « mesteremet »), ahogy Vali néni tette Bergsonnal, Prohászkával, Teilhard-ral és — szerény közvetítésem révén — de Lubac-kal is. Közvetíteni is, továbbra is; kibontakoztatni a szétterebélyesedett párbeszédet hivőkkel és nem-hivőkkel, és egyben gazdagítani a « belső empíriát ». Aztán az igazán megéltet ismét továbbadni, hogy mások is gazdagodjanak.

Róma, 1982. augusztus.

François Russo S.J.

1909. június 28-án született Párizsban. Apja, Domenico Russo olasz újságíró volt, anyja: Eugénie Noël. Középiskoláit 1919-1926 között Neuilly Sainte Croix-kollégiumában és Versailles-ban, a Sainte Geneviève-iskolában végezte. 1929-ben a párizsi Politechnikumra (mérnökképző egyetemre) iratkozott be; 1942-ben jogi doktorátust szerzett. 1933-ban belépett a jezsuita rendbe, 1943-ban szentelték pappá. 1945-50 között a Politechnikum egyetemistáinak lelkésze; 1951-1961 között és 1966-tól mostanáig a francia jezsuiták *Études* c. folyóiratának munkatársa. 1960-tól a Nemzetközi Katolikus Központ tanácsadója az UNESCO-nál. Számos tanulmánya jelent meg a tudomány és a technika történelmi, filozófiai, közgazdasági és szociológiai szempontjairól. A kérdéskör népszerűsítésén túl szakmunkákba és enciklopédiákba is írt a témáról. Tagja több tudományos Bizottságnak vagy Társaságnak. Főbb munkái: *Histoire de la pensée scientifique*, La Colombe, 1950; *Éléments de Bibliographie d'Histoire des sciences et des techniques*, Hermann, 1954; újabb, átdolgozott kiadása: 1969; *Pour une Bibliothèque scientifique*, Collection « Points » n. 30, Seuil, Párizs 1972. Előkészületben egy 500 oldalas munkája a *tudományok történetéről*. — F. Russo már fiatalon terjesztette Teilhard eszméit; sok Teilhard-kutatónak tanácsokat adott, kapcsolatban áll a Teilhard-Alapítvánnyal. Több tanulmányt írt Teilhard-ról, néha a Galilei-esethez hasonlítva a « Teilhard-ügyet » (a Galilei-kérdés történetének ugyanis egyik legjobb szakértője).

François Russo S.J.

RÓMA ÉS TEILHARD

E cím alatt nem akarjuk tárgyalni azoknak a nehézségeknek tanbeli szempontjait, amelyek Teilhard és római felettesei között felmerültek, sem azok emberi és lelki szempontjait: ezeket a kérdéseket már kimerítő munkák kifejtették [1]. Szándékunk csupán az, bármennyire szigorúnak és kevéssé vonzónak tűnik is, hogy jellemezzük azoknak az intézkedéseknek természetét és horderejét, amelyeket a római hatóságok hoztak Teilhard-ral kapcsolatban, és megkíséreljük azok kiértékelését.

Mivel a negatívnak mondható közbelépések mind 1964 előtt történtek, úgy tűnik, ma már teljes őszinteséggel és tárgyilagossággal megtehetjük ezt.

Számunkra a következő igazolja ezt a tanulmányt: nemcsak a nagyközönségnél, de még szakemberek körében is tájékozatlanságot és pontatlanságokat figyelhettünk meg ebben a témakörben. Márpedig ez a kérdés, túl azon a tényen, hogy Teilhard sorsának és eszmevilágának megértéséhez is fontos, olyan nehézségeket vet fel, amelyek túlmutatnak a Teilhard-eseten: a teológiai kutatás feltételeinek és az egyházi tanítóhivatal gyakorlásának problémáiról van szó, amelyek szempontjából a Teilhard-eset különösen is tanulságosnak tűnik.

« Római hatóságok » kifejezésen értjük először is, az általában elfogadott jelentés szerint, az Egyház tanító és kormányzó hivatalának legfőbb fórumait, vagyis a Pápát és közvetlen hivatalait, az Államtitkárságot és a Kúria különböző szerveit, nevezetesen a Szent Officiumot, amelyet ma Hittani Kongregációnak neveznek. De kiterjesztve a jelentést, ezt fogadja el az olvasó, « római hatósággal » jelöljük Jézus Társasága generálisát is, mivel legtöbbször ő állt kapcsolatban Teilhard-ral e kérdések tisztázásában.

Figyelnünk kell azokra a módokra, ahogyan ezek a különféle fórumok megnyilatkoztak: többé-kevésbé hivatalos szövegek, szóbeli megfigyelések; ezenkívül e fórumok egymás közti kapcsolatai, amelyeket, mint látjuk, gyakran nehéz megragadni.

De amikor a Teilhard-ral szembeni intézkedéseket vizsgáljuk, világosan különbséget kell tennünk különféle jellegű írásai között is: e formális kérdésnek igen nagy jelentősége van, hogy helyesen értékelhessük a római intézkedéseket. Mert ezeknek a közbelépéseknek jellegét és szigorúságát egy-egy kérdéses szöveg « nyilvánossága » szerint kell megítélnünk, tehát — amint majd látjuk — aszerint, hogy Teilhard mennyire dolgozta ki, szánta többé-kevésbé végérvényesnek írását.

---

[1] A legfontosabbak: H. de Lubac, *La Pensée religieuse du Père Teilhard de Chardin* (Aubier, 1962) és *Teilhard posthume* (Fayard, 1977); René d'Ouince, *Un Prophète en procès: Teilhard de Chardin et l'Église de son temps* (I-II, Aubier, 1970).

Ebből a szempontból Teilhard nem szaktudományos írásait a következőképp osztályozhatjuk, kezdve a bizalmas írásokon, egészen a legismertebbekig:

— *Lelkigyakorlatos jegyzetek* és *Napló*,

— *Levelek*,

— *Esszék*: hosszabb-rövidebb írások, ritkán haladják meg a 60 gépelt oldalt; ezek leggyakrabban a kereső gondolatait fejezik ki, amelyek egyáltalán nem igénylik a végérvényességet. Egyébként Teilhard-nak nem állt szándékában közlésük. Közeli barátainak szánta őket, hogy irányítsák keresésében, és megjegyzéseikkel segítsék azok megjavítását. El kell ismerni, hogy ezek az írások elég gyorsan elterjedtek sokszorosítások útján szélesebb körökben is; olyanok is olvashatták őket, akiknek Teilhard eredetileg nem szánta esszéit. Ennek ellenére aránylag szűk körű közönségséghez jutottak el.

— *Folyóiratcikkek*: legnagyobb részük az *Études*-ben (18), több pedig a *Revue des Questions scientifiques* (Louvain) számaiban jelent meg. (Ez utóbbi folyóirat, tudományos jellege ellenére, 1947 és 1949 között elfogadott Teilhard-tól olyan cikkeket, amelyek messze túllépték a szoros értelemben vett szaktudományosságot, bár nem kifejezetten vallásos síkra helyezkedtek).

— *Könyvek* (eredetileg is könyvnek szánta őket Teilhard): *Az Isteni Miliő* és *Az Emberi Jelenség*. Ismeretes, hogy ez a két könyv nem jelenhetett meg Teilhard életében.

Az írások helyzetét csak bonyolította az a tény (Teilhard nem szigorúan szaktudományos írásairól van szó, amelyeknek csoportjait az előbb felsoroltuk), hogy a legtöbbjüket Teilhard halála után közzétették, így bárki olvashatta őket, olyanok is, akiknek a szerző nem szánta őket. A római tanítóhivatal tehát joggal foglalt állást Teilhard olyan műveivel kapcsolatban, amelyek csak esszék (« kísérletek ») voltak, tehát nem nagyközönségnek szánt « próbálkozások ».

Még pontosabban, hogy helyesen értelmezzük a Teilhard-ral szembeni intézkedéseket, igen fontos, hogy szem előtt tartsuk a következő pontokat:

1) Amikor esszékről van szó, és még inkább, amikor bizalmasabb jellegű feljegyzésekről, Teilhard írásai nem végleges állásfoglalást fejeznek ki, hanem *keresést*: Teilhard eszmélődésének csak egy állomását rögzítik. Ez áll még *Az Emberi Jelenség*-re is, amelyről a javítások után néhány évvel kijelentette, hogy nincs vele teljesen megelégedve. Egyébként ez a munka szemében csak egy diptichon egyik oldalát képviselte, a másiknak a « Keresztény Jelenség »-nek kellett volna lennie. A halál megakadályozta terve megvalósításában, de több esszéje e másik munka vázlatának tekinthető.

2) Teilhard eszmevilága számos ponton továbbfejlődött élete során, jóllehet alapvető intuíciói és szempontjai változatlanul megmaradtak.

Ha eszmevilágát meg akarjuk ítélni, számolnunk kell ezzel a fejlődéssel, tehát nem egy adott dátumú esszéjénél kell megrekednünk, ha a teljes gondolatot meg akarjuk ismerni.

3) Még ettől a fejlődéstől függetlenül is, ha pontosan meg akarjuk ismerni Teilhard gondolatát egy adott kérdésről, hasznos, ha *minden* olyan írását figyelembe vesszük, amely ezzel a kérdéssel foglalkozott, mivel kevéssé koordinálta esszéit.

4) Márpedig Teilhard magyarázóinál nem igen figyelhetjük meg azt gondot, főleg római és más ellenfeleinél, nevezetesen az *Osservatore Romano* 1962. jún. 1-i számának cikkében, amelyről később szólunk. Viszont azt sem szabad felednünk, hogy Teilhard legrégebbi magyarázói nem ismerhették minden írását, hiszen csak gépelt példányokban forogtak közkézen. Ezt becsülettel el is ismeri az *Osservatore Romano*, de csak a cikk végén. Viszont az említett figyelem kiváló mértékben tapasztalható P. H. de Lubac *Páter Teilhard de Chardin vallásos eszmevilága* (1962) c. művében, valamint P. Fessard egyik tanulmányában (« P. Teilhard vallásos és kozmikus víziója », *Mélanges offerts au Père de Lubac*, III, pp. 223-248).

I. *A római hatóságok közbelépései Teilhard ügyében*

Mielőtt a tényekről szólnánk, több megjegyzést kell tennünk.

1) Legelőször is ki kell emelnünk a következő alapvető tényt, amit még gyakran nem ismernek: *a Pápák mindig visszautasították Teilhard elítélését.* Az ellene hozott római intézkedések, bármennyire kínosak voltak, bármennyire a vele szembeni bizalmatlanság jelei voltak is — egyébként sohasem volt biztos, hogy közvetlenül a Pápától eredtek — és nem tekinthetők úgy, hogy eszméit mint a katolikus hittel ellenkezőket ítélték el.

2) A Teilhard eszmevilága elleni legtöbb, leghevesebb és legkifejezettebb reakció olyan teológusok oldaláról támadt, akik egyáltalán nem függtek a Római Kúriától, ellentétben azzal, amit egyes magyarázók, még jól informáltak is, mondtak.

3) Kétségtelen, hogy Róma álláspontja Teilhard-ral kapcsolatban jelentősen módosult az idők folyamán, főleg a Zsinat óta, amely egyébként több teilhard-i eszmét átvett (lásd alább, 4. jegyzet). Ennek ellenére nem lehet azt állítani, hogy az Egyház álláspontja teljesen megváltozott vele kapcsolatban, amint ezt néhány újságíró sugallta Casaroli bíboros levele alkalmával. Csupán olyan változásokról van szó, amelyek alapjában nem érintik az Egyház tanbeli állásfoglalását.

4) Már Teilhard halála előtt, nevezetesen az 1950-es *Humani generis* körlevél idején (erről később szólunk), de méginkább a későbbi években, az Egyház jobban szituálta az ember eredetének és az *eredendő bűn*nek a problémáját. A természettudományokra hagyta a kérdés egyes szempontjait, amelyeket korábban magának tartott fenn, és többé már nem helyezkedik szembe a tudomány végkövetkeztetéseivel, amely — anélkül, hogy tagadná a monogenizmus lehetőségét —, módszertanilag nem zárhat ki a priori más hipotéziseket; egyébként is a tudomány igen nehezen fogadhatja el az első emberpár fogalmát. Ezenkívül az egyházi gondolkodásban árnyaltabban és helyesebben értelmezik *Isten* (*teremtő*) *közbelépésének* fogalmát, bár teljesen még nem tűnt el a « dologi » értelmezés. Az említett doktrinális fejlődés hozzájárult ahhoz, hogy a római kifogások enyhüljenek.

Figyelemre méltó a következő tény is: a római hatóságok kezdetben csak « negatív » módon érdeklődtek Teilhard eszmevilága iránt, tehát csak arra figyeltek, ami szerintük kikezdhetné a hitet, amit teljesen nem tudtak elfogadni.

Lassankint azonban burkoltan vagy kifejezetten számba vették Teilhard intuícióinak pozitívumait is: tehát olyan nézeteket, amelyeknek jelentőségét el kellett ismerniök. Pl. a fejlődő világ vallási jelentése és a keresztény gondolkodás szükséges nyitottsága a modern természettudományos gondolkodás felé.

Soroljuk fel most a tényeket:

— Teilhard-nak *megtiltották Az Isteni Miliő* és *Az Emberi Jelenség* közzétételét. Nem minden írása közzétételét, hiszen nem kifejezetten szaktudományos írásai közül több cikk alakban megjelent. Az előbb említett tilalom a rendi generálistól jött.

— Teilhard-nak *két ízben megtiltották a tanítást* nem tisztán tudományos területeken. Először 1926-ban katedrát kapott a Párizsi Institut Catholique-on (rektora akkor Mgr. Baudrillart volt), de aztán el kellett hagynia, mivel egy az eredeti bűnről szóló esszéje széles körökben közkézen forgott. A második alkalommal, 1948-ban felajánlották neki a Collège de France egyik katedráját, de a jezsuita generális megtiltotta neki, hogy elfogadja.

Ugyanakkor ne feledjük, hogy 1919-1926 és 1946-1950 között Teilhard számos *konferenciát* tartott Párizsban; ezek nem váltottak ki ellenkezést a római hatóságoknál, kivéve a következőket: 1947-ben magánjellegű tilalmat kapott, hogy természettudományokon kívüli problémákat ne tárgyaljon; 1950-ben pedig szintén magánjellegű utasításra számkivetésbe ment.

— Teilhard-t két ízben *száműzték* Párizsból. Először azután, hogy az Institut Catholique tanszékétől megfosztották. Ekkor Kínába küldték; tudományos munkásságának nagyrészét itt valósította meg. Másodszor 1946-tól tartó párizsi tartózkodásának 1950-ben vetettek véget; azt kérték, hogy New Yorkban telepedjék le. Utoljára 1954-ben járt Franciaországban (egy konferenciát tartott), akkor is gyorsan vissza kellett térnie New Yorkba.

— A *Humani generis* kezdetű enciklika (1950. aug. 12) az ember eredetének szentelt rövid szakaszban nem idézi Teilhard-t, de olyan kérdéseket érint, amelyeket katolikus körökben ő tárgyalt leginkább és legbővebben. Ezt olvassuk:

> « Az Egyház nem tiltja meg, hogy az evolúció tana a két oldalon álló tudósok körében kutatás és vita tárgya legyen, amennyiben azt keresi, hogy vajon az emberi test már létező és élő anyagból vétetett — mert a katolikus hit kötelez bennünket, hogy fenntartsuk az emberi lélek közvetlen Isten általi teremtését — a tudományok és a teológia jelenlegi állása szerint ».

Jegyezzük meg, hogy az Egyház legfőbb tanítóhivatalának egy dokumentuma első ízben hagyja jóvá, mégha kissé félénk módon is, azt a tételt, hogy az evolucionizmus, bizonyos korlátok között, teljesen összeegyeztethető a keresztény hittel. Ebből a szempontból a szöveg Róma Teilhard-ral szembeni magatartásának pozitív oldalát képviseli.

Van azonban az enciklikának egy másik szakasza a poligenizmusról: ez sokkal kritikusabbnak tűnik, és nehezebben összeegyeztethető a tudománnyal, a fentebb említett okok miatt.

> « ... az Egyház gyermekei nem fogadhatnak el egy olyan tant, amelynek védelmezői vagy azt vallják, hogy a Földön Ádám után voltak igazi emberek, akik nem tőle

származtak le természetes nemzés révén, tőle, mint mindenki első atyjától; vagy hogy Ádám ilyen több első atyának összességét jelöli (...) Az ilyen tan nem lenne összeegyeztethető a kinyilatkoztatott igazság forrásainak tanításával és azzal, amit az egyházi tanítóhivatal előad az áteredő bűnről, minthogy ez a bűn egy Ádam által valóban elkövetett személyes bűnből ered, amely mindenkire kiterjedt a nemzés által és mindenkiben megvan mint sajátja » [2].

— *Teilhard műveinek közlését* megkezdték mindjárt halála után, Jeanne Mortier kisasszony, Teilhard munkatársa kezdeményezésére, aki írásainak törvényes örököse volt. Elsőnek még Teilhard halála évében, 1955-ben *Az Emberi Jelenség* jelent meg (*Oeuvres* I). Az utolsó kötet (*Oeuvres* XIII) 1976-ban látott napvilágot. A törvényes örökösödésen kívül estek Teilhard *Lelkigyakorlatos füzetei*, a *Napló* és a *Levelek*: ezeknek közzététele folyamatban van.

Annakidején a római hatóságok azt kérték a katolikus könyvkereskedőktől, hogy ne árusítsák ezeket a műveket. Ez az ajánlás néhány év múlva már elveszítette időszerűségét. Egyébként a művek közzététele nem alkotta semmiféle római megrovás tárgyát.

— A Szent Officium *Monituma* egy rövid latin dokumentum, a Hivatal jegyzője írta alá, 1962. jún. 30-án kelt. A Szentszék félhivatalosa, az *Osservatore Romano* 1962. júl. 1-i száma tette közzé. Teilhard-nál « súlyos tévedések »-et bélyegez meg, de egyáltalán nem jelzi, hogy ezek miben állnak. Ebből a szempontból Galilei elítélése kielégítőbb, mivel legalábbis a neki tulajdonított tévedéseket világosan előadja.

Szükségesnek tűnik a *Monitum* szövegének itteni leközlése, egyrészt mivel tartalma nehezen érthető ma is, másrészt mivel hozzácsatoltak egy cikket (később szólunk róla), amely egészen más természetű dokumentum, és amely — sajnálatos módon — sok zűrzavar okozója lett.

« P. Pierre Teilhard de Chardin néhány műve gyorsan terjed és nagy sikernek örvend.

Anélkül, hogy ítéletet mondanánk a pozitív tudományokat érintő szempontokról, nyilvánvaló, hogy ezek a művek filozófiai és teológiai síkon olyan kétértelműségektől, sőt súlyos tévedésektől hemzsegnek, hogy sértik a katolikus tanítást.

Ezért a Szent Officium kongregációjának eminenciás és főtisztelendő Atyái arra szólítják fel az Ordináriusokat, a szerzetesintézmények és a szemináriumok elöljáróit, valamint az egyetemi rektorokat, hogy óvják a szellemeket, különösen is a fiatalokét azokkal a veszélyekkel szemben, amelyeket P. Teilhard de Chardin és tanítványai művei jelentenek.

Kelt Rómában, a Szent Officium Palotájában, 1962. június 30-án » [3].

Az *Osservatore Romano* 1962. júl. 1-én első oldalán közölte ezt a *Monitum*ot.

---

[2] Az Enciklika elolvasása után P. Teilhard ezt írta egy barátjának: « Nem érzek sem keserűséget, sem elbátortalanodást; egyszerűen folytatni akarom utamat abban az irányban, amely — úgy tűnik — pontosan a Róma által kívánt és kért dogmatikai realizmus felé irányul ». (P. Pierre Leroy S.J., *Lettres familières de Pierre Teilhard de Chardin mon ami, 1948-1955*, Centurion, 1976, 74. lap.).

[3] Francia szöveg: *Doc. Catholique*, 1962, col. 949.

— Ugyanezen a napon, szintén az O. R. első oldalán, egy hosszú olasz cikk jelent meg, amely azt akarta leleplezni, ami Teilhard írásaiban ellentétes lenne a keresztény tanítással. A cikket név nélkül közölték. Szemére veti Teilhard-nak, hogy nézetei a következő pontokon ellenkeznek a keresztény tanítással: a teremtés eszméje; a Kozmosz és Isten közötti viszony; Krisztus, a Megtestesülés és a Megváltás; a Szellem és az Anyag; a Bűn. Ezenkívül azt állítja, hogy Teilhard rendszerének sajátja: « bizonyos módon naturalizálja a természetfelettit ».

Különös módon a névtelen szerző a cikk végén kijelenti, hogy Teilhard számos írásában az idézett szövegek mellett sok más is van, amelyek gyakran semlegesíthetnék a cikk által előadott negatív értelmezést, és hogy számolni kell mindezekkel a szövegekkel — és számos ilyen van! — hogy tárgyilagosan ítélhessük meg Teilhard-t.

— Az *Osservatore Romano* ugyanezen cikke idézi P. H. de Lubac könyvét: *Páter Pierre Teilhard de Chardin vallásos eszmevilága*. Helyesli P. de Lubac kritikus megjegyzéseit, de hozzáfűzi « alapjában véve P. de Lubac megvédi P. Teilhard eszmevilágát és azt magasztalja ». A névtelen szerző kijelenti, hogy nem osztja P. de Lubac kedvező ítéletét.

Márpedig két hónappal a *Monitum* megjelenése után a Jézus Társasága legfőbb elöljárója, P. Janssens levelet írt P. de Lubacnak könyvéről; e levél hangneme egészen más, mint a *Monitumé* és az *Osservatore Romano* cikkéé. Íme ennek a levélnek a szövege:

> « Főtisztelendő Atyám, Pax Christi.
>
> Elolvastam megjegyzéseit az *Oss. Rom.* 1962. júl. 1-i számában megjelent névtelen cikkre vonatkozóan, amely P. Teilhard de Chardin-ről ír. Nagyon megértem, hogy ez a cikk fájdalmasan érintette Önt, de *pillanatnyillag* nem tűnik időszerűnek, hogy a Szent Officiumnál közbelépjek. Jelenleg az igazság ügyét jobban szolgáljuk csendes szenvedésünkkel, mint a gyors tisztázásokkal. Egy bizonyos idő után (néhány hónap múlva?) meglátjuk, mit tehetünk. Itt is, másutt is, sokan változást remélnek.
>
> Teljesen egyetértek Önnel: könyve P. Teilhard művének első, nagyon fontos kifejtését jelenti, és — magának a *Monitum*nak a szellemében — « óvás » Teilhard eszmevilágának lehetséges extrapolációi ellen, amelyek nem egyeztethetők össze az Egyház tanításával. Úgy véltem, hogy könyve az Egyházat és az igazságot szolgálja, ezért akartam, hogy közzétegyék. Nem bántam meg ezt a döntésemet.
>
> Főtisztelendő Atyám, szentmiséibe ajánlom magamat. Szolgája a mi Urunkban. 1962. aug. 27 ».

Tegyük hozzá, még mindig P. de Lubac könyvével kapcsolatban, hogy a Szent Officium kérésére P. Generális azt kérte P. de Lubactól, hogy halassza el könyve tervezett fordításait, amelyeknek szerződését már aláírták. Két év múlva megszünt ez a tilalom.

— A *II. vatikáni zsinat* nem foglalkozott közvetlenül P. Teilhard eszméivel, de nevét gyakran idézték a bizottságokban és magánbeszélgetésekben, ilyen van olyan irányban. Teilhard befolyása, bár nehezen kivehető, számos zsinati dokumentumban fellelhető. A *Gaudium et Spes* kezdetű konstitúcióban megjelöltek egy mondatot, amely szinte szóról-szóra megtalálható Teilhard-nál:

« A jövő azoké lesz, akik a holnapi nemzedéknek az élet és a reménység indokait tudják adni »[4].

— *Casaroli bíboros levele.* A bíborosállamtitkár Mgr. Poupard-hoz, az Institut Catholique akkori rektorához intézte e levelet abból az alkalomból, hogy az Institut Catholique-on 1981. május 18-án megemlékeztek Teilhard születésének századik évfordulójáról.

Érdemes idézni ezt a nagyon pozitív hangú dokumentumot. Mert jóllehet nem a Tanítóhivatal tulajdonképpeni dokumentuma, igen magas szinten a Szentszék véleményét fejezi ki, másrészt néhány megjegyzést igényel.

« Monseigneur,

A nemzetközi tudományos világ, és még tágabban az egész értelmiségi világ arra készül, hogy megünnepelje P. Pierre Teilhard de Chardin születésének centenáriumát. Kutatásainak meglepő visszhangja, és hozzá személyiségének kisugárzó ereje és gondolatainak gazdagsága tartósan megjelölték korunkat.

A természet mély értékének hatalmas költői intuíciója, a teremtés dinamizmusának éles látása, a világ fejlődésének hatalmas víziója társult nála tagadhatatlan vallási buzgósággal.

Ugyanakkor állandó törekvése, hogy párbeszédet folytasson kora tudományával, továbbá rendíthetetlen optimizmusa a világfejlődéssel szemben, jelentős visszhangot adtak intuícióinak a szavak zenéjén és a képek varázsán keresztül.

Ez a gyakran lírai formát öltő szintézis, amely teljesen a jövő felé irányul, valamint az egyetemes szenvedélyes keresése, hozzájárultak ahhoz, hogy kétségektől gyötört kortársainknak visszaadják a reménység ízét. Ugyanakkor a tárgyalt problémák összetettsége, valamint a megközelítési módszerek változatossága menthetetlenül olyan nehézségeket vetettek fel, amelyek jogosan indokolttá teszik ennek a rendkívüli műnek kritikus és derűs tanulmányozását, — tudományos, filozófiai és teológiai szinten egyaránt.

Kétségkívül a centenárium ünneplései a Párizsi Institut Catholique-on, a Museum d'Histoire Naturelle vagy az UNESCO keretében, valamint a Notre-Dame székesegyházban, jó alkalmul szolgálnak arra, hogy serkentsék a szembesítést — a kutatási szintek helyes módszertani megkülönböztetésével, a szigorú ismeretelméleti követelmények kívánalmai szerint.

Kétségtelen az is, hogy korunk — túl e merész szintéziskísérlet felfogásbeli nehézségein és kifejezésbeli hiányosságain — megőrzi annak az embernek egységes élettanúságát, akit lénye mélyén megragadott Krisztus, és akinek főgondja volt az, hogy egyszerre tisztelje a hitet és az észt, és mintegy előre válaszolt II. János Pál felhívására: « Ne féljetek, nyissátok meg, tárjátok szélesre Krisztusnak a kultúra, a civilizáció, a fejlődés hatalmas területeinek kapuit ».

Boldog vagyok, Monseigneur, hogy a Szentatya nevében közvetíthetem ezt az üzenetet a kollokvium minden résztvevője számára, amelyen Ön elnököl a Párizsi Institut Catholique-on P. Teilhard de Chardin centenáriuma alkalmával, és biztosítom hűséges odaadásomról.

Agostino Casaroli bíborosállamtitkár ».

---

[4] Vö. H. de Lubac, *Teilhard posthume,* X. fej: « Teilhard a II. Vatikáni Zsinaton » 145-155. oldalak.

Ehhez a levélhez hozzá kell csatolnunk a Szentszék Sajtóterme 1981. júl. 1-i közleményét:

> « Egy bizonyos sajtószerv úgy értelmezte (Casaroli bíborosállamtitkárnak) Mgr Poupard-hoz intézett levelét P. Teilhard de Chardin születésének centenáriuma alkalmával, mint a Szentszék e szerzővel szembeni korábbi állásfoglalásainak revízióját, nevezetesen a Szent Officium 1962. jún. 30-án kiadott *Monitumá*nak revízióját, amely jelezte, hogy a szerző műve kétértelműségeket és súlyos doktrinális tévedéseket tartalmaz.
>
> Azt a kérdést tették fel, hogy vajon megalapozott-e ez az értelmezés.
>
> Miután megkonzultáltuk a Bíborosállamtitkárt és a Hittani Kongregáció bíborosprefektusát — e Kongregáció a Szentatya rendelkezése szerint tudomást szerzett e levél tartalmáról —, tagadólag válaszolhatunk a kérdésre. Casaroli bíboros levele, ahelyett, hogy a Szentszék korábbi intézkedéseinek revíziója lenne, több szakaszában fenntartásokkal él, amit több újság elhallgatott; az említett fenntartások pontosan az 1962. júniusában kelt *Monitum* ítéletére hivatkoznak, jóllehet a levél kifejezetten nem említi ezt a dokumentumot ».

— *P. P. Arrupe*, a Jézus Társasága generálisának *levele* P. Henri Madelin-nek, a francia jezsuiták provinciálisának ama kollokvium alkalmából, amelyet a Jézus Társasága Filozófiai és Teológiai fakultásai szerveztek Párizsban (35, rue de Sèvres) és Chantillyben (Centre culturel, « Les Fontaines »).

Ez a meglehetősen hosszú levél Jézus Társasága első nyilvános dokumentuma Teilhard-ról. Nem kifejezetten doktrinális jellegű, hanem inkább egy eszmevilág több konkrét szempontját idézi fel — ezek az eszmék nem csupán a vallási kérdések iránt érdeklődtek —, továbbá érzékelteti azokat a körülményeket, amelyek ölén megszülettek. Valójában több doktrinális pontot is érint, ha doktrinán helyesen az élő és elkötelezett hit kifejezését értjük. P. Arrupe kiemeli Teilhard erőfeszítésének több vonását. Először is: « a hit, a teljesen aktualizált hit jobb megértésének szívós keresése; a missziós figyelem arra, hogy ezt a hitet hirdessék mindazoknak, akik eltávolodtak tőle ». Továbbá emlékeztet arra, hogy « P. Teilhard-nak volt bátorsága kimondani: egyedül a kereszténység, az Egyház hozhatja a világnak azt a fényt, amely nélkül pusztulásra van ítélve. Teilhard-nak ez a merészsége kiragadja szűkösségéből a félénk keresztények tömegét. Ezek a nézetek előre jelezték a világ felé való nyitottságot és az inkulturáció gondját, amelyek a Zsinat, XXIII. János és VI. Pál tanítását jellemzik, és amelyek ma II. János Pált is megjelölik ». P. Arrupe még felhívja a figyelmet Teilhard személyiségének és művének egy vonására: « égő szeretete Krisztus iránt, aki a kereszténységben átalakult, beteljesedett világ iránti szenvedélye központjában áll. Ez a krisztológiai vízió lendítette Teilhard egész erőfeszítését és irányította tanúságtételét ». És P. Arrupe hozzáfűzi, újra hangsúlyozva egy már érintett vonást: « P. Teilhard nemcsak a legnagyobb intenzitással megélte lelke mélyén papságát és szerzetesi életét, hanem ezt kimondta, hirdette is hitetleneknek és hívőknek egyaránt. Időszerű példa a túlzott szerénység ideje után ». Végül P. Generális levelében hangsúlyozza Teilhard-nak az Egyházhoz való ragaszkodását: « És hogy az Egyházba vetett mély hittel és iránta való szeretetből engedelmeskedett, azt tudjuk ama szenvedés súlya révén, amelybe ez az engedelmesség került neki ».

II. *Megjegyzések és kiértékelés*

Miután felsoroltuk a tényeket, a római hatóságoknak Teilhard-ral szembeni negatív és pozitív intézkedéseit, e második részt különféle megfigyeléseknek szenteljük, majd pedig e tények és dokumentumok alapján kiszélesítjük a kérdést: megvizsgáljuk Teilhard Rómával való nehézségeinek egyik legfőbb okát, értelmi eljárásának természetét.

1. *Megfigyelések a tényekkel és dokumentumokkal kapcsolatban*

— *P. Teilhard műveinek közzététele*: említettük, hogy erre halála után került sor, jelezve a körülményeket is. Számos egyházjogász szerint egy szerző kéziratait nem lehet az anyagi javak közé sorolni, tehát, mivel nem tartozik a szegénységi fogadalom körébe, egy szerzetes szabadon arra hagyja azokat, akire akarja. Viszont mindez nem áll a művek közzétételére. Márpedig Teilhard törvényes rendelkezése kifejezetten nem zárta ki az esetleges publikálást, amikor pedig a szerzetesi állapot nem engedi meg a kiadást az elöljárók jóváhagyása nélkül. Itt tehát szemrehányást lehetne tenni Teilhard-nak eljárása miatt. De ehhez megjegyezzük: 1) olyan rendkívüli helyzetben volt, amelyben bizonyos okokat lehetett találni arra, hogy a természetjog és a szerzetesi élet szabályai közötti konfliktusban az előbbihez igazodjék; 2) semmiféle hivatalos római dokumentum nem ellenezte a művek közzétételét.

A *Monitum* értéke: csak a Szent Officium jegyzője írta alá és nem volt ellátva a Pápa írott jóváhagyásával, eltérően más, a Kongregáció által kibocsátott dokumentumoktól. Tehát nem kell eltúlozni jelentőségét. Egyedül a római Kúria egy hivatala viseli érte a felelősséget, legalábbis megszerkesztéséért. E kérdésre még visszatérünk, amikor P. Generális magatartását értékeljük, aki P. de Lubac Teilhard de Chardin eszmevilágáról szóló könyvét méltatta (e könyv néhány hónappal a *Monitum* előtt jelent meg).

— Az *Osservatore Romano* cikke, amely a *Monitum* kapcsán jelent meg, egyáltalán nem a Tanítóhivatal dokumentuma. Az *Osservatore* ugyan a Szentszék hivatalos dokumentumait is közli különféle cikkek mellett, de nem a Szentszék « hivatalos újságja ». A cikk tehát egyáltalán nem hivatalos kommentár Teilhard « súlyos tévedéseiről » (ti. meghatározza, hogy miben állnak a *Monitum* által említett « súlyos tévedések »). Nem tekinthető úgy, mint a római Tanítóhivatal tekintélyével ellátott dokumentum; csupán akkor bizonyos befolyást gyakorló római körök véleményét fejezi ki.

— Teilhard-ral szemben a legtöbb római intézkedés a jezsuiták Generálisától származik. A kérdés csupán az, hogy vajon a Generális saját kezdeményezésére cselekedett, vagy pedig a Kúria vagy a Pápa kérésére.

Pillanatnyilag nehéz választ adni erre a kérdésre. (Talán érdemes megjegyezni: a Galilei-esettel kapcsolatban is még mindig csak találgatásokra vagyunk utalva, bár a jelek arra mutatnak, hogy a Pápa kezdeményezéséről volt szó.) Eléggé valószínű, hogy P. Generálisnak többízben a Szent Officium sürgető kezdeményezésére kellett közbelépnie (bár erről írásos dokumentum nincs, tehát valószínűleg szóbelileg történt a sürgetés). Így történt pl. 1954-ben, amikor Teilhard-nak gyorsan el kellett hagynia Párizst és New York-ba kellett mennie.

Bármint legyen is a valóság e kérdéssel kapcsolatban, P. Janssens generális levele P. de Lubachoz könyvével és a *Monitum*mal kapcsolatban egy pontot megvilágít. Mivel a jezsuita generális tényleges engedelmességgel tartozik a Pápának, nem írt volna ilyen (pozitív hangú) levelet P. de Lubacnak, ha tudta volna, hogy álláspontja eltér a Pápáétól. Láttuk, hogy ebben a levélben P. Janssens kijelentette P. de Lubacnak, hogy könyve az Egyházat és az igazságot szolgálja, és hogy egyáltalán nem bánta meg a könyv közzétételének engedélyezését. Ez a könyv, bár helyes fenntartásokkal is él P. Teilhard vallásos eszmevilágával kapcsolatban, sokkal kedvezőbb benyomásokat kelt, mint a *Monitum* « dörgedelmes » kijelentései. Ezekután a következtetés kézenfekvő: a *Monitum*, legalábbis megfogalmazásában, nem fedte pontosan a Pápa gondolatát.

Láttuk, hogy P. de Lubacnak megtiltották könyve fordításainak közzétételét. De ha P. Generális előbb említett levelét figyelembe vesszük, szinte biztosnak tűnik, hogy ezt a tiltást a Szent Officium sürgetésére hozták P. de Lubac tudomására [5].

— Hogyan értelmezzük a *Monitum*ot ma? Hogy e kérdésre válaszolhassunk, tekintetbe kell vennünk a Szentszék Sajtótermének közleményét Casaroli bíboros levele után. Ez a közlemény lényegében a következőket mondja: Casaroli bíboros levele nem *revízió* (*revisione*, vagyis nem egy korábbi vélemény visszavonása), nem vonja vissza a Szentszék korábbi rendelkezéseit, nevezetesen a *Monitum*ét, mivel — jóllehet nem említi ezt a dokumentumot, ami szemünkben jelentős — bizonyos fenntartásokkal él P. Teilhard de Chardin eszmevilágával kapcsolatban. Mindenesetre megjegyezzük, hogy ezek a fenntartások sokkal árnyaltabbak, mint a *Monitum*éi. Ezért nem tűnik helyesnek a közlemény kitétele: « pontosan » (*appunto*) a *Monitum* fenntartásaira hivatkoznak.

Két dolog mindenképpen biztos: 1) a *Monitum*, amint ezt a sajtóközlemény megerősíti, még mindig érvényben van, de ma már nem ugyanazon tintával írnák; 2) Casaroli bíboros levele P. Teilhard születésének centenáriuma alkalmával lényegesen más természetű, mint a Hittani Kongregáció dokumentuma: sokkal nagyobb teret ad P. Teilhard műve kiválóságának és kisugárzásának.

P. Arrupe levele is főleg a pozitív szempontot emeli ki, és sokkal bővebben kifejti azt, mint Casaroli bíboros rövid levele. Kétségkívül P. Arrupe nem időz el a doktrinális tévedések kifejezett megvitatásánál, amelyeket Teilhardnak tulajdonítanak. Ezek a gyengeségek sokkal kisebb súllyal esnek latba Teilhard műve értékelésében, minthogy a pozitív szempontokat olyan kifejezetten elismerték. (Egyébként P. de Lubac helyesen mutatott rá e hiányosságokra említett könyvében; ezt a könyvet pedig nem érte római megrovás). Sajnálatosnak mondhatjuk azt a tényt, hogy a nyilvános és teljesen kifejezett elismerésre nem került sor Teilhard születésének centenáriumán, huszonhat évvel halála után.

---

[5] Úgy tűnik, nem kell néhány római jezsuita teológusnak, vagy más római teológusnak (ezek sokkal többen voltak) tulajdonítani a nyomást. Bár nem lehetetlen, hogy ezek, akik ellenségesek voltak Teilhard-ral szemben, bizonyos szerepet játszottak ebben az ügyben.

Ezért nagyon kívánatos, hogy kiképzésük végén mindazok, akik holnap lelkipásztori és apostoli feladatokat töltenek be az Egyházban, kellőképp megismerjék egy olyan ember gondolatait, aki mélyen megjelölte korunkat [6], a keresztény hit és a modern kultúra találkozásának lényeges pontjait érintve. Teilhard művének tanulmányozását azonban olyan kommentároknak kell kísérniök, amelyek megvilágíthatják műve nehéz és vitatott pontjait [7].

2. *Teilhard szellemi eljárásmódja*

> « Végezzen békésen tudományos kutatást, anélkül, hogy filozófiát vagy teológiát keverne bele... Egész életem során ezt a tanácsot (figyelmeztetést) ismételték feletteseim... De éppen erre a magatartásra szeretném felhívni a figyelmet, tisztelettel (de egyben azzal a bizonyossággal, amelyet ötven év tapasztalata ad a központi problémával kapcsolatban): ez az eljárásmód pszichológiailag járhatatlan, és egyébként szöges ellentétben áll Isten nagyobb dicsőségével » (*Oeuvres* IX, 283).

Így veti fel Teilhard azt az alapvető kérdést, amelyet most meg akarunk világítani, mivel a római hatóságokkal való nehézségeinek forrása: megvilágítja a Tanítóhivatal magatartását a módszerrel és a különböző tudás-típusok megkülönböztetésével kapcsolatban. Itt most csupán *a módszertani probléma formális oldalát* vizsgáljuk, elkerülve a tulajdonképpeni doktrinális kérdések tartalmát.

Teilhard azt a figyelmeztetést kapta, hogy szorítkozzék a természettudományra, és ne avatkozzék se filozófiai, se teológiai kérdésekbe. Szerintünk ez a « felszólítás » — eltekintve a Teilhard-ral szemben felhozott doktrinális nehézségektől — kétfajta látásmódból ered, amelyeket nem különböztettek meg kellőképpen.

Egyrészt a tudomány-filozófia/teológia viszonyainak jogtalan « szeparatista » felfogásából ered, másrészt a filozófiai és teológiai kutatás feltételeinek merev és leegyszerűsítő felfogása. Így Teilhard jónéhány írását, akár összekapcsolják a tudományt, filozófiát, teológiát, akár tisztán vallási jellegűek, vagy azzal vádolják, hogy összekeverik a területeket (egy római cenzor egyszer « keverék »-ről beszél), vagy hogy jogtalanul eltérnek a teológia módszertani normáitól.

Érdemes mindezt közelebbről megvizsgálnunk.

a) *Jog a műfajok összekapcsolásához*

Több típusú reflexió és módszer — tudományos, filozófiai és teológiai — összekapcsolása két szempontot nyújt, amelyeket feltétlenül meg kell különböztetnünk:

1. Teilhard a szintézis embere volt, és e szintézisnek végső célja az volt, hogy a Világ és Isten Egészének egységes víziójához eljusson. Ezt csak akkor

---

[6] Ezt jól megmutatta az UNESCO által szervezett Teilhard-kollokvium, vö. *Études* nov. 1981.

[7] Lásd P. Russo könyvészeti tájékoztatóját: *Études*, mai 1981.

kifogásolhatjuk nála, ha — miként római és más cenzorai, tudományos, filozófiai és teológiai bírálói szemére vetették — valóban összekeverte volna a tudományos, filozófiai és teológiai síkokat. Márpedig amikor közelítette egymáshoz egyrészt a tudományos nézeteket és a tudományhoz közel álló meghosszabbításokat, másrészt vallási nézeteit, Teilhard mindig nagy gonddal megkülönböztette a kétfajta nézetet. Kétségkívül, a világ keresztény vízióját nyújtja, amely összehangban van a modern tudományos gondolkodással. De ezt a keresztény víziót tökéletesen megkülönböztette a tudománytól és bizonyos meghosszabbításaitól, amelyeket « Hiperfizikájában » eszközölt.

Az UNESCO legújabb kollokviuma újabb bizonyítékát adta ennek a megkülönböztetésnek. Egyes nem hivők, pl. a Szovjet Tudományos Akadémia tagjai minden nehézség nélkül megkülönböztették a tudós Teilhard-t és a vallásos Teilhard-t; az elsőnek elismerték minden érdemét és értékét.

2. De bármilyen gonddal megkülönböztette is a tudás területeit, Teilhard számos írásában igyekezett kimutatni, hogy a Tudomány és a keresztény Hit, még tágabban: a profán világ és a keresztény hit világa között bensőséges és kölcsönös kapcsolatok vannak, amelyeket az Egyház nem mutatott meg kellőképpen az I. Vatikáni Zsinat után. Ez a Zsinat ugyanis ki akarta emelni (saját kifejezésével), hogy nem lehet igazi konfliktus a hit és az ész között. Éspedig olyan korban, amikor a Hit és Tudomány élénk konfliktusba került, a konkordista kísérletek előtt, amelyek gyakran a nevetséges határát súrolták, és a tudósok előtt diszkreditálták az amúgyis butítónak bélyegzett keresztény gondolkodást. És az Egyház, hogy őrizkedjék a múlt gyászos konkordizmusaitól, mindenekelőtt arra buzdította a katolikusokat, hogy igyekezzenek kitűnni a tudományban, és csak nagy körültekintéssel kötelezzék el magukat a tudomány filozófiai és vallási meghosszabbításai területén. Innen ered a Pápai Tudományos Akadémia megújítása, a Vatikáni Csillagvizsgáló és a Louvain-ben létesített folyóirat, a *Revue des Questions scientifiques*. Ez magyarázza számos teológus magabiztosságát is, akik úgy vélték, hogy ezentúl már nem kell félniök a tudománytól, és hogy minden hátrány nélkül mellőzhetik a természettudományokat, azok tartalmát és szellemét. Végül az említett beállítottságból ered az a szellemi szélhámosság, amely a XIX. század végén született (eltekintve néhány kivételtől): a leendő papok és szerzetesek számára kötelezővé tették a kozmológia-kurzust, és ez egészen a második világháború végéig érvényben volt. E kozmológia szelleme és tételei elviselhetetlenek voltak a tudomány emberei számára.

Érthető, hogy ilyen légkörben Teilhard párbeszéde kora egyházi kultúrájával, főleg Rómával, olyan volt, amilyennek ismerjük: süketek párbeszéde; érthető az is, hogy Teilhard egyik főcélkitűzése volt: megszabadítani a keresztény gondolkodást, nem a dogmáktól, természetesen, hanem számos korlátoltságtól, amelyek megakadályozták, hogy jelen legyen kora tudományos gondolkodásában, és így megmutatni, hogy a tudomány és a hit egymás felé kölcsönösen nyitott.

Hangsúlyoznunk kell, hogy ez az erőfeszítés egyáltalán nem vonta magával a síkok összekeverését, amely egyébként az ő korában még elfogadhatatlanabb volt, mint korábban. A XX. század közepe táján ugyanis jobban megkülönböztették a Tudományt a Filozófiától és Teológiától, ugyanakkor megerősödött az a meggyőződés is, hogy egyik tudásfajta sem csukódhat önmagára.

Így tehát Teilhard visszautasította kora tudományának jogtalan purizmusát. Igaz, a paleontológia és az evolúció területén mozgott, ahol ez a purizmus különösképpen vitatott volt. Kifejtette azt, amit fenomenológiának nevezett: ez a tudás szerinte a tudományban gyökerezik, de túlhalad azon; olyan fogalmakat használ, amelyek nem szorosan természettudományosak, pl. elrendeződési energia. Szerintünk ez elvileg igazolható, mégha Teilhard-t módszere néha vitatható extrapolációkhoz vezeti is. Márpedig éppen ez a fenomenológia tűnt a római köröknek elfogadhatatlan « keveréknek », főleg ha Teilhard vallási nézetekkel hosszabbította meg.

Mondhatjuk-e, hogy ebből a szempontból a helyzet valóban megváltozott? Minden bizonnyal, bár még mindig nem teljesen kielégítő módon.

A Pápai Tudományos Akadémia kiváló katolikus elnökök ösztönzésére egyrészt jelentősen kibontakoztatta tevékenységét, főleg a Zsinat óta; másrészt olyan problémákat tárgyalt, amelyek gyakran közelállnak az Emberre és az Emberiségre vonatkozó teológiai és filozófiai reflexiókhoz. De mivel az Akadémiának statutumai szerint — jellemző tény — katolikusokon kívül számos nem keresztény hivő tudós tagja is van, mindig a szigorúan tudományos síkon mozog. Nem tűz napirendjére olyan vegyes kérdéseket, amelyek a Tudomány és a Hit viszonyára, illetve a tudományok filozófiájára vonatkoznak. Említsük meg azonban, hogy az UNESCO által szervezett Teilhard-kollokviumon jelen volt a Pápai Akadémia jelenlegi elnöke, Chagas professzor, brazil biológus.

Nagyon szerencsésen a Nem Hivők Vatikáni Titkársága, és kisebb mértékben a Nem Keresztények Titkársága, valamint az Egységtitkárság — mindhárom a Zsinat kívánságára jött létre — ma olyan fórumok, ahol kibontakozhat a tudomány és a hit közötti párbeszéd. De ez ma még csak közvetett módon történhet.

Egyébként az a benyomásunk, hogy a purizmus, az összekeveréstől való óvás még továbbél bizonyos mértékig a római hatóságoknál, mégha II. János Pál pápa élénken érdeklődik is és nyitottnak mutatkozik is a tudomány irányában, amint erről több beszéde tanúskodik.

b) *A gondolkodás minősége*

Teilhard nem kifejezetten tudományos írásai kapcsán gyakran emlegették a műfajok keveredését; még napjainkban is nemegyszer szemére vetik Teilhard-nak — tudományos körök képviselői éppúgy, mint filozófusok és teológusok, akár rómaiak, akár nem —, hogy gondolkodása igazában nem komoly. Dicsérik kétségtelen lirizmusát, amint pl. Casaroli bíboros levele, amikor « a szavak zenéjéről és a képek varázsáról » beszél, vagy Pierre Emmanuel ragyogó beszéde az UNESCO ünnepi ülésén 1981. szept. 18-án [8]. De ez a dicséret, bármennyire megérdemelt is, kicsit nyugtalanító, főleg amikor ebben a két szövegben nem emelik ki ugyanakkor, a « lirizmus » ellenében, a gondolkodás minőségét is. Ezt a minőséget még számos « teilhard-ista » sem értékeli egész mélységében és gazdagságában. A két említett szöveg (Casaroli, Emmanuel) in-

[8] Szöveg: *La France Catholique*, 2-9 oct. 1981.

kább azt a benyomást kelti, hogy Teilhard-nak ugyan nagy víziói voltak, hatalmas, kifejező-erővel megáldott eredeti személyiség volt, — ez megmagyarázná kisugárzó hatását és mindazt a jót, amit tett, amint Casaroli bíboros szerencsésen kiemelte —, de a filozófia és teológia területén gondolatvilága, mégha teljesen ortodox is (ami számunkra sokkal gyakoribb, semmint azt általában vélik), eléggé középszerű.

Nem akarjuk itt kimutatni Teilhard eszmevilágának mélységét és gazdagságát. De erről bárki meggyőződhet, ha elolvas néhány olyan művet, amelyekben ez világosan megmutatkozik. Különösképpen két kötetet jelölünk meg: *Correspondance, Blondel et Teilhard* (Beauchesne, 1955) és *Lettres intimes* de Teilhard de Chardin à A. Valensin, B. de Solages, H. de Lubac (Aubier, 1972; a 2. kiadásban, 1974-ben szerepelnek az A. Ravier-hoz írt levelek is). Hozzávehetjük még a Teilhard írásaihoz fűzött kiváló kommentárokat, mint pl. az említett két kötetben P. de Lubac bő jegyzeteit, továbbá P. de Lubac már említett Teilhard-ról szóló műveit, valamint Mme Barthélémy-Madaule két művét: *Bergson et Teilhard* (Seuil, 1963) és *La personne et le drame humain chez Teilhard de Chardin* (Seuil, 1967).

Egyébként abban is, ami bizonytalan, ami ideiglenes kutatásában és kifejezésében, Teilhard mindig igen nagy világossággal adja elő gondolatait. Így nevezetesen a két levélgyűjteményben, amelyeket az imént említettünk.

Egyesek szemére vetették Teilhard-nak, hogy gondolatai nem szigorúak a számos szokatlan szó és fogalom használata miatt. Egyesek szerint a filozófia és a teológia klasszikus szókincséhez kellett volna tartania magát, annál is inkább — mondják —, mivel neologizmusai homályosak, kétértelműek. Nos, ha egyes kifejezései nem is pontosak (de nem kell-e elismernünk, hogy minden keresés szükségszerűen tapogatódzás?), a legtöbb azonban teljesen világos és egyértelmű. Sőt, igen nagy gazdagságot hordoznak [9].

Ami alkalmazásuk jogosságát illeti: számos kutató a legkülönbözőbb területekről igazoltnak tartja őket. Mert amikor az ember elkezd egy kutatást egy eléggé új területen — ez volt jórészt Teilhard esete —, az egyik legfőbb nehézség, amelybe beleütközik, ebben áll: a szokásos fogalmak alkalmatlannak bizonyulnak, hogy helyesen kifejezzék a valóságot, amelyet az ember el akar érni. A teremtő szabadság tehát különösen is szükséges a fogalmak és a szavak területén. Ez az egyik főfeltétele a kutatás termékenységének.

Végkövetkeztetés

Bárcsak ez a tanulmány hozzájárulna Teilhard sorsának jobb megértéséhez.

A « Teilhard-ügy » végső elemzésben nem egy a sok helyzet közül, amelyek az Egyház történetét végigtűzdelik? Egyszerű keresztények, ha nem is sokan, képesek voltak másoknál jobban észrevenni azokat a problémákat, amelyeket a kultúra átalakulásai vetnek fel az Egyháznak, és harcoltak is, hogy azokat elismertessék. Tisztelve a tekintélyt, az Egyház gyermekeiként cselekedve és megmaradva kebelében, *meglátták*, előbb és gyorsabban, mint kor-

[9] Vö. Claude Cuénot, *Nouveau Lexique de Teilhard de Chardin*, Seuil, 1968.

társaik, hogy a keresztény gondolkodás elnehezedett az azt akadályozó elavult kulturális maradványok miatt, amelyekről a Tanítóhivatal jogtalanul azt gondolta, hogy elválaszthatatlanul a Hithez kapcsolódnak.

És mivel itt olyan keresztényről van szó, aki egyben tudós is, hogy is ne hasonlítanánk össze Teilhard és Galilei két nagy alakját? Kétségtelenül a két eset több szempontból különböző. De mindkettő olyan kritikus pillanatban jelentkezett, amikor a tudomány nagy forradalmi változása látszólag csorbát ejtett a Hiten. Mindkettő határozottan és rendíthetetlenül hűséges akart maradni hitéhez, az Egyházhoz; mindketten azért küzdöttek, hogy a keresztény gondolkodás félelem nélkül megnyíljék az új nézeteknek, mivel meg voltak győződve arról, hogy ebből nagy hasznot húzhat: gondviselésszerű alkalom volt arra, hogy a keresztény gondolkodás megtisztuljon és igazibbá váljon.

Teilhard és Galilei életük során az Egyház tanítóhivatala részéről a kontesztálás célpontjai voltak. De ha a gabonaszem el nem hal, nem hoz termést... Csak jóval haláluk után ismerte el az Egyház tanítóhivatala, hogy több olyan ponton igazuk volt, amelyeken kétségbevonták őket, anélkül azonban, hogy bizonyos gyengeségeket eltávolítottak volna gondolkodásukból; ez pedig annak tudható be, hogy egyedül voltak, minthogy korukat megelőzték.

Teilhard számára azonban a tanítóhivatalnak ez a magatartásváltozása gyorsabb volt, és újra hangsúlyoznunk kell: Galileitől eltérően őt sohasem ítélték el, bármilyen sok és éles nehézsége volt is a római hatóságokkal.

Meg vagyunk győződve arról, hogy a jövőben még jobban felismerik Teilhard gondolatainak mélységét és jelentőségét, és mindez gazdagodást hozhat hitünknek: megtisztulását és megnyílását a világnak.

(Fordította: SZABÓ FERENC S.J.)

E tanulmány megjelent a *Recherches de Science Religieuse* c. folyóiratban: RSR 69/4 (1981) 485-507.

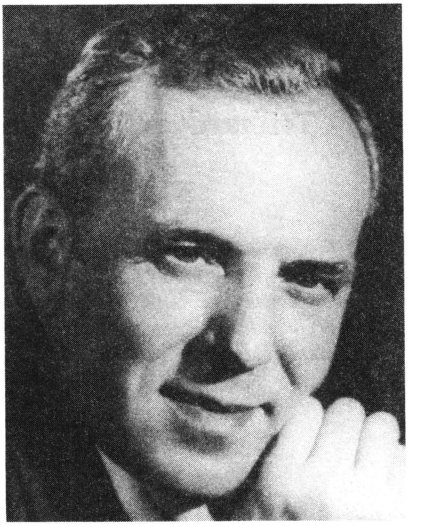

Golen Károly

Budapesten született 1921. január 7-én. Harmincéves koráig fizikai munkát végzett, majd 31 évig irányító gazdasági munkakörökben dolgozott egy nagy tudományos kutatóintézetben. 1967-től kezdve foglalkozik Teilhard életművével. Filozófiából szerzett főiskolai végzettséget. A *Fondation Teilhard de Chardin* 1975-től több alkalommal meghívta a franciaországi nemzetközi tanulmányi napokra (Párizs, Chartres), ahol előadásai hangzottak el. A Szent István Társulatnál — Teilhard születésének 100. évfordulójára — kiadott *Út az Ómega felé* című válogatás szerkesztője és kiegészítő szövegeinek írója. Közvetítésével ez a nagy antológia eljutott több egyetem (Dakar, Brüsszel, Madrid), valamint Teilhard volt munkahelye, a párizsi *Etudes* folyóirat könyvtárába; Henri de Lubac bíboros pedig szerepeltette a Párizs városa által Teilhard emlékére rendezett centenáriumi kiállításon, amelyet több európai főváros után Amerikában is bemutattak. Golen Károly előadásokat tart a nagy jezsuita tudós gondolatairól, cikksorozata és cikkei jelennek meg Budapesten. Tagja a párizsi és a brüsszeli Teilhard-társaságnak.

Golen Károly

PROGNÓZIS VAGY PRÓFÉCIA?
Teilhard de Chardin nekünk szóló üzenete

« Annak az alanynak, amely arra hivatott, hogy végrehajtsa azt a végső tettet, amelybe átjut és amelyben kivirágzik a földi evolúció teljes ereje, — olyan kollektiv Emberiségnek kell lennie, amelyben minden egyes egyén teljes tudata az összes többi ember öntudatára támaszkodik: azokra, akik majd akkor élnek, de azokéra is, akik már nem lesznek ott ».

(Teilhard)

1961 karácsonya felejthetetlen élményt jelentett számomra. Akkor olvastam egy cikket *Mihelics Vid*től (Vigilia, 1961/12), amely — még kevés és frissen szerzett információ alapján — bemutatta Teilhard de Chardin munkásságának hatását a nyugati világban. De bármennyire vázlatos és kezdetleges képet kaptam Teilhard-ról, a megsejtetett eredeti eszmék bősége és nagyszerűsége azonnal felkeltette érdeklődésemet. Ezt a spontán vonzalmat talán az indokolta, hogy a nagy teológus, *Schütz Antal* — aki az eszmék keresése útján « gyümölcsöt termő türelemre » intett engem — már 1935-ben megfogalmazta (*Scheeben*ről írt tanulmánya elején) azokat a kritériumokat, amelyeket ki kell elégítenie a századunk izgalmas korfordulóin eszményképül választott gondolkodónak:

> « Nagy szellemi képességek, és fölkészültségek, a nagy történelmi szellemi föladatok nagylelkű, eredményes fölkarolása és maradandó nagy alkotások ».

Már a legelső benyomások alapján úgy tűnt nekem, hogy Teilhard ezeket a követelményeket messzemenően kielégíti. De még további éveket kellett várnom egy számomra mindent eldöntő gondolat megismerésére. Sokáig csak mások, egymástól nagyban különböző nézetein keresztül gyarapodtak értesüléseim ennek a rendkívüli embernek életművéről. Figyeltem minden felröppenő vagy elsuhanó hírre, semmit sem akartam elmulasztani, amit Teilhard-ról mondtak, írtak és terjesztettek. Vártam egy « szabadító » szót, amely mozgásba hozza az állóvizeket és megmutatja a kivezető utat a « mozdulatlan világegyetemben » hivő gondolkodásból, de a tudományosnak feltüntetett « körforgásból », vagy a céltalan és vaktában történő « haladásból » is. Valójában nem könnyű meglátni és felismerni a helyes utat ebben a rendkívül bonyolult és végtelenül összetett mindenségben, de soha nem kételkedtem abban, hogy lennie kell egy értelmes iránynak, vagy csak egy fényesen izzó pontnak, amely eligazít a titokzatosnak feltüntetett, de többnyire zavaros és gyakran szándékosan elködösített világban.

Akkoriban nagy reményeket keltő gondolatok foglalkoztatták képzeletemet és fokozódott bennem a vágy, hogy előbb-utóbb elkezdhetem Teilhard nekünk

szóló és új távlatokat nyitó üzenetének tanulmányozását. Jól érzékelteti állapotomat egy 1966-ban írt versem, amelynek csak kezdő és befejező sorait idézem fel:

« *Ha kopogna most és belépne az ajtón / és leülne szembe velem / egyszerre megtelne szívem azzal / amit még nem tudok róla / aminek egyedül ő volt a tudója / ... Nem kopog — mégis áramlik hozzám / eszméi eljutnak egy titkos csatornán / a gondolkodásom lázas kohójába / s azóta tudom / hogy nem élek hiába.* »

Ilyen előzmények után jött el az a hétköznap (1967. július 20!), amelynek emlékét piros betűs ünnepként őrzöm életem végéig: Pierre Teilhard de Chardin atya *Az Isteni Miliő* című elmélkedését tartottam kezemben. Találomra felnyitottam és olvasni kezdtem: « ... *Tehát életemben talán először* (én, akiről azt szokták gondolni, hogy naponta elmélkedem!) *fogtam lámpámat és elhagyva napi teendőim és viszonyaim világosnak látszó mezejét, leszálltam önmagam legbensejébe, abba a feneketlen szakadékba, ahonnan — zavarosan érzem — kiárad cselekvőképességem...* » Egy ragyogó elme önmagába való behatolásának csodálatos expedíciója kezdődik ezekkel a szavakkal, egy meglepő eredménnyel végződő kaland izgalmas leírásáról van szó, beszámoló arról, hogy bensőnk « *lefelé tartó lépcsőfokain* » nem találkozunk önmagunkkal, és amikor abba kell hagynunk a kutatást, mert elfogy az út a lábunk alatt, « *feneketlen mélység* » tátong előttünk. Innen « *ered az a folyam* », amit az életünkkel kell azonosítani.

Megrendítően gyönyörűnek találtam ezt a gondolatot. Először úgy éreztem, hogy az egész volt-világ szíve dobog bennem, de rögtön el is borzadtam, hogy — ezek szerint — valójában nem tudhatom ki vagyok, mert « *sokkal inkább kapom, mintsem alkotom magam* » — olvastam tovább, és « *végeredményben: a mély élet, a fakadó élet, a születő élet teljesen kisiklik kezünkből* ».

Számomra ez volt és ez marad a legcsodálatosabb, a leglelkesítőbb és talán a legszebb teilhard-i gondolat! Itt ugyanis az derül ki, hogy az átöröklés, a nevelés és az oktatás, továbbá a társadalmi környezet hatása teljesen « kitölti » valóságunkat, annyira, hogy sokkal inkább vagyunk mindenki más, mint önmagunk. Ez az emberi paradoxon: bennünk él, hat és működik, ez a sokszor bátorító, de többnyire tőlünk idegen és gyakran ellenszenves Világ.

Miről van itt szó?

Kopernikusz már régen kiábrándította elődeinket abból az évezredes büszkeségükből, hogy a talpuk alatti Föld az univerzum középpontja, de még megmaradt számukra a természettől való független létezés, az « egyedülállóság » nimbusza. Azután jött *Darwin*, aki bebizonyította, hogy az Ember az egész élővilág szerves részeként jelent meg, kiváltsága mindössze annyi, hogy az evolúció súlyos szekerét húzó roppant élethullám legmagasabb pontjára jutott. Most pedig — Pierre Teilhard-tól kezdve — már az is lehetséges, hogy csak alig észrevehető áthaladási pontok vagyunk egy minket megelőző és majd messze meghaladó gigantikus áramlásban, amelynek Emberiség a neve... Ezzel a gondolattal érkeztem a teilhard-i életmű centrumába! Minden további és máig is folyton bővülő ismereteimet úgy fogtam fel, mint ennek a felismerésnek gazdagítását, amely — az én szememben — *novum*ként jelent meg a gondolkodás történetében!

* * *

Amikor az adott lehetőség keretei között csak nagyon a lényegre szorítkozva, és főleg a tárgyalásra kerülő kérdések által behatárolva, idézzük Teilhard jelentős gondolatait és keressük azok forrásait, szólnunk kell arról, hogy nemcsak a kivételes képességű múltkutató, a jelen értékeit a mindenséggel együttérzően demonstráló, a nála megszokott nagy távlatú jövőt prognoszkáló tudós és nem utolsósorban egy várható keresztény megújulást hirdető próféta ragadja meg figyelmünket, hanem a megnyerő személyiséggel rendelkező ember is, akinek benső világa teljesen nyitott, a végtelenségig őszinte és magnetikusan vonzó mindazok számára, akik szeretik az életet és hisznek az emberben.

Teilhard bármelyik könyvét vesszük kézbe és találomra bárhol kinyitjuk, azonnal leköti figyelmünket. Szinte minden sorában benne van egész lénye és teljes embersége. Lebilincselőnek tartom, hogy nála egyetlen gondolat sincs önmagától elvonatkoztatva, mindent, amit közöl velünk, saját tapasztalásával, több évtizedes kutatási tevékenységének eredményeivel és legbensőbb énjének szellemi lendületével megszilárdítva tár elénk. Elhivatottságának teljes tudatában gyakran elmagyarázza, hogy kinek tartja magát és mi a szándéka. Pregnáns megfogalmazását idézem: « *Nem vagyok sem filozófus, sem teológus, hanem csak szorgalmas tanulmányozója a 'jelenségnek': fizikus — a szó régi görög jelentésében.* » Azzal a ritka képességgel rendelkezik, hogy általánosítani tudja a szaktudományok eredményeit, túllát a fizikai tények részletein, egyetemes törvények felismeréséhez és meghatározásához jut el.

A rekurrencia-törvény, a komplexitás és a tudatosság összefüggése, az egyesülésben megnyilvánuló differenciálódás, a társadalmi tények biológiai értékének magyarázata, a negentrópia valóságának kifejtése, a kozmo- és hologenezistől a planetizációig terjedő evolúció elemzése és az egyetemes élni akarás hirdetése; hogy csak önkényesen kiragadva és nem értékrendbe sorolva említsük Teilhard néhány eredeti gondolatát, amikor *Az ember jövője* című kötet előszavában *N. M. Wildiers* * figyelmünket helyesen orientáló sorait olvassuk: « A geológus és paleontológus szempontjai szerint vizsgálódik, vagyis olyan tudósként, aki nemcsak a természet legrejtettebb jelenségeinek aprólékos elemzésével, hanem az összefüggő és érthető egésszé egyesítő kapcsolatok kutatásával igyekszik megismerni a világ szerkezetét és fejlődését. Vagyis a geológusnak és paleontológusnak végső célja az, hogy történeti távlatokban ragadja meg a világegyetem és az élet szerkezetét. » S ugyanebben az előszóban találjuk Teilhard egyik levelének ehhez kapcsolódó részletét: « *A múlt feltárta előttem a Jövő szerkezetét. Hogy valódi tekintéllyel beszélhessek a Jövőről, ahhoz éppen az lényeges, hogy a lehető legszilárdabban legyek a Múlt specialistája.* » Vizsgálódásainak egyik magaslatáról így szól hozzánk Teilhard:

> « Csodálatos látvány tárul elém... Nem tétel bizonyítására vállalkozom, hanem csak bemutatok valamit. Vagy — ha úgy tetszik: felhívás. Annak az utasnak kiáltó szava, aki elhagyta a járt utat, s nagy szerencse folytán egy olyan kiinduló pontra jutott, ahonnan minden felragyog, s ezért hívja utitársait: 'Gyertek, nézzétek!' Most már csak úgy tudom látni a Földön élő Embert, mint az Anyag, az Idő és a Tér teljes egészét átfogó Sodró Özönlésnek természetes, helyi és jelenleg végső ered-

---

* *N. M. Wildiers* atya, Teilhard Összes Művei több kötetének előszavát írta.

ményét; és ezért merem mondani, hogy megtaláltam önmagamat és teli tüdővel lélegzem, mert igazolva látom azt az érzésemet, hogy én is beletartozom a Világ egészébe, s minden többi részével egyet alkotunk ».

Hozzátehetjük ehhez *J. Mortier* * véleményét, hogy az Atya mintegy a hegy csúcsán áll, ahonnan látja Isten és a Világmindenség összekapcsolódását. Mások még csak az út felénél tartanak. Hogyan láthatnák azt, amit ő lát? Alázatosság és ima kell, hogy mi is elérjünk erre a magaslatra. Ez misztika, tehát szentség kérdése, más szóval a kozmikus Krisztussal való szoros egyesülése. ... *C. Cuénot* ** pedig arról beszél, hogy Teilhard látta az « *ígéret földjét* » és ki akarta fejezni azt a káprázatot, amelyet ez a látomás szerzett neki. Ezért találjuk műveiben a szokatlan analógiákat, metaforákat és a közhasználatú kifejezéseknek gyakran sajátos árnyalatokat adó (Hiper-, Szuper-, Transz-, Ultra-) előtagokat, amelyek az ismert fogalmak túlhaladását és kitágítását célozzák.

Teilhard életművének tanulmányozásakor megállapítható, hogy vizsgálódásai a tudomány és a képzelet olyan széles spektrumára terjedtek ki, amire kevés példa van a gondolkodás történetében. Éppen ezért előfordulhatott, hogy egyes szaktudósok hiányosságokat véltek felfedezni gondolatmenetében, amelynek kifejtési módja a megszokottól teljesen eltérőnek tűnt számukra. Másoknak pedig az a meglepő, hogy olyan világkép bontakozhatott ki egy szaktudós erőfeszítéséből, amelyben a mérhetetlen múlt és jövő dimenzióit jóval kevesebb homály fedi már, mint korábban. Egy ilyen méretű tudományos kaland sikeréhez elégtelennek találják a tényeket. Arra is érdemes rámutatni, hogy a tudomány közismert eszközei egyszerűen alkalmatlanok a Teilhard-féle szintézis vizsgálatára. Mindenki tudja, hogy a modern kutatás legfontosabb műszerei a mikroszkóp és a teleszkóp. Ezek tették lehetővé a nagy tudományos áttöréseket a végtelen kicsi és a végtelen nagy irányába. A mikroszkóppal sikerült lemerülni az anyag és az élet szédületes mélységeibe, lehetővé vált a sejt felfedezése, a mikrobák, a vírusok felismerése, a biológia és az orvostudomány lenyűgöző haladása. A teleszkóp pedig megnyitotta az értelmet a kozmosz végtelensége felé, elősegítette a bolygók és a csillagok útjának megrajzolását, és előkészítette az embereket a világűr meghódítására.

Ma azonban — éppen Teilhard munkásságának fényében — szükségessé vált egy harmadik végtelen, a végtelenül komplex, illetve a végtelenül összetett vizsgálata. Ehhez azonban már olyan eszközre kellene szert tennünk, amit makroszkópnak nevezhetnénk ***. Ilyen műszer természetesen nem létezik. Pedig a csupasz agy, az intelligencia, a logika nem elegendő az élet és a társadalom végtelen komplexitásának megértéséhez. Az ilyen nagy és óriási időtartamot magára göngyölő szisztémák előtt szinte megzavarodunk. Az elemek száma és változatossága, a relációk, kölcsönhatások, a kombinációk és az a tény, hogy magunk is « sejtjei », működtető kerekei vagyunk ennek a komplexitásnak, valósággal megbénít bennünket, ha átfogó magyarázatára vállalkozunk. Éppen

---

* *Jeanne-Marie Mortier* utolsó leveléből, amelyet 1982. augusztus 3-án írt e tanulmány szerzőjének.

** *Claude Cuénot*: *Nouveau Lexique Teilhard de Chardin* bevezetőjéből.

*** *Joël de Rosnay*: Le Macroscope című előadása (Chartres) alapján. A szerző Jacques Monod utódaként a párizsi Pasteur-Intézet igazgatója lett.

ezért egy új látásra, a részleteket kiszűrő, de a fontos összefüggéseket felnagyító szemléletre van szükségünk! Valójában ilyen látást, ezt a « makroszkópot », egységbe fogást kínálja fel nekünk Teilhard de Chardin, akinek ránk hagyott üzenetében a természet tudományos ismerete és az Isten szeretete elválaszthatatlan egységbe ötvöződött.

Egy tudománytörténeti leírás szerint * eléggé általános, hogy a tudósok vizsgálataik eredményeinek közlésekor mellőzik a kerülő utak leírását, azoknak a homályoknak közlését, amelyekkel szembe kellett nézniük, mígnem sikerült az igazság valamilyen részletét megragadniuk. Műveik bemutatása előtt lebontják az állványokat, amelyek segítségével gondolataik épületét felhúzták. Ezáltal úgy tűnik, hogy a problémát vizsgáló tudatuk nyílegyenesen talált célba, pedig valójában küzdelemre kényszerültek — nemcsak témájukkal, hanem önmaguk tévedéseivel is —, amíg eredményeiket elérték.

Teilhard de Chardin életműve ennek az ellenkezőjéről győz meg bennünket. Őszintén szól önmaga belső feszültségeiről is. Tudományosan megalapozott rendkívüli optimizmusa átsegítette az általa sem titkolt megpróbáltatásokon és feljutott arra a magaslatra, ahová bennünket is hív látni: íme, a nagy emberi kalandból van kiút, mégpedig a cselekvés és a világ szeretete által! Sokoldalúan átgondolt és a messzeségekbe tágított evolúciós elméletének épületén ott van a történelem valóságos pora, az emberi kapaszkodók roskatag állványa, amelynek sűrűjéből azonban kiemelkedik a fényben fürdő csúcs: a cselekvés értelme. Mindaz, ami ennek megközelítését akadályozza még, csak az egész emberi együttes erőfeszítésnek enged. A történelem tanúsítja, a jelenben pedig egyszerűen tény, hogy a folyton fokozódó összefogás ebbe az irányba hat.

A fokozódó összefogás természetesen a tudatosság növekedését igénvli, ami az emberi jelenségnek az az arcéle, melynek mélyreható vizsgálatát indokolatlanul sokáig elhanyagolta a tudomány. Az embernek elsősorban élnie kellett, ezért abba az irányba haladt, amerre a szükséglet és a kíváncsiság terelte. Módszerként az analízist választotta, ami nem más, mint a dolgok mélységeibe hatolás, a szerkezetek felbontása, a legkisebb építőkövek felkutatása és értelmezése.

Eljutottunk oda, hogy napjainkban, *L. D. Landau*, Nobel-díjas szovjet fizikus szellemes mondása szerint, az ember olyan dolgokat is képes megérteni, amelyeket már nem tud elképzelni. S ez nemcsak a fizika és a kémia fantasztikus eredményeire vonatkoztatható. A molekuláris biológia naponta ontja az új információkat (az élet alapjainak kérdése tárgyában), amelyekre ugyanez elmondható. Bármilyen elegánsnak tűnik is például a *Watson* és *Crick*-féle DNS-modell, nyilvánvaló, hogy csak a képzelet áttételein keresztül demonstrálhatja a sejtmagban tevékenykedő replikáció komplementer természetű térbeli bázissorrendjét, amelynek a biológia joggal tulajdonít nagy jelentőséget az élet továbbadásában. A mikrovilágban megértett valóságnak nincsenek « élethű » képei, amiket a tudomány bemutat nekünk, azok csak az információcsere nélkülözhetetlen segédeszközei. Képzeletünket folyton tágítják a megértett tények, táplálják a kutató elmék optimizmusát, erősítve ezzel az ember felderítő hajlamát.

Sok-sok kép megalkotására és alapos igazolására van szükség ahhoz, hogy az élet titkának felderítésében — hiteles részleteket tartalmazó — ismeretek-

---

* *Korniss Gyula*: A tudományos gondolkodás.

hez jussunk. A jelenlegi helyzetet *Szent-György Albert* így fogalmazza meg: « A természettudomány nem tud felelni arra a kérdésre, hogy mi az élet, még arra sem, hogy van-e élet. Amit a természettudomány tenni tud az nem több, mint hogy az élet egyes jelenségeit vizsgálja, a szervezeteket, azok felépítését, működését, hogy végül a sok-sok szerzett tapasztalat birtokában megértse, hogyan működhet, állhat fenn, szaporodhat, küzdhet, érezhet az a csodálatos valami, amit élő szervezetnek nevezünk. »

A tapasztalatszerzés lankadatlan folytatása, az analízis művelése mellett Teilhard szükségesnek tartotta egy, az ilyen úton szerzett eredményeket megszilárdító elem állandó jelenlétének hangsúlyozását, amikor életről beszélünk. *Pierre Leroy* « A biológia ígéretei és hiányosságai » című tanulmányának befejező sorai elvezetnek minket Teilhard elgondolásához: « A tudomány munkásának állandó kísértése, hogy ne vegye tudomásul, vagy úgy tegyen, mintha nem venné tudomásul azokat a tényeket, amelyekre nincs mérhető magyarázó tényező. Nemde feltétel és ok összezavarása az, amikor az ösztönt és értelmet a fejlődés menetébe beiktatott molekuláris folyamatokra vezetjük vissza? Vagy nem fosztjuk-e meg a biológiát sajátos jellegétől, ha olyan tudományágakhoz közelítjük, amelyek nem ennek tárgyához szabottak? Az élet nem csupán a kizárólag mennyiségi természetű kölcsönhatások bonyolult összessége. Értékét elemzéssel meg nem közelíthető energiából meríti. A fejlődés tapogatózó lépései, az anatómiában vizsgált bámulatos ötletesség, a munkában való ügyesség — mindez olyan értelem erőfeszítése, amely az idők során utat tör magának, míg el nem éri a reflexió fokát, vagyis azt a képességet, amely ki tudja mondani: *én*. Talán nem tévedett Teilhard, amikor az energiát pszichikai jellegűnek gondolta el... » Nem tévedett, egész tudományos életművének egyik tartópillére ez, hiszen erre épül elméletének újdonsága, amit vonakodnak elismerni, mert döntően érinti az általánosan elfogadott evolúciós gondolat alapjait. Szerinte létezik a természetben egy olyan folyamat, amely a végtelen összetettség irányába tart és a legkisebb korpuszkuláris egységektől az emberig követhető.

Teilhard számára ez a folyamat, az evolúció nemcsak a gondolkodás és a tapasztalat egyik ténye, hanem: « *Fény, mely minden jelenséget megvilágít, görbe, melyhez minden vonásnak alkalmazkodnia kell.* » Az ő szemében a tudomány, de a hétköznapi szemlélet sem habozhat abban, hogy elfogadja az egyetemes evolúció gondolatát. Vakoknak nevezi mindazokat, akik nem veszik észre egy olyan roppant mozgás kiterjedését, amely mindent meghódít körülöttünk: « *Elmélet, rendszer, hipotézis az Evolúció? Egyáltalán nem: sokkal több, olyan általános feltétel, amelynek ezentúl minden elmélet, minden hipotézis, minden rendszer köteles engedelmeskedni és eleget tenni, hogy elgondolható és igaz legyen* » — írja főművében.

A tudománynak, de az emberiség egészének is előbb-utóbb fel kell ismernie, hogy mindannak, ami előttünk történt és ami körülöttünk alakul, « iránya » volt, van és lesz. Teilhard a « személyes világegyetemről » írt vázlatában így beszél erről:

> « Irányul-e valahová ez a fejlődés? E kérdést illetően a lehető legőszintébben ingadoznak a gondolkodók, és akárcsak a vad nyomát elvesztő vizslák, körben forognak, semmit sem jutnak előre, sőt már arról is lemondtak, hogy ez irányban tovább kutassanak ».

Teilhard — egy határozott irányt keresve — az élőlényeket értelmi szinvonaluk alapján rangsorolta, s amikor az élet történetének néhány nagy fázisát rekonstruálta, felismerte a komplexitás és a tudat növekedésének összefüggését, amely szinte mérhetővé teszi az evolúció kibontakozását.

A komplexitás/tudatosság olyan törvény, amelyet elsőként Teilhard fejezett ki világosan és egész jelentőségében. Arról a felismerésről van szó, hogy az evolúció folyamata számunkra, mint két szorosan asszociált, párhuzamos növekedés jelenik meg; egyrészt a komplexitás, különösen az idegrendszer és az agy komplexitásának, másrészt a pszichizmus és a tudat növekedése. Ez a gondolat termékenynek bizonyult és mindazok a tudósok elismerik, akik meg akarják érteni az evolúció folyamatát, bármilyen legyen filozófiájuk vagy vallásos meggyőződésük.

Teilhard az emberben kétségtelenül megnyilvánuló tudatosság « *Ariadne-fonalát* » követve ismerte fel, hogy a világ evolúciója nem más, mint pszichogén összpontosulás, a pszichizmus kibontakozása, a tudat tudatosulása, az anyag fokozatos « *átlelkesülése* ». Elsőként látta meg és hirdette, hogy minden egyes ember-egyed magában hord valamit a kozmosz végső kiteljesedési szándékából. « *Az a hullám, amelyet magunkban átsuhanni érzünk, nem bennünk alakult ki. Nagyon messziről jön... Akkor indult el, amikor az első csillagok fénye. Hozzánk már úgy érkezik, hogy útközben mindent megalkotott.* » Teilhard kifejlesztette magában azokat az « érzékeket », amelyek az evolúció mindent háttérbe szorító látványának értelmezéséhez szükségesek, és főleg: nem ásott szakadékot az anyag és a szellem közé; éppen ellenkezőleg, az anyag és a szellem egységét a dolgok magyarázó elvévé alakította! Így vált világossá, hogy « *a tudat fokozatosan emelkedik az egyre szélesebb és egyre magasabb rendű élő anyag-piramis fölé.* »

A gondolkodás történetében több ezeréves múltja van annak a problémának, hogy a világnak anyagi vagy szellemi alapja van-e. Teilhard szemléletében ez a kérdés csak játék a szavakkal, az anyagot és a szellemet egyetlen valóságnak tartja. Ez a gondolat a szó valódi értelmében termékenynek bizonyult, mert nem kevesebbet jelent, mint az emberi ág, mi több az élet fájának — visszamenőleges hatályú — megnemesítését.

A világ — és ez a teilhard-i elmélet egyik alapvető posztulátuma — szétszakíthatatlan anyagból készült, az Egész jelen van legkisebb részeiben is. A természet és az élet vizsgálata azt igazolja, hogy minden előrehaladás « teremtő egyesüléssel » valósul meg, amelyben az elemek nem veszítik el sajátos mivoltukat. Az atom a molekulában is atom marad, a molekula a sejtben is molekula, a sejt pedig bármilyen szervezetben sejt marad; felépít különböző rendeltetésű szerveket. Ugyanakkor az egész fejlődési folyamatban nem található olyan tudat, amely ne lenne valamilyen látható organizmussal eltéphetetlen kapcsolatban, amint nincs olyan materiális szervezet sem, amelyben ne lenne legalább egy szemernyi tudat. Arányosság van a komplexitás foka és a tudatosság mértéke között, ezek paralel növekednek és kölcsönösen fejeződnek ki, mint a görbe és a görbe egyenlete. De a teilhard-i univerzumban az anyag és a szellem ellenkező irányban haladnak, az elsőt a semmi, a másodikat az örökkévalóság vonzza mint a mágnes! *

---

* *E. Borne* elemzésével megegyező gondolat.

Teilhard egy pillanatig sem hagy kétséget az iránt, hogy az így felfogott evolúció kiváltságos magaslatára jutott Ember — mintegy a világfejlődés csúcsán — életlendületével, alkotó munkájával, intelligenciájával, de főleg a planetáris egység tudatával és még inkább szeretetre való képességével Isten tervét valósítja meg. Ez a fejlődésről alkotott vázlatos kép nemcsak az egyedek szintjén érvényes, hanem a társadalmiasulás jellemzője is. Sőt, éppen arról van szó, hogy az egyedi emberi jelenség az a rügy, amely magában hordja kollektiv reményeink virágba borulását.

De Teilhard szemében az evolúció nagyszerű sikere, az a tény, hogy az emberi tudatosság káprázatos eredményeket mondhat magáénak, nem homályosítja el a veszélyeket, nevezetesen, hogy képesek vagyunk le is rombolni azt, ami felépült, vagy — értelmes cél hiányában — leállhat a világfejlődés lendülete, amely az emberiség kezébe van letéve. Ezért hangoztatta:

> « Hogy folytatódjék az emberi erőfeszítés, hogy az ember higgyen tetteiben, s oda tudja magát adni valami nálánál nagyobbnak, — ehhez az kell, hogy valamiképpen biztos legyen abban, hogy a világnak van kiteljesedési végpontja, s hogy ez a végpont alakot öltsön ».

Egy ilyen óriási tudományos értéket képviselő evolúciós elmélet ismeretében — az örökkévalóságot, a végtelenséget, a maradandóságot illetően — értelmetlen dolog Pascal nyomán *Fogadás*ról * beszélni. A 233. töredékben arról van szó, hogy maga Pascal nem fogad ugyan, de fogadást ajánl, amelynek tétje a halál utáni Minden vagy a Semmi. Erre mondta egy XX. századi angol: Fogadjon csak nyugodtan! Ha nyer, magáé lesz minden, de ha veszít, azt már soha nem fogja megtudni. Teilhard számtalan írásában kifejti, hogy a modern ember számára (éppen a tudományos kutatások eredményeként) kiderült: a Világegyetemben óriási mozgás és fejlődés van, csodálatos rend tart össze mindent, amelynek törvényszerűségei megismerhetőek és kiszámíthatóak. Ma már nem az a probléma, hogy van-e fejlődés vagy nincs, hanem, hogy van-e kiútja, mégpedig megfelelő kiútja az egész evolúciónak? A hivő ember számára Teilhard igazi nagysága abban áll, hogy rámutatott egy összefüggésre, amit többé nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ez az összefüggés a teilhard-i életmű sok pontján kézzelfogható és felismerhető, de talán sehol nem annyira plasztikusan, mint « *Az Emberi Jelenség* »-ben, amikor elutasítja a Pascal-féle « Fogadást ». Ennek az a lényege, hogy tudományos ismereteink birtokában nem lehet többé nem hinni a világegyetem céljában, az emberi létezés végső értelmében. A tudományos megismerés logikája — kitérők nélkül — elvezet annak meglátásához, hogy Aki mindeneket elindított egykor, vár reánk az egész vállalkozás végpontján. Létezése, Igazsága és Hozzá való tartozásunk nem lehet semmiféle valószínűségi játék tétje, mert nevét és művét hirdeti minden, amivel egy rövid élet során az ember találkozhat. Ha Teilhard olvashatná — és bizonyára szívesen tenné — azokat a kritikákat, amelyek elmarasztalják, mert a 233. töre-

---

* *Blaise Pascal*: *Gondolatok* című művében a 233. töredék.

Erre utal Teilhard *Az Emberi Jelenség*ben: « *Hogy az Ember választását megszilárdítsa, Pascal a híres 'Fogadásában' megfúrta a kockákat, hogy csalétkül állítsa oda az elnyerhető mindent* ».

dék « logikáját » szigorúan elutasította, minden valószínűség szerint megállapítaná, hogy semmiféle olyan meggyőző érvet nem talált ezekben a nézetekben, amelyek arra kényszerítenék, hogy revidiálja álláspontját. Amikor arra hivatkozik, hogy gondolatmenetét a « *logika horgonya tartja szilárdan* », akkor elutasítja (mint máskor is), hogy az « egy » logikán kívül más- vagy többfélét lehessen egyenlő eséllyel védelmezni. Olyasmiről van itt is szó, mint amikor *Arisztotelész* megmagyarázza, hogy milyen a « Jó » (Magna Moralia). Egy kör középpontjához hasonlítja, amelyet végtelen számban elvéthetünk, de csak egy módon érhetünk el. Az semmiképpen sem lehetséges alternatíva, hogy elfogadjuk *Az Emberi Jelenség* egészének mondanivalóját és ezenbelül tagadjuk Teilhard-nak éppen ezt az ítéletét. Ha az általa megrajzolt világképben jogosulatlan a « Fogadás » elutasítása, akkor kár volt megírnia az egész könyvet. Teilhard — gondolata irányvonalában — nem szituálhat egy olyan « tényt », mint Pascal fogadásának logikája, amikor az általa egyetemesített evolúció irányának felismeréséről és védelméről van szó! Ha az ember legfontosabb kérdésére jó felelet lenne a 233. töredék mondanivalója, akkor Pascalnak tényleg igaza volt, amikor a tudományról azt állította, hogy felesleges.

* * *

A következőkben az egyetemes érvényű teilhard-i evolúciós elméletnek olyan gondolatáról lesz szó, amelynek — megítélésünk szerint — mindeddig nem szenteltek elég figyelmet. Szemügyre vesszük azt, amit az emberben « elrejt az anyagi valóság », s amit az emberi jelenség központjának kell tekintenünk. A létező dolgok legkomplexebb, legbonyolultabb és ennek megfelelően legreflexívebb rétegébe hatolunk, ahol minden mozgásban van, a változás és a megmaradás kölcsönhatása meglepő következményekkel jár, ahol megjelenik a cselekvés és az idő sajátos kapcsolata. Azt vizsgáljuk, hogy ez a központ menynyire ingatag és mennyire szilárd, s alapul vesszük Teilhard helyzetjelentését:

> « A kopernikuszi fordulat óta eltelt századok során az Ember egyre inkább azt érezte, hogy folyton jobban elveszti központját: először is az Asztronómia miatt nem találta helyét a Mindenségben; aztán a Biológia fölfedezései következtében. Most pedig a Pszichológia tanítása juttatta oda, hogy saját maga legmélyén sem találja meg önmaga központját. ... Azt véltük, hogy értelmünk és akaratunk révén igen egyszerűek vagyunk és önmagunk urai. Ezzel szemben rádöbbentünk, hogy sokféle szálról van szó, amelyek — énünk legszentebb magaslatain is — kiformálnak minket szörnyű csomóikból: mindenünnen és igen messziről húzódó rostok, szálak, s mindnek megvan a saját története és saját élete; sok-sok fonal, amely akármelyik pillanatban kicsúszhat ellenőrzésünk alól és szétbomolhat. »

Nyilvánvaló, hogy ebben az idézetben pontosan arról a *három csapásról* van szó, amire a tanulmány bevezetőjében utaltam, amikor Kopernikusz, Darwin és Teilhard felismeréseit és azok következményeit vázoltam. Természetesen most a teilhard-i gondolat jelentőségéről és időszerűségéről lesz szó. Ez a tudomány történetének olyan kiemelkedő magaslata, amelyre Teilhard de Chardint megelőzve még nem jutott fel senki. Talán nem túlzás azt állítani, hogy az általa felvetett probléma egy új tudomány létrehozását kívánja meg. Pierre Leroy-val egyeztetve ezt nevezem *Noológiá*nak, amely az aktív szintetikus szel-

lem teremtő kibontakozásának vizsgálatát tudatosan megkülönbözteti a pszichológiától (de jóval közelebb van a biológiához, mint *R. Eucken* kísérlete).

Teilhard két olyan szövege következik, amelyek az Egésznek és elemeinek összefüggéseit világítják meg. Ezt írja a *Jegyzet a haladásról* című tanulmányában:

> « Apáink még azt képzelték, hogy saját létük csak tegnap született és hogy mindegyikük önmagában hordja léte végső értékét. Azt vélték, hogy földi éveik és emberi tagjaik dimenziói tartalmazzák egész énüket. Mi szétfeszítettük ezeket a szűk méreteket és képzelgéseket. Felfedezéseink megaláztak és fel is magasztaltak minket, s ezért lassancskán észrevesszük, hogy óriási távlatok folytatódnak és minket is magukba zárnak; s mintha álomból ébrednénk fel, megértjük, hogy igazi méltóságunk éppen az, hogy van egy Egész, s mi az elemei vagyunk. Szellemünkben a teljes Világot fogtuk át. »

A másik — nem kevésbé fontos — idézetet *Az Emberi Jelenség* lapjain találjuk:

> « Első pillanatban visszariadunk attól, hogy egy Ego-t azzal társítsuk, ami Minden. A két terminus között kirívónak, csaknem nevetségesnek látszik az aránytalanság. Ez azért van, mert nem mélyítettük el eléggé azt a hármas tulajdonságot, amely minden egyes tudatot jellemez: 1) mindent részlegesen önmaga köré központosít; 2) képes arra, hogy mindinkább önmagára központosítsa magát; 3) éppen ennek a magas fokú központosításnak révén csatlakozni kész minden többi centrumhoz, amely őt körülveszi; ekként pedig — érzékeink és szellemünk révén — a Világegyetem Végtelensége folyton-folyvást egyszerűen felgyülemlik mindegyikünkben. »

Egyszerűen — így írja Teilhard de Chardin. Ez azonban túlzásnak tűnik. Küzdelmes és hosszú út vezet ahhoz a kiváltsághoz, amiben a Mindenség részesíti az Embert... Nyilvánvaló, hogy egész valóságunk öröklött valóság, s egész valóságunkat átörökítjük utódainkba. Fizikai létünk egy végtelenül hosszú folyamatnak, a világegyetem és az Emberiség történetének rövid pillanata. Lehet, hogy egy ilyen felvillanás (*H. Poincaré*) az egész terjedelemhez képest elhanyagolhatóan kicsi, de a teljesség szempontjából nélkülözhetetlen. Ez adja meg minden egyes emberi lét értékét és méltóságát is. Az is nyilvánvaló, hogy az Élet anyagi és szellemi átadásán kívül a gondolat szétsugárzása megsokszorozza a szellemi értékek felhalmozódását az egyedekben. Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy a mindenkor élő Emberiség reprezentálja a teljes múltat, és ez a tény megtapasztalható a Személyes Létben!

Pierre Teilhard de Chardin már az 1916-ban írt, *A kozmikus Élet* című, gondolatvilágát először feltáró tanulmányában beavatott minket egy különleges kalandba, a szellemi önvizsgálat expedíciójába. Tíz évvel később újra visszatér erre a nagy utazásra: leszáll saját mélységeibe, hogy megkeresse « *tiszta* » önmagát, de minden lefelé tartó lépés után más « *valakit* » fedez fel, akit már nem tud azonosítani. Félelmetes helyzetbe kerül és csak úgy tud megmenekülni, hogy eljut hozzá az Egyetemes hívó szava. Meggyőződésem, hogy megrázó élményben lehet része mindenkinek, ha csatlakozni akár Teilhard vállalkozásához, amit már *Az Isteni Miliő* lapjairól felidéztünk bevezetésünkben. Most az 1916-os, első « változat » következik:

« ... Egészen testem utolsó ízéig áradni engedtem tudatomat, hogy megtapasztaljam: hátha én folytatódom magamon kívül is. Leszálltam lényem legtitkosabb zugába. Kezemben lámpám. Füleltem minden neszre. Meg akartam tudni, hogy vajon annak a sötétségnek mélyén, ami bennem lakik, hátha fölfénylik előttem a nagy folyam zuhataga. A folyam tovafut. De hátha meghallom azoknak a titokzatos vízeséseknek zaját, amelyek nagyon mélyről jönnek elő, s aztán fölfakadnak — ki tudja hol? S akkor rémülten és kábuló fejjel állapítottam meg, hogy az én parányi létem egyetlen egészet alkot mindannak véghetetlen nagyságával, ami csak van, s ami csak kialakul. »

Ezt írja a fiatal Teilhard, aztán bővebben is elmagyarázza látomását és kijelenti, hogy az így megtapasztalt hatalmas életáramnak bennünk tudatos nyoma van és ez nem más, mint az Élettől kapott örökség, a Világmindenséggel való egyéni érintkezés. Ennek a nagy megtapasztalásnak azért van hatalmas súlya, mert benne van a Múlt, amelynek roppant terhétől megrendülünk; és azért van mégis lelkesítő levegője, mert felismerjük, hogy: « *maga a nagy Kozmosz virágzik ki bennünk.* »

Ugyanezt a problémát mélyíti el — más aspektusból — az 1938-ban közölt *Társadalmi örökség és haladás* című munkájában:

« Képzeletben próbáljuk meg átélni a következő élményt. Igyekezzünk egyenként kiemelni magunkból azokat a dolgokat, amelyeket a közösségi életben kaptunk... De menjünk még messzebbre... Próbáljuk elfelejteni az egész történelmet. Tételezzük fel, hogy a beszéd sem létezik. Közeledjünk ahhoz a szinte elképzelhetetlen állapothoz, amikor tudatunk minden emberi befolyástól teljesen érintetlenül áll szemben a Világmindenséggel. Ha így kifosztjuk magunkat, marad-e még bennünk élő erő? »

Teilhard ezeket a sorokat a nevelés sajátos társadalmi hatásának és következményeinek megvilágítására írta, de a leglényegesebbet ragadta meg: az Ember specifikumát! Azt, hogy az ember jóval több mint önmaga: tudatának pályáját nemcsak átszármaztatja a személyes egyedek sorozatába, de kiterjeszti és meghosszabbítja a kollektív szellemi szférába. S mindezt azért teheti meg, mert maga is nagy befogadó...

Szerintem a gondolkodás egész eddigi történetének óriási eseménye ez a felismerés, ami egyben javaslat is számunkra: ha van elég bátorságunk és felkészültségünk is, kíséreljük meg ezt az önvizsgálatot. Már az indulás után ki fog derülni, hogy ismeretlen terepen járunk, a külvilágtól teljesen el vagyunk zárva, saját magunkat navigáljuk, most valóban mi vagyunk a « *játékosok, a kártyák és a tét is* » — ahogyan Teilhard nagyon találóan meghatározza szerepünket a világban. Még hozzátehetem: ez az a különleges kaland, amelynek során azt igényeljük, hogy az út végén mi várjunk magunkra.

Amikor az ember eljut annak meglátásához, hogy saját magán belül felismerje, észrevegye a « nálánál nagyobbat », akkor ennek visszaszorítására és eltitkolására törekszik. A valóságban mégis ennek az ellenkezőjét cselekszi. Legtermészetesebb vágyai közé tartozik a társulás, ami az egymásrautaltság felismeréséből fakad. Az ember lényege a cselekvés, és a tudatosság fokán ez társakkal való szövetkezés nélkül gyakorolhatatlan. Az ösztönzést ehhez az ember alatti zónákból hozta, hiszen az összefogás bizonyos formái az állati szinten is megtalálhatók, sőt a fajfenntartás alapvető követelménye. A tudatosság ezt az ösztönt formálta át szervezéssé.

Az ember közlési vágyának csak képességei és körülményeinek korlátai szabnak határt; lényegéhez tartozik, hogy adja magát. Kielégültségének foka is attól függ, hogy milyen mértékben nyugtatja meg ilyenfajta törekvéseinek eredménye. Milyen viszonyt érintettünk itt? Nyilvánvaló, hogy a személyiség és a közösség kapcsolata merült fel, a mi gondolatmenetünknek most jobban megfelelő terminológiával: az ember és a nálánál nagyobb viszonya. Ebben a relációban nem állíthatjuk-e, hogy az ember egész életében nem tesz egyebet, mint önmagát adja át — képességeinek megfelelő fokon — a nálánál nagyobbnak, a közösségnek, az emberiségnek? Azt hiszem, igen. Az emberi megmaradási vágy két megnyilvánulása közül az egyik a koncentrált áttörés önmagunkon a továbbélők irányába, a másik a szétsugárzás. Most ne súlyozzuk ezeket. A lényeg az, hogy az ember — mindkét módon — árad a nálánál nagyobb felé. Csak ez a magatartás méltó hozzá. Úgy is fogalmazhatunk, hogy amikor begyűjt vagy szerez, már ez a mozzanat is csak azért van, hogy így folyton fokozott önmagát adhassa tovább. Ez a legfőbb evolutív vonása. De az önmagát folytonosan közlő ember maga is hasonló folyamat eredménye: ugyanazok a hatások munkálnak rajta születésének pillanatától látszólagos megsemmisüléséig, amit ő is kifejt élete során.

Ez a gondolatmenet odavezetett, hogy a személyiségnek csak a funkcióját vázoltuk fel. Úgy tűnhetett, hogy nem több, mint híd a szakadék felett, amelyen mindkét irányban zajlik a forgalom, amíg össze nem omlik. Mi marad meg belőlünk? Gondolom, hogy a « közölhetetlen » rész. Nyitva hagyom a kérdést, csak hozzáteszem a nagy olasz filmrendező, *L. Visconti* válaszát arra a faggatásra, hogy fél-e a haláltól: « Nem, kíváncsi vagyok! »

Az emberi bölcselkedés két nagy áramlata közül az egyik a létezés végső értelmét abban látja, hogy a társadalmilag determinált személy élettevékenysége objektiválódik. Vázlatunk implicite tartalmazza ezt, de felveti a szubjektiválódás gondolatát is. A másik áramlat a személyiség tevékenységének bírálatához normatívákat posztulál, amihez szigorú szelekció kapcsolódik. Itt az anyag és a szellem elszakíthatatlan egységének szétválasztása dominál. Szándékosan mellőzöm a minden perspektivát elutasító magatartási irányzatokat, mivel ott az ember és a nálánál nagyobb kérdése eleve más szituációban jelenik meg, és noha nem kis tábora van világunkban, de a jelen gondolatmenetnek, jellegénél fogva, nem lehet konstruktív eleme (pl. az egzisztencializmus).

Összegezve az ember és a nálánál nagyobb viszonyának rövid vizsgálatát, úgy gondolom, hogy jó úton járunk, ha Pierre Teilhard de Chardin észrevételeinek fényében tovább kutatjuk és értelmezzük az evolúció mibenlétét, aminek útja visszafordíthatatlan, és az ellentmondások ellenére sikerhez vezet. A múlt mindenesetre ennek beszédes bizonyítéka. Itt arra hívtuk fel a figyelmet, hogy az ember sajátos módon hozzá van kötve azokhoz, akik megelőzték és azokhoz is, akik követni fogják. Így az emberiség mérhetetlen hosszú fonalak rendkívül bonyolult hálójának látszik a téridőben, mint ezt már *Alexis Carrel* is megírta *Az ismeretlen ember* című művében. A háló csomópontjain előtűnő egyéniséget nehezen eldönthető mértékben érinti a múlt valósága és a jelen közvetlen hatása, de már a jövő is aktív formálójaként tűnik elő.

Ide akartunk érkezni és kimondani: az ember az a jelensége a fejlődésnek, aki reprezentálja a mérhetetlen Múltat, és a Jelent magára öltve lép a Jövőbe.

A mindenkor élő emberek összesége manifesztálja a mindenkor voltakat, felelősségük a Jövő színe előtt terhelt a Múlttal, és ez a tény mindenképpen növeli a természetben az Ember egyedülálló nagyszerűségét!

Végtelen számban lehetne sorolni azokat a tanúságtételeket, amelyeket a művészet kimagasló személyiségei hagytak ránk arra vonatkozólag, hogy az ember nem tűnik el nyomtalanul a világból. A személyest azok a vonások örökítik meg, amelyek az egyetemeshez kapcsolják. Az ember azzal biztosíthatja megmaradását, hogy egész életében folytonosan átadja magát az emberiségnek, amelyet mindenképpen el kell fogadnia nálánál nagyobbnak. S ennek sikere mindinkább növekvő erőfeszítést igényel, aminek arányában társulnak vele a mindenségben található támogató erők.

Persze az emberi előrehaladás kezdettől fogva és még ma is — az élet alsóbb rétegeihez hasonlóan — nagy pazarlással megy végbe. Észre kell azonban venni, hogy a növekvő és mindjobban összefogó tudatosság gátakat épít az értékek folyamának védelmére. A jelenlegi helyzetet jól tükrözik Teilhard szavai:

> « 'Vannak emberek, akik 'jó csillagzat alatt születtek'. De vannak olyanok is, akiknek szívós kitartással és bátorsággal sikerül a maguk javára fordítaniok a Szerencsét. Mert a megfeszített és kitartó munkának csak ritkán nem sikerül maga körül és maga előtt is kedvező eseménysorozatot teremtenie. Merészség köti meg a Szerencsét. Sőt: a merészség feszegeti az Élet kapuját, megtízszerezi erőnket, és szinte a 'föld alól bújnak elő' a baráti segítő erők, a fizikai és szellemi képességek új szintjei tűnnek fel az izmokban és az agyban, az élet érdekében! Ebből nap mint nap tapasztalhatunk valamit. »

Valóban, a tudatos munka, a cselekvés, s a személyiségből sugárzó aktivitás — amelynek energiái kitapinthatatlan messzeségből fakadva áramlanak és lendítik előre megszerzett erőinket — beláthatatlan, de már körvonalazható cél felé tart.

Az ilyen nagyszerű távlatok megvalósulásához alapvető feltétel a társadalmi kötelezettség vállalása. Éppen ezért, akik határtalan bizalommal viseltetnek az ember jövője iránt, nem nélkülözhetik Teilhard de Chardin életművét. Nem nélkülözhetik, mert ez az életmű szinte egyedülállóan alkalmas támasz mindazok számára, akik rendíthetetlenné akarnak szilárdulni abban a meggyőződésben, hogy a nagy Emberi Kaland nem végződhet kudarccal. A kozmikus dimenziójú evolúció legfigyelemreméltóbb jelensége a Hominizáció, most a szemünk láttára hosszabbodik meg — a Humanizáción át — Szocializációban, és ennek, a szellem síkján folytatódó fejlődésnek pillérei nem vesznek el a metafizika ködébe. Teilhard hiperfizikai látásmódot és módszert ajánl, amelynek fényében egyre világosabban rajzolódik ki az *út az Ómega felé*. És ha ennek a sajátos látásmódnak misztikus fényei bántják is a racionalista szemléletet, azt senki sem tagadhatja, hogy tudományosan megalapozott korlátlan bizalmat sugároz az ember vállalkozása iránt.

Vannak, akik Teilhard nézeteivel vitatkozva gyakran hiányosságként hangoztatják, hogy a jövőbe vetett optimizmusa a társadalmi sikerek végső kimenetelét illetően átsiklik a konkrét, jelenleg is tapasztalható társadalmi ellentmondásokon. Úgy tűnik — mondják —, hogy Teilhard de Chardin számára az új, egyesült és szocializált társadalom mintegy önműködően, összeütközések nélkül jön létre. Ezzel összefüggésben valóban azt kell megállapítani, hogy Teil-

hard a társadalmi megnyilvánulásokat és mozgásokat is nagy magasságból szemléli. Aki olyan messzeségeket vizsgált a múltban, mint ő, annál érthető, hogy nem a jövő legközvetlenebb feladatait elemzi elsősorban, hanem a Nooszféra kiteljesedésének nagyobb távlatai kötik le figyelmét. Múltkutató tevékenységében is hasonlót tapasztalhatunk. Teilhard munkáinak tanulmányozásakor például csak ritkán találkozhatunk a kultúrtörténet előtti, úgynevezett primitív ember kultikus-mitikus világának vizsgálatával. Leveleiben ugyan találunk olyan reflexiókat, amelyek érintik korának társadalmi mozgásait, de ezek nem az ő látásához méretezett problémák. Gondolatai nem a napi politika síkján keresnek megoldásokat, hanem a hatalmas múltra épült nagy távlatokra irányulnak.

Teilhard de Chardintől kapott eszmei örökségünk fényében világosan kell látnunk, hogy az Emberiség ma már a planetizáció megvalósulásának küszöbén áll. A demográfiai robbanás egymáshoz préseli a népeket. A közlekedés és a hírközlés fantasztikus fejlődése összezsugorítja a Földet. A szervezettség a termelésben és a kultúrában átlépi a nemzetek határait. Az egyén fizikai munkáját és tudományos kezdeményezését csoportos munka és kollektív kutatás váltja fel. Szemünk elé tárul a fejlődés új « kritikus pontja », ahol az ismeret megszerzése és továbbadása mindjobban összehangolódó tömegjelenséggé válik. Igaz, ellentmondásos világban élünk, rengeteg energia pazarlódik el, de a (mélyebb áramlásokban is megfigyelhető) szerveződés megállíthatatlanul az egységesülés irányába tart. Egyetemes reflexió képét tükrözi a Föld! Teilhard az általa sokat vizsgált és részleteiben is feltárt biológiai kibontakozáshoz kapcsoltan, mintegy annak meghosszabbításaként tárgyalja az egyetemes fejlődésnek ezt az új magaslatát. Magabiztosan jelenti ki:

> « A világegyetem alapvető fejlődési lendülete nem áll meg az emberi agynál és az egyéni gondolkodásnál. Ellenkezőleg, ettől a ponttól kezdve a komplexitás-tudat új lendületet vesz, új nagyságrendben és új eljárással folytatódik tovább. »

Az evolúciónak ebben az újabb, magasabb szinten hömpölygő áradatában nem kell-e megrettennie a személynek, az egyes embernek? Nem szakad-e meg ebben az új áramlásban, a társadalmiasulásban, a személyesedésnek az az önmagában is szédítő folyamata, amely mindjobban feltárja és megszilárdítja öntudatunkat? Nem, mert valódi és kikezdhetetlen a másik nagy természeti törvény is: az egységesülés differenciálódással megy végbe!

Teilhard óriási biológiai tapasztalatára épít, amikor hangoztatja, hogy az Élet minden szinten az egyesülés felé tart. Szokatlan türelmetlenséggel követeli, hogy szűnjék meg az az individualista és egoista törekvés, amely mások kirekesztésével vagy érdekeinek csorbításával akar « növekedni » egyénileg, nemzetileg vagy fajilag. A jövőben az emberi fejlődés az összetartásban és a szolidaritásban jut kifejezésre. Teilhard szerint ezt « *végérvényesen eldöntötte a Múlt ítélete* ». Fokozódó türelmetlenségében szinte kiáltja, hogy « *az éltető emberi erők egyesítése céljából ... gyülekezőt kell fújni és egy tömbbe tömöríteni mindazokat* », akik hajlandók a modern emberiség nagy ügye mellé állni. Ezt a folyamatot — Teilhard szerint — az égvilágon semmi sem fordíthatja vissza: « *A fejlődésnek azon a fokán, amelyhez eljutottunk, könnyebb volna a Földet megállítani forgásában, mintsem az Emberiséget a totalizálódás folyamatában* ».

Ennek a valóban lelkesítő prognózisnak egyik őszinte híve és hirdetője, *L. S. Senghor* így csatlakozik Teilhard-hoz:

> « Nem elég szeretni, hanem örömet kell találni a gondolkodásban és az alkotásban, azért, hogy szeressük az életet. Az élet lényege a cselekvés. Az életnívó emelkedése, az élet szeretete olyan erő, amely előreviszi az emberiséget, hogy mindig több legyen. Ez visszafordíthatatlan folyamat, amelyben a több-lét összeolvad a megszemélyesüléssel, Isten megszemélyesítésével, az emberi törzsek, nemzetek, egyének perszonalizációjával. Egyesülés a szeretetben, a szeretet egysége, ez ad végeredményben kedvet az élethez és az alkotáshoz. A faji, nemzeti, vallási gyűlölködések, a nemzetközi feszültségek, amelyeket jelenleg átélünk, a planetáris civilizáció fájdalmas visszaesését jelentik. Pedig ez a civilizáció végső pánhumanista formájában csak a természetfölötti szeretetében és szeretetével valósulhat meg. Csak a kölcsönös szeretet által válik lehetővé, hogy az emberek vonzódjanak egymáshoz. A számtalan külön központ szintézise végül is megvalósul és így az ember kilép majd a téridőből, amiről mindig is álmodott. » *

* * *

Vallomásom címében feltettem egy lényeges kérdést: Teilhard de Chardin üzenete tudományos prognózis, vagy vallásos megújulást jelző prófécia? A szétválasztást az a tény iniciálja, hogy a személyére és munkásságára vonatkozó hatalmas irodalomban vagy az egyik, vagy a másik meghatározást hangsúlyozzák. Feljegyezték Teilhard egy mondását, amelynek az a lényege, hogy a folyam nagyságát nem a forrásánál, hanem a torkolatánál kell mérni. Ma már tudjuk, hogy ennek a rendkívüli embernek vonzóereje és kisugárzása jóval nagyobb, mint életében volt. Közel fél évszázad alatt megírt életművének óriási terjedelmét messze felülmúlja azoknak a munkáknak száma, amelyeket eszméinek dicséretére vagy bírálataként eddig kiadtak, pedig a halála óta eltelt alig harminc év törpe idő a nagy eszmék terjedésének történetében. A « torkolat » tehát még nagyon messze van, de a feltett kérdés mégsem megválaszolhatatlan. Már kortársai láthatják, hogy Teilhard a fejlődésről jó prognózist adott és próféciájának jelei is feltűntek a horizonton. Nekünk szóló üzenete világos: rendíthetetlenné kell válnunk hitünkben és szüntelenül bővíteni kell tudásunkat, mert csak így teljesíthetjük Istentől kapott küldetésünket!

Befejezésül még erről kell szólni.

Az anyag szíve című, önéletrajz jellegű munkájában azt írja Teilhard, hogy számára *az Anyag bíbor csillogása észrevétlenül változott a Szellem aranyává, és végül valami Egyetemesen Személyes fehér izzásává alakult.* Ebben az utánozhatatlan szinesztéziában a mindig több tudásra vágyó hivő gondolkodás megtalálhatja az elme és a szív harmóniáját. Teilhard mindenképpen egyike lett azoknak, akiknek köszönhetjük, hogy a tudomány káprázatos kibontakozása a hivő ember szemében nem homályosította el a világ Alfájának és Ómegájának nagyságát. Éppen ellenkezőleg: tudásunk gyarapodásával növekszik Isten ragyogása! De a vallásnak — küldetésének megfelelően — egy olyan világ munkáját kell megszentelnie napjainkban, ami nagyban különbözik az előző korok-

---

* *Léopold Sédar Senghor*: Pierre Teilhard de Chardin et la politique africaine (passim).

tól. Okunk van feltételezni, hogy ez a különbözőség a jövőben drámai módon növekedni fog. Ezért nélkülözhetetlen, hogy vallásos világképünk folytonosan gazdagodjék új és igazolható felismerésekkel, s ugyanakkor a tudományos haladásnak határozott, nevén nevezett irányt és örök érvényű erkölcsi normákat kell a hittől kapnia.

Nagyrészt Teilhard-nak köszönhető, hogy az élni akarást, a tudatot és a szeretetet manapság képesek vagyunk az anyag egyetemes attributumaiként elképzelni, sőt elfogadni. A tudomány szemében már nemcsak *Homo Memoralis* van, de beszélhetünk — az egész anyagvilág tulajdonságaként — emlékezésről és felismerésről. El kell fogadni, hogy az öröklött értékek az őket létrehozó egyedeket *megőrizve* élik túl, és a közös koncepciók szakadatlan fejlődését nem korlátozza egyéni élettartam. Az élet visszafordíthatatlanul halad a több intelligencia irányába, a mind tökéletesebb szellemi organizációk felé. Földünk mint gondolattól fénylő porszem suhan a végtelen tereken: benne van a világ reménye! S bármennyire hihetetlen, az Ember még benépesítheti az Univerzumot — Istentől kapott szelleme minden lehetséges elképzelést valóra válthat.

Mindezekkel éppen csak jelezni lehet, hogy Teilhard, « *az élet történésze* » (akinek léptéke közelebb áll az évmilliókhoz, mint az évszázadhoz), mind a múltat, mind a jövőt illetően óriási távlatokban gondolkodott. Nemcsak könyvtárakban szerezte ismereteit és gyűjtötte adatait, hanem « kétkezi munkásként » kövekből, hamuból és csontmaradványokból magyarázott. Tudományát még távolról sem múlták felül, mert a meghaladást nem az jelenti, hogy egyre több és régebbi leleteket gyűjtenek össze (amit egyébként előre megjósolt), hanem el kell fogadni, hogy az evolúció valójában a szellem feltartóztathatatlan kibontakozása és van kiteljesedési végpontja! Teilhard új lehetőségeket nyitott a jövő kutatásai számára, amikor cáfolhatatlanul kimutatta, hogy a világfejlődésnek értelmes iránya van. Talán ennek a felismerésnek segítségével lehet majd megoldásokat találni az « *egyszeri és megismételhetetlen* » események titkainak megfejtésére. Tudjuk, hogy a világegyetem keletkezése, az élet felbukkanása, a tudatosság megjelenése olyan kérdések, amelyeknek elképzelése, megértése és főleg magyarázata az emberiség legjobbjainak mindig is örök vágya volt. És Teilhard-nál a világegyetem, az élet és a gondolat megszületésén túl van egy további « *egyszeri* » történés, Krisztus feltámadása, amit joggal nevez « *világrengető* » eseménynek. Kétezer éves hitünk számára ez életbevágóan fontos, mert ebben találjuk a legnagyobb biztosítékot arra, hogy erőfeszítéseink nem hullnak feledésbe, mint a homokszemek a homokórában. A Feltámadás felülkerekedés az ismert fizikai valóságon, a szellem döntő győzelme az anyagon, az élet megdicsőítése Isten műve által!

Ennek a gondolatmenetnek elemei tipikusan teilhard-iak, vagy a nagy jezsuita tudós üzeneténak hatásaként azok lehetnének, de mindenképpen látható, hogy nála az evolúció fája szinte belenő az egekbe, virágai pedig elborítják az el nem múló magasságokat. Az evangéliumi üzenet tradicionális fénysugarában a történeti, a kozmikus, az egyetemes, a totális Krisztus egyben a világfejlődés számunkra beláthatatlan végpontjának Ómegája. « *Sohasem mertem volna még megfontolás tárgyává sem tenni az Ómega Pont hipotézisét* — írja —, *ha eszményi képét nem találom ott hivő tudatomban, sőt sokkal többet: az ÉLŐ VALÓSÁGÁT.* »

Teilhard de Chardin munkásságának egyházi megítélése természetesen fontos kérdés (lásd François Russo tanulmányát). Ebben a vonatkozásban (és ez megegyezik igen magas egyházi személyiség véleményével) a jelenlegi körülmények között a lehető legkívánatosabb helyzet alakult ki: Teilhard eszméit nem kanonizálták, de nem is ítélték el. Ez talán nem elégíti ki azokat, akik nem számolnak a nagy horderejű változásokhoz szükséges időtartammal és azonnali, teljes elismerést szeretnének, de kifejezetten kedvez a világméretű konvergenciáért tevékenykedőknek abban, hogy kötetlenebbül működhessenek együtt a különféle vallások és világnézetek elkötelezettjeivel.

A jövő Isten kezében van!

Élete vége felé Teilhard kifejezte azt a reményét, hogy írásai eljutnak az emberekhez, ha Istentől valók. « Milyen helyet foglal el Teilhard eszmevilága az emberiség kulturális történetében? » — tette fel a kérdést Mlle Mortier ravatalánál a jezsuita *Sainsaulieu.* És így válaszolt: « Talán igen nagy dolgot mondok egyesek számára. Bocsássák meg tudatlanságomat és hallgassák meg a szívemet. Nem hiszem, hogy — ami a Nyugatot illeti — az első Evangéliumok megírása óta lett volna fontosabb mű a világ számára, mint Pierre Teilhard de Chardiné. » *

Ez a kijelentés lehet megdöbbentő vagy vitatható. Én mindenképpen osztom annak a magyar tanárnőnek véleményét, aki kiadatlan, de különleges értékű elmélkedésében a következőket írta: « Teilhard az evolutív világkép megalkotásában olyan szerepet tölt be, mint a középkori katedrálisok tervezői. Évszázadokig építették azt, amit ők megterveztek. »

Az máris kétségtelen (ismerve a párizsi Teilhard-központ dokumentumait), hogy a tudós jezsuita mély értelmű gondolatainak hatására sokan találták meg életük igazi értelmét és célját. Megemlítek egy esetet amely különösen közel áll hozzám. Teilhard az első világháború frontvonalában ismerte meg és életre szóló barátságot kötött Max Begouënnel, aki egyike lett azon írásai terjesztőinek, amelyek tilalom alatt álltak. Tanúságtételében ** elmondja, hogy leszerelésük után — 1919-ben egy késő őszi estén — együtt vacsorázott Teilhard-ral. Azután kettesben a « Madeleine » metróállomás felé indultak:

> « Hideg volt, esett az eső. Mellette haladva bevallottam, hogy hitemet már régen elvesztettem... Teilhard közvetlen egyszerűséggel és azzal a jósággal és szeretettel, ami sohasem hiányzott belőle, elmondta gondolatait a Teremtésről, az Evolúció irányáról és arról a kiemelkedő és aktív szerepről, amelyet Krisztus tölt be a kozmikus evolúcióban. Kilenc órától éjfélig fel-alá sétáltunk az esőben. Az Atya megvilágosodást hozott számomra... Ezen az estén újjászülettem, mint Lázár, aki az Úr hívására: *Surge*! — botorkálva előjött a sírból. »

Meghatódottan idézem még nemrég elhunyt nagy költőnk, *Illyés Gyula* kedves sorait ***, amelyeket a magyar nyelvű Teilhard-antológia megjelenése után írt nekem:

---

* *P. Yves Sainsaulieu* 1982. október 12-én elmondott gyászbeszédéből.
** Cahiers Pierre Teilhard de Chardin, 2. kötet.
*** 1981. március 19-i levélből.

« Minél jobban idősödöm s igényesedem, annál szívesebben olvasok magyarul még idegen nyelvű munkát is. Így forgatom máris ezt az antológiát. Bár tudatom — lelkem is — méltóan befogadhatná! »

* * *

Prognózis vagy prófécia? Talán sikerült kimutatni, hogy erre a kérdésre azt felelhetjük: mindkettő! Mottóul egy olyan idézetet választottam Teilhard *Jegyzet a haladásról* című írásából, amely az emberi fejlődés végső kimenetelét illetően jó prognózist jelez. Befejezésül pedig a modern kor nagy prófétájának egy megragadó vízióját idézem a *Világmindenségem* (1924) című, önmagában is teljes világképet adó tanulmányából:

« *A Lét óriási tengerárként öleli majd karjába a vibráló létezőket. Nyugodttá simuló Óceán ölén fog véget érni a Világ rendkívüli nagy vállalkozása. De ebben a tengerárban minden vízcsepp tudni fogja, hogy saját maga maradt. Minden misztika álma, az örök panteista vágy végre meg fogja találni teljes és jogos kielégülését. — Erit in omnibus omnia Deus.* »

(1984)

TARTALOM

GOLEN KÁROLY: *Vallomás a vallomásokról* . 5

JOSEPH TEILHARD DE CHARDIN: *Testvérem, Pierre* 10

Szemelvények Joseph Teilhard Golen Károlynak írt leveleiből . 17

DOMINIQUE DE WESPIN-WANG: *Mozaikok Teilhard életéből* . 22

JEANNE-MARIE MORTIER: *Emlékek és gondolatok* 58

JEANNE-MARIE MORTIER: *Pierre Teilhard de Chardin, az egyetemes gondolkodó* 71

PIERRE LEROY *S.J.*: *Pierre Teilhard de Chardin, amilyennek én ismertem* 96

HENRI DE LUBAC S.J.: *P. Teilhard de Chardin misszionárius és Szent Pál tanítványa* 116

HENRI DE LUBAC S.J.: *A világtól Istenhez és Krisztushoz Teilhard de Chardin művében* 135

ANDRÉ RAVIER S.J.: *P. Teilhard de Chardin misztikus tapasztalata* . 158

GUSTAVE MARTELET S.J.: *Egyetemes vallásosság és keresztény felekezetiség* 172

GUSTAVE MARTELET S.J.: *Teilhard nagy keresztény intuíciói* . 176

GUSTAVE MARTELET S.J.: *Teilhard de Chardin elválaszthatatlan szeretete Krisztustól, az Eukarisztiától és az Egyháztól* 191

MADELEINE BARTHÉLEMY-MADAULE: *A személy a teilhard-i távlatban* . 196

ÉDOUARD BONÉ S.J.: *Teilhard de Chardin dinamikus világképe* . 206

ÉDOUARD BONÉ S.J.: *A paleontológus az idő próbájában* . 223

JEAN KITAHARA-FRISCH S.J.: *Teilhard de Chardin, a tudós* . 234

NEMESHEGYI PÉTER S.J.: *Teilhard Japánban* 242

LÉOPOLD SÉDAR SENGHOR: *Az egyetemes civilizáció teilhard-i gondolata (« Távolsági beszélgetés » Golen Károllyal)* 250

REZEK ROMÁN O.S.B.: *Embertől emberig (Kis történetek - egy nagy témáról)* 270

SZABÓ FERENC S.J.: *Vallomás Teilhard de Chardin-ről (Negyedszázados párbeszéd)* 306

FRANÇOIS RUSSO S.J.: *Róma és Teilhard* 342

GOLEN KÁROLY: *Prognózis vagy prófécia? (Teilhard de Chardin nekünk szóló üzenete)* 358

Szerkesztette: GOLEN KÁROLY

Joseph Teilhard de Chardin — Dominique de Wespin
Pierre Leroy — Jeanne-Marie Mortier
André Ravier — Gustave Martelet
Henri de Lubac — François Russo
Madeleine Barthélemy-Madaule — Edouard Boné
Jean Kitahara-Frisch — Szabó Ferenc
Rezek Román — Nemeshegyi Péter
Léopold Sédar Senghor — Golen Károly
írásai